

5. Magtstaten bliver til – 1520 - 1625 Fyrste- og domænestat

Oversigt

- *Adels- og bondeoprør, Chr. II's afsættelse og vejen til reformation*
- *Reformationen og den ny magtstruktur – domænestat og adelsvælde*
- *Konkurrencen om Østersøen – oprustning, europæisk indblanding og modsætning til Sverige*

Kort oversigt: Magtstaten bliver til – 1520-1625

1. Adels- og bondeoprør, Chr. II's afsættelse og vejen til reformationen

Middelalderssamfundets magtstruktur var ved at forandres på afgørende måde. Hvor kongen i en lang proces fra 1200-tallet og frem fik styrket sin position – samtidig med at kirken blev en stor jordejer og dermed fik samfundsmæssige ressourcer og magt, – kom der nu nye magtgrupper til. Først og fremmest opstod der en godsrig højadel, der med faste aftaler med kongen (håndfæstningen) sikrede sig del i kongemagtens ressourcer og muligheder.

I en lang periode fra omkring 1390 søgte højadelsfamilierne i de nordiske lande at samarbejde om at sikre sig mere magt og indflydelse gennem de mange aftaler med unionskongen og ind i mellem søgte stormandsgrupper på egen hånd at sikre sig kongemagten, - især skete dette i Sverige. Men højadelen fik i løbet af perioden organiseret rigsrådet som statens vigtigste beslutningsorgan og gennem at besidde de kongelige slotte som lensmænd fik de magt nok til at udfordre kongen, når interesserne var delt.

Omkring 1500 var landets jord fordelt mellem kongen, kirken og højadelen med ca 1/3 til hver. Jordens dyrkere: - fæstebønderne – havde ikke ejendomsret, men var gennem landsbyfællesskabet organiseret så produktionen kunne foregå på et højt udviklet niveau og med store indtægter for jordejerne til følge. Bønderne spillede under Christian den Anden og Frederik den Første en vis politisk rolle, men nedkæmpedes i 1520erne og 30erne i flere omgange af indkaldte

lejetropper fra Holsten og af højadelens rytteri.

På samme måde var borgerskabet i de største byer ved at få afgørende politisk indflydelse, fx var borgmestrene fra Malmø og København aktive i Christian den Andens reformlovgivning, byerne støttede den borgervenlige konge og de evangeliske prædikanter fik stor støtte i de største byer. I både 1400-tallet og i begyndelsen af 1500-tallet fik kongen større kontrol med kirken og kunne efterhånden besætte mange af de vigtigste kirkelige embeder. Ofte var der tale om, at kongelige embedsmænd som karrierevej blev aflønnet med kirkelige embeder. Først og fremmest begrænsedes den katolske pavekirkes kontrol med brugen af kirkens ressourcer. Under kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første var det i høj grad kongen, der bestemte, hvem der skulle have de kirkelige embeder, og Frederik den Første løstrev endeligt den danske katolske kirke fra pavekirkens direkte kontrol, og reformationen i 1536 fuldendte processen mod en national kongestyret kirke. Ved reformationen 1536 blev alle præster direkte kongelige embedsmænd og kirkens ressourcer underlagt regeringen.

Det var den jyske højadel, der i 1523 afsatte Christian den Anden efter at han havde søgt at reformere både lovgivningen om bøndernes rettigheder, give byerne større markedsmuligheder og indsætte egne embedsmænd udenom rigsrådet. På samme måde udfordrede han den katolske kirke ved sine bispeudnævnelser og ved at beslaglægge

kirkegods og støtte de første evangeliske prædikanter.

Opgøret ved Stockholms blodbad 1520 og de mange overgreb på adel og gejstlige skabte også stor usikkerhed om kongens politik. Stor betydning fik krigene og konflikterne med Sverige, hvor Christian den Anden øjensynlig fik bugt med den svenske adelsopposition op til Stockholms blodbad, men samtidig siden helt mistede tilslutningen til sin kongemagt på grund af de omkostninger, der blev lagt på bønder og borgere til at finansiere felttogene. Det lykkedes adelsmanden Gustav Vasa på kort tid at rejse en modstand mod ”Kristian Tyrann” i Sverige og i løbet af få år blev Christians fogeder og embedsmænd og de personligt udnævnte biskoper sendt tilbage til Danmark eller fjernet.

Begge de nye konger: Frederik den Første og Gustav Vasa havde fælles interesse i at bekæmpe Christian den Anden og hans tilhængere og i at hindre at kejseren greb ind i Norden.

Frederik den Første støttede indirekte de evangeliske prædikanter, men fastholdt i sin alliance med højadelen magten sammen med de katolske biskoper. Han udskød opgøret med biskopperne, for at sikre sig opbakning så truslen fra kejseren, der fortsat støttede Christian den Anden, kunne afværges.

Det lykkedes for kongen under Christian den Andens invasion i Norge at fange ham i 1532, og han blev isoleret i fængsel på Sønderborg slot.

Kong Frederik accepterede at sønnen – den senere Christian den Tredje, – som hertug i Slesvig og Holsten, indførte lutheranismen og dermed udfordredes magtstrukturen med de katolske biskoper i Danmark-Norge.

Ved kongens død i 1533 kom det hurtigt til borgerkrig, da højadelen og biskopperne ikke kunne enes om en ny konge og derfor udsatte de kongevalget et år, og de skabte derved nærmest en adelsrepublik.

I årene forinden havde der været flere bondeoprør i Danmark og fra Gotland søgte lensmanden Søren Norby 1525 at støtte Christian den Anden ved gribe ind i Skåne,

men han blev til sidst tvunget til at slutte forlig med Frederik den Første.

Lübeck støttede efter Frederik den Førstes død grev Christoffer af Oldenburg (finansieret af Lübeck), der med sine lejetropper hurtigt kom i besiddelse af Skåne og Øerne, og han blev her støttet af de fleste adelige i Østdanmark og af de store byer København og Malmø.

De sluttede sammen med bønderne op om den indespærrede Christian den Anden. Skipper Clement – en anden af Christian den Andens tilhængere, rejste samtidig oprørsfanen i Nørrejylland og truede dermed den jyske højadels magtpositioner.

Hertug Christian fra Slesvig-Holsten fik derfor nu tilslutning af en række jyske adelige omkring rigshofmesteren og lutheraneren Mogens Gøye, der på et møde i Horsens sikrede hertugen kongemagten i Danmark som Christian den Tredje.

Dermed var de katolske biskopers indflydelse sat ud af spillet, og de holstenske lejetropper under Johan Rantzau nedkæmpede brutalt både Skipper Clements styrker omkring Ålborg og senere de styrker, som grev Christoffer havde fået magten på Fyn med. En forudsætning for den holstenske aktion var, at hertug Christian forinden havde fået tvunget Lübeck til fred gennem en blokering af Travefloden. Derved ophørte støtten fra Lübeck til grev Christoffer og til Christian den Andens tilhængere, og de holstenske lejetropper kunne da anvendes i hele Danmark, uden at Holsten og Slesvig blev truet fra syd af Lübeck.

Gustav Vasa støttede også aktivt Christian den Tredje og sendte en svensk hær ind i Skåne, hvor en del adelige atter skiftede side og Helsingborg blev erobret.

Efter flere blodige nederlag i Nordjylland, ved Øksnebjerg på Fyn og efter at en dansk-svensk-preussisk flåde havde nedkæmpet den lübske flåde, gik Johan Rantzau med sine tropper over til Sjælland og med flåden i Øresund blev både København og Malmø indesluttet.

Malmø opgav hurtigt, men København holdt til næsten et års belejring inden byen måtte overgive sig.

Den ny konge var truet fra flere sider. Først og fremmest var kejseren (Christian den Anden var gift med en habsburger) med sit store verdensrige (Østrig-Ungarn, Spanien og Nederlandene) en afgørende faktor nu også i Nordeuropa.

Både Gustav Vasas Sverige og Christian den Tredjes Danmark-Norge var med deres nye lutheranske kirker en udfordring for kejseren. Først i 1544 fik Christian den Tredje endelig en aftale med kejseren ved freden i Speyer, hvor hans kongemagt i Danmark-Norge blev anerkendt. Christian den Anden opgav samtidig sine rettighedskrav og fortsatte derefter i større frihed under kongens kontrol på Kalundborg Slot til sin død. Med freden i Speyer blev forbindelserne til Nederlandene genoptaget og Øresund åbnet for øget handel.

2. Reformationen og den ny magtstruktur – domænestat

Ved et statskup i København efter belejringens ophør og byens overgivelse arresterede kongens folk de katolske biskoper, og de blev afsat og holdt fængslet i 1536. En stor herredag med repræsentanter for alle stænder: adel, borgere og bønder på 1200 personer fik præsenteret den nye konges politik.

Der oprettedes et rent verdsligt styre, adelen fik sine rettigheder bekræftet, rigsrådet og de adeliges monopol som medlemmer af rigsrådet fastholdtes, men adelens oprørsparagraf blev afskaffet. Adelen fortsatte med at have den administrative lokale myndighed gennem lenssystemet. Kirkens godser blev overtaget af kongemagten, og kirken blev endelig en national lutheransk statskirke. Præsterne blev nu direkte kongelige embedsmænd, og det gav den ny statsmagt stærk lokal kontrol.

Overtagelsen af kirkens omfattende ejendomme styrkede for en tid kongemagten og sikrede dens indtægter. Man taler om fremkomsten af en domænestat, – en stat, der

bygger på indtægterne af de store jordejendomme (domæner), der nu tilhørte kongemagten – og den nye statsdannelse. Adelen fik nu i højere grad direkte tilknytning til kongemagten gennem monopol på de mange statslige administrative poster (lensmænd, ledere af hær og flåde m.v.) og selvom højadelen gennem aftaler om regulering af jordejendom og mageskifter sikrede sig store sammenhængende jordejendomme og veldrevne godssystemer, var det nu især kongemagten og dermed staten, der fik betydning. Den rådede over ca 60% af jordegodset.

Hær og flåde udvikledes til professionelle foretagender med fæstninger og flådehavn med centrum i København.

Den ny statsmagt og den rige højadel viste sin magt i de mange slotsbyggerier landet over, hvor der anlagdes renæssancehuse efter den europæiske mode.

I løbet af 1500-tallet og i begyndelsen af 1600-tallet blev Danmark-Norge-Holsten den dominerende magt i Østersøen og selvom kongen havde central betydning for beslutningerne blev rigsrådet mere og mere det organ, hvor de vigtigste beslutninger om rigets forhold blev taget.

Både Frederik den Anden, Christian den Fjerde og Frederik den Tredje var underlagt håndfæstninger, der sikrede højadelen medbestemmelse og indsigt i rigets forhold, og det var rigsrådsmedlemmer, der besad de vigtigste administrative poster som hærens ledere (marsk), flådens ledere (rigens admiral) og administrationens øverste embedsmænd (kanslere, righofmester).

Hvor Christian den Tredje og højadelen samarbejdede og fik udviklet samfundet og genrejst produktion og handel efter Grevens fejde, kom det efterhånden til modsætninger mellem Christian den Fjerde og rigsrådet især om oprustning og krige. Både ved Kalmarkrigen 1611 og ved Kejserkrigen 1625 søgte rigsrådet at standse kongen uden at det lykkedes. Men i øvrigt var der tale om økonomisk vækst og udvikling i årene frem til 1625.

3. Kampen om Østersøen- Sverige og Danmark rivaliserer

Med Kalmarunionens sammenbrud skete der en opdeling af de nordiske kongeriger i to konkurrerende statsdannelser:

- *Kongeriget Sverige med Finland* var nu under ledelse af Vasa-familien og den søgte alliancer med Lübeck, Polen-Litauen og fyrstendømmer i Nordtyskland.
- Heroverfor stod *Danmark-Norge-Holsten*, hvis herskere (Oldenborgerne) var tæt knyttet til de nordtyske fyrstehuse, men som også var truet af den tysk-romerske kejser.

I løbet af 1500-tallet udvidede Sverige sine besiddelser syd for den Finske Bugt i Estland og Livland og søgte på den måde at standse den dansk-norske omringning.

Internt sikrede Gustav Vasa den indre fred gennem resolut nedkæmpelse af både bondeoprør og henrettelse af adelige og kirkelige oppositionelle.

Lutheranske reformer og kongemagtens overtagelse af al kirkeejendom skete som i Danmark, men selve reformationsprocessen foregik langsommere og var først afsluttet omkring 1600, hvor de sidste klostre blev lukket og lutheranismen fik endeligt monopol.

Politisk blev den ny svenske Vasa-kongefamilie knyttet til den polske gennem giftermål, og i 1590erne søgte den katolske Vasa-efterkommer kong Sigismund, at få katolicismen genindført i Sverige og dermed i Norden. Men det mislykkedes på grund af stærk svensk modstand. Den svensk-polske kong Sigismund mistede sin magtposition i Sverige, da hertug Karl, - en af Gustav Vasas

sønner, selv overtog magten og udråbte sig selv til konge.

Den svenske politik var fra da af klart rettet mod øst for at sikre Sverige støtte til et opgør med Danmark-Norge-Holsten. I lange perioder var Sverige i krig med det nyskabte Rusland, der søgte at sikre sig vej til Østersøen i det baltiske område.

Endnu var Danmark-Norge den dominerende magt i Østersøen med kontrol over Gotland og Øsel og udsejlingen fra Østersøen.

Den nordiske syvårskrig (1563-70) opretholdt den dansk-norske dominans, og Kalmarkrigen (1611-13) fastholdt endnu engang den danske dominans, men nu kun for en kortere periode.

Derefter nyorganiserede den unge svenske konge Gustav 2. Adolf (1611-32) det svenske rige. Han fik skabt en moderne mobil hær på baggrund af de mange udskrevne svenske bønderkarle nu med moderne udrustning og dygtige generaler.

Samtidig fornyede han sammen med sin dygtige kansler Axel Oxenstierna statens organisation (kollegiestyret), så de mange spredte ressourcer kunne udnyttes og fik sikre allianceaftaler med både Nederlandene og Frankrig i kampen mod den tysk-romerske kejser.

Den danske konge Christian den Fjerde søgte på flere måder at blande sig i forholdene i Tyskland og efter urolighederne i Bøhmen, hvor kejseren søgte at nedkæmpe de protestantiske fyrster greb han som holstensk fyrste ind i 30årskrigen ragnarok. Det skete i 1625 og blev begyndelsen til sammenbruddet for den dansk-norsk-holstenske stat og Christian den Fjerdes magt.

Fortælling 26 - 27- 28 - 29 - 30 - 31: Om reformationen – introduktion til seks fortællinger

Baggrunden for den store tekstsamling omkring reformationsårene er udgivelsen af en kildesamling til brug for gymnasieuddannelserne - Henrik Adrian: *Reformation i Danmark*. Columbus 2017. Materialet her kan anvendes til mere dybtgående studier og diskussioner og til opgaveløsning. Introduktionen her omfatter:

A. REFORMATIONENS FORLØB 1520-1555
B. TEKST- OG KILDEOVERSIGT
C. EN PÆDAGOGISK VEJLEDNING
D. ÅRSTALSLISTE 1500-1559
E. LITTERATURHENVISNINGER
F. OVERSIGT – BAGGRUNDEN FOR REFORMATIONEN - SAMFUND OG TROSOPFATTELSE

Reformationen – den lutheranske kristendom, blev overalt i Danmark indført ved Christian den Tredjes statskup og magtovertagelse august-oktober 1536. Det skete således ved et magtbud fra oven, og det lagde grunden til den statsligt bestemte lutheranske kristendomsopfattelse, som først med religionsfrihedens sikring i grundloven fra 1849 atter blev udfordret.

Begrebet ”reformation” blev først til omkring 1530, i samtiden talte man om den ”evangeliske bevægelse” med de ”evangeliske prædikanter” overfor pave- og bispekirken med ”papisterne” (som de evangeliske prædikanter med skældsordet kaldte deres modstandere).

Reformationen udsprang ikke alene af en konges magtbud i 1536. Der var tale om en langvarig og samfundsforandrende proces med rødder tilbage i senmiddelalderens kristendom, og som især udviklede sig under Christian den Anden, Frederik den Første og som foreløbig afsluttedes med borgerkrigen- Grevens fejde - under Christian den Tredje.

Udviklingen i Sverige var næsten parallel med den dansk-norske. Gustav Vasa gennemførte omfattende kirkereformer og hans efterfølgere sikrede også en luthersk fyrstekirke. I slutningen af 1500-tallet kom det til et katolsk pres på Sverige, da kongen (Sigismund på grund af sin polske baggrund) blev katolsk – men en af Gustav Vasas sønner hertug Karl fjernede ham år 1600 ved et statskup, og lutheranismen blev derved sikret. Først ind i 1600-tallet kan man sige, at den lutherske kristendomsopfattelse var slået igennem i hele Norden, og også de mange sognepræster var nu som kongelige embedsmænd underlagt den protestantisk-lutherske trosopfattelse.

Seks fortællinger omhandler den samlede reformationsproces – det begynder med Stockholms blodbad og afsluttes med indførelse af den lutherske fyrstekirke frem til 1556. Her er der til sidst en særlig fortælling om reformationsforløbet i Norge og Island, der hørte med til Christian den Tredjes riger.

- FORTÆLLING 26: OM STOCKHOLMSBLODBAD 1520 OG CHRISTIAN DEN ANDEN
- FORTÆLLING 27: OM FREDERIK DEN FØRSTES MAGTOVERTAGELSE OG FØRSTE ÅR 1522-25
- FORTÆLLING 28: OM DEN EVANGELISKE KULTURREVOLUTION OG FREDERIK DEN FØRSTES SIDSTE REGERINGSÅR – 1526-1533
- FORTÆLLING 29: OM GREVENS FEJDE OG MAGTOVERTAGELSEN I KØBENHAVN 1533-36
- FORTÆLLING 30: OM DEN LUTHERSKE FYRSTESTATS TILBLIVELSE OG KIRKENS NYE ROLLE 1536-1556
- FORTÆLLING 31: OM MAGT OG REFORMATION – I NORGE OG ISLAND

Der er en opsamling om reformationens konsekvenser og de senere års diskussion om dens betydning i *Tekst 54* i **Fortælling 30**.

A. REFORMATIONENS FORLØB 1520-1555

Det kan være svært at overskue de mange begivenhedsforløb og magtkampe, der førte frem til etableringen af den lutherske fyrstekirke med Christian den Tredjes magtovertagelse i København i 1536. Her er en kort oversigt til de 6 afsnit i bogen "Reformation i Danmark".

1. Stockholms blodbad og unionens opløsning 1520-23

Det var i 1517 med Luthers 95 teser mod aflad og pavekirken, at modsætningerne i den romersk-katolske kirke kom klart til udtryk og bredte sig til hele Tyskland og Norden. De religiøse modsætninger blev udnyttet af de mange europæiske renæssancefyrster, der søgte at omgå kirkens magt og indflydelse og sikre deres egen magt.

Christian den Anden var en af de magtfulde fyrster, og han kom senere i klemme mellem den katolske tysk-romerske kejser (han var gift med hans søster) og hans egen støtte til Luther. Han blev konge i Danmark-Norge 1513 under stor modstand fra adelen. I 1520 havde han erobret Sverige og genskabt Kalmarunionen mellem de tre nordiske kongeriger. Men Stockholms blodbad, hvor en stor del af den svenske højadel blev halshugget, fik hans unionsrige til at bryde sammen.

Han havde da fængslet en række bisper, fik halshugget tre, og han fik ærkebispens af Lund brændt som kætter i 1522. Det betød at den romersk-katolske kirke i Norden var ved at gå i opløsning. Samtidig brød Christians magt sammen i Danmark, da højadelen og bisperne vendte sig mod ham og han måtte flygte til udlandet i 1523.

Det blev Christians farbroder – hertug Frederik af Slesvig-Holsten, der overtog magten i Danmark-Norge med højadelens og de katolske bispers støtte. Forinden havde adelsmanden Gustav Vasa gjort oprør og fik magten i Sverige.

Kong Christian søgte et comeback i Norge 1531-32, men det mislykkedes, og han blev fanget, da kong Frederik brød et frit lejde, der skulle have ført til forhandlinger mellem de to. Eksilkongen blev derefter holdt fængslet på Sønderborg slot. Han spillede en politisk

rolle som fængslet "bannerfører" for den ene part i Grevens fejde, men mistede sin politiske betydning efter 1536. Han døde først i 1559.

Konflikterne om tro og kirke og mellem højadel, kong Christian og folket drøftes i Kapitel 1. (Yderligere materiale findes i DH: Fortælling 26-27)

2. Den evangeliske kulturrevolution 1523-33

Frederik den Første var oprindelig hertug i Slesvig-Holsten og styrede herfra de to kongeriger Danmark-Norge 1523-33. Det blev en periode med bondeoprør, konflikter mellem borgere og adel – og mellem de katolske bisper og den aktive evangeliske bevægelse.

Det var under Frederik den Førstes regeringstid, at der i de danske købstæder blev gennemført en kulturrevolution, der vendte op og ned på trosopfattelser og kirkens rolle. Bevægelsen blev ledet af en lang række prædikanter, der skarpt kritiserede pavekirken og dens måde at fungere på. Det skete med udgangspunkt i de oversættelser af biblen, der netop da blev tilgængelige også på dansk, og som gav tekstgrundlaget for prædikanternes argumentation og krav om reformation. Magthaverne i samfundet – højadelen og de mægtige katolske bisper – støttede ikke de evangeliske prædikanter, men det gjorde købstædernes borgere og kongen. Det var kongens støtte, der sikrede at bevægelsen bredte sig med stor hast efter 1525.

Hele denne voldsomme forandring kan man læse om i Kapitel 2. Her er der også tekster, skrevet af de ledende evangeliske prædikanter og af den kritiske reformkatolik Povl Helgesen, der forsvarede pavekirken. Dette kapitel er det mest centrale i bogen.

(Yderligere materiale findes i DH: Fortælling 28)

3. Grevens fejde og Christian den Tredjes magtovertagelse 1536

Med Frederik den Førstes død i 1533 blev landet kastet ud i en borgerkrig, som kaldes "Grevens fejde". Rigsrådet, der bestod af højadelens repræsentanter og bisperne, kunne ikke blive enige om valg af en ny konge og vedtog som kompromis at udskyde valget et år. De katolske bisper ville ikke have Frederiks ældste søn lutheraneren hertug Christian som konge. Lübeck ønskede at udelukke de nederlandske købmænd fra Østersøen og blandede sig i kampen om kongemagten i Danmark-Norge. Byens leder borgmester Jürgen Wullenwever søgte derfor at alliere sig med de to store Øresundsbyer København og Malmø, og ønskede sammen med dem, at få den fængslede kong Christian tilbage som dansk konge. Et andet kongefamiliemedlem - grev Christoffer af Oldenburg, sejlede hurtigt i 1534 lybske lejetropper til Sjælland og fik støtte også fra adelen i Østdanmark.

Det udfordrede den jyske og fynske adel, der endelig sluttede op om Frederiks ældste søn, lutheraneren hertug Christian af Slesvig-Holsten, og de valgte ham som konge. Det truede de katolske bisper.

Et stort bondeoprør i Nord-og Vestjylland udfordrede samtidig den lokale adel og bisperne. Mange herregårde blev nedbrændt og adelen måtte flygte. En adelig rytterhær led derefter et stort nederlag ved Svenstrup syd for Ålborg. Det var derfor holstenske lejetropper under hærføreren Johan Rantzau, der i et hurtigt felttog standsede det jyske bondeoprør og erobrede og plyndrede Ålborg. Byen havde været center for oprøret i Nord-og Vestjylland ledet af Christian den Andens flådeanfører Skipper Clement, der blev taget til fange og senere henrettet.

Gennem et blodigt felttog blev resten af Jylland og Fyn derefter besat og bønderne blev nedkæmpet af Johan Rantzaus tropper. På Fyn ved Øksnebjerg stod i juni 1535 det afgørende blodige slag mellem holstenerne med deres jyske allierede overfor grev Christoffers styrker og de fynske bønder.

Nederlaget var totalt og Fyn blev hurtigt erobret og byerne Assens, Svendborg, Nyborg og Odense blev plyndret.

På Sjælland og i Skåne var det i mellemtiden kommet til uro og konflikter mellem bønder og borgere overfor de lokale adelige. Det skyldtes blandt andet, at Gustav Vasa angreb gennem Halland ned i Skåne, og her støttede slotsherren Tyge Krabbe på Helsingborg slot de svenske angribere ved at skyde med sine kanoner fra slottet i ryggen på de danske og lybske forsvarere, så de led nederlag.

Svenskerne og Tyge Krabbe besatte derefter resten af Skåne undtagen området omkring Malmø, der blev belejret.

Den dansk-svenske-preussiske flåde under adelsmanden Peder Skram nedkæmpede i to omgange den lybske-københavnske flåde og dermed kunne Johan Rantzau i juli 1535 gå i land ved Korsør med sine tropper og kort efter indeslutte København.

Den udvalgte konge Christian den Tredje sikrede sig samtidig magten i Norge og lod sig vælge som konge på landstingene i Lund og Ringsted. Frederik den Første havde gennem aftaler med en række nordtyske protestantiske fyrster opbygget et netværk til beskyttelse af sin egen og sine sønners danske kongemagt rettet mod Christian den Anden og hans efterkommere.

Christian den Andens arvinger fik støtte af den tysk-romerske kejser, der også blandede sig i konflikten. Det blev hertug Albrecht af Mecklenburg, der var ærkekatolsk, som prøvede at komme Christoffer af Oldenburg til undsætning. Det skete i foråret 1535 inden nederlaget på Fyn. Han kom til København med få lejetropper, sine jagthunde og sin gravide hustru for at støtte greven og lybækkerne.

Det gav problemer, da både borgerne i København og Malmø og greven selv var evangelisk orienteret.

Med de to byer indesluttet var borgerkrigen ved at være forbi. Først sluttede lybækkerne fred med Christian den Tredje efter at deres borgmester Wullenwever var blevet afsat. Men det varede mere end et år inden

København endelig overgav sig. Malmø overgav sig i april 1536 og fik en mild fred, bevarede sit bystyre og sin evangeliske tro. Først den 6. august 1536 kunne Christian den Tredje drage ind i København.

Han gennemførte i løbet af få dage et statskup, afspærrede byen, fængslede alle landets katolske biskoper og tiltog sig magten over kirken og dens ejendomme. Han tvang de tilstedeværende rigsråder til at underskrive en støtteerklæring.

Den 15. oktober mødte en herredag op i København på 1200 deltagere, der blev præsenteret for den ny magtorden.

Herredagen var normalt et årligt møde mellem kongen og rigsrådet, hvor nye love (recesser) blev vedtaget og man kunne rejse sag for kongens appeldomstol Rettertinget.

Bispevældet var afskaffet, kirken var blevet til en lutheransk fyrstekirke, og der blev både underskrevet en ny håndfæstning og en forfatningsrecess, der sikrede rigsrådet og dermed højadelen plads i ledelsen af landet ved siden af kongen.

Kapitel 3 indeholder tekster, der belyser den ny fyrstemagt og kongens statskup i august 1536. (Yderligere materiale findes i DH: Fortælling 29)

5. Fyrstekirkens tilblivelse 1536-55

Det var et omfattende administrativt arbejde at gennemføre både den ny kirkeordning, udnævnelsen af de mere end 2000 sognepræster og indretningen af de mange kirker. Samtidig skulle klostre og de mange ejendomme som hørte til kirken overgå til det lokale bystyre eller til kongen. Det blev de nye ”superintendenter” – de nye evangeliske biskoper – der fik til opgave at gennemføre kirkeordningen. Både kirkernes udstyr og indretning skulle ændres og superintendenterne fik travlt med at besøge de mange sognekirker og kontrollere de mange nye sognepræster. Der var stor forskel på den måde det foregik på i Danmark-Holsten og i Norge og i Island. Begge de to samfund hørte også efter Christian den Tredjes magtovertagelse under den danske konge, men selve reformationen foregik meget mere langsomt og under store konflikter.

Det er dog reformationen i Danmark Kapitel 5 omhandler – en vigtig tekst er de beretninger, som den ny kirkeleder, den sjællandske superintendent Peder Palladius har nedskrevet. Yderligere materiale findes i DH: Fortælling 30 og 31(Norge og Island).

B. OVERSIGT – Kilder, tekster og biografier til de seks fortællinger 26-31

FORTÆLLING 26 – OM STOCKHOLMS BLODBAD 1520 OG CHRISTIAN DEN ANDEN

1. Kort historieintroduktion til forløbet frem til de novemberdage i 1520, hvor blodbadet foregik.

2. 11 biografier af aktørerne ved Stockholms blodbad

3. Kildeoversigt med spørgsmål

4. Kilde 1-10 til Stockholms blodbad

Kilde 1. Christian den Anden erklæres som arveherre i Sverige, 31. oktober 1520

Kilde 2. Stockholms blodbad

Kilde 2 A. Gustav Trolles klageskrift (i kilde 2 B)

Kilde 2 B. Sententia/Dom/Ekspertudtalelse – 7. november 1520

Kilde 2 C. Liste over de henrettede (fra historikeres undersøgelser).

Kilde 3. Christian den Andens erklæring til tre herreder i Väster Götland, 9. november 1520

Kilde 4. Uddrag af Christian den Andens brev til paven om den pavelige legat Archimbald 1520/21

Kilde 5. Uppsala-prælaternes relation til Gustav Vasa, 1523

Kilde 6. Uddrag af danske beskyldninger mod Christian den Anden, rigsrådet 1522-23

Kilde 6 A. De jyske rådets sammensværgelsesbrev, 21. december 1522

Kilde 6 B. De jyske rigsrådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523

Kilde 6 C. Uddrag af Rigrådets brev til Søren Nordby, 31. Jan 1523

Kilde 7. Wolfgang Utenhofs beretning (o.1530)

12. Biografi - Povl Helgesen

Kilde 8: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken (afsluttet o. 1535)

Kilde 9. Olaus Petri: Uddrag af ”En svensk krønike” (o.1545)

Kilde 10. Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken, 8.bog, 39.-40. Kapitel (Om kong Kristiern) trykt i Rom 1555.

5. Historikernes tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad

Tekst 11: Henrik Adrian: Historikeres tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad.

FORTÆLLING 27: OM FREDERIK DEN FØRSTES MAGTOVERTAGELSE OG FØRSTE ÅR 1522-25

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1520-25

Kilde 12: De jyske rådets sammensværgelsesbrev 21. December 1522, uddrag

Kilde 13: De jyske rådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523, uddrag^[1]_{SEP}

Kilde 14: Hertug Frederiks brev til de jyske rigsråder. Husum 29. januar 1523. Uddrag

Kilde 15: Hertug Frederiks brev til Mogens Gøye, uddrag – Vejle 17. marts 1523

Kilde 16: Mogens Gøyes opsigelsesbrev til Christian den Anden, Skanderborg 19. marts 1523. Uddrag

Kilde 17: Frederik den Førstes håndfæstning 1523 og rigsrådet forpligtelse ved kongevalg efter Frederik den Førstes død. 3. og 10. august 1523. Uddrag.

Kilde 18: Povl Helgesens brev til kannik Hans Lauridsen 30 september 1523

Kilde 19: Ørnevisen (1523-31)

Kilde 20: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken - om Frederik den Første og kirken

Kilde 21: Wolfgang v.Utenhofs beretning (1559)

FORTÆLLING 28: OM DEN EVANGELISKE KULTURREVOLUTION

OG FREDERIK DEN FØRSTES SIDSTE REGERINGSÅR – 1526-1533

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1526-33

Kilde 22A-C: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken 1526-30 – om de lutheranske prædikanter

Kilde 23: Bisp Jens Andersens (Beldenak) - brev til borgmester og rådmænd i Assens, 1. december 1527

Tekst 24: Henrik Adrian: Var Frederik den Første lutheraner?

Kilde 25A-F: Herredagen 1526 - beslutninger

Kilde 26: Kirkeordinansen af 1528, Haderslev

Kilde 27A-B: Om Viborgprædikanterne – Gråbrødrenes fordrivelse fra Viborg – Brev om Hans Tavsens

13. Biografi - Hans Tavsens

Kilde 28: Hans Tavsens mod biskop Jens Andersen (Beldenak)

Kilde 29: Biskop Joachim Rønnows forsikringsskrivelse – åbent brev København 11.juni 1529

14. Biografi - Joakim Rønnow

Kilde 30: Malmø –prædikanterne- om Gråmunkenes fordrivelse og kongens støtte
15. Biografi – de evangeliske prædikanter i Malmø

30A: Om gråmunkenes uddrivelse fra Malmø
30B: Overdragelse af kirkebygninger, gods og renteindtægter til Malmø's byråd, 5. juni 1529.

Kilde 31: Malmøprædikanterne Peder Laurensen og Frands Vormordsen

31A: Uddrag af Malmøbogen

31B: Uddrag om bisper og kirkegods af Frands Vormordsen

Kilde 32: Københavnerbekendelsen og herredagen 1530

32A: Københavnerbekendelsen - Confessio Hafniensis 1530

32B: Uddrag af reces for købstæderne, 14 juli 1530

Kilde 33: Konflikten om Vor Frue kirke i København 1530

33A: København Magistrats brev til Frederik den Første 2. nov. 1530

33B: Kontrakt om gudstjenesten i Vor Frue Kirke

33C: Forhør af medlemmer af Københavns magistrat 1530
Kilde 34: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken – om stormen på Vor Frue Kirke og Christian den Andens tog til Norge.
34A: Stormen på Frue kirke, Hans Tavssøn, og roskildebispens Joachim Rønnow
34B: Kristian den Andens tog til Norge og hans fængling. Vurdering af kong Kristiern og Knud Gyldenstjerne
16. Biografi Knud Henriksen Gyldenstjerne
Kilde 35: Hans Tavsen mod Povl Helgesen, (1531), Efterskrift i uddrag.
Billeder 36: Kalkmalerier fra Brøns kirke, ca 1531
Kilde 37: Luther tekster på dansk
37A: Lille Katekismus (1529) – oversat og trykt på dansk 1532
37B: Vor Gud han er så fast en borg.

FORTÆLLING 29: OM GREVENS FEJDE OG MAGTOVERTAGELSEN I KØBENHAVN 1536

Indledning: En kompleks forklaring på udviklingen 1520-36

Biografier 17-22

17. Biografi Arild Huitfeldt
18. Biografi Johan Rantzau
19. Biografi Jørgen Kock
20. Biografi Johan Friis
22. Biografi Tyge Krabbe
Kilde 38: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken – om Frederik den Førstes død, herredagens beslutninger 1533 og Grevens fejde
Kilde 39: Herredagen 1533
39A: Regeringens forslag til rigsrådet på herredagen i København juni-juli 1533, uddrag
39B: Rigsrådets svar på de fremlagte artikler, uddrag 1533
39C: Rigsrådets brev til det norske råd nordenfjelds om kongevalgets udsættelse, 18 juni 1533, uddrag.
38D: Rigsrådets svar på hertug Christian henvendelse, 28 juni 1533, uddrag.
39E: Herredagens 1. Reces af 3. Juli 1533, besegling

39F: Herredagens 2. Reces af 4. Juli 1533, besegling
39G: Arild Huitfeldts beretning (1595) om herredagen i København juni-juli 1533 og sagen mod Hans Tavsen, uddrag
Tekst 40: Henrik Adrian: Adelsrepublik, bondeoprør, Grevens fejde og hertug Christians felttog og erobring af Danmark
Kilde 41: Magtovertagelsen i København 1536
41A: Biskop Ove Bille til sin bror Eske Bille, høvedsmand på Bergenhus, 9. August 1536
41B: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.
1. Del. Beretning kl 2 - efter middag 12. august 1536
41C: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.
2. Del. Beretning kl 6 - efter middag 12. august 1536
41D: Rigsrådet forpligtelsesbrev til Christian den Tredje 12. August 1536
41E: Christian den Tredje til hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg. 13. August 1536
41F: Joachim Rønnow til Johan Rantzau, Krogen (1) 14. August 1536.
Kilde 42: Klageskriftet mod Danmarks Biskopper 1536
Kilde 43: Christian den Tredjes recess 1536
Kilde 44: Arild Huitfeldt om Herredagen i København 1536

FORTÆLLING 30: OM DEN LUTHERSKE FYRSTEKIRKES TILBLIVELSE OG KIRKENS NYE ROLLE 1536-1556

23. Biografi - Peder Palladius
Tekst 45: Henrik Adrian: Magtovertagelse og kirkeordningen
Kilde 46: Superintendentens opgaver mv. uddrag af Kirkeordinansen 1539.
Kilde 47: Peder Palladius: Uddrag af En Visitatsbog (optegnelser fra 1530erne og 1540erne)
Billed 48: Prædikestolen i Mariakirken i Visby 1548 og Christian den Tredjes udenrigspolitik

Billed 49: Alterforside fra Thorslunde kirke, Træsnit (Nationalmuseet), 1561

Billed 50: Altertavle fra Højbjerg Kirke 1586 (Nationalmuseet),

Kilde 51: Øm klostres inventarium og klostrets nedlæggelse

Kilde 52: Christian den Tredjes anetavle i Sønderborg Slots kapel

Kilde 53: Kronborgtapeterne med Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredje

Tekst 54: Henrik Adrian: Reformationens betydning og konsekvenser

FORTÆLLING 31: OM MAGT OG REFORMATION – I NORGE OG ISLAND

24. Biografi – Olav Engelbrektsson

Tekst 55: Henrik Adrian: Christian den Tredje underlægger sig Norge - Norgesparagrafen, dens baggrund og konsekvenser

Kilde 56: Norgesparagrafen i Christian den Tredjes håndfæstning

Kilde 57: Uddrag af Islandske og danske historiebøger

Kilde 58: Mindesmærke for Jon Arason

Kilde 59: Glasmalerier i Akureiri kirke

C. PÆDAGOGISK VEJLEDNING

Der er forskellige måder, man kan arbejde med reformationen på ud fra bogen ”REFORMATION I DANMARK”.

Nedenfor er der skitseret 5 kortere og længere undervisningsforløb med forskellige fokuspunkter.

1. Den senmiddelalderlige tro og praksis

Undersøg den senmiddelalderlige trosopfattelse – hvilke overvejelser ligger der bag konstruktionen med Skærsild, aflad, forbøn og helgener? Hvilken kritik rejses af de reformkatolske af den etablerede pavekirke?

Det vigtigt, at finde frem til den senmiddelalderlige trosopfattelse og forstå, at mennesker dengang faktisk troede på helgener, pilgrimsrejser, Skærsild og aflad – og det gav ”vejen til frelse”.

Der er et kort afsnit i bogen, der belyser opfattelsen (s 9-10) og der er en række kalkmalerier fra Fanefjord kirke, der viser indholdet. I DH, fortælling 19 er der en udførlig redegørelse med billeder om senmiddelalderens vej til frelse, og der er vejledning til kirkebesøg.

Der er i DH, fortælling 26-30 en *F. Oversigt* til den kirkelige forhistorie om reformerne i 1200-tallet og om humanisterne efter 1450. I Povl Helgesens forklaringer (Bogens kilde 8, 20, 22), i biografierne om de mange katolske bisper (DH, fortælling 26, biografi 6,7,9,10), fra Gråbrødrenes uddrivelse (Bogens kilde 27a, 30a) er der stof, der kan anvendes til at besvare spørgsmålene (*Omfang 2 lektioner og eventuelt kirkebesøg*).

2. Renæssancefyrsten

Med Stockholms blodbad, det følgende svenske oprør og den borgerlige danske regering ledet af Hans Mikkelsen (Malmø's borgmester) og Sigbrit Willoms kom det til voldsomme politiske modsætninger i Danmark. Christian den Anden blev gennem højadelens og kirkens oprør tvunget væk fra magten og måtte gå i eksil. Denne voldsomme udvikling er beskrevet gennem beretninger og

kilder fra Stockholms blodbad og om opgøret med Christian den Anden.

Undersøg Christian den Andens politik og hans forhold til de mange rådgivere. Hvordan behandler han kirkens ledere (bisper, ærkebisper)? Hvorfor gennemfører han blodbadet i Stockholm? Hvorfor henretter og forfølger han så mange af sine egne rådgivere? Er der rådgivere han behandler venskabeligt og ordentligt? Tænker han på magt eller sin egen frelse? Er han lutheraner? Hvilke konsekvenser får hans handlinger for pavekirken?

Christian den Anden karakteriseres på flere måder – af Povl Helgesen (DH: Fortælling 29 kilde 38), af Arild Huitfeldt og af moderne historikere (DH: Fortælling 26 Tekst 11) – sammenlign de forskellige opfattelser og tag selv stilling.

En af de første moderne politikteoretikere: florentineren Macchiavelli, beskrev på nye måder renæssancefyrstens vej til magten og til at fastholde den i bogen ”Fyrsten”.

Man kan undersøge Christian den Andens politik og adfærd og se, i hvor høj grad han kan tænkes at have brugt Macchiavellis opfattelse.

En lignende undersøgelse er foretaget af den svenske historiker David Lindén om linköpingbispens Hemming Gadh, der selv blev henrettet af Christian den Anden i december 1520.

(*Omfang 4 lektioner*)

3. Kulturrevolutionen

Der var tale om en kulturrevolution mellem 1525 og 1533, hvor de mange borgere i de danske købstæder med Viborg, Malmø og København i spidsen fik en anden hverdag og et andet trosgrundlag. Det er kernen i bogen og derfor er det vigtigt at arbejde med de gamle tekster.

Undersøg de evangeliske prædikanters trosopfattelser – der er stof til at undersøge: Lutheropfattelser (Bogens kilde 28 og 35, DH, fortælling 28, kilde 37), Viborg-prædikanterne (Bogens kilde 27b og 28) og

Malmøprædikanterne (Bogens kilde 30b og 31).

Sammenlign de forskellige troserklæringer punkt for punkt; der er to udarbejdede danske erklæringer: Haderlevartiklerne (Bogens kilde 26) og Københavnerbekendelsen (Bogens kilde 32a).

Der er forskelle i opfattelse af sakramenter, præstens rolle, kirkens styre og kirkens indretning. Men der er også overvejelser om fattige, syge og social omsorg.

Bogens centrale tekster er de mange skrifter, som de evangeliske prædikanter har skabt før 1536. De kan være svære at læse, men fortæller meget om, hvad der foregik, og hvordan man gjorde op med den senmiddelalderlige kirke. En række reformkatoleske skribenter, Povl Helgesen især (Bogens kilde 8, 20, 22, 34, 38), men også skriftet om gråbrødrenes uddrivelse af Viborg og Malmø (Bogens kilde 27a, 30a) giver en god baggrund til at forstå, hvad der skete og hvordan ”evangeliets lys” nåede frem til befolkningen.

(Omfang 6 lektioner)

4. Magtkampen om Danmark

Frederik den Førstes regeringsperiode 1523-33 var præget af store sociale modsætninger og forsøg på fra højadelens og de katolske biskoppers side at fastholde den magt, de havde taget fra Christian den Anden og hans tilhængere. Men hele magtspillet blev rodet og uoverskueligt ved den kirkekamp, der skete samtidig, og hvor Frederik den Første sikrede, at de evangeliske prædikanter og reformationen kunne udvikles. Med Frederiks død i 1533 var riget ved at gå i opløsning. To parter kom i borgerkrig med hinanden – begge blev støttet udefra. Hansestaden Lübeck med sin kapital og sine skibe støttede lejetropføreren Christoffer af Oldenburg, København og Malmø i kampen for at få Christian den Anden tilbage.

Overfor stod den holstenske hertug Christian med den svenske konge Gustav Vasa og den lutherske hertug Albrecht af Preussen som allierede. De var alle tre modstandere af den

tysk-romerske kejser Karl V, der støttede Christian den Anden. Det interessante er, at begge parter støtter den evangeliske bevægelse, selvom der er forskelle.

Undersøg hvilke interesser de to parter har, og hvilke ressourcer de råder over? Der er flere vigtige forløb som kan fortælle om det – Se fx hvad der sker i Christian den Andens comeback med Norgesfelttoget (kilde 34b). Forløbet ved Herredagen i 1533 er også vigtigt (se evt DH: Fortælling 29 kilde 38, 39).

Undersøg selve borgerkrigens forløb med de forskellige parters succeser og nederlag. Hvad kunne have sikret sejren for København, Malmø og den østdanske adel, da de havde kontrol med Skåne, Sjælland og Fyn? Hvorfor mislykkes bondeoprøret i Nord- og Vestjylland for skipper Clement? Hvilke problemer er der for ledelsen af det østdanske parti i løbet af 1535?

Borgerkrigen ødelægger store dele af landet, byer plyndres, der sker hård beskatning og de mange soldater skal betales og have ydelser.

Hvordan ser situationen ud for det sejrende parti, da alene Malmø og København er tilbage? Hvad skal der til for at sikre freden bagefter? Hvad gør Christian den Tredje for at sikre overgangen til fred? Hvordan øger han sin magt, så rigsrådet bliver samarbejdspartner og ikke modstander?

Kilderne til selve magtovertagelsen er næsten alle med i teksterne, så man kan selv skrive historien. Det drejer sig om forholdet til bisperne: (DH, fortælling 29, kilde 41A, 41C, 41F, 42-44). Selve beslutningsprocessen omkring kongen og statskuppet mod bisper og rigsråd (kilde 41B-E og 43-44)).

(Omfang 3 lektioner)

5. Den ny fyrstekirke

De mange evangeliske menigheder med de mange prædikanter og de mange katolske præster og munke blev hurtigt organiseret ind i den ny fyrstekirke. Meget kunne ske, fordi der var sket en kulturrevolution i de fleste købstæder, men hvad var der sket på landet?

Hvilke organisationer fastholder kongen med sin kirkeordinans fra 1537, og hvilke kirkelige embeder oprettes? Hvad er forskellene på de katolske bisper og de evangeliske superintendenter? Hvilke opgaver får provster og sognepræster? Hvad sker der med de prædikanter, der ikke direkte har den lutherske trosopfattelse? Opfatter man i samtiden, at der er forskel på fx Københavnerbekendelsen og den lutherske opfattelse? Hvorfor er der stor forskel på den måde den lutherske fyrstekirke indføres på i Norge og Island i forhold til Danmark-Holsten?

Den vigtigste tekst, der beskriver, hvordan den ny kirke fungerer, er Peder Palladius visitatsbog (Bogens kilde 47). Her kan man se mange af de forhold, som den ny kirke skal tage sig af ud over selve kirkegangen (fattige, syge, uddannelse). Selvom vi ikke har mange kilder til, hvad der sker ude på landet, er denne tekst meget brugbar. Den mere formelle tekst (kirkeordinansen) findes i et

kort uddrag om superintendentens opgaver (Bogens kilde 46).

Borgerkrigens gældsproblemer og de mange krav til den moderne kongemagt fik også deres løsning ved magtovertagelsen.

Hvad sker der med det omfattende klostervæsen, og hvilken betydning har det for den ny kongemagt? Hvor omfattende er de gevinster kongemagten får gennem overtagelsen af kirkens ejendomme? Sker der noget med indtægterne, og sker der noget med formueforholdene? Hvordan administrerer den ny kongemagt de mange nye besiddelser? Se på DH, fortælling 30, kilde 51 om Øm kloster. Om udviklingen i Island og Norge se DH, fortælling 31.

(Omfang 4 lektioner)

Der er også et oplæg til diskussion af *reformationens konsekvenser*.

Oversigten i bogens Kapitel 5 kan anvendes hertil evt med inddragelse af kronik- og debattekster.

(Omfang 3 lektioner)

D. ÅRSTALSLISTE 1500-1559

- **1500** (17 februar). Kong Hans og broderen hertug Frederik (den 1.) lider stort nederlag i Ditmarsken.
- **1502** (9. Maj) Dronning Christina (kong Hans' hustru) overgiver Stockholm til de svenske adelsoprørere.
- **1506**. Den unge prins Christian (den 2.) sendes til Norge som statholder og bor i Bergen (1506-13)
- **1510-12**. Krig mellem Danmark-Norge og Sverige, hvor lybækkerne støtter Sverige
- **1512**. Fred mellem Lübeck og Danmark-Norge
- **1513**. Kong Hans dør og Christian den Anden kommer på tronen trods adelig modstand.
- **1514**. Christian den Anden kronet i København og Oslo, og hyldes i hertugdømmerne. Han vies til den 13-årige kejserdatter Elisabeth i Brüssels gennem mellemmand, – Mogens Gøye. Hendes medgift fastlægges til en meget stor sum på 250.000 gylden.
- Christiern Pedersøn udgiver i Paris Saxos: *Danernes bedrifter*, på latin i bogtryk.
- **1516**. Sigbrit Willoms (Moder Sigbrit) bliver leder af Øresundstolden og skatteinddrivelse og får bolig på Amagertorv.
- **1517**. Dyveke dør, og Torben Oxe slotshøvedmanden på Københavns slot, anklages for giftmord og henrettes efter en skinretssag.
- **1519-20**. En hær af lejetropper under Otte Krumpen angriber de svenske fæstninger og den svenske adel gennem det frose landskab Väster- og Östergötland og fortsætter imod Stockholm.
- **1520** (19 januar). Rigsforstanderen Sten Sture d.y. såres hårdt ved Bogesund og dør på tilbagereisen mod Stockholm og begravet her.
- Aftale mellem Otte Krumpen og det svenske rigsråd om generel amnesti og løsladelse af ærkebisp Trolle.
- 6 april udkæmpes et afgørende slag mellem den danske hærstyrke og svenske bønder ved Uppsala.
- 7 september, overgiver Christina, Sten Sture d.y.'s enke, Stockholm efter lange forhandlinger.
- november hyldes Christian som svensk arvekonige og kronet 4 november i Storkyrkan.
- 7-10 november. Stockholms blodbad o. 100 henrettes.
- December. Gustav Trolle, Didrik Slagheck og Jens Andersen (Beldenak) udnævnes til at lede Sverige, men der opstår straks uro.
- Christian den Anden drager hærgende gennem Sverige tilbage til Danmark.
- **1521**. Der udsendes et omfattende lovkompleks, gælder for henholdsvis byerne og for landet. Det sikrer vidneførelse som bevismiddel, giver ligestilling mellem borgere og adel og ophæver vornedskabet på Sjælland. Byerne får eneret på handel. Gejstlighedens rettigheder begrænses og munkes tiggeri reguleres. Lovgivningen er udarbejdet af Hans Mikkelsen og Moder Sigbrit.
- Luther forsvarer i Worms sine teser mod kejseren, hertug Christian (senere Christian den 3.) og Johan Rantzau overværer diskussionen og bliver tilhængere. To Luther-tilhængere bliver ansat ved universitetet af kongen: Anders Karlstad og Martin Reinhardt, ligesom Hans Tavsen i en kort periode også er ansat.
- Christian den Anden drager til Nederlandene i juni og møder kejser Karl V. Han får overladt forleningsretten til Holsten og får 50.000 af den lovede medgift for kejserens datter.
- Det kommer til et åbent opgør i Sverige og lederne Didrik Slagheck, Gustav Trolle og Jens Andersen drager tilbage til Danmark.
- Gustav Vasa bliver i august udpeget som svensk rigsforsøger i Vadstena og oprøret breder sig til hele Sverige undtagen Stockholm og Finland.
- **1522**. Lübeck slutter forbund med Gustav Vasa og kommer i krig med Danmark-Norge.
- En pavelig legat kræver forklaring på to svenske bispers død og Didrik Slagheck (lige udnævnt af paven til ærkebisp i Lund) bliver ved en skinproces 24. januar henrettet (brændt) på Gammel Torv i København.
- Povl Helgesen prædiker for hoffet mod kongen og må flygte til Jylland, hvor oprørske adelige er i kontakt med hertug Frederik.
- Søren Norby fastholder Finland og Gotland for Christian den Anden, men lider nederlag i forsøget på at undsætte Stockholm.
- **1523** (20. Januar). De oprørske jyske adelige under ledelse af Tyge Krabbe og Mogens Munk opsiger huldskab og troskab til Christian den Anden.
- 29 januar. Hertug Frederik lover at støtte de jyske oprørere og slutter forbund med Lübeck. I marts går Johan Rantzau med sin hær over grænsen til Jylland (ved Kolding) og 19 marts tilslutter gruppen omkring Mogens Gøye sig hertug Frederik. Denne bliver valgt til konge af Danmark på Viborg landsting 26. marts. Her vedtages en foreløbig håndfæstning.

- 13 april. Christian den Anden forlader København med flåden, mange folk og rådgivere. Henrik Gøye fortsætter som slotshøvedsmand forsvaret af København.
- Johan Rantzau's tropper går over Fyn og videre i land på Sjælland, hvor København og Malmø belejres sammen med lybækkerne.
- Kong Christian prøver at samle en lejetrophær ved Elben på 30.000 mand, men fordi kejseren ikke vil af med resten af medgiften går hæren i opløsning pga manglende betaling.
- Frederik den Første får kontrollen med hele Danmark undtagen København og Malmø.
- 6 juni. Gustav Vasa bliver kronet som arvekonge af Sverige, og to måneder efter overgiver Stockholm sig til ham.
- 3. august. Kong Frederik den Første besegler den endelige håndfæsning i Roskilde, hvor han forpligter sig til at bekæmpe lutheranere og give adelen sine rettigheder tilbage. Christian den Andens lovgivning ophæves.
- **1524.** Henrik Gøye overgiver (6. Januar) København og Malmø.
- Jørgen Kock beholder sin stilling som borgmester i Malmø.
- Henrik Krummedige og Vincents Lunge sikrer Norge for Frederik den Første. Norge får sin egen særlige håndfæstning. Vincents Lunge bliver kongens statholder.
- Søren Norby fortsætter stadig kampen fra Visborg på Gotland og øver kapervirksomhed i hele Østersøen mod både lybækkerne, svenskerne og danskerne. Svenskerne invaderer Gotland, og Søren Norby laver en aftale med Frederik den Første om at overgive Visby til danskerne, men fortsætter sin aktivitet.
- På et møde i Malmø mægler lybækkerne mellem Gustav Vasa og Frederik den Første, og de bliver enige om, at Danmark foreløbig skal have Gotland, men Søren Norby skal væk fra øen.
- Hans Mikkelsen udarbejder den første danske bibeloversættelse af Det Ny testamente, der sendes som propagandaskrift til Danmark.
- **1525.** Søren Norby kommer til Skåne, og straks rejser bønderne sig mod det forhadte adelsvælde. Byen Lund slutter sig til opstanden, og på landstinget hyldes Christian den Anden. De skånske adelige søger tilflugt hos rigsmarsken Tyge Krabbe på Helsingborg slot, mens deres gårde plyndres og brændes af.
- Lybækkerne besætter i mellemtiden hele Gotland og erobrer Visby, men Søren Norbys folk fastholder magten over Visborg slot.
- Gennem flere slag nedkæmpes oprøret, og Søren Norby må søge tilflugt i Landskrone, som bliver befæstet. Malmø går ikke med i oprøret, og herfra kommer Johan Rantzau med de holstenske lejetropper, der er afgørende i nedkæmpelsen af dette. Det kommer derefter til forlig med Søren Norby i Landskrone, der lover at overgive Visborg til danskerne, og han bliver kongens lensmand i Blekinge. Herfra fortsætter han sin kapervirksomhed nu mod svenskerne.
- Hans Tavsens prædiker det lutherske evangelium i Viborg, der hurtigt bliver et af de evangeliske centre i Jylland.
- Hertug Christian (kongens søn) indfører i sit område i Slesvig en luthersk kirkeordning.
- **1526** Lybækkerne og danskerne samler en flåde mod Søren Norby i Blekinge. Han undslipper til Litauen og begiver sig videre til storfyrsten af Moskva, der lige har sluttet forbund med Sverige, og som derfor fængsler ham i et års tid. Tyge Krabbe indtager samtidig med sin hær Blekinge.
- Både i Haderslev og i Viborg oprettes evangeliske præsteskoler, kongen giver værnebrev til de evangeliske prædikanter og giver byrådene myndighed til at overtage kirkens ejendomme i byerne. På en herredag i Odense ophæves kirkens forbindelse til paven, da der ikke længere kræves pavelig godkendelse ved bispevalg. Det bliver ærkebispens af Lund, der skal godkende bisperne i stedet, og kongen skal have betalingen.
- København og Malmø får selv lov til at vælge deres rådmænd og borgmestre.
- **1527** Evangeliske prædikanter optræder i Assens, og jyske bønder nægter nogle steder at betale biskopstiende.
- Jørgen Kock tilkalder prædikanten Klaus Mortensen til Malmø.
- Hans Tavsens indgår som den første evangeliske præst ægteskab.
- **1528** Klavs Mortensen udgiver den første danske salmebog.
- I Haderslev og Flensborg jages munkene ud af byen, og det sker nu flere steder.
- Søren Norby frigives og drager til eksilhoffet i Lier i Nederlandene, hvor han nærmest afvises af Christian den Anden.
- Statholderen Vincents Lunge har ydet støtte til oppositionen mod Gustav Vasa, og Frederik den Første må afskedige ham; han kommer derefter i åben konflikt med ærkebisp Olav i Trondhjem.
- **1529** Munkene forjages fra Kolding, Vejle og Randers. Fra det evangeliske Malmø spredte reformationen sig til de øvrige skånske byer.

- Hans Tavsens bliver prædikant ved Vor Frue kirke i København, der hurtigt bliver overtaget af den evangeliske bevægelse.
- Søren Norby forlader Lier og går i kejserens tjeneste.
- Den katolske roskildebisp Lave Urne dør, og kongen udnævner Joakim Rønnow som efterfølger.
- Hertug Christian og Henrik Krummedige kommer til Norge for at bringe orden efter Vincents Lunges afsked. Ærkebispem tager afstand fra hertug Christians lutherske opfattelser.
- **1530** januar, borgere i København ødelægger Vor Frue Kirkes helgenbilleder og andre, ledet af Ambrosius Bogbinder.
- Herredag i København, hvor mere end 30 evangeliske prædikanter udarbejder Københavner-bekendelsen.
- Kongen fastholder bispevældet og øger rustningerne mod Christian den Anden.
- Der slutes forbund med den evangeliske fyrste grev Philip af Hessen.
- Søren Norby falder i kejserens tjeneste under belejringen af Firenze.
- **1531** Kejser Karl V giver de nederlandske byer besked på at finansiere Christian den Andens nye flåde. En storm splitter flåden, men den når frem til Sydnorge. Ærkebisp Olav af Trondhjem går med kongen og Oslo går over til kongen.
- **1532** 5.januar hyldes kongen af det norske rigsråd.
- Frederik den Første slutter et tiårigt forbund med Lübeck rettet mod nederlandsk sejlads i Østersøen.
- I maj sejler en dansk-lybsk flåde under Knud Gyldenstjerne til Norge, den undsætter Akershus og forhandler med Christian den Anden, der får frit lejde til at drage til Danmark og forhandle.
- Lejdet brydes og kongen sættes som livsfange i Sønderborg slot.
- **1533** 10.april, Frederik den Første dør på Gottorp slot.
- Landdagen i Kiel hylder hertug Christian og hans umyndige brødre som Slesvig-Holstens arveherrer.
- 8.juni herredagen samles i København, man kan ikke blive enige om kongevalg, det udskydes et år. Der slutes forbund med Holsten (hertug Christian) og Nederlandene om en tiårig forsvarsafale.
- Rigsrådet og bisperne er splittede, men der vedtages en reces om at give bisperne deres myndighed over prædikanterne tilbage og lensmændene får magten i hver sit område.
- Nogle rigsråder forlader mødet inden disse aftaler besluttet.
- Hans Tavsens bliver stævnet for rigsrådet og dømmes, men kort efter aftales et forlig mellem ham og roskildebispens Joakim Rønnow.
- Malmøborgmesteren Jørgen Kock og den tidligere borgmester i København Ambrosius Bogbinder tilbyder hertug Christian kongemagten, men de afvises.
- Der aftales samarbejde mellem Jørgen Kock, Ambrosius Bogbinder og lybækkerne.
- **1534** Lybske lejetropper under grev Christoffer af Oldenburg trænger ind over grænsen til Holsten.
- Johan Rantzau samler nye lejetropper og blokerer Travelfloden, der fører ind til Lübeck og tvinger byen til særfred med Holsten.
- I juni er grev Christoffer med sin forøgede lejevær gået i land på Sjælland. Borgere og bønder slutter op om ham og Christian den Anden. Mange adelige og roskildebispens slutter sig til ham.
- Mogens Gøye prøver at sikre Jylland og Fyn for hertug Christian. Han vælges i Gl.Ry kirke til konge og hyldes 19.august i Horsens.
- Fyn overtages af grev Christoffer i efteråret og Gustav Trolle bliver indsat som bisp i Odense.
- 14. september kommer skipper Clement til Ålborg og et bondeoprør udvikler sig hurtigt i Nord- og Vestjylland. En adelsvær lider 15. oktober nederlag ved Svenstrup syd for Ålborg.
- I oktober angriber Gustav Vasa med en vær ind i Halland, den erobrer Halmstad og belejrer Varberg. Mange fra den skånske adel slutter sig til den svenske vær.
- Johan Rantzaus tropper går op i Jylland og nedkæmper alle de bønder der er i vejen. Hans vær angriber Ålborg 18 december, hvor skipper Clement har forskanset sig. Byen erobres og plyndres og forsvarerne hugges ned.
- **1535** Den svenske vær angriber Helsingborg og slotsherrn Tyge Krabbe skifter side og skyder i ryggen på de danske tropper fra slottet.
- Borgere og bønder vender sig mod adelen på Sjælland og i Skåne, 12 rigsråder fanges som gidsler og sendes til Mecklenborg. Andre som Joakim Rønnow undslipper og tager til Christian den Tredje.
- Den katolske hertug Albrecht af Mecklenborg kommer til København med en mindre styrke. Han sender i april greven af Hoya med en gruppe lejesoldater til Fyn.

- I marts går Johan Rantzau i land på Fyn, det afgørende slag kommer til at stå 11. juni ved Øksnebjerg. Greven af Hoya dræbes, Gustav Trolle såres hårdt og tages til fange og nederlaget er totalt.
- En dansk-svensk-preussisk flåde bekæmper den lybske-danske flåde og gennem to søslag i juni får Christian den Tredjes allierede magten over Østersøen og Øresund.
- Johan Rantzaus tropper overføres til Sjælland og København og Malmø indesluttet 24 juli.
- Phalzgreve Friederich ægter Christian den Andens datter Dorothea og gør krav på den danske krone.
- **1536**, 16. januar Lübeck slutter fred med Christian den Tredje.
- Holstenske lejetropper opererer i Nederlandene og hindrer en undsætningsflåde i at afgå til de indesluttede byer,
- 6. april Malmø overgiver sig.
- 26 juli Hertug Albrecht får grev Christoffer, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kock til at overgive København.
- 28 juli Byen overgiver sig, hertug Albrecht, grev Christoffer og deres mænd kan frit forlade byen. Jørgen Koch og Ambrosius Bogbinder får amnesti, men Ambrosius skal forlade byen, han begår selvmord dagen efter.,
- 6. august. Christian den Tredje drager ind i København og gennemfører i løbet af få dage et statskup – han fængsler bisperne, tvinger de tilstedeværende rigsråder til at underskrive en støtteerklæring og indkalder til en herredag uden gejstlige deltagere.
- I oktober afholdes en herredag med 1200 deltagere (adel, borgere, bønder), der udstedes og godkendes en håndfæstning, en ny forfatning (en reces) og der rejses anklager mod bisperne.
- **1537** En flåde sendes til Norge, der skal bekæmpe Trondhjembispen Olav, han flygter til Nederlandene. De norske bisper accepterer reformationen og Norge bliver et land nu uden eget rigsråd direkte under den dansk-norske konge.
- 12 august Christian den Tredje og dronning Dorrothea kronet i Vor Frue kirke i København
- 2. September Kirkeordinansen udsendes på latin. Den bestemmer den nye lutherske kirkes organisation og kirkens opgaver.
- 9. September, Universitetet i København genoprettes.
- **1538** Danmark-Norge tiltræder Schmalkaldenforbundet – det protestantiske fyrsteforbund. Christian den Tredje underskriver personligt aftalen i Braunschweig.
- En kongelig udsending kræver på Islands Alting, at kirkeordinansen og reformationen skal gennemføres. De to katolske bisper Jon Arason (Holar) og Øgmundur Palsson (Skalholt) sørger for at henvendelsen afvises.
- **1539** Uroligheder på Island, hvor den danske foged Didrik van Minden overfalder Videyklostret og fordriver munkene., derefter bliver han dræbt på biskopens gård Skalholt.
- **1540**, lensmanden Christoffer Huitfeldt fra Norge lander med en tropestyrke på Island, bisp Øgmundur Palsson fængles og føres til Danmark. Kirkerne på Sydisland bliver nu underlagt kirkeordinansen.
- **1541** I Brömsebro afsluttes en dansk-svensk militæralliance af de to konger, der begge er tilstede.
- De afsluttes en dansk-fransk aftale om gensidig militær hjælp.
- **1542** Krig mellem den tyske kejser og Frankrig udløser dansk hjælp. En hær sendes til Brabant og Øresund spærres for de nederlandske skibe.
- Et oprør i Småland udløser dansk hjælp til Gustav Vasa imod Nils Dacke, han støttes af pfalzgreve Friederich, der stiller arvekrav til Danmark og Sverige.
- Hans Tavsen bliver superintendent i Ribe.
- **1544** Den tyske kejser tilbyder fredsforhandlinger. Danmark-Norge har ikke fået hjælp fra sine allierede i Schmalkaldenforbundet og Christian den Tredjes forhandlere får en fred, der sikrer at Christian den Andens efterkommere ikke mere kan få militær hjælp til at angribe Danmark-Norge. Freden i Speyer sikrer derfor at Danmark-Norge holdes ude af de tyske religionsstridigheder.
- **1546** Christian den Anden fraskriver sig alle sine rettigheder også for sine efterkommere, han får lov til at opholde sig mere frit nu på Kalundborg slot.
- **1550** Christian den Tredjes bibel udkommer, den er hovedsagelig udarbejdet af Christian Pedersen.
- Jon Arason (Holar) genindfører ved et kup katolicismen på Island. Han fængsler den lutherske bisp Martin på Skalholt og genopretter de nedlagte klostre. Fogeden Laurids Mule må flygte til Danmark. Da bisp Jon Arason fører sine mænd mod storbonden Dadi Gudmundsson tager han bisp til fange og halshugger ham.
- **1551** En dansk flåde genindfører orden og reformation på Island

- **1558** Hvert sogn får pålagt at opføre et fattighus, der skal betales af den del af tienden, der går til den lokale sognekirke. Fattighuset skal kun være til syge, gamle og arbejdsuføre, det må ikke være for arbejdssky og dovne.
- **1559** Nytårsdag. Christian den Tredje dør på Koldinghus.
- 25. januar Christian den Anden dør på Kalundborg slot

**E. LITTERATURHENVISNINGER
TIL FORTÆLLING 26-31**

Oversigter til hele perioden 1500-1550:

A. D. Jørgensen: *40 Fortællinger af Fædrelandets Historie*. (1882) genudgivet med forord af Lorenz Rerup, Lademann 1981.
A. Heise: *Danmarks Riges Historie Bd III 1481-1588* (1900)
Erik Arup: *Danmarkshistorie Bd 2* (1932)
Johan Hvidtfeldt: *Politikens Danmarkshistorie Bd 5* (1963)
Cedergreen Beck: *Politikens Danmarkshistorie Bd 6* (1964)
Benito Scocozza: *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*. Carit Andersens Forlag /Suenson 1976
Kai Hørby og Mikael Venge: *Danmarks historie Bd 2* (Gyldendal 1980)
Danmark-Norge Bd 1: Fællesskabet bliver til 1380-1536. Oslo/København 1997-98.
Danmark-Norge Bd 2; Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648. Oslo/København 1997. De to bind giver et samlet billede af udviklingen i de to forbundne riger og redegør for forskellen mellem reformationens virkninger i de to lande.
Axel Bolvig: *Reformationens rindalister. Om kunst og arkitektur i 1500-tallets Danmark*. Gyldendal 1996. Diskuterende oversigt til reformationstidens arkitektur og kirkekunst.
Alex Wittendorff: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie Bd 7* (2003) også fri netudgave.
Grethe Jensen og Benito Scocozza: *Politikens Danmarks Historie*. Politikens Forlag 2007 (opr 1994)
Sønderjyllands Historie I. Indtil 1815. Red. Hans Schultz Hansen m.fl. Afsnit af Bjørn Poulsen og Carsten Porskrog Rasmussen s 147-201. En moderne fremstilling af Slesvigs og Holstens fælles historie.
Norstedts Sveriges historia. Tredje bandet: 1350-1600. Dick Harrison och Bo Eriksson (forf), Stockholm 2010. Den nyeste og mest

moderne Sverigeshistorie. Dækker hele Norden i perioden.

Lars Hovbakke Sørensen: *En europæisk Danmarkshistorie - fra oldtiden til i dag*. (Gyldendal 2014)

Jensen, Knudsen og Stjernfelt (red): *Tankens magt Bd 1. Vestens idehistorie. Antikken til 1600*. Lindhardt og Ringhof 2006, afsnittet om "Reformationen" s 660-706.

Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen (red): *Reformationen i dansk kirke og kultur 1517-2017 I-III*. Bred oversigt, der omhandler reformationen i Danmark og dens betydning frem til i dag.

Det senmiddelalderlige samfund ændres - kong Hans og Christian den Anden 1500-1523

David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*. Atlantis 2016. En magt- og Macchiavelli inspireret analyse af kirkemagten og det nordiske unionsrige i opløsning. Den omhandler Linköpingbispens der henrettes af Christian den Anden efter Stockholms blodbad.

Nicolo Macchiavelli: *Fyrsten*. Helikon 2004. Den oprindelige tekst er fra ca 1513 og er stadig grundlæggende i faget politik.

Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren der rystede Norden*. Askholms forlag 2009 (oprindelig på svensk 2006). Grundbogen om blodbadet.
Mikael Venge: *Christian 2.s fald*. Odense 1972.

Mikael Venge: "Når vinden føjer sig..." Odense 1977.

Bo Grafton: *Sören Norby. Sjökrigare i Östersjön på 1500-talet*. Visby 1995.

Peter Dragsbo: *Lucas Cranachs portræt af Christian II på Sønderborg Slot*. Museum Sønderjylland 2013

Den evangeliske reformation - Frederik den Første og den ny fyrstemat under Christian den Tredje

Niels Knud Andersen: *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*. Gad 1954.

Kai Hørby: *Reformationens indførelse i Danmark*. Munksgaard 1968

P.G.Lindhardt: *Nederlagets mænd. Det katolske bispævældes sidste dage i Danmark*. Gads Forlag 1968.

Jens Ulrik Engelund: *Et fæstegårdsimperium på reformationstiden. Mogens Gøyes godssamling og godstab 1500-1544 s 90-112 i Det danske godssystem- udvikling og afvikling 1500-1919*. Historia 4. Århus 1987.

Thorkild C. Lyby: *Vi evangeliske. Studier over samspillet mellem udenrigspolitik og kirkepolitik på Frederik den I's tid*. Aarhus Universitetsforlag 1993.

Martin Schwartz Lausten: *Reformationen i Danmark*. 4. udgave Akademisk Forlag 2017. 2. udgaven fra 2002 er brugt her.

Peter Dragsbo (red): *Christian III og Dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slotkirke*. Museum Sønderjylland 2010.

Ulrik Reindel: *Kronborgtapeterne. Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg*. Slots- og Ejendomsstyrelsen 2009.

Torben Bramming: *Johan Rantzau – Den hellige kriger*. Kristelig Dagblads forlag 2016 giver en beskrivelse af den omstridte feltherre og diplomat, der sikrede holstenerne magten i Danmark i to omgange.

Reformationens konsekvenser

David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*. Atlantis 2016. En magtinspireret analyse af kirkemagten og det nordiske unionsrige i opløsning. Den tager sit udgangspunkt i Macchiavelli: *Fyrsten*, der måske var kendt af Christian den Anden og som blev til omkring 1513 og cirkulerede i afskrifter indtil den blev trykt. Det er den nye renæssancefyrste som blev inspirationen til de senere moderne magtopfattelser som fx Hobbes grundlagde.

Randall Collins: *Max Weber- personen og forfatterskabet*. Hans Reitzel 2000, s 54-70 fremlægger Webers tese og kritikken heraf.

Max Weber: *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. Fremad 1972

/Nansensgades antikvariat 1995. Det er hovedværket med Webers tese, som er oversat til dansk.

Søren Mørch: *Store forandringer – 61 fortællinger om, hvordan verden blev moderne*. Politiken 2009, s 200-224 om Luther og Max Weber.

Niels Kærgård: *Hvorfor er vi så rige og lykkelige? Om reformationen og økonomien*. Eksistensen 2016. Et velargumenteret forsøg på at undersøge konsekvenserne af reformationen i Danmark.

Inddrager Weber-debatten og Luthers økonomiske holdninger. Ditlev Tamm: *Hvorfor er vi så glade for staten? Om reformationen og retten*.

Eksistensen 2016. Om statens rolle og reformationens betydning.

Jørn Henrik Petersen: *Velfærdsstaten er et produkt af Martin Luther*. Kronik i Politiken 23 november 2016 giver en oversigt til den bog historikeren og økonomien har skrevet om Luthers sociale opfattelse.

Jørn Henrik Petersen: *Fra Luther til konkurrencestaten*. Syddansk Universitets forlag 2016

Jacob Mchangama og Frederik Stjernfeldt: *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*. Gyldendal 2016 - har afsnit om censur og bogforbud efter 1536.

Jens-André P. Herbener: *Hvad ved dronningen om det moderne Danmarks rødder*. Politiken, søndag 30 oktober 2016. En kritisk debatartikel om reformationens konsekvenser, der kan bruges som udgangspunkt til en diskussion.

Jens-André P. Herbener: *Luther. Antidemokrat og statsidol*. Upress 2017. Debatbog om Luthers tanker og skrifter. William Salicath: *Guds rige går længere end til Dybbøl Mølle*. Kronik i Politiken, 8. December 2016. Diskussion af forholdet mellem luthersk kristendom og danskhed.

Marita Akhøj Nielsen: *Hvorfor taler vi dansk? Om reformationen og sproget*. Eksistensen 2016. Om forholdet mellem dansk, plattysk og højtysk og den sproglige udvikling.

Uffe Østergård: *Hvorfor er danskerne danske? Om reformationen og nationaliteten*. Eksistensen 2017. En bred analyse af reformationens betydning for velfærdsstaten og danskheden med vægt på vækkelserne i 1800-tallet.

Anthony Giddens: *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzel 1999. Den klassiske fremstilling om moderniteten og senmoderniteten.

Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States AD 990-1992*. Blackwell Oxford 2000.

Om det europæiske statssystemets udvikling, hvor religionens betydning også diskuteres Hans Joas: *Tro som alternativ. Kristendommens framtidsudsigter*. Bokforlaget Daedalus AB. Göteborg 2015. Betydningsfuld analyse af kristendommens betydning før og nu og i fremtiden med kritik af modernitetsteoretikerne og overvejelser om sekulariseringen.

Anvendte kildesamlinger-kildeudgaver

Holger Rørdam (udg.): *Malmøbogen af Peder Laurensen*. København 1868. Tekst er udskrevet og trykt på gammeldansk.

A. Heise (udg. og oversætter): *Skibykrøniken. Lektor Povl Helgesens historiske optegnelsesbog*. 1890. Genoptr. 1967.

Teksten er oversat fra latin til dansk.

Lis Jacobsen (red): *Peder Palladius' danske Skrifter, Femte bind*. København 1925-26.

Visitatsteksten er rekonstrueret på gammeldansk.

Henning Heilesen (udg. og oversætter): *Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Munksgaard 1967.

Kai Hørby: *Reformationen i Danmark. Kilder udvalgt af Kai Hørby*. Gyldendal 1972.

Hans Neerbek: *Det Stockholmske blodbad*. Gad 1973 kildesamling.

Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike bd 1-10* (de tre første bind om *Christian II* (1596), *Frederik I* (1597) og *Christian III* (1595)) – genoptrykt i facsimilé hos Rosenkilde og Bagger 1976.

Krister Gierow: *Studier kring Malmøbogen, Malmøbogen facsimile*, Allhems Förlag Malmö 1979.

Carsten Elkjær Knudsen: *Kampen om Danmark – Dansk politik på reformationstiden 1513-1536* (Systeme 1984), kildesamling.

Olaus Magnus: *Historia om de nordiska folken*. (opr. Rom 1550), oversat til svensk fra latin 1909-25, genoptrykt Gidlunds 2001.

Hjælpemidler:

Bibelen. Det danske bibelselskab 1995 – den autoriserede oversættelse til brug i Folkekirken fra 1992. Den er vigtig som opslagsmulighed, da de mange evangeliske prædikanter netop går tilbage til bibelteksten i deres skrifter.

Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog bd I-VII*. Akademisk forlag 1976 (opr 1881-1907, i fire bind med supplementsbind V fra 1908-18). Ordbogen indeholder udtryk og begreber fra ca 1300-1700 og er nødvendig ved oversættelse af tekster på gammeldansk. Ordbogen findes nu redigeret på nettet hos det Danske Sprog- og Litteraturselskab (www.dsl.dk).

Ordbogen kan suppleres med *Ordbog over det danske sprog* (ODS) (dækker udtryk og begreber fra 1700-1950) og *Moths ordbog* (dækker udtryk og begreber o.1700), Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, de findes på nettet med egen app og er lettilgængelige.

Dansk Biografisk Leksikon – 3 udgaver findes på nettet. Her er de mange personer fra reformationstiden beskrevet, mange med nye oplysninger og vurderinger

F. OVERSIGT –

Henrik Adrian: Den middelalderlige baggrund for reformationen – samfund og trosopfattelser

1. Katolske reformbevægelser i middelalderen: klosterbevægelser, korstog, prædikebrødre, katharer, hussitter

Det var ikke første gang den europæiske pavekirke var ramt af magtkampe, kritik og selvpogør.

I 1000-tallet under pavekirkens politiske opgør med de tysk-romerske kejsere, kom det til en reformation med nye klosterordner (som cistercienserne) og hvor den omfattende korstogsbevægelse blev organiseret.

I 1200-tallet kom de to store prædikebrødreordener: franciskanerne ("gråbrødrene") og dominikanerne ("sortebrødrene") til.

De søgte at få det enkelte menneske inddraget i en hverdagspræget religiøs sammenhæng, og især franciskanerne tog afstand fra og udfordrede kirkens omfattende rigdom. Men de sørgede også for, at kirkemødereglerne om kristent ægteskab blev gennemført overalt, og at reglerne om præsteskabets cølibat blev håndhævet såvidt muligt.

Det var også i Frankrig og Katalonien i 1200- og 1300-tallet, at den omfattende Katharbevægelse udviklede sig, - kættere, der kun langsomt blev bekæmpet af prædikebrødrene og inkquisitionen.

Med pesten fra omkring 1350 kom de senmiddelalderlige helgen- og skærsildsforestillinger ud til hele befolkningen, og de nye veje til frelse udfordrede og skabte nye lægmandsbevægelser.

En række sociale bevægelser opstod i 1400-tallet ofte med religiøst indhold (opstande i England, Flandern og hussitterne i Böhmen) og de udfordrede det teologiske grundlag for pavekirkens autoritet.

2. Pluralistisk pavekirke uden stærkt magtcentrum

Senmiddelalderens universelle pavekirke var på trods af den omfattende hierarkiske

organisation med bisper, præster og klostre imidlertid på mange måder en meget pluralistisk organisation med mange forskellige magt- og beslutningscentre, – og mange teologiske opfattelser var til stadighed repræsenteret i kirkens institutioner.

Nok var pavekirkens centrale organisation med center i Rom (eller Avignon) af stor betydning, som det sted, hvorfra bisper blev pavelig godkendt, munke- og nonneordener reguleret og trosforhold blev fastlagt. Og efterhånden var der også tale om en international organisation med store penge- og værdistrømme, der flød mellem de enkelte bispedømmer og pavens egen administration - kurien.

Men kirken indeholdt både lægmandsbevægelser, der søgte at involvere den enkelte i et kristent forpligtende hverdagsfællesskab, - og en række munke- og nonneordener, der gennem budskaber og prædikener søgte at fremme et kristent fattigdomsideal – alt sammen meget modsætningsfuldt.

Der var også tale om en række mere eller mindre uafhængige institutioner knyttet til kirken. Mange klostre var uafhængige af den lokale magtstruktur og stod direkte under paven og var ikke under den lokale biskops opsyn.

Domkapitler, hospitaler, latinskoler og ikke mindst de mange universiteter var selvstændige institutioner med egne jordressourcer, og her var der tilknyttet gejstlige, der var uddannet, og som havde både teologisk, juridisk eller anden faglig indsigt.

3. Det store skisma

Et af 1400-tallets store problemer var selve opsplittningen af paveherredømmet. I flere perioder var der samtidig flere paver, støttet af forskellige stormagters fyrster og bisper ("det store skisma").

Det underminerede kirkens autoritet, men paverne forblev en politisk faktor især i stormagtsspillet om Italien.

En række store kirkemøder (koncilier), hvor man søgte at nå frem til kompromisser mellem de forskellige europæiske magtgrupper og prøvede at sikre faste regler for pavevalg og for pavens myndighed, gav anledning til diskussion af pavekirkens organisation og pavens styre. For eksempel vedtog et koncilmøde, at paven skulle underordne sig konciliets beslutninger. Men det lykkedes i almindelighed for paverne at undgå konciliekravene og hindre reformer. Efter ca 1450 var der atter én fungerende pave, som nu opholdt sig i Rom. Derefter var paven en betydningsfuld regional italiensk fyrste og styrede i høj grad sin politik herudfra, og da behovet for finansiering af både hære og de store pavelige byggerier blev større, øgede pavens administration de mange typer afgifter, som endte i Rom.

Det gav anledning til at gejstlige embeder kunne købes uafhængig af personens baggrund og uddannelse og skabte en korruption, hvor selve paveembedet var til salg.

4. Pavekirken i Norden

Udviklingen efter pestårene omkring 1350 skabte betingelserne for de ændringer i livssammenhænge og religiøse forestillinger, der førte til en mere folkelig præget kristendom også i Norden. Nu blev alle mennesker i de nordiske lande inddraget i den kristne kirkes liv.

Kirken var i Norden i 1400- og 1500-tallet blevet landets største godsejer, - klostre og kirker havde ejendomme i alle byer, og det omfattende system af klostre og præsteskab havde sikret sig del i samfundets produktion og overskud.

Kirken som organisation fik også efterhånden stor betydning i forhold til retssystemet og den måde konflikter om arv, ægteskab og samliv blev løst på.

For det første blev kirkens mænd undtaget fra den almindelige domsmagt på tingene og

alene underlagt kirkeretten og de gejstlige domstole.

For det andet blev den kirkelige retsopfattelse efterhånden anvendt også ved de almindelige retsafgørelser, og i mange tilfælde var det vanskeligt at afgøre, om det var kirkens domstole eller herreds- eller landstingene, der skulle afgøre en retstvist.

Unionskongemagten i Norden søgte derfor samtidig at sikre sig kontrollen med bisperne og de rige landklostre.

Ofte var det kongelige embedsmænd eller højadelige, der af kongen blev indsat som bisper, og selvom kirken i høj grad styrede sig selv, anvendte kongerne kirkens ressourcer ved at låne til krig og egne udgifter.

I løbet af senmiddelalderen blev det mere og mere almindeligt, at der knyttedes store pengebeløb til ”konfirmationen” – bekræftelsen – på den pavelige godkendelse af de mange kirkelige embeder rundt omkring i Europa. Det udnyttede kongerne i Norden til at købe sig bispeembeder og dermed selv at besætte de vigtigste poster i kirken.

På Herredagen i København 1526 besluttede konge og adel derfor endelig at ”nationalisere” kirken i riget. Bisperne skulle ikke mere have godkendelse i Rom, men alene have en godkendelse fra ærkebispens i Lund. De beløb, man ellers betalte til den pavelige administration for bispevielse og godkendelse, skulle nu betales til kongen og dermed bruges i Danmark.

Det betød både et økonomisk brud med pavekirken, men samtidig et autoritetsbrud med den universielle europæiske pavekirke. Det var en udvikling, der også skete i mange andre vesteuropæiske kongeriger.

5. Kirken overtages af kongemagten 1536

Reformationen 1536 i Danmark var i sin lutherske udgave nærmest et statskup fra kongens side. Kongemagten – der havde haft omkring 1/3 af al bondejord som krongods, fik nu sine ejendomme fordoblet til næsten 2/3.

Dermed havde kongen for alvor sat højadelen ud af spillet, der kun havde ejerskab til den sidste tredjedel.

De kirkelige institutioner – universitet, latinskoler, klostre, stiftelser, sognekirker, kapeller blev kongens ejendom, hvor de ikke i forvejen var blevet overtaget af adelige eller det lokale bystyre.

Hele det kirkelige administrationssystem med domkapitler, kirkelige domstole, abbeder, provster, sognepræster og de mange ansatte tjenere overgik nu til den ny statsmagt. Alle blev direkte underlagt kongen, og det var en vigtig baggrund for tilblivelsen af den moderne stat.

Det styrkede den kongelige magt afgørende og var en vigtig forudsætning for den senere indførelse af enevælden i Danmark-Norge i 1660.

6. Reformatorerne og humanismen

Det var under Christian den Anden og Frederik den Første, at de senmiddelalderlige reformbevægelser – der var udsprunget af de store koncilier i 1300- og 1400-tallet, - især slog igennem i Mellemeuropa og i Norden.

De ”store” humanistiske reformatorer:

Erasmus af Rotterdam, Thomas More, Martin Luther, Huldrych Zwingli, Philipp Melanchthon og senere Jean Calvin fik gennem bogtryk- og propagandaskrifter udbredt deres meget forskellige kristendomsopfattelser.

Alle var de fælles om, at man skulle gå tilbage til de originale bibelske skrifter og tage dem som udgangspunkt for den ”moderne fromhed” (devotio moderna).

Det ny testamente blev nyoversat fra græsk til latin af Erasmus 1516 og derfra videre til flere sprog. Luther oversatte både Det ny og Det gamle testamente til tysk 1522-23 på baggrund af Erasmus arbejde. Det ny testamente kom på dansk 1524 (oversat af Hans Mikkelsen i eksil hos Christian den Anden) og hele biblen 1550 (Christian den III's bibel, størstedelen oversat af Christiern Pedersen), - på svensk kom Det ny testamente

1526 og hele biblen 1541. Alle kom i det nyopfundne bogtryk.

Teksten kunne nu læses af alle, der kunne læse, og biblen indtog en central placering i den diskussion, der udspandt sig.

Der var stor forskel på humanisternes opfattelse af forholdet mellem Gud og den enkelte, af sakramenterne: af nadveren, af dåb, ægteskab og præsternes funktion og liv. Kirkens styreform og materielle interesser blev hårdt kritiseret, paveherredømmet blev sat under diskussion osv.

Bogtrykkunsten kunne fra omkring 1500 hurtigt formidle og få fremlagt de mange diskussioner, som foregik. Hvor man tidligere havde haft en skriftlighedskultur alene knyttet til fyrsternes administration, bisperne, klostrene og universiteterne formidlet gennem afskrifter, blev langt flere mennesker nu inddraget i formidlingen af de mange trykte skrifter, der begyndte at komme i store oplag. Selvom latin i en periode vedblev med at være ”fælles sprog” for de mange i institutionerne, blev især de nationale sprog nu anvendt i den omfattende produktion af bøger og pamfletter.

Med Luthers teser (nov.1517) og Wormsrigsdagens dom (1521) var den kristne universelle pavekirke i Vesteuropa for alvor ved at gå i opløsning.

To hovedretninger stod således i 1520erne skarpt overfor hinanden også i Norden: ”evangelisterne” over for pavetilhængerne, ”papisterne”.

7. Humanisterne i Norden - evangeliske prædikanter med kontakt til Luther og pavetro reformkatolikker

Den humanistiske bølge kom også til Norden. Både i Sverige og Danmark var der gejstlige, der deltog med skrifter og kritik før Luther 1520-21 blev ekskommunikeret af pavekirken og selv mødte op til den tysk-romerske kejsers rigsdag i Worms.

Christian den Anden støttede før 1517 reformkatolikken Povl Helgesen, der blev leder af det nyoprettede karmeliterkollegie og

som underviste ved universitetet i København.

Christian den Anden havde selv sendt repræsentanter til rigsdagen i Worms 1520-21 og han støttede derefter tysktalende humanistiske intellektuelle fra det nye universitet i Wittenberg, der blev indkaldt som lærere til universitetet i København. En af dem var den senere yderligtgående tyske evangeliske prædikant Andreas von Karlstadt, der godt nok forlod København efter blot tre måneders ophold.

Også hertug Frederiks (den Første) søn Christian (den senere Christian den Tredje) var selv tilstede ved Luthers optræden i Worms og blev her Luther-tilhænger.

Da Christian den Anden blev fordrevet 1522-23 var han i tæt kontakt med Erasmus af Rotterdam og personligt med Luther selv. Han boede i en periode i Wittenberg og kom sammen med Luther ligesom hans hustru Elisabeth, der var kejserens søster. Selvom kongen således var lutheransk orienteret kom han politisk i klemme mellem kejseren (Karl den Femte), der skulle støtte hans comeback, og sin egen lutherske opfattelse, som han derfor måtte afsværges i 1530.

Både Christian den Andens – og hertug Christians (den Tredje) tilknytning til Luther og de evangeliske præster og professorer i Wittenberg fik stor betydning for udviklingen i Danmark.

Størst betydning fik det, at Christian den Tredje både som hertug af Slesvig-Holsten og efter sin magtovertagelse i Danmark 1536 direkte hentede veluddannede evangeliske prædikanter og lærde til landet, som var med til at udvikle den ny kirkeorganisation og sikre den lutherske trosopfattelse. Vigtig var i denne sammenhæng den Luther-uddannede Peder Palladius og prædikanten og professor Johannes Bugenhagen fra Wittenberg, - begge var tæt knyttet til Luther.

I Danmark var der især tre kendte humanister, der fik betydning: Christiern Pedersen, Povl Helgesen og Peder Olsen.

Christiern Pedersen blev knyttet til både domkapitlet i Lund og Roskilde, og dér havde

han adgang til de store samlinger af manuskripter og bøger. Han studerede til sidst i Paris 1508-14 og fik her udgivet Saxos ”Danernes bedrifter/Gesta Danorum” i 1514. Det gav europæisk berømmelse. Han blev efter sin tilbagekomst kannik i Lund og arbejdede videre med en Danmarkshistorie og fik andre tekster udgivet. Han blev tæt knyttet til Christian den Anden, blev luthertilhænger og fulgte kongen i eksil til Nederlandene, men vendte tilbage, da kongen blev fanget og sat fast i Sønderborg.

Christiern Pedersen blev da benådet af Frederik den Første og fik lov til at arbejde igen i Danmark, forinden havde han oversat Det ny testamente (1529) og blev så bogtrykker og udgiver i Malmø 1533-36, hvor han udgav 2. udgaven af Det ny testamente. Han var senere knyttet til oversættelsesarbejdet af Christian den Tredjes bibel, blev syg og flyttede til en slægtning i Helsingør og døde nogle få år efter bibeludgivelsen i 1554.

Povl Helgesen blev allerede under Christian den Anden reformkatolikkernes pennefører. Han oversatte nogle af Luthers tekster og underviste de unge reformorienterede studerende på universitetet i København, men kort efter 1523 skrev han en lang række skrifter mod de mange evangeliske prædikanter, han tidligere havde undervist. Han stod på bispernes og den katolske adels side i kampen mod både Christian den Anden, Frederik den Første og hans søn hertug Christian. Han var i sine sidste år knyttet til domkapitlet i Roskilde, hvor de reformkatolske fastholdt deres position længe. Han døde eller forsvandt i 1534-35 under Grevens Fejde inden Christian den Tredjes endelige magtovertagelse i 1536.

Peder Olsen var franciskanermunk (gråbroder) og samlede og skrev hele sit liv på en række tekster, der belyste franciskanerordenens historie i Danmark og som også handlede om den danske historie. I denne sammenhæng gennembearbejdede han som en af de første de mange middelalderlige dokumenter og beretninger. Kun få af hans

tekster blev udgivet, men de blev flittigt brugt af de senere historikere: Anders Sørensen Vedel (der var hans ven og overtog hans samling), Hans Svaning og Arild Huitfeldt. Hans kloster blev lukket i 1537, og han forblev i Roskilde, hvor han var tilknyttet domkirken, og hvor han døde omkring 1570.

8. Evangelisterne – tilbage til skriften

Der var de humanister – *evangelisterne* blev de kaldt i datiden, der med baggrund i deres nøje tekstlæsning af de hellige skrifter og nyoversættelser fra græsk og hebraisk til latin krævede, at teksten kom i centrum, og at den sande kristendom kun skulle begrundes herudfra.

De ønskede derfor et endeligt opgør med den materielt funderede pavekirke, helgendyrkelsen skulle ophøre, og skærsilden, som opholdssted mellem døden og genopstandelsen til himmerig afvistes som en falsk konstruktion uden baggrund i de bibelske tekster.

Alle de mange veje til frelse: forbøn, pilgrimsrejser, bods- betalinger og -bønner, aflad, oprettelse af altre, jord og gaver til kirken – blev ugyldige og ikke brugbare. Det var ikke vejen til frelse. Munke, nonner og præster skulle ikke være underlagt cølibatskravet – det havde ingen bibelsk begrundelse. Troen kom i stedet.

De forskellige evangeliske bevægelser: lutheranere, calvinister og de endnu mere radikale gendøbere afviste alle derved den universelle pavekirke.

De søgte derfor at oprette et lokalt praktisk kirkefællesskab, der stadig havde betydning, og som fastholdt kirken som lokal institution med bygninger, skoler, fattighjælp og eventuelt et præsteskab. De ønskede en reform udefra og direkte opløsning af den centraliserede pavekirke.

Men ”evangelisterne” blev efterhånden også uenige om tolkningen af skriften. Det førte til forskellige opfattelser af nadveren, til forskellige opfattelser af det enkelte menneskes mulighed for frelse (ved tro, bøn, gerninger eller ved Guds nåde eller

forudbestemmelse) og af præsternes rolle i menigheden.

Der blev især stor uenighed mellem ”de evangeliske”, om den måde kirkerne skulle styres på. Nogle (som Luther) ønskede kirken lagt ind under de verdslige fyrster, andre krævede en valgt styrelse af menigheden i hver kirke helt uafhængig af fyrste- eller statsmagten. Nogle ønskede oprettelse af et præstestyret samfund, hvor de kristne menigheder blev til politiske institutioner, der bestemte over hele samfundet.

Allerede i slutningen af 1520erne var flere forskellige grupper udskilt, hvor Luther-tilhængerne blev klart dominerende i Nordeuropa, men endnu ved Københavnererklæringen i 1530, hvor de danske evangeliske prædikanter fremlagde deres troserklæring i 43 punkter, var der endnu ikke taget stilling til alle spørgsmål, især ikke til spørgsmålet om forholdet mellem kongemagt og kirke og til sakramenternes betydning.

Den kendteste danske evangeliske prædikant var Hans Tavsén, der oprindeligt var Johannittermunk i Antvorskov kloster ved Slagelse, men som senere efter studier i København, Rostock, Louvain og Wittenberg kom tilbage til Danmark i 1525 som overbevist lutheraner. Han drog først til Viborg og siden til København, hvor han begge steder spillede en nøglerolle som evangelisk prædikant og han forblev i byen under Grevens fejde.

Han blev ikke superintendent i 1537, men fik den vigtige post som professor i teologi (han kunne som få andre hebraisk) ved Københavns Universitet og lektor ved domkirken i Roskilde, hvor de reformkatolske præster skulle sættes på plads. Først i 1542 blev han superintendent i Ribe.

Andre kendte evangeliske prædikanter var Frands Vormorsén (prædikant i Malmø), der blev superintendent i Lund, Peder Laurensén (prædikant i Malmø), der blev lektor i Lund og fik ansvaret for områdets præsteuddannelse og Jørgen Jensen Sadolin

(prædikant i Viborg og Odense), der blev superintendent i Odense. De var alle evangeliske prædikanter, der havde båret de tunge arbejdsmæssige byrder under den evangeliske bevægelses udbredelse. Som leder af hele den nyreformerede kirke blev Peder Palladius udnævnt til superintendent over Sjælland med bolig i København. Han kom direkte fra Wittenberg og anbefalet af Luther med en doktorgrad i teologi, men uden de andre evangeliske prædikanters praktiske erfaringer og baggrund.

9. Reformkatolikkerne

Der var også de humanister, som Povl Helgesen, der ligeledes med udgangspunkt i skriften, men også på baggrund af den store kirkelige teksttradition tilbage fra kirkefædrene, stillede krav om reformer af den universelle pavekirke, så den igen kunne opfylde sit egentlige formål: at sikre den kristne tro.

Der skulle derfor gennemføres et reformkoncil, der fjernede misbrug og materiel vinding fra kirken, og som sikrede at paven, biskoper og præster kun arbejdede for frelsens og troens skyld.

De ønskede således at bevare den universelle pavekirke, men ønskede en reform indefra.

I Danmark blev de i samtiden af evangelisterne betegnet som *papister*, fordi de accepterede den almindelige fælles pavekirke. Begrebet ”reformation” er en senere tids udtryk for de religiøse ændringer, der førte frem til den protestantiske kirkeorganisation og trosopfattelse.

Begrebet ”protestanter”, som beskrivelse af de ”evangeliske prædikanter” og deres tilhængere, stammer fra 1529. Her havde 5 fyrster og 14 rigsstæder på rigsdagen i Speyer afleveret en protest til kejseren over beslutningerne mod Luther i Worms 1521. De blev derfor betegnet som ”protestanter” og begrebet kom snart til at dække de mange ”evangeliske bevægelser”, som stadig udviklede sig.

10. Ny ortodoksi, religiøs undertrykkelse og ufrihed både i Nord- og Sydeuropa

Opgøret om kirken blev fulgt af samtidige samfundsforandringer, hvor de mange nye bysamfund med markedsøkonomi og de mange undertrykte fæstere og bønder på landet også blev inddraget i omfattende borgerkrige og bondeoprør.

Her fik de religiøse forhold nu stor politisk betydning. De religiøse forestillinger kunne mobilisere de mange mennesker, der gennem kontakt med prædikanter og de mange bogtryk og propaganda fik oplysning og viden mere direkte end før.

Det var ikke noget nyt i Europa, men det nye var den opdeling og kamp, der efterhånden opstod mellem nord og syd.

1520-1648 var et århundrede med religiøse og politiske omvæltninger, som skabte de moderne stater, der senere blev til nationalstater, og som opdelte Europa i det protestantiske nord og det katolske syd.

I begge områder var der tale om fastholdelse af samfundsstrukturer, som var autoritært styret, og hvor statsdannelserne til stadighed var i konflikt og ofte i krig med hinanden.

Man kunne tro, at de mange krav og ønsker om reform af den pavelige middelalderkirke ville have medført større tolerance med religions- og trosfrihed, men det skete ikke, - tværtimod.

I begge områder søgte magthaverne at tvinge folk til at have den rette tro.

Inkvisition, kætterforfølgelser, heksebrændinger og religionskrige nåede sit højdepunkt i 1500- og 1600-tallet.

Først efter 30-årskrigen med den Westfalske fred 1648 afsluttedes de usikre

trossammenhænge og den politiske kamp herom i Vesteuropa. Hvert land – nu afgrænsede fyrsteområder – fastholdt fra da sin egen tro og ortodoksi bestemt af fyrsten, - men stadig uden trosfrihed for den enkelte. Først med den franske revolution og med kravet om universelle menneskerettigheder kom ønsket om religionsfrihed og ytringsfrihed til at spille en rolle, og det

banede vejen for den sekularisering, der senere skete i hele Vesteuropa også i Norden.

10. Baggrunden for reformationen og kristendommen i Danmark

En række DH-fortællinger er vigtige for at forstå reformationen og baggrunden for reformationen i Norden – her nævnes materiale og diskussioner som giver viden om reformationen i en bredere sammenhæng:

1. Kristningsprocessen i de nordiske lande foregik ved kongemagtens indgriben og støtte fra 900-tallet. Der er eksempler på både voldsomme konflikter og en mere fredelig overgang til kristendommen, men overgangen i det danske område var fredelig. Det belyses i *Fortælling 10: Om "Nordens apostel: Ansgar" og kristningen af Norden*. Mens den voldelige overtagelse (korstogene) omtales i *Fortælling 16*.

2. Klostergrundlæggelserne i 1100-tallet fik stor betydning. *Fortælling 18* handler om cistercienserne i Øm kloster og de problemer klostreret kom i under de urolige tider efter 1241. Øm kloster var godsrigt og et eksempel på et "herrekloster", der efter reformationen fik lov til at fungere videre med de ressourcer, som nu blev stillet til kongens rådighed.

3. Fortælling 17 handler om *familjestrukturen og samfundets dyrkningsstruktur* i middelaldersamfundet. Familienstrukturen ændredes med de krav pavekirken o. 1200 stillede til "kristent ægteskab". Samtidig blev der stillet krav om *cølibat for præster, munke og nonner*. Især det sidste var et vigtigt konfliktforhold under reformationen. Dyrkningsstrukturen ændredes til det fæstebondesamfund med landsbyer og dyrkningsfællesskab som blev til o. 1400 og som var grundlaget for reformations samfundets indretning og produktion

4. Pestepidemierne omkring 1350 og videre frem fik stor betydning for trosforhold og de

religiøse opfattelser. Pesten og dens konsekvenser omtales i *Fortælling 21*.

5. I senmiddelalderen udvikledes de mange *forestillinger om skærsilden og helgenernes mulighed for forbøn*. Det er beskrevet i *Fortælling 19: Om "Vejen til frelse" - middelalderkirker, deres billeder og indretning*. Det er herimod de nye evangeliske trosforestillinger udvikles, derfor er det vigtigt at forstå senmiddelalderens frelseopfattelse. Det ses i de mange kalkmalerier fra senmiddelalderen. Der er i Danmark i senmiddelalderen enkelte eksempler på, at nye tanker og overvejelser om, at man direkte selv kan henvende sig til Gud – og springe helgenernes forbøn over – se fx *Fortælling 22, Kilde 4. Kalkmaleri, gotik, Valdemar Atterdag og hans dronning Helvig*. Kort efter 1375. Næstved Sct. Peders kirke. Roskilde stift.

6. Perioden med kirken i opløsning og fyrstemagtens skabelse af nationale kirkeorganisationer i Norden foregår under Christian den Anden og især under hans efterfølger Frederik den Første. Christian den Andens politik behandles i *Fortælling 25: Om Stockholms blodbad 1520 og Christian den Anden*. Her vises hvordan de kirkelige ledere – ærkebisperne af Uppsala og Lund og mange andre politisk aktive bisper på mange måder opfører sig ukristeligt og har helt andre materielle interesser end troen.

7. Selve reformationens forhistorie og Christian den Andens historie og farbroderens Frederik den Førstes magtovertagelse diskuteres her i denne *Fortælling 27: Om Frederik den Førstes magtovertagelse og første år 1523-26* Det sker med oversatte kilder og oversigter, der belyser vigtige problemstillinger.

8. Den omfattende kulturrevolution i de mange købstæder og den religiøse diskussion diskuteres i *Fortælling 28: Om den*

evangeliske kulturrevolution og Frederik den Førstes sidste år 1526-1533.

Det sker med oversatte kilder med uddrag af de vigtigste prædikanttekster og med oversigter, der belyser vigtige problemstillinger.

9. Fortælling 29: *Om Grevens fejde og hertug Christians magtovertagelse i København 1536* med kilder og oversigter belyser hertug Christians politik under

borgerkrigen og omhandler især hans statskup og magtovertagelse i København 1536.

10. Den ny lutherske fyrstekirkes forhold og indretning omtales i **Fortælling 30:** *Om den lutherske fyrstestats tilblivelse og kirkens nye rolle 1536-1556.*

11. Reformationen blev også indført i Norge og i Island, det vises i **Fortælling 31:** *Om magt og reformation – i Norge og Island.*

Fortælling 26: Om Stockholms blodbad 1520 og Christian den Anden

Indledning

Stockholms blodbad blev – på trods af Christian den Andens magtovertagelse af Sverige ved udryddelse af størstedelen af den svenske adelsopposition - afslutningen på Kalmarunionen.

Forestillingerne om en nordisk tre-rigers union som politisk mulighed blev nu endelig opgivet, selvom Christian den Andens efterfølger Frederik den Første prøvede at forhandle med den nye unge svenske rigsforstander Gustav Vasa om en eventuel ny unionsaftale efter afsættelsen af Christian den Anden.

Men Gustav Vasa lod sig hurtigt udråbe til svensk konge allerede i 1523 og dermed ophørte alle spekulationer om en ny nordisk union. Begge de to nye konger: Frederik den Første og Gustav Vasa havde nu en fælles modstander i den fordrevne Christian den Anden og i hans stærke allierede den tysk-romerske kejser.

Stockholms blodbad er stadig en omdiskuteret begivenhed, fordi begivenhederne var så voldsomme, og de fik stor propagandamæssig betydning. Bogtrykkunsten var lige opfundet og hele Europa fik snart besked om, hvad der var sket.

For både svenskerne og danskerne blev ”blodbadet i Stockholm” en vigtig del af den

senere nationale historiefortælling i 1800-tallet, og historikerne har i begge lande tolket begivenhederne og skiftevis givet skylden for forløbet på enten Christian den Anden eller ærkebisp Gustav Trolle af Uppsala. Men også Christian den Andens nære rådgivere: Sigbrit Willums, Didrik Slagheck, Jens Andersen Beldenak (bisp i Odense) og Søren Norby (admiral og lensherre på Gotland og i Finland) har været udpeget som vigtige rådgivere og medskyldige.

Men selve begivenheden med de mange politiske mord var ikke usædvanlig under den begyndende europæiske renæssance og begivenheden har været sammenlignet med Bartholomæus natten i 1572 i Frankrig, og er blevet tolket i sammenhæng med de mange andre politiske mord og retssager, som også blev gennemført af Sture-partiet (før blodbadet) og af Gustav Vasa i kampen om magten i Sverige (efter blodbadet).

Stockholms blodbad fik afgørende betydning for reformationens gennemførelse i de nordiske lande. Den universelle pavekirke fik netop i årene 1500-1520 så store problemer, at begivenhederne og aktørerne i forbindelse med ”blodbadet” medvirkede til en opløsning af kirkens trosforhold og organisation. Se mere herom i Fortælling 28.

Oversigt

1. Henrik Adrian: Forløb, blodbad og aktører – en historisk introduktion

2. 11 biografier af aktørerne ved Stockholms blodbad

3. Kildeoversigt med spørgsmål

4. Kilde 1-10 til Stockholms blodbad

Kilde 1. Christian den Anden erklæres som arveherre i Sverige, 31. oktober 1520

Kilde 2. Stockholms blodbad

Kilde 2 A. Gustav Trolles klageskrift (i kilde 2 B)

Kilde 2 B. Sententia/Dom/Ekspertudtalelse – 7. november 1520

Kilde 2 C. Liste over de henrettede (fra historikers undersøgelse).

Kilde 3. Christian den Andens erklæring til tre herreder i Väster Götland, 9. november 1520

Kilde 4. Uddrag af Christian den Andens brev til paven om den pavelige legat Archimbald 1520/21

Kilde 5. Uppsala-prælaternes relation til Gustav Vasa, 1523

Kilde 6. Uddrag af danske beskyldninger mod Christian den Anden, rigsrådet 1522-23

Kilde 6 A. De jyske rådernes sammensværgelsesbrev, 21 december 1522

Kilde 6 B. De jyske rigsrådernes opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523

Kilde 6 C. Uddrag af Rigrådets brev til Søren Nordby, 31. Jan 1523

Kilde 7. Wolfgang Utenhofs beretning (o.1530)

Kilde 8: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken (afsluttet o. 1535)

Kilde 9. Olaus Petri: Uddrag af ”En svensk krønike” (o.1545)

Kilde 10. Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken, 8.bog, 39.-40. Kapitel (Om kong Kristiern) trykt i Rom 1555.

5. Historikernes tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad

Tekst 11: Henrik Adrian: Historikeres tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad.

1. Henrik Adrian: Forløb, blodbad og aktører – en historisk introduktion

Kort oversigt om forløbet 1519-21

Der mangler detaljerede og ordentlige kilder til selve begivenhederne, det vender vi tilbage til – men vi kender i hovedtræk selve forløbet omkring Christian den Andens erobring og kroning i Sverige 1520.

Christian den Anden blev 7. september 1520 herre over Stockholm, da det lykkedes for kongen med hjælp af den tidligere Linköpingbisp og tilhænger af Sten Sture d.y.: - Hemming Gadh, at overtale Christina, Sten Sture d.y.'s. enke til at overgive slottet og byen til kongen.

Byen og fæstningen var forinden blevet indesluttet af en dansk flåde efter at en hær fra Danmark havde erobret størstedelen af Syd- og Mellemsverige.

Efter en kort rejse til Danmark med samtaler med Sigbrit Willums, Hans Mikkelsen og dronningen i København, kom Christian den Anden tilbage til Stockholm i slutningen af oktober 1520.

Han fik samlet størstedelen af den svenske rådsadel og repræsentanter for købstæderne og bønderne og holdt et møde i Gråbrødre-klostret i Stockholm den 30. oktober, hvor han lod sig hylde som ”arveherre” til Sverige.

Derefter blev han den 4. november kronet og salvet af Uppsala-ærkebispens Gustav Trolle nu som arvekonge af Sverige i Storkyrkan efterfulgt af flere dages festligheder.

Fra den 7-9 november foregik derefter ”Stockholms blodbad”, hvor op mod 100 mennesker blev henrettet.

Christian den Anden indsatte derefter en ny ledelse af Sverige (Gustav Trolle, Jens Andersen Beldenak med Didrik Slagheck som statholder) inden han rejste tilbage til Danmark gennem Sverige.

På vejen optrådte han med nye henrettelser og terror i Nyköping, Vadstena, Jönköping og han henrettede munke og abbed i Nydala kloster. Det betød næsten med det samme et oprør i Småland, hvor bønderne nægtede at betale skat og aflevere de våben, som kongen havde krævet udleveret.

Allerede i 1521 var Småland således tabt for Christian den Anden, og det gav Gustav Vasa et godt udgangspunkt, da han endelig fik rejst bønderne i Dalarna mod kongen.

1. Sigbrits finansielle ledelse bag aktionen

Efter erfaringerne fra de foregående år, hvor Christian den Anden to gange tidligere havde prøvet at indeslutte Stockholm og komme i besiddelse af Sverige, men måtte trække sig tilbage på grund af modstand og den svenske oppositions styrke, havde kongen 1519-20 samlet en meget stor hær af fremmede lejetropper og danske styrker. Det kostede dyrt.

Centralt i ledelsen af logistikken bag aktionen stod Sigbrit Willums, - en nederlandsk købmandskvinde, der nærmest var blevet

kongens finansminister og styrede toldopkrævningen i Øresund. Det var under hendes styre, at krigen blev finansieret. Det skete ved lån i Nederlandene og ved kontrol og ekstra opkrævning af told og afgifter af de mange nederlandske og hanseatiske skibe, der sejlede gennem Øresund. Der blev forbud mod at sejle til og handle med Sverige og kontrollen blev udøvet i København. Selve opkrævningen af told blev samtidig flyttet fra Helsingør til København, hvor Sigbrit opholdt sig.

Både nederlandske og hanseatiske skibe blev i længere tid beslaglagt eller fastholdt i Københavns havn. Nogle af skibene blev frigivet efter at øgede afgifter var betalt, andre blev beslaglagt til brug for flåden.

Det var ikke alene udlandet der blev pålagt krigens byrder. En større del kom fra beskatningen af kongens riger. Der blev lagt ekstraskatter på købstædernes omsætning og lensmændene måtte sende deres indtægter til rentekammeret i København. Alle disse aktioner udfordrede hansestæderne, højadelen og byernes råd, men Sigbrit holdt landet under sin faste hånd og sikrede finansieringen af det store togt til Sverige.

Hæren kæmpede sig fra januar 1520 gennem det frosne vinterlandskab fra Halland – man kunne om vinteren let forcere de frosne søer og moser og bruge de tilfrosne vandveje – til Uppsala og Stockholm.

Flåden kunne senere i forsommeren 1520, da havet var isfrit foretage en kniptangsoperation mod den svenske østkyst op til Stockholm og fra øst indeslutte byen fra havet og hindre at byen fik tilførsler fra Østersøbyerne og Finland.

2. Otto Krumpens hærtog fra Halland til Uppsala - januar-marts 1520

I januar 1520 begyndte krigstogtet fra Halland – gennem Västergötland og Tiveden og videre over Östergötland til Mälaren, Uppsala og Stockholm. Hærens tyske, skotske og franske lejetropper og det danske adelsrytteri suppleret med bøsseskytter fra købstæderne var ledet af den unge danske hærfører Otto

Kruppen, der i flere kampe overmandede de svenske styrker under den unge rigsforstander Sten Sture d.y.

I et slag på isen på søen Åsunden ved Bogesund i Västergötland allerede den 18. januar 1520 blev Sten Sture hårdt såret af en kanonkugle, og han døde kort efter på tilbagetransporten mod Stockholm i begyndelsen af februar.

Sture-tilhængerne fastholdt kontrollen med de mange befæstninger og fortsatte modstanden mod Christian den Anden. Sten Stures enke Christina kontrollerede fra slottet i Stockholm den vigtige fæstningsby og fortsatte kampen herfra.

I flere sammenstød led de svenske styrker nederlag til den veludrustede danske lejetrophær, og det kom derfor i marts 1520 i Uppsala til en foreløbig forhandlingsløsning mellem Otto Krumpen og en stor del af det svenske rigsråd også mange af dem, der var tæt knyttet til rigsforstanderen Sten Sture d.y. og hans regime.

Aftalen sikrede amnesti for alle de gerninger, der var foretaget mod kongen og ærkebispens af Uppsala Gustav Trolle. Forhandlingerne blev ført af Otto Krumpen og fik kong Christians tilslutning.

Ærkebispens Gustav Trolle blev sluppet fri af sit fængsel og genindsat i sit embede, og aftalen sikrede, at det svenske rigsråds rettigheder til slotte og embeder blev fastholdt, så rigsrådet stadig kunne bestemme sammen med kongen. Det var med aftalen også muligt for resten af rådsadelen på Sten Sture d.y.s side at tilslutte sig aftalen senere hen.

3. Gustav Trolle – kampen mellem Sture-fraktionen og ærkebispens før 1520

Problemet var, at Sture-tilhængerne tidligere havde været i voldsom konflikt med Uppsala-ærkebispens Gustav Trolle og bisp Otto af Västerås, der begge repræsenterede den gruppe af svenske magthavere, der tidligere ville slutte fred med Danmark, og som havde accepteret Christian den Anden som unionskonge imod Sten Sture d.y.s vilje.

Gustav Trolle var allerede i 1517 blevet politisk marginaliseret af det svenske rigsråd. I 1519 blev han taget til fange efter at have måttet opgive sin belejrede fæstning Stäket i Mälaren. Han blev afsat som ærkebisp af rigsrådet, og bispedømmets ejendomme og fæstninger blev inddraget og delvist ødelagt. Fængslingen og konflikten med ærkebispemedenførte pavelig indblanding, og ærkebispemeden af Lund udstedte derfor en bandbulle mod rigsrådet og Sture-regimet. Det ville betyde interdikt (alle i landet udelukkes fra kirkens nådemidler, man kan ikke gå til skrifte, døbes, begraves, giftes osv.), men en lang række biskoper og gejstlige overholdt ikke kravet om interdikt. Biskoper og gejstlige, der stod på ærkebispens side i konflikten blev af Sture-regimet bekæmpet og eventuelt fængslet. Sture-fraktionen var godt klar over de konsekvenser deres handlinger og vedtagelser kunne medføre, og derfor beseglede de ledende personligheder bag beslutningerne mod Gustav Trolle tidligt et dokument (kaldt "sammensværgelsesbrevet") dateret den 23. November 1517. Heri lovede de højtideligt at støtte hinanden, hvis Gustav Trolle eller nogen anden påførte dem "band eller bandsmaal med nogen besværing fra Rom". Dette dokument skulle senere i november 1520 spille en rolle som argument i den diskussion, der opstod om de anklagede i processen, der førte til henrettelsen af omkring 100 mennesker hovedsagelig Sture-tilhængere. Konflikten mellem Sten Sture og ærkebispemeden gav Christian den Anden muligheden for at "føre hellig krig" mod Sture-fraktionen, der netop ved bandlysningen gav ham helt nye argumenter for at beherske og besætte Sverige udover de aftaler, der tidligere havde været om en fælles nordisk union.

4. Kampen ved Uppsala i april og overgivelsen af Stockholm i september

I april 1520 havde Dalarnas lavadel og bønder fået ført en hær frem til Uppsala, der i høj grad truede den danske hærstyrke. I et slag, hvor bønderne var ved at vinde slaget – og

derfor begyndte at plyndre, -lykkedes det i sidste øjeblik for Otto Krumpen at samle sine styrker til modangreb og besejrede bondehæren.

Dermed var den danske kontrol af Mälarskaberne endeligt sikret, og de svenske fæstninger tilsluttede sig efterhånden med deres ledere martsaftalerne fra Uppsala. Med den danske flådes ankomst i sommeren 1520 og belejringen af Stockholm, var det blevet meget vanskeligt at fortsætte modstanden, og det kom til nye forhandlinger mellem Sten Stures enke Christina og kong Christian med Linköping-bispen Hemming Gadh som mellemmand.

Han var oprindeligt blevet udpeget til bisp i Linköping af det oppositionelle svenske adelsparti under Sten Sture d.æ., men var aldrig blevet anerkendt af paven. I mellemtiden var Hans Brask blevet pavelig godkendt bisp i Linköping, han tilhørte oprindeligt Sture-fraktionen, men også han ønskede nu forhandlinger.

Året før i forhandlingerne mellem Christian den Anden og Sten Sture d.y. blev Hemming Gadh i 1519 placeret som gidsel sammen med den unge højadelsmand Gustav Nielsson Vasa og fire andre adelige hos Christian den Anden, som garant for kongens frie lejde, når han skulle forhandle med det svenske rigsråd og Sten Sture d.y.

Men kongen udeblev da fra forhandlingerne, han fængslede gidslerne og førte dem til Danmark. Herfra undslap Gustav Vasa til Lübeck, hvor rådet nægtede at udlevere ham tilbage til den danske konge.

I sommeren 1520 kom Gustav Vasa tilbage til Sverige, hvor han skjulte sig, og her oplevede han, at hans fader blev offer i Stockholms blodbad.

Hemming Gadh knyttede sig imidlertid under sit tvungne ophold tæt til Christian den Anden og fulgte ham med flåden til Stockholm som rådgiver, og han spillede en afgørende rolle som forhandleren, der fik Sten Stures enke Christina til at overgive Stockholm by og slot mod fuld amnesti og tilgivelse.

Hemming Gadh sendtes i september af kongen videre til Finland for at overtale andre Sture-tilhængere, til at slutte sig til Christian den Anden. I Finland blev han imidlertid efter Stockholms blodbad henrettet i december 1520 på Christians direkte ordre.

Forhandlingerne om overgivelsen af Stockholm blev langvarige, men den 7. september lovede Christian den Anden i et omfattende dokument at give generel amnesti til alle, der havde været i forbund med Sten Sture d.y., og der blev givet særlige garantier til Sten Stures slægtninge, enke og hendes børn og til Stockholms råd og borgere. Både verdslige og kirkelige forhold skulle omfattes af amnestien. Med sit store segl og med ærkebispens og en lang række andre bisper og adelige som vidner, lovede kongen at holde sine løfter og sikre amnestien.

5. Rigsmøde, kroning og blodbad i november 1520

Efter den korte rejse til Danmark kom kongen tilbage til Stockholm i slutningen af oktober. Han havde indkaldt til et møde med rigsrådet og repræsentanter for de forskellige stænder. Her fremlagde kongens repræsentanter forslag til en erklæring om, at Sverige var et arverige og fik derved afskaffet ”valgekongedømmet”. Kort efter blev han kronet af ærkebispens Gustav Trolle i Stockholms Storkyrka den 4. november og flere danske bl.a. Søren Norby blev gjort til riddere. Herefter var der fest og højtideligheder i flere dage indtil de ledende svenske rigsråder og bisper med Stockholms borgmestre og byråd blev indesluttet på slottet og gennem to dage blev ca 80 mennesker henrettet på Stortorget for derefter at blive brændt.

6. Litteraturoversigt til blodbadet 1520

Poul Enemark: *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521.* Nordisk Ministerråd/Gyldendal/Liber 1979 – en forskningsoversigt, der gennemgår diskussionerne om Kalmarunionens historie og Stockholms blodbad.

Den seneste fremstilling på dansk er den svenske historiker **Lars Ericson Welke:** *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren der rystede Norden.* Askholms forlag 2009 (oprindeligt på svensk 2006). Her er der en opsamling af den viden vi har i dag, og analyser og forklaringer på Christian den Andens og de forskellige andre aktørers handlinger.

De diskuterende indlæg:

Gottfrid Carlsson: *Stockholms blodbad,* (Svensk) Historisk Tidskrift 1920 findes forkortet i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 45-59

Lauritz Weibull: *Stockholms Blodbad.* Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1928 s 1-83 (hos Sallnäs s 60-123)

Kristian Erslev: *Det stockholmske Blodbad.* (Dansk) Historisk Tidsskrift 9:VI, 1929 s 249-63.

Kauko Pirinen: *Källorna till Stockholms blodbad i kanonistisk belysning.* (Svensk) Historisk Tidskrift 1955, s 241-263.

Niels Skyum-Nielsen: *Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering.* Munksgaard 1964.

Niels Skyum-Nielsen: *Nya synspunkter på blodbadet* i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 124-31.

Curt Weibull: *Gustaf Trolle, Christian II och Stockholms blodbad.* Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1965:1 s 1-65

Curt Weibull: *Stockholms blodbad. En replik.* Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1970, s 121-150.

Niels Skyum-Nielsen: *Blodbadet tur-retur – En replik.* Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1971 s 248-63.

Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden.* Askholms forlag 2009 (oprindeligt på svensk 2006).

Alle artikler fra Scandia og (Dansk) Historisk Tidsskrift er tilgængelige på nettet, lettest er det at søge dem gennem wikipedia.se.

Korte historiske oversigter:

1. *Norstedts Sveriges Historia Bd 3 1350-1600 (2010) s 275-89* (af Dick Harrison – nyeste svenske fortolkning)

De forskellige Danmarkshistorier har alle afsnit om det Stockholmske blodbad med forskellige opfattelser af Christian den Anden.

2. *Danmarks Riges Historie Bd III 1481-1588 (1900) s 169-91* (af A. Heise)

3. *Erik Arup: Danmarkshistorie Bd (1932) s 346-55*

4. *Politikens Danmarkshistorie Bd 5 (1963) s 293-330* (af Johan Hvidtfeldt)

5. *Danmarks historie Bd 2 (Gyldendal 1980) s 244-68* (af Kai Hørby)

6. *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie Bd 7 (2003) s 82-87* (af Alex Wittendorff) – også netudgave.

7. *Grethe Jensen og Benito Scocozza: Politikens Danmarks Historie s 106-108. Politikens Forlag 2007 (opr 1994)*

8. *Lars Hovbakke Sørensen: En europæisk Danmarkshistorie-fra oldtiden til i dag. (Gyldendal 2014) s 312-22.*

2. 11 biografier af aktørerne ved Stockholms blodbad

1. *Biografi - Sigbrit Willoms*
2. *Biografi - Hans Mikkelsen*
3. *Biografi - Mogens Gøye*
4. *Biografi - Didrik Slagheck*
5. *Biografi - Søren Norby*
6. *Biografi - Jens Andersen (Beldenak)*

7. *Biografi - Gustav Trolle*
8. *Biografi - Sturefamilien (Kristina, enke)*
9. *Biografi - Hans Brask*
10. *Biografi - Hemming Gadh*
11. *Biografi - Gorius Holst(e)*

Det er vigtigt at forstå sammenhængen i det politiske spil og de roller, som de forskellige aktører indtager i ”blodbadet”.

Her er gennemgået både de vigtigste personer på den svenske side og rådgivere til Christian den Anden, der ikke alle havde samme indflydelse i Stockholm. Skæbnerne siger noget om begivenhedsammenhængen.

Man kan finde oplysninger i (Dansk) Biografisk Leksikon og Svensk biografisk lexikon, der begge findes i netudgaver, der er let tilgængelige. De gennemgåede biografier viser på flere måder, hvordan de skiftende samfundsforhold præger de forskellige skæbner i første halvdel af 1500-tallet.

Der er flere *personbiografier* i *Fortælling 27*, der supplerer oplysningerne om Christian den Anden og hans sidste år som aktiv politiker.

Christian den Anden

Der er ikke her udarbejdet en dybtgående biografi af Christian den Anden. Han er beskrevet i de forskellige Danmarkshistorier,

men der er endnu ikke skrevet en omfattende biografi om ham af en historiker.

A. Heises beskrivelse fra århundredskiftet er stadig holdbar, og man kan se i *Dansk biografisk leksikon* 1. udgave, hvor han beskriver kongen. I 3. udgave er det **Mikael Venge**, der er hovedforfatter (findes på nettet).

Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden.* Askholms forlag 2009 s 69-75 giver en nyere biografisk skitse.

Christian den Andens rådgivere: biografi 1-6

Christian den Anden havde en række rådgivere, som ikke alle var udpeget af rigsrådet. Nogle, som kongen anvendte og kontrollerede tæt, var sekretærer i kancelliet, og flere af dem forhandlede direkte på kongens vegne. Andre var medlemmer af rigsrådet, heriblandt en række bisper, hvoraf flere direkte var udpeget og indsat af kongen

ofte med ufine midler. Få adelige som Mogens Gøye var knyttet tæt til kongen og hoffet. Enkelte som borgmester Hans Mikkelsen og Sigbrit Willoms var knyttet til de voksende købstæders interesser og støttede kongens politik overfor handel og købstæder.

1. Biografi - Sigbrit Willoms

Kongens vigtigste rådgiver var sandsynligvis den nederlandske Sigbrit Willoms, som kongen lærte at kende under sit ophold i Bergen som ung, hvor han af faderen kong Hans blev sat til at styre Norge. Her lærte han at kende til handels- og købmandsforholdene i Nordeuropa, da både hansestæderne, de engelske og de nederlandske købmænd besejlede den centralt beliggende norske havneby. Der var herfra tætte forbindelser og kontakt til de nordatlantiske områder (Shetlandsøerne, Orkneyøerne, Færøerne og Island). Sigbrit fik efterhånden stor betydning som kongens centrale rådgiver helt udenom rigsrådet og det normale magtsystem. Hun var mor til kongens kæreste Dyveke og fulgte med den unge prins, da han blev konge og flyttede til København. Her blev hun tæt knyttet til den unge dronning Elisabeth og fastholdt sit nære forhold til kongen og dronningen efter Dyvekes død, og hun spillede en stor rolle i forbindelse med kongebørnenes fødsel og opvækst. Hun blev dronningens hofmesterinde og blev kaldt ”Moder Sigbrit” i de officielle skrivelser. På trods af reglerne i håndfæstningen overtog Sigbrit en stor del af ledelsen af kongemagtens økonomi og forhandlede direkte med rigsrådet og de enkelte kongelige lens- og embedsmænd. Hun stod også for mange forhandlinger med de udenlandske repræsentanter i Danmark og var kendt i hansestæderne for at være en barsk forhandler. Øresundstolden med opkrævning og kontrol blev flyttet til København under Sigbrits direkte administration. Da Christian den Anden flygtede fra København fulgte Sigbrit med, og Christian den Anden måtte ophæve

forbindelsen til hende, og derefter blev hun selv forfulgt i Nederlandene.

Vi kender ikke meget til hendes historie derefter, men sandsynligvis er hun blevet brændt eller henrettet o. 1530-32, da kejseren søgte at fjerne Christian den Andens lutheranske tilhængere efter at kongen havde forladt sit eksil, draget til Norge og var blevet indespærret på Sønderborg slot.

Både i Skibbykrøniken og i Frederik den Førstes håndfæstning er der voldsom kritik af Sigbrit, det skyldes både at hun var udlænding, hendes køn (det var et udpræget patriarkalsk mandssamfund) og at hun ikke var adelig. Det kunne næsten ikke være værre! Men hendes position er helt usædvanlig for en borgerkvinde i 1500-tallet. Fragment af hendes ligsten findes i Nationalmuseet.

Litteratur:

Dansk Biografisk Leksikon og Dansk kvindebiografisk leksikon (begge på nettet).

2. Biografi - Hans Mikkelsen

var borgmester i Malmø og efter Sigbrit, Christian den Andens vigtigste rådgiver i hans seneste regeringsår. Han var købmand i Malmø og nævnes 1502 som rådmand og blev borgmester 1507.

Han blev tidligt inddraget i den kongelige forvaltning, hvor han førte opsyn med mønten sammen med Jørgen Kock fra Malmø og forhandlede på kongens vegne med hansestæderne og repræsenterede kongen på Skånemarkedet.

Han fulgte i 1520 kongen til Stockholm og her søgte han på kongens vegne i november 1520 at få tilslutning til et stort nordisk handelskompagni.

Han deltog derefter meget aktivt i kongens forvaltning og var med til at udarbejde Christian den Andens købstadslovgivning. Han fulgte kongen i landflygtighed og bestyrede her alle hans anliggender og sørgede for kongens hof i eksil. Han ordnede her kongens arkiv. Hans nidkære og ihærdige varetagelse af kongens pengesager førte til at han fik mange fjender.

Gustav Trolle nærede ”dødelig avind” imod ham og de katolske kejserlige embedsmænd var fjendtligt indstillet til ham.

Han var præget af den evangeliske bevægelse og blev overbevist lutheraner. Han havde overopsyn med en oversættelse af Det nye testamente til dansk fra Luthers bibeloversættelse og han oversatte selv dele heraf. Oversættelsen blev hårdt kritiseret for fejl og sjusk af Poul Helgesen.

Den oversatte bibel blev 1524 trykt som et propagandaskrift for Christian den Anden, og bragt til Danmark og provokerede de katolske –og reformkatolske grupper i Danmark. Han blev på grund af sin lutherske indstilling fængslet i Nederlandene i 1528, men kom fri da Christian den Anden lovede kejseren at fastholde den katolske tro for at sikre midler til sine tropper.

1531 fulgte han kongen til Norge og havde kommandoen i Oslo under vinterfelttoget 1531. Hans Mikkelsen advarede Christian den Anden mod at tro på lejdebrevet fra Frederik den Første, og da kongen var blevet fanget sejlede Hans Mikkelsen selv tilbage til Nederlandene medbringende det originale lejdebrev. Han døde kort efter i 1532 i Harderwijk i Geldern.

Litteratur: Dansk biografisk leksikon 1 og 3.udgave) – Hans Mikkelsen af A.Heise og 3.udg af Mikael Venge, på nettet

3. Biografi - Mogens Gøye

Mogens Gøye var som rigsråd en ledende adelige godsejer under både kong Hans, Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredje.

Hans far var rigsmarsken Eskil Gøye og han var således gunstigt placeret til at spille en ledende rolle blandt højadelen.

Han blev hofsinde (ung adelig ved hoffet) 1492, han nævnes som ridder 1501 og i 1503 blev han medlem af rigsrådet. Han fik tidligt lensmandsstilling (1502) og overtog i 1505 det vigtige len med Ålborghus. En stor godsmængde tilfaldt ham ved faderens død i 1506, men også fra sin første hustru erhvervede han en stor godsmængde. Han

købte også selv meget gods og blev snart den største adelige godsbesidder i selve Danmark. Hans forhold til den nye konge Christian den Anden var godt. Han blev udnævnt til rigsmarsk (en formel titel uden større betydning) og friede i 1514 på kongens vegne i Nederlandene til kejserens datter Elisabeth og blev viet til hende på kongens vegne i Bruxelles og fulgte hende hjem til København.

Han fulgte med interesse og indsigt Christian den Andens reformarbejde og var ikke selv vellidt blandt de mere traditionelle adelige, men støttede kongens forsøg på at centralisere magten, skabe moderne lovgivning og få kontrol med bisperne og kirkens ejendomme. Selv var han optaget af at organisere og udvikle sine godsbesiddelser og de kongelige len han havde fået overdraget. Men han var modstander af, at kongen gik mod adelens privilegier og at kongen undtog sig samarbejdet med adelen i rigsrådet.

Vi kender ikke til hans holdning til politikken overfor Sverige (Stockholms blodbad), men han blev i april 1520 udnævnt til kongens stedfortræder, mens kong Christian med flåden drog til Stockholm og tilsidst overtog kongedømmet Sverige. Under det følgende politiske sammenbrud for Christian den Anden 1522-23, søgte Mogens Gøye at skabe fælles aftaler og kompromisser mellem kongen og de jyske adelsmænd, der i november 1522 henvendte sig til gottorphertugen Frederik (den Første) for at få ham til at gribe ind i Danmark.

Han var en af de sidste højadelige, der gik over på hertug Frederiks side, men han var med til hertugens hyldning på Viborg landsting og fik embedet som rigshofmester som tak, og dermed blev han et af de centrale regeringsmedlemmer, der organiserede Frederik den Førstes magtovertagelse. Han deltog i de mange forhandlinger, der fulgte med Malmøs og Københavns belejring og deres senere overgivelse til kongen. Det var Mogens Gøye, der forhandlede aftalerne på plads med Jørgen Kock i Malmø og sin broder Henrik Gøye, der var Christian

den Andens slotshøvedsmand i København. Frederik den Førstes fyrstemagt anerkendtes således af de mange forskellige parter og det hindrede større samfundsforandringer. Mogens Gøye var tidligt optaget af den humanistiske og senere evangeliske bevægelse på samme måde som Christian den Anden. Med sin overgang til Frederik den Første blev han en vigtig støtte for den evangeliske bevægelse mod bisperne og de gammelkatolske rigsråder, der pressede Frederik til en håndfæstning, der undsagde lutheranere og de evangeliske kættere. Mogens Gøye fik stor indflydelse under Frederik den Første og sikrede på mange måder, at den uro og de konflikter, som til stadighed opstod mellem kongen, adelen, bønderne og de mange tilhængere af Christian den Anden, blev bilagt eller afværget. Han var aktiv med til at sikre de evangeliske prædikanter frihed fra bispernes indgriben og spillede selv en meget aktiv rolle i de mange nedlæggelser og omdannelsen af tiggermunkeklostrene i købstæderne. Ved Frederik den Førstes død kom det til en alvorlig splittelse i rigsrådet. Bisperne og de gammelkatolske rigsråder ville ikke acceptere den evangeliske hertug Christian som konge, men foretrak den umyndige hertug Hans. Man kunne ikke blive enige og kongevalget blev foreløbig udskydt et år med den begrundelse at Norges rigsråd ikke havde kunnet komme tilstede. Ved herredagen i København blev det derfor først besluttet at udskyde kongevalget et år med Mogens Gøyes tilslutning, og bisperne og de katolske rigsråder fik efterhånden flertal for en lovgivning mod de evangeliske prædikanter. Mogens Gøye og rigsråden Mogens Banner nægtede at være med hertil og drog om natten inden vedtagelsen væk fra København, så de ikke havde del i beslutningen. Mogens Gøye søgte derefter sammen med Jørgen Kock (Malmø's borgmester) at få Frederiks søn hertug Christian til selv at gribe ind som dansk konge udenom rigsrådet, men han afviste det.

Ved grev Christoffers og Lübecks indgriben på Sjælland i sommeren 1533 (Grevens fejde) kom det til en blodig borgerkrig, hvor bondeoprør, gammelkatolsk reaktion og forsøg på, at få Christian den Anden genindsat, splittede landet. Mogens Gøye fik efter bondeoprør og uro i Jylland samlet den jyske og fynske adel i Ry i juli 1534 og fik dem til at acceptere hertug Christian som konge. Efter en borgerkrig, hvor Johan Rantzau atter med sine lejetropper besejrede tilhængerne af Christoffer og Christian den Anden blev København og Malmø atter indesluttet. Også i denne sammenhæng spillede Mogens Gøye en aktiv rolle. Han støttede som statholder i Jylland den nye konge og fulgte med hæren til København, hvor han igen deltog i forhandlingerne om de to indesluttede byers overgivelse. Efter Københavns overgivelse i august 1536 var han med til at gennemføre det statskup, som rettede sig mod bisperne i rigsrådet og som sikrede kongemagten kirkens jordejendom. Han fortsatte med at støtte Christian den Tredje, men fik efterhånden en mere tilbagetrukket rolle og døde i 1544.

Litteratur:
Dansk biografisk leksikon 1 og 2.udgave) – Mogen Gøye 1.udg, af A.Heise og 2.udg af Astrid Friis, på nettet

4. Biografi - Didrik Slagheck

Didrik Slagheck kom sammen med sin broder fra Nordtyskland og var oprindelig tilknyttet den pavelige legat Archimbald, der organiserede og indkrævede pengene fra salget af afladsbreve. Med Archimbalds aftaler med Sten Sture den y. og hans flugt til Sverige overgik Didrik i Christian den Andens tjeneste. Han spillede en væsentlig rolle i begivenhederne i Stockholm i november 1521. Ved kongens tilbagerejse til Danmark efter blodbadet i Stockholm blev han udnævnt til statholder i Sverige og skulle sammen med odensebispens Jens Andersen Beldenak og ærkebispens Gustav Trolle styre Sverige.

Han prøvede militært at sætte ind overfor oprørere i Mälardalen, men hans soldater mistede kontrollen, og de tre ledere blev uenige. Didrik blev kaldt tilbage til Danmark, da både Gustav Trolle og Jens Andersen havde anklaget ham for problemerne i Sverige.

Her var kongen imidlertid kommet i konflikt med sin nyudnævnte ærkebisp Jørgen Skodborg i Lund, der nægtede at udlevere ærkesædets gods ved Åhus og Bornholm mv. til kongen. Med ekstra bestikkelse lykkedes det hurtigt for Christian den Anden, at få paven til at fjerne Jørgen Skodborg og udnævne Didrik Slagheck til ærkebisp, og Didrik indtog derefter ærkesædet med sine tropper og arresterede samtidig sin tidligere samarbejdspartner odensebispens Jens Andersen Beldenak.

Men nu brændte jorden for alvor under kong Christian, næsten hele Sverige undtagen Stockholm var blevet indtaget af oprørerne, der var stor uro blandt råderne i det danske rigsråd, og hertil kom at paven nu stillede krav om en forklaring på mordene på de to svenske bisper (Vincent i Skara og Matthias i Strängnäs).

Paven sendte en repræsentant til København og netop i de dage, hvor han var dér, lod Christian den Anden derfor Didrich Slagheck henrette som kætter i et bål på Gammel Torv i København med den begrundelse, at han var skyld i henrettelsen af de to svenske bisper.

Litteratur:

Han omtales i Lauritz Weibull: *Didrik Slaghæk efter Stockholms blodbad. Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1937 s 165-90* og er karakteriseret af Povl Helgesen i *Skibbykrøniken* (kilde 8). Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden*. Askholms forlag 2009 s 75-76 giver en kort biografisk skitse.

5. Biografi - Søren Norby

Han var søn af en fynsk lavadelsmand, blev sandsynligvis født omkring 1480 og blev efterhånden en af Christian den Andens mest

trofaste tjenere. Han blev udnævnt til ridder ved kongens kroning i Stockholm 1521. Han var flådens leder og deltog derfor i angrebet på Stockholm og blev kongens lensmand på Gotland, senere Kalmar og senere i Finland. I nogle år efter 1521 lykkedes det ham at holde store områder i Sverige og Finland tilknyttet Christian den Anden, men efter at have forsøgt at undsætte Stockholm i 1522, måtte han efterhånden trække sig tilbage med resterne af flåden til det uindtagelige Visborg slot på Gotland.

Herfra sikrede hans skibe sig forsyninger ved at plyndre hanseaterne og skibsfarten i Østersøen, og i 1525 gik han med tropper ind i Blekinge og Skåne og deltog i et bondeoprør rettet mod Frederik den Første og den skånske adel. Oprøret blev nedkæmpet og Søren Norby blev derefter for en kort tid lensmand i Blekinge efter aftale med Frederik den Første mod at afstå Gotland. Under forhandlingerne i Visby om overgivelse af fæstningen Visborg, søgte den danske forhandler Otte Krumpen at udlevere Søren Norby til lübeckerne. Men det mislykkedes, og Søren Norby måtte flygte, først til Blekinge og derefter 1527 til Rusland, hvor han kom i fangenskab et års tid. Under pres fra kejseren blev han frigivet og derefter tog han til Christian den Anden i Nordtyskland. Her fik han en kølig modtagelse og meldte sig derefter til kejserens hær og faldt under belejringen af Firenze i 1530.

Litteratur om Søren Norby:

Søren Nørby: *Den danske flådes første søhelt. Søren Norby (14??-1530)*. Marinehistorisk Tidsskrift nr 3, 2009 s 3-21 (findes på nettet), kort oversigt på dansk.

Bo Grafton: *Sören Norby. Sjökrigare i Östersjön på 1500-talet*. Ödins förlag, (Visby 1995) er den mest grundige biografi.

Lars J. Larsson er en kendt svensk historiker, der særligt har skrevet artikler om Søren Norby:

Lars J. Larsson: *Sören Norbys skånska uppror. Scandia, Tidskrift för historisk forskning s 15-70*

Lars J. Larsson: *Sören Norbys fall*, s 21- 57, *Scandia, Tidskrift för historisk forskning* 1965
Lars J. Larsson: *Sören Norby, Moskva og Grönland*, i *Scandia, Tidskrift för historisk forskning* 1965 s 67-81 (om Sören Norbys ophold i Moskva i slutningen af 1520erne).

6. Biografi - Jens Andersen (Beldenak)

Jens Andersen var den sidste katolske biskop, der var ikke-adelig. Han var skomagerson og var født omkring 1470 i Salling. Han fik sin uddannelse gennem klosterscholerne og derefter læste han på universitetet i Köln fra 1487 og var magister i 1493. Han rejste til Rom i 1490erne og fik her et godt kendskab til romerret og den gejstlige lovgivning. Han havde da allerede en række kirkelige embeder, der betalte hans ophold. Han fik hurtigt senest 1498 sekretærarbejde i kong Hans' kancelli og blev også her aflønnet med kirkelige embeder. Han blev på kongens bud udnævnt og pavegodkendt som biskop i Odense 1502. Han spillede en betydningsfuld rolle i kong Hans' opgør med Laxmandslægten, hvor både Lundeærkebisp, den ikke-adelige Birger Gunnarsen og Jens Andersen opbyggede sagen for kongen efter mordet på rigshofmesteren Povl Laxmand i 1502.

Siden repræsenterede han kongen i en række forhandlinger med de hanseatiske byer og med svenskerne. I 1511 blev han af de øvrige biskoper udnævnt til at repræsentere dem på Laterankonciliet i Rom i 1512, men kom ikke afsted.

Jens Andersen var en hårdhændet forvalter og krævede store afgifter og ydelser af sine underordnede og af de godser han bestyrede som biskop. Han kom hurtigt i konflikt med adelen på Fyn og med enkedronning Doroteas undergivne. Det gav også konflikter med kongemagten, især da Christian den Anden tiltrådte som konge i 1513. I 1517 rettede kongen på herredagen voldsomme anklager mod Jens Andersen, og han blev sat i forvaring hos ærkebisp og senere holdt i fængsel i 2 år. Det skriver Skibbykrøniken om. Herefter kom det til forlig med kongen,

og han fulgte Christian den Anden til Stockholm. Her fremførte han kongens krav om arveherredømme, deltog som eneste danske gejstlig i den domstol, der dømte Sturetilhængerne som kættere og fik som betaling for sin deltagelse i erobringen af Sverige overladt Strängnäs stift efter biskop Matthias henrettelse.

Sammen med Didrik Slagheck og ærkebiskop Gustav Trolle dannede dette trekløver den regering af Sverige, som kongen indsatte ved sit tilbagetog til Danmark. De tre ledere kom imidlertid i konflikt med hinanden. Kongen tilbagekaldte Didrik Slagheck og Gustav Trolle og Jens Andersen måtte følge Didrik tilbage til København, men det blev Jens Andersen, der blev arresteret og sat i fængsel. Først i København, siden i Lund, og derefter på Hammershus. Herfra blev han i 1523 befriet af lübeckerne, der erobrede øen, og han vendte nu under Frederik den Første tilbage til sit bispesæde i Odense. Her kom han atter i konflikt med den fynske adel. Han søgte at sikre en reform af kirken uden at det gik ud over bispernes indflydelse, og han skrev flere breve mod den evangeliske bevægelse. Frederik den Første fik hans afgang som biskop gennemtvunget i 1527, hvor den lutheransk indstillede Knud Henriksen Gyldenstjerne afløste ham som biskop, og han trak sig tilbage til herregården Kierstrup på Tåsinge.

Da Frederik den Første døde blev han overfaldet af en holstensk slægtning til en tidligere lensmand, som Jens Andersens folk havde dræbt i 1504. Han blev slæbt rundt og mishandlet i flere måneder inden en af Jens Andersens slægtninge, der boede i Lübeck, frikøbte ham. Han boede derefter i Lübeck og døde der i 1537.

Litteratur:

Han omtales i: P.G. Lindhardt: *Nederlagets mænd. Det katolske bispevældes sidste dage i Danmark*. (Gads Forlag 1968) s 87-116 og i *Dansk biografisk leksikon* (findes på nettet).
Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede*

Norden. Askholms forlag 2009 s 76-79 giver en kort biografisk skitse.

Svenske aktører: Biografi 7-11

Den svenske adelsopposition omkring Sten Sture d.y. var vigtige aktører i den politiske kamp, der både foregik før blodbadet i Stockholm og efter. Heroverfor stod de bisper, som var knyttet til ærkebispens af Uppsala Gustav Trolle, og som fik magt igen ved Christian den Andens erobring af Sverige 1520.

En central rolle i 1520 efter Sten Sture d.y. død spillede hans enke Christina, men også de rådstilhængere, der gik over til Christian den Anden og som agerede som hans repræsentanter og rådgivere i sommeren 1520.

7. Biografi - Gustav Trolle

Gustav Trolle var født 1488 og hans slægt var centralt placeret i den svenske adelsopposition mod de danske konger. Hans far Erik Trolle var medlem af det svenske rigsråd og i en kort periode svensk rigsforstander (1412), men hans valg blev omgjort af Sten Sture d.y., og faderen blev politisk neutraliseret og blev lagmand i Uppland og Närke.

Gustav Trolle gjorde karriere i kirken efter at han var blevet uddannet på universitetet i Köln og havde opholdt sig i Rom. Han blev domprovst i 1513 i Linköping og et år senere efterfulgte han Jacob Ulvson som ærkebisp i Uppsala. Som sine forgængere søgte han først at støtte en råds- og unionsvenlig politik, men kom hurtigt i konflikt med Sten Sture d.y.

I efteråret 1516 blev ærkebispens borg Almare-Stäket belejret og Gustav Trolle blev tvunget til at overgive sig og borgen til rigsrådet (og Sten Sture d.y.), og han blev fortsat holdt i fængsel. Her måtte han afsige sig sin ærkebispestol, men slap ikke fri. Først da Christian den Anden under krigstoget mod Stockholm i 1519-20 fik aftaler med den dræbte Sten Sture d.y.'s støtter, kom Gustav Trolle atter fri. Han spillede derefter en vigtig og omstridt rolle under Stockholms blodbad

og deltog efter Christian den Andens tilbagerejse i styret af Sverige sammen med Jens Andersen og Didrik Slagheck.

Under opløsningen af det danske styre i Sverige måtte Gustav Trolle flygte til Danmark. Her søgte han gennem pavelig støtte at komme tilbage til sit embede i Sverige,

Gustav Trolle opholdt sig derefter i Danmark og fik overladt Dronningholm ved Arresø. Han fik Christian den Andens støtte til at rejse sag hos paven, men den ny rigsforstander og senere konge Gustav Vasa ville ikke lave en aftale med ham og landsforviste ham for livstid. Derfor rejste han selv ud af landet – nåede til Hamburg, men vendte så om, da den politiske situation nu ændrede sig. Da Frederik den Første overtog magten 1523 fulgte Gustav Trolle ham derfor tilbage til Danmark, og da man manglede en pavelig indviet biskop, blev det Gustav Trolle, der kronede og salvede Frederik den Første til dansk konge.

Da Frederik efterhånden støttede de evangeliske skiftede Gustav Trolle side og flygtede til Nederlandene og knyttede sig i 1526 til Christian den Andens eksilhof. Her havde han planer om at vende tilbage først med Skipper Clement, siden tog han til Norge og forberedte Christian den Andens landgang her ved at få ærkebispens i Trondhjem Olaf Engelbrechtsen til at aflægge troskabsed til Christian. De to ærkebisper drog derefter til Oslo, som kongen da var nået frem til.

Gustav Trolle fulgte med kongen til Danmark under det lejde, der blev brudt. Han blev atter sat i fængsel, men hans halvbror rigsråden Anders Bille fik ham fri af fængslet, da Frederik den Første døde i 1533.

Herefter samarbejdede Gustav Trolle med Jørgen Kock (Malmø), Ambrosius Bogbinder (København) og grev Christoffer af Oldenborg om at få Christian den Anden tilbage. Gustav Trolle fik i denne sammenhæng overladt bispesædet i Roskilde, men måtte lave en bytteordning med Joackim Rønnev og fik i stedet overladt Fyns stift, som

stod ledig efter Knud Henrik Gyldenstjernes flugt til Jylland.

Under slaget ved Øksnebjerg, hvor Johan Rantzaus lejesoldater nedkæmpede de fynske bønder og Christoffer af Oldenburgs tropper, deltog Gustav Trolle derfor som Christian den Andens tilhænger og han blev hårdt såret. Han blev fanget og bragt til Sønderjylland, men døde kort tid efter af sine sår. Han er begravet i Slesvigs domkirke.

Vurderingen i samtiden af Gustav Trolle var ret negativ. Den svenske historieskriver Olaus Petri, som kendte Gustav Trolle godt, siger han ” var en stiv og egensindig mand, og han ville ingen mands råd lyde, men ville gøre alt efter sit eget sind, og det var både hans og det menige riges fordærv”. Også Hans Mikkelsen, der var Christian den Andens hofmester i eksil udtalte sig meget negativt om Gustav Trolles realitetssans.

Litteratur:

Dansk biografisk leksikon 1 og 3.udgave) – Gustav Trolle af A.Heise og 3.udg af Mikael Venge, på nettet.

Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden.* Askholms forlag 2009 s 79-82 giver en kort biografisk skitse.

8. Biografi - Sturefamilien (Kristina, enke)

Kristina Gyllenstierna, født omkring 1494 og død januar 1559. Hun var af svensk adelsfamilje, blev som helt ung gift i 1511 med den 18-årige Sten Sture d.y., der året efter blev Sveriges rigsforstander.

Hun blev enke i vinteren 1520, da hendes mand blev såret og hurtigt derefter døde på flugt for de danske tropper under Otto Krumpen, der erobrede og underlagde sig store dele af Sverige. Kristina efterfulgte sin mand som regent og opholdt sig derefter beskyttet af Stockholms befæstninger og en stor veludrustet hær på Stockholms slot. Herfra ledede hun forsvaret mod Christian den Andens tropper og flåde, der i sommeren 1520 havde indesluttet byen. Byen kunne sagtens klare sig og havde forsyninger og mandskab til en længere belejring, men

gennem en række forhandlinger, hvor Kristina og hendes familie og de mange svenske adelige blev lovet amnesti og fortsat indflydelse, overgav hun slot, by og befæstning den 7. september 1520 til Christian den Anden.

Kong Christian holdt ikke sine løfter om amnesti og efter sin kroning og festlighederne i forbindelse hermed gennemførte han ”Stockholms blodbad”.

Under retssagen fremførte Kristina som forsvar mod de mange anklager det ”sammensværgelsesbrev”, som de fleste tilstedeværende biskopper og svenske adelige rigsråder havde tilsluttet sig i opgøret med ærkebisp Gustav Trolle få år før.

Det hjalp ikke, hendes slægtninge – deriblandt hendes to brødre Erik og Eskil, - og en lang række forbundsfæller blev henrettet. Selv blev hun holdt fængslet på Stockholms slot og forblev her til næste sommer, hvor hun sammen med sine to sønner Nils og Svante blev ført til Danmark, hvor hun sad i Blåtårn på Københavns slot.

Først i 1524 slap hun fri og blev sendt tilbage til Sverige. Efter frigivelsen var der rygter om, at hun var villig til at ægte Søren Norby. Kong Gustav Vasa greb ind for at forhindre det og tvang hende til i 1525 i et brev til Søren Norby at afvise det.

Kristinas søn Nils skulle være død i 1527, men nævnes i et brev fra året efter. Et år efter skulle en såkaldt ”daljunker” have gjort oprør mod kongen. Han erklærede, at han var Sten Stures og Kristinas søn. Kristina skrev på kongens opfordring et brev, hvor hun afviste at daljunkeren var hendes barn. Han blev senere fanget og henrettet i Rostock, men meget tyder på, at han virkelig var Sten Stures søn. Hun blev i 1527 gift med adelsmanden Johan Turesson, der indtil da havde været forlovet med adelsfrøkenen Karin Roos, med hvem han havde en søn. Hans far ville ikke acceptere et ægteskab med Karin og med støtte fra Gustav Vasa blev Johan derfor gift med Kristina. Hans far Ture Jönsson og bror Uppsalaprovsten Göran Turesson gjorde oprør i slutningen af 1520erne mod Gustav

Vasa. Men Johan Turesson forblev Gustav Vasas tro, og blev i 1528 ved Gustav Vasas kroning ridder og var i 1530-47 høvedsmand på Nyköping slot. Han udførte mange udenrigspolitiske hverv for kongen. Kristina fik såvidt vi ved det 7-8 børn, et barn døde inden Stockholms blodbad og var begravet sammen med faderen Sten Sture d.y. – hans rester blev gravet op og brændt på samme måde som faderens lig i 1520. Et andet barn blev født efter begivenhederne i Stockholm 1520, Kristina var således gravid under belejringen og blodbadet i 1520. Barnet døde få måneder efter fødslen. Hun fik et barn med sin anden mand, der senere blev rigsråd.

Litteratur:

Situationen under processen i 1520 beskrives af Curt Weibull: *Christina Gyllenstierna och Stockholms blodbad* s 272-84 i *Scandia, Tidskrift för historisk forskning* 1965

Kristina Nilsson Gyllenstierna (af Hans Gillingstam) Svenskt biografiskt lexikon (findes på nettet).

Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden*. Askholms forlag 2009 s 82-83 giver en kort biografisk skitse.

9. Biografi - Hans Brask

Født omkring 1450 og død i 1538 i et kloster ved Danzig i Polen.

Han var borgersøn fra Linköping og blev i 1470erne student i Rostock. Han blev 1473 sekretær hos bispem i Linköping. Han blev derefter flere gange sendt til Rom som forhandler på vegne af rigsforstanderen Sten Sture d.æ. Han forblev i Rom fra 1482, blev magister og senere doktor i midten af 1490erne og var kammerherre hos pave Alexander VI i 1482.

Han studerede kanonisk ret og fik en omfattende viden og et kendskab til europæisk politik og kultur og lærte sig flere sprog gennem sine mange år knyttet til kurien i Rom. Han repræsenterede i mange sammenhænge svenske interesser overfor den danske konge (Hans) og fik en del af sine

mange indtægter fra præsteembeder i Sverige. Han søgte at blive biskop i Linköping og var i stadig kamp med Hemming Gadh, som han afløste som pavegodkendt biskop i Linköping 1513. Han blev ved sin hjemkomst til Sverige i 1505 domprovst i Linköping, medlem af rigsrådet og deltog kun nødtvunget i opgøret med Gustav Trolle, men undertegnede sammensværgelsesbrevet 1517. Olaus Petri (kilde 9) har oplysning om, at han vedlagde en "Brasklapp" under seglet om, at han var blevet tvunget til at deltage. Den skulle være grunden til, at han under Stockholms blodbad slap for at blive henrettet.

Han forblev i Sverige efter Gustav Vasas magtovertagelse og fik en aftale med den ny rigsforstander om fortsat at kunne være bisp i Linköping. Han søgte at organisere modstand mod den evangeliske bevægelse og var i flere henseender i opposition til de nye magthavere, men han prøvede at få Gustav Vasa til at sikre svensk kontrol med Gotland, der hørte under Linköpingbispen.

Hans Brasks aktivitet med at bekæmpe lutheranerne og den evangeliske bevægelse førte til åben konflikt med kongen under Vesterås rigsdag i 1527. Han søgte her at samle biskopperne i kampen for at bevare kontakterne til pavekirken, men måtte bøje sig og acceptere at kongen overtog kirkens godser og udnævnte nye biskoper, der skulle sikre evangelisk gudstjenesteordning. Han tog derefter på visitats til Gotland (der var kontrolleret af danskerne) og rejste derfra i eksil til Danzig, hvorfra han fandt et kloster i Polen at være i. Han deltog på afstand med andre svenske emigranter i den nordiske politik, og han døde i Polen 1538.

Litteratur:

Svensk Biografiskt Lexikon, L.Sjödin: *Hans Brask*, artikel på nettet.

10. Biografi - Hemming Gadh

Hemming Gadh var født omkring 1450 i Småland og døde i Finland, henrettet december 1520.

Man kender ikke meget til hans familie, hans bror var sognepræst og hans egen far var sandsynligvis lavadelsmand eller borger. Han var på Rostocks universitet fra nov 1471 og blev 1477-79 kansler og sekretær for bispnen i Linköping Henrik Tiedemansson, der var en af de unionsvenlige rigsråder. 1479 blev han for første gang sendt som sendebud til kurien i Rom for Sten Sture d.æ. Han vendte tilbage, men blev sendt afsted igen 1482 og forblev i Rom til ca 1500.

Her fortsatte han sin uddannelse og blev dr. i kanonisk ret. Han blev knyttet til pavehoffet og fik indblik i både den europæiske politik og i krigsvæsen mv. Han havde stor ubetalt gæld og lod sig betale af en række præste stillinger i Sverige. Han vendte tilbage og blev valgt som biskop i Linköping o. 1500, men fik aldrig den pavelige godkendelse og fungerede som "electus" til 1515, hvor Hans Brask trængte ham ud af bispedømmet og overtog det som pavegodkendt bisp.

Hemming Gadh deltog aktivt i det svenske politiske liv som medlem af rigsrådet, han deltog på Sten Sture d.æ. side og førte i flere omgange den militære ledelse for rigsforsstanderen i hans opgør med danskerne, ligesom han støttede Sten Sture d.æ. politisk i de mange indre opgør om ledelsen af oppositionen i Sverige mod unionskongerne. Da Svante Nielson blev rigsforsstander ved Sten Sture d.æ.s død støttede Hemming Gadh ham og fortsatte som militær leder bl.a. ved kampene om Kalmar.

Han forhandlede i flere omgange med hanseaterne om støtte til Sverige og opholdt sig i Lübeck 1510-12 som repræsentant for rigsråd og rigsforsstander.

Under konflikterne om en ny rigsforsstander i 1512 valgte han side med Sten Sture d.y. Det hjalp ham ikke i kampen om Linköpingbispedømmet, som han helt måtte opgive, da Sten Sture d.y. støttede Hans Brask.

Han fik som kompensation Kastelholm slot på Åland og opholdt sig her i lange perioder.

I 1516 fik Sten Sture d.y. brug for Hemming Gadh's hjælp, da konflikten med Gustav Trolle

blev alvorlig og Hemming Gadh hjalp med at formulere og argumentere for de mange indgreb overfor ærkebispnen. Han deltog i de militære konflikter, der udspillede med Christian den Andens styrker og fulgte således Sten Sture d.y.

I dec 1518 søgte det svenske rigsråd at få forhandlinger med Christian den Anden og her blev Hemming Gadh stillet som gidsel sammen med 5 unge svenske adelsmænd (heriblandt den unge Gustav Vasa), så Sten Sture d.y. og kong Christian kunne forhandle. Kongen brød sit løfte om forhandling, men beholdt gidslerne og Hemming Gadh blev sammen med Gustav Vasa ført fangne til Danmark. Her blev han knyttet til Christian den Anden, og da Sten Sture d.y. mistænkte Hemming Gadh for at gå kongens ærinde inddrog han alt hans gods og ejendom. Hemming Gadh tilbød i 1520 efter Sten Sture d.y.s død i februar, at forhandle med svenske adelige og med folkeforsamlingerne for at søge støtte til kongens planer. Han rejste i maj 1520 rundt i Sverige og deltog meget aktivt i forhandlingerne med Sten Sture d.y.'s enke Kristina om overgivelse af Stockholm. Efter Stockholms overgivelse fik han som opgave at drage til Finland og sikre at Åbo, Viborg og Raseborg kom under kongens kontrol. Det lykkedes, og kort efter udstedte Christian den Anden så en ordre til, at Hemming Gadh skulle halshugges, det skete i december 1520 på Raseborg Slot i Finland. Han var præget af sine erfaringer fra Rom og havde stor viden om det politiske spil. Som datidens kirkefyrster havde han både i Rom og i Linköping konkubiner, han levede sammen med og et af hans store problemer var hans stadig store pengeforbrug. Han stiftede fortsat gæld og manglede at betale dem tilbage.

Den svenske historiker Sten Carlsson har karakteriseret ham således:

"Under Sturetidens to sidste tiår var han regimets - på lige fod med rigsforsstanderne - vigtigste statsmand. Gamle herr Sten synes at have haft hans fulde tillid; om de to yngre Sturerne var han mere splittet i sin vurdering.

I mangt og meget var han fremgangsrig. Først i Christian II fandt han sin overmand i politisk strategi.”

Den svenske historiker David Lindén har skrevet en biografi om ham med udgangspunkt i Macchiavellis ”Fyrsten” (1513) og viser hvordan magt og indflydelse kan sikres i 1500-tallets svenske samfund.

Litteratur:

Sten Carlsson: *Hemming Gadh i Svenskt biografiskt lexikon* (på nettet)

Han omtales af Lauritz Weibull: *Hemming Gadhs ”avfall” i Scandia, Tidskrift för historisk forskning* 1951, s 77-87

Den seneste Macchiavelli-inspirerede biografi er David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*. Atlantis 2016

11. Biografi - Gorius Holst(e)

Han var borgmester i Stockholm 1520-24 og var af tysk afstamning. Han blev gift ind i en rig Stockholmsk købmandsfamilje. Han havde før Stockholms erobring kontakt med Christian den Anden og under Sten Sture d.y. blev hans gård omtalt som et sted, hvor sammensvorne mod Sten Sture d.y. holdt møder, og hans svoger måtte stille kaution på grund af beskyldninger om, at han havde kontakter til Søren Norby på Gotland. Christian den Anden opholdt sig i Holst’ hus

og ikke på slottet i begyndelsen under sit ophold i Stockholm fortæller senere kilder. Han blev borgmester efter at hele byrådet med borgmestre blev udryddet under Stockholms blodbad og han fortsatte som borgmester indtil Stockholm i 1523 overgav sig til Gustav Vasa efter 1½ års belejring. Han blev straks fjernet fra borgmesterposten, men fik af Gustav Vasa lov til at fortsætte i sit almindelige erhverv og havde stadig kontakter til andre byer i Østersøområdet og tilsluttede sig den evangeliske bevægelse.

I december 1533 blev han i en kort periode holdt fænglet for mistanke om at have organiseret modstand mod Gustav Vasa. Han blev hurtigt løsladt, men blev atter fængslet kort efter, nu for resten af sit liv. Han døde i fængsel på Tunnelsö Slot i Södermanland mellem 1543 og 1548.

Litteratur: Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520. Massakren, der rystede Norden*. Askholms forlag 2009 s 134-37.

Gorius Holste, urn:sbl:13782, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Hans Gillिंगstam), hämtad 2016-01-16.

3. Kildeoversigt med spørgsmål til kilderne

Kilderne til begivenhederne under Stockholms blodbad i begyndelsen af november 1520 er meget ufuldstændige, og der er diskussion af deres betydning. Vi kender til forløbet, men kender ikke præcist den måde retsforhandlingerne og dommen bliver til og forkyndes på, men vi kender til den måde den gennemføres på (de mange henrettelser).

A. Levning - Fra selve processen findes en dateret og beseglet tekst (kilde 2), der som *levning* fra situationen især har været i historikernes søgelys. Denne tekst (kilde 2B: Dom/Ekspertudtalelse) er kompliceret og indeholder både *beretningsdele* og et *dokument* (kilde 2A: Gustav Trolles klageskrift).

B. Der er flere beretninger om forløb og motiver:

– Christian den Anden har selv givet flere forklaringer (kilde 3 og 4)

- der er senere oplysninger i forbindelse med kong Christians afsættelse i Danmark 1523 (kilde 6-8).

- og der er en udførlig beretning fra 3 Uppsala-prælater, der tog del i selve

processen, men som senere var underlagt den ny svenske konge Gustav Vasas krav om opgør med Christian den Anden og ærkebisp Gustav Trolle (kilde 5).

- Frederik den Førstes kansler og politiske rådgiver Wolfgang Utenhof (kilde 7).

C. Endelig er der historikernes beretninger

som kommer til efterhånden, og hvor diskussionen er fortsat:

- den reformkatolske Povl Helgesen, Christian den Andens og senere Frederik den Førstes modstander (kilde 8).

- de to kendte svenske humanister og historikere Olaus Petri (reformator) (kilde 9) og Olaus Magnus (katolik) (kilde 10).

- og fremlæggelse af senere historikeres tolkninger i Tekst 11.

Kilder til Stockholms blodbad:

Kilde 1. Christian den Anden erklæres som arveherre i Sverige, 31. oktober 1520

Kilde 2. Stockholms blodbad

Kilde 2 A. Gustav Trolles klageskrift (i kilde 2 B)

Kilde 2 B. Sententia/Dom/Ekspertudtalelse – 7. november 1520

Kilde 2 C. Liste over de henrettede (fra historikeres undersøgelser).

Kilde 3. Christian den Andens erklæring til tre herreder i Väster Götland, 9. november 1520

Kilde 4. Uddrag af Christian den Andens brev til paven om den pavelige legat Archimbald 1520/21

Kilde 5. Uppsala-prælaternes relation til Gustav Vasa, 1523

Kilde 6. Uddrag af danske beskyldninger mod Christian den Anden, rigsrådet 1522-23

Kilde 6 A. De jyske rådets sammensværgelsesbrev, 21 december 1522

Kilde 6 B. De jyske rigsrådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523

Kilde 6 C. Uddrag af Rigrådets brev til Søren Nordby, 31. Jan 1523

Kilde 7. Wolfgang Utenhofs beretning (o.1530)

12. Biografi - Povl Helgesen

Kilde 8: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken (afsluttet o. 1535)

Kilde 9. Olaus Petri: Uddrag af ”En svensk krönike” (o.1545)

Kilde 10. Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken, 8.bog, 39.-40. Kapitel (Om kong Kristiern) trykt i Rom 1555.

Tekst 11: Henrik Adrian: Historikeres tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad.

Spørgsmål til kilderne

1. Undersøg indholdet af de aftaler, der er sluttet mellem den danske konge ved Uppsala (marts 1520) og ved Stockholms overgivelse 6. september 1520, og angiv om de er præget af regimen politicum eller regimen regale (se Fortælling 24, afsnit om politiske opfattelser). Inddrag i denne sammenhæng kilde 1, og undersøg hvilken magt kongen tiltager sig i kilden og overvej magtforholdet mellem kongen og det svenske rigsråd på mødet i Gråbrødreklostret okt. 1520.

2. Hvad går ærkebisp Gustav Trolles klageskrift ud på?

Hvem opfatter han som ”åbenbare kættere”? Har Trolle ret i, at de anklagede er kættere? Hvem får en kætters ejendom og formue, når kætteren henrettes?

Ved kætteri ophæves alle former for aftaler og fx de amnestierklæringer som er udstedt i 1520 bliver ugyldige. Hvem har interesse i at de anklagede bliver erklæret for kættere? Hvad ville der ske med deres ejendom, hvis de bare var erklæret bandsmænd?

3) Hvad er ærkebisp Trolles motiver til at rejse kætterianklagen – kan det være økonomisk? magtmæssigt? Er han i ledtog med Christian den Anden og giver han dermed kongen en anledning til at udrydde hele Sture-partiet?

4) Er det kun de kætteri-anklagede i Gustav Trolles anklageskrift, der henrettes? Hvilke andre? Hvorfor henrettes de?

5) Undersøg forløbet fra den 31. oktober til den 9. november – brug kilde 2A og B, beretningerne i kilde 3, 4, 5, 10 og se på beretningernes tendens og hvilke oplysninger der gives om forløbet.

6) Undersøg Christian den Andens rådgivere – især Didrik Slagheck, Søren Norby, Gustav Trolle, og Jens Andersen (Beldenak) og Gorius Holst(e) (udnævnes til borgmester efter henrettelsen af det daværende borgmestre og byråd) – hvad er deres baggrund og hvilke motiver har de til at deltage i henrettelserne eller støtte Christian den Anden? Brug de 11 biografier og fx Svensk og (dansk) Biografisk Leksikon (på nettet) til at karakterisere personerne.

7) Er forløbet planlagt og gennemført af Christian den Anden? – er det Gustav Trolle der står bag? – eller er det et forløb, der udvikler sig undervejs, hvor de kongelige rådgivere Jens Andersen, Didrik Slagheck, Søren Norby og Sigbrit Willoms spiller en aktiv rolle? Og da hvilken?

8) Undersøg de ældste historiske beretninger om begivenhederne (kilde 5-9, 10-11) og find frem til hvor forfatteren til de enkelte beretninger kan have sine oplysninger fra. Beskriv beretningernes tendens.

9) Undersøg nyere historikers forklaringer på Stockholms blodbad. Hvem har ansvar og interesse i Stockholms blodbad? Hvad siger Curt Weibull, Niels Skyum-Nielsen, Johan Hvidtfeldt, Kai Hørby, Lars Hovbakke Sørensen og nyere svenske historikere som Lars Ericson Wolke (2009) og Dick Harrison (2010)?

10) Hvilken karakteristik har historikerne af Christian den Anden og hvordan skifter opfattelserne med nationalitet og periode?

11) Fremstil din egen begrundede historiske forklaring på Stockholms blodbad ud fra kilderne 1-10.

12) Stockholms blodbad fik stor betydning for den senere politiske udvikling i Norden – undersøg på hvilken måde ærkebispernes og bispernes funktion og forhold til kongemagten kan have påvirket den senere ”evangeliske bevægelse”?

13) Både højadelens oprør i 1523 med Frederik den Førstes indsættelse som ny konge og Gustav Vasas magtovertagelse skaber nye samarbejdsforsøg mellem Danmark-Norge og Sverige – med hvilken fælles interesse og på hvilken måde? Hvilke typer af indgreb foretager Gustav Vasa i 1520erne og 1530erne overfor Danmark for at sikre Sveriges uafhængighed?

14) Hvorfor bliver den luthersk inspirerede evangeliske kirkeordning løsningen i både Danmark-Norge og i Sverige? Er der forskel på de to rigers vej til ny kirkeordning?

De sidste tre problemstillinger kan også besvares med hjælp af materialet i Fortælling 27-31.

4. Kilde 1-10 til Stockholms blodbad

Kilde 1: Christian den Anden erklæres som arveherre i Sverige, 31. oktober 1520

Der er tale om et "åbent brev" skrevet på gammel svensk på pergament med påhængte segl. Det er udstedt i Stockholm 31. oktober 1520. Originalen findes i det danske rigsarkiv. Oversat tekst efter Rydberg (red): Sveriges Traktater III, s 623 ff (1883-95)

Vi Gustav, af Guds nåde ærkebiskop i Uppsala (1), Johannes i Linköping (2), Vincent i Skara, Mathias i Strängnäs (3), Otto i Västerås, af samme nåde biskopper, Erik Trolle, lagmand i Uppland, Nils Bosson, lagmand i Östergötland, Sten Turesson, Ture Jönsson, lagmand i Västergötland, Peder Turesson, lagmand på Öland, Holger Karlsson, lagmand i Närke, Erik Johansson, Christiern Begtsson, Erik Abrahamsson, lagmand i Västmanland og Dalarna, riddere, Bengt Arendsson, Johan Arendsson, lagmand i Södermanland, Axel Posse, Måns Gren, Niels Clausson, Axel Matsson, Lindorm Brunsson, Henrich Erlandsson, Bengt Gylthe, lagmand i Tiohärad, Erik Rynigh, Knuth Bengtsson og Knut Nilsson, væbnere, Sveriges riges råd og mænd, gør vitterligt for alle dem, som nu er, og dem som skal komme, at efter Guds fødsel 1520, tirsdagen næst før Allehelgensdag (=30 oktober) var vi forsamlede i Gråbrødreklostret (4) i Stockholm for at samtale og beslutte om højbarne fyrstes, herr Christians etc., vor kæreste, nådigste herres kroning og krisning (5), og da vi var forsamlet og forhandlede om samme tilbørlige kroning, kom ind til os den højmægtigste fyrstes, herr Karls (6), den udvalgte romerske kejsers og spanske kongens orator og sendebud, herr Johan Zucket, doktor og ridder, og værdige fader, herr Jøns Andersen (7), biskop i Odense, hvilke dér, efter før skrevne vor kæreste, nådige herres befaling og på hans nådes vegne, for os forklarede den hellige Eriks skrevne lov (8), som indeholder, at når der findes flere kongesønner i riget, da skal lagmændene nævne og udvælge én af dem og dømme ham til konge. Men da vor nådigste herre, kong Christian i den højbarne fyrste,

kong Hans' tid, tidligere Sveriges konges, tid, da der fandtes flere kongesønner til vor rette udvalgte herre, nu alleneste søn og arving er til Sveriges rige efter før skrevne hans nådes kære herr faders død, fremlagde de dette i retten for os og begærede, at vi ville modtage hans nåde som en eneste søn og eneste arving, eftersom ej flere nu er til efter hans nådes herre faders død, som valg kan gå på, som en ret arveherre til Sveriges rige og krone og krisme ham.

Derfor har vi med flid før skrevne hellige kong Eriks lov gennemset og tilbørligt overvejet og derom haft samtale med alle dem, som er kaldet til kongens kroning efter loven, og råd med menige fribårne frelse mænd og Stockholms by, deslige også med menige Sveriges indbyggere, som er borgmestrene og nogle fuldmægtige mænd fra hver købstad, ligeledes nogle fra hvert bergslag og nogle af hvert herred, hvilke er fuldmyndige for alle dem, som sidder hjemme overalt i Sveriges rige.

Vi har nu endelig besluttet og sagt ja og med god vilje afsagt og bekendt, at vi nu også siger, dømmer og deklarerer i overensstemmelse med loven, at Sveriges rige bør og tilhører før skrevne vor kæreste og nådigste herre, kong Christian, kong Hans', tidligere Sveriges konges, eneste søn som ret arving og lovlige efterfølger og ikke efter nogen udvælgelse, i særdeleshed med hensyn til, at hans nåde sandelig er kommet af den hellige Eriks, vor hellige skytshelgens, rette blod.

Derfor lover vi at krone og krisme hans nåde som vor og Sveriges riges rette arveherre og konge og ikke efter nogen udvælgelse, når hans nåde kræver det af os (9).

Dette til yderligere vidnesbyrd, forvaring og stadsfæstelse har vi ladet hænge med vilje og vidende alle vore sekreter (10), indsegl og signeter neden for vort åbne brev (11), som er givet i førnævnte Stockholm dagen før Allehelgens dag, år etc. som før skrevet står.

Noter ved Henrik Adrian

- 1) Gustav Trolle
- 2) bisp Hans Brask
- 3) bisp Vincent og Matthias bliver de første halshuggede se kilde 4
- 4) Gråbrødreklostret havde en stor sal og blev anvendt til møder, det lå på det, der i dag kaldes Riddarholmen.
- 5) krisning – betyder salving – kongen smøres med hellig olie.

- 6) Christian den Anden blev gift med den tysk-romerske kejsers datter Elisabeth. Der er tale om en gesandt herfra, der overrækker Christian ordenen ”den gyldne Vlies” og som taler til den svenske rigsdag.
- 7) Jens Andersen Beldenak – biskop i Odense og en af Christians medbragte og betroede rådgivere.
- 8) Den svenske landslov fra Magnus Erikssons tid angiver klart at Sverige er et valgrige – bestemmelserne om valg af konge i den nordiske union findes første gang i Kalmardokumentet fra 1396. Her er der tale om de tre rigsråds valg af konge ud fra en regimen politicum-opfattelse (Fortælling 24, kilde 2)
- 9) det understreges to gange at kongen ikke er valgt, men er arveherre. Dermed skifter Sverige fra at være et valgrige til et arverige. Det fastholdes senere af Gustav Vasa.
- 10) seks af de nævnte rigsråder har ikke besejlet brevet.
- 11) åbne brev – betyder et offentligt brev til alle.

Kilde 2: Stockholms blodbad

2B. Sententia (”dom”) eller ekspertudtalelse – 7. november 1520 med 2A. Gustav Trolles klageskrift, (senest 7. november)

Teksten er skrevet på pergament på gammelsvensk, den opbevares i det danske rigsarkiv. Der er hængt 8 segl under, 5 segl er kendte: ærkebiskop Gustav Trolle, biskop Hans Brask, biskop Jens Andersen Beldenak, biskop Otto og domprovst Jören Turesson, resten er usikre. Dokumentet består af to dele, idet teksten til Gustav Trolles klageskrift af skriveren er indsat i selve teksten.

Der er diskussion af teksten, først blev den betragtet som en ”kætterdom”, afsagt af en kirkelig domstol med ærkebispen i spidsen (Erslev, Weibull), men Niels Skyum-Nielsen har i ”*Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering* (1964)” fremlagt en tolkning af dokumentet som en ekspertudtalelse, der anvendes i selve kætterprocessen mod de anklagede. Selve dommen og retsforløbet opfattes således forskelligt af forskellige historikere. Dommen iværksættes af rigsrådet og kongen, men er ikke skriftligt dokumenteret.

Den oprindelige tekst og kilde 5 findes trykt i (Svensk) Historisk Tidsskrift 1918, genoptrykt i Häften för Kritiska Studier nr 4, 1991 s 67-74. Lauritz Weibull oversatte teksterne til nutidssvensk i sin artikel ”*Stockholms Blodbad*” i Scandia 1928, de er senere optrykt i Birger Sallnäs (red): *Twistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 66-70, 73-76, disse tekster på svensk er anvendt her og oversat til dansk, hjulpet af Bent Egaa Kristensen, der behandler diskussionen om kildebehandlingen af teksterne i sin bog: *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper*. Hans Reitzel 2007 s 67-71, 91 ff og som har lagt teksterne på sin frie hjemmeside www.historiskmetode.hansreitzel.dk.

2A: Gustav Trolles klageskrift til kongen, (senest 7. november)

Teksten findes afskrevet og indsat i Tekst 2B. Findes i det danske rigsarkiv.

Jeg, Gustav. ved Guds forsyn uværdig ærkebiskop i Uppsala, formaner Eders Højmægtighed på Eders Nådes kongelige ed, som Eders Nåde svor mig på den hellige

kirkes vegne i søndags nu næst forleden, da jeg uværdige salvede og viede Eders Nåde til Sveriges kongelige krone, at Eders Nåde ville hjælpe mig, ærkebiskop Jacob (1), bisp Otto i

Vesterås og vore kirker, gejstlighed og hele kristenheden til ret over disse efterskrevne, åbenbare kættere (2), som er, først den afdøde kætter hr. Sten, fru Sigrig, fru Kirstina, Mogens Gren, Mikkel Nielsen, Erik Ryning, Christiém Bengtsen, Oluf Valram, Erik Kuse, Claus Kyle, Oluf Bjørnsen, Bengt Eriksen, Erik Nielsen, Eskil Nielsen, Peder skrædder, Joakim Bragde, Sven Høk, Peder Smed, borgmestere, råd og Stockholm stad, som jeg anser for alle lige gode og lige store i kætteri, og jeg agter aldeles ikke at indgå noget venligt forlig med dem for sådant åbenbart kætteri, som så åbenlyst har sat sig op mod hele kristenheden med sådanne ubekvemmelige og åbenbarlig uærlige gerninger. De har alle og hver for sig med den afdøde kætter hr. Sten først belejret mig i et år og 11 uger, og senere førte de mig herind på Stockholm rådhus og udråbte mig til forræder for den menige mand og forkyndte desuden, at jeg skulle i evigt fængsel og holdt mig sidenhen fangen i 2 år, indtil Eders Nådes højmagtigheds magt kom her ind i riget og friede mig at mit fængsel og gav mig min kirke og frihed igen som en kristen fyrste. Desuden sårede de mig dødeligt i mit fængsel, som det endnu er at se. Den hellige kirkes slot Stäket (3) har de også brændt af og brudt ned til grunden. Ligeledes har de derfra og fra Uppsala domkirke og fra bispegården udtaget alle mine og den hellige kirkes klenodier, guld, sølv, penninger, harnisk, bøsser og værger, besætning og ejendele, såvel som min og stiftets rente i 4 år hvilket altsammen: både klenodier, guld, penninger, bo og besætning og rente, beløber sig til over seks mål 100.000 lødige mark sølv, efter redelig udregning og vurdering til enhver tid (4). Den skade, der er gjort på Stäket og på min person, ansætter jeg til firehundredetusind mål lødige sølv, efter et rimeligt skøn. Ligeledes har de grebet min kære herre, hr. ærkebiskop Jacob, på Arnögård og ført ham bundet til Stockholm som en tyv og forræder. De har røvet og afbrændt Arnögård, og der udtaget guld og sølv, rede penninger og besætning til mere end 6000 mark lødige sølv,

og gården kan ikke opbygges, som den var, med 2000 mark lødige sølv, hans mishandling og fængsel beløber sig til 100.000 mark lødige sølv, efter et rimeligt skøn (4).

Ligeledes greb de biskop Otto anden påskedag i hans domkirke og slæbte ham fra kirken til slottet som en tyv og forræder, og der holdt de ham fangen, til Eders Nådes magt slog slottet ned og lod ham komme ud derfra og til sin kirke og frihed igen som en kristelig fyrste og konge.

Mester Jon, min kannik i Uppsala, har de i 3 år holdt i fængsel her på Stockholm slot, røvet og plyndret fra ham alt det han havde og desuden al den rente, han havde modtaget og oppebåret i 4 år.

Ligeledes har de røvet og skændet, såret og grebet alt mit klerkeri: prælater, kanniker, vikarer og ligeså så mange sognepræster ude i landet, som de kunne overkomme, og taget fra dem alt, hvad de havde i verden, så at al mit klerkeri: prælater, kanniker og præster, såvidt de kunne overkomme det, lod de ikke have så meget igen, som de kunne fortære.

Ligeledes truede de alle mine prælater og præster i hele mit stift og ligeså alle prælater, kanniker og præster i Vesterås stift til at afholde messe mod hele kristenhedens påbud og forordning, da jeg og biskop Otto blev grebet.

Højmagtigste fyrste og kristne konge! Hjælp os og hele kristenheden til ret over disse førnævnte åbenbare kættere og til at få vort og den hellige kirkes gods igen og de skadebøder, som står foranskrevet, og jeg begærer også tilbageholdelse af alle deres personer, indtil Eders Nåde får overvejet, hvad ret Eders Nåde er os pligtig over dem, tagende løn af Gud og lovprisning fra hele kristenheden for den straf, Eders Nådes højmagtighed vil lade overgå sådanne åbenbare kættere.

Noter ved Henrik Adrian

1) ærkebisp Jacob var ærkebiskop i Uppsala, men trak sig som 80-årig tilbage til Arnø i Mälaren, da Gustav Trolle som ung blev ærkebisp støttet af Jacob og de svenske adelige, der var i opposition til både Sture den

ældre og Sture den yngre. Han blev støttet af Christian den Anden og godkendt af paven.

2) ”Åbenbare kættere” – er kættere som ikke søger syndsforladelse eller som ikke fortryder. Derefter følger en liste over de mange kættere.

3) Almare-Stäket var Uppsalabispens hovedfæstning i Mälaren, der kontrollerede adgangen til Uppsala og til store dele af Mälaren. Sten Sture d.y. krævede fæstningen og området tilbage til riget, hvad Gustav Trolle afviste.

4) Gustav Trolle opstiller store beløb for at presse kongen til at give erstatning. Ved kætteri tilfalder kætternes ejendom kongen og ikke kirken. Så under alle forhold er det kongen, der skal ”hjælpe” med erstatning. Ærkebispens modtog ingen erstatning fra kongen, men han fik en central plads i det nye svenske rigsråd og fulgte senere med Christian den Anden til Danmark, hvor han slog sig ned.

2B: Aktstykke/Sententia/Ekspertudtalelse – 8. november 1520

Den normale kætteriproces foregår først ved en gejstlig domstol (i Norden under ledelse af ærkebispens eller en bisp), hvor der sker en undersøgelse af sagen og føres forsvar og anklage, derefter afsiges en dom – forinden kan forskellige juridiske og gejstlige eksperter have udtalt sig til domstolen. Hvis sagen omfatter anklagede taget på fersk gerning – kan sagen føres uden vidneførsel og uden forsvar. Derefter overgår sagen til en almindelig retshåndhævelse ved kongen og de verdslige myndigheder og det besluttes, hvilken straf, der skal udmåles. Ved ”åbenbart kætteri” var straffen ifølge landsloven døden, straffen kan straks iværksættes uden videre.

Ifølge Skyum-Nielsen (og Curt Weibull) er de almindelige retsregler omkring kætteri og band blevet fulgt, men magten (og drabene på de mange anklagede) udøves her juridisk maskeret. Niels Skyum-Nielsen fastholder, at teksten er en ekspertudtalelse til den gejstlige domstol, der fungerede under ærkebispens ledelse. Ekspertudtalelsen er udarbejdet af den gejstlig ekspertgruppe (se personerne i indledningen), der giver sin ekspertise til domstolen, der er indkaldt af kongen. De udtaler sig alene om kætteri- og bandsanklagen, som bekræftes af den gejstlige ekspertgruppe. Teksten er således ikke en sententia (”dom”) ifølge Skyum-Nielsen, men en indenretslig erklæring, der skal hjælpe domstolen. De fleste andre historikere, - som Weibull’erne, betragter dokumentet som en kætterdom.

Vi Gustav af Guds nåde ærkebiskop i Uppsala etc., Jens (1) i Odense, Hans (2) i Linköping, Otto i Vesterås af samme nåde biskopper, mester Jørgen Turesen (3), domprovst i Uppsala, Verner, ærkedegn i Linköping, Lorents Andersen, ærkedegn i Strängnäs, Jens, degn i Skara, doktor Peder Galle (3), scolasticus i Uppsala, doktor Erik Geting (3), officialis i Uppsala, doktor Lorents fra prædikerordenen i Stockholm, mester Mathias, mester Henrik, kannik i Uppsala, og mester Sven, kannik i Skara, gør vitterligt, at da vi i året efter Guds fødsel 1520 torsdag næst efter omnium sanctorum (=8. November) efter vor kæreste, nådigste herres, kong Christierns etc. bud og vilje var kaldt sammen på Stockholms slot i den store sal, kom i rette for os hæderlig mand Jon, kannik i Uppsala, og fremlagde et skrift med klagemål mod afdøde hr. Sten Svantesen (4) og andre

benævnt i samme skrift, som ord for ord lød, som herefter følger:

(Her følger Gustav Trolles klageskrift til Christian II) - Kilde 2A

Dette skrift og klagemål var dagen næst tilforn blevet fremsat af samme mester Jon for førnævnte vor kæreste herre og menige rigens råd, idet tilkaldte og nærværende var alle, som var benævnte i førnævnte skrift, og selvom de ugerninger, som i samme var tillagt afdøde hr. Sten og hans førnævnte parti, var åbenlyse nok i sig selv, så at hvermand kendte dem, blev de alligevel til overflod klart beviste med deres egen tilståelse og fremlagte breve (5), og førnævnte mester Jon satte da i rette for os, om samme misgerninger ikke var åbenbart kætteri mod romerkirken.

Da tog vi (6) det anliggende til os og overvejede det omhyggeligt på alle punkter. Og eftersom hr. Sten og hans førnævnte tilhængere befandt sig at have været besmittede med den hellige kirkes højeste band (7) i flere år og stået halsstarrige og ondsindede deri, så at de ikke ville agte eller tage råd eller formaning af nogen, enten af os eller andre biskopper og prælater her i riget eller af de dommere, som vor hellige fader paven havde beskikket særlig i denne sag, men snarere truede, hånede og forargede dem, som ville overholde samme vor hellige faders pavens befaling, interdikt og bud og ovenikøbet har forbundet sig, besejlet og besvoret, at jeg, førnævnte ærkebiskop Gustav, aldrig skulle komme til min frihed og domkirke igen, men blive i et evigt fængsel. Ydermere forpligtede de sig til at stå last og brast i et sådant ukristeligt forbund, hvad der end derefter kunne komme af band eller interdikt fra den romerske gård, på hvilke førnævnte punkter oftnævnte hr. Sten og de andre nævnte, som villigt og utvungent har tilsluttet sig ham i førnævnte ukristelige forbund, klart har frasagt sig lydigheden mod den hellige romerske kirke (8), kan vi efter den hellige

kirkes, kejserens og Sveriges lov ikke finde andet, end at det er åbenbart kætteri og de for åbenbare kættere holdes og kaldes (9). Til ydermere bevis på, at vi har lovfundet og afsagt således, lader vi førnævnte ærkebiskop og bisper og alle andre forud nævnte vore indsegl hænge ved dette brev, som er givet og skrevet på førnævnte Stockholms slot år og dag, som står foran skrevet.

Noter ved Henrik Adrian:

- 1) Bisp Jens Andersen Beldenak, Odense
- 2) Bisp Hans Brask, Linköping
- 3) afgiver senere under Gustav Vasa beretning om forløbet (kilde 5)
- 4) Sten Sture den yngre
- 5) sammensværgelsesbrevet fra 1517, var kendt men er siden forsvundet, findes i afskrift.
- 6) ”vi” er brevets udstedere- se indledningen
- 7) højeste band – er personligt band og interdikt af området – det udstedes af ærkebispen af Lund Birger Gunnarsen, men alene ved at fængsle og gribe til overgreb på ærkebisp og bisper udsættes man for band ifølge Landsloven.
- 8) referat af indholdet i sammensværgelsesbrevet
- 9) både efter de kanoniske regler (kirkeretten), kejserens ret (retsreglerne i det tysk-romerske rige) og efter landsloven (de svenske retsregler)

2C: Oversigt over dræbte ved Stockholms blodbad 6-9 november 1520

Antallet er stadig usikkert, da man ikke kender alle, der blev henrettet. Nogle oplysninger fra senere kilder er usikre.

1. Personer der besejler

”sammensværgelsesbrevet” fra 23 nov. 1517 – originalen kendes ikke i dag, men teksten har været tilstede i det danske rigsarkiv:

Biskop Hans Brask – Linköping – ikke henrettet

Biskop Mathias – Strängnäs – henrettet

Biskop Otto – Västerås – ikke henrettet

Biskop Arvid af Åbo – mødte ikke op til kroningen

Biskop Hemming Gad – senere henrettet (dec. 1520 i Finland)

Erik Johansen (Vasa), Gustav Vasas far – henrettet (mødte først op i Stockholm 7. november under henrettelserne og blev straks henrettet).

Christiern Bengtsen (Oxenstierna) – henrettet

Holger Karlsen

Bengt Arendsen

Aksel Posse

Bengt Abjörnsen - skæbne ukendt

Johan Jønson

Mogens Gren – henrettet

Aksel Matson

Henrik Erlendson

Bengt Gylte – henrettet

2. Personer der blev anklaget af Gustav Trolle (Kilde 2B):

Sten Svantesen (Sten Sture d.y., afdød rigsforstander) – hans lig opgraves og brændes.
Fru Sigrid – Sten Stures svigermor, ”levende død”, fange i Danmark til 1523.
Fru Christina, Sten Stures enke, ”levende død”, fange i Danmark til 1523.
Mogens Gren – henrettet
Mikkel Nilsson – ikke henrettet
Erik Ryning (rigsråd) – henrettet
Christiern Bengtsen (Oxenstierna) – henrettet
Oluf Valram – henrettet
Erik Kuse (rigsråd) – henrettet
Claus Kyle – ikke henrettet
Oluf Björnsson (foged) – henrettet
Bengt Eriksson – henrettet
Erik og Eskil Nilsson – henrettede
Peder Skræddare – ikke henrettet
Joakim Brahe (rigsråd) – henrettet
Sven Hök – henrettet
Peder Smed – ikke henrettet
Borgmestre og råd i Stockholm – henrettede

3. Borgmestre og råd i Stockholm – henrettet:

Borgmestre: Jöns Gudmunson, Anders Olofsson, Anders Henriksson
Rådmænd: Olof Hansson, Måns Budde, Baggans Björn, Anders Ruuth, Andrs Karlsson, Mickel Nilsson, Knut Öning, Erik Helsing, Peder Eriksson, Asmund, Mats

Crona, Jakob Petersson, Nils Bergsson, Hemming Grönskalle.
Borgere: Henrik Strobock, Lambrekst Båding, Hans Weser, Simon Skræddare, Långa Nils, Peder Staffansson, Påvel Skinnare, Gudmund Skinnare, Erik Smältare, Peder Budde, Anders Kötmanglare, Matts Tunnbindare, Niels Matsson, Lanbrekt Bardskär, Lasse Hass.

4. Andre henrettede:

Biskop Vincent, Skara
Erik Abrahamson (rigsråd)
Erik Knutsson
Erik Nilsson, bror til Christina, Sten Stures enke
Eskil Nilsson, bror til Christina, Sten Stures enke
Måns Jonsson, slotsfoged i Stockholm

Ca. 82 er kendt med navn, hertil kommer tjenestefolk og andre – op til ca 100 i alt, der henrettes i novemberdagene 1520.

Oplysningerne findes hos Lars Ericson Welke: *Det stockholmske blodbad 1520.*

Massakren, der rystede Norden. Askholms forlag 2009 s 131-38.

Han beskriver henrettelserne som rettet mod Sture-partiet og den svenske ledelse af Stockholm, hvor kun få tyskere er indblandet.

Kilde 3: Christian den Andens erklæring til tre herreder i Väster Götland, 9. november 1520

En offentlig proklamation udstedt af Christian den Andens kancelli, den er udstedt allerede 9. november 1520, den er kendt fra en senere afskrift. Teksten findes trykt og oversat til svensk i Lauritz Weibull: *Stockholms blodbad*, Scandia 1928, her oversat af Henrik Adrian til dansk. Teksten findes også i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia*. Aldus 1964 s 69-70.

Vi Christiern etc. Kære venner alle, lad vide, at nu forleden i onsdags fremlagde og sagsøgte her for os på Stockholms slot fuldmyndige værdigste, ærværdige fader, herr Gustav, ærkebiskop i Uppsala, herr Otte, biskop i Västerås, og ligeledes mester Jon, domherre i Uppsala, værdigste fader, herr Jacob, tidligere ærkebiskop i Uppsala. Før omtalte ærkebiskop i Uppsala berettede først

at herr Sten Svantisson (1) med hans hjælpere belejrede ham på kirkens slot Stäket, og derefter greb og tog ham til fange og holdt ham i fængsel i to år, så længe [indtil] vort folk befriede ham, og de sårede ham dødeligt i sit fængsel, och røvede og tømte omtalte slot Stäket og nedbrød det til grunden, ligesådan bispegården i Uppsala og Uppsala domkirke. Den tidligere nævnte sagsøger værdige fader,

biskop Otte i Västerås fortalte, at nu anden påskedag var han blevet grebet i Västerås domkirke, slæbt og trukket ud af kirken op til slottet og indsat dér i fængsel og arresteret, indtil vort folk fandt ham dér og befriede ham; ligeledes blev hans bispegård skændet og røvet. Ligeledes sagsøgte også omtalte mester Jon, at ærkebiskop Jacob blev grebet og holdt fanget på Arnö gård og blev med vold ført til Stockholm, og Arnö gård blev skændet, røvet og til grunden nedbrændt. Og de berettede ydermere, at alle de, som med overvold havde gjort sådan mod den hellige kirke, klart var i pavens band og de ville alligevel ikke sky kloster eller kirke og tvang præster til holde messer mod den hellige kirkes forbud. Og ligeledes havde de sluttet sig sammen med brev og segl for at afværge flere bandbullen, hvis romerkirken gav dem det.

Og de (2) mindede os ved vor kongelige ed og ære om, at vi skulle skaffe dem og den hellige kirke ret over sådanne åbenbarlige kættere og bandsmennesker for sådanne deres uhorlige gerninger, som de havde gjort mod dem og den hellige kirke.

Da var her tilstede omtalte herr Sten Svantissons hjælpere, de bekendte og tilstod deres gerninger. Da lod vi sammenkalde biskopper, prælater, doktorer og lærde mænd, de viseste, som er i Sveriges rige, og satte den sag i deres hænder, at de skulle dømme en

retfærdig dom derom, som den hellige skrift udviser.

Da har de dømt dem alle til åbenbarlige kættere og bandsmennesker mod romerkirken og den hellige kristne tro. Og derfor har vi nu straks ladet det overgå dem, som sancti Erik konges lov indeholder og udviser, at kættere og bandsmennesker bør straffes med (3). Og havde vi ikke ladet sådan straf overgå dem, da måtte det befrygtes, at bandsbrev af romerkirken skulle være gået over hele riget og i særdeleshed over dem af vore kære undersåtter, som med løgnagtig tale var blevet lokket til at nedbryde før omtalte slot Stäket. Nu håber vi, at alle vore undersåtter må være frie, derfor at vi har ladet sådan straf overgå dem, som var de ypperste i sådanne uhorlige gerninger. Og vil vi dermed i fred og rolighed styre og regere Sveriges rige og holde eder alle ved sancte Erik konges lov og ret. Dette befales Eder alle i Guds og i sancte Erik konges navn.

Skrevet på vort slot Stockholm fredagen næst før sankt Mortens dag etc. 1520. Under vort signet.

Noter ved Henrik Adrian:

- 1) Sten Sture d.y.
- 2) ”vi” = anklagerne: Gustav Trolle, Jon, biskop Otte.
- 3) der er tale om dødsstraf

Kilde 4: Uddrag af Christian den Andens klagebrev til paven om den pavelige legat Archimbaldus 1520/21

Teksten findes i Vatikanets Arkiv og er trykt i Acta pontificum Danica V, 333 (1913-15). Teksten er trykt og oversat til svensk i Lauritz Weibull: ”Stockholms Blodbad” i Scandia 1928, den er senere optrykt i Birger Sallnäs (red): Tvistefrågor i svensk historia (Aldus 1964) s 71-72. Her oversat til dansk af Henrik Adrian.

Archimbald var pavelig legat til Norden og solgte afladsbreve mv. til finansiering af pavelige udgifter til byggeriet af Peterskirken. Han kom til Norden i 1516 og skulle støtte Christian den Anden i kampen mod Sverige med opfølgning af bandlysningen fra 1517 til støtte for den svenske ærkebiskop Gustav Trolle. Archimbalds sekretær Didrik Slagheck fulgte med og deltog i indkrævningen af afgifterne til paven og i Archimbalds opgave med at forlige Sten Sture- d.y. med Christian den Anden.

Archimbald støttede skiftevis Christian den Anden og Sten Sture d.y. Han flygtede fra Danmark i 1519, hvor Christian den Anden konfiskerede de pavelige indtægter og overtog Didrik Slagheck

som sin egen rådgiver, efter at Didrik havde fortalt om Archimbalds aftaler med Sten Sture d.y. om selv at overtage ærkebispedømmet i Uppsala.

Senere måtte Christian den Anden overfor pavehoffet forsvare sig mod mordet på de to svenske bisper Matthias og Vincent og fremførte anklagerne mod Archimbald, der af pavedomstolen blev frikendt. Han blev senere af paven gjort til ærkebisp i Milano.

....Omsider efter mange stridigheder og tab af menneskeliv kom sejren fra oven, og alle de værdige fædre med mange andre underordnede prælater, klerke og ædelfødte mænd, som på samme måde var blevet fanget, tvunget og bragt i fattigdom (1), blev nu af vore krigsfolk med sejrende hånd udtaget og befriet af fængsel og lukke og på ny indsat af Os i sin gamle værdighed og tjeneste. Efter sejren lod vi alle rigets råder og borgmestre og råd i Stockholm tilkalde i den hensigt og mening, at få besked om den sande rod og ophav til misgerningerne og ført og fremmest om det uærlige forbund, der var sluttet mod Os, efter at vi enstemmigt af alle allerede i vor højtlovede faders livstid var blevet kåret til konge og riget, som også efter landets love var vort, var tilfaldet os. Men de som havde svoret sig sammen mod vor fader og frygtede straffen for majestætsforbrydelse, havde også beslaglagt vore kongelige renter og rettigheder. Nu skete det, at den gamle ærkebiskop Jacob og den unge ærkebiskop Gustav lod en erfaren fuldmyndig budbringer komme til os, og han mindede os indtrængende og besvor os ved den ed, vi havde aflagt i den hellige kirke, at vi skulle skaffe dem ret efter fortjeneste over deres undertrykkere, betvingere og helgenranere og dem, som så uærligt havde forgrebet sig på kirkens personer og ejendele og allerede var ramt af kirkens højeste band. Det som dernæst skete, slog os med endnu større forfærdelse. Der blev til vor kendskab hentet et brev frem, beseglet med nogle prælaters og adeliges og Stockholms bys segl, i hvilket udstederne efter legatens (2) tilsluttede misgerninger troløst havde skabt et forbund mod vor hellige moder kirkens overhøjhed, at hvis det i fremtiden skulle komme til eksekution mod dem med apostoliske breve eller undersøgelser på grund

af de tidligere nævnte ærkebiskoppers, biskoppens (3), prælateres fængsling og nedbrydning af kirkens huse og fæstninger og ødelæggelse af ejendomme, ville de uopholdeligt ombringe eksekutorerne (4) og udelukke alle og enhver fra riget og modstå undersøgelserne og din helligheds faderlige forordninger mod sådanne misgerninger. Og hvad somhelst de foretog i omtalte sag mod Din hellighed (5) og den romerske kirke skulle ikke være en enkelt mands værk, men være fuldbragt af alle de forbundne i fællesskab.

Og forment de, at en ugerning øvet af så mange, som var blevet lokket og skubbet på vildveje af din Helligheds legat (6) vel skulle blive dem tilgivet. Men det er kendt at de sammensvorne og deres hjælpere ved tiden for bandlysningen, der blev lyst såvel a jure som homine (7), tvang klerkene over Sveriges rige til at forrette messe (8). Efter dette var fremlagt og forklaret for almenheden, forlod vi, fuld af afsky for den troløse gerning, forsamlingen. Thi efter deres sædvanlige rænker var det således indrettet, at der skulle stikkes ild på det krudtforråd, som i stor mængde lå rede til krigsgevæernes ladning under vor kongelige sal, hvor vi da befandt os, og hvor vi skulle ombringes.

Med Guds hjælp havde vores folk imidlertid fået kundskab herom. De greb straks til våben og trængte i vrede ind på de sammensvorne og deres tilhængere for at bringe død og fordærvelse over dem. I skaren stod også biskopperne Mathias af Strängnäs og Vincent af Skara. Og med samme raseri lod de nu straffen ovenikøbet gå ud over dem. Men da vi hørte det, blev vi grebet af stor bedrøvelse. Thi vel var det bekendt, at de var indblandet i majestætsforbrydelse mod vor førnævnte fader, og vel var det også bekendt, at de var indviklet i helligbrøde og sammensværgelser,

og at de ikke var fri for at udøve voldshandlinger. Men var vi i lovlig orden blevet varskoet om dette blodbad, havde vi med fuld magt forhindret, at der blev lagt hånd på disse kirkens mænd (9). Den som først skabte denne store rebellion mod os i vort rige var din Helligheds legat Archimbaldus. For hans skyld har vi mistet i mange hundrede tusinde floriner. Han skabte også med sit ja og sin tilslutning denne kætterske vildfarelse. Og havde denne gennem Guds skjulte og retfærdige råd, selv uden vores indgriben, ikke blevet hårdt hævnnet af Gud og de fordærvede skyldige var gået under, så ville i disse egne al omsorg for vor Hellige moder kirke være blevet tilintetgjort, forakt for kirkens myndighed ville have holdt sit indtog og et skisma ikke

mindre end hos vores naboer ruthenerne have fået fodfæste...

Noter ved Henrik Adrian:

- 1) Der henvises til Gustav Trolles klageskrift
- 2) Legaten – er Archimbald, der støttede Sten Sture d.y. og selv prøvede at blive ærkebisp af Uppsala og dermed underkendte Gustav Trolle og bandlysningen fra ærkebispens af Lund.
- 3) Biskop Otto fra Västerås
- 4) De der udfører rettens dom
- 5) Paven
- 6) Archimbald
- 7) der er tale en bandlysning der både er generel og som er rettet til personer
- 8) der lyses interdikt – det vil sige at der ikke må foregå kirkelige handlinger, men det sker alligevel
- 9) gejstlige kan ikke dømmes af kongen og ikke straffes af kongen – kun af kirken og dens eget retsvæsen.

Kilde 5: Uppsala-prælaternes relation til Gustav Vasa, 1523

Teksten på gammelsvensk findes i original i et koncept i det svenske rigsarkiv, det er skrevet med rettelser. Afsnitoverskrifter er indsat i kursiv og oversættelse fra gammelsvensk/svensk til dansk af Hnerik Adrian

Teksten er blevet til efter Gustav Vasa havde fået magten i Sverige og selv havde anklaget Gustav Trolle for at have foranstaltet blodbadet. De tre gejstlige, der skriver beretningen til Gustav Vasa spillede selv en central rolle som beseglere/underskrivere af kilde 2B og deltog således direkte på Gustav Trolles side i forhandlingerne.

Den oprindelige tekst findes trykt i (Svensk) Historisk Tidsskrift 1918, genoptrykt i *Häftan för Kritiska Studier* nr 4, 1991 s 70-74. Lauritz Weibull oversatte teksten til svensk i sin artikel ”Stockholms Blodbad” i *Scandia* 1928, den er senere optrykt i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 73-76. Beretningen diskuteres som kilde af L.Weibull (1928) og Skyum-Nielsen (1964) og af Bent Egaa Kristensen: *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper*. Hans Reitzel 2007.

1. Indledning

Vi Jören Turesson, domprovst (1), Peder Galle, scolasticus (2), og Erik Geting, cantor (3) ved Uppsala domkirke, er af den højbarne og strenge fyrste hr. Gustav Eriksen, Sveriges riges høvedsmand og guvernator (4), blevet tilspurgt med dette nærværende tro vidnesbyrd at skulle kundgøre, hvad vi så eller hørte skulle have hændt efter kong Christierns kroning på Stockholm slot, hvor vi var nødt til og tvunget til at være tilstede for at overvære den gruelige og jammerlige dødsens beskuelige og den uhørte, aldrig før

sete, gruelighed, som var det ynkelige mord på gejstlige og verdslige herrer og andre gode mænd, som er vel værdige at have i salig ihukommelse, og efter det, som vi har fornemmet i allehånde og hvert og et bekender vi den åbenbare sandhed, som herefter følger (5):

2. Hjælp ved kroningen og møde på slottet

I året efter Guds fødsel 1520 den 28. dag i oktober måned kom vi til Stockholm, påbudte og tilkaldte af ærkebiskop Gustav med flere andre for at yde ærkebiskoppen bistand og

tjene ham ved messe, som det er sædvane ved kongers kroning.

Denne tjeneste fandt sted søndag næst efter Alle helgenes dag, og da blev der givet os besked af ærkebiskop Gustav om at følge ham på slottet onsdag næst derefter, hvilket vi gjorde på den dag, omtrent ved middagsstunden, og medens vi tøvede der, lige til klokken slog et, blev efter et eller andet svigefuldt opdigtet påskud, som vi ikke kunne forstå, slotsportene aflåste, og al menig adel, kvinder og mænd, biskopper og prælater fra næsten hele riget blev indestængt; ligeledes blev derinde indelukket borgere, rådmænd, borgmestere og alle førnævnte herrers tjenere, og ingen blev lukket ud, men nogen kunne godt komme ind, og vi kunne ej begribe eller forstå, af hvilken grund det blev gjort.

3. Ærkebiskop Gustavs anklager, kongens spørgsmål og rådets overvejelser

Til sidst da kongen sad på domstolen i den store sal, kom ærkebiskop Gustav og klagede meget hårdt over dem, som havde molesteret og berøvet Uppsala domkirke, da Ståket blev belejret, og over dem, som brændte det ned, først og fremmest over hr. Sten, som dengang var rigets høvedsmand og hans enke, fru Christina, og deres hjælpere og støtter i denne sag, hvis navne han også lod præsentere, åbenbare og udråbe for kongen, idet han henviste til hans kongelige ed, som han havde svoret, da han blev kronet, at han skulle gøre for Guds skyld og retfærdighed, at der måtte ske kirken og ham fyldest for den uret og skade, der var gjort dem på så mange måder. Kongen svarede ham således: »Hr.

ærkebiskop, passer det Eder ikke at gå til værks i denne sag med forståelse og forlig, således som gode mænd kan ransage den, eller vil I i enhver henseende prøve den med loven?« Han bad da indstændigt om, at de, som da var nærværende dér, skulle arresteres og hver og én skulle gøre ham fyldest på allehånde måder. Han fremhævede også, uimodsagt af kongen, at en sådan sag var tidligere fremmet på ærkebispens vegne i Rom, men kongen ville ikke have, at

førskrevne sag skulle fremmes eller afgøres i Rom. Da befalede han ærkebispen, at denne sag hellere måtte ransages og afsluttes her i riget, idet han lovede, at der skulle ske ham fyldest for hans skade og uret på allehånde måder. Med dette lod ærkebispen sig nøje. På det sidste derefter blev der fremtaget og læst nogle breve for kongen; hvad de indebar, kunne vi ikke til ethvert punkt forstå, men vi kunne siden gætte af kongens spørgsmål, at disse breve var til skade for gejstlige herrer og adelsmænd, som da var nærværende og havde besejlet de nævnte breve.

Det første spørgsmål blev rettet til biskoppen i Linköping (6), om han havde besejlet disse breve. Denne svarede ja dertil, men at han ville sikre sig for påkommende tilfældes skyld og anklage. Da meddelte han, at han havde opsat en protest, og hans undskyldning og protest blev hentet frem og læst offentligt. Derefter blev et sådant spørgsmål af kongen forelagt bisperne og rigsråderne, og enhver for sig gjorde sig umage for at undskylde og påvise sin retskaffenhed i den sag. Efter dette blev meget forskelligt anført, og der blev uenighed mellem dem, som skændtes der, og vi bekender da ved Gud, at vi ikke

bemærkede os, hvad der her blev sagt eller konkluderet, da det ikke syntes at angå os. Men vi gik og talte os imellem om det, at portene var lukkede, og så mange mænd var i bekneb, og derfor gjorde vi også alt, hvad vi kunne for at finde ud af, hvordan vi skulle kunne komme ud derfra, eftersom vi var højligt forfærdede over en sådan sag. Efter en liden stund gik kongen ud, og rådet blev siddende for at ransage og afgøre allehånde sager, indtil det blev mørk aften.

Efter en liden stund gik kongen ud, og rådet blev siddende for at ransage og afgøre allehånde sager, indtil det blev mørk aften.

4. Natlig fængsling og trusler

Siden blev lysene hentet ind, og lige så sikkert som Judas Iskariot ville gribe Christus og forråde ham, så kom Clas Bille og Søren Norby (7) på den umildeste konges bud med lygter, blus og med ganske mange bevæbnede mænd, både forangående og efterfølgende, og ledte omkring i salen ivrigt efter hvem de skulle tage og føre ud. Først kaldte de biskopperne og nogle af de adelige mænd ud;

siden førte de i store skarer til tårnet mange både ædle og uædle kvinder og mænd til et ynkeligt mord, som det også vel skete den anden dag. Derefter var de, som var levnet tilbage, da det skete, og de var så bekymrede med frygt og undren, at vi ikke håbede på nogen fred eller tryghed; men vi betragtede os selv som en flok får, som skulle dø. Og efter at mange var hentet ud og nattens timer nærmede sig og klokken var ved 10, da blev de alle prælater, kannikker, præster, hvilken status de end havde, kaldt ud, og ingen anden blev lukket ind. Da det var gjort blev biskopper, prælater, kannikker, præster drevet ind i en snævert rum, hvad der ikke var tilbørligt, med undtagelse af biskopperne af Strängnäs og Skara, Gud være deres sjæl nådig! De blev forvaret i et andet hus, og vi så dem ikke mere i denne verden, men vi håber at se dem i Himlen, da Gud giver hævn over uskyldigt blods udgydelse. Og vi blev i førromtalte rum den nat i sorg, bedrøvelse og stor angst, som de endnu vel husker, som da var med dér.

5. Er de kættere? Beslutning om kætteri
Torsdag næst derefter, som var ottendedagen efter omnium sanctorum, da klokken var omkring 9 på dagen, blev alle biskopper, prælater, kannikker og klostergivne mænd og så mange lærde, som der var, kaldt sammen i samme sal, som de om aftenen var gået ud af, og til dem fremførte hr. Johannes Beldenak, biskop af Odense, midt i deres samkvem det spørgsmål, om de, der havde sammensvoret sig og forbundet sig særligt sammen mod den hellige romerske stol og Jesu statholder paven, skulle holdes for kættere?

Om dette spørgsmål rådførte mænd, der var lærde i den hellige skrift og loven, sig og disputerede og svarede efter evangeliet og den gejstlige ret, at de, som blev belastede med de nævnte ting, skulle holdes for kættere, først biskopperne, dernæst prælaterne, kannikerne og klostergivne mænd og enhver efter sin stand.

Men hvilken falskhed, grumhed og svig og hvad ondt af enhver art, kongen og hans rådgivere havde udpønset i deres hjerter med

dette spørgsmål, bekender vi for Gud, som ransager og kender alle hjerter og tanker, at det kunne vi dengang på ingen måde indse, ej heller fulgte derefter, så vidt vi kunne forstå, nogen dom eller sententia, og Gud er vort vidne, at vi på det tidspunkt ikke kunne forstå, med hvilket formål omtalte spørgsmål blev stillet.

6. Om henrettelsen af bisperne af Strängnäs og Skara

Derefter blev forsamlingen bragt tilbage til det snævre rum, hvor vi tidligere havde været lukket inde.

Samme dag, straks efter at måltidet i sorg og bedrøvelse var spist, kom et bud, der fortalte at bisperne af Strängnäs og Skara blev ført fangne ud af slottet. Da vi hørte dette begyndte vi alle at skælve og blev virkelig bange. Da svarede biskop Beldenak (7), som da var tilstede og sagde: ”Det er ikke muligt at Hans K(ongelige) M(ajestæt) vover at gøre noget ondt på sådanne mænd; derfor skal man ikke tro på sådan løgn og sladder.” Af disse ord fik vi også nogen trøst efter den grusomme nyhed vi først havde fået. Kort efter kom der igen én med samme besked som tidligere. Da svarede biskop Beldenak, at således kunne det sandelig ikke være. Tredje gang kom en tysk magister, kaldet Hindrich og råbte med grædende øjne og sagde, at det nu straks ville ske, at de ville række deres hals under sværdet. Da blev vi alle hårdt bedrøvede af usigelig sorg og angst og løb ud med stor hast alle sammen, først biskopperne, og de ville gå til kongen og forhindre, at han fuldbyrdede en så uredelig og grusom gerning, som han længe havde overvejet. Da mødte vi den umilde mand og det blodtørstige menneske, mester Didrich (8), fuld af svig og alt ondt, hvilken også var årsag og digter med den umildeste konge til alt det onde, som nu før er fortalt og sket, og han sagde først på sit tysk og gentog det på latin med følgende ord: ”Se I også vel til og betragt dette her, så I ikke går under med de andre forrædere.” Da vi hørte det, da blev hele menigheden bekymret af sorg og angst og vovede ikke at gå længere frem forbi den omtalte mester

Didrich, og alle trak sig sammen tilbage til det samme rum, hvor de var tidligere havde været, og blev dér den dag og den nat derinde indtil den anden dag, mens de bad inderligt til Gud med grædende tårer, at Gud den almægtige ville værdiges at frelse dem af den slemmeste dødens våde, som de var bange for ville overgå dem med de andre. Hvilket også skete den samme dag, da klokken var omkring et, da gik vi ud af slottet idet vi priste og hædrede Gud og hans helgener, som frelste os fra den grusomste konges tyranni og umildhed.

7. Om blodbadet

Med hvilken gru deres forbandede hænder og bespottende læber, ikke alene skrapretteren, men også den grusomme konges tjenere, bedrev, da de førte dem ud, de værdige fædre og uskyldige biskopper, herrer, ædle mænd, riddere, borgmestre og andre redelige borgere og mænd, som hellere skulle være hæder og dyd værdige, hvem kan det nogensinde fortælle? Til sidst lod de dem halshugge og alligevel var deres ondskab ikke fuldendt hermed, de lod deres døde kroppe ligge i skarnet og i deres eget blod. De mente ovenikøbet, at de var for uværdige til at blive begravet og lod de omtalte kroppe blive brændt sammen med liget af den strenge herre, herr Sten (9), som i lang tid havde været begravet efter den hellige kirkes sædvane; på samme måde lod man hans barn, der næppe var syv dage gammelt, oprive af graven, hvilket de også med ligeså stor vanære lod brænde. Det, som mere er sket, end det som nu er skrevet, må de udfylde, der var særligt udvalgt, som dengang var med i

rådet og retten og med i alle de mange gerninger.

Noter:

- 1) *Jöran Turesson* var knyttet til Christian den Anden og rejste med ham til Danmark efter blodbadet i Stockholm, her blev han fængslet og først sat fri ved Christian den Andens flugt og afrejse til Nederlandene. *Jöran Turesson* rejste derefter tilbage til Sverige og *Gustav Vasa* tog ham til nåde, og han vendte tilbage til sin stilling ved Uppsala domkirke. Han var medbesegler og underskriver på kilde 2A (Sententia/Ekspertisen). Han er broder til *Johan Turesson*, der blev gift med *Sten Sture d.y.*'s enke *Kristina Gyllenhammar* på *Gustav Vasa* ordre (se DH: Fortælling 26: 8.Biografi).
- 2) *Peder Galle* var medbesegler og underskriver på kilde 2A
- 3) *Erik Geting* var medbesegler og underskriver på kilde 2B
- 4) *Gustav Eriksson Vasa* var rigets høvedsmand og blev i juni 1523 valgt til konge af Sverige. Han har givet ordre til, at de tre deltagere i processen skal skrive en beretning om begivenhederne. Han havde tidligere lagt skylden for blodbadet i Stockholm på *Christian den Anden* og søgt at komme i forbindelse med *Gustav Trolle*, som dog forblev i Danmark.
- 5) beretningen udelader en lang række forhold som de tre fortællere bevidst undlader at fortælle om – hvad er deres egen rolle i tilblivelsen af doms/ekspertisedokumentet? Hvorfor afgiver de en kættererklæring? Er der tale om en domsforhandling? Deres beretning afvises af nogle historikere som tendensiøs og utroværdig. Hvorfor?
- 6) *Hans Brask*, bisp af *Linköping* – (se DH: Fortælling 26: 9.Biografi).
- 7) *Christian den Andens* ledende folk, *Søren Norby* lensmand på *Visborg* (Gotland) og flådeanfører (se DH: Fortælling 26: 5.Biografi).
- 8) *Didrich Slagheck* – ledende rådgiver til *Christian den Anden* (se DH: Fortælling 26: 4.Biografi)
- 9) *Sten Sture*, den yngre – omkommet efter kampene i *Västergötland* februar 1520 og begravet i Stockholm i foråret 1520.

Kilde 6: Uddrag af danske beskyldninger mod Christian den Anden, rigsrådet 1523

Christian den Anden havde været konge siden 1513, og han havde igennem længere tid set stort på de forpligtelser, der lå i hans håndfæstning. Rigsrådet var derfor efter Stockholms blodbad ved at komme i opposition til kongen.

I november-december 1522 organiserede en række jyske rigsråder sig – måske sat i værk af hertug *Frederik af Holsten*, rettet mod *Christian den Anden* og hans styre. En række rigsrådsmedlemmer, deriblandt *Mogens Gøye*, *Erik Banner* og bisp *Ove Bille* søgte til stadighed at få en aftale i stand

med kongen om forandring, men det mislykkedes. Et vigtigt krav i denne forhandling var rettet mod Sigbrits forbliven ved magten.

I et *sammenværgelsesbrev fra 21 december 1522* (Kilde 6A og Kilde 12) trådte de oppositionelle rådsmedlemmer offentligt frem og landsdommeren i Viborg Mogens Munk henvendte sig til hertug Frederik om hjælp. Men stadig var en magtfuld gruppe under ledelse af rigsmarsken Mogens Gøye knyttet til kongen og søgte at skabe en fælles løsning. Den 20. januar 1523 sendte en større gruppe jyske rådsmedlemmer et brev til kongen, hvori de opsagde deres troskabsed. Dermed var konflikten åben mellem kongen og rigsrådet. Hertug Frederik kunne nu direkte tage initiativet og sikre sig magten i Jylland støttet af de oprørske rigsråder og de hurtigt mobiliserede bønder.

Med *opsigelsesbrevet* (Kilde 6B og Kilde 13) brød Christian den Andens kongemagt sammen. Han forlod København allerede den 13. april 1523 med sin flåde på omkring 20 skibe, medbringende sine arkiver, en stor formue, Sigbrit Willoms, Hans Mikkelsen, ærkebispens af Lund og andre nære medarbejdere for at søge militær støtte i Nederlandene hos sin svoger, den tysk-romerske kejser Karl den Femte (1519-1556). Kongen beherskede da endnu Øst-Danmark og Gotland med Finland. Mogens Gøye og hans tilhængere overgik i marts til hertug Frederik og indens årets udgang var hans magtovertagelse i hele Danmark som kong Frederik den Første (1523-33) gennemført ved hjælp af lejetropper under hærføreren Johan Rantzau og ved støtte fra hansebyen Lübeck.

Teksterne er i uddrag og belyser i hovedsagen rigsrådernes opfattelse af begivenhederne ved Stockholms blodbad og viser deres argumentation mod Christian den Andens kongegerning og tyranniske styre. Alle kilderne er præget af, at retfærdiggøre afsættelsen af Christian den Anden.

Kilde 6A: De jyske rådets sammenværgelsesbrev 21. December 1522

Brevet findes i Rigsarkivet, trykt i uddrag i A. Heise: Danmarks Riges Historie Bd 3, 1481-1536 s 248-49 (København 1902). Brevet var en henvendelse til hertug Frederik om at overtage magten i Danmark. Teksten er oversat til nudansk af Henrik Adrian. Se Kilde 12.

Brevet var sat i scene af landsdommeren Mogens Munk og hans bror Ribebispens Iver Munk. De var begge tæt knyttet til hertug Frederik, der sandsynligvis har taget initiativet og aftalt forløbet med de to. En række af de nævnte adelsmænd har ikke besejlet eller underskrevet dokumentet – de er angivet med *. De er således blevet sat under pres for at skifte side. Men i den kommende måned forhandlede især Mogens Gøye videre med kongen.

Vi Niels Stygge til Børglum, Niels Klavtsen til Silkeborg, Iver Munk til Ribe, Stygge Krumpen til Børglum, Ove Bille* til Århus og Jørgen Friis til Viborg, biskopper, Mogens Gøye*, ridder og Danmarks Riges marsk, Preben Podebusk, Niels Høgh, Joachim Lykke, Tyge Krabbe (1), Per Lykke, riddere og Danmarks Riges råd, Mogens Munk, Niels Ludvigsen*, Otte Holgersen*, Erik Eriksen*, Erik Stygge og Oluf Nielsen*, væbnere, gør vitterligt med dette vort åbne brev, at vi i lang tid har besindigt betragtet og overvejet den hellige kirkes ulykke og menig indbyggere udi Danmarks Riges skade og evige fordærv, da den hellige kirke og dens personer imod al kristelig tro og råd besværes og berøves deres

friheder, privilegier, gods og klenodier. Ligeledes er landets gejstlige mod dom, ret og kristen tro taget ved deres hals og aldrig mere kan de få deres ret tilbage. Messer, gudstjenester og alt det som Gud tilhører ødelægges, kættere som er gået over fra den kristne tro som os til den hellige kristentro med sine lutheranske skrifter for at lokke skalke og forvrænge alt det, som den evige Gud tilhører. Desværre ser vi dagligt for vores øjne, at i disse tre riger Danmark, Sverige og Norge er der ingen ærkebisp som hoved for den hellige kristentro næst efter vor helligste fader paven. Ligeledes er Fyn, Oslo, Bergen, Västerås, Skara og Åbo uden biskop; kirkens slotte, gårde, gods, kirker og præster i disse områder regeres af onde tyranner, skrivere og

lægmænd, for hvilket vi i syv år af den evige Gud er blevet straffet med pest, sygdom, armod, fejde, krig...

Noter ved Henrik Adrian:

1) Povl Helgesen har måske skrevet brevet, argumentationen findes også i Skibykrøniken og i Frederik den Førstes håndfæstning, se Fortælling 27, kilde 17.

Kilde 6B: De jyske rådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523^{[1][2]}

Se Kilde 13

Der er diskussion om brevet nogensinde blev afleveret til Christian den Anden, selv nægtede han at have modtaget det. Underskriverne på brevet havde ikke alle sat deres segl under/eller underskrevet brevet. Fra hertug Frederik fik oprørerne besked på, at han ville overtage kongemagten i Danmark, og at han med en hær ville drage op i Jylland. Det gjaldt for oprørerne om at mobilisere lokalt, isolere de kongetro og vente til hertugens styrker nåede frem.

En gruppe adelsmænd med Mogens Gøye i spidsen søgte fortsat stadig at få en aftale i stand, og de havde ikke beseglet/underskrevet opsigelsen. Men der kom nu flere breve med opsigelse af troskab fra adelige til kongen især efter at hertug Frederik fra Holsten var draget op i Jylland med sin lejetrophær og stod ved Kolding den 13. marts.

Hertugen truede nu direkte Mogens Gøye (der holdt til på Skanderborg) og han skiftede derfor side i midten af marts 1523 sammen med Århusbispen Ove Bille og lensmanden på Koldinghus Oluf Nielsen. Snart efter indtog de sammen med de oprindelige oprørere deres plads i ledelsen af landet under den nyudråbte konge Frederik den Første. Han blev udråbt til konge på Viborg landsting den 26. marts 1523, hvor Mogens Gøye blev rigshofmester og Tyge Krabbe rigsmarsk.

”... Højbårne fyrste. Eders Nåde skal vide, at vi i dag fik Eders Nådes brev om at søge en herredag (1) nu på søndag i Århus, hvor vi skal tage ridderskabet her i landet med os. Da har vi nu alvorligt overvejet det svære og farlige regimente, som har været i Hans Nådes tid. Især er det på en sådan måde imod den reces (2), som Eders Nåde har givet og beseglet Danmarks og Norges riger og som Eders Nåde på sin kongelige ed og ære har forpligtet sig til at skulle holde over for rigets indbyggere uden al ondskab...

Vi har overvejet og betænkt den stockholmske herredag, hvor . . . biskopper, riddere og andre adelige så ynkeligt og uredeligt er omkommet fra deres hals uden al nåde, dom og ret. Vi frygter, at det samme også skal ske os uden al brøde efter den onde kvinde Sigbrits råd (3) der skamløst uden al skel har kaldt os alle af adelen her i riget for slyngler og forræddere Derfor er at

frygte, som det almindelige rygte går, at Eders Nåde har inddraget udlændinge her til landet for at ville overfalde os efter samme kvindes råd og tilskyndelse.

I betragtning af disse førnævnte og andre mærkelige artikler tør vi på ingen måde komme til nogen herredag med Eders Nåde . . . og heller ikke sidde under Eders Nådes kongelige vold og magt. Vi ved ikke på noget tidspunkt vor hals fri. Vort fædreland, slægt og venner, arv og eje må vi heller ikke for Gud og mennesker svigte helt. Det skal være åbenbart for Gud, alle mennesker, herrer, fyrster og alt redeligt folk, at vi for førnævnte artiklers skyld og mest den sidste, (4) som Eders Nådes reces indeholder, er højst trængt til at opsiges Eders Nåde den huldskab (5) og tro tjeneste, som vi har tilsagt Eders Nåde. Dette gør vi hermed helt. Dersom Eders Nåde vil overfalde os derfor uden al brøde, håber vi på den almægtige Guds, vore egne og andre

venners og tilhængeres hjælp til at forsvare og beskytte vore liv, hals og gods, indtil vi får anden beskyttelse og sikkerhed. Eders Nådes Kongelige Majestæt den evige Gud befalet ...

Noter ved Henrik Adrian:

1) kongen havde indkaldt til møde i Århus, en herredag er et møde mellem kongen og de forskellige stænder. adel, præster, borgere og bønder.

2) Reces er en lov – her er det Christian den Andens håndfæstning, som ifølge de jyske råder er overtrådt af kongen på mange punkter, der opregnes i brevet.

3) Sigbrit Villoms (død 1532) var mor til Christian den Andens elskerinde Dyveke (ca. 1490-1517), og hun fungerede som politisk rådgiver for Christian 2.

4) Den sidste artikel i håndfæstningen omhandler retten til at opsige troskab til kongen og dermed være med til at afsætte ham.

5) huldskab betyder: hengiven, tro adfærd over for nogen

Kilde 6C: Uddrag af Rigrådets brev til Søren Norby, 31. Jan 1523

Brevet findes i Christian den Andens arkiv, som han medbragte på sin flugt til Nederlandene og som blev suppleret med breve som han senere modtog der. Det findes trykt i Ekdahl: Christian den Andens arkiv, 1, 2 afd. s 347 (1855).

De oprørske i rigsrådet søgte at sikre sig støtte mod Christian den Anden, og da Søren Norby indtog en central rolle som lensmand på Visborg på Gotland og som overherre over slottene i Finland var det vigtigt for rigsrådet at få ham tilknyttet Frederik den Første, det lykkedes først i 1525. Rigsrådet opregner Christian den Andens overgreb:

”...Og fremfor alle den onde og fordærlige kvinde Sigbrit, som mest har rådet og regeret Hans Nåde, efter hvis råd og tilskyndelse de værdige fædre, biskopperne af Strängnäs og Skara, og desuden så mange retfærdige riddere og gode mænd jammerligt uden dom og direkte mod kristelige breve og indsegl blev halshugget i Stockholm... Og efter hvad vi særlig har erfaret af samme onde kvindes

råd og skrivelse var I selv meget nær ved at blive halshugget (1)...”

Noter ved Henrik Adrian

1) Søren Norby spillede en vigtig rolle under Stockholms blodbad og forsvarede som den eneste Christian den Andens interesser indtil 1525, hvor han måtte lave en aftale om at overlade Gotland til Frederik den Første mod at blive lensmand i Blekinge. Han havde sammenstød med Sigbrit og Otte Krumpen flere gange i 1520erne.

Kilde 7: Wolfgang Utenhofs beretning (o. 1539), kort uddrag

Teksten er trykt i Danske Magasin, 3 Rk. 3. Bd s 12-13 (1851), den er nedskrevet af Wolfgang Utenhof omkring 1530.

Wolfgang Utenhof var Frederik den Førstes kansler og deltog aktivt i det politiske spil omkring hans overtagelse af kongemagten i Danmark i 1520erne og argumenterer for Christian som tyran.

”...Den følgende dag lod han alle rigets herskaber, gejstlige og verdslige, stævne på slottet i Stockholm under påskud at ville rådslå om alle rigets nuværende anliggender, og hvordan orden og myndighed skulle opretholdes i riget. I grunden havde han noget ganske andet i sinde, idet han på en ganske hemmelig og skjult måde ved bastarden (1) Søren Norby havde iværksat, at denne under hans kongelige kammer havde anbragt nogle krudtladninger, der dog ikke måtte beskadige ler ødelægge hans kammer, og antændt dette

krudt, der naturligvis gav røg og larm, hvorfor enhver på slottet var kommet løbende til. Da det fra dette øjeblik stod alle klart, at kongens hemmelige plan var kommet for en dag, havde han straks sagt, at ilden og krudtet var anbragt under hans kongelige kammer af de svenske rigsråder med det formål at dræbe ham, og at han fra det øjeblik havde ladet dem fange og sætte dem ind i et tårn og ladet dem blive derinde om natten...”

Noter ved Henrik Adrian

1) en bastard er født uægte, anvendes her som skældsord - Søren Norby fik ridderslaget af Christian den Anden ved kroningen i Stockholm 1520, han var flådeanfører og var søn af en fynsk lavadelsmand. Han opholdt sig på Visby slot frem til 1525 og repræsenterede Christian den Anden efter kongens flugt. Søren udnyttede bøndernes og borgernes utilfredshed i Skåne og angreb Frederik den Førstes styrker i 1525, men led nederlag på landjorden ved Helsingborg og mistede sine skibe til en dansk-lybsk flåde. Han aftalte herefter gennem en overenskomst med Frederik den Første at overgå til ham og sværge ham troskab og give Visby til danskerne mod at han

fik Blekinge som len. Han blev derefter tvunget til personligt at overgive Visby, der var belejret af lübeckerne. I den sammenhæng blev han snydt af danskerne og var ved at blive udleveret af danskerne til lübeckerne, men undslap og måtte derefter forlade Blekinge. Han flygtede gennem Livland til storfyrsten af Moskva, blev her holdt tilbage i flere år og tog ved sin frigivelse 1528 til Christian den Anden, der var i eksil i Nederlandene. Han fik ikke en varm modtagelse af kongen i eksil og gik derefter i kejserens tjeneste og døde kort efter under en belejring af Firenze 1530.

Kilde 8: Povl Helgesen: Uddrag af Skibykrøniken (afsluttet o. 1535)

Teksten er skrevet med håndskrift på latin og blev fundet indemuret i Skibby kirke 1650. Vi kender intet til omstændighederne omkring tilblivelsen, og da vi intet ved om Poul Helgesen efter 1534 er selve ophavssituationen helt ukendt.

Der er tale om årgangsnotitser, der begynder omkr. 1500 og afsluttes i 1534 midt i en sætning. Der er tale om både skarpe vurderinger og en række historiske oplysninger, der kan være hentet fra andre tekster og kilder. Overskrifter i kursiv er indsat af Henrik Adrian.

Teksten er oversat af historikeren A. Heise: *Skibykrøniken*, København. 1890-91 (genoptr 1967).

Her er teksten tjekket med den latinske originalversion i www.middelaldertekster.dk.

Povl Helgesen samlede skrifter er udgivet i: *Skrifter af Pauli Heliæ I-VII*, udg. Af Det Danske Litteraturselskab ved P. Severinsen, Marius Kristensen, H. Ræder og Niels Knud Andersen, 1932–48.

Spørgsmål til Povl Helgesen:

1. Ved at undersøge Povl Helgesens beretninger (Kilde 8A-F) kommer du ind i begivenheder, som havde stor betydning, men pas på Povl Helgesens vurderinger og domme om de forskellige personer. Historikere taler om en beretnings tendens – hvilken tendens er der i Povl Helgesens beretninger?
2. Hvordan karakteriserer Povl Helgesen de personer (Torben Oxe, Arkimboldus, Didrik Slagheck, Jens Andersen (Beldenak), Sigbrit Willoms, Mogens Gøye), kongen anvender som sine rådgivere – hvordan bruger kongen dem og i hvilke sammenhænge? Hvad betyder det for rigsråd og adel?
3. Hvilke grunde giver Povl Helgesen til Christian den Andens nederlag i Sverige og hans flugt fra Danmark?

A. Om afladshandel og legaten Arcimboldus

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 55

... I det herrens år 1517 sendte pave Leo den Tiende hr. Angelus Arcimboldus som legat her til Danmark (1). Ved at misbruge sin myndighed og sit hverv i altfor høj grad gav han årsag til Lutheriet, der nu udbreder sig så stærkt i Tyskland og andre nabolande. Tidligere kom der sendelser fra Rom, som medbragte megen opbyggelse, stor frugt, og stort udbytte enten til gudsfrygtens fremme og den videre udbredelse af den kristne religions hellige lærdomme eller også til styrkelse i

troens læresætninger og til kætteriernes udryddelse. Men det gik med denne sendelse, som det under tidernes bagvendte gang var gået med flere tidligere (2): den var så forargelig, at den ved sin tøjlesløse frækhed udslykkede al fromhed og gudsfrygt, fordi den var faldet i hænderne på kommissærer, der havde styrtet sig selv i fordærvens dyb ved deres overdådighed, pragtlyst, ærgerrighed, vellyst, vellevned og utallige andre laster. Deres brøde er skyld i, at den hellige Romerkirke, der er hele verdens mesterinde og tidligere udmærkede sig ved sine mænds hellighed nu må høre ondt blandt

verdens folkeslag og kaldes det skamløse Babylon, mens den tidligere blev anset for den kristne religions moder, ordner og leder.

B. Om Dyveke og Torben Oxen

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 55-57

Samme år døde Dyveke, kong Kristierns frille, hendes død gav den ugudelige og grusomme fyrste anledning til at styrte mange i fordærv og fremfor alle: to mænd af adelig byrd, Knud Pedersøn og Torben Oxen (3). Thi han påstod hårdnakket, at disse to mænd, da skøgen var syg, havde sendt hende nogle forgiftede kirsebær, hvoraf hun skulle være død. Denne kongens klage var dog kun ren bagvaskelse: men alligevel blev Knud på grund af den straffet med forvisning (4), Torben endog på livet, uretfærdigt helt sikkert, fordi han (som man mente) havde skyldfri hænder overfor kvinden (5), men alligevel retfærdigt, hvis det vejes på det guddommelige forsyns vægtskål. Thi samme Torben var hengivet til mange laster, voldsom og utålelig overfor alle, og han ville være blevet en lige så stor tyran, som kong Kristiern var, hvis han havde haft lige så stor magt, som han havde et grusomt og umildt sind. Men han blev henrettet St. Andreae aftens dag (=29 november), uagtet legaten hr Angelus Arcimboldus, hele rigsrådet og en stor skare af de fornemste kvinder, som græd utrøstelig og sukke, og gik i forbøn for hans liv hos den grusomme fyrste, men forgæves. Blandt disse var også dronning Elisabeth selv; men også hendes bønner blev afvist, en adfærd fra kongens side, der bragte ikke blot hende selv, men også alle tilstedeværende til at rødme.

C. Om Jens Andersen (Beldenak)

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 57-60

Samme år fængsledes biskoppen i Odense, hr. Jens Andersøn under den almindelige herredag, som kongen da holdt i København. Kongens sag førtes og forsvarede af de to

lovkyndige, doktor Amalongus fra Tyskland (6) og mester Jørgen Skodborg fra Danmark, den senere ulykkelige ærkebiskop (7).

....(anklagerne fremlægges)....

På alle disse beskyldninger svarede biskoppen uforfærdet og med stor ro og stillede gyldige grunde og kendsgerninger mod falske indbildninger og tomme mistanker, så at selv den romerske legat Arcimboldus, som da var tilstede, udtalte sin beundring herover. Men da han nok havde retten på sin side men ikke magt og vælde, så blev han kort efter fængslet og overgivet til ærkebisp Birger, der måtte stille borgen for hans forvaring. Senere blev han revet bort herfra og sendt til Vordingborg slot for at plages i et værre fængsel. Thi for at behandle ham med større grusomhed gav man ham fire landsknægte som vogtere, som ved deres daglige plagerier tilsidst skulle se at få livet fra ham. Da han derpå efter nogen tids forløb atter var blevet udsonet med kongen, fulgte han denne til Sverige, som nu var blevet undervunget. Men da det her var gået dårligt ved kong Kristierns fejl, som ikke fulgte gode mænds råd, kom han endelig tilbage til Danmark og blev atter kastet i fængsel, først på Københavns slot, derpå på Flyinge borg (8) under opsigt af den udvalgte ærkebiskop mester Didrik (9) og så på Helsingborg. Men tilsidst blev han ved forsynets styrelse ført over til øen Bornholm, hvor han skulle komme til at takke lübeckerne for sin udfrielse (10)....

D. Om Stockholms blodbad

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 67-69

...I det herrens år 1521 (11), da kong Kristiern den Anden havde underlagt sig hele Sveriges rige med væbnet magt med en stor sejr, hvori man kunne tro at se guds nådige tilskikkelse, hvis han havde forstået at bruge den vundne sejr. Derpå var han blevet kronet som rigets herre og begyndte straks at overveje, hvorledes han med et slag kunne straffe samtlige Sveriges stormænd på livet, for at han kunne tilrive sig magten alene. For at han nu kunne besmykke sin uhørte

grusomhed med religionens skalkeskjul, lod han på den skamløseste måde som om, at han nærede interesse for pavestolen, hvis argeste fjende han eller var. Han anklagede dem (12) nemlig for at have sammensvoret sig mod den romerske pave, hvis bud og befaling de havde forpligtet sig til ikke at adlyde, dersom den rettedes mod dem, fordi ærkebispens af Uppsalas borg var blevet jævnet med jorden, og samme ærkebisp var blevet angrebet med vold og magt. Hvortil de dog var blevet tvungne af rigsforstanderen hr. Sten Svantesøns magt og tyranni (13), der nu allerede var død efter at han var blevet ramt af en kanonkugle i det første slag, som under Otto Krumpens og Knud Knudsøns anførsel leveredes ved byen Bogesund i Vestergötland. Efter at kongen ved bønner og tårer af alle tilstedeværende havde ladet sig bevæge til at tilgive dem alt, hvori de nogensinde havde forset sig mod ham selv eller hans fader, og også selv havde fældet tårer (thi han var mere tilbøjelig til tårer end til mildhed), så lod han dem altså på den tredje dag efter kroningen indbyde til gæstebud og derpå gribe, hvorefter han lod omtrent 70 mænd af adelig og borgerlig byrd kaste i fængsel, deriblandt de ærværdige fædre i kristus, hr Matthias, biskop i Strengnæs og hr Vincens, biskop i Skara. Alle disse lod han dagen efter føre ud af fængslet og offentligt halshugge på torvet i Stockholm. Befalingen udførtes af mester Didrik Vestfaler, der havde forrådt den pavelige legat hr. Angelus Arcimboldus, og Jørgen Hofmod (14), der var bøddel og profos blandt landsknægtene. Men ikke engang ved denne grusomste af alle grusomheder følte hans hjerte sig mættet. To dage efter lod han nemlig alle de myrdedes lig føre udenfor byen, kaste på et stort bål og derpå opbrænde med hud og hår, for at der ikke skulle blive det mindste tilbage af dem. Men den retfærdige gud tillod ikke, at denne umenneskelighed forblev uhævnnet. Thi samme år faldt hele Sveriges rige fra ham og dette forfald var begyndelsen og anledningen til, at de andre kongeriger, hertugdømmer, grevskaber og herskaber faldt fra Kristiern

den Anden, den berygtede tyran, til stor skade for ham.

E. Om Didrik Slagheck

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 69-71

I januar måned i år 1522 efter verdensforsoningen, dagen før den salige apostel Povls omvendelsesdag (=24 januar), henrettedes mester Didrik Vestfaler, der tidligere hørte til den romerske legat hr Angelus Arcimboldus' husstand. Han forrådt sin herres hemmeligheder, hvorefter Sigbrit tog sig af ham, denne kvinde, der var så vidt berygtet for sine skændige gerninger og sin grusomhed og anbefalede ham til kong Kristiern, til hvem han til sidst blev nøje knyttet ved den skændige føjelighed, hvormed han lod sig bruge til al slags uretfærdighed og således blev det ham, der ikke blot tilskyndede og rådede til alle den samme konges tyranniske gerninger, men også bragte dem til udførelse, og da navnlig halshugningen af Sveriges riges biskopper, adelsmænd og borgere i Stockholm og drukningen af de seks munke i Nydala cistercienserkloster. Han var dog i den grad grad blevet hævet til hæder og værdighed af samme kong Kristiern, at han først var blevet stillet som en slags statholder i spidsen for hele Sveriges rige, og senere blev denne blodhund, skønt han på den ynkeligste måde havde rygtet så højt et hverv, med vold indtrængt i ærkebispedømmet i Lund og bispedømmet i Skara, for at han skulle forestå disse to kirker som hyrde og tilsynsmand, denne forbryder, der havde gjort sig fortjent til galgen og helvede. Men da denne konge, når hans had var vakt, aldrig rasede så grumt mod nogen som mod sine egne fortrolige, så gik man også nu endelig frem med det største raseri og grumhed mod denne Didrik, idet han til hån for romerkirken og vanære for hele den gejstlige stand, uden at der var afsagt nogen offentlig retkendelse, blev brændt, efter han var blevet ført tilbage til bålet fra galgen, hvortil han førtes for at hænges på Gammel Torv i København (15).

Og gid denne straf må ramme alle dem, som forfører fyrsternes sind, hvem man kun bør indgive de bedste lærdomme, og som ved deres onde råd bringer deres troner til at vakle (16)...

Noter ved Henrik Adrian:

- 1) Arcimboldus kom til Danmark og Sverige 1517 og havde westfaleren Didrik Slagheck med som sin hjælper og sekretær. De skulle sælge afladsbreve og gribe ind i konflikten mellem det svenske rigsråd og ærkebispem af Uppsala Gustav Trolle. Arcimboldus støttede da Sten Sture d.y. og fik Gustav Trolle til at træde tilbage fra ærkesædet mod at han selv overtog det. Didrik Slagheck afslørede sagerne for Christian den Anden og blev herefter en af kongens nære rådgivere og sekretær. Arcimboldus blev nødt til at flygte (til Sverige) og mistede de mange penge, der var indsamlet, til Christian den Anden.
- 2) der havde tidligere i 1506 været en pavelig legat og afladshandler i Danmark.
- 3) Torben Oxe var lensmand på Københavns slot og medlem af en rig højadelsfamilie.
- 4) Knud blev bortvist fra hoffet og opholdt sig på sin gård i Tim.
- 5) Torben Oxe blev anklaget for at have forgrebet sig på Dyveke, rigsrådet afviste anklagerne, kongen indkaldte da en ret bestående af 12 bønder, der idømte dødstraf.
- 6) Hentet til universitet som retslærd (romerret) af Christian den Anden.
- 7) Jørgen Skodborg var først sekretær i kancelliet, forhandlede på kongens vegne både med kejseren og paven og blev så udnævnt til ærkebiskop i Lund (1520) af kongen mod kapitlets valg af adelsmanden Jørgen Sparre. Men da han ikke ville aflevere Hammershus og Bornholm til kongen, trak kongen sin støtte tilbage, og fik atter med pavens godkendelse og god betaling hurtigt indsat Didrik Slagheck 1521.

- 8) Flyinge ligger lidt udenfor Lund og tilhørte ærkebispem.
- 9) Didrik Slagheck blev med Sigbrits og kongens indgreb indsat som ærkebisp i 1521, men kun for kort tid, da kongen lod ham henrette 1522.
- 10) Lübeckerne erobrede Bornholm i 1523, da de støttede hertug Frederik mod Christian den Anden, de frigav Odensebispem, der atter vendte tilbage til sit stift.
- 11) Der er tale om en afskriftsfejl, det er **1520**.
- 12) Povl Helgesen refererer sammensværgelsesbrevet fra 28 november 1517.
- 13) Sten Sture d.y.
- 14) Jørgen Homuth var tysk officer, der som profos (auditør) skulle sørge for dommenes fuldbyrdelse. Han nævnes senere i det overgivelsesdokument, der udfærdigedes da Frederik den Første overtog København i 1523, i en samtale Jørgen Homuth havde med en lybsk udsending i Roskilde 1523 angav han tallet af henrettede til 82.
- 15) En pavelig legat var mødt frem i København og krævede af kongen en forklaring på drabet af de to svenske bispem: Matthias og Vincents. Noget tyder på at kongen da brugte Didrik som syndebug. Der kan dog også være tale om Didriks pengemisbrug i forbindelse med aflønning af lejesoldater. Men ved at brænde Didrik og ikke hænge ham, erklærede kongen ham som kætter.
- 16) Den dag Didrik Slagheck blev henrettet, skrev Povl Helgesen forord til sin oversættelse af humanisten Erasmus fra Rotterdams "Om den kristelige fyrstes opdragelse", der var stilet til kong Christian: "*Gud unde Eders Nåde så at regere dette forgængelige rige, så I må få del i himmeriges rige med den barmhjertige gud, som bør være alle kongers eksempel i deres regimente, om de skal være uden straf.*" På latin var tilføjet: "*24. januar i det herrens år 1522 på hvilken dag vi har set den nu brændte mester Didriks ulykkelige udgang af verden, en straf som alle de fortjener, der besmitter og forfører fyrsternes sind med deres falske meninger.*" Bogen udkom først i 1534 nu med et andet forord. Kilde: A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv genoptr 1967 s 71.

12. Biografi: Povl Helgesen

stammede fra Varberg i Halland (født omkr. 1485) og blev karmelitermunk først i Varberg og siden i Helsingør og blev i 1519 forstander for Karmeliterkollegiet i København, hvor han var knyttet til universitetet. Her forelæste han for de teologiske studenter og repræsenterede et reformistisk syn på den katolske kirke, og han støttede i begyndelsen dele af Luthers kritik. Han skrev selv og oversatte nogle af Luthers tekster og udgav en

række bøger på dansk og kritiserede den katolske kirkes magtmisbrug. Han forelæste om Luthers kritik af kirken, men fastholdt sin tilknytning til pavekirken, som han forsvarede, mens han krævede reformer. Han holdt Sct.Hans dag 1522 en prædiken for Christian den Anden, hvor han sammenlignede kongen og hans forhold til Sigbrit og Dyveke med Herodes' og hans skøge Herodias' grusomhed. Kongen greb

straks ind og nedlagde karmeliterkollegiet og Povl Helgesen måtte flygte til Jylland. Han var under oprøret i Jylland mod Christian den Anden i 1522-23 tilknyttet katolske adelige omkring skåningen og lensmanden på Helsingborg slot Tyge Krabbe. Mange af de opfattelser han skrev i sine skrifter er knyttet til denne kreds. Det er sandsynligt, at Povl Helgesen har formuleret de mange anklager mod Christian den Anden, som findes i Frederik den Førstes håndfæstning fra 3. august 1523, og som findes refereret i Skibykrøniken.

Hans kritik rettede sig hurtigt mod Frederik den Første – som han betegnede som ”kirkerøver” (sacrilegus) - især, da han tillod lutherske prædikanter. Mange af hans egne elever blev hurtigt evangeliske prædikanter, og han kom derfor i voldsom konflikt med den evangeliske bevægelse i slutningen af 1520'erne. Han skrev og udgav 9 bøger på dansk 1526-34. Det var en række tekster, der forsvarede det teologiske grundlag for pavekirken, rettet direkte mod de forskellige evangeliske prædikanters skrifter.

Skibykrøniken var ikke kendt i samtiden og er blevet til som samtidige årbogsnotiser og har en klar tendens rettet mod de evangeliske prædikanter, som Povl Helgesen oftest opfattede som ulærde og kættere. Teksten er håndskrevet på latin og findes i dag i det Kongelige bibliotek. Povl Helgesen var efter Københavns Universitets sammenbrud omkring 1525 blevet knyttet til Roskilde

domkirke, hvor han var lektor og underviser. Han blev i denne sammenhæng kirkevæрге for Skibby kirke i Hornsherred, så det er ikke tilfældigt at hans notater (”Skibykrøniken”) blev fundet indemuret i kirkevæggen o. 1650. Krøniketeksten er uafsluttet i 1534, den afbrydes midt i sætning. Vi kender hverken til hvem, der har anbragt teksten i Skibby kirke eller hvad der er sket med Povl Helgesen i 1534 eller 35. Der er ingen oplysninger om hans død eller forsvinden. Teksten – eller dele af den har været kendt af senere historikere som Anders Sørensen Vedel, Hans Svaning og Arild Huitfeldt, da de fik rådighed over den lærde franciskanermunk Peder Olsens materiale, der også var knyttet til domkirken i Roskilde og som døde o. 1570. Han har kendt og anvendt teksten eller dele af den.

Hans skrifter er udgivet ”*Skrifter af Paulus Helie Bd 1-7*” (1932-48).

Biografi Kai Hørby: *Paulus Helie i Dansk Biografisk Leksikon 3 udg.* (1979-84) på nettet.

Sebastian Olden Jørgensen: *Poul Helgesen i Arkiv for Dansk Litteratur* www.adl.dk

Gert Posselt: Poul Helgesen i *Dansk biografisk leksikon 3.udg.* (1979-86/2014) på nettet.

Gert Posselt: *Paul Helgesens læsning af Luther i Historisk Tidsskrift, Bind 5. Række 4* (1989) s 225-254.

Kilde 9: Olaus Petri: Uddrag af ”En svensk krönike” (o.1545)

*Olaus Petri var selv øjenvidne til begivenhederne i Stockholm i november 1520, hvor han var knyttet til biskop Matthias af Strängnäs. Han blev siden en af de vigtigste evangeliske præster og skrev både historiske og evangeliske tekster, han havde adgang til lokale kilder og materiale. Han var i en række år kongens kansler, men kom i konflikt med Gustav Vasa og blev anklaget og fængslet i 1539. Han blev dømt til døden, men blev benådet og var i sine sidste år præst ved Storkyrkan i Stockholm. Hans beretning er præget af, at Christian den Anden opfattes som tyrann. Teksten blev ikke trykt i samtiden – først i 1818. Den var for politisk kontroversiel for Gustav Vasa. Teksten er skrevet på gammelsvensk i et manuskript, som Gustav Vasa konfiskerede førend det kom i trykken, og en samtidig afskrift findes trykt i G.E.Klemming (udgiver): *Olai Petri: Svenska Krönika Stockholm 1860 s 328-333* (den findes på nettet i Runebergprojektet) – slå op under Olaus Petri. Den er anvendt her og oversat til dansk af Henrik Adrian.*

”...Da nu alt var udrettet i kirken (1), som skulle udrettes der, gik kongen til bords og havde svenske, tyske, danske som gæster og holdt højtid tre dage i træk. Da nu den højtid var endt, om onsdagen næst derefter, påbegyndtes et andet gæstebud. Da havde kongen alle de svenske herrer med de danske og de tyske forsamlede i den store sal på slottet, og havde tilrettelagt det således, at ærkebisp Gustav Trolle trådte frem og begyndte at klage over den overvold, som var sket mod ham forrige år af herr Sten og hans medhjælpere, da Skt. Eriks slot (2) var nedbrudt, og på den hellige kirkes ejendomme var sket stor skade, og det var hans begæring, at Stäket skulle genopbygges, og al den skade, han havde lidt, skulle gengældes ham. Derpå gik hans klagemål retsligt ud.

Men kongen, som havde iværksat dette således underhånden, havde i sinde at udrette andet med det samme klagemål, end ærkebisp kunne besinde, thi han stræbte efter mange mænds liv dermed. Og da ærkebisp ikke stod dem så alvorligt efter livet, som han havde klaget over, blev kongen vred på ham og straffede ham hårdeligt med ord for dette, så at ærkebisp blev bange. Da nu disse klagemål gik fru Kirstina, Herr Stens efterleverske hårdt på, fremlagde hun det brev, som var givet på, at Stäket skulle nedbrydes og Gustav Trolle aldrig efter den dag skulle anerkendes som ærkebisp. Alle, som havde udstedt brevet, havde også sammensvoret sig på at ville forsvare, lide og undgælde, for hvad der måtte komme efter. Af den forpligtelse tog kongen anledning til at regne alle dem, som havde beseglet det brev, for bandsmænd.

Og eftersom biskop Brask af Linköping også havde hængt sit segl derpå, så fremsatte han sin undskyldning på den måde, at han sagde, at han var blevet nødet og tvunget til den besegling og dermed blev han fri. Men biskop Vincents i Skara og biskop Matthias i Strängnäs og mange af den svenske adel med deres tjenere og Stockholms borgere blev

taget ved halsen og sat i fængsel, nogle i tårnet, nogle i kapellet og nogle andre steder på slottet og sad der over natten.

Så var aftalerne fra Uppsala (3) helt glemt og alle de bekræftelsesbreve som var underskrevet og sendt fra Danmark (4).

Ligeledes var alle løfter og forpligtelser som han (kongen) havde givet ved pinsedag kort tid før, da han selv med sin skibsflåde kom til Stockholm. Ja, alt det som i kongens hyldning og kroning var blevet lovet, og som der var sværget på, blev glemt.

Om morgenen dernæst efter, som var ottende dagen efter alle helgenens dag, lod kongen blæse med trompet og lod udråbe at ingen måtte gå ud af sit hus, men alle skulle blive derinde, hvor de var. Og ved middags tid lod han bispen i Skara og bispen i Strängnäs med riddere og riddermændsmænd og borgere som han havde fanget, lede ud på det store torv for der at aflive dem. Og da de så var kommet til torvet og stod samlet stod nogle af kongens råd oppe på rådhusets balkon. Niels Lycke fik ordet og talte til folket, som stod på torvet, og bad om, at de ikke skulle forfærdes over den straf, som her blev udført. Thi den kongelige majestæt – sagde han – havde været tilskyndet i den grad til denne straf af ærkebiskop Gustav, som havde ligget tre gange på knæ foran kongen og bedt og begæret om, at den uret han havde lidt, måtte blive straffet, og meget andet ville han opgive for at kongen skulle påtage sig det. Da råbte biskop Vincents direkte til ham og sagde, at han ikke fortalte sandheden, mens hans konge handlede med løgn og forrædderi mod svenske mænd, og han krævede at de fik en dom og fik at vide, hvad de skulle dø for, og han talte kraftigt mod kongen og sagde at Gud ville hævne sig over sådan overvold og uret. Det samme råbte Anders Ryd og Anders Karlsson, som stod samlet med de andre, og de krævede, at svenske mænd skulle indse deres skade og ikke lade sig skammelig forråde med falske breve og aftaler, som det nu var sket, og at de skulle modarbejde

sådanne tyranner, hvis de kunne og de råbte på hævn i himmelen.

Og så blev da biskop Matthias af Strängnäs først afhugget lige overfor rådhuset og hans hoved blev lagt mellem hans ben, hvad der ikke skete med de andre. Hvis der var nogen af de svenske, der havde lagt sig ud for kong Christiern i de mange møder om aftaler, så var det biskop Matthias, og det havde været umuligt for kongen, hvis han skulle have sin vilje her i landet, hvis det ikke havde været biskop Mathias. Men det blev han belønnet for.

Dernæst blev biskop Vincents afhugget og efter ham Erik Abrahamson, så Erik Knudsson, så her Erik Johansson, derefter Erik Ryning, her Erik Nielsson, Eskil Nielsson, Joachim Bragde, Mogens Green, Erik Kuse, Olaf Björnson, Gunnar Galle, Bennett Eriksson.

Og siden borgmestrene, og det disse efterskrevne, først tre borgmestre, Jöns Gudmundsson, Anders Olafsson og Anders Henriksson. Siden disse efterskrevne rådmænd, Olaf Hanson, Mogens Budde, Baggans Björn, Anders Ruth, Anders Karlsson, Michil Nielsson, Knuth Öning, Erik Helsing, Peder Eriksson, Asmund, Mats Krone, Jacob Pedersen, Niels Birgeron, og Henning Grønskalle.

Af menigmand, de som er kendte navne er Henrim Stråbock, Lambret Båding, Hans Weser, Simon Skrædder, Lande Niels, Peder Stafansson, Poul Skinder, Gudmund Skinner, Erik Smelter, Peder Budde, Anders Kødmander, Mats Tøndebinder, Niels Matsson, Lambret Bartskeerer og Lasse Hass. Disse og nogle flere blev afhugget den første dag.

Men endnu dagen efter blev Ketil Skriver og seks eller otte afhugget sammen med ham. Og de døde kroppe blev liggende på torvet fra torsdagen hen til lørdagen. Og det var et ynkeligt og jammerligt syn at se, hvordan blodet og vandet løb i rendestenene ned over torvet. Ja det var et græsseligt og ubarmhjærtigt mord, som ingen kan forstå, når den som først har båret Kristus' navn (5)

har udført det, han som har forrådt og bevidst har ladet dræbe så mange mennesker uden dom og mod sine egne eder, løfter, breve og segl. Kong Christiern har ikke alene dræbt kroppen, men også så meget som han kunne og taget sjælene med, idet de uforberedte blev halshugget og ikke fik nogen præst, som kunne tage dem til skrifte og undervise dem til deres sjæles salighed, hvor man dog ved åbenbare mordere, tyve og røvere giver dem den yderste trøst. Selv da kroppen var fordærvet, må dog sjælen bevares. Men kong Christiern var ikke så til sinds, men han ville ødelægge både liv og sjæl og gav ikke mulighed for at den enkelte kunne bekende før sin død. Men han lod en stor del af dem hente ud af deres hus, hvor de var i deres arbejde, og hvor de intet ondt forventede, og lod dem straks føre til torvet, og lod dem halsen hugge af, som det skete med Lambert Bartskeerer, der netop stod og ragede en kunde, da han blev taget og ført til torvet, og Lasse Hass som stod på torvet blandt kongens knægte og så på, hvordan de andre blev henrettet, og græd derover, hvorefter han blev fanget og halshugget...

Så lod da kongen tænde et stort bål om lørdagen på Södermalm og lod så de døde kroppe slæbe derud og lod dem brænde op. Han lod så her Stens døde legeme (6), som i mere end et halvt år havde ligget i jorden, opgrave, sammen med et spædbarn og lod dem med de andre brændes. Her Morten Jonsson, kannik i Stockholm, var ligeledes blevet gravet op, det udførte ærkebispem. Således blev nu alle disse brændt som bandsmænd, da de havde været imod ærkebispem og samtykket i, at hans slot skulle nedbrydes. Men kong Christiern regnede dem ikke for bandsmænd, da han blev hyldet som konge. Heller ikke regnede han biskop Vincent og biskop Matthias for bandsmænd, da de hjalp ærkebispem med at krone sig, men alligevel skulle de brændes som bandsmænd. Dog Gud har intet tilgivet. Da nu borgerne var blevet halshuggede, blev alle deres nøgler taget fra deres fruer, og deres guld, sølv, penge og alle deres bedste varer blev taget fra

dem som forbrudt gods, på trods af, at der ikke var afsagt nogen dom, og hustruerne kunne beholde huset tomt. Og siden de første henrettelser blev mange henrettet blandt hvilke var Oluf Walram og Erland Esblörnson. Men de som dag efter dag blev hængt på Stortorvet, har man ikke præcise tal på, da galgen altid var fyldt op og sjælden tom. Men de, som blev hængt, var mest herremændenes tjenere, og mange blev hængt med støvler og sporrer på, når de kom ridende til staden, så af hesten og i galgen, det var græsseligt. Da nu de gruelige mord var sket i Stockholm sendte kong Christiern bud til Finland og lod her gøre det samme. Der blev da halshugget her Åke Orianson, Tønne Eriksson, Niels Eskilsson, og Hemming Gadh, som da var der

med mange andre. Og fru Kirstin (7) med nogle andre fribårne kvinder lod han fængsle og de blev siden ført til Danmark...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Storkyrkan i Stockholm, hvor kroningen af Christian den Anden fandt sted.
- (2) Sankt Erik var Uppsala-ærkestifts vigtigste helgen og var således ærkebisp Gustav Trolles beskytter, slottet er Almare-Stäket.
- (3) Uppsalaoverenskomsten mellem hærføreren Otte Krumpen og det svenske rigsråd om amnesti fra marts 1520.
- (4) En række kongelige bekræftelser på amnesti og rigsrådets deltagelse i den ny konges regering.
- (5) Christian – Kristus - kristen
- (6) Sten Sture d.y. –død vinteren 1520
- (7) Kristina Gyllenstierna, Sten Sture d.y. hustru, se biografier.

Kilde 10: Olaus Magnus: ”Historia de gentibus septentrionalibus” – Historien om de nordiske folk, trykt på latin i Rom 1555. Uddrag.

Olaus Magnus var sammen med sin broder Johannes Magnus betydende humanister i første halvdel af 1500-tallet i Sverige. Olaus blev født i Linköping 1498. Han var sognepræst i Stockholm, blev domprovst i Strängnäs og arbejdede i 1520erne som diplomat for Gustav Vasa. Begge brødre var reformorienterede, men vedblev med at være katolikker og tilknyttet pavekirken. Olaus afløste sin broder Johannes som ærkebiskop i eksil for Uppsala og endte sit liv som forstander for Birgittastiftelsen i Rom.

”Historia de gentibus septentrionalibus” udkom på stiftelsens trykkeri 1555 og er et omfattende forsøg på at fortælle om de nordiske landes ressourcer, landskaber og natur og kultur. Bogen blev spredt ud i Europa og gjorde de nordiske forhold kendte. Det er således den første etnografiske fremstilling om de nordiske folk.

Olaus overværede ”Stockholms blodbad” 1520 og hans beretning herom er skrevet mange år efter begivenhederne, men fortæller om, hvordan man opfattede Christian den Anden udenfor Norden i midten af 1500-tallet.

Teksten findes i en noget bedaget svensk oversættelse fra 1909-25 på 5 bind. Uddraget er oversat herfra s 373-76. Den er oversat til dansk af Henrik Adrian. Den svenske tekst findes i et genoptryk i en pocketudgave fra Gidlunds Förlag 2001.

Ottende bog. Niogtredivte Kapitel: Om kong Kristierns strenghed

Danmarks konge med navnet Kristiern den Anden var præget af hans glemsomhed og afvisning af kraftige råd og formaninger om forsigtighed. Gennem mange slags listige kunstgreb ved mange forskellige tilfælde og

med bistand af stormænd i Svea og Göta rige, der tilhørte det danske parti, og med nogle, som var blodsfæller og i familie med danskere (blandt hvilke også var den ulykkelige Gustav Trolle, ærkebisp i Uppsala (1), var det omsider lykkedes for ham, at komme i besiddelse af omtalte rige. Han viste sig da, som en i den grad ond og streng hersker, at

han uden hensyn til den aflagte ed eller beseglede breve med Herrens legemes bekræftelse og uden at bevæges til medlidenhed af nogen som helst beklagelige omstændigheder, på en og samme dag, den 8. November 1520 - , opmuntret af onde mænds gudløse råd, skændigt lod herrer af forskellige stænder, stormænd, rigsråder og almindelige borgere henrette med sværd i et antal af 94, og bagefter lod deres lig ligge ubegravede i 3 dage fremfor Stockholms rådhus, til de endelig blev ført udenfor byen for at brændes; til hvilket jeg selv under frygt og bæven havde været øjenvidne. I sandhed et skrækkeligt skuespil, hvilket uden tvivl må have fremstået for Kristierns sjæl, da han ovenikøbet selv senere hjemsogetes af tusinde ulykker. Han har derved ikke kunnet undgå at overveje, at erindre, hvordan han dengang på onde rådgiveres tilskyndelse, lod de grueligste straffe ramme dem, som han lige havde modtaget med kongelig tilgivelse, og samtidig de foregående dage havde indbudt som gæster til sit kongelige bord. Ja, i sin ondskab for han ikke frem på normal vis. Således lod han en foged (2) Magnus Johannis korsfæste, som havde været fædrelandets dygtigste forsvarer. Det gik således til, at man lagde ham på jorden og bandt ham til en planke, derpå afskar man hans kønsorganer og rev bagefter hjertet ud af hans krop samt slyngede under fornærmende tilråb begge dele i ansigtet på den ulykkelige. Dette viser, at kongen var blevet drevet til et raseri, som savner modstykke, og som skabte rædsel for alle tider. Under natten, der fulgte denne dag, kunne man høre de ulykkelige enker, hvis mænd lå halshuggede på torvet som føde for dyrene, og som selv af de rovgridske danske hovedsmænd blev frarøvet deres penge og ejendele, mens de selv uden trøst klagede og jamrede. Forbandede udyr var i sandhed disse håndlangere, som direkte udnyttede skrækken for kongens navn og med trusler om onde gerninger udplyndrede alle, selv de uskyldigste, for alt lige til deres ære og kyskhed. Bedre var heller ikke de umyndiges og faderløses lod, de, der måtte lide for deres

forældre og var blevet berøvet alt, hvad de ejede. En lang og skrækkelig beretning har jeg været nødt til at skrive, jeg som under tårer var vidne til det med alle de enkeltheder, hvor jeg vil fortælle om de særlige omstændigheder ved denne hjemsogelse, under hvilken guddommelig og menneskelig ret trådtes under fode og ingen hensyn blev taget til tro og love, heller ikke til guds frygtens bud, da alt blev gjort med gudsløs frækhed og overalt herskede jammer, blodbad og død, hvor der ingen steder var udveje til at flygte, og på den anden side var det heller ikke muligt at overleve mellem dragne sværd og rasende mennesker. Staden blev bevogtet af årvågne vagter, så at ingen kunne flygte fra dette hele borgerskabets fælles fængsel og fortælle hele denne række af grusomheder til rigets indbyggere. Thi hvis folkets frie flertal straks havde fået viden derom, ville ingen af de begåede ugerninger være forblevet uhævnede.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Gustav Trolle var søn af den svenske rigsråd Erik Trolle og havde studeret i Köln og Rom, han blev udnævnt til domprovst i Linköping 1513, ærkebisp i Uppsala 1514 med pavelig godkendelse. Han tilhørte som sin forgænger på ærkebispestolen Jacob Ulvsson det svenske unionsparti og var tilhænger af et rådsstyre udenom Sten Sture d.y.

(2) Slotsfogeden i Stockholm Måns Jönsson.

Ottende bog. Fyrretyvende Kapitel: Mere om samme konges strenghed

Da kongen mærkede den modvillige stemning, fandt han sin redning i flugten, og han så sig få dage efter nødsaget til at tiltræde tilbagejensen til sit danske rige. Undervejs lod han mange aflive på hjul og stejle (1), ved hængning og på en anden uhyggelige døds måde nemlig firedeling(2). Særlig for han vildt frem i Vadstena, den hellige Birgittas by i Östergötland og ligeledes i Nydala kloster (3). På det sidstnævnte sted, hvor han endog var blevet modtaget med den største gæstfrihed, lod han straks efter messen på den hellige jomfrus kirkegangsdag (kyndelmisse = 2 februar)(4) abbeden og syv

munke gribe, lod deres hænder bagbinde og kastede dem i en strid strøm for at drukne dem. Da abbeden lykkedes at slide sig fri af sine lænker takket være sin kropsstyrke og svømmende kom til bredden, blev han der modtaget af kongens drabanter, som knuste hans hoved og således tog ham af dage. Ligeledes blev nogle spæde drengebørn – skønt man ellers plejer at skåne sådanne for fjendens barberi – tilhørende den strålende västgötaslægt Ribbing, aflivet med sværd for tyrannens øjne. Som følge heraf var det, at han uagtet, at en styrke på 30.000 mand af landets befolkning var samlet under hans befaling, alligevel skyldplaget som han var, tog vejen gennem fjerne og uvejsomme bygder og hellere rejste ved nattetid end om dagen; indtil han efter en hastig færd ankom indenfor sit danske riges grænser. Men heller ikke der fik han længe leve i tryghed, men fik snart anledning til samme angst og skræk. Thi med uerhørt hastighed spredte sig overalt allerede inden hans ankomst rygter om hans forbrydelse særlig blandt de kejserlige undersåtter i Holland, Brabant med flere lande, hvor han tidligere, da han stod på højden af sin ære og anseelse, havde modtaget megen hyldest og berømmelse(5). Det var inden han havde anstiftet dette umenneskelige blodbad på en mængde uskyldige mennesker. Jeg ville ønske at Saxo, danskernes bedrifters beretter, med sin store tolerance kunne fortælle mig, om hvorvidt han også her var stemt for at anvende den ytring, som han indskyder på et sted i 12. Bog anført her tidligere i 37. kapitel (6), at ”dette skuespil, hvor forfærdeligt det var at se på, alligevel i virkeligheden kom danskerne til nytte”, eller med andre ord, om han virkelig mener, at det er gennem strenge straffe og pinsler og ikke snarere gennem mildhed, høflighed, retfærdighed og øvrige kongelige dyder, at riger erhverves og fastholdes. For så vidt skulle han da med baggrund i erfaringens vidnesbyrd tvinges til at erkende, at danskernes ondskab, som i de foregående bøger og nu senest i beretningen om Kristierns udåd tilbagekaldt i erindringen,

påfører dette folk og dets konger mere vanære, afsky og foragt, end de skulle tvinges til at udstå, end hvis de var menneskelige og retfærdige. Såvidt de ikke sætter deres ondskab på spil, ligesom de gennem svig og list tror sig mægtige i deres uretfærdighed, i det at de lumsk påføres skade efter rageknivens skraben, det dog Gud forbyde. Thi hvem kan trygt inklade sig i nogen handel med sådanne mennesker og tænke, at det vil kunne opretholdes, da de (som Saxo i 4. bogs sidste afsnit forsikrer) ikke mener at løgn og bedrageri er skam og uret? Var derfor deres tale ja ja, nej nej, og alle skulle tro på dem. Nu må ærlige mennesker ikke mene, at det jeg ovenfor har fremstillet, er udtalt af had eller nag mod det danske folk eller af misundelse over dets tidligere bedrifter, jeg har heller ikke givet en fuldstændig redegørelse for kong Kristierns grusomhed, jeg har endvidere med vilje udeladt langt mere forfærdelige sager, som ikke kan læses langt mindre nedskrives uden skræk og suk. Imidlertid udsendte den danske adel efter den omtalte kong Kristierns fordrivelse 44 artikler til Rom og alverden, for at det kunne læses af enhver, en retfærdiggørelse af opsigelsen denne til konge (7). Således har også rigsråderne i Svea og Göta rige ligesom i Norge såvel tidligere som bagefter gentagne gange undskyldt sig gennem udsendte skrifter og breve. Om det, at jeg skriver med større bitterhed end andre, dog i samme omgang sandere og mere kortfattet, skyldes, at jeg modigt kan aflægge vidnesbyrd i denne sag, mens jeg med stor fare for mit eget liv og under stor græmmelse selv var tilstede ved dette sørgespil og med smerte blev tvunget til at påse mit folks ulykker. Desværre synes disse nu tusindgange forøget og er uden håb om lindring og forværrede i følge af gudløse løvbestemmelser og mange skags undertrykkelse (8). Slut på den ottende bog.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) den dræbte parteres og kroppen hænges op på et hjul, der står på en stage.
- (2) kroppen parteres i 4 dele.
- (3) Vadstena ligger på den klassiske kongehyldingsvej (Erikskatan) som en ny svensk konge skulle følge rundt

i Svea- og Götaland. Nydala cistercienserkloster ligger i Småland.

(4) Det er helligbrøde at dræbe mennesker i forbindelse med gudstjeneste og at dræbe gejstlige.

(5) Christian den Anden var i Nederlandene og søgte støtte til at få udviklet handelen i de skandinaviske lande og sætte hansebyerne på plads. Hans giftermål med habsburgerne (Elisabeth) var en del af disse planer.

(6) Saxo anvendes til at påvise danskernes ondskab og forvrængede opfattelser. Saxos værk ”Danernes

bedrifter/Gesta Danorum” var i 1514 blevet udgivet i bogtryk i Paris og var dermed kendt i den europæiske lærde verden.

(7) Rigsrådet udsendte en beskrivelse af Christians tyranniske adfærd, som forfatteren har kendt og anvender.

(8) Som fordrevet – ærkebisp i eksil – retter forfatteren sin katolske vrede mod de reformerte magtforhold i de nordiske lande.

5. Historikernes tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad

Tekst 11: Henrik Adrian: Historikeres tolkninger af Christian den Anden og Stockholms blodbad – historikerfejde?

Stockholms blodbad - en historikerfejde

De nordiske historikere har siden 1800-tallets midte diskuteret og vurderet Christian den Andens politik overfor Sverige og de svenske adelige på en kildemæssig baggrund. Uenighed om kildegrundlaget, fortolkningerne af Christian den Anden og hans rådgiveres motiver og baggrund har været meget forskellige. Det er typisk, at historikerne har bevæget sig fra selve begivenhederne i 1520 og efterhånden har inddraget bredere europæiske og nordiske sammenhænge, ligesom Christian den Andens personlighed er blevet nøjere undersøgt.

Her vil jeg først se på de ældste historikere fra 1500-tallet – deres beretninger og fortolkninger indeholder materiale, der siden er forsvundet, men deres tolkninger fik stor betydning.

I oplysningstiden med enevælde og den begyndende nationalisme ændres tolkningerne og med den moderne historieforskning og kildekritikken inddrages flere nye aspekter. Der var diskussion mellem danske historikere, der gav Christian den Anden skylden for blodbadet og svenske historikere, der anklagede Gustav Trolle. En dansk historiker Niels Skyum-Nielsen tolkede de grundlæggende kilder på en ny måde og i sidste halvdel af 1900-tallet kom det således til nye tolkninger. De seneste tolkninger efter år 2000 er kommet fra nye svenske historikere (Dick Harrison, Lars Ericksom Welke og David Lindén).

1. De ældste historieskrivere- 1500-tallet,

De ældre historieskrivere: - Povl Helgesen, Hans Svaning og Arild Huitfeldt på den danske side og Olavs Petri og brødrene Olaus og Johannes Magnus på den svenske side havde næsten den samme opfattelse af Christian den Anden og hans rådgivere. Kongen var efter den middelalderlige augustinske opfattelse ikke den ”kristne og retfærdige fyrste”, men en tyran, og dette var netop 1500-tals historikernes tolkning. Her adskilte de katolske og de nye protestantiske opfattelser sig ikke fra hinanden. For Svaning og Huitfeldt i sidste halvdel af 1500-tallet var det vigtigt, at det

var kongen, der brød sin kontrakt (håndfæstningen) med adelen og underminerede adelens konstitutionelle stilling.

Derved blev Povl Helgesens skrifter og Frederik den Førstes håndfæstning - med de mange klagepunkter (se Fortælling 27, kilde 17A) måske formuleret af Povl Helgesen - ofte udgangspunktet for tolkningerne også senere hen.

De svenske tolkninger i 1500-tallet var helt på linje med de danske, men her er det dog ikke så meget adelens selvstændighed og rettigheder, der er i centrum for tolkningerne og kritikken. Den nye vasakonge – Gustav – erklærede sig også som arvekonge (som

Christian i 1520) og fastholdt fremover Christian den Andens tyranniske adfærd som centrum for fortolkningerne og retfærdiggjorde dermed sin egen nye vasa-kongemagt. Den var også skabt gennem vold, tvang og henrettelser.

2. Ludvig Holbergs Danmarkshistorie

Det er først med oplysningstiden og enevælden i 1700-tallet at nye tolkninger kommer frem. I sin ”*Dannemarks Riges Historie bd II*” (1733) redegør Ludvig Holberg for de mange gode sider ved Christian den Anden. Nu lægges der vægt på hans indgriben til fordel for borgerne og bønderne og på den lovgivning han gennemfører 1521-22 under ledelse af Malmøs borgmester Hans Mikkelsen. Holberg tager afstand fra den rige højadels interessevaretagelse, selvom han også tager moralsk afstand fra kongens optræden i Sverige.

Dermed tager Holberg stilling imod den tidligere kansler Arild Huitfeldts adelige forsvar for oprøret mod Christian den Anden og støtter indirekte ”arvekongen”. Holberg støtter at Christian den Anden hele tiden holdt adelen og ”de store tommelfingren på øjet” og roste hans handelspolitik for ”at et stort og berømmeligt rige ikke længere skulle være høker for hansestæderne”.

Holberg kan se, at der netop er tale om en bestemt interessevaretagelse, når kansleren og adelsmanden Arild Huitfeldt tager afstand fra Christian. Hvis ”denne konges liv og levned havde været beskrevet af en borger i stedet for af en herremand – af Hans Mikkelsen i Malmø i stedet for rigets kansler Arild Huitfeldt, - var det langfra ikke blevet så hæsligt.”

3. Kilderne kommer frem igen – 1800-tallets diskussion

De første århundreders historieskrivning byggede i høj grad på de beretninger, som fremkom i 1500-tallet. De mange dokumenter Christian den Anden medførte i sit eksil i Nederlandene var da forsvundet. Men i 1820'erne fandt en historiker hans arkiv i

Bayern og en norsk historiker hjemførte i 1829 størstedelen af arkivet til Norge. Nu kunne man direkte kontrollere de gamle beretninger og med de nye oplysninger skabe et mere nuanceret billede af Christian den Anden. Men først ind i midten af 1900-tallet havde man fået orden på de mange papirer og fordelt dem mellem arkiverne i Danmark, Norge og Sverige. Fundet af arkivet fik i 1800-tallet to danske historikere C. F. Allen: *De tre nordiske Rigers historie under Hans, Christian den Anden, Frederik den Første, Grevefejden, 1497-1536 bd. I-V*, (1864-72) og Caspar Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* (1874) til at undersøge Christian den Andens politik i Sverige. Hvor C.F. Allen var sympatisk indstillet overfor kongen og prøvede at vurdere hans politik ud fra samtidens krav og normer, søgte Paludan-Müller frem til en forklaring på begivenhederne – fx var det for ham Didrik Slagheck, der ”forledte” den vankelmødige Christian til at gennemføre Stockholms blodbad. Allen fik stor betydning for de kommende fremstillinger – hans bredde og kulturelle interesse, der lå udover den klassiske politikbeskrivelse – fik betydning for både Troels Lund: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede I-XIV* (1879-1901) og for Erik Arup: *Danmarks historie II* (1932).

En samlet populær fremstilling af perioden med baggrund i de mange kilder kom tidligt i *Danmarks Riges Historie Bd III 1481-1588* (1900) s 169-91 (af A. Heise).

4. Den kritiske historieforskning – fra Weibull til Skyum-Nielsen

Det var historikeren Lauritz Weibull fra Lund, der i 1928 gav anledningen til den mest grundige kildedebat om Stockholms blodbad og Christian den Anden.

Baggrunden for den følgende diskussion var en nøje kildeanalyse af de beretninger og dokumenter, der stammede fra 1520 og perioden efter.

Hoveddokumentet fra blodbadet (Kilde 2 A. Gustav Trolles klageskrift (i kilde 2 B) og

Kilde 2 B.Sententia/Dom/Ekspertudtalelse – 7. november 1520) var vanskelige og komplicerede at bruge. Ud fra almindelige kildekritiske principper var der tale om en tendensiøs beretning, der fortæller om baggrunden for en dom, der samtidig er en levning fra den retssag, der føres. Men kilden er meget vanskelig at sætte ind i en fast kontekst. For det første er der selve kilden – hvordan hører den til i en retssag, der føres i både kirkeligt og statsligt regi? Er der tale om en dom – som Weibull (og Erslev) fastslår? Weibull (1928) afviste dengang kildeværdien af de mange senere tendensiøse beretninger og lagde vægt på, at det var ærkebisp Gustav Trolle, der afsagde dommen og som ifølge kilde 2 selv havde rejst sagen. Og det var især dette, der fik diskussionerne i gang. Både danskeren Kr. Erslev (1929) og tidligere den svenske historiker Gottfried Carlsson (1920) havde også inddraget de senere beretninger ikke mindst de tre Uppsala-præsters beretning om blodbadet fra 1523 (Kilde 5). Mens Erslev stillede sig kritisk overfor beretningernes tendens og søgte at fastlægge de sammenhænge de forskellige beretninger var blevet til under, så fastslog han, at ansvaret for mordene var Christian den Andens. Det lå klart i forlængelse af de mange senere beretninger, men kunne også forklares ud fra de mange andre aktiviteter kongen havde gang i før og efter novemberdagene i Stockholm. Det var også Gottfried Carlssons opfattelse.

Dermed var man kommet i den paradoksale situation at en svensker (Lauritz Weibull) nu tillagde en anden svensker: Gustav Trolle en central placering i Stockholms blodbad, og en dansker (Erslev) angav ophavmanden til at være den danske konge. I sin nye Danmarks historie bd II brugte Arup disse tolkninger i sin beskrivelse af Stockholms blodbad nu udvidet med en psykologisk forståelse af Christian den Andens psyke.

Efter 2.verdenskrig kom der atter gang i diskussionen om Christian den Anden. Der kom nye analyser til både blandt danske og svenske historikere. Vigtigt var det, at en

finsk historiker Kaiko Pirinen (1954) undersøgte de kanoniske retsregler for kætteri og de straffe, der var knyttet hertil. Den kendte danske middelalderforsker Niels Skyum-Nielsen (1964) foretog derefter en meget grundig undersøgelse i forlængelse af Pirinens (og Erslevs) overvejelser. Han opfattede imidlertid Kilde 2 på en anden og ny måde – der var *ikke* tale om en dom, men om *en ekspertudtalelse* i forbindelse med en rettergang, hvor en gruppe gejstlige under ærkebispens ledelse udtalte sig om specifikke kirkelige forhold i forbindelse med en anklage for kætteri. Derved flyttede Skyum-Nielsen ansvaret tilbage på kongen (der iscenesatte hele processen) og samtidig understregede han, at der var tale om en ”juridisk maskering”, der skulle dække over det voldsomme opgør med modstanderne i Sverige.

Historikeren Curt Weibull (1965 og 1970) fra Lund – fastholdt straks sin brors tidligere positioner og udvidede og skærpede argumentationen fra 1928. Det fik Skyum-Nielsen (1971) til at svare og kritisere weibull’ernes kildebrug. Det lykkedes ikke for Skyum-Nielsen at færdiggøre sin middelalderhistorie (*”Kvinde og slave”* fra 1971) frem til Christian den Anden, men i den forskningshistorie som Gyldendal udgav i 1980 samlede Kai Hørby op på diskussionen og udvidede synsvinklerne til at omfatte den europæiske baggrund. Han lagde vægt på de mange undersøgelser, som var kommet til især af Mikael Venge, der selv skrev om perioden 1523-1559 i samme bind.

5. Nyeste fremstillinger

De nyeste fremstillinger har ikke alle taget Skyum-Nielsens tolkning til sig. Men det er karakteristisk, at den ”nationale” kamp om årsager og skyld, er blevet afløst af forsøg på at sætte Christian den Anden og hans politik ind i en meget bredere både nordisk og europæisk sammenhæng.

Det er sket med både danske og svenske oversigter fra de seneste år. Nu lægges der stor vægt på det netværk af grupper og

aktører, som var indblandet i hele opgøret i Norden og Østersøområdet. Der mangler imidlertid stadig nye biografier af de vigtigste personer fx Christian den Anden, men de klassiske fremstillinger af Allen (1864-72) og Heise (1900) kan stadig bruges, og de nyeste udgaver af Dansk og Svensk biografisk Leksikon findes på nettet, og her er de mange personer karakteriseret af historikere (Christian den Andens biografi er fx skrevet af Mikael Venge), der kender deres kilder. De seneste generelle fremstillinger: Alex Wittendorffs (2003) og Dick Harrisons (2010) inddrager begge både de kulturelle sammenhænge og de mere magtpolitiske i deres forklaringer. Den seneste svenske fremstilling (oversat til dansk), der alene fokuserer på Stockholms blodbad af Lars Ericson Welke (2006) gengiver både diskussionerne mellem de dansk-svenske historikere og prøver at tolke begivenhederne i en bredere nordisk og ikke mindst europæisk sammenhæng. Der skete i datiden et nybrud med Florentineren Macchiavellis bog ”Fyrsten” (1513), der helt gjorde op med den augustinske opfattelse af ”tyran” overfor ”kristen fyrste”. Nu var det fyrstemagten, dens bevarelse og fyrstens politik til sikring af magten, der kom i centrum. Vi kan antage, at Christian den Anden har kendt til Macchiavellis tekst (se kilde 22), i hvert tilfælde er det typisk opfattelser som kendtes i Italien og Rom under kejser Karl V. Den svenske biskop fra Linköping Hemming Gadh, som Christian den Anden fik henrettet i Finland efter Stockholms blodbad i 1520 har givet anledning til en lille god oversigt af historikeren David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*. Atlantis 2016, der fortolker hele perioden med Stockholms blodbad som drevet af ”macchiavellisk politik”.

6. Anvendt litteratur

De diskuterende indlæg:

Gottfrid Carlsson: *Stockholms blodbad*, (Svensk) Historisk Tidskrift 1920 findes forkortet i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 45-59
Lauritz Weibull: *Stockholms Blodbad*. Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1928 s 1-83 (hos Sallnäs s 60-123)
Kristian Erslev: *Det stockholmske Blodbad*. (Dansk) Historisk Tidsskrift 9:VI, 1929 s 249-63.
Kauko Pirinen: *Källorna till Stockholms blodbad i kanonistisk belysning*. (Svensk) Historisk Tidskrift 1955, s 241-263.
Niels Skyum-Nielsen: *Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering*. Munksgaard 1964.
Niels Skyum-Nielsen: *Nya synspunkter på blodbadet* i Birger Sallnäs (red): *Tvistefrågor i svensk historia* (Aldus 1964) s 124-31.
Curt Weibull: *Gustaf Trolle, Christian II och Stockholms blodbad*. Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1965:1 s 1-65
Curt Weibull: *Stockholms blodbad. En replik*. Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1970, s 121-150.
Niels Skyum-Nielsen: *Blodbadet tur-retur – En replik*. Scandia, Tidskrift för historisk forskning 1971 s 248-63.

Oversigter:

A. Heise: *Danmarks Riges Historie Bd III 1481-1588 (1900) s 169-91*
Erik Arup: *Danmarkshistorie Bd 2 (1932) s 346-55*
Johan Hvidtfeldt: *Politikens Danmarkshistorie Bd 5 (1963) s 293-330*
Kai Hørby: *Danmarks historie Bd 2 (Gyldendal 1980) s 244-68*
Alex Wittendorff: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie Bd 7 (2003) s 82-87* også netudgave.
Grethe Jensen og Benito Scocozza: *Politikens Danmarks Historie s 106-108. Politikens Forlag 2007 (opr 1994)*
Lars Hovbakke Sørensen: *En europæisk Danmarkshistorie-fra oldtiden til i dag. (Gyldendal 2014) s 312-22.*

Dick Harrison: *Norstedts Sveriges Historia*
Bd 3 1350-1600 (2010) s 275-89
Lars Ericson Welke: *Det stockholmske*
blodbad 1520. Massakren der rystede

Norden. Askholms forlag 2009 (oprindelig på
svensk 2006).
David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens*
gudfader. Atlantis 2016

Fortælling 27: Om Frederik den Førstes magtovertagelse og første år 1522-25

OVERSIGT

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1520-25

Kilde 12: De jyske rådets sammensværgelsesbrev 21. December 1522, uddrag

Kilde 13: De jyske rådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523, uddrag^[1]_[5P]

Kilde 14: Hertug Frederiks brev til de jyske rigsråder. Husum 29. januar 1523. Uddrag

Kilde 15: Hertug Frederiks brev til Mogens Gøye, uddrag – Vejle 17. marts 1523

Kilde 16: Mogens Gøyes opsigelsesbrev til Christian den Anden, Skanderborg 19. marts 1523. Uddrag

Kilde 17: Frederik den Førstes håndfæstning 1523 og rigsrådet forpligtelse ved kongevalg efter Frederik den Førstes død. 3. og 10. august 1523. Uddrag.

Kilde 18: Povl Helgesens brev til kannik Hans Lauridsen 30 september 1523

Kilde 19: Ørnevisen (1523-31)

Kilde 20: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken - om Frederik den Første og kirken

Kilde 21: Wolfgang v.Utenhofs beretning (1559)

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1520-1525

1. Humanistisk indflydelse: reformkatolikker og evangeliske prædikanter

Det var under Christian den Anden, at de humanistiske reformatorers tekster kom til Danmark og fik betydning her. Mellem 1520 og 1530 udkom derefter en række tekster i selve Danmark skrevet af både danske og tyske forfattere, der viser den bredde, som den evangeliske bevægelse fik i Danmark.

På den ene side er der de reformkatolske forfattere, hvor Povl Helgesen i begyndelsen spillede en afgørende rolle.

Overfor er der en række ”evangeliske” prædikanter, der ofte med baggrund i den

tyske udvikling og ud fra tyske tekster prædikede og fremlagde deres opfattelse. De blev knyttet til de store bysamfund (Flensborg, Haderslev, Viborg, Ålborg, Århus, Næstved, København, Malmø), hvor borgerskabet under den sidste del af Christian den Andens regeringstid fik øget politisk indflydelse, og hvor borgerne især under Frederik den Første i høj grad knyttede sig til den ”evangeliske bevægelse”.

2. Frederik den Førstes magtovertagelse 1522-23

Den katolske kirke fastholdt længe sin magtposition i samfundet ved at bisperne som medlemmer af rigsrådet, med deres store godsrigdom og ressourcer og med myndighed gennem kirkeretten, udøvede deres magt og indflydelse.

Efter 1500 var bisperne blevet svækket i deres magtudøvelse. Især fordi kongerne i høj grad direkte greb ind i kirkens forhold og især Christian den Anden indsatte og afsatte bisperne efter politisk behov.

Knyttet tæt til bisperne var konservative gammelkatolske adelige lensmænd fra højadelen, der i sidste ende var med til at fjerne Christian den Anden fra magten i 1522-23, og som lokalt kunne spille en stor rolle. Det var også denne gruppe Povl Helgesen skrev sine skrifter for.

Frederik den Første måtte derfor i sin håndfæstning (se Kilde 17) direkte love at bekæmpe ”lutheranske kættere”, - det holdt han ikke.

Hvor Christian den Anden søgte at splitte adelen og direkte inddrage de store købstæders borgere i sin politik og stillede sig positivt overfor de evangeliske strømninger og derved fik styrket sin egen magt ved borgernes støtte, - lykkedes det herimod for hertugen af Slesvig-Holsten – Frederik, Christian den Andens farbroder, at overtage magten i Danmark og senere Norge ved at

sikre sig støtte fra højadelen og de katolske biskoper især i Jylland.

Vigtigst var imidlertid den militære magt han kunne stille på benene med tyske og holstenske lejetropper under anførsel af holsteneren Johan Rantzau.

Hertug Frederik fik hurtigt samlet en hær og fik først presset lübeckerne til at holde sig væk fra Danmark og tvang dem til at slutte fred med hertugdømmet (februar 1523).

Dermed kunne han med ro om grænsen mod syd støtte højadelen i Jylland og på Fyn, der nu ønskede ham som konge og som opsgav deres troskab til Christian den Anden i januar 1523.

Lübeck opgav således at støtte Christian den Anden og havde bøjet sig for Frederiks holstenske lejevær, og de støttede også fortsat den nye svenske konge – Gustav Vasa – der også var imod Christian den Anden.

Med sin hær under ledelse af lejetropfører Johan Rantzau gik hertug Frederik op i Nørrejylland uden at Christian den Anden greb ind med den hærstyrke han havde på Fyn. Hertug Frederik blev derfor hyldet som konge på landstinget i Viborg i marts 1523.

I sidste øjeblik gik også nogle af de evangeliske rigsråder omkring Mogens Gøye med i oprøret mod Christian den Anden.

Og tilsidst efter godt et års borgerkrig sluttede også resten af den østdanske adel og de store byer Malmø og København op om hertug Frederik.

Det betød, at der var ”evangeliske” højadelige med i det rigsråd og herremandsstyre, som Frederik den Første samarbejdede med, da han overtog kongemagten efter Christian den Anden.

Selvom både Malmø og København først efter en belejringsperiode havde overgivet sig til Frederik den Første, fik den ledende nyindsatte evangeliske borgmester i Malmø,

Jørgen Kock, fortsat stor indflydelse, og han havde et tæt forhold til både Frederik den Første og senere hans søn Christian den Tredje.

3. Udenlandske allierede og det skånske oprør

Frederik den Første måtte hurtigt efter sin magtovertagelse søge at skaffe sig allierede, så Christian den Anden fra sit eksil med støtte fra kejseren ikke kunne generobre kongemagten.

Med allierede i Nordtyskland og med samarbejde med de mange nye evangeliske tyske fyrster og den nye svenske kong Gustav Vasa lykkedes det for Frederik den Første, at sikre riget mod fremmed overtagelse.

Der var også fortsat store indrepolitiske modsætninger.

Det kom fx til et stort bondeoprør i Skåne i 1525, der hurtigt blev støttet af Søren Norby fra Gotland på Christian den Andens vegne.

Det blev blodigt nedkæmpet af lejesoldater under kong Frederiks holstenske anfører Johan Rantzau og rigsmarsken Tyge Krabbe. Søren Norby gik efter nederlaget derefter for en kort tid over til Frederik den Første, og blev lensmand i Blekinge.

Han overgav i denne sammenhæng Visborg med Gotland til danskerne, men han blev snydt af de danske forhandlere, der fulgte ham tilbage til Visborg (de ville udlevere ham til Lübeck, der havde besat øen og selve byen Visby), og han måtte selv flygte først til Blekinge siden til Rusland.

Gotland blev således atter sikret for riget, nu gennem en aftale med Lübeck mod svenskernes og Gustav Vasas protester.

Kilder, billeder og tekster 1-10 belyser perioden ca 1522-1533.

ARBEJDSPØRGSMAÅL

Frederik den Førstes magtovertagelse 1522-23

- 1) Undersøg hvilke alliancepartnere, der kommer til hertug Frederik af Slesvig-Holsten, der hjælper mod Christian den Anden, og hvorfor sker oprøret i Vestdanmark? Hvem søger kompromis med Christian den Anden og hvorfor følger Mogens Gøye tilsidst hertugen? Magtovertagelsens forløb omtales i Fortælling 26 kilde 6, og i denne Fortælling 27 Kilde 12, 13 og 14. Hvilken tendens har beretningerne 20B og 21?
- 2) Hvilke forklaringer er der på fjernelsen af Christian den Anden og hvem støtter disse forklaringer? Se på kilde 12, 13, 14, 15, 16 og 17A og inddrag beretningerne i kilde 20B og 21.
- 3) Frederik den Førstes magtovertagelse sker ved et kompromis mellem højadelen, bisperne og hertugen af Slesvig-Holsten – hvad fortæller håndfæstningen og aftalen om kongens sønner fra august 1523 (kilde 17) om kongens stilling og magtforholdet til adel og bisper – hvad har kongen måttet love, som han ikke er interesseret i? Hvorfor ændres håndfæstningens bestemmelse om arvefølge kort efter (kilde 17A og B)?
- 4) Hvilke problemer står Frederik den Første overfor, da han har fået kongemagten i 1523. – Anvend kilde 18 og kilde 20D – Diskutér Povl Helgesens analyse og sæt den overfor kilde 19's (Ørnevisen) udsagn.
- 5) Undersøg Povl Helgesens opfattelse af Frederik den Første og find ud af hvornår Povl Helgesen skifter opfattelse (anvend kilde 20B og 22) – er hans vurdering af kongen korrekt set udfra et reformkatolsk standpunkt?
- 6) Hvad sker der med den danske konges herredømme i Norge og hvordan sikres det?

Den evangeliske bevægelse og Frederik den Første

- 6) Hvornår kommer den "evangeliske bevægelse" til de danske købstæder? Anvend kilde 20A, 17A, 22A-C, 25, 26, 27 og 30-31. Undersøg kildernes tendens og de forskellige

opfattelser af tiggerbrødrenes stilling i bylivet.

- 7) Hvilken rolle spiller kongen i spørgsmålet om den "evangeliske bevægelse" succes? Hvilke midler anvender Frederik den Første til at hindre bisperne i at forfølge de "evangeliske prædikanter" før 1530?
- Anvend beretningerne fra Krøniken om Gråmunkenes fordrivelse (kilde 27A, 30A), Povl Helgesens skrifter og brev (kilde 18, 22) og de officielle papirer fra Herredagen 1526 (kilde 25).
- 8) Hvad er indholdet i de evangeliske prædikanters trosopfattelse? På hvilken måde adskiller de sig fra den normale senmiddelalderlige frelseopfattelse og trosopfattelse? Sammenlign Haderslev-erklæringen (kilde 26), Københavnererklæringen (kilde 32) og Malmøbogens afsnit (kilde 31A).
Hvad skriver prædikanterne selv – brug Malmøbogen, Haderslev-erklæringen og "Luthers lille katekismus".
De evangeliske prædikanter er kort præsenteret i kilde 28, 31B og 35. Den reformkatolske humanistiske opfattelse er kort præsenteret i Skibbykrøniken.
- 9) Hvilke ændringer i bylivet gennemføres af de evangeliske prædikanter og hvordan ændres kirkens institutioner til byernes institutioner?
- 10) Hvilke områder får evangelisk kirkebetjening og kirkeforhold før 1533? Undersøg hvordan det sker og på hvilke måde kongen er med til at sikre det?
- 11) Var Frederik den Første lutheraner – evangelisk inspireret? Se diskussionen i tekst 24.

Frederik den Førstes politik og sikring af magten

- 11) Hvilke modstandere i Danmark har Frederik den Første i Danmark efter sin magtovertagelse i 1523? Hvordan søger han at sikre sig støtte i købstæderne? Hos de katolske bisper? Hos de katolske rigsråder?

12) Der er flere bondeoprør – størst det skånske oprør o. 1525 – hvordan klarer kongen at sikre fortsat ro og orden?
13) Hvordan sørger kongen for, at det bliver hans sønner, der efterfølger ham? Hvilken politik fører han overfor truslen fra kejseren

om at Christian den Anden eller hans børn skal efterfølge ham?
14) Hvilket forhold har han til den ny svenske konge Gustav Vasa?

Kilde 12: De jyske rådets sammensværgelsesbrev 21. December 1522, uddrag

Brevet findes i Rigsarkivet, trykt i uddrag i A. Heise: *Danmarks Riges Historie Bd 3, 1481-1536 s 248-49 (København 1902)*. Brevet var en henvendelse til hertug Frederik om at overtage magten i Danmark. Teksten er oversat til nudansk af Henrik Adrian.

Brevet var sat i scene af landsdommeren Mogens Munk og hans bror Ribe-bispen Iver Munk. De var begge tæt knyttet til hertug Frederik, der måske selv har taget initiativet og aftalt forløbet med de to. En række af de nævnte adelsmænd har ikke besejlet eller underskrevet dokumentet – de er angivet med *. De er således blevet sat under pres for at skifte side. Men i den kommende måned forhandlede især Mogens Gøye videre med kongen. I *sammensværgelsesbrevet fra 21 december 1522* trådte de oppositionelle rådsmedlemmer offentligt frem og landsdommeren Mogens Munk henvendte sig til hertug Frederik om hjælp. Men stadig var en magtfuld gruppe under ledelse af rigsmarsken Mogens Gøye knyttet til kongen og søgte at skabe en fælles løsning.

Men 20. januar 1523 sendte en større gruppe jyske rådsmedlemmer endelig et brev til kongen, hvori de opsagde deres troskabsed. Dermed var konflikten åben mellem kongen og rigsrådet. Hertug Frederik kunne nu direkte tage initiativet og sikre sig magten i Jylland støttet af de oprørske rigsråder og de hurtigt mobiliserede bønder.

Vi Niels Stygge til Børglum, Niels Klavtsen til Silkeborg, Iver Munk til Ribe, Stygge Krumpen til Børglum, Ove Bille* til Århus og Jørgen Friis til Viborg, biskopper, Mogens Gøye*, ridder og Danmarks Riges marsk, Preben Podebusk, Niels Høgh, Joachim Lykke, Tyge Krabbe (1), Per Lykke, riddere og Danmarks Riges råd, Mogens Munk, Niels Ludvigsen*, Otte Holgersen*, Erik Eriksen*, Erik Stygge og Oluf Nielsen*, væbnere, gør vitterligt med dette vort åbne brev, at vi i lang tid har besindigt betragtet og overvejet den hellige kirkes ulykke og menig indbyggere udi Danmarks Riges skade og evige fordærv, da den hellige kirke og dens personer imod al kristelig tro og råd besværes og berøves deres friheder, privilegier, gods og klenodier. Ligeledes er landets gejstlige mod dom, ret og kristen tro taget ved deres hals og aldrig mere kan de få deres ret tilbage. Messer,

gudstjenester og alt det som Gud tilhører ødelægges, kættere som er gået over fra den kristne tro som os til den hellige kristentro med sine lutheranske skrifter for at lokke skalke og forvrænge alt det, som den evige Gud tilhører. Desværre ser vi dagligt for vores øjne, at i disse tre riger Danmark, Sverige og Norge er der ingen ærkebisp som hoved for den hellige kristentro næst efter vor helligste fader paven. Ligeledes er Fyn, Oslo, Bergen, Västerås, Skara og Åbo uden biskop; kirkens slotte, gårde, gods, kirker og præster i disse områder regeres af onde tyranner, skrivere og lægmænd, for hvilket vi i syv år af den evige Gud er blevet straffet med pest, sygdom, armod, fejde, krig...

Noter ved Henrik Adrian:

* adelige eller bisper, der ikke har underskrevet eller medbesejlet brevet.

1) Povl Helgesen har måske skrevet brevet, argumentationen findes også i Skibykrøniken og i

Frederik den Førstes håndfæstning, kilde 6.

Kilde 13: De jyske rådets opsigelsesbrev til Christian den Anden, 20. januar 1523, uddrag^[1]

*Brevet er trykt i Arild Hvidtfeldt: **Danmarks Riges Krønike, Chr II's historie** (1596) s 243-45.*

Der er diskussion om brevet nogensinde blev afleveret til Christian den Anden, selv nægtede han at have modtaget det. Brevet findes kun i en kopi og dateringen er senere tilføjet.

Fra hertug Frederik fik oprørerne derefter besked på (kilde 14), at han ville overtage kongemagten i Danmark, og at han med en hær ville drage op i Jylland. Det gjaldt for oprørerne om at mobilisere bønderne lokalt, isolere de kongetro og vente til hertugens styrker nåede frem.

Med *opsigelsesbrevet* brød Christian den Andens kongemagt reelt sammen i Jylland og på Fyn.

Han forlod København den 13. april 1523 med sin flåde på omkring 20 skibe, medbringende sine arkiver, en stor formue, Sigbrit Willoms, Hans Mikkelsen, ærkebispens af Lund og andre nære medarbejdere for at søge militær støtte i Nederlandene hos sin svoger, den tysk-romerske kejser Karl den Femte (1519-1556). Kongen beherskede ved sin afrejse endnu Øst-Danmark, København (Henrik Gøye), Malmø, Stockholm og Gotland med Finland (Søren Norby).

Vor ydmyge hilsen sendt til eders nådes højmægtighed med Vorherre. Højbårne fyrste. Eders Nåde skal vide, at vi i dag fik Eders Nådes brev om at søge en herredag (1) nu på søndag i Århus, hvor vi skal tage ridderskabet her i landet med os. Da har vi nu alvorligt overvejet det svære og farlige regimente, som har været i Hans Nådes tid. Især er det på en sådan måde imod den reces (2), som Eders Nåde har givet og beseglet Danmarks og Norges riger og som Eders Nåde på sin kongelige ed og ære har forpligtet sig til at skulle holde over for rigets indbyggere uden al ondskab. Da er slotslovene forandret og en stor del givet til udenlandske mænd, trælle og slyngler. På samme måde er bispedømmerne solgt, udlånt til leje og forstandere sat på slottene her og der i riget. Hvorledes det er gået riget i disse forgangne tider, ved Gud og St. Laurentius.

Ligeledes hvordan, værdige fader, biskop Jens af Fyn, som var indkaldt til herredag, fængsledes uden nogen dom, og hvorledes der siden blev handlet med hans bispedømme...

Vi har overvejet og betænkt den stockholmske herredag, hvor . . . biskopper, riddere og andre adelige så ynkeligt og uredeligt er omkommet fra deres hals uden al

nåde, dom og ret. Vi frygter, at det samme også skal ske os uden al brøde efter den onde kvinde Sigbrits råd (3) der skamløst uden al skel har kaldt os alle af adelen her i riget for slyngler og forræddere . . . Derfor er at frygte, som det almindelige rygte går, at Eders Nåde har inddraget udlændinge her til landet for at ville overfalde os efter samme kvindes råd og tilskyndelse.

I betragtning af disse førnævnte og andre mærkelige artikler tør vi på ingen måde komme til nogen herredag med Eders Nåde . . . og heller ikke sidde under Eders Nådes kongelige vold og magt. Vi ved ikke på noget tidspunkt vor hals fri. Vort fædreland, slægt og venner, arv og eje må vi heller ikke for Gud og mennesker svinge helt. Det skal være åbenbart for Gud, alle mennesker, herrer, fyrster og alt redeligt folk, at vi for førnævnte artiklers skyld og mest den sidste, (4) som Eders Nådes reces indeholder, er højst trængt til at opsigte Eders Nåde den huldskab (5) og tro tjeneste, som vi har tilsagt Eders Nåde. Dette gør vi hermed helt. Dersom Eders Nåde vil overfalde os derfor uden al brøde, håber vi på den almægtige Guds, vore egne og andre venners og tilhængeres hjælp til at forsvare og beskytte vore liv, hals og gods, indtil vi får

anden beskyttelse og sikkerhed. Eders Nådes Kongelige Majestæt den evige Gud befalet ...

Noter ved Henrik Adrian:

- 1) kongen havde indkaldt til en herredag i Århus, med et møde mellem kongen og de forskellige stænder.
- 2) Reces er en lov, her er det Christian den Andens håndfæstning, som blev overtrådt af kongen på mange punkter, der opregnes i brevet.

3) Sigbrit Willoms, mor til Christian den Andens elskerinde Dyveke (ca. 1490-1517), hun fungerede som politisk rådgiver for Christian 2.

4) Den sidste artikel i håndfæstningen omhandler retten til at opsige troskab til kongen og dermed være med til at afsætte ham.

5) huldskab betyder: hengiven, tro adfærd over for nogen.

Kilde 14: Hertug Frederiks bekræftelsebrev til de jyske rigsråder. Husum 29.januar 1523. Uddrag

Hertugens forhandlinger med de jyske oprørere var i gang fra december 1522. Det er svært at vide, om det var hertug Frederik, der selv tog initiativet, og først i januar var sagerne kendt i København for Christian den Anden. Omkring 5. februar havde hertug Frederik aftalt forbund med Lübeck rettet mod Christian den Anden og havde dermed sikret sig mod angreb i ryggen, hvis han gik op i Jylland.

Brevet er trykt i Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike, Chr II's historie (1596) s 249-54. (genoptr. 1974 og findes på nettet). Dateringen er usikker. Herfra er teksten oversat fra gammel dansk af Henrik Adrian.

Vi Frederik med Guds nåde arving til Norge, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve til Oldenburg, bekender og gør hermed vitterligt for hver mand, at i året 1523 torsdagen efter Pauli omvendelse (=29 januar) har ærlige og velbyrdige Mogens Munk været hos Os i Husum på, ærværdigste og værdige udi Gud, strenge, ærlige, forsigtige herrers, bispers, prælaters, ridderskabs, mandskabs, stæders og almindelige indbygges vegne i Danmark med et forseglede brev troligt af al magt og med flid udført og fremført:

At dengang, hvor Danmarks riges råd havde kåret og udvalgt den stormægtige højborne fyrste hr. Christian... til deres konge og herre, da skulle hans kongelige værdighed til Gud og hans helgener have udført og svoret for dem en liflig (1) ed på, at hans kongelige Majestæt ville holde dem ved deres gamle lov, ret, friheder, sædvaner, privilegier, herligheder og håndhæve, beskytte og beskærme og ikke krænke og formindske dem, hvilket hans kongelige værdighed aldeles har glemt...(en række anklagepunkter opremses)...

Derfor var de nødt til at opskrive (2) deres ed, pligt og hylding, derfor har de overvejet, da Vi var en naturlig født kongesøn i Danmark og har lagt mærke til, at Vi ikke har levet anderledes for verden end kristeligt, retfærdigt, fyrsteligt og dydigt...derfor har de især haft tillid til Vor person og har i enighed forhandlet, drøftet og besluttet at have Os som deres herre og konge, og de har derfor med al flid søgt, forlangt og bedt om hjælp, trøst og undsætning. Til disse behov vil de venligt blive hos Os med liv og gods, og vil uden modstand forsyne Os med deres guld, sølv, klenodier og fra kirker, klostre og tillukkede stæder (3), guld, sølv, kalke, monstranser, kors, billeder og andre klenodier, tilmed korn og anden fornødenhed og viktualier, således at de igen kan komme til deres gamle sædvanlige ret, brug, privilegier, som hans værk ydermere indeholdt. Hvilket vi hans anmodning med bemærkelsesværdig bevægelse har fået Os til at tænke over. Vi anser Os for at være af dansk blod, en kongesøn, er det ynkværdigt for Os at bemærke Vort fædrelands jammer og besvær. For at den gamle adel og nation igen med Gud

den almægtigste hjælp må komme tilbage til sin tidligere tilstand, har Vi i sinde at påtage Os sådan forpligtelse og besvær og påtage det nu i den almægtigste Guds og i den uadskillelige Trefoldigheds navn, dog således at førnævnte herrer, bisper, prælater, ridderskab, mandskab, stæder og menigmand på hvis vegne. førnævnte Mogens Munk, landsdommer i Nørre-Jylland, har været her hos Os, hurtigst muligt skal fastsætte en dag for Os i Ribe, Haderslev, eller Levetzau, hvortil de alle skulle komme til Os og hylde Os som deres herre og konge på sædvanlig måde og med Os fastlægge, hvad som hører til kronen, som er stæder, slotte, byer, landgods og andet ligesom det har været i salig højlovlig ihukommendes kong Christian (4) vor herre og faders og i hr. Johannes' (5) vor broders tid og overdrage og give Os det i hænde. Og når hyldningsdagen skal være, skal de 14 dage før lade det Os vide. Den dag, som de giver besked til Os, skal de udfærdige et brev med bispernes, prælaters, ridderskabet, mandsskabs og stæders segl. Vi vil da møde dem til hjælp og trøst med nogle tusinde til hest og fods og ammunition tjenlig til alvor og morskab og igen gøre og give dem en tilbørlig liflig ed og pligt.

Når dette er sket, vil Vi med liv og gods, land og folk med Vor yderste evne troligt håndhæve, beskytte og beskærme og igen genskabe loven og indsætte dem i deres rette privilegier med Vores forbliven og den almægtiges hjælp. De skal også flittigt med Os bringe de andre dele af Danmarks rige, som er Sjælland, Skåne, Fyn, Falster, Lolland, Langeland, Gulland (6) og andre, hvad de end hedder, med lempe og alvor, tillige med hyldning under Vor lydighed.

Men hvis det ikke kan ske, at de andre nævnte landsdele ikke kan komme i Vor magt, da skal ikke desto mindre bisper, prælater, andre gejstlige, ridderskab, mandskab, stæder og almue, som bygger og bor i Nørre Jylland (7) fastholde Os som deres svorne herre som fromme undersætter og blive hos Os med liv og gods, de skal med al magt villigt følge, tjene og hjælpe Os, så at de selv kan hjælpe,

beskytte, beskærme sig. På samme måde vil Vi være for dem igen en ærlig tro fyrste og med alle Vore fyrstedømmer, lande, folk, holde og bevise med nåde og tro, hvad der gøres fornødent. Vi vil også lade dem alle blive ved deres gode gamle sæder, ret, love, sædvaner, privilegier og rettigheder. Dem vil Vi, hvis der er behov for det bekræfte og antage etcetera.

Ligeledes vil vi beskytte og håndhæve den gamle lov og ret, som er givet af kong Valdemar (8). Hvis der er behov for nogen forandring, vil Vi med Rigets råds viden og samtykke ordne og forholde Os dertil. Mønten vil Vi gøre ens og lig med Vor mønt og med de vendiske stæders (9). De stæder, slotte og byer, som er bortforpantet til bisperne, prælater, gejstlige, ridderskabet, mandskab, stæder og almue, og som førnævnte kong Christian har fortrængt uden betaling, vil Vi igen lade dem tilgå og derom forholde Os efter Rigets råds kendelse.

Og eftersom salig kong Erik og dronning Margrete har tvunget nogle adelige til at tage deres eget gods som len af kronen og give breve og segl derpå, dem vil Vi efter Rigsrådets råd kassere, ødelægge og tilintetgøre.

Vi vil også bekræfte alle deres tilbørlige privilegier, ikke forringe, men forbedre dem, ligesom i Vore arvelande (10). Således vil Vi hjælpsomt til berømmelse til ydermere nådelig støtte straks forordne og sende 500 brugelige knægte og mænd til Vort slot og amt lille Tønder (11). Hvis Ribe by bliver angrebet af nogen, så kan de kræve førnævnte hjælp til sig, når de har brug for at forstærke og forsvare sig.

Til yderligere bekræftelse og forsikring, for at dette skal overholdes trofast, har Vi underskrevet dette brev med egen hånd og har befalet at Vort segl skal hænges ved. (Givet og skrevet, sted og år og dag ut supra (12)).

Noter ved Henrik Adrian

(1) liflig ed – en ed, der gør én tilfreds.

(2) opskrive – de skrev til herren (kongen) for at opsiges deres troskab

(3) tillukkede stæder, købstæderne var afgrænset med vold eller befæstning.
(4) Christian (den Første 1448-1481) – Frederik (den Første)s far
(5) Johannes – kong Hans (1481-1513), bror til Frederik.
(6) Gulland – Gotland
(7) Nørrejylland er sammen med Fyn et selvstændigt ”land” med landsting i Viborg. Hertug Frederik forestiller sig som mulighed at dele riget med Christian den Anden.

(8) Jyske lov er fra Valdemar Sejrs tid (1241)
(9) de vendiske stæder – er Rostock, Wismar og Stralsund. Christian den Anden formindskede sølvindholdet de sidste år i de prægede mønter for at skaffe midler til oprustningen. Hansestæderne fastholdt såvidt muligt et fast værdiindhold af sine mønter.
(10) hertugdømmerne Slesvig og Holsten
(11) Byen Tønder med Tønderhus
(12) ut supra – ”ovenfor” – Sætningen er sikkert indsat af Arild Huitfeldt og er ikke en del af brevtæksten.

Kilde 15: Hertug Frederiks brev til Mogens Gøye, uddrag – Vejle 17.marts 1523

Brevet findes i Rigsarkivet på papir på gammeldansk, trykt s. 51 i Breve og Aktstykker til Christian II's og Frederik den I's Historie Bd I (1854) udgivet af C.F. Allen.

Dele heraf oversat til normaliseret dansk s 69 i Carsten Elkjær Knudsen: Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36. Systime 1984. Her udvalgt og oversat af Henrik Adrian.

En gruppe adelsmænd med Mogens Gøye i spidsen søgte fortsat i januar-februar 1523 stadig at få en aftale i stand med Christian den Anden. Der kom nu flere breve med opsigelse af troskab fra adelige til kongen, især efter at hertug Frederik fra Holsten var draget op i Jylland med sin lejetrophær og lå ved Kolding den 13. marts.

Hertugen truede nu direkte Mogens Gøye (der holdt til på Skanderborg), og han skiftede derfor side i midten af marts 1523 sammen med Århusbispens Ove Bille og lensmanden på Koldinghus Oluf Nielsen. Snart efter indtog de sammen med de oprindelige oprørere deres plads i ledelsen af landet under den nyudråbte konge Frederik den Første. Han blev udråbt til konge på Viborg landsting den 26. marts 1523, hvor Mogens Gøye blev rigshofmester og Tyge Krabbe rigsmarsk.

...Du skal vide kære hr Mogens Gøye, at vort elskelige Danmarks riges råd har udvalgt os til at være konge over Danmarks rige. Derfor beder vi jer og påbyder strengt, at i uden forhindring eller tøven møder os i Århus næstkommende fredag (1) for der at forhandle med os om hyldning og tilbørlig tjeneste, som i er os pligtig til ... på Danmarks riges vegne. Lad ikke være med at komme, såfremt i ikke

vil have, at vi og alle andre, der følger os, skal fejde mod jeres egen persons hals (2) og liv, gårde, gods og undersætter her i riget...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) den 20.marts 1523

(2) hertugen truer Mogens Gøye med sine lejesoldater under Johan Rantzau, - så vil han kunne miste sit liv (ved egen persons hals), han vil miste sine ejendomme og sine underordnedes troskab.

Kilde 16: Mogens Gøyes opsigelsesbrev til Christian den Anden, Skanderborg 19. Marts 1523. Uddrag

Trykt i s 57-58 i Breve og Aktstykker til Christian II's og Frederik den I's Historie Bd I (1854) udgivet af C.F. Allen. Oversat til normaliseret dansk s 69-71 i Carsten Elkjær Knudsen: Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36. Systime 1984. Her oversat og udvalgt af Henrik Adrian.

...Menigheden her i landet (1) er gået over til rådet og har i enighed nu givet sig til...hertug Frederik, som nu i disse dage med et bemærkelsesværdigt antal krigsfolk, til hest og fods, er draget ind i landet for at modtage landet og hyldning af landets indbyggere...
...Rigsrådet har tit og ofte med alle dets beseglede breve på min ære og redelighed og med eders Nådes kongelige reces strengt krævet af mig, at jeg på min ære og redelighed skulle gå over til dem og landets almindelige indbyggere. Nu for 14 dage siden skrev rådet til mig, at jeg skulle komme til Kolding, hvilket jeg også gjorde. Da krævede de strengt slotsloven (2) af mig. Jeg forhandlede med dem, så jeg fik en frist af dem til nu palmesøndag (=29.marts). Jeg fik i dag skrivelse fra hertugen (3), som jeg sender Eders nåde en afskrift af indelukket i dette brev. Rådet her i landet har med det menige ridderskab også truet og undsagt mig, at hvis jeg sidder således længere og tøver for dem, da vil de afbrænde mine gårde og tage det jordegods, som jeg har her i landet, og siden hvor de kan få fat i det i Danmark...
...Gud skal vide, at jeg nu for denne lejligheds skyld meget og ganske sørgende nødes til at opskrive (4) eders Nåde huldskab, mandskab og tro tjeneste. Gud ved, at det er ledt for mig af hele mit hjerte, at jeg på noget

tidspunkt skulle skrive et sådant brev til eders Nåde...
...Jeg havde gerne selv personligt begivet mig over til Sjælland til eders Nådes højmagtighed. Da har jeg fået at vide...hvorledes Sigbrit hele dette år har anklaget mig og sagt, at jeg skulle være konge her i Nørrejylland og regere det. Da skal eders Nåde aldrig erfare...andet, end at jeg har opført mig eller regeret anderledes på eders Nådes vegne efter den befaling, som jeg har haft af eders Nåde her i landet, end som en tro mand bør rette sig efter over for sin herre og konge. Derfor skal hun aldrig sige mig noget på med rimelighed. Da skal eders Nåde vide, at jeg har erfaret..., at hun endnu er så hårdt i eders Nådes gunst og i regeringen, mere end hun har været tidligere. Derfor tør jeg ikke begive mig der til landet (5) til eders Nåde. Jeg frygter at hun skal lyve mig min hals af (6), for hun er før gået derefter...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) landet – der menes Nørrejylland (nord for Kongeåen)
- (2) slotsloven – er retten til at befale over et slots/et lens mandskab og krigsfolk
- (3) hertug Frederiks trusselsbrev – kilde 4
- (4) opskrive – opsigte og skrive til
- (5) landet – der menes Sjælland
- (6) Sigbrit havde tidligere truet Mogens Gøye på hans liv.

Kilde 17: Frederik den Førstes håndfæstning 3. august 1523 og rigsrådets forpligtelse ved kongevalg efter Frederik den Førstes død 10. august 1523. Uddrag.

17A: Frederik den Førstes håndfæstning 1523. Uddrag – anklagerne mod Christian den Anden, om kirken, bispens rettigheder og om eventuel efterfølger. 3. August 1523.

Håndfæstningen findes på gammeldansk i Rigsarkivet og er trykt i "Aarsberetninger fra Gehejmearkivet Bd II" (1856-60), s 66-79. Den findes på nettet.

Håndfæstningen findes i to udgaver, en foreløbig udstedt i Viborg 26. marts 1523 med 22 bevarede segl, og en endelig udgave udstedt i Roskilde 3. august 1523 med 53 bevarede segl.

Den sidste er anvendt her og oversat i uddrag til moderne dansk af Henrik Adrian.

*Inddeling og afsnit er indsat af Henrik Adrian. Til hjælp ved oversættelsen fra gammeldansk er anvendt ordlisten i www.middelaldertekster.dk og Otto Kalker: *Ordbog til det ældre danske sprog**

1300-1700 bd I-VI (1881-1918/ genoptr. Akademisk forlag 1976) (findes også delvis på nettet – www.hist.uib.no).

Udi den Hellige trefoldigheds navn amen.

Vi,

Lage Urne til Roskilde, Niels Stygge til Børglum, Niels Clausen til Århus, Ivar Munk til Ribe, Jens Andersen til Odense, Stygge Krumpen til Børglum, Ove Bille til Århus, Jørgen Friis til Viborg, med guds nåde biskopper, Ove Jepsen electus (1) til Lund, Henrik abbed i Sorø, Eskild prior i Antvorskov, Knud Henriksen provst i Viborg,

Mogens Gøye, Danmarks riges hofmester, Tyge Krabbe, Danmarks riges marsk, Niels Høgh, Preben Podebusk, Henrik Ovesen, Henrik Krummedige, Hans Bille, Albret Jepsen, Matthias Eriksen, Peder Lykke, Joakim Lykke, Otte Krumpen, Johan Oxe, Johan Urne, Vincents Lunge, Anders Bille, Tyge Brae, Aksel Brae, Holger Gertsen, riddere,

Mogens Munk, landsdommer i Nørrejylland, Ove Vincents, Erik Eriksen, Oluf Nielsen, Otte Holgersen, Knud Urne, Johan Bidrnszen, Laurits Skenkel, Niels Bild, Henning Valkendrup, Eiler Eriksen, Hans Kraffze, Niels Vincents, Morits Jepsen, Knud Bille, Esger Bille, Trud Gertsen, Danmarks riges råder,

Abbed Severin til Vitskøl, abbed Jep af Øm kloster, Niels Bodelsen i Vestervig, Jens provst i Tvilum, abbed Jens i Esrum, abbed Hans i Ringsted, abbed Rasmus i Skovkloster, abbed Jens i Knardrup, abbed Jep i Herrisvad, Henrik provst i Dalby,

Jacob Trolle, Ove Brae, Claus Bille, riddere,

Erik Stygge, Axel Nielsen, Lucas Krabbe, Niels Ludvigsen, Eiler Bryske, Christian Andersen, Jens Hvass, Jens Torbernsen, væbnere,

Gør alle vitterligt,

at fordi Danmarks rige fra Arilds tid altid har været, og endnu er et frit valgrige, så danske mænd fra den første begyndelse altid har haft deres kåring til at hylde, vælge og tage, hvilken herre og fyrste de selv synes skal være herre og konge, som skulle ville råde og regere dem efter deres eget lands skrevne lov og gode gamle sædvaner og skulle sikre den hellige kirke sammen med landets menige indbyggere, åndelige og verdslige, deres privilegier og friheder. Derfor har tidligere konger af Danmark, den ene efter den anden, ved deres hyldning og kroning, altid givet, gjort og svoret og beseglet overfor Danmarks riges råd, på det menige lands indbygges vegne, håndfæstninger og lovgivning, som også den højborne fyrste kong Christiern efter samme gode sædvaner nu sidst gjorde og forpligtede sig på sin kristelige tro og kongelige ed, at hans lov og håndfæstning skulle være ubrudt, og at han ville holde alle de ord og artikler, som hans lov og håndfæstning indeholder. Dersom hans Nåde, hvilket Gud forbyde, gjorde noget derimod, da skulle landets menige indbyggere ved deres ære være forpligtede til at afværge det, og dermed intet at have forbrudt imod den ed om tjeneste og troskab, som de har svoret ligesom hans Nådes beseglede håndfæstning og ed klart udviser og indeholder. Efter denne højtidelige forpligtelse og på det alle herrer og fyrster og hvert redeligt menneske skal vide og i sandhed bekende, at vi det tidligere rigets råd, adelen, ridderskabet og rigets menige indbyggere var åbenbart nødt til og tvunget til imod al vor vilje og sind, det som Gud siger er forkert, at skille os fra den højborne fyrste Christiern og at opsiges hans Nåde huldskab, mandskab, ed, forpligtelse og tro tjeneste på grund af disse efterskrevne og mange flere bemærkelsesværdige sager, fejl, beskyldninger, for hvilke vi for Gud eller verden ikke var skyldige eller pligtige at være vores Nådes undergivne eller på nogen måde skulle udføre og drive urimelige og onde

gerninger mod Gud og den hellige kirke, rigets råd, riddere, riddermændsmænd (2) og rigets menige indbyggere, som disse tre rigers indbyggere, indtil nu har oplevet og som andre har oplevet og som følger her:...

(Herefter kommer en liste over de forhold, som Christian den Anden anklages for:)

1. ...Først har den tidligere kong Christiern fornærmet den himmelske Gud og ført mange simple og enfoldige undersåtter i vildfarelse ved i de forløbne år at tillade åbenbare kættere i sin nådige kongelige stad København, som har prædiker og undervist den menige mand imod den hellige Romerske kirke, alle kristne menneskers åndelige moder, som vi og vore forfædre altid har været undergivet på den hellige tros vegne...
2. ...Ligeledes har hans Nåde ladet gribe og fange indviede biskopper og prælater, dertil riddere og gode mænd, og ladet dem halshugge, aflive og lægge på jorden til hunde og svin og siden brænde dem, uden at de var skyldige og ikke fik hjælp, nåde og ret, men i god tro troede på hans Nåde og hans breve og skrivelser.
3. Ligeledes har hans Nåde taget en indviet abbed og munke samtidig, mens de gik fra alteret og lod dem straks sænke (3) og ihjelslå uden al skyld, brøde, dom, nåde og ret.
4. Den person (4), der har udført disse omtalte ukristelige gerninger på hans Nådes befaling under hans egen tilstedeværelse, gjorde han til høvidsmand for land og folk udi det hele kongerige og indsatte ham derudover som ærkebisp i Lund og biskop i Skara, hvilken person hans Nåde siden for den hellige Romerske kirke til yderligere forargelse, lod hænge og brænde uden al hjælp.

5. Ligeledes lod hans Nåde fange og gribe biskop Karl af Hamar (5) og holdt ham fangen sit livs tid ud uden al hjælp og ret.
6. Ligeledes lod hans Nåde fange og gribe biskop Jens af Odense (6), som kom til hans Nåde i god tro og stolede på hans Nådes breve og skrivelser, og han blev nu i lang tid holdt i tårn og fængsel uden al hjælp, nåde og ret.
7. Ligeledes har hans Nåde i samme tid, som den tidligere biskop Jens var fanget, overtaget hans gård i Odense og taget fra ham og stiftet med mere, stiftets slotte, gårde og gods og klenodier og beholdt det med vold og magt.
8. Ligeledes har hans Nåde nødet og truet Lunds domkapitel, som kom til hans Nåde i god tro på hans Nådes brev og skrivelse, med tårn og fængsel, så de måtte aflevere domkirkens slot og landet Bornholm og Åhus med mere og kirkens gårde, gods og ejendom, som hans Nåde ikke tidligere havde kunnet tilegne sig fra samme stift ved almindelig rettergang.
9. Ligeledes har hans Nåde plaget og beskattet den hellige kirke, biskopper, prælater og andre af kirkens tjenere, hvor hans Nåde i stedet for burde have forhandlet og beskyttet dem, i stedet for med vold at have frataget dem deres privilegier og friheder, som de fra første begyndelse efter kirkeloven har været fratvunget og været brugt mod kirkeloven, sin kongelige ed og håndfæstningen, som der var svoret på og beseglet.
10. Ligeledes på grund af disse og andre af hans Nådes ukristelige gerninger og uretfærdige regering er der nu ikke ærkebisper (7) ud i disse tre riger Danmark, Sverige og Norge, og mange biskopper er aflivet og forjaget som på Fyn, i Strängnäs, Skara, Västerås, Åbo, Oslo, Bergen og

Stavanger, disse tre rigers indbyggere til stor mangel, skade og fordærv.

11. Ligeledes har hans Nåde på samme måde overfaldet adelen og ridderskabet, særlig hans Nådes råd her Knud Knudsen ridder, som hans Nåde lod halshugge mod hans Nådes råds råd og dom. Siden tog hans Nåde alt hans arvegods under kronen.
12. Ligeledes lod hans Nåde halshugge velbyrdig svend Torben Oxe mod hans Nådes råd og det samme med junker Hans og Staffen Weffersteenn, hans Nådes og rigets tro tjenere.
13. Ligeledes mod lov og ret lod hans Nåde opgrave velbyrdig mand Mogens Thommesen fra Sortebrødrenes kirke i Århus, som uden tilgivelse og sakramente, som en kristen mand burde have, og lod ham siden hænge som en tyv uden al dom og ret, og han tog alt hans gods og hans hustrus gods under kronen.
14. Ligeledes har han på samme måde mod hans brev, beseglet, på tro og love uden al nåde, tilgivelse og ret ganske forfærdeligt uden skyld og skriftemål halshugget ærlige og velbyrdige mægtige riddere, Sveriges riges råd, adelen, ridderskabet og gode mænd i Stockholm, som selv havde indsat, salvet og kronet hans Nåde som deres herre og konge. På samme måde tog han alt deres gods under kronen og fængslede deres hustruer og børn.
15. Ligeledes har hans Nåde på samme måde beskattet hans Nådes råd, riddere, adelen, gode mænd, fruer og jomfruer sammen med andre tjenere og trælle, og taget fra dem deres privilegier og friheder, som deres forældre har haft fra Arilds tid, mod hans Nådes kongelige ed og håndfæstning.
16. Ligeledes har hans Nåde foragtet og ringeagtet den hellige kirkes prælater, riddere og gode mænd, som han burde

have elsket, og han har tiltrukket den spottende og ringeagtende kvinde Sigbritt som hele tiden har været årsag til og været hans Nådes rådgiver for alle disse nedskrevne og ukristelige og onde gerninger, der har været os og rigets menige indbyggere til evig skade og fordærv.

17. Ligeledes på samme måde har hans Nåde efter samme unyttige onde kvindes råd elsket og inddraget sine ligestillede, trælle og skalke, og betroet dem slot og len til hende efter hans Nådes råd, så riddere og gode mænd og dermed adelen og ridderskabet blev forhadet, fortrængt og afvist.
18. Ligeledes har hans Nåde ændret slotsloven (8) til hans frue og børn mod hans kongelige ed og håndfæstning.
19. Ligeledes har hans Nåde og hans ulovlige og dårlige styring af Sverige, de vendiske stæder og de andre omliggende lande mod hans Nådes råd, vilje og samtykke påført os, riget en stor fejde og hentet her til landet udenlandsk magt til vores og rigets indbygges skade og fordærv.

Dette tidligere omtalte ukristelige regimente af hans Nåde med hans onde gerninger og utålelige klager må ikke for os og landets indbyggere, for Gud og verden, påføre os lidelse længere, selvom hans Nåde ofte har været påmindet derom, men det har ingen bedring medført.

Derfor – efter som det står foreskrevet, at sværge ved Gud, har vi skrevet og opsagt hans Nåde huldskab, mandskab, ed og vor tro tjeneste, for at fri vort fædreland, evige privilegier og friheder fra at forhandle med vor Nåde og beskærme os for hans og alle andres overvold.

For at landet ikke mere skal være uden herrer, høvdinge og regering, da er vi i fællesskab blevet enige om med adelens, ridderskabets, købstadmænds, bønders og landets menige

indbygges samtykke, at vi i den tidligere kong Christierns sted nu igen i den hellige Trefoldigheds navn med vor fri vilje og kåring, har valgt, fuldbyrdet og samtykket i at højbårne fyrste hr. Frederick, med Guds nåde ret arving til Norge, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve til Oldenburg og Delmenhorst, bliver en fuldmægtig konge over al Danmark; idet vi ikke ser på, at hans Nåde er en indfødt kongesøn i Danmark, men på det fyrstelige ord og det kristelige regimente, hans Nåde følger og altid har holdt. Således har hans fyrstelige Nåde, ligesom tidligere konger i Danmark, lovet, svoret og tilsagt os, på de menige indbygges vegne, denne efterskrevne håndfæstning, på sin fyrstelige ære, kristelige ed og med sin gode tro at ubrødelig at holde alle sine artikler og punkter, som her efterfølger:

(Herefter følger hertug Frederiks erklæring og løfter, der indledes med en almen erklæring)

Vi Frederick med Guds nåde udvalgt konge til Danmark, ret arving til Norge, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve til Oldenburg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at have hørt, spurgt og sandelig erfaret, hvorledes den førnævnte højbårne fyrste kong Christiern, vor kære broders søn imod sin svorne kongelige ed og beseglede håndfæstning, førte et ukristeligt og utåleligt regimente over den hellige kirke, den hellige kirkes personer, biskopper og prælater, riddere, riddermændsmænd, købstadsmænd, bønder, og almue, rigets menige indbyggere, påvist i tidligere artikler og med andre utallige plager og overvold, som det er for langt at skrive om, men som er åbenbart for herrer, fyrster, stæder og omgivne lande, hvorfor Danmarks riges Råd, ridderskab, købstadsmænd, bønder og rigets menige indbyggere var tvunget til af nød at opsiges og afskrive den tidligere kong Christiern huldskab og mandskab (9) og søge hjælp, trøst og tilslutning af os eller andre herrer og

først aftale og forsvare fædrelandet, privilegierne, frihederne, liv og gods mod kong Christierns overvold, så har vi overgivet og anset den gunst, vilje, troskab og mandskab, danske mænd, som vor kære hr. fader (10) og broder – hans sjæl med Guds nåde - , har udøvet og bevist, på samme måde som os selv, at vi er en indfødt konges søn i Danmark, og at vi derfor er forpligtet bestandigt til at elske danske mænd med det bedste, således har vi også anset den tyranniske vold og de mange plager, der kom fra den tidligere kong Christiern, så vi med Guds hjælp, herrers, fyrsters og tilhængeres hjælp og frelse, uden at spare vores egen person, land, folk og al vor velfærd, derfor har vi lovet, fuldbyrdet og samtykket i deres valg, der erklærer os som en kåret og valgt konge, hvorpå vi nu på samme måde som tidligere konger i Danmark har gjort, lover og erklærer, at vi elsker Danmarks riges råd på rigets menige indbygges vegne og vil på samme måde overholde vore love og håndfæstning ubrødelig uden svig på vor fyrstelige ære, kongelige ed med de punkter og artikler, der her nu følger efter.

(Håndfæstningens punkter 1-75 – her udelukkende artiklerne om kirken og bisperne og efterfølger)

§2. Ligeledes skal vi først elske overalt den himmelske Gud og den hellige kirke og dens tjenere og virkelig styrke, aftale og forsvare alle punkter så de ubrydeligt kan nyde, bruge og beholde alle deres privilegier, friheder, statutter og gode gamle sædvaner, således som de er givet af den hellige Romerske kirke og de hellige døde fædre (11), kristne konger, fyrstinder og forstandere (12).

§3. Ligeledes skal vi aldrig tillade nogen kætter, Luthers disciple eller andre, at prædike eller lære (13) hemmeligt eller åbent imod den himmelske Gud, den hellige kirkes tro, den helligste fader Paven eller Romerkirken, men hvor de findes i vort rige skal de straffes af os ved tab af liv og gods (14)...

....

§4. Ligeledes skal vi efter denne dag aldrig tillade, at nogen skal udpeges eller vælges til noget bispedømme her i riget, som ikke er indfødt af adel i Danmark eller til noget prælatembede andre end rigets indfødte adelige eller doktorer i den hellige skrift eller kirkeloven eller værdige lærde mænd, som er duelige og nyttige hertil, men som dog er født dansk, med mindre vi kan få det med Danmarks riges råds vilje og samtykke, riget til nytte og gavn (15).

§5. Ligeledes skal vi ikke nominere, præsentere eller indsætte nogen udlænding til noget prælatembede, nogen kirke eller kirkelen i Danmark, vi skal efter vor evne heller ikke indsætte nogen kurtisane (16) eller andre dertil. Dette skader danske mænd, hvilket ofte er sket.

§6. Ligeledes skal vi aldrig hindre eller lade hindre noget kapitelsvalg (17), dersom det vælger efter førnævnte artiklers indhold. Vi skal aldrig trænge nogen prælat eller formand ind mod kapitlets samtykke, dog beholder vi forslagsret til to eller tre af fra det kapitel, hvor bispen er død, eller også foreslår vi med Danmarks riges råd den, som er nyttig for kirken og vi beholder den juspatronatus (18) til de len, som vore forfædre, tidligere Danmarks konger, har haft.

§7. Ligeledes skal og må hver biskop og prælat frit nyde og bruge den hellige kirkes ret og lov (19), som de fra Arilds tid har brugt, dog således at de sager, som bør afgøres på landsting og herredsting, skal høre til tingene.

§8. Ligeledes skal vi ikke tillade uden rigets råds hjælp og støtte, at nogen retssag åndelig eller verdslig skal indberettes eller føres til Rom, førend den først er behandlet af rigets prælater efter rigets privilegiers bestemmelse.

§9. Ligeledes skal vi holde værdige fædre og prælater, strenge riddere og riddermændsmænd, Danmarks riges ædlinge i stand og ære og hjælpe dem med kronens len hver efter vor og deres interesse, med villig og tro tjeneste, så de ikke skal søge herredage

(20) eller afholde andre kongelige byrder af deres eget.

§10. Ligeledes skal vi aldrig pålægge noget kloster med borgeleje (21) eller med anden kongelige byrde, medmindre vi kan få det med formandens (22) eller vort elskelige råds samtykke dog ikke mere end det var i vor kære hr. broders tid, så gudstjenesten derved ikke formindskes eller nedlægges.

(Håndfæstningen om næste kongevalg)

§31. Ligeledes da Danmarks rige fra Arilds tid og fra første begyndelse har været et frit kære (23) rige skal vi ikke kræve af rigets råd eller rigets indbyggere at en af vore sønner eller nogen anden skal udvælges til at blive konge efter vores død, da Danmarks riges råd og indbyggere skal nyde deres frie valg, når vi afgår. Gøres noget herimod, da skal det ingen magt have, uden at vi kan have det i deres minde (24)...

(Afslutning)

....

Ligeledes forpligter vi os til at holde denne håndfæstning med alle de ord og artikler, som den indeholder, som vi nu har svoret med vores elskelige Danmarks råd på rigets menige indbygges vegne, og som vi yderligere ved vor kroning med Gud har tilføjet. Gør vi noget derimod og vi ikke vil lade os undervise af vort elskelige råd, det Gud forbyde, da skal alle landets indbyggere ikke være os huldskab, ed eller tro tjeneste (25) pligtige, men de skal være pligtige til med deres ed at afværge det, og de forbryder intet derved mod den ed, huldskab, mandskab og tro tjeneste, som de nu har svoret os. Til alle disse ovennævnte artikler har vi omtalte Frederick med Guds nåde udvalgt konge til Danmark, og vi omtalte rigets råd og gode mænd med vor vilje og viden ladet hænge alle vore segl, sekreter og signeter nedenunder dette vort åbne brev.

Givet i vor stad Roskilde mandagen næst efter Sankt Peter vincula (= 1.august – dvs 3

august) efter Guds byrd femtenhundrede tre og tyve.

Noter ved Henrik Adrian

- (1) én bisp er først electus (udvalgt af domkirkens kanniker) og bliver så derefter af paven eller ærkebispens konfirmeret (og kan så udføre alle sine hverv: indvie kirker, give præster ret til at anvende sakramenterne).
- (2) riddermændsmænd, er ofte lavadel i tjeneste hos en ridder eller kongen.
- (3) abbeden og munkene i Nydala kloster i Småland blev druknet, se Fortælling 25.
- (4) Didrik Slagheck, se Fortælling 25, biografi.
- (5) norsk bisp som Christian den Anden holdt fængslet i flere år til han døde.
- (6) Jens Andersen Beldenak, kom ved Frederik den Førstes magtovertagelse tilbage til Odense stift. Om hans liv se Fortælling 25, biografi.
- (7) ærkebisperne havde vigtige funktioner, som dem der kunne indvie bisperne og give dem fuld myndighed, det var derfor et problem, at de ikke blev konfirmeret af paven, og at de blev forfulgt og ofte var i eksil.
- (8) slotsloven er aftaler om at opretholde magten, når en konge dør. Den der har slotsloven, har retten til at bestyre slottene, indkræve de kongelige skatter og råde over de tropper, der var knyttet til lensmændene. Normalt var det i et valgrige som det danske Rigsrådet, der besad slotsloven. Ved at flytte den over til sin hustru og sine børn kunne kongen lettere bestemme, hvem hans efterfølger skulle være.
- (9) huldskab – er en del af den formel, der knytter en tjener til sin herre, ved at give ”huldskab, mandskab og tro tjeneste” knyttede man sig til en herre.
- (10) Frederik den Første er farbror til Christian den Anden og Frederiks far er kong Christian den Første.
- (11) der er tale om kirkefædrene, hvis skrifter er vigtige som rettesnor for de teologiske diskussioner.
- (12) forstandere – er klostrenes ledere – abbeder, gardianer, priorer.
- (13) lære betyder her at undervise – de evangeliske prædikanter havde både prædiken, sang og undervisning som middel til at fortælle om evangeliets ord og budskaber.,
- (14) ”åbenbare kættere” skulle brændes, kongen forpligter sig til at forfølge kætteri og også inddrage kætternes ejendom.

- (15) Rigsrådet har fået tvunget igennem at bisperne skal være adelige, kun Jens Andersen Beldenakke (Odense) er på dette tidspunkt som skomagerson ikke-adelig, tilgængæld er han konfirmeret af paven.
- (16) Kurtisane, løstagtig kvinde, her symbol på forholdene i Rom, hvor Paven udpeger folk til de mange kirkeembeder mod stor betaling, Christian den Anden udnytter dette i flere omgange fx i Lund (se historien om Didrik Slagheck i Skibbykrøniken). Sammenhængen er beskrevet i Skibbykrøniken af Povl Helgesen, se Fortælling 25.
- (17) Domkapitlets kannikker havde efter kirkelovene valget til at indstille bispen til paven. Ved at sikre sig en forslagsret kunne kongen tvinge sin kandidat ind som bisp. Det sker mere og mere i senmiddelalderen.
- (18) juspatronatus er retten til at besætte et præste- eller sognekald. Ofte havde klostre, domkapitel eller en herremand patronatsret til sognekirkerne (det afhæng af kirkens tilhørsforhold), kongen kunne også have det fx i de kongelige købstæder. Efter reformationen overgik mange sognekirker til statsmagten og kongen fik da patronatsretten, mens adelen beholdt sine.
- (19) kirkens domsmyndighed omfattede først og fremmest alle personer tilknyttet kirken. En lang række sager i forbindelse med ægteskab, arv og trosforhold hørte også under de kirkelige domstole og bispen. Da kirken besad vigtige sanktioner som fx udelukkelse fra sakramenterne og fra det kristne fællesskab var de kirkelige domstole ved at overtage mange typer af konfliktafgørelser, som ikke direkte hørte under kirkeloven og kirkens retsområde, men som folk accepterede som gældende afgørelse.
- (20) Herredage er der, hvor adelen mødes, og der kan både være tale om politiske beslutninger og retsafgørelser. Det var på Herredagene indtil 1536 at adelens interessevaretagelse mod den krævende kongemagt foregik.
- (21) borgeleje er indkvartering af soldater.
- (22) se 12)
- (23) kåre=vælge/udvælge – rigsrådet råder fordi der skal vælges en ny konge over slotsloven, magten over slottene.
- (24) Rigsrådet lover at have kongens sønner i deres ”minde” (men det er ikke en fast arveaftale). Den udformes 10.august, se kilde 17B.
- (25) troskabsformlen, der kan opsigte tjenerforholdet til kongen - det er håndfæstningsparagraffen om ”undervisning” af fyrsten, der giver adelen mulighed for at ændre kongens politik.

17B: Rigsrådets forpligtelse ved kongevalg efter Frederik den Førstes død. 10 august 1523 (Uddrag)

*Teksten er skrevet på gammeldansk og findes i Rigsarkivet. Den er trykt i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 60. Oversat af Henrik Adrian.*

Vi har nu, Danmarks riges råd for sådanne og mange andre flere bemærkelsesværdige årsager, ... og med dette vort åbne brev har vi lovet og tilsagt hans Nåde og forpligtet os og vore efterkommere Danmarks riges råd på vor gode tro og løfte, at om hans Nåde dør, det Gud forbyde, da vil og skal vi kære og vælge en af hans Nådes sønner til at være herre og konge over Danmarks rige efter hans død og ingen anden. Og fordi Danmarks rige er et frit valgrige, skal rigets frihed om valg hermed ikke være krænket, dog, at når hans Nådes søn, som efter hans Nådes tid udvælges til

herre og konge, skal han holde den hellige kirke, prælater, ridderskabet og det menige rigets indbyggere ved lov, ret, friheder og privilegier, som den tidligere højborne fyrste hr. Frederich har lovet, svoret og beseglet os og Danmarks menige indbyggere, og samtidig skal hans Nådes søn love aldrig at gøre nogen kontrakt eller lave noget forlig med kong Christian, hans børn eller afkom, som vi og vore efterkommere og rigets indbyggere på nogen måde kan komme til skade eller ulykke uden med Danmarks riges råds viden, vilje og samtykke...

Kilde 18: Povl Helgesens brev til kannik Hans Lauridsen 30. september 1523

*Teksten findes på latin i flere afskrifter i Rigsarkivet, den er oversat af A. Heise og trykt i **Skibykrøniken** (1890-91) s 192-194. Datoen kan være 3. eller 30. september, mest sandsynligt den 30.*

*Brevet er sendt til en god ven af Povl Helgesen kort efter Frederik den Førstes magtovertagelse og fortæller om hans opfattelse af, hvad der sker – jvf **Skibykrøniken** (Kilde 20).*

Hans Lauridsen var kannik ved Roskilde domkirke, hvortil Povl Helgesen var knyttet som lektor og underviser i sidste del af Frederik den Førstes regeringsperiode. Hans Lauridsens broder var Peder Lauridsen (Laurensen), den senere kendte evangeliske prædikant i Malmø.

Hans Lauridsen fastholdt sin reformkatolske indstilling og forblev ved Roskilde domkirke til han døde i 1556.

Brevet er skrevet efter Frederik den Førstes magtovertagelse – omkring udstedelsen af håndfæstningen i august 1523 i Roskilde og viser Povl Helgesens vurdering af situationen, mens København endnu var under belejring og bønder og borgere udtrykte stor utilfredshed med adelsvældet.

Til værdige herre, mester Hans Lauridsen, kannik i Roskilde, sender karmelitterbroder Paulus Heliæ sin hilsen.
Jeg beder dig kære Hans, at du ved denne vor Peder (1) vil give mig til kende, når din ærværdige herre biskoppen får tid til at beskæftige sig med den sag, som jeg nylig i al fortrolighed har meddelt dig. Jeg ville nemlig selv for længe siden have begivet mig til Jer; men jeg regnede hele tiden med, at I var så optaget af alvorligere forretninger, at I slet ikke havde tid til at skænke disse anliggender nogen opmærksomhed. Imidlertid har sagen

taget en sådan vending, at den ikke mere falder synderlig i min smag; ja jeg har endog fortrudt det besvær jeg har anvendt på det værk (2), da regeringsforandringen ikke er faldet ud efter mit ønske. Af den havde mange ventet sig en hel genoprejsning af alt det, som hidtil var kommet i forfald; men det er så langt fra, at den har haft en sådan genopretning til følge, at der tværtimod er opstået langt flere uroligheder, større forvirring og flere offentlige ulykker end før. Almuen taler nu med langt større dristighed om hele rigets prælater og adel, end den

nogensinde har gjort om kong Kristiern, der for sin slette regerings skyld blev fordrevet til så stor skam for sig selv. Ja, der er endogså dem, som mener, at kong Kristiern kun blev fordrevet, for at de store kunne sørge for deres egne private fordele. Og gid dog hele stormandssværmen i det mindste så længe havde tiet stille med deres ret over de dem underlagte bønder, om de ellers havde nogen, indtil de nu udbrudte oprør var blevet helt neddæmpede; men mens alle hårdnakket har gennemdrevet den ret, som de enten selv har opdigtet eller fået, Gud må vide med hvilken hjemmel, har de i den grad lagt fængstof til ilden, så der er fare for, at den vil afstedkomme en stor brand (3). Der er fremdeles mange, som mener, at det havde være bedre at finde sig i ens tyranni end i så manges. Eens gerrighed er det ikke vanskeligt at mætte, men at tilfredsstille manges umættelige begærlighed er en umulighed. Og rigets øvrighed og råder er i så høj grad blevet sig selv ulige (4), at de snarere fortjener enhver anden benævnelse end den, som de gør fordring på ifølge deres lange anerække(5), thi deres handelsfuldmægtige har således besat enhver krog af riget, så de med lethed kan indsamle alle fluer, om de ellers kunne være dem til nytte og fordel. Derfor råber også mange, at de ikke har fortjent at have en bedre fyrste end kong Kristiern, der var den første blandt alle tyranner, det kunne alle let blive enige om. De fleste venter derfor nu også kong Kristierns ankomst med større iver, end de før ønskede hans bortgang, hvad enten dette har sin grund i almuens mangel på omdømme, eller fordi de

med fuld ret er æggede dertil ved de nuværende magthaveres tyranni. Jeg drister mig ikke til at afgøre sagen; men det ved jeg, at hvis de ikke holder op med at søge deres egne private fordele og i stedet giver sig til at tænke på det fælles bedste, så vil følgen blive, at den retfærdige Gud, alles uvildige dommer, føjer endnu hårdere plager til dem, vi allerede har prøvet. Dette skriver jeg til dig, kære Hans, fordi jeg til fulde kender din retsskaffenhed, som jeg derfor ikke tvivler om, vil holde mig det til gode, om jeg henrevet af mit sinds heftighed har begået den uklogskab, at plapre ud med et og andet. Lev vel. Skrevet i Helsingør den 30 september (6) år 1523 efter Guds byrd.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Peder Lauridsen, den senere reformator i Malmø, endnu i 1523 Povl Helgesens ven og fælle.
- (2) Povl Helgesen deltog aktivt på oprørernes side og i udarbejdelsen af forsvaret for at afsætte Christian den Anden. Hans skrifter viser dette. Måske har han været med til at skrive indledningen i håndfæstningen – se Kilde 17A - , og det tilsvarende klagebrev, der blev udsendt om Christian den Anden.
- (3) Adelen pressede igennem at de fik ret til at dømmes og selv straffe deres fæstebønder (hånds- og halsret). Der var stor bondeuro på Sjælland over at adelen fik nogle af bøndernes rettigheder ophævet. Kong Frederik den Første måtte derfor love bønderne at ophæve stavnsbånd og vornedskab.
- (4) ulige – de to parter blev så forskellige/ så uenige i deres opfattelser.
- (5) anerække – er slægtstavlen, der viser ens adelskab og fine afstamning, her anvendt ironisk om den grådige adel.
- (6) i afskrifterne nævnes den 3. eller den 30. september, det er den sidste dato, historikerne normalt har valgt, da det passer bedst med de øvrige begivenheder.

Kilde 19: Ørnevisen (tilblivelse mellem 1523-31)

Visen er sandsynligvis blevet til mellem Christian den Andens flugt i 1523 og hans forsøg på comeback i Norge 1531. Der er tale om en propagandatekst til fordel for "ørnen" – Christian den Anden.

Teksten er ikke kendt fra samtidens tryk, den er sandsynligvis blevet til blandt borgerskabet i Malmø/København eller blandt de flygtede tilhængere i Nederlandene, der opholdt sig ved Christian den Andens eksilhof.

Både borgerne og mange bønder sluttede op om Christian den Anden, da den holstenske hertug Frederik og den danske højadel fjernede kongen fra magten.

Teksten kendes først fra en nedskrift i Rentzells håndskrift fra o. 1580. Den blev trykt i Anders Sørensen Vedel: *Et hundrede udvalgte danske viser*. 1591. Anders Sørensen Vedels "beskyttende" forord er med her.

Den findes her i en normaliseret udgave efter *Danmarks gamle Folkeviser III nr 174* trykt i en skolebog *Danske Folkeviser i udvalg nr. 31* ved Axel Olrik, under medvirkning af Ida Falbe-Hansen. Udgivet af Dansk lærerforening. Første samling, sjette udgave, gennemset af Hans Ellekilde og Ingeborg Simesen. København 1927.

Anders Sørensen Vedel (1591): *Et hundrede udvalgte danske viser II*, 51 –Forside og Vedels kommentar til visen (a).

-It Hundrede
uduaalde
Danske Viser /
Om allehaande Mercklige
Krigs Bedrift / oc anden seld=
som Euentyr / som sig
her udi Riget
ved
Gamle Kemper /Naffnkundige
Konger og ellers forneme Perso=
ner begiffuet haffuer / aff arilds
tid indtil denne neruæ=
redis Dag
Ω
Prentet udi Ribe paa Lilie=
bierget / aff
Hans Brun.
A N N O
M D IXC.
Cum Gratia & Priuilegio.

Koning Frederich den Første anammes efter Kong Christian II. til Koning udi Danmark.

Efter at Koning Christian II. vaar rømt aff Danmarck, bleff hans Farbroder Konning Frederich I. vald igien udi hans sted Ano Dni 1523. Oc vaar da lang tid stor indbyrdes Uenighed her udi Riget, at nogle end da lode sig forføre oc opholde paa has Haand. Huilcke haffue dictet denne Vise her om huilcken wi lade bliffue ved sit værd, som den i mange Aar er siungen her i Riget. Thi met Viser vinder eller taber man huercken Land eller Riger. Der hører alt mere til, oc den som det Spil Regerer, sider her offuen faare. Hand er den, som Daniel siger, der omskiftr tid og stund, det er, setter huert Rige og huer Monarch sin Termin faare, hure lenge de skulle vare, oc hand affsetter Konger oc indsetter Konger etc

Ørnevisen/Fuglevisen. -Axel
Olrik DgF III, nr. 173

Kong Frederich den I. anammer Danmarck.

1.	Alle smaa Fugle, i Skoven er,
de giver paa Høgen stor Klage:
han river af dem baade Fjer og Dun,
han vil dem af Skoven jage.
- Men Ørnen han bygger i Fjældet ud.	-	-Alle smaa Fule i Skoffuen ere,
de giffue paa Høgen stor Klage:
Hand riffuer aff dem baade Feyre oc Dun,
oc vil dem af Skoffuen iage.
-Men Ørnen bygger i felden ud.
-	-	-	-
2.	-Saa fløj de sammen i Egetop,
de lagde deres Raad paa ny,
hvorledes de en Fuglekoning faa,
dem kunne fra Høgen fri (1).	-	-Saa fløye de op i Ege Top,
de lagde it raad paa ny:
Huorledis de skulde en Konning faa,
dem kunde fra Høgen fri.
-	-	-	-
-3.	-Frem da traad den søllige (2) Krage,
hun var saa sorrigfuld:
"Kejser (3) vi os den gamle Ørn!
Jeg haaber, han vorder os huld."	-	-Frem da traadde den wselige Krage,
hun vor saa sorgefuld:
Keyse v oss den gamle Ørn,
ieg haabis hand vorder oss hild.
-	-	-	-
-4.	-Det svarte alle de andre smaa
Fugle,
de svarte ja dertil:
"Nu er Ørnen Fuglekoning,
saa længe som Gud han vil."	-	-Det vaar alle de andre smaa Fule,
de svarede ia der til:
Nu er Ørnen vorden Fule Kong,
saa længe som Gud han vil.
-	-	-	-
-5.	-Dertil saa svarte den stolte Høg:
"Vi steder (4) det ingenlunde;
og skal den Ørn være Fuglekoning,
han lægger os øde i Grunde."	-	-Til da suaret den stolte Høg,
wi stede det ingelund.
Oc skal den Ørn være Fule Kong,
hand legger oss øde i grund.
-	-	-	-
-6.	-Alt da spurgte (5) den gamle Ørn,
han blev saa vred udi Hu;
saa slog han til den stolte Høg
alt med sin skarpe Klo.	-	-Det da spurde den gamle Ørn,
Hand bleff saa vred i hue:
Oc slog hand til den stolte Høg,
alt met sine skarpe Klo.
-	-	-	-
-7.	-Derved da glædtes de andre smaa
Fugle
og synger hver med sin Stemme;
i Lunden er Fryd og Fuglesang,
alt der som Ørnen var Hjemme.	-	-Der ved da glæddis de andre smaa fule,
oc siunge huer met sin stemme:
I Lunden vaar Fryd og Fule sang,
alt der som Ørnen vaar hjemme.
-	-	-	-
-8.	-Sammen da sanktes den Høgehær,
de skjuler baade Skov og Kær:
"Vi vil os til Lunden
og gøre den Ørn et blær (6)."	-	-Sammen da sanctis den Høge Hær,
den skiulde baade Skoff og Kier:
Oc wi ville oss til Lunden fare,
oc gjøre den Ørn et blær

-	-	-
-9.	-Det hørte den simple (7) Due,
den fløj til Ørnen og sade:
"Nu kommer den Høgehær,
de agter at gøre dig Skade."	-Det da hørte den simpel Due,
hun fløg til Ørnen og sagde:
Oc nu nu da kommer den Høge Hær,
han agter at gjøre dig skade.
-	-	-
-10	-Det da svarte den gamle Ørn,
og baade (8) hans øjne de runde (9):
"Saa mange Mus de bider en Kat,
ti (10) maa jeg rømme af Lande."	-Til da svaret den gamle Ørn,
saa baade hans øyne de runde:
Saa mange Muss de bide en Kat,
thi maa jeg rømme af Lunde-
-	-	-
-11	-Bort da fløj den gamle Ørn
alt med sine Unger smaa;
de andre smaa Fugle de bleve da
vilde,
de vidste dem ingen Raad.	-Bort da fløg den gamle Ørn,
alt med sine Vinger saa smaa:
De andre smaa Fule de bleffue saa vilde,
de viste dem ingen Raad.
-	-	-
-12	-Nu sidder Høgen i Egetop
og breder ud med sin Vinge;
de andre små Fugle, i Skoven er,
den monne saa jammerlig
tvinge(11).	-Nu sidder Høgen i Ege Top,
og breder hans ud sin Vinge:
De andre smaa Fule i Skoffuen er,
dem monne saa iammerlig trenge.
-	-	-
-13	-Nu sidder Kragen paa bare Kvist,
og svælter hun over sin Klo;
Uglen skjuler sig i Elleris(12),
jeg venter, hun har Uro.	-Nu sidder Kragen paa baren Quist,
oc suelter hun offuer sin Klo:
Uglen skiuler sig i Elle trunte.
jeg venter hun haffuer wro.
-	-	-
-14	-Viben hun løber i Aggeren(13)
alt med sin høje Top;
Høgen han kommer her flyvende
frem,
han tager og æder hende op.	-iben hun løber i Ager Reen,
alt med sin høye Top:
Høgen hans kommer der fluende frem.
hand tager og æder hende op.
-	-	-
-15	-Nu sidder alle de andre smaa Fugle
og tier saa kvær(14) om Sten,
de har nu mist deres dejlige Sang;
naar Gud vil, saa synger de igen.	-Nu side de andre smaa Fule,
oc tie saa quer som Steene:
De haffue nu mist deris deylige Sang,
vil Gud de faa hannem igjen.
-	-	-
-16	-Nu er der Sorg udi Lunde,
som(15) før var Fuglesang;
de fattig' smaa Fugle dem ynkes mig,
for Tiden gøres dem saa lang.	-Nu ere der sorrig og graad i Lunde,
som førre vaar Fule sang:
De fattig smaa Fule ynkis mig offuer,
dem tiden skal være saa lang.
-	-	-
-17	-Hunden ligger under Bordet og
sover, og Ræven i Gaasesti:
naar Herre Gud vil, da vaagner han
op, sine fattige(16) Gæs at fri.	-Hunden ligger under Bordet og soffuer,
oc Reffuen i Gaasse Sti:
Naar tiden er saa vogner hand op,
sine fattige Giess at fri.
-	-	-
-18	-Katten hun ligger i Gården syg,	-Katten ligger i Gaarden siug,

og hver mand vil hende hade(17);
oc Musen raader selv i fattig Kones
Pose,
den gør hende fuld stor Skade.

-19 -Gud han da hjælpe den fattige Ørn,
som flyver over vilden Hede!
han ved sig hverken Ly eller Læ,
hvor han tør(18) bygge sin Rede.
- Men Ørnen han bygger i Fjældet ud.

oc alle mand vil hennem hade:
Musen raader sel vi fattig Kones Pose,
hun gjør hende fuld stor skade.

-HERRE Gud da hielpe den fattige Ørn,
som flyer i vildene Hede:
Hand veed sig huercken Læ eller Ly.
som han tør bygge sin Rede.
-Men Ørnen bygger i felden ud.

Noter ved Henrik Adrian:

a) Forordet til visen er her gengivet som i Vedels tekst og er skrevet for at påvirke læseren/sangerne, så de ikke holder med Christian den Anden.

Ørnen er Christian den Anden, høgen er ”adelen” (der plyndrer) og småfuglene er ”folket”.

- 1) *fri* - befri
- 2) *søllige* – sølle
- 3) *kejser* - lad os vælge
- 4) *steder* – tillader
- 5) *spurgte* – hørte
- 6) *blær* – slag, kamp

7) *simple* – fattige

8) *baade*- begge

9) *runde* - løbe

10) *ti* –derfor

11) *tvinge* – undertrykke, plage

12) *elleris* – ellekrat

13) *aggeren* – yderste plovfure

14) *kvær* – tavst, stille

15) *som før* – hvor der før

16) *fattige* – arme

17) *hade* – spotte

18) *tør* - kan

Kilde 20: Povl Helgesen: Skibykrøniken - om Karmeliternes kollegium, Povl Helgesen elever og universitet i København, og om Frederik den Førstes magtovertagelse og det skånske oprør 1525

Teksten er skrevet med håndskrift på latin og blev fundet indemuret i Skiby kirke 1650. Vi kender intet til omstændighederne omkring tilblivelsen, og da vi intet ved om Poul Helgesen efter 1534 er selve ophavssituationen helt ukendt. Povl Helgesen var i sine sidste år knyttet til Roskilde domkirke og var herigennem kirkeværge for Skiby kirke. Det kan være forklaringen på at skriftet er fundet her.

Der er tale om årgangsnotitser, der begynder omkr. 1500 og afsluttes i 1534 midt i en sætning. Der er tale om både skarpe vurderinger og en række historiske oplysninger, der kan være hentet fra andre samtidige tekster og kilder. Teksten har været kendt i samtiden og er anvendt af Arild Huitfeldt i hans Danmarks Riges Krønike. Se kilde 8 og 20. Biografi - Povl Helgesen.

Teksten er oversat af historikeren A. Heise: *Skibykrøniken*, København. 1890-91 (genoptr 1967). Her er teksten tjekket med den latinske originalversion i www.middelaldertekster.dk.

Povl Helgesen samlede skrifter er udgivet i: *Skrifter af Pauli Heliæ I-VII*, udg. Af Det Danske Litteraturselskab ved P. Severinsen, Marius Kristensen, H. Ræder og Niels Knud Andersen, 1932–48.

20A: Om Karmeliternes kollegium, Povl Helgesens elever og universitetet i København

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 60-67. Teksten omhandler året 1519, men er skrevet senere.

I det herrens år 1519 på pave og martyrs Sct. Klements dag i november måned (=23 november) døde den værdige fader og herre hr. Byrge, af Guds nåde ærkebiskop i Lund, mæt af dage. Han var en søn af en fattig degn ved navn Gunnar i Lindebjerg sogn i Nørre Halland. Vel var han kun lille af vækst og uanselig i hele sit ydre, men han voksede dog op til at blive en stor mand, og dertil bidrog ingen menneskelig hjælp, men alene hans egen dygtighed og det guddommelige forsyns nåde. Han havde først været præst ved Kalundborg kirke og tillige kansler hos den højborne dronning Dorothea, derpå ærkedegn i Roskilde; men tilsidst blev han i året 1497 ærkebiskop i Lund. I denne ærkebiskops tid søgte nogle røvere og kirkebrydere i Skåne, der kun af navn var adelsmænd, at øve vold mod gejstlighedens gods, da de så, at der ingen mennesker var, han kunne vente sig hjælp af. Men idet han selv satte sin lid til herren og intet opsatte til fremtiden, benyttede han sig med stor klogskab af de forhåndenværende midler, at hvor voldsomme og vilde hans fjender end var, så regnedes han dog altid for at være dem alle overlegen ved sine kræfter og våbenmagt mere end ved sin retskaffenhed. Efter hans død vedtog rigsrådet, at ingen herefter kunne blive biskop i dette rige, uden han var af adelig byrd (1). De, der underskrev denne bestemmelse, mente, at kirkens sager kunne sikres ved venners indflydelse og menneskelige hjælpemidler. De tåber vidste i deres ynkelighed ikke, at intet fortørner Gud så meget som dette hensyn til personerne, og intet har bidraget mere til kirkens fald end visse adelsmænds forfængelighed og hovmod, der i den grad er slaver af livets lyst og tøjlesløshed, at de ikke blot udslukker livets uskyld og den kristelige religions fromhed, men endog fuldstændigt foragter det. Hvad der skal opretholdes ved magt, voldsomhed,

bram og brask, hovmod, pragt, ærgerrighed og menneskelig styrke, det kan ikke holde længe. Et brødfrit liv, rene sæder, gudsfrygt og fromhed, selv hos det laveststående menneske, er det eneste, der hos Gud udvirker sikker beskyttelse af kirkens sager. På midfaste søndag (=23 april) i samme år holdtes Karmeliterordenens provinsmøde i klostret i Landskrone, hvorfra der til det nye kollegium i København, som nylig var blevet opført på provinsens bekostning af ærværdige fader, doktor i den hellige skrift, mester Anders Kristiernssøn, den gang provinsens ordensmester, var blevet forfremmet mange brødre af samme orden og tillige nogle brødre af Cistercienserordenen, som i mange år havde været venligt stemt mod Karmeliterordenen. På samme møde blev Paulus Heliæ (2) fra Varberg udnævnt til samme kollegiums første forstander. Han tog sig med sjældnen omhu af alle lærlingene, men til stor skade for ham selv. Thi de brødre af begge ordener, som han havde forfremmet ved sine anbefalinger, oplært i videnskaberne og skaffet hæder og anseelse, alle de forvandlede næsten til ulve og faldt ikke blot fra ham, men fra den lydighed, de skyldte kirken. Anledningen fik de idet i de samme dage opståede lutheri, det farligste af alle kætterier, der bragte alle, hvor oprigtige og fromme de end var, til at vakle i en eller anden henseende. Og såsom dette kætteri drev spot med den lydighed, der var lovet Guds statholdere, og fordømte alle munkelivets regler og således under påskud af evangelisk frihed indførte livets tøjlesløshed, faldt de fleste af den grund fra deres bekendelse, for at de kunne leve med desto større frihed efter deres eget hoved som sande Belialssønner (3), for hvem sødmen ved Herrens milde åg har vendt sig til bitterhed og hans lette byrde til en utålelig byrde. Alene kødets lyst forledte de uslinger til at falde. Blandt dem var de

ypperste en broder ved navn Peder Laurens søn fra Næstved, der var lektor, broder Frans Wormods søn fra Holland, ligeledes lektor, broder Anders Liung fra Malmø, der også var lektor, men en ulærd person, broder Mourids Samsing, lektor, men uægte, han var nemlig søn af en præst, broder Mogens Sten fra Næstved, broder Ole Pind fra Århus, der var uægte født, og broder Markus Pedersen fra Århus (4). Disse personers vrangsinde førte mange til fald. For disse døgenigters skyld måtte førnævnte Paulus Heliæ høre ilde hos mange, fordi man troede, at han var en tilhænger af deres ugudelige mening, eftersom de tidligere, da han intet sådant kunne formode om dem, var blevet antaget og anbefalet ved hans stemme (5). Og ikke alene måtte han selv høre ilde for deres skyld, men også alle de studerendes beskyttere og mæcenater (6), og således blev selv de gode videnskaber (7) bragt i vanry ved deres fejl, som misbrugte dem, fordi en stor del af dem, der syntes at lægge oprigtig vind på studier var mest tilbøjelige til frafald, skønt de søgte at besmykke hele deres færd under en påtaget gudsfrygts skin og med evangelisk frihed. Thi forbrydelsen forstår altid at finde en undskyldning, og ugudeligheden finder altid glæde i sit eget forsvar. Men i det følgende vil der blive meddelt mere om disse (8).

År efter Guds byrd 1520 på St. Jakobs aftens dag (=24 juli) døde mester Peder Skotte, doktor i den hellige skrift, i København af sygdom. Han var en mand der udmærkede sig ved sin retskaffenhed og derfor i høj grad fortjente den høje alder, han opnåede. Da der nemlig blev oprettet en almindelig højskole (9) i København ifølge den tilladelse, som kong Kristiern den Første tidligere i året 1474 havde opnået hertil af den hellige fader pave Sixtus den fjerde, var han den første, der kom hertil fra Kølne, blev i året 1479 den nye højskoles første styrer og leder og forestod samme i 42 år (10). Uagtet han besad en særlig lærdom i den skolastiske teologi, navnlig efter den salige Thomas af Aquinos læremåde, var han dog i den grad en ven af

Aristoteles filosofi (noget, der plejede at være et særkende for thomisterne), at han selv næppe nogensinde havde sat sig ind i andet end den eller lærte andre noget andet, selv efter han var blevet en gammel mand; han havde nemlig, hvis jeg mindes ret, overskredet det 70de år (11). Og gid hans sjæl må finde nåde hos Gud, som har vist sådan miskundhed mod ham, så længe han levede, at han aldrig følte nogen ærgerrighed, men altid lod sig nøje med udbyttet af sit arbejde og sine studier. Han blev heller aldrig genstand for nogen som helst mistanke eller ugunstig mening: men i ord og gerning viste han altid mange vejen til en hæderlig livsførelse og gav et udmærket livsmønster til efterligning. I vor tid er der mange, der lægger vægt på den gamle teologi og den gamle lærdom, men kun få af dem dyrker og efterligner den gamle gudsfrygt, til stort tab for begge, både for gudsfrygten og for lærdommen. Af denne er der nogle som er modstandere, netop fordi dens dyrkere er blottede for al gudsfrygt og jager efter livets ubundne lyst, mens de bagvaskes af andre som overtroens moder. Det savner man derfor hos alle: på en gang gudsfrygtig lærdom og lærd gudsfrygt. Mindre støder dog ulærd grovhed i sæder end lærd ondskab og forventning...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) bestemmelsen kommer først ind i Frederik den Førstes håndfæstning 1523, den afdøde ærkebisp Birger Gunnarson var netop ikke adelig.

(2) Povl Helgesen – er selv forfatteren

(3) der menes satans sønner.

(4) her nævnes en lang række af de senere evangelister, som få år efter støtter den evangeliske bevægelse som prædikanter. Når Povl Helgesen benævner dem "uægte" skyldes det ikke for alle, at de er født udenfor ægteskab, men at de bryder deres ed til kirken og gifter sig og derved overtræder cølibatskravet. Teksten må være skrevet efter 1528-29, hvor under der er yderligere kommentarer om de evangeliske prædikanter, se kilde 12 og 22.

(5) Povl Helgesen har i de kollegiale forsamlinger stemt for at optage de omtalte personer og støttede deres udnævnelse til lektorer med sin stemme (votum).

(6) mæcenater – dem der betaler for de studerende og lektorerne – det kan være gennem betemte kirkelige ydelser (kanniker), gennem personlig støtte fra bisp, konge eller herremænd.

(7) det er de humanistiske videnskaber, der nævnes i den latinske tekst imodsætning til teologien.
(8) det sker under 1528-29 – se kilde 22A-C.
(9) oprettelse af Københavns Universitet.
(10) Peder Davidsen Skotte blev ikke universitetets rektor i 1479, men dekan i det filosofiske fakultet.

Bemærkningerne om ham understreger hans lærdom, og at han ikke hørte til den nye humanistiske retning, som både Erasmus af Rotterdam og Povel Helgesen tilhørte

20B: Om Christian den Andens flugt og Frederik den Førstes magtovertagelse.

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 91-97. Teksten fortsætter efter at de mange forskellige anklagepunkter mod kongen er opregnet, derefter omtales her begivenhederne i 1523-24.

...På grund af disse så umilde og ugudelige gerninger, drab, mandslæt, udplyndringer og utallige andre besværinger, var det ubilligt og ugudeligt overfor Gud og mennesker længere at finde sig i denne tyran, da han ofte i al ærbødighed har været påmindet, men aldrig har villet forbedre sig (11). Ja, for at befæste sit voldsherredømme for evig tid lod han alle rigets råder, især jyderne kalde til Kalundborg under foregivende af, at han ville udbede dem råd om de svenske oprørere (12), men i virkeligheden i den hensigt, at dræbe dem alle på en gang (13). Da de ikke var sig noget ondt bevidst, gav de sig på vej efter hans indkaldelse. Men førend de kom derhen, blev de af modvind kastet tilbage på den jyske kyst, idet Herren således rådede bedre over dem. Men da kongen havde fået dette at vide, befalede han atter, at der skulle holdes et almindeligt herremøde (14) i Århus Sct. Povls omvendelsesdag (=25 januar). Men da nørrejyderne af et almindeligt udbredt rygte erfarede, at kong Kristiern ville komme til Århus med en stor tropestyrke, som nylig var hidkaldt fra Tyskland, og at kærrebøsser, bøssekrudt og kugler førtes i forvejen, hvormed han ville tage straf over dem, dersom de flygtede til deres borge, så kom de ham i forkøbet og holdt selv en sammenkomst i Viborg, hvor de sammensvor sig om, med al magt at modsætte sig kong Kristierns utålelige tyranni, og de sammensvornes antal voksede daglig. Først afsendte de derpå i fælleskab et brev, hvori de tilkendegav ham deres retfærdige grunde til frafaldet og

oprøret, og senere sendte de lovformelige fejdebrev.

Men da kongen tvivlede om sin styrke og var vankelmodig, fordi han havde en ond samvittighed, lod han sin hær blive tilbage på Fyn, hvor han dengang opholdt sig, og vendte tilbage til København for der at træffe forberedelser til den flugt, som han allerede længe havde overvejet.

Imidlertid kåres en ny fyrste og konge, den højbarne hertug Frederik af Holsten, kong Kristierns farbroder. Efter han var ført omkring gennem hele Jylland, blev der nu svoret og ydet ham huldskab og mandskab af alle rigsråder, at alle gejstlige og verdslige stormænd og af alle øvrigheder i hele det menige folks navn, hvorpå han også tilsvor dem den sædvanlige ed, som også hans forgængere måtte aflægge og kongerne plejede at aflægge, når de tiltrådte dette riges styrelse og kongedømme. Man skiftede således herre, men regimentet blev ingenlunde afskaffet, således som det vil fremgå af det følgende (15).

Den 20. April i det Herrens år 1523 flygtede Kristiern, den anden konge af det navn over Danmark, Sverige og Norge, med hustru og børn bort fra dette Danmarks rige, skrækket og domfældt af sin egen onde samvittighed og Guds retfærdige dom, efter først at have sammenskrabet rigets vigtigste skatte. Thi da han havde en ond samvittighed på grund af sit tyranni og den grusomme måde, hvorpå han havde ført sin regering, lod han alle rigets skatte føre om bord på sine skibe, efter at rigets samtlige stormænd, øvrigheder, og

indbyggere allerede var faldet fra ham og havde kundgjort dette i et åbent brev, hvori de meget udførligt havde anført grundene til deres frafald, for at han ikke uventet skulle overvældes af dem, og sejlede så med den samlede flåde først til Holland. Men da han ikke kunne få sikkert lejde, lattede han straks anker for at sejle til Zeeland (16). Efter sin ankomst dertil opnåede han også det forud ønskede lejdebrev, dog mere på grund af den yndest, hans hustru stod i, end for sine egne fortjenesters skyld. Så ilde fortjent havde han gjort sig hos alle Europas folkeslag, at man intet steds havde det mindste til overs for ham. Derpå gennemstrejfedes han i lang tid næsten hele Tyskland som landflygtig og som en fremmed og urolig gæst, der intet blivende sted havde, forhadet af alle for sit berygtede tyranni (17).

På den dag i samme års juni måned, på hvilken apostlen Barnabas aften indtraf (=10 juni), lagde den nye konge Frederik den Førstes krigsmagt, hvortil der også havde sluttet sig lübske tropper, sig udenfor København. Thi ved sin flugt havde kong Kristiern efterladt en besætning, som han havde lovet, at han ville komme tilbage med en stor krigsmagt inden tre måneder og atter tilbageerobre sit frafaldne rige. Han havde nemlig allerede sat sig i hovedet, at han ved den lejlighed meget let kunne iværksætte, hvad han allerede længe havde tænkt på, at gøre riget fra et frit valgrige til et arverige. Thi når han med våbenmagt havde vundet riget tilbage fra de frafaldne, ville han straks have gjort det til et arverige efter først at have udryddet rigets forsvarere, adelen. Men den barmhjertige Gud, der ifølge sin natur hader grusomhed og ugudelighed, ville det anderledes; thi han plejer at hudflette for syndernes skyld, ikke at fordærve, at rette og forbedre, ikke at udrydde. Men dersom kong Kristiern ikke havde efterladt den førømtalte besætning i riget, ville hverken København eller Malmø have sat sig til væbnet modstand, men ville straks have overgivet sig tillige med rigets øvrige stæder og slotte. For øvrigt varede belejringen på grund af krigsfolkenes

hårnakkede modstand (thi de opførte sig mere som herrer end som krigsfolk i København) i henved otte måneder, nemlig lige til de hellige tre kongers dag år 1524, og den ville have varet endnu længere, hvis levnedsmidlerne ikke var sluppet op for dem. Da disse var sluppet op, indlod de sig på overgivelse, som de opnåede på de vilkår, at krigsfolket frit drog ud af riget sammen med hr Henrik Gøye, kong Kristierns tro statholder (18).

I året 1524 blev der i København holdt en stor herredag, som varede i lang tid. Til denne havde ikke blot hele Danmarks riges råd og adel givet møde, men også de vendiske stæders råder havde indfundet sig for at slutte et fast forbund mod kong Kristiern, som nu ansås for rigets og de nævnte stæders åbenbare fjende. Også fra forskellige fyrster var der kommet sendebud, nemlig fra kejser Karl, kong Henrik den ottende i England og ærkehertug Ferdinand af Østrig, den tidligere nævnte Karls broder, for at de, hvis det mod forventning lod sig gøre, kunne bilægge striden mellem den højbårne fyrste og konge Frederik den første af Danmark, Danmarks riges råd og den fordrevne kong Kristiern; men disse sendebud udrettede dog intet. Imidlertid blev den højbårne fyrste, kong Frederik den første, der eenstemmig var blevet kåret til Danmarks konge i stedet for kong Kristiern, den 7ende august højtideligt kronet til konge i overværelse af alle rigets råder og adel, desuden de førnævnte vendiske stæders råder og herrer, en stor mængde adelige kvinder og udsendinge fra det menige folk, der var kommet tilstede fra alle rigets egne for at ønske den nye fyrste tillykke...

Noter ved Henrik Adrian:

(11) Forfatteren henviser til de anklager, der blev rejst i Frederiks den Førstes håndfæstning, se kilde 17A.

(12) Stockholms Blodbad foregik november 1520 og året efter kom det til et omfattende oprør i Sverige, hvor Gustav Vasa stod i spidsen for oprøret. Både lübeckerne og svenskerne havde da vendt sig mod kongen og det krævede øgede rustninger og udgifter.

(13) Christian den Anden havde i Bordesholmaftalen med hertug Frederik af Holsten fået støtte og hjælp, men forholdet mellem de to fyrster var spændt. Aftalen

skulle godkendes af rigsrådet før jul, derfor indkaldelsen.

(14) Herremøde omfattede mere end rigsrådet. Se mere i kilde 12-16 om forhandlingerne omkring hertug Frederiks udnævnelse til konge.

(15) Oversætteren A. Heise er lidt usikker om betydningen af teksten, men mener at Povl Helgesen opfatter Frederik den Førstes magtudøvelse på linje med kong Kristierns – se kilde 18.

(16) Holland og Zeeland er provinser i Nederlandene, der stod under statsholderen Margrete, der var søster til

Christian den Andens hustru Elisabeth og hvis broder Karl V var tysk-romersk kejser.

(17) Kongen og hans hustru boede i en længere periode i Wittenberg, og fik i slutningen af 1534 fast ophold i Lier, Nederlandene i provinsen Brabant efter aftale med statholderen.

(18) Henrik Gøye, var rigshofmesteren Mogens Gøyes bror, han tog videre til Christian den Anden og søgte at hjælpe ham med at samle en lejetrophær, men det mislykkedes. Han måtte derefter vende tilbage til Danmark og fik en aftale med Frederik den første. Han blev derefter medlem af rigsrådet og døde i maj 1533.

20C: Om Gustav Vasa og de norske forhold.

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 98-100. Teksten omhandler året 1524.

...I august måned samme år blev der på St.Bartholomæi dag (=24 oktober) i Malmø holdt et stort herremøde mellem kong Frederik den første af Danmark og hr. Gustav Eriksen, der var udvalgt konge til Sverige, for at der kunne slutte en varig fred mellem disse tre riger, så at de med større styrke kunne modstå de rigers grumme fjende, den fordrevne kong Kristiern. På dette møde blev det ved fælles overenskomst besluttet, at øen Gulland, hvorom der altid havde været strid mellem de danske og de svenske skulle høre til Danmarks riges krone, således som den allerede havde gjort det i over 120 år, nemlig fra de tider, da kong Valdemar regerede, han, der var fader til Margrete, de tre rigers dronning (19). Også Blekinge, som næsten i to år havde været i svenskernes vold, blev givet tilbage; disse havde nemlig med svig og list snappet det på den tid, da Kristiern den anden, den berygtede tyran, forlod sit rige. Denne fred og overenskomst blev indgået efter opfordring af rådet i Lybeck, som på den tid havde stor indflydelse på førnævnte Gustav, som ved lybeckernes anbefaling og hjælp var blevet kåret til Sveriges konge, skønt han dog syntes uværdig til en så høj stilling så vel på grund af sin lidet anselige byrd, som især på grund af sit sinds vildskab og sit åndsfattige hjertes altfor store overmod. Den 24 september i samme år omkom mester Hans Mule, der nylig var blevet indviet til

biskop i Oslo, ved et skibbrud ikke langt fra Vestervig kloster (20). Skibet var nemlig stødt på grund under en voldsom storm og havde derved fået en læk, hvorpå han kastede sig i en båd sammen med ni andre, som alle omkom sammen med ham, idet de overvældedes af bygerne og kændrede. De, der var blevet tilbage på vraget, kom derimod i land i god behold, da søen havde lagt sig, således som det ofte kan gå. Folk, der tyder skæbnens tilskikkelser efter den store hobs meninger, siger, at han omkom på denne måde, fordi han havde opnået sin bispeværdighed ved onde kunster. Han havde nemlig tvunget sin forgænger Anders Mus, der for øvrigt på grund af sin lathed og sine dårlige evner var uværdig til bispestillingen, til at fratæde ved at true ham på livet. Ingen må dog driste sig til at dømme uoverlagt før tiden; thi ved skibbrud omkommer ofte også hellige og for Gud velbehagelige mænd. Denne Hans Mule havde tidligere vist kong Kristiern stor troskab, når man tager ordet i den mening, hvori det bruges af den store hob, der rigtig nok allermindst forstår at dømme om en mands retskaffenhed. Han havde nemlig været rede til at føje kongen i alt, uden at bryde sig om, hvorvidt de befalinger han fik, sømmede sig for en kristen eller ikke, når han blot kunne skaffe kongens pengekasse mange indtægter, hvad enten det skete på lovlig vis eller ikke. Det var også

angivelser fra hans side, der var skyld i, at den værdige fader og herre, hr. Erik Walkendorff, ærkebisp i Trondhjem, måtte leve i landflygtighed lige til sin død. Således gik rygtet almindeligt i de dage (21)...

Noter ved Henrik Adrian:

(19) Gulland er Gotland, Valdemar Atterdag erobrede Visby og Gotland 1361, det kom siden under unionskongerne. Se Fortælling 23.

(20) Vestervig kloster ligger i Nordjylland, Hans Mule er således omkommet under sejlads mellem Norge og Danmark.

(21) Forfatteren har tidligere omtalt hvordan ærkebispens undslipper Christian den Andens ønske om at afsætte ham, og at han flygter fra Norge, se Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 81-82.

20D: Om Søren Nørby, det skånske oprør 1525 og den tyske bondekrig.

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 101-109

Tekst i *kursiv* er randnoter til selve teksten.

...I året 1525, da lensmanden på Gulland, Søren Nørby (22), endnu tjente kong Kristiern, de tre rigers fjende, udsendte han, uden skønsomhed, men med forvovent mod, nogle skibe under anførsel af Otte Stigsøn, en troløs person, der havde gjort sig berygtet ved mange kirkeran, for at sætte sig fast i en anden del af Danmark i kong Kristierns, den berygtede tyrans navn. De havde allerede bemægtiget sig Sølvitsborg slot, Åhus by (23) og den derved liggende borg; men det varede ikke længe, før Åhus by blev belejret af den danske krigsmagt under anførsel af hr. Tyge Krabbe som øverste høvedsmand (24). Mens byen blev belejret, udsendtes der imidlertid 500 landsknægte under anførsel af ridderen hr. Klavs Bilde for at afslå angrebene af nogle bønder, der lå skjult i skovene, hvorfra de søgte at volde hr. Tyge Krabbe og hans folk, der belejrede Åhus, al den fortræd, de kunne. Men da landsknægtene var kommet derhen og ved morgengry havde nedhugget nogle få bønder, som de var stødt på, styrtede de straks derefter, grebne af raseri og vanvid, ind i den åbne by Sølvitsborg, hvor de mente at bønderne, som de søgte efter, havde fundet tilflugt. Med den største grusomhed dræbte de derpå alle borgerne, udplyndrede byen, røvede alt hvad de kunne få fat i, og skåned næppe nok de hellige steder. Således rasede disse helvedets bødler, der selv fortjente alle helvedets straffe. Og på dem kommer det jo nu alene an, thi de er jo i disse tider de eneste,

hvem fyrsternes galskaber kommer til gode; de alene nyder gavn deraf. Og det gjorde disse blodhunde uden befaling fra hr. Tyge eller den førnævnte Klavs Bilde, efter hvad man siger. Dette skete den 11te dag i marts måned. Da Søren Nørby hørte, at de folk, han havde sendt i forvejen, havde haft held med sig, fulgte han straks samme år efter med en stor krigsflåde og stærk krigsstyrke for atter at lægge hele Skåne under kong Kristierns magt, hvis krigen gik efter hans ønske. Men da hr. Tyge og hans folk, der endnu belejrede Åhus by, frygtede for, at Søren skulle være dem overlegen i styrke, opgav de deres lejr og tyede til Malmø, for at de her kunne trække forstærkninger til sig, og for at de derpå fra denne by som fra et baghold kunne gøre strejftog mod Søren tropper. Imidlertid spillede Søren Nørby uhindret herre over hele Skåne; allevegne strømmede man til ham; den vanvittige hob sammensvor sig, til sin egen ulykke, thi den bildte sig ind, at den nu var blevet fri for al vold og for alt herredømme. Derfor ødelagde de alt, vanhelligede med fræk hånd klostre og kirker og udplyndrede adelens borge og gårde, når de ikke var forsynet med tårne og fæstningsværker; nogle oprændte de ovenikøbet (25). Også stæderne Lund og Landskrone fik Søren i sin magt: thi de krigsfolk, der var lagt som besætning her, flygtede derfra, hvorpå han straks begyndte med bøndernes hjælp at befæste Landskrone by med volde og grave og andre

forsvarsmidler, for at han således kunne holde fjendernes angreb borte herfra. Efter at mængden således havde sluttet sig til samme Søren, begyndte han d. 18. April i kong Kristierns navn at angribe Helsingborgs slot. Men efter 10 dages forløb blev han nødt til at hæve belejringen på grund af et pludseligt angreb, der truede ham fra adelen og rigets krigsmagt, der var draget ud fra Malmø under anførsel af hr. Tyge Krabbe som øverste høvedsmand; thi der syntes ikke at være nogen, der på disse tider har kæmpet så tappert som han for at forsvare Danmarks rige mod kong Kristierns, Søren Nørbys og de øvrige i riget indtrængte fjenders voldsherredømme (26). Der var heller ikke nogen anden grund til det sørgespil som her opførtes end almuens tåbelighed og den oprørske stemning i Lunde stift; thi almuen her kan mindst af alle finde sig i kongelige afgifter og skatter. Men hvor stor en ulykke, der har ramt Skåne fordi almuen nægtede at betale kongeskatten, der skulle udredes med 24 skilling af hver indbygger, det vil fremgå af det følgende.

Den 28. april i samme år drog hr. Tyge Krabbe altså ud af Malmø med en vældig krigsmagt og mange af rigets adel for at kæmpe med Søren Nørbys hær, som da havde opslået sin lejr i Lund, hvorfra den forberedte sig på at gøre udfald mod den øvrige del af Skåne, som endnu ikke havde sluttet sig til oprøret og frafaldet. For øvrigt bestod Søren Nørbys hær af danske drabanter, af landsknægte, borgere og bønder. Hr. Tyge leverede da Søren Nørbys krigsfolk en træfning på en åben og bar slette udenfor Lunds port og nedhyggede 3500 af dem, drev de øvrige på flugt og fangede 536 af landsknægtene. For øvrigt var slaget så blodigt og grusomt, at de flygtende blev myrdet, selv når de blev grebet i kirker og på hellige steder.

De, der flygtede fra slaget, vendte straks tilbage til Søren Nørby, der nu fra Landskrone, som han havde i sin magt, forberedte sig til atter at begynde krigen mod hr. Tyge, som han nok kunne tænke straks ville lægge sig udenfor Landskrone, nu da han

havde sejret (27). Mens Søren Nørby nu selv belejredes her, havde han hemmeligt sendt Otte Stigsøn afsted, for at han kunne samle tusinde bønder og dermed falde hr. Tyges lejr i ryggen. Men da hr. Tyge havde fået dette anslag at vide, lod han bøndernes styrke udspejde og rykkede, efter at han havde ladet en besætning blive tilbage i lejren, midt om natten bønderne i møde, der allerede nærmede sig fra den modsatte side, og nåede dem ved en lund, der sædvanlig kaldes Bunketoft Lund (28). Bønderne syntes således allerede i færd med at skulle falde hr. Tyge Krabbe i ryggen og indeslutte ham og hans tropper, mens han netop nu ved en hård belejring havde indesluttet Søren Nørby, rigets åbenbare fjende og angriber, i Landskrone. Men da hr. Tyge havde opdaget dette baghold i tide, kom han dem uventet i forkøbet og nedhuggede omtrent 2200 af dem, mens de øvrige blev drevet på flugt, nogle også ført i fangenskab. Sådanne uroligheder fremkaldte disse forræddere mod riget, som endnu mod al lov og ret holdt med kong Kristierns sag og satte hele rigets ve og vel på spil, i det de misbrugte almuens enfoldighed, så at de afstedkom de hårdeste tab og bragte en forfærdelig ulykke over hele Skåne. Thi alle som havde overlevet krigen, straffedes med de hårdeste bøder, der oversteg deres evner og kræfter, og denne skæbne ramte alle Søren Nørbys tilhængere. I dette slag var Otte Stigsøn (29), som havde sat denne forbrydelse i scene, den allerførste der flygtede, så snart han havde fået øje på hr. Tyges hær. Men senere blev han fanget af de forbitrede bønder og overgivet til de skånske herrer for at lide sin straf. Af disse blev han sat i fængsel på hr. Jens Holgersøns borg Glimminge, men senere flyttet bort derfra og sat i fængsel på Københavns slot; men fordi hans ondskab endnu ikke havde nået sit fulde mål, idet han ifølge Guds retfærdige dom endnu engang var bestemt til ulykke, så blev han denne gang befriet fra døden, da mange gik i forbøn for ham.

Om de sorte bønders nederlag.

Almuens had til de højere stænder er et almindeligt onde i adskillige konge- og fyrstendømmer. Især havde det onde grebet hele Tyskland, hvor bevægelsen var udgået fra Schwartzwald (30), omtrent i de samme dage, da rejsningen fandt sted i Skåne, næsten hele Tysklands almue havde sammensvoret sig til alle fyrsters, rigsstyreres, stormænds og herrers undergang. Den første anledning dertil tog de af det lutherske kætteri, som på grund af sin åndelige tåbelighed nødig fandt sig i at have nogen over sig. I den grad havde de sat sig i hovedet, at de burde være fri (og det var Luther skyld i), det vil sige, at de skulle have lov til at synde, så meget de lystede, så at de mente, at de ikke behøvede at lyde nogen som helst overmand. I begyndelsen rejste bønderne sig kun i ringe antal; men da de havde fået stærk tilvækst derved, at mange landskaber og stæder sluttede sig til dem, omstyrtede de adelens borge, munkenes klostre, præste – og kannikesamfundenes boliger idet de under fræk vanhelligelse og forfærdelige ødelæggelser røvede og plyndrede overalt. Da de tyske fyrster derfor så, at det truede med, at alt skulle lægges øde, hvis man ikke modsatte sig så store voldsomheder, samlede de en stor hær og nedhuggede over 100.000 bønder, mens de øvrige straffedes med svære pengebøder og nedsank i den hårdeste trældom...

Noter ved Henrik Adrian:

(22) Gulland – Gotland, om Søren Norby – se hans biografi i indledningen til Fortælling 25: Om Stockholms blodbad og Christian den Anden. Ved Frederik den førstes kroning juli 1524 havde rigsrådet bevilget kongen en stor sum penge i skatter og afgifter – den såkaldte kongeskat. Især i Skåne medførte kongeskatten voldsom uro, i december 1524 havde Tyge Krabbe undertrykt uroen herred for herred, hvor hovedmændene halshuggedes og de oprørske bønder blev pålagt store bøder. Det kan forklare Søren Norbys hurtige fremgang.

(23) Åhus ligger i Skåne på grænsen til Blekinge og Sølvietsborg i nærheden i Blekinge, begge er havnebyer ud til Østersøen og er befæstede.

(24) Tyge Krabbe er Frederik den førstes marsk, han var modstander af den evangeliske bevægelse.

(25) I et brev 9 juni fra Tyge Krabbe til Frederik den første fortælles, hvordan Klavs Bildes gård Lyngsgård er brændt ned, andre herregårde er også brændt eller udplyndret, kun enkelte faste borge som fx Glimmingehus undgik denne skæbne.

(26) Holsteneren Johan Rantzau var omkr. 20 april kommet til Malmø med en gruppe lejesoldater, det nævner forfatteren ikke på trods af at disse styrker fik afgørende betydning.

(27) Søren Nørby havde med en styrke indesluttet Helsingborg og havde ikke deltaget i kampen ved Lund. Han trak sig med sine styrker tilbage til Landskrone.

(28) Bunketofte Lund og kampene i Skåne omtales og nævnes hos Arild Huitfeldt: **Danmarks Riges Krønike: Frederik den Førstes historie (1597)** s 90-108 (genoptr 1977).

(29) Otte Stigsøn fra Ulfeldt-slægten var adelig og knyttet til Christian den Anden og var anfører af både skibe og soldater underlagt Søren Norby på Gotland. Han var med til at rejse oprøret i Skåne 1525, blev holdt som fange først på Glimmingehus siden på Københavns slot. Han fik med Søren Norbys forlig en aftale med Frederik den Første samtidig med Søren Norby i august 1525. Han var herefter knyttet til Frederik den Første og blev sendt til Norge i 1532 for at sikre Norge for Frederik efter Christian den Andens tilfangetagelse. Han sluttede sig efter Frederik den Førstes død til grev Christoffer af Oldenburg i 1533 og blev i denne sammenhæng lensmand i Nyborg på Fyn. Efter slaget ved Øksnebjerg måtte han opgive Nyborg slot og tog til København og forblev der under belejringen frem til juli 1536, hvorefter han fulgte grev Christoffer til Tyskland. Han blev i 1539 fanget af Christian den tredjes svigerfader og efter et forlig gik han endelig i Christian den tredjes tjeneste. Han opholdt sig herefter i Norge og på Island både som lensherre og som flådeanfører. Han blev fanget af svenskerne 1563 under den nordiske syvårskrig og døde i svensk fængsel omkring 1567.

(30) Forfatteren omtaler og sammenligner her det skånske oprør med den tyske bondekrig, der fik stor betydning for udviklingen i den evangeliske bevægelse og for Luthers opfattelse.

Kilde 21: Wolfgang v.Utenhofs beretning (o. 1559, uddrag)

Trykt på plattysk i Danske Magazin 3. Rk. Bd III (1843-60) s 20-22, oversat til normaliseret dansk s 76-77 i Carsten Elkjær Knudsen: Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36. Systime 1984. Wolfgang von Utenhof var Luther-tilhænger og hertug Frederiks nærmeste

rådgiver og forblev hans kansler også som konge i Danmark. Han skrev senere en længere beretning om udviklingen, som uddraget er taget fra.

Utenhof har tidlige i teksten fortalt om hertug Frederiks forhandlinger i Lübeck i begyndelsen af februar 1523.

...Men hertug Frederik sluttede forbund med Lübeck og lovede at træde ind i krigen (1), men selvom mange af hans naboer mente, at han ikke havde forstand på sagerne, og at han var en enfoldig og usammensat mand, som havde tilbragt sin ungdom med fredelige sysler, så var han dog i grunden en forstandig, tålmodig og forsigtig mand, der forstod at vise mådehold, en mand der med klogskab, tapperhed og flid havde tænkt over sagen og derfor kaldte sine fortroligste råder til sig, nemlig Johan Rantzau,... Wolfgang von Utenhof, kansler... for med dem i hemmelighed at rådslå, hvordan han kunne opnå sin ret hos kong Christian.

Da hertug Frederik var klar over, hvordan kong Christian for frem mod sine egne undersåtter i Danmark på grund af Mutter Sigbrits regimente og at han også havde ladet Torben Oxe halshugge uden rigsrådets godkendelse, og at de stod i stor fare på liv og lemmer, så lod han Mogens Munk forhandle, om han kunne finde støtte hos dem, når han påtog sig rigets og deres sag. Han vidste, at han ville få Lübecks og de andre hansestæders hjælp.

Mogens Munk havde straks fulgt hertugens ønske og påtaget at forhandle med bisperne, prælaterne og ridderskabet i Jylland om de ville opsiges kong Christian huldskab og troskab.

En del... i Jylland indvilligede og gav brev og hæftede segl herpå, en del var ikke til at formå dertil, førend de havde set den vældige magt, så havde de mere grund dertil. Men da hertug Frederik var klar over, at han havde støtte i Danmark, mente og håbede han, at han kunne ordne sagen desto lettere, hvorfor han i Tyskland hvervede ryttere og landsknægte,

dels fordi han fik et stort lån hos de holstenske ridderskab, dels fordi han havde en stor sum penge liggende...

Men da kong Christian mærkede, at han ikke kunne finde noget venskab hos sin fætter og dog alligevel ikke havde villet indrømme ham noget, så tænkte han på modangreb førend hertugen var kommet på benene, og beordrede grev Erik af Hoya med 500 veludrustede heste og dertil 3000 landsknægte til sig, som han lagde til modværge på Fyn, hvis hertugen skulle bevæge sig.

Men dels fordi han ikke stolede på sine undersåtter i København og dels fordi jyderne havde bemærket, at kongen havde lagt krigsfolk på Fyn, så kunne de ikke tro andet, end at han ville straffe dem og i særdeleshed dem fra Ålborg, som havde slået hans høvedsmand og tolder ihjel, for deres opsætsighed.

Af disse grunde oprørtes alle, både borgere og bønder i Jylland, og de satte sig åbenlyst op imod ham og udnævnte ridderne Tyge Krabbe og Peder Lykke til høvedsmænd og drog i felten 70000 mand stærk for at modtage kongen, hvis han skulle komme, hvad kong Christian nok alene havde kunnet at gøre med udrustede bønder, og det var kommet dem ilde at stå.

Kong Christian stod ved Middelfart og kunne ikke beslutte sig til, hvad han skulle gøre, men var grebet af så stor angst og fortvivelse, at han i løbet af én nat lod sig færges over sundet (2) mellem Middelfart og Hønborg mere end 20 gange...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Lübeck støttede Gustav Vasa/Sverige mod Christian den Anden, så der var krig mellem Lübeck og Danmark. Fredsaftalen mellem Lübeck og Hertugdømmerne udfordrede Christians politik.

(2) Lillebælt

Fortælling 28: Om den evangeliske kulturrevolution og Frederik den Førstes sidste regeringsår – 1526-1533

Oversigt

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1526-33

Kilde 22A-C: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken 1526-30 – om de lutheranske prædikanter

Kilde 23: Bisp Jens Andersens (Beldenak) - brev til borgmester og rådmænd i Assens, 1. december 1527

Tekst 24: Henrik Adrian: Var Frederik den Første lutheraner?

Kilde 25A-F: Herredagen 1526 - beslutninger

Kilde 26: Kirkeordinansen af 1528, Haderslev

Kilde 27A-B: Om Viborgprædikanterne – Gråbrødrenes fordrivelse fra Viborg – Brev om Hans Tavsens

13. Biografi - Hans Tavsens

Kilde 28: Hans Tavsens mod biskop Jens Andersen (Beldenak)

Kilde 29: Biskop Joachim Rønnows forsikringskrivelse – åbent brev København 11. juni 1529

14. Biografi - Joakim Rønnow

Kilde 30: Malmø – prædikanterne- om Gråmunkenes fordrivelse og kongens støtte
15. Biografi – de evangeliske prædikanter i Malmø

30A: Om gråmunkenes uddrivelse fra Malmø

30B: Overdragelse af kirkebygninger, gods og renteindtægter til Malmø's byråd, 5. juni 1529.

Kilde 31: Malmøprædikanterne Peder Laurensen og Frands Vormordsen

31A: Uddrag af Malmøbogen

31B: Uddrag om bisper og kirkegods af Frands Vormordsen

Kilde 32: Københavnerbekendelsen og herredagen 1530

32A: Københavnerbekendelsen - Confessio Hafniensis 1530

32B: Uddrag af reces for købstæderne, 14 juli 1530

Kilde 33: Konflikten om Vor Frue kirke i København 1530

33A: København Magistrats brev til Frederik den Første 2. nov. 1530

33B: Kontrakt om gudstjenesten i Vor Frue Kirke

33C: Forhør af medlemmer af Københavns magistrat 1530

Kilde 34: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken – om stormen på Vor Frue Kirke og Christian den Andens tog til Norge.

34A: Stormen på Frue kirke, Hans Tavssøn, og roskildebispens Joachim Rønnow

34B: Kristian den Andens tog til Norge og hans fængling. Vurdering af kong Kristiern og Knud Gyldenstjerne

16. Biografi Knud Henriksen Gyldenstjerne

Kilde 35: Hans Tavsens mod Povl Helgesen, (1531), Efterskrift i uddrag.

Billeder 36: Kalkmalerier fra Brøns kirke, ca 1531

Kilde 37: Luther tekster på dansk

37A. Lille Katekismus (1529) –oversat og trykt på dansk 1532

37B: Vor Gud han er så fast en borg.

Henrik Adrian: Historisk oversigt 1526-33

1. Frederik den Første og kirken

Den evangeliske bevægelse bredte sig efter 1525 efterhånden til mange købstæder og også en del adelige blev tilhængere. Frederik den Første udstedte værnebrev til en række evangeliske prædikanter, derved blev prædikanterne sat udenfor bispernes retslige magt og kom direkte under kongens

myndighed, og det sikrede dermed, at de evangeliske tanker kunne blive udbredt.

Det drøftedes på herredagene i sidste halvdel af 1520'erne, hvor det lykkedes kongen at undgå, at de katolske bisper fik magt til at hindre bevægelsen i at sprede sig.

På den anden side tog kongen ikke de afgørende skridt mod at afskaffe bispemagten, men tillod, at bisperne stadig gennem kirkelovene og de kirkelige domstole kunne

kontrollere deres egne ansatte og undergivne og de mange institutioner, der var underlagt bispem.

Til gengæld lykkedes det for kongen gennem en herredagsbeslutning i 1526 indirekte at løsrive den danske kirke og dens biskoper fra paven's autoritet.

Man vedtog på herredagen, at en ny biskop eller ærkebiskop ikke skulle betale penge til paven for sin godkendelse (konfirmationen), men alene betale et beløb til kongen, og at ærkebiskopen så skulle godkende biskopen.

Derved mistede en række biskoper, den kirkelige autoritet, det var at være pavelig indviet, og da man efterhånden næsten ikke havde biskoper, der var pavelig konfirmeret, havde de nye "udvalgte biskoper" i den katolske kirke ikke samme autoritet som tidligere, og de kunne ikke opfylde alle deres religiøse pligter (fx indvielse af kirker, gennemførelse af konfirmation og kirkeretlig godkendelse af præster).

Et stort problem var det, at ærkebiskopen i Lund ikke var pavelig godkendt og, at der var flere, der var udvalgt som ærkebiskoper samtidig.

Men kongen fastholdt at de evangeliske prædikanterne skulle have lov til at prædike, så længe de fulgte den hellige skrift, og at det ikke var kongens opgave at forfølge bortløbne munke og nonner eller at straffe de evangeliske præster, der brød cølibatet og giftede sig.

2. Den evangeliske bevægelse som kulturrevolution

I forbindelse med den evangeliske bevægelses vækst kom det også til uroligheder, hvor bønder eller borgere – af og til støttet af adelen, - nægtede at betale bispetiende til kirken. Det måtte de lokale lensmænd og biskopperne gribe ind overfor.

Når den evangeliske bevægelse nærmest bredte sig som en steppebrand til de mange forskellige bysamfund mellem 1525-1530 var det udtryk for flere forhold.

Først og fremmest opfattede man i købstæderne tiggerbrødrene og de mange krav fra kirken om ydelser i forbindelse med at

sikre sig "vejen til frelse" som meget belastende. Byernes ejendomme var i høj grad ejet af kirken og klostrene, og kirken spillede en stor rolle i hverdagen med krav til de enkelte om at deltage og give ydelser til altre og munke og betale husleje og rente.

Ved at de evangeliske prædikanter direkte tog afstand fra gerninger (og betaling) som vejen til frelse, men lagde vægt på troens betydning og på, at man skulle argumentere direkte udfra evangeliernes tekst og ikke på den årtusindgamle kirketradition, skete der nærmest en kulturrevolution i både hverdagssammenhængen og i forestillingen om frihed og gudsforhold.

Klostervæsenet, præsternes cølibat, de fattiges forhold blev drøftet og nye og radikale løsninger blev accepteret og gennemført.

Det var i købstæderne, at der var baggrund for at gennemføre ændringer, fordi borgerne her havde tilslutning i byrådet, der havde del i den udøvende magt.

De kunne derfor med tilladelse fra kongen støtte de evangeliske frimenigheder og overtage de lokale kirkeejede ejendomme og anvende dem til nye fælles formål. Der blev oprettet hospitaler og skoler og indtægterne fra udlejning af de mange kirkeejede ejendomme kunne gå til drift og løn til de ansatte evangeliske præster, lærere og medhjælpere.

Bevisthedsmæssigt var der tale om en afgørende forandring. "Vejen til frelse" blev nu en helt anden, og man kan let forestille sig de problemer mange mennesker fik ved den ny usikre situation, hvor modstridende opfattelser blev præsenteret, og hver enkelt selv skulle tage stilling sammen med sine nærmeste for at være med i de fællesskaber, som kunne sikre både ens "frelse" og ens hverdag.

Det kan forklare den voldsomme sprogbrug – og den omfattende mobilisering med demonstrationer, prædikener, fælles salmesang og de mange gudstjenester – også under åben himmel, - som blev gennemført for at skabe et nyt sammenhold og fællesskab.

Det er forhold og forløb som er kendt fra de store købstæder.

Det er mere usikkert, hvad der skete på landet. Men i mange områder søgte bønderne at gennemføre modstand mod tiendebetaling, og de krævede bispetienden afskaffet. Nogle steder blev de støttet af den lokale adel. Baggrunden kan både være af social karakter – der var tale om at kirken havde skaffet sig store rigdomme og kirkefyrsterne (bisper og abbeder) opførte sig som adelige storgodsejere og havde kun materielle interesser.

Men der var ofte også store problemer med den lokale præstebetjening. De mange vikarer fik dårlig betaling for at give den åndelige vejledning og sikre de troendes vej til frelse gennem bønner, messer og nadver og omsorg, mens kanniken eller sognepræsten opholdt sig et andet sted og levede af overskuddet fra kirken. Mange sognekirker havde måttet undvære sin sognepræst i årevis og blev kun betjent periodevis.

3. Den evangeliske bevægelses vækst

I dele af Nordslesvig fik kongens søn, - hertug Christian, mulighed for at gennemføre en evangelisk landskirke og en reformationsordning styret af fyrsten.

Den var den første i Nordeuropa og blev indført i 1525 med støtte af tyske lutheranske prædikanter i områderne omkring Haderslev-Tønder, og i Haderslev oprettedes også en luthersk præsteskole.

I flere købstæder overtog de evangeliske prædikanter i slutningen af 1520'erne sogne- og klosterkirkerne, og i mange byer blev tiggermunkeklostrene overtaget af bystyret og munkene forjaget.

Der opstod således mange evangeliske frimenigheder, der fungerede uafhængigt af pave- og bispekirken. I tilknytning til bystyret og de nye evangeliske frimenigheder blev de mange kirkelige institutioner i købstæderne ofte omdannet til hospitaler (fattiggårde), skoler og kirkerum. Men der var tale om lokale løsninger, som var meget forskellige og

indimellem fastholdt de bispe styrede institutioner deres funktioner.

De danske evangeliske prædikanter i perioden 1523-30 var ikke alle direkte luthersk påvirkede, og de havde ikke den lutherske fyrsteopfattelse klart formuleret, - kun nogle få prædikanter som Hans Tavsén i Viborg var blevet uddannet i Wittenberg, der hurtigt var blevet åndeligt centrum for den evangelisk-lutherske bevægelse i Nordeuropa. Udover i Haderslev opstod der også i Viborg og Malmø efterhånden evangeliske præsteskoler, hvor de ledende prædikanter underviste de mange tilkommende evangeliske prædikanter.

3. Herredagen i København 1530 – Københavner bekendelsen

Der var forskellige opfattelser af, hvordan den nye evangeliske kirke skulle styres, og hvilket trosgrundlag den skulle bygge på. Det ses fx i ”Malmøbogen” og i den eneste danske fælles reformatoriske (tros)erklæring: ”Confessio Hafniensis” fra 1530.

Flere steder i Sydtyskland og Schweitz søgte man at afgøre striden mellem de evangeliske og de pavetro ved at lave en disputation, - en diskussion mellem de to parter, hvor de forelagde hver deres synspunkter for en domstol – det kunne være fyrsten, byrådet eller en lille gruppe teologiske eksperter, der så afgjorde, hvad der var ”sand tro”.

Oftest var det svært at blive enige om domstolens sammensætning og kun få steder kom det til en afgørelse. Derimod fik hver part skabt erklæringer, der angav det trosindhold, som man gik ind for.

Frederik den Første havde til herredagen i København 1530 indkaldt de ledende danske evangeliske prædikanter og heroverfor de prælater, der forsvarede pavekirken, for at begge parter skulle kunne fremlægge deres opfattelser.

Det tvang de evangeliske prædikanter til at sammenfatte deres opfattelse på dansk i 43 punkter og en konklusion i ”Den københavnske bekendelse” af 1530.

Vi kender ikke til det pavekirkelige modsvar på mødet, men Povl Helgesen kommenterede siden den ”Københavnske bekendelse”. Det kom dog ikke til en afsluttet ”disputation” under herredagene, - biskoppernes repræsentanter var delvist hentet i udlandet og de ville have, at diskussionerne og de fremlagte tekster skulle være på latin, mens de evangeliske prædikanter fastholdt at diskussion og tekster skulle være på dansk. De danske prædikanters udkast til en troserklæring var et selvstændigt arbejde og viste den stærke stilling ”evangelisterne” havde fået i Danmark. På den anden side var der ikke tale om en ren ”luthersk erklæring”, der var netop ikke taget stilling til fyrstens og øvrighedens stilling. Man kan sige at den jyske-slesvigske fløj var luthersk præget med vægt på øvrighed og lydighed, mens københavnere og malmøprædikanterne mere var præget af de sydtyske prædikanter og deres krav om frihed og individualisme. Københavnererklæringen var mest præget af malmø-prædikanterne, men fik tilslutning af alle de fremmødte evangeliske prædikanter. Den Augsburgske troserklæring (Apologia), der blev grundlaget for den senere lutheranske kirke i Danmark-Norge blev også til i 1530 få måneder før den københavnske, men har næppe da været kendt i Danmark. Den var skrevet af reformatoren Filip Melancthon uden Luthers medvirken og var ikke så radikal i sin udformning og skulle medvirke til en diplomatisk løsning på konflikterne i kirken i Tyskland. Men det blev fortsat afvist af kejseren at finde fælles religiøse aftaler med de ”evangeliske” fyrster og byer. Det var derfor at begrebet ”protestanter” opstod. I 1529 havde 5 fyrster og 14 rigsstæder på rigsdagen i Speyer afleveret en protest til kejseren over beslutningerne mod Luther i Worms 1521. De blev derfor betegnet som ”protestanter” og begrebet kom snart til at dække de mange ”evangeliske bevægelser”, som udviklede sig.

4. Herredagen i København 1530 - truslen fra Christian den Anden

Af større betydning for Frederik den Første var det, at den udenrigspolitiske situation med truslen fra kejseren og Christian den Anden nu blev alt for alvorlig for Frederik den Første til, at han ville tage et åbent opgør med pavebispevældet.

Herredagen i København 1530 fik derfor ikke gennemført nogen beslutning om indførelse af en evangelisk kirkeordning. Nu gjaldt det for Frederik om, at få rigsrådets, bispernes, adelens og befolkningens fælles støtte til at udruste de styrker, der kunne tage kampen op med Christian den Anden og hans udenlandske støtter og sikre Frederiks forbliven ved magten.

5. Christian den Anden i Norge 1531-32 og hans tilfangetagelse

Christian den Anden havde allerede da fået samlet flåde og tropper i Nederlandene, han havde lovet kejseren atter at være en god katolik og var ved at angribe Danmark-Norge. Christian den Anden vendte derfor i efteråret 1531 tilbage med en nederlandsk flåde med lejetropper til Norge, hvor han atter lod sig hylde som norsk konge, og under vinteren 1531-32 tog han ophold i Oslo.

Det lykkedes imidlertid for Frederiks udsendte repræsentanter på den opsendte dansk-lübske flåde at tage ham til fange under forhandlinger om ”frit lejde” i 1532 med løfte om forhandlinger direkte med Frederik den Første.

Men løftet blev brudt, og med sine få medrejsende bl.a. Gustav Trolle blev han derefter indsat i fængsel på Sønderborg slot. Den danske flåde havde ved Christian den Andens angreb næsten øjeblikkeligt spærret Øresund for de nederlandske købmænd, og det kom senere til et politisk opgør i Nederlandene, hvor de nederlandske byer og den lokale statholder kejserens søster Margrethe pressede kejseren til at opgive støtten til Christian den Anden.

Allerede i 1532 kom det derfor til en ny aftale om handelsfrihed for hollænderne i Øresund

på samme måde som for lübeckerne, der havde fri gennemsejledning.

6. Frederik den Førstes død 1533

Kort efter døde Frederik den Første, og det kom nu til voldsomme modsætninger i rigsrådet. Kongevalget blev udskudt et år på en herredag i København 1533, og det førte hurtigt til en omfattende borgerkrig ”Grevens

fejde”, hvor lübeckerne, nederlænderne, svenskerne og den habsburgske kejser spillede en stor rolle, - og Frederik den Førstes søn hertug Christian af Slesvig-Holsten efter en længere borgerkrig endte som sejrherre og ny konge: Christian den Tredje.

Kilde 22: Povl Helgesen: Uddrag af Skibykrøniken 1525-30 – om de lutheranske prædikanter og herredagene

Povl Helgesen var karmelittermunk og blev i 1511 leder af Karmelitterhuset i København og blev samtidig lektor ved Københavns Universitet. Mere om Skibykrøniken og Povl Helgesen, se Kilde 8 og 20. Biografi.

22A: Sofie's kroning i København, Anders Fris død, de lutheranske prædikanter og Dorotheas brudfærd.

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 109-117

Tekst i kursiv er oprindelige randnoter i selve teksten.

...Samme år (=1525), på martyren den hellige Hippolytus's dag i august måned (=12 august), blev under den almindelige herredag, som da blev holdt i København, den højbarne fyrstinde Sofie, kong Frederik den førstes yndefulde husfrue og hertugen af Pommerns datter kronet til de danskes dronning, i overværelse af mange adelsmænd, som med glæde frembar deres lykønskning. I det herrens år 1526, på den 19. dag i februar måned, døde en meget hæderlig mand, som derfor bør mindes i lange tider, nemlig mester Anders Fris, der med berømmelse beklædte sit embede som kantor (1) ved Vor Frue kirke i København, og som i en lang årrække havde været værge og regnskabsfører ved samme kirke, der under hans værgemål fik en stor og herlig tilvækst i sine ejendomme, hvorom disse sikkert vidner. Han led i mange år af en tung sygdom, og vi nærer den fromme tro, at han ved det tålmod, hvormed han bar denne, har udslettet og udsonet de fejl, han muligvis af menneskelig skrøbelighed har begået her i livet, især da han i at give almisse overgik mange, der ellers anses for at være gavmilde

folk. For denne sin store godgørenhed mod de fattige nævntes han også med berømmelse af alle. Thi han havde altid dette Kristi ord i hu: Giv almisse og alt er rent for jer. Han savnes endnu den dag i dag, og han vil også i fremtiden savnes i mange år; men Herren tog ham bort, for at hans øjne ikke skulle se den grulige vederstyggelighed, som senere med den kirkerøverske (2) kong Frederiks tilladelse anstiftedes af lutheranerne under Hans Tavsøn, den mest halsstarrige af alle kætterne (3).

En lutheraner drukner.

Samme år, på den 28. dag i maj måned, da lutheriets gift sneg sig gennem hele Jylland, druknede en præst og en præstesøn ved navn Hans Esbernsøn ved Ålborg. Han var ligeledes en halsstarrig tilhænger af det lutherske parti og søn af hr. Esbern tidligere kannik i Viborg. Denne Hans havde tilladt sig mange forhånelser mod Gud, alle helgenerne og kirkens hellige handlinger. Han havde således med sin gudsbespottelige tunge ytret, at han hellere ville oversmøres med komøg end med den hellige salve eller olie, der på

højtidelig vis var indviet ved Guds ord, og han havde dyppet den hellige jomfrus billede i døbefonten. Efter at have drukket tæt blev han grebet af en skæbnesvanger lyst til at sejle over den fjord, som flyder forbi samme by. Men næppe var han kommet fra land, før han faldt på hovedet i vandet og druknede, mens dog en dreng, som samme Hans havde tvunget til at gå med sig i båden, slap uskadt derfra. Ved en vis lønlig styrelse af det guddommelige forsyn og til straf for præsterne frillelvned var det tilfældet på de tider, at ingen så villig sluttede sig til den ugudelige sekt som præsternes uægte sønner. Af sådanne var der mange, som jeg kendte, og mange flere, som andre kender.

Præstesønnerne er de mest berygtede blandt lutheranerne.

For det første kendte jeg denne Hans, der var søn af hr. Esbern, tidligere kannik i Viborg, for det andet en mester Jørgen (4), der er søn af en vikar i Viborg, hvis søster Dorothea (5) mester Hans Tavssøn har ægtet, han der var den første gejstlige mand her i Danmark, som af kødelig lyst gik hen og giftede sig, for det tredje en forbryderisk karl ved navn hr. Lars Hvid, Sigbrits sekretær og søn af hr. Peder Hvid, ligeledes kannik i Viborg, for det fjerde en hr. Johannes(6), der tidligere var kansler hos biskoppen af Viborg, og endelig til sidst en læsemester af karmeliterordenen ved navn Movrids (7), søn af en provst på Samsø. Han var i besiddelse af en snu frækhed og en fræk snuhed. Jeg forbigår i tavshed nogle andre, som jeg kender endnu nøjere, men om hvilke jeg måske, om livet spares mig, vil få lejlighed til at skrive en anden gang, nemlig når deres ondskab har nået sit fulde mål. I juni måned samme år, to dage efter at den kirkerøverske kong Frederik, den vidt berygtede tyran Kristiern den andens efterfølger og farbroder var kommet til København, begyndte han sammen med rigshofmesteren Mogens Gøje og mange andre holstenere (8) på luthersk vis at spise kød om fredagen, på hvilke dage alle kristne lige siden apostlenes tider havde afholdt sig

fra alle kødspiser. Desuden begyndte samme Mogens Gøje samme år med fræk tilsidesættelse af kirkens love at nyde nadveren under begge skikkelser uden forudgående forberedelser på nogen af de måder, hvormed de gamle kristne plejede at søge syndstilgivelse, nemlig ved pønitense, bøn, faste, syndsbeholdelser, almisser og andre fromme gerninger (9). Samme år begyndte også nogle af rigets fornemste mænd med kongens stiltiende samtykke at håne alt helligt og foragte alle tidligere århundreders bestemmelser, som med from guds frygt havde været overholdt lige fra apostlenes tider til vore dage. Men om det er for evig tid, at den retfærdige Gud har fundet sig i disse skændige handlinger, det må eftertiden dømmes om. Jeg for min del har dog ikke kunnet komme til anden overbevisning, end at den guddommelige hævn inden kort tid vil ramme dem, fordi den kirkerøverske fyrste i sit overmod foragtede alle gode mænds heldbringende påmindelser og råd, hvem de så end kom fra, fra adelig eller uadelig, fra lægd eller lærd. Thi ved Guds styrelse skete det, at det hverken var alle præster eller alle adelige, der begunstigede selve partiet; ellers havde det alt for længst været forbi med alt helligt (10).

Kong Frederiks datter ægter den kætterske og frafaldne stormester i Preussen.

Samme år og måned på de 10.000 martyrs dag (=22 juni) afsejlede kong Frederiks datter (11) fra Københavns red med et stort følge af adelsmænd for at begive sig over Østersøen til stormestren af Preussen, med hvem hun tidligere var blevet trolovet, efter at han, uden at bryde sig om det hellige løfte, han havde aflagt, var faldet fra lydighed mod Romerkirken og nu var blevet en af det lutherske partis mest halsstarrige tilhængere, efter at han ført med vold og magt havde underkuet hele kørsherrernes orden (12). *Broder Paulus Heliæ var nær blevet stenet.* Samme år på St.Hans den døbers dag (=24 juni) blev en karmeliterbroder ved navn Paulus Heliæ efter den kirkerøverske kong

Frederik den førstes bud af hr. Tyge Krabbe hentet op på Københavns slot, for at han i en offentlig prædiken kunne sige sin mening om lutheriet. Man havde i den anledning lovet ham sikkert lejde, så at han ikke på nogen måde skulle lide overlast af samme konges ugudelige og urene soldater (13), der ligesom kongen selv var ivrige tilhængere af lutheranernes kirkerøveriske sekt, hvad der ligeledes var tilfældet med mange holstenere og med rigshofmesteren Mogens Gøje, alle lutheranernes fænnikedrager (14) her i Danmark. Og efter at samme Povl frit, men dog mådeholdent, havde sagt sin mening om lutheriet, idet han uforbeholdent tilstod, at intet af de to partier besad det rette mådehold, og at således den ene part ikke burde kaldes til regnskab for sine fejl, uden at det samme skete med den anden, så blev han, da han gik ned fra slottet, overøst med så store forhånelser, skældsord og bagvaskelse af en skare larmende og støjende soldater, at man nær havde slået ham ihjel. De havde nemlig sat Mogens Gøjes gøgler, der sædvanlig gik under navnet Jacob Nar, ud på ham. Denne forfulgte ham og hans ledsager lige til borgporten, idet han svang med sit sværd (15), og han ville utvivlsomt have tilføjet den ene af dem skade, hvis han ikke var blevet standset i sin fart af de præster og klerke, som fulgte bagefter. Man hørte heller ikke op med råbene og forbandelserne, før Povl helt var blevet unddraget de afsindige soldaters blik. Nogle råbte med vanvittige skrig, at han havde ladet sig bestikke til at bespotte Kristus og Guds ord: nogle skældte ham ud for en ulv og en sjælemorder, andre for en munk og en hykler, atter andre for en ulv og en bedrager. Således holdt den tids fyrster deres ord; sådan var den hæder man viste gejstlige. Netop på samme dag i året 1522, da samme broder Paulus Heliæ prædikede på samme slot for kong Kristiern, den vidt berygtede tyran, om Herodes's og hans skøge Herodias's grusomhed (16), blev samme tyran så forbitret over hans fritalenhed, at han den følgende fredag tilbagekaldte det gavebrev, hvorved han havde skænket St.Jørgens hospital med

dets tilliggende gods som en besiddelse for evig tid til Karmeliternes kollegium, som samme Povl dengang var forstander for. Således kan man ikke røre ved bjergene, uden at der straks går røg af dem...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) kantor – kantoren var leder af kirkens musikudøvelse, dvs han ledede kor, kordrenge, organist mv. Vor Frue kirke var en stor kirke, en såkaldt kollegiatkirke – den havde en række kanniker tilknyttet og mindede således om domkirkerne og havde mange kapeller, hvor der blev afholdt messer. Kantoren var således en vigtig kirkelig embedsmand.

(2) Forfatteren bruger udtrykket "*sacrilegus rex*", – en konge, der forbryder sig mod kirken, overtræder kirkens love særlig ved tyveri eller vold. I resten af teksten tilføjes dette skældsord til kongen, når han omtales.

(3) Hans Tavsøn flyttedes til København fra Viborg først i 1529.

(4) Jørgen Jensen Sadolin, fik beskyttelsesbrev af Frederik den første i 1526 til at oprette en præsteskole i Viborg. Han blev i 1531-32 sendt til Odense for at hjælpe den nyindsatte biskop Knud Gyldenstjerne med at reformere Fyns stift. Han blev i 1537 den første superintendent i Odense.

(5) Hans Tavsens første kone Dorothea var måske i familie med Jørgen Jensen Sadolin. Hun døde omkring 1537.

(6) Måske Jens Hansen, kannik i Viborg, der senere blev luthersk præst og provst ved domkirken.

(7) Movrids Samsing, opr. prior for Karmeliterklostret i Skelskør, men overtager som luthersk præst embedet som sognepræst i byen og i Tjæreby. Omtales i fra A Heise (oversætter): **Skibykrøniken**, Kbhv 1890-91 s 63-64.

(8) Forfatteren anklager Frederik den første for at styre landet gennem sine holstenske adelsmænd: den tyske kansler Wolfgang von Utenhof, den holstenske landmarskal Melkior Rantzau, lejetropføreren Johan Rantzau og Wulf Pogwisch. Det er ikke tilfældigt at forfatteren regner rigshofmesteren Mogens Gøye med til denne gruppe, selvom han ikke har holstenske godser eller tilknytning.

(9) den senmiddelalderlige vej til frelse opregnes her.

(10) teksten kan være skrevet omkring Frederik den førstes død, hvor herredagen genindfører bispernes magt over forkyndelse mv.

(11) Frederik den første får med sin datter Dorotheas bryllup sikret en alliance med den ledende protestantiske fyrste ved Østersøen mod kejseren og Christian den andens krav.

(12) Maria-ordenens leder gennemfører en luthersk fyrstekirke i 1525 og ændrer således den strategiske situation i Nordeuropa til fordel for både Gustav Vasa og Frederik den første.

(13) Milites – betyder soldater, eller riddere – her er det vel nærmest de unge adelige – hofsinderne, der er knyttet til kongens hof (tolkning af oversætteren A. Heise).

(14) fænnikedrager – fanebærer, fører

(15) Oversætteren A.Heise kommenterer i sin note, at en nar normalt kun anvender et træsverd og forsvarer derved indirekte Jacob Nars adfærd.

(16) Povl Helgesøn har tidligere beskrevet denne begivenhed. Povl Helgesøn måtte flygte til Jylland og sluttede sig til oprørerne omkring Tyge Krabbe.

22B: Herredag i Odense 1527 og de evangeliske i Malmø.

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 118-127

Tekst i kursiv er oprindelige randnoter i selve teksten.

I august måned i året 1527 holdtes der almindelig herredag og rigsrådsmøde i Odense by på Fyn, hvor også Frederik, den kirkerøverske konge, var tilstede tillige med sine holstenere, i hvis hånd jo dengang sagernes afgørelse lå (17). På denne herredag blev der ikke så meget på grund af kongens som på grund af den verdslige adels ondskab ved trusler fravristet biskopperne den ret, som de ifølge kirkeretten, kejserlige love, den danske lov, lang sædvane og tillige ved alle kristne fyrsters privilegier havde over alle dem, der havde gjort sig skyldige i hor, utugt og alle andre forbrydelser mod den guddommelige ret (18); thi når sådanne personer var blevet grebet og overbevist om deres brøde, plejede biskopperne at straffe dem, snart med pengebøder, undertiden med fængsel og sult, af og til med hudfletning (19) og fodjærn.

Biskoppernes ret afskaffet 1527.

Hvorledes det nu end forholdt sig med denne ret, der dog bidrog meget til at skaffe biskopperne anseelse, så gik den nu over til rigets adel, så at de hver for sig skulle have denne ret over sine egne bønder og tjenere og besidde den til evig tid, dog på det vilkår, at alle biskoppernes rettigheder, skulle forblive ubeskårne (20).

Men i denne henseende blev fyrstens og den øvrige adels offentligt givne ord ikke holdt, heller ikke noget som helst andet brev, hvor store segl, der end stod derunder til bekræftelse; thi af denne herredag blev tro og love og forseglede breve mindre overholdt mod kirkens mænd end nogensinde i kong Kristierns tider.

De frafaldne forsvares, de troende undertrykkes.

Fra denne herredag udstedtes der også med mageløs uforskammethed og letsindighed, uden at biskopperne var hørt eller havde givet deres tilslutning, visse kongebreve, ved hvilke præster og munke, alle under et eller hver for sig, der blev taget under kongens beskærmelse, når de under den evangeliske friheds skalkeskjul enten ville aflægge deres gejstlige dragt eller endogså gifte sig. Men deraf fulgte en stor tøjlesløshed i livsvandel og skændig trældom under alskens forbrydelser, og fra denne dag af begyndte gudsfrygten offentligt og åbenlyst at nedtrampes, religionen at foragtes, kyskheden at spottes, livets renhed at vanhelliges. På den måde holdt den tids kirkerøverske fyrster deres løfter, imod deres ed, imod deres offentligt givne ord og imod deres egne beseglede håndfæstninger og breve (21). Samme år faldt en karmeliterbroder, lektor Peder Laurens søn fra Næstved, fra de rettroendes kirke og sin orden og blev det lutherske partis mest skamløse tilhænger, således som man kunne vente af hans bagvendte og halsstarrige sindelag. En lang tid forblev han i sin ordens kloster i Assens; men da brødrene blev opsplittet, klostrets ejendomme spredt og udplyndret, og klostret selv givet i de lutherske borgeres vold, begav han sig tilsidst til Malmø, denne hule for frafaldne kirkerøvere, dette fristed for alle kættere, for der at gifte sig og blive kødets tjener, siden han ikke ville være pavens tjener (22).

I året 1528 efter verdensforløsningen faldt næsten hele Malmø fra kirkens enhed, under ledelse af en prædikant ved navn Klavs Tøndebinder, der tidligere havde været præst, men nu var en af de mest troløse frafaldne. Betaget af en næsten utrolig lyst til at herske drev han sit spil blandt denne bys befolkning, forsi den også ellers var bekendt for sit oprørske sindelag. For øvrigt var denne Tøndebinder en helt ulærd karl og fuldtændig ubekendt med de gode videnskaber; han besad heller ingen dømmekraft, men en forbavsende evne til at udtrykke sig let og flydende på modersmålet og en frækhed og dumdristighed, man næsten ikke skulle anse for mulig. Samme år fik han som kaldsfælle og hjælper en anden frafalden munk af Helligåndsordenen, der sædvankig gik under navnet Hans Spandemager; han var en lille smule mere lærd end Klavs, men havde dog mindre indflydelse. Begge var født i Malmø; men Kristi ord: en profet er aldrig agtet i sin fædreneby, gik ikke i opfyldelse for dem; thi i deres egen fædreneby ansås de af mænd af stort værd, skønt de stammede fra helt ubekendte forældre. Disse mænd lærte folket at håne alle helgerne, at nedtrampe alle den kristne religions helligdomme, at spotte sakramenterne, at fordømme de gode gerninger, at vanhellige de til Gud indviede huse, at omstyrte de hellige altre, at overgive de hellige billeder til de hævnende flammer, at gøre nar af faste, offentlige og højtidelige bønner og alt, hvad de troende hidtil havde iagttaget for at bevare dyderne, for at ave kødet lyst eller for at fremme guds frygt og fromhed. De lærte også folk at foragte den myndighed, som offentligt er tillagt kirkens personer og som er anerkendt af mange århundreder, at udjage munke, at plyndre gudshuse og med vold at sætte sig i besiddelse af klostre. De sagde fremdeles med en forbavsende skamløshed, at siden apostlenes tider var det sande og ægte evangelium ikke blevet prædikeret her i verden, og at hele denne tid inge havde været sande eller oprigtige kristne uden de alene, som kirken altid havde anset for kættere. Derfor

sagde de også de mest uforskammede uforskammetheder og med den tåbeligste tåbelighed, at alle Romerkirkens paver, vor tros læremestre, var og altid havde været skinbarlige antikristne, og at der ikke var nogen antikrist i vente, men at samtlige biskopper over hele verden, alle prælater, munke, præster og klerke, som adlyder Romerpaven, var papister og det romerske tyrannis drabanter. Alt hvad der derfor hidtil er anset for helligt og ukrænkeligt og af apostlene og deres tilhørere er overleveret os som noget, der fromt bør overholdes, såsom messens højtidelige forvaltning, løfternes iagttagelse, afholdenhed fra visse spiser, de dødes ihukommelse og begængelser (), forvaltningen af sakramenterne, nidkærhed i gode gerninger og meget andet, der er en øveklse i dyd, alt det, sagde de var papistiske opdigtelser, der havde sit udspring i Roms gerrighed, og de påstod at kun eet var fornødent til sjælens frelse, troen alene, men at gerningerne mere var til byrde end til hæder, fordi det ikke kunne undgås, at det gav anledning til tom forfængelighed og til hykleri. Så forblindede var disse elendige mennesker, at de fordi, der havde fundet visse misbrug sted og fordi enkelte paver havde været ugudelige, hellere ville, at alle kristendommens sakramenter skulle forstyrres og omvendes og guds frygtens første spirer kvæles, end at den enkeltes urenhed skulle drages til regnskab og revses. Desuden havde dette partis tilhængere den giftigste og mest bagtaleriske tunge; thi de havde aflagt al blufærdighed og havde ikke længere skam i sig, siden de ikke blueedes ved at kalde de helligste mænd, martyrer og bekendere, hvis minde altid er blevet anset for helligt og ukrænkeligt, for ulve, bedragere, forførere, tyve, sjælemordere og røvere (23). Mens alt dette foregik, var en vestfaler (24) ved navn Jørgen Kock og en mand ved navn Jep Nielsson borgmestre i Malmø. Den førstnævnte af disse var møntmester og et menneske, som ud over ved åger, underslæb og bedrageri også var ilde berygtet for sine mange ægteskabsbrud; den sidstnævnte var

var noget ældre af alder og stod heller ikke tilbage for den anden i ugudelighed og skamløshed. Disse to mænd, der gjorde sig bemærket ved deres kirkerøverier og troløshed, gjorde Malmø til en røverhule og et fristed for fortvivlede skalke og frafaldne. Og da de så, at de førnævnte prædikanter på grund af deres mangel på lærdom ikke ret kunne forsvare den ny lære, når det ved en eller anden lejlighed kom til en ordentlig strid, kaldte de to frafaldne brødre af Karmeliterordenen til sig og misbrugte dem senere til alskens ugudelighed. Den først af disse var en hollænder ved navn lektor Frans, den anden en sjællænder, der stammede fra Næstved, lektor Peder Laurssøn, som ikke blot på den tid viste sig endnu mere skamløs end Frans, men også var noget ældre af år. Denne Peder blev byens bestaldede skriver. Idet han nemlig udgav adskillige småskrifter, forsøgte han på kættersk vis at gøre rede for den religionsforandring, der var foretaget blandt malmøboerne. I denne henseende vred han sig på alle leder og kanter; men al hans møje var dog forgæves; thi ugudeligheden kan intet for alvor udrette mod fromheden. Efter at denne Peder havde giftet sig, fremturede han stadig i sin utroskab og overgik stadig sig selv i skamløshed. Hvad dernæst den ovennævnte hollænder ved navn Frans angår, så skjulte han i lang tid sin troløsheds gift, idet han nok i nogen grad ivrede mod misbrug og slette sæder, men dog uden denne tid at indblande eller med hårdnakkethed at forfægte nogen vildfarende mening, skønt han ellers med stor frihed behandlede mange emner (25). Men just ved denne tilbageholdenhed blev han den skadeligste af alle. I begyndelsen lod det nemlig, som om han ville mildne og rette de misbrug, der ved de tidligere prædikanters skamløse eller ukloge adfærd havde indsneget sig i Malmø-kirken, og det i overensstemmelse med kirkens læresætninger. Men det gjorde han alene for at undgå skin af at bygge på en grundvold, der var lagt af andre; thi for øvrigt var han med hensyn til meninger, anskuelse, iver og

sindsstemning endnu slettere, mere forbryderisk og skamløs end alle de andre. Efter at han nemlig havde fremkaldt det håb hos mange, at han for evig tid ville leve i ugift stand, blev han grebet af en vanvittig kærlighed og tog endogså en pige til ægte, uagtet smme piges værger ikke ville give deres samtykke hertil og uagtet alle hans venner advarede ham derimod, og forat kunne besmykke sin kødelige bryndes fast utrolige afsind med ægteskabets navn, udgav han to gange på modersmålet et skrift om præsters, munkes og nonners ægteskab, men så fuld af bagvaskelser og løgne, at det er mere løgnagtigt end løgnen selv, mere bagvaskerisk end bagvaskelsen selv. Thi da han var blevet ægtemand, skiftede han i den grad sind og bed hovedet af al skam, så at han blev den skamløseste af alle lutheranerne og skrev og lærte meget på den skamløseste måde, uden det mindste overlæg, men alene forblindet af sin ærgerrighed; thi han var en træl af sin æresyge (26).

Noter ved Henrik Adrian:

- (17) Frederik den første opholdt sig normalt på Gottorp slot ved Slesvig og styrede rigerne ved sine danske rigsråder og sine holstenske råder, hvor især hærføreren Johan Rantzau, den tyske kansler Wolfgang von Utenhof, rigshofmesteren Mogens Gøye og marsken Tyge Krabbe spillede en afgørende rolle.
- (18) kirkeloven, hvis domstole administreredes af bisperne, bøder og afgifter herfra gik normalt til bispem.
- (19) hudfletning – pisk
- (20) se reces og diskussion i kilde 25. Der er to forhold som kirken anklages for – den omfattende tiendebyrde (især bispedelen) og de mange bøder og afgifter iflg. domsafgørelserne efter kirkeloven.
- (21) I Frederik den førstes håndfæstning kilde 17A lover kongen ”at ingen kætter, Luthers disciple eller andre” skal have love at prædike.
- (22) Se kilde 30A om gråbrødrenes fordrivelse fra Malmø og 13. Biografi om Malmøprædikanterne. Peder Laurensøn blev gift med prædikanten Klavs Mortensens (Tøndebinder) søster Anna.
- (23) Povl Helgesens mest omfattende kritik af den evangeliske bevægelse, teksten er delvis afskrift af hans egne skrifter trykt 1530 imod Malmøbogen (se kilde 31A) og mod Peder Laurensøn.
- (24) Jørgen Kock kom fra Westfalen, han kom til København under kong Hans og blev borger i København, han giftede sig ind i en københavnsk

købmandsfamilie, flyttede til Malmø og blev møntmester for kong Kristiern den Anden. Lige før kongen forlod Danmark blev han udnævnt til borgmester i Malmø.

(25) Povl Helgesen hjalp så sent som i 1528-29 Frans Vormordsen med en oversættelse af Davids salmer, og det kan forklare hans dybe skuffelse over den tidligere kollega og ordensfælle.

(26) Frans Vormordsen udgav i 1531 to tekster: ” *Et kort (dog kristeligt og tilbørligt) svar på den*

undervisning, som er prentet af Povel Reff i Års om præstelevned med giftermål og kyskhed” (det var oversat af Povl Helgesen) og ” *En såre nyttelig og alle dem som giftet er eller giftes ville, hugsvalelig disputats mellem hr.Adser, præst og kantor i Lund, og Franciscum Vormordi, prædikere i Malmø*”. Dette skrift er fyldt med skældsord og anklager også direkte mod Povl Helgesen.

22C: Lage Urnes død 1529, Joakim Rønnov, Hans Tavsens og herredagen i København 1530

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 128-135

Tekst i *kursiv* er oprindelige randnoter i selve teksten.

I det herrens år 1529 bortkaldtes på den 29.april en mand af adelig byrd, der fortjener at mindes til evige tider, hr Lage Urne, biskop i Roskilde. Han blev nemlig endnu i sin kraftigste alder, efter hvad man mener i sit 63.år angrebet af en betændelse i luftrøret eller struben og døde på den femte dag, kvalt af sygdommen. Denne sygdom plejer nemlig, da den er så livsfarlig, at medføre døden på den femte dag, efter at man var blevet angrebet, og ud over denne dag lader den næppe nogen blive i live, mens erfaringen viser, at den som oftest viser dræbende på den første, anden eller tredje dag. Naturen selv, alskabningens moder, eller rettere sagt naturens skaber Gud havde skænket denne herlige mand visse udmærkede gaver, så at han i oplysning, lærdom, veltalenhed og ved den sædelige alvor, han viste i forskellige retninger, overgik samtlige rigets øvrige biskopper. Ved disse egenskaber hævdede han med stor klogskab sin stillings myndighed, så ingen fandt på at foragte den; men da han tillige i hele sin fremtræden havde et lidt vel strengt præg, undgik han dog ikke, at visse folk, der havde den biskoppelige værdighed, tilskrev dette stolthed og overmod, og det netop, mens han levede. Thi efter sin død blev han også savnet af alle, også af dem, der var tilbøjelige til at nære misundelse mod ham, mens han levede. Thi det er det udmærkedes lod, at det først da savnes, når det er borte. Sine egne slægtninge og pårørende tog han dog vel meget hensyn

til; han viste nemlig stor omhu for dem, men uden at tage i betragtning, om de fortjente det eller ikke, og dermed gjorde han Kristi fattige en ikke ringe uret, thi de er dog de sande arvinger til kirkens gods. Han følte sig nemlig forstærket af sit adelige navn og sin anerække, en fejl, som han vel delte med mange, men som dog er særegen og medfødt hos de adelige i forening med havesyge. Men da dette er en menneskelig forseelse, tror vi med skyldig fromhed, at den er blevet tilgivet af ham, til hvis væsen det hører at vise barmhjertighed og skånsel, tillige med hvad andet han begik af menneskelig skrøbelighed. Efter denne faders død begyndte straks Roskildekirkens forfald. Efter Lage Urne fulgte en mand af adelig byrd ved navn Joakim Rønnov: men han opnåede kun sin værdighed på mange onde og meget ubillige vilkår. Heri var dog ikke så meget han selv skyldig, som den kirkerøverske fyrste kong Frederik, der ved sin tyranniske færd havde afskaffet kirkens valgtret og med vold og magt havde tilrevet sig kirkernes rettigheder, så at ingen opnåede nogen gejstlig værdighed uden at han først til foragt for religionen havde måttet erlægge en stor pengesum og afsværgelse den lydighed, der til evig tid skyldes og altid har været ydet de romerske paver, hele den verdslige verdens troslærere og mestre. Og herved afskaffedes ikke det voldsherredømme, hvormed romerpaven havde underlagt sig alle kirker i hele verden, men det ombyttedes kun. Thi den

bekræftelse af embedet, som man tidligere havde tilkøbt sig af paven for 1000 gylden, måtte man tiltuske sig af den verdslige og kirkerøverske fyrste for seks tusinde (27). Og de, som gik så vidt i deres forbandelse af pavens gerrighed, at de endogså troløst skilte sig fra den rettroende kirke, de blev selv tifold gerrigere og fandt stort behag i sig selv, mens de nærede ikke ringe taknemmelighed mod dem, der under den evangeliske friheds skalkeskjul havde givet dem lejlighed til at indføre kætteriet og skille sig fra kirken. Den omstændighed i forening med den store vinding, fyrsterne havde heraf, åbnede vinduet på vid gab for lutheriets udbredelse her i riget.

I det samme år og i de samme dage, som den kirkerøverske kong Frederik helt havde kastet sig i lutheriets arme og ligeledes havde besluttet at bringe hele dette rige til fald, flyttede han en mand ved navn Hans Tavssøn, en frafalden munk af Jerusalemsbrødrenes orden (28) og alle lutheranernes fænnikedrager her i Danmark, fra byen Viborg i Jylland til København, for at han ved sin pestbringende prædiken kunne føre denne stad på afveje, ligesom han tidligere havde gjort ved Viborg og andre jyske byer, hvor han havde udryddet al religion og udbredt vanhelligsens hele vederstyggelighed. Da han var kommet hertil, voksede ondskaben i den grad, at denne stad, som tidligere havde været gudsfrygtens og religionens ivrigste og mest vedholdende tilhænger, nu blev den mest forbryderiske hule for alskens ugudelighed og vanhelligelse. Den rå og uvidende befolkning blev nemlig grebet af et utroligt raseri og vanvid og forgreb sig i så høj grad på gudshusenes hellighed, at den ikke blot omstyrtede helgenbillederne, men endogså overøste den hellige nadver med de grueligste skældsord og tilsidst iværksatte enhversomhelst ugudelighed, som de havde hørt var sat i værk af de troløse malmøboere eller endogså af de afsindige viborgere. Thi de forbryderiske borgere kunne ikke finde sig i, at nogensomhelsk luthersk by i en eller anden

henseende overgik dem i vanhelligelse og ugudelighed.

I det herrrens år 1530 holdtes på den tid, da den hellige jomfru Mariæ besøgelsesfest faldt (=2 juli), en almindelig herredag i København, hvortil også de lutherske prædikanter var tilkaldt tillige med de rettroende biskopper og præster. Hensigten hermed var, at den hele sag, hvorom der den gang var strid mellem de rettroende katolikker og de lutherske kættere, skulle bringes til en afgørelse med menigmand som dommer.

De rettroende udæskes af lutheranerne til en disputats, men på uhørte vilkår.

Men skønt det skortede lutheranerne på grundige og indtrængende skrifter og på virkelige grunde, truede de dog de rettroende hårdt, idet de stolede på fyrstens magt og gunst, ved hvis beskyttelse og forsvar de var trygge og undtaget fra almindelig retforfølgning (29). Kætterne havde utvivlsomt også fået overmagten overfor hele den gejstlige stand, hvis de rettroende ikke med klog beregning længe havde trukket sagen i langdrag, idet de værgrede sig ved at anerkende dem som tilbørlige dommere, som lutheranerne havde udset sig, og hvis de ikke tilsidst havde henstillet sagen til en almindelig kirkeforsamlings afgørelse (30). Imidlertid vil kætterne dog bilde menigmand ind, at de havde sejret, idet de pralede af, at de så ofte havde udæsket de rettroende til en disputats, hvilket de i virkeligheden også gjorde, men på uantagelige vilkår; thi med deres afsindige råb holdt de på, at disputatsen skulle holdes på dansk med menigmand som dommer, idet de vel vidste, at de på denne måde kunne være sikre på sejren, som for størst delen afhang af folkets råb og af den kirkerøveriske fyrstes og nogle verdslige stormænds lige så voldsomme som afsindige gunst. Thi forblindede af deres had til gejstligheden og opfyldt af brændende begærlighed efter kirkens gods lod de sig hverken styre af fornuft, klogskab eller hensyn, men henrevet af deres lidenskab og stolende på deres våbenmagt og styrke stræbte de efter med et slag at ødelægge og fordærve hele den gejstlige stand, og det ville

de også have forsøgt, hvis ikke frygten for den ydre fjende havde holdt dem tilbage, nemlig for kong Kristiern, som denne gang truede hele riget, men især indjog rigets styrelse og de fornemme frygt (31). Mens denne herredag blev holdt, rasede de lutherske prædikanter, idet den kirkerøverske fyrste ikke blot lukkede øjnene herfor, men endogså selv ansporede hertil, og idet nogle afsindige stormænd og forbryderiske borgere opmuntrede dem, med så kåd tunge mod rigets biskopper og prælater, at de udspyede alle slags skældsord mod dem. Ikke blot gennemheglede de dem, idet de kaldte dem ulve og lejesvende for at vinde den vanvittige mængdes bifald, men i deres blinde raseri kaldte de dem uafbrudt tyve, røvere, forførrere, forrædere og sjælemordere (32). Et så vanvittigt raseri ville fyrsten og rigets styrelse aldrig ustraffet have tålt, hvis der havde været den mindste gnist af skam tilbage i dem; men

opfyldt af had, gerrighed og skamløshed tålte og gjorde de alt, hvad det så end var.

Noter ved Henrik Adrian:

(27) beløbsstørrelserne ved den pavelige indsættelse blev handlet ved hver indsættelse.

(28) Hans Tavsens oprindelige johannitermunk tilknyttet Antvorskov kloster.

(29) De kongelige beskærmelsesbreve sikrede de evangeliske prædikanter mod bispens domsmagt.

(30) Sagen henskydes til et generelt koncil for Romerkirken.

(31) Der blev fred mellem Frankrig og den tysk-romerske kejser i 1529 og derfor søgte Christian den Anden på ny støtte hos kejser Karl V. Samtidig kom det til et forligsmøde mellem kejserens repræsentanter og de ledende protestantiske fyrster i Augsburg 1530, men der blev ingen aftale her. Truslen fra kejseren mod Frederik den Første voksede således og Christian den Anden fik nu af kejseren lovet støtte i Nederlandene til et angreb på Danmark-Norge.

(32) De fremmødte evangeliske prædikanter prædikede i Københavns kirker og udfordrede de fremmødte tilhængere af pavekirken og bispevældet.

Kilde 23: Bisp Jens Andersens (Beldenak) - brev til borgmester og rådmænd i Assens, 1. december 1527

Teksten er trykt i Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike: Frederik den Førstes historie* København 1597 (genoptr. 1977) s 146-148.

Huitfeldt omtaler flere steder de evangeliske prædikanter som lutherske - se også Kilde 39G, hvor han under Christian den Tredjes historie fortæller om lutherdommens komme til Danmark.

Teksten er et af de få eksempler på, at en bisp selv direkte tager diskussionen op med de evangeliske prædikanter (se også Kilde 28), teksten her kendes kun hos Huitfeldt.

Arild Huitfeldt (1597) omtaler under Frederik den Første kun kort den lutherske læres komme til Danmark:

”...I Tyskland var den lutherske lærdom begyndt i 1517. Den blev vidt udbredt til mange lande og den kom også her til Danmark og har udviklet sig år efter år gennem adskillige personer, der prædikede hemmeligt i adskillige købstæder. Mester Hans Tavsens (1) var den første, der viste sig frem. Men til Assens begyndte Christen Skrok at indplante den lutherske lærdom. Det voldte mishag hos bisp Jens Andersen (2) under hvis jurisdiktion Assens hørte til. Derfor skrev han til Assens følgende åbne brev:

Vi Jens Andersen, med Guds nåde biskop i Odense, hilser jer borgmester og rådmænd, og hele menigheden i Assens, kærligt med Gud. Kære venner, med dette brev, som vi har skrevet til jer, giver vi jer kraftigt tilkendende en god og kristelig mening: At de bortløbne munke, og de hensynsløse præster af Luthers selskab plejer at prædike åbenbar løgn for almuens, og at den hellige kirkes mænd har altid brølet højt på den hellige skrift. De vil aldrig sige folket den rette sandhed, som den hellige skrift indeholder. De af det lutherske selskab åbenbarer nu den sandhed, som kirkens mænd altid tidligere har holdt skjult

og vil ikke fortælle det for deres egen skyld. Da beder vi jer gerne, at i vil holde jeres lutherske prædikanter dertil, at de peger på de skrifter, de punkter i den hellige skrift, som den sandhed indeholder, som luthers selskab nu åbenbarer, og som kirkens mænd for deres egen skyld har skjult. Og hvis vi ikke kan give dem et tilbørligt svar, som hver kristen mand kan forstå, at det er løgn og adskillelse fra Herren, på det de kommer frem med, så vil vi holde med dem og gå over til den side, de er på. Dog siger vi overalt, at det ville være meget bedre, at både vi og de lutherske prædikanter blev hængt op i en galge, and at de og vi skulle nedlægge en eneste messe; fordi messen er ikke andet end et gudeligt embede, hvori der handles om Kristi død og pines ihukommelse. Og hvori det samme

Kristi legeme ofres, som Kristi selv tidligere blev ofret på det hellige kors for menneskets synders skyld. Derfor giver vi det løfte til jer, fordi i er så kloge og fornuftige, at i ikke tillader at et sådant kætteri skal prædikes i jeres by, med mindre i og samme lutherske prædikanter afviser vort brev og kristelige begæring. Ex cura nostro Episcopali Othoniensi, prima Dominica Aduentus Domini, Anno 1527. Nostro sub sigillo dorsotenus impresso. (3)

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Se 6. Biografi

(2) Se 13. Biografi

(3) Fra vores bispegård i Odense, 1.søndag i advent, 1527 (= 1 december 1527). Under vort signet, trykt forneden.

Tekst 24: Henrik Adrian: Var Frederik den Første lutheraner?

- *Frederik den Førstes udenrigspolitik, de nordtyske alliancer og reformationen i Nordslesvig under sønnen hertug Christian.*

Et af de vigtige spørgsmål historikerne har stillet sig selv er: Var Frederik den Første lutheraner? Hvilke motiver var der bag hans politik og hvilken trosopfattelse havde han selv?

Den periode han var hertug og konge i, var meget foranderlig og der var konstant nye forhold, der gav den politiske ledelse af landet problemer og udfordringer. I første halvdel af 1500-tallet forandredes opfattelserne om politik og religion i samfundet i hele Nordeuropa, og den middelalderlige universalistiske og hierarkiske stats- og religionsopfattelse gik i opløsning.

1. Frederik den Første: hans politik og forestillinger – konstruktion udfra hans aktiviteter og sammenhængen

Vi kender en række beskrivelser af Frederik den Første, der ligger tæt på ham i tid, der karakteriserer ham som konge og politiker – den samtidige Povl Helgesen karakteriserede ham på forskellig måde i sin Skibykrønike (se kilde), på samme måde som han karakteriserede hans forgænger Christian den Anden. Det skete udfra en reformkatolsk synsvinkel og udfra, på hvilken måde de to konger hjalp kirken og adelen med at sikre fred og ro og orden. Kongens holstenske kansler karakteriserede ham også og vurderede hans politik i sine erindringer og

lagde vægt på hans snuhed og tålmodighed (kilde 21).

Vi har ellers ikke mange kilder, der kan belyse Frederik den Førstes personlighed og forestillingsverden – man er nødt til at undersøge, de begivenheder og de beslutninger han tog, for at kunne forstå, hvad han forestillede sig, og hvilken politik han ønskede.

Når man beskriver hans politik, er det således sammenhængen med begivenhedsforløbet, det er vigtigt at undersøge.

Kilderne siger ikke så meget om hans forestillinger og ønsker! Dette afsnit vil derfor prøve at undersøge en række begivenhedsforløb i hans tilværelse, som kan anvendes til at finde frem til hans politiske og

religiøse forestillinger. Denne form for analyse står især i gæld til kirkehistorikeren Thorkild Luby, der i sin analyse ser på Frederik den Førstes udenrigspolitik. Men man kan også se på de politiske forestillinger, der var undervejs i det ”moderne” Europa i begyndelsen af 1500-tallet. Fælles for senmiddelalderen og renæssancen var, at politik og religion blev opfattet i sammenhæng. Man udskilte ikke religion og politik fra hinanden som vi i Vesteuropa gør i dag. Religiøse og politiske forestillinger var vævet ind i hinanden og blev anvendt både til at legitimere magtudøvelse og til at påvirke grupper og mennesker. I samtiden var der ved at opstå en ny politisk analyseform, der netop i 1500-tallets første årtier udvikledes af den italienske renæssanceforfatter Macchiavelli. Den er kendt fra hans bog ”Fyrsten”, der blev skrevet i årene op til 1520, og bogen har muligvis været kendt af Christian den Anden. Den var i sin udformning magtorienteret og anlagde en ny statsopfattelse, der lagde vægt på fyrstestatens territorium og suverænitet og på individualitet. Det var en opfattelse, der lå tæt på den praktiske politiske og magtmæssige virkelighed, som renæssancefyrsterne handlede indenfor. Det var klart i modsætning til den middelalderlige statsopfattelse, der opfattede samfundet som styret af to parallelle hierarkiske magter: kejsermagten og pavemagten og som lagde vægt på kollektivitet og det religiøse fællesskab.

2. Frederik den Førstes regeringsperiode: oprør, opstande og uro

Frederik den Førstes godt tiårige regeringsperiode var præget af uroligheder og vold, der udfordrede de nye magthavere. Selve fjernelsen af Christian den Anden og hans flugt til Nederlandene og Tyskland, blev gennemført ved at holstenske lejetropper under Johan Rantzau gav hertug Frederik den militære støtte, der skulle til for at erobre Jylland, og herfra sikrede han sig magten i hele Danmark og kort efter i Norge. Han fik

støtte fra Lübeck og fra den nye svenske konge Gustav Vasa.

Det var den jyske adel, der havde initiativet – men vi kender ikke præcist til, om det var Frederik selv der tog initiativet og lavede de første aftaler. Meget tyder på, at hertugen efter Bordesholmaftalerne (1522) følte sig hårdt presset af Christian den Anden, og at han derfor nu selv gik meget aktivt ind i at støtte et jysk adelsoprør mod kongen. Den gruppe af højadelige han derefter fik knyttet sig til i Danmark var meget sammensat. Der var gammelkatolske adelsmænd som marsken Tyge Krabbe overfor de evangelisk orienterede som storgodsejeren Mogens Gøye, der sent sluttede sig til hertug Frederik. Da han blev konge og fik aftalt sin håndfæstning med rigsrådet spillede den evangeliske bevægelse endnu ikke den store rolle, selvom den afsatte Christian den Anden havde støttet bibelhumanismen og på mange måder havde udfordret både bisperne og deres magt. De første år under Frederik den Første var der bondeuroligheder i Jylland og en større opstand i Skåne, men det lykkedes for Frederik den Førstes regering at afværge større uro og selve opstanden i Skåne fik en blodig afslutning, hvor Johan Rantzaus tropper besejrede bønderne og Søren Norby på slagmarken.

3. Herredagene 1526-27 og skabelsen af en landskirke under kongens kontrol

Herredagene i december 1526 og i august 1527 i Odense var indkaldt af kongen, for at sikre midler til den oprustning kongen måtte sætte i gang, da Christian den Anden stadig truede med at vende tilbage med støtte fra kejseren.

Parterne i forhandlingerne på herredagene bestod af kongen overfor et stadig splittet rigsråd med de katolske bisper. De udenforstående købstæder var ved at blive præget af de nye evangeliske prædikanter samtidig med, at bønderne på landet især i Jylland truede med at undlade at betale tiende

til bisperne, og der var også adelige, der støttede dem heri.

Det var derfor atter kommet til en række bondeuroligheder i 1526-27 især i Jylland, lige efter at det skånske oprør i 1524-25 var blevet blodigt nedkæmpet og Søren Norby pacificeret.

Modsætningerne i rigsrådet og på herredagen gav Frederik den Første et vist spillerum politisk. Han fik manøvreret sig igennem møderne uden at blive tvunget til at standse støtten til de evangeliske prædikanter. Han udnyttede at den evangelisk prægede del af højadelen øgede presset på den pavekirkelige fløj med bisperne, for at den også kunne komme i besiddelse af nogle af de mange kirkelige ejendomme i byerne, der efterhånden kunne overtages uden større modstand.

Også herreklostrene på landet var nu i farezonen, her søgte adelen at få sine egne ind som beskyttere eller abbeder. Men generelt fastholdt adelen og pavekirkens bisper kravene til kongen om indgreb mod de ”lutherske”.

Ved herredagen i december 1526 lykkedes det for kongen at presse bisperne til at acceptere, at en del af den ekstra finansiering af rustningerne kunne ske ved, at de ydelser, der normalt gik til pavestolen som betaling for bispernes og andre prælaters bekræftelse, nu skulle gå direkte til kongen. De valgte bisper kunne så hente deres godkendelse hos ærkebisperen i Lund.

Det var en beslutning, der på længere sigt ville gøre kirken til en landskirke uafhængig af pavemagten, men underlagt kongen. Ellers blev der vedtaget ekstra skat pålagt bønderne, kirkerne skulle aflevere et vist antal kirkeklokker til omstøbning og bisperne lovede ikke at modtage mere adelsgoods som gave i tilfælde af oprettelse af andre mv., og adelen lovede at støtte den hellige kristne kirke mod den lutherske bevægelse.

Diskussionerne herom fortsatte på herredagen i august 1527. Herredagen i 1530 skulle måske have været et opgør med bispekirken, men det blev til en manifestation af de

evangeliske prædikanters styrke og betydning i de store bysamfund og kongen valgte politisk samling af rigsrådet fremfor splittelse og konflikt under eksilkongens trusler. En egentlig reformation kom det ikke til under Frederik den Første – alene i Sønderjylland (Haderslev og Tørring len) blev der indført en luthersk præget fyrstekirkeordning af den ældste kongesøn hertug Christian i 1525. Flere ”evangeliske” bispedømmer kom til omkring 1530 – fx Fyns stift, hvor bispen Knud Gyldenstjerne med hjælp af prædikanten Jørgen Sadolin indførte en evangelisk kirkeordning. Også Roskilde stift under Joakim Rønnev nærmede sig evangeliske tilstande, da København og en række sjællandske købstæder blev evangeliske, men her nu direkte under bispens kontrol.

4. Frederiks udenrigspolitik – alliancer og aftaler

Udenrigspolitisk lykkedes det endelig i 1532 for Frederik den Første, at få isoleret den trussel, som Christian den Anden i eksil konstant udgjorde for alle de nordiske lande. Kong Frederik søgte alliancer og aftaler med de andre evangeliske fyrster og med den ny svenske konge. Hans datter blev gift med den magtfulde evangeliske hertug af Preussen. Med sin tilknytning til den habsburgske kejserslægt og med baggrund i støtten fra de katolske fyrster var eksilkongen Christian den Anden (og hans børn) hele tiden en trussel mod både den dansk-norske og den ny svenske konges magt og legitimitet. Støtten fra kejseren og fra den nederlandske fyrstinde Margrethe var imidlertid præget af en vis mistillid til den luthersk orienterede danske eksilkonge. Igen i 1529-32 søgte han med nederlandsk hjælp efter at have højtideligt afsvoret sin lutherske tro at vende tilbage. Han valgte et angreb på Norge (der lykkedes), men den dansk-lybske-svenske alliance og overmagt fik ham til at forsøge en aftale. Under et frit lejde blev han af den dansk-lybske flåde bragt til København uden at få det møde kong Frederik, han var blevet

lovet, og han blev uskadelliggjort som statsfange på Sønderborg slot. Den nederlandske støtte til kong Christian ophørte hurtigt derefter, og det kom til en langvarig våbenstilstand, der fortsat sikrede de nederlandske købmænds sejlads i Østersøen og i Danmark-Norge. Det er lidt uklart om Frederik den Første alene ville indføre en bispestyret kirke under kongens ledelse med fastholdelse af den katolske liturgi og trosforestillinger, eller om han ville gå videre med en egentlig fyrstestyret evangelisk kirke. Hans voldsomste kritiker Povl Helgesen var ikke i tvivl – kongen var lutheraner og kirkerøver! Når man ser, de mange skridt han foretog for at sikre sig udenrigspolitisk med alliancer og aftaler og kontakter til de øvrige lutheranske fyrster i Nordeuropa og ser hans forsøg på at sikre sig støtte fra den evangeliske bevægelse i de mange købstæder, og hertil lægger udnævnelserne og kravene til de bisper, som kom til i slutningen af 1520erne (Joakim Rønnow og Knud Henriksen Gyldenstjerne), der åbnede op for lutherske prædikanter og

som støttede en egentlig reformation, er det vanskeligt at fastholde, at kong Frederik var på pavekirkens side.

Litteratur:

Thorkild C. Lyby: *Vi evangeliske. Studier over samspillet mellem udenrigspolitik og kirkepolitik på Frederik den I's tid*. Aarhus Universitetsforlag 1993. giver en solid oversigt og mange detaljerede oplysninger om Frederik den Førstes politik.

David Lindén: *Hemming Gadh. Vasatidens gudfader*. Atlantis 2016. En magtinspireret analyse af kirkemagten og det nordiske unionsrige i opløsning. Den tager sit udgangspunkt i Macchiavelli: *Fyrsten*, der måske var kendt af Christian den Anden og som blev til omkring 1513 og cirkulerede i afskrifter indtil den blev trykt. Det er den nye renæssancefyrste, som blev inspirationen til de senere moderne magtopfattelser som fx Hobbes grundlagde.

Kilde 25 - Herredagen august 1527 – Uddrag af diskussion og beslutninger

Teksterne findes på gammeldansk i Rigsarkivet og er trykt i Danske Ny Magazin 2 rk bd 5 (hentet på nettet). Recessen (beslutning som har lovkraft) er den eneste kendte tekst, der angiver en religiøs afgørelse inden 1536-statskuppet.

Dele af teksterne findes normaliseret til dansk i s 86-93 i Carsten Elkjær Knudsen: *Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36*. Systime 1984.

25A: Rigsrådets første indlæg – bønders lydighedsnægtelse og tiggermunkes problemer - uddrag

...Ligeledes giver Danmarks riges råd ydmygt til kende, at det dagligt mere og mere erfarer, hvordan bønderne og almuen i Jylland og andetsteds i riget, siden sidste herredag blev holdt i Odense (1) har besluttet sammen at indgå forbund og forpligtelse med deres løfte og åbne beseglede brev især mod den hellige kirke og Danmarks riges prælater uden Vor kære nådige herres brev, bud og befaling, rigsrådets eller deres lensmænds råd og samtykke. Dette er ikke tidligere sket eller

udført her i riget på sådan måde i mands minde. Heraf frygter rigets prælater og mange andre ærlige mænd, i rådet og udenfor, meget, at der vil efterfølge stort fordærv, dersom samme bønder får fremgang dermed. Dette vil tilsidst række og nå såvel til Vor nådige Herre, hans nådes børn, den menige adel her i riget, som til kirken og prælaterne. Thi det er at overveje og frygte, at efter at bønderne foretager sig sådan i denne tid... at de skulle

have nogle hemmelige rådgivere og tilskyndere på kong Christiernes vegne...
...Dersom bønderne først kunne få deres vilje hermed, da er det at frygte, at de uden al tvivl skulle ville foretage sig andet mere i fremtiden mod Vor kæreste nådige Herre, den menige adel, deres herskab over hele riget... Derfor er det rådeligt og nyttigt, at nogle af de bønder, som er øverste høvedsmænd og årsag til at gøre bønderne dristige... måtte blive straffet. Da vil det uden tvivl medføre stor lydighed i blandt den menige almue...

Danmarks riges råd giver ligeledes kongelig Majestæt ydmygt til kende om fattige klostermænd her i riget, som intet har at leve af end gode menneskers almisse, at almuefolk forhærdes og tilskyndes af onde rådgivere, så de mange steder ingen hjælp får... Men når de drager rundt efter Guds almisse, så bliver de slået, rusket og dårligt behandlet på alfarvej og sti, hvilket nu sidst skete for og overgik en fattig broder fra sortebrødreklostret i Vejle...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) december 1526

25B: Frederik den Førstes første indlæg – om bønder, religion og munke

...Danmarks riges råd beklager sig over, at bønder og almue slutter sig sammen med brev og beseglinger... Dertil svarer kongelig Majestæt, at hans Nåde altid har været og endnu er ganske villig til at holde bisper, prælater, Danmarks riges råd, adel og indbyggere ved lov, ret, friheder, recesser (2) og gamle sædvaner... Hvad der er sket i denne sag er gjort mod hans Nådes vilje. Hans Nåde vil herefter heller ikke tilstede (3) det, og Danmarks riges råd ved vel, at kongelig Majestæt er ligeså forpligtet med løfter og ed til at forsvare adelen, købstadsmænd, bønder og menig almue. Danmarks riges indbyggere, som de mægtigste og rigeste i riget. Mange fra adelen, købstadsmænd, bønder og almue har beklaget sig ganske hårdt overfor hans Nådes højmagtighed, at de nødes og trænges til at give bisper, prælater og sognepræster tunge urimelige afgifter med dom og band (4), som de for Gud og med ret ikke mener at være pligtige til over for dem på nogen måde. Da kongelig Majestæt er forpligtet til at forsvare såvel den fattige som den rige til rette, så kan hans Nåde ikke gøre nogen endelig ende og erklæring på sådanne klagemål med nogen kendelse og endelig dom med mindre end hans Nåde først får at høre førnævnte adels, købstadsmænds og menig almues klage og tiltale og derpå svar igen. Thi ingen dom bør fældes, uden begge parter forhøres og deres sag oplyses for dommeren.

Derfor synes kongelig Majestæt, at det vil være godt og tilrådeligt, at det jyske og fynske råd indkaldes til forhandling i riget, hvor det er hans Nådes højmagtighed belejligt, tillige med den menige adel fra Jylland og Fyn og nogle af købstæderne med nogle fra almuen fra hvert herred i samme lande med fuldmagt fra alle dem, som bliver hjemme. Der skal da gøres en endelig ende på al splid, uvilje, oprør og beskyldninger som er imellem bisperne, prælaterne, sognepræster, adel, købstadsmænd og den menige almue... Ligeledes at klostermænd ikke skal slås, når de drager om efter almisse (5). Kongelig Majestæt vil ikke tilstede, at der skal ske dem eller nogen anden vold. Hvem som vil give dem noget må gøre det. Vil de intet give dem, så må de lade være... Ligeledes som Danmarks riges råd begærer, at kongelig Majestæt ikke skal give de forløbne munke hans Nådes beskærmelsesbrev til at måtte prædike etc. Kongelig Majestæt svarer, at det er vel vitterligt for Danmarks riges råd, at den hellige kristne tro er fri og at ingen af dem gerne ville have, at nogen skulle nøde eller trænge dem fra deres tro. Så kan de vel forstå, at de som er det hellige evangelium hengivne eller den lutherske lære, som nogen kalder det, heller ikke vil trænges fra deres tro. De mener på begge sider at have ret, og endnu er der ingen dommere derpå. Hans Nådes højmagtighed kan derfor ikke tvinge

nogen på nogen af siderne til at tro enten det ene eller andet. Det hører heller ikke til hans Nådes kongelige embede. Thi hans Nåde er konge og gør ret over liv og gods i riget, ikke over sjælene. Hans Nåde kan heller ikke se, hvilken tro hvert menneske har i sit hjerte... Derfor må enhver skikke sig deri, som han vil tage ansvaret for og være bekendt overfor den allermægtigste Gud på den yderste dommedag, indtil hans Nådes kongelige Majestæt kan erfare at der i hele kristendommen sker en kristelig og endelig forening herpå...

At bispere, prælater, adel og menigheden ikke skal tænke, at kongelig Majestæt skal trænge nogen til at tro med sådanne prædikanter etc., da vil hans Nåde efter denne dag ingen give nogle beskærmelsesbreve i den sag. Men er der nogen, som af sig selv vil prædike det som er gudeligt og kristeligt, som ikke er til oprør og uenighed, og som de selv vil forsvare, da kan kongelig Majestæt vel acceptere og tilstede

det. Men dersom nogen vil driste sig til imod ret og skel med vold og magt at overfalde dem... da kan eller må hans Nåde ikke på sådan måde eller andre tilstede (6) nogen vold eller overlast...

Noter ved Henrik Adrian:

(2) recesser, love udsendt af kongen oftest godkendt eller forhandlet af rigsråd og herredag.

(3) tilstede, - tillade

(4) normalt var det kongen eller grundejeren (ved en fæster), der fik bøder og afgifter, men når man anvendte det kirkelige retssystem var det kirken, der normalt fik bøder og afgifter. Da mange frivilligt underlagde sig kirkens domsmyndighed ved konflikter og uoverensstemmelser betød det store indtægter til kirken.

(5) tiggermunke/prædikebrødrene måtte ikke leve af kirkens ejendom, men skulle gennem almisser samle ind til at klare sig. Da den evangeliske bevægelse bredte sig hurtigt i 1520'erne, blev det vanskeligt for munkene at få frivillige almisser, og de måtte gå langt omkring, derved blev det langt vanskeligere for dem at overleve som munke.

(6) tilstede, - tillade.

25C: Prælaternes første indlæg- om afgifter og bøder

Fra den menige adel blev der rejst krav om, at de bøder som blev idømt fæstebønderne ved de kirkelige domstole – ligesom ved herredsretterne – skulle tilfalde jordejerne. Det følgende er svar herpå:

...Danmarks riges prælater, nu forsamlede her, har hørt og bemærket nogle mærkelige artikler, som nogle adelige... har ladet fremsætte og forelægge imod den hellige kirke, Danmarks prælater og den menige gejstlige stand her i riget. Til disse indlæg giver rigets prælater, nu her tilstede, disse efterskrevne svar.

Først siger rigets prælater, at førnævnte artikler og indlæg ikke alene vedrører bispene og prælaterne, som nu er tilstede her, men også den menige kristne kirke, menige prælater og den gejstlige stand i disse tre kongeriger, Danmark, Sverige og Norge. Derfor er det vel tilbørligt, at når sådanne betydningsfulde ærinder skulle forhandles og besluttes, som vedrører disse tre rigers indbyggere, at sådant gøres og sker med alle tre rigers råds råd, vilje og fuldbyrdelse, hvilket alle gamle beseglede recesser, som er

gjort og givet af konger og disse tre rigers råd, klart og yderligere indeholder og viser...

Den rettighed, som den hellige kirke og prælaterne har, har de hverken taget eller tiltunget sig med magt på nogen måde, men den hellige kristne kirke og menige gejstlige stand er kommet til den frihed og den rettighed, som kirkens prælater hidtil har nydt og brugt over hele kristendommen fra den allermægtigste Gud... Den samme Gud og herre har også givet den menige adel den væld og magt, frihed og rettighed, som de yderligere end andre fattige mennesker har her på jorden...

Ligeledes siger rigets prælater, at den frihed, ret og rettighed, som den hellige kristne kirke og prælaterne nu har, og hidtil har nydt og brugt fra Arilds tid, ikke alene vedrører de prælat personer, som lever, men den menige kristne kirke og den menige gejstlige stand.

Hidtil har de nydt og brugt samme sager, friheder, ret og rettigheder, efter kirkeloven, kejserloven, vor skrevne landslov, håndfæstninger, recesser, nedskrevne friheder og privilegier (7). Derfor må eller kan kirkens prælater, som nu er forsamlet her, ikke forlade eller opgive den hellige kirkes ret og frihed uden fordærvelse af deres ære og rygte, hvilket de håber, at ingen kristen mand vil begære af dem, når de ved og er undervist (8) i førnævnte prælaters sådanne bemærkelsesværdige årsager og lejlighed...

Noter ved Henrik Adrian:

(7) alle de lovgivningsmæssige regler, der har beskyttet kirkens rettigheder: – fra kirkeloven (de pavelige retsregler), kejserloven (Holsten hørte under det tysk-romerske kejserrige), landsloven (jyske, sjællandske og skånske lov), regler i kongens håndfæstning, regler i de aktuelle love (recesser), til de enkelte kirkelige institutioners individuelle privilegier og rettigheder.

(8) ved ”undervisning” får man ”sand” viden og bliver vis.

25D: Rigsrådets andet indlæg

Først at vor kærester nådige Herre lod give Danmarks riges råd til kende, at der nu ikke kan gives svar på de klagemål, som Danmarks riges prælater har indgivet...

Da ved kongelig Majestæt vel, at almuen i Nørrejylland har givet hans Nåde deres brøst (9) til kende på skrifter. Siden hans Nåde kom her til Odense, har hans Nåde ligeledes vel forstået deres klagemål. Danmarks riges råd frygter, at dersom det nu skulle udsættes yderligere, at der deraf skulle komme langt mere strid, oprør og splid, end der nu er for øjnene, til langvarig skade og fordærv for vor nådige Herre, Danmarks krone og hans Nådes børn (10). Eftersom der her i riget ikke er nogen højere dommere end kongelig Majestæt og Danmarks råd, som nu er forsamlet her, da synes Danmarks råd, at det er tilrådeligt, at kongelig Majestæt med Danmarks riges råd træffer en endelig beslutning under denne herredag, eftersom Danmark er ét rige, én konge og ét råd, og mange af dem har gods både i Jylland, Sjælland og Skåne...

Derfor råder Danmarks riges råd kongelig Majestæt til nu straks at ville forlange og beslutte, at almuen giver bisper og deres sognepræster sådan ret og rettighed, som de har givet dem fra Arilds tid. De skal betale tiende af hvert tiende stykke, både af korn og kvæg efter Guds lov, som kong Christoffer (11), flere kristne kongers og Danmarks riges råds beseglede dom indeholder.

Dermed er de fri for biskopsgave, brudevielse, kirkegang, redsel, nannest, smørbyrd, jordefærd (12) og andre sådanne besværinger og afgifter...

Dette skal nu straks med kongelig Majestæt brev forkyndes til alle landsting og bispedømmer, så hver mand ved at rette sig derefter. Da håber og tror Danmarks rigets råd vist, at samme splid og oprør dermed skal afsluttes og tilintetgøres...

Ligeledes, som kongelig Majestæt tilkendegiver, at hans Nåde ikke kan nægte nogen at tro, hvad han selv synes. Dette har Danmarks riges råd heller ikke begæret (13). Dog begærer det ganske ydmygt nu som tidligere, at hans Nåde vil tilbagekalde alle de af hans Nådes beskærmelsesbreve (14), som er blevet givet til de nye prædikanter. Ligeledes at de forvildede præster og bortløbne munke her i riget straks begiver sig til deres klostre igen eller også rømmer riget inden en belejlig tidsfrist,... at hver biskop i sit stift selv tilbørligt må dømme dem, som ikke overholder nævnte tidsfrist,... tillige over præster og bortløbne munke, som gifter sig imod Guds lov, den hellige kirkes skik og ordinans, ligeledes imod det gamle og det nye testamente, indtil et almindeligt og kristeligt koncilium samles, som ordner og beslutter både om det og andet, som vedrører den menige kristendom.

Det vil Danmarks riges prælater gerne rette sig efter herefter i riget...

Hver biskop og prælat vil i sit stift, dersom brøst findes, indsætte gudtrygtige og lærde præstemænd, som skal prædike og lære det hellige evangelium og Jesu Kristi ord for almuen...

Noter ved Henrik Adrian:

(9) brøst – problemer, ulykker-

(10) Frederik den Første havde to sønner Christian og Hans, da han blev valgt til konge lovede rigsrådet at en af sønnerne skulle efterfølge ham.

(11) 1443 under Christoffer af Bayern indførtes fuld bispetiende, dvs. bispemænd skulle have sin fjerdedel af tienden, der ellers gik til kirken (bygningen, fabrica),

sognepræsten og de fattige. Tidligere havde bispemænd fået forskellige ydelser afhængig af landsdel og bispemænds funktion. Bispemænd krævede ofte disse ydelser opretholdt.

(12) En række kirkelige ydelser, som tienden skulle erstatte, især biskopsgave fandtes før biskopstienden blev indført.

(13) begæret – ønsket/krævet

(14) beskærmelsesbreve – de breve kongen har givet til de evangeliske prædikanter, så de ikke er underlagt bispemænds og kirkebestyrelses myndighed, selv under Herredagen 1526 udsteder kongen et brev til prædikanten Jørgen Sadolin, så han kan prædike og holde præsteskole i Viborg.

25E: Prælaternes andet indlæg om kirkens indtægter, beskærmelsesbreve og forbud mod tiendebetaling

(Teksten er en udvidet detaljeret argumentation af det første indlæg i Kilde 7C)

...Først, at biskoper og prælater bruger og beholder deres jurisdiktion, som de hidtil har gjort, og pålægger åbenbar skifte og bod, som det er tilbørligt. Dog således at kronen, adelen og lægmænd tager bøder... af deres egne bønder og tjenere efter loven, undtagen for manddrab, brud på kirkens fredhellighed, dem som slår eller lemlæster præster og gejstlige, kirke eller kirkegårde eller også tager eller røver fra den hellige kirke eller kirkens personer uden dom eller rettergang. Ligeledes at kongelig Majestæt og adelen forordner det således herimod, at den menige mand retfærdigt betaler tiende efter Guds lov og kong Christoffers dom... Det er hvert tiende stykke, og den deles i tre dele efter førnævnte doms indhold. Samme tiende skal føres til kirkelade og præstegården efter Guds lov og gammel sædvane... derved bliver almuen fri for nannest og andre sådanne redsler... kongelig Majestæt, adel og ridderskab vil og skal herimod beskytte og beskærme den hellige kirke og kirkens personer mod vold og uret.

Ligeledes, at biskoper, prælater, kirker, klostre og den menige gejstlige stand nyder og beholder deres gods og ejendom...

Ligeledes, at præster, munke og gejstlige ikke drages for landsting, men for deres prælater undtagen i retssager om jord...

Ligeledes, at rådet og ridderskabet vil anstrenge sig hos hans kongelige Majestæt for, at de lutherske præster og bortløbne munke, som har hans Nådes beskærmelsesbreve, må få en bestemt tidsfrist til at drag fra riget eller til dennes kloster igen. Hvor de derefter findes, da må prælaterne straffe dem tilbørligt. Hans Nåde vil ikke herefter give sådanne præster eller bortløbne munke hans Nådes beskærmelsesbreve. Disse førnævnte artikler har biskoper og Danmarks prælater bevilget og indrømmet til behag (15) for kongelig Majestæt og den menige adel... indtil det første almindelige koncilium bliver holdt (16)...

Ligeledes giver biskoper og rigets prælater kongelig Majestæt, vor kæreste nådige Herre, og Danmarks riges råd ydmygt til kende, at de nu har fået at vide og har erfaret, at nogle adelige nu i disse dage har indgået forbund med brev og segl imod den hellige kirke og gejstlige stand. Dette har biskoperne og rigets prælater aldrig på noget tidspunkt tidligere hørt og erfaret at skulle være sket i andre herrers og kongers tid... Danmarks prælater kan ikke forstå rettere, end at et sådant forbund og parti er den lige vej og årsag til vor nådige Herres og alle indbyggeres skade,

fordærv og kong Christians tilbagekomst til riget. Derfor beder og råder Danmark prælater kongelige Majestæt, som de overfor hans Nåde er pligtige til (17), og ligeledes Danmarks riges råd, at hans Nåde vil give akt på og vil tænke råd til snarest at standse sådan fordærv for hans Nades og alle rigets indbyggeres velfærds og eksistens skyld. Danmarks prælater har også erfaret, at man har forlangt af mange ærlige og vise mænd at

slutte sig sådant forbund, da de har afslået på grund af den store skade og fordærv...

Noter ved Henrik Adrian:

(15) artikler er de krav, der stilles som forslag til recesparagraffer, som de gejstlige kræver i fællesskab. (16) ønsket om et almindeligt kirkemøde i pavekirken, der skal afgøre stridighederne med de "evangeliske" – bgege parter ønsker et koncil, men er ikke enige om hvordan.

(17) kommentaren fra de gejstlige henviser til håndfæstningens paragraf om de skal "undervise" kongen inden de foretager sig videre (opsiger håndfæstningen og kongen) – se Kilde 3, afslutningen.

25F: Frederik den Førstes andet indlæg- om kirkeafgifter, almisser, beskærmelsesbreve, bortløbne munke og ægteskab

(Om "de besværinger, menes både smørbyrd, nannest, biskopsgaver og andet som Danmarks riges råd har opregnet i dets svar")

...Da er hans Nåde veltilfreds, at samme sag sluttes her i byen nu. Det var ikke kongelig Majestæts mening at skille Danmarks riges råd ad (18)...

Så giver hans nådes Højmægtighed også til kende, at adelen her i riget såvel som almuen også har ladet tilkendegive, at de også finder sig meget besværet af bisper og prælater med dom, band, øvrighed og interdikter (19). De begærer, at ligesom kongelig Majestæt har undt prælater og dem deres tjenere fri og ikke lader hans Nades fogeder beskatte dem på nogen måde, så begærer også adelen, at den tillige må have sine tjenere fri for biskop, prælater, deres embedsmænd og provster uden beskatning, som de har dem for hans Nåde...

Da forventer kongelig Majestæt med eders gode råd at ville finde råd, at der også kan ske tilbørlig forhandling i de andre førnævnte artikler, og dermed skulle den strid, som der er mellem gejstlige og verdslige, standses... Danmarks riges råd giver yderligere tilkende om dem, som går efter Guds almisse, at de ikke skal slås...

Kongelig Majestæt vil forordne det således, at de frit må gå efter Guds almisse til hvem, der vil give dem noget. Dog forordnes det

således, at de ikke trænger nogen til mere, end de gerne vil gøre og give.

Danmarks riges råd begærer, at kongelig Majestæt vil igenkalde de beskærmelsesbreve, som hans nådes Højmægtighed har ladet give de nye prædikanter, og at de bortløbne munke... skal komme i deres klostre igen eller forlade riget, og at tillige de præster, som har giftet sig her i riget, også skal forlade det inden et belejligt tidspunkt. Da giver kongelig Majestæt Danmark riges råd tilkende, at kongelig Majestæt har givet hans Nades beskærmelsesbreve i god, kristelig agt og mening til nogle af de samme prædikanter. Hans Nåde havde ikke håbet, at det skulle have været Danmarks riges råd så hårdt imod. Samme breve lyder ikke anderledes end at beskytte og beskærme dem til rette mod overlaster og uret, at de ikke skal prædike og lære andet end det, som er kristeligt, og som de kan forsvare med den hellige skrift. Thi det tilkommer ikke vel kongelig Majestæt... at tilbagekalde hans Nades breve, med mindre de har brudt dem. Kongelig Majestæt begærer, at dersom nogle af sådanne prædikanter har prædikeret anderledes end tilbørligt er, eller har forholdt sig anderledes enten ved ubekvemme ord på prædikestolen eller andetsteds, at Danmarks riges råd vil opregne dem ved deres navne og tillige, hvilke punkter eller artikler, som Danmark riges råd kan...beskyldte dem for.

Så vil kongelig Majestæt kalde dem for sig på et tidspunkt, enten heer i riget eller i hans Nådes fyrstendømmer, og ordne det således med dem, at det ikke oftere skal ske. Dersom det findes at de har gjort det, da skal de derefter ikke have hans Nådes brev. Om de forløbne munke...da er det vel vitterligt for Danmarks riges råd, at de har gjort således i lang tid, førend denne lære kom frem...Det er vel troligt, at de lider stort armod i mange klostre, så de af hungersnød tvinges til at opgive deres kloster. Hans nådes kongelige Majestæt kan ikke tvinge eller trænge nogen til at være i kloster. Den som enten vil gifte sig eller løbe fra kloster, må gøre det, som han vil forsvare overfor Gud på

sin egen risiko. Hans Nåde vil hverken byde eller forbyde det...

Noter ved Henrik Adrian:

(18) opdele, adskille - splitte

(19) de kirkeretlige midler, der skal tvinge de troende til at rette sig efter kirkeloven og kirkeretternes afgørelser. Kirkeretten (domkapitlet) afsiger sin dom, der kan være tale om skifte og *bod*, krav om bestemte religiøse handlinger (fra at fremsige bønner til at tage på pilgrimsrejse), *band* (man må ikke komme i kirke og få del i sakramenterne, førend man er tilgivet af de kirkelige myndigheder og har opfyldt domskravene), *øvrigheden* skal i bestemte tilfælde udføre straffene ved en kirkelig dom – fx ved åbenbart kætteri. *Interdikt* sker når en biskop eller en højt placeret gejstlig udsættes for vold eller sættes i fængsel. Paven eller ærkebispemanden kan da lyse interdikt over landet eller bispedømmet. Det betyder at de kirkelige ydelser ophører og indstilles.

25G: Recessen (beslutningen) i Odense 20 august 1527

Vi Frederik den Første...gør alle vitterligt, at vi nu med vort elskelige Danmarks riges råd...har overvejet, forstået, forhandlet og alvorligt betragtet den splid og uenighed, som i nogen tid har været her i riget mellem kronen, bisper, prælater, rigsrådet, rigets menige adel, bønder og almue...Så har adelen over hele riget dog fundet sig mærkeligt besværet og har ofte beklaget sig for os, at den ikke har sine tjenere aldeles så frit, som bisper og prælater har deres, men årligt af dem med dom og band beskattes meget mere. Eftersom denne svære forpligtelse nu hviler på adelen, at den yderligere end det tidligere var sædvane her i riget nu skal holde god rustning med heste og harnisk for altid at være rede dermed,...da begærede den, at den måtte nyde og beholde dens tjenere så frie og helt ubeskattede af bisper og prælater som bisper, prælater og kirken har deres tjenere friest for os, kronen og adelen (20). For at al tvist, splid og alt, som kan give nogen årsag til oprør og uenighed her i riget mellem kronen, bisper, prælater, adel og riget menige indbyggere må slås ned... da har rigets prælater nu her i Odense forsamlet i Den hellige trefoldigheds navn indgået, lovet

skriftligt og samtykt disse efterskrevne artikler...

Først at bisper og prælater må og skal bruge og beholde deres jurisdiktion, som de hidtil har gjort, og pålægger dem åbenbar skifte og bod, som det er tilbørligt. Dog således at kronen, adelen og lægmænd tager bøder af deres egne bønder og tjenere efter loven, undtagen for manddrab, brud på kirkens fredhellighed, dem som slår eller lemlæster præster, kirker eller kirkegårde eller også tager eller røver fra den hellige kirke eller kirkens personer uden dom og rettergang (21). Derimod har vi og vort elskelige rigsråd på vore og menig adels vegne her i riget lovet og tilsagt at forordne det således, at den menige mand i riget skal betale tiende retfærdigt efter Gud lov og efter kong Christoffers dom... Dermed skal almuen være fri for biskobsgave, brudevielse, kirkegang, redsel, nannest, jordefærd, smørbyrd og andre sådanne forpligtelser (22)...

Noter ved Henrik Adrian:

(20) Adelen kræver, at den stilles lige med kirken i at de kirkelige bøder tilfalder "herren" til jorden, derved opgiver kirken store retslige indtægter til adelen.

(21) dette udtrykkes klart i recessen – adelen, kronen overtager de kirkelige afgifter undtagen de nævnte, der delvis tilfalder kongen og kirken.

(22) dermed fastholdes tiende som den eneste (men også store) afgift der tilfalder kirken (dvs bispen, kirken, præsten og de fattige)

Kilde 26: Kirkeordinansen af 1528 – Haderslev – Artickel vor de kerkheren vp den Dorpern (Artikler for landsbykirker)

Kirkeordinansen var oprindeligt skrevet på plattysk af 2 tyske lærde fra Wittenberg - Eberhard Weidensee og Johan Vandal (den senere superintendent/biskop i Ribe).

De blev gennemgået (på plattysk) på præste- og degnemøder i Haderslev under hertug Christians opsyn og deltagerne skulle underskrive en erklæring om, at de ville følge artiklerne.

Parenteser i kildeteksten er indskudte forklaringer på begreber mv. indsat på hjemmesidens oversatte tekst. Noter og afsnitoverskrifter i kursiv er indsat af Henrik Adrian.

Om Haderslev-artiklerne af 1528

Haderslev blev i 1525 residensby for den unge hertug Christian, som herfra gennemførte reformationen i sit lille hertugdømme Haderslev-Tørning.

Straks fra sin ankomst i 1525 tog hertugen fat på reformationsarbejdet, hvortil han fik uvurderlig hjælp af to tyske teologer, Eberhard Weidensee og Johann Wentz (senere Vandal), som kom direkte fra Sachsen og havde tæt kontakt til den tyske reformations nøglepersoner Martin Luther og Philip Melanchton.

Weidensee og Wentz gennemførte en række kirkemøder på Haderslevhus allerede i 1526, som hertug Christian havde indkaldt til. På disse møder fik alle sognepræster og degne undervisning i "den rette lære" (på plattysk), og inden de skiltes, skulle de aflægge embedsed på latin. Med sig hjem fik de efter mødet i 1528 skriftligt udformede artikler, "*Artickel vor de kerkheren vp den Dorpern*" - en ny kirkeordinans for landsbypræsterne i den hertugelige landskirke. Herved sikrede hertugen en ensartet liturgi og den rette lutherske fortolkning af de bibelske tekster.

Artiklerne er skrevet af Weidensee og Wentz (=Vandal) med tydelig afhængighed af Luthers forfatterskab, men samtidig tilsyneladende uafhængigt af de tyske kirkeordninger, der udkom på samme tid. Med hensyn til deres kirkeretslige og teologiske indhold er de i nøje overensstemmelse med, hvad der på samme tid undervistes i Wittenberg.

De 22 artiklers disposition er ujævn, formentlig fordi de er skrevet i hast. Ujævnheden kan også skyldes, at nogle af artiklerne er indsat i en allerede foreliggende (ukendt) tekst.

Første del af artikel 1 med dens omtale af årsagen til artiklernes udarbejdelse kan opfattes som en præambel (forord).

Artikel 6, som omtaler latinskolerne i Haderslev og Ribe er et indskud, ligesom artiklerne 15, 16, 17 og 21, som omhandler visitatorernes tilsynspligt.

Kilder og litteratur til teksten

Indledning og den oversatte kildetekst er hentet på Grænseforeningens hjemmeside

www.graenseforeningen.dk, der har et åbent og frit leksikon med kilder og artikler om Sønderjyllands historie. Materialet dér er hentet fra Inge Adriansen, Elsemarie Dam Jensen og Lennart S. Madsen (red): *Sønderjylland A-Å*. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 2011. Afsnittet om Haderslev-artiklerne er skrevet af Günther Weitling.

Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*. Akademisk Forlag 2002 beskriver Haderslevartiklerne og baggrund s 35-37.

I Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red): *Sønderjyllands Historie Bd 1 Indtil 1815*. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 2008 s 181-85 er der en kort redegørelse for reformationen og dens gennemførelse i hertugdømmerne.

Den klassiske A.D. Jørgensen: ”40 Fortællinger af Fædrelandets Historie”. (udgivet første gang i 1882 til brug for sønderjyderne syd for Kongeå-grænsen) har i det seneste genoptryk (Lademann) 1981 s 152-59 en oversigt over den sønderjyske reformation set i sammenhæng med udviklingen i kongeriget. Denne tekst var solid og kildeunderbygget.

Indholdsoversigt:

Artikel 1: Første halvdel: præambel (forord). Anden halvdel: gudstjenesten.
Artikel 2, 3 og 4: Forvaltningen af og undervisningen om nadveren.
Artikel 5: Forbud mod dødsmesser.
Artikel 6: Om rekruttering af degne fra latinskolerne i Haderslev og Ribe.
Artikel 7, 8 og 9: Kirkens festligholdelse af årets højtidsdage.
Artikel 10 og 11: Om prædikens evangeliske indhold.
Artikel 12: Katekismusoplæring efter prædiken.
Artikel 13: Regler omkring påsken.
Artikel 14: Præster bør leve i ægtestand
Artikel 15, 16, 17 og 21: Om visitatorernes tilsynspligt.
Artikel 18: Dåben og dens betydning.
Artikel 19 og 20: Sygebesøg og hjemmeberettelse
Artikel 22: Ægteskaber indgås efter lysning i kirken.

Artikel 1

*(Første halvdel: præambel (forord).
Anden halvdel: gudstjenesten)*

Det er kommet os (1) for øre, at sognepræsterne ikke stemmer overens i ceremonierne og i særdeleshed ikke i måden at holde messe på. Skønt vi tidligere har ladet opstille en måde, hvorefter de ensartet skulle holde messen, så er de dog til dels egensindige og vil bruge den misforståede frihed og gøre som det lyster dem, hvilket fører til en ikke ringe forargelse for de svage, som de efter Paulus' ord skal tage sig af. Det er derfor vor alvorlige mening og begæring, at de af kristelig kærlighed og for at undgå forargelse skal holde messen ensartet og på en sådan måde, som de har fået det foreskrevet og optegnet og hverken gøre det bedre eller værre.

De skal også alle iføre sig den almindelige messekjortel og have lys på alteret og "elevare" (opløfte) sakramentet, når de har fremsagt Kristi ord over det.

(Artikel 2, 3 og 4: Forvaltningen af og undervisningen om nadveren)

Artikel 2

De skal også flittigt lære og undervise menigheden, så at den ved, hvad den skal søge i sakramentet, nemlig trøst for samvittigheden og styrkelse af troen. Thi sakramentet er et sikkert tegn fra Gud på, at Guds søn er sendt i døden for dem og med sit blod har betalt og rensset dem fra synden. Derfor skal ingen gå til sakramentet, som ikke bekender sig som en synder, og hvem synden ikke smerter, og som ikke vil afstå fra den. De skal derfor ikke give nogen sakramentet, som ikke i forvejen har skriftet, dvs. har gjort regnskab for sit levned. Thi skønt det pavelige skriftemål, i hvilket man opregner alle sine synder, ikke er påbudt af Gud, skal de dog alligevel formane menigheden til at skrifte, især de mange, der trænger til vejledning og føler sig mest besværet, og især for absolutionens (syndsforladelsens) skyld, ved hvilken de siges løst fra alle synder; hvilket de skal tro fuldt og fast. Thi idet kirkens tjenere tilsiger dem den, er de visselig også

løst fra deres synder og den evige død, som Kristus siger: "Hvem I forlader synder, dem er de forladt". Derfor skal de ikke give nogen sakramentet, med mindre han har skriftet, dvs. gjort regnskab for sit levned og sin tro og givet til kende, hvorfor han vil modtage sakramentet, og han også i Kristi skole har lært så meget, at han kan de ti Bud, trosbekendelsen og Fadervor. De skal endelig se til, at ingen går tvungen eller af vane til sakramentet, men frivilligt og af længsel; at han gør det for den trang hertil, som han føler.

Artikel 3^{[L] [SEP]}

De skal ikke give sakramentet til nogen, som ligger i åbenbar dødssynd, så længe han ikke vil afstå herfra og forbedre sig. De, som har slået ihjel, stjålet, røvet, voldført, slået og såret nogen, svoret falsk eller ellers gjort noget, hvorved de er faldet i øvrighedens hånd og straf, dem skal de ikke absolvere eller lade gå til sakramentet, hvis de ikke har gjort afbigt og stillet sig for øvrigheden.

Artikel 4

Når der ingen er til stede, som vil gå til sakramentet, skal de ikke holde messe, men de skal alligevel iføre sig den sædvanlige messekjortel, synge og læse før og efter prædiken som sædvanligt. Kun Kristi (indstiftelses)ord, som hører til sakramentet, skal de unklade.

Artikel 5

(Forbud mod dødsmesser)

De skal ej heller holde messe "pro defunctis" (for de afdøde), således som det indberettes os, at en del af dem holder messe, når én ligger lig, men ellers ingen messe vil holde. Selv om de holder sædvanlig messe, så sker det dog for de døde skyld, og de, som er til stede, tror, at det hjælper de døde; de lader således menigheden blive i den indbildning. Det vil vi have alvorligt forbudt! De skal ikke på prædikestolen eller ved graven bede højt for de døde, thi vi har ikke noget skriftord for dette. Men vil nogen bede ved sig selv én eller to gange, lad det ske.

Artikel 6^{[L] [SEP]}

(Om rekruttering af degne fra latinskolerne i Haderslev og Ribe.)

Vi vil også, at de sognekirker, som ligger længere end en mils vej fra vor by Haderslev, skal tage deres degne fra skolen der, og de, som ligger nær ved Ribe, skal tage degne fra Ribe skole, for at skolerne derved kan blive ved magt (2).

(Artikel 7, 8 og 9: Kirkens festligholdelse af årets højtidsdage.)

Artikel 7^{[L] [SEP]}

Det skal endvidere stå dem frit, om de ved de store højtider synger "Gloria in excelsis Deo" (Ære være Gud i det højeste), Halleluja og en sekvens som "Grates nunc omnes" (Nu takke alle Gud), "Victimae paschalis laudes" (Lov og tak for påskeofferet), "Veni Sancte Spiritus" (Kom, Gud Helligånd) og lektierne deri. Ligeledes det latinske "Pater peccavi", "Sanctus" (Hellig, hellig etc.) og Agnes Dei (O, du Guds lam). Dog dette alene på de store højtider!(3)

Artikel 8^{[L] [SEP]}

Følgende højtider skal de bekendtgøre og af kristelig kærlighed fejre med deres menighed, for at tyendet på disse dage kan være i ro og i mag og høre og lære Guds ord, nemlig: alle søndage-, julens tre dage, Jesu omskærelsesdag (1. januar), helligtrekongersdag, som man kalder den (6. januar), kyndelmissedag (2. februar), Mariæ bebudelsesdag (25. marts) - og når den falder på en skærtorsdag eller dagen efter, skal man sammen holde den lørdag før palmesøndag; ellers må man ikke flytte den -, langfredag før middag, påskens tre dage, Kristi himmelfartsdag, pinsens tre dage, skt. Hans dag (24. juni), Mariæ besøgelsesdag ("Vor Frues bjerggangs dag, 2. juli) og skt. Mikkelsdag ("Englenes dag", 29. september).

Artikel 9

Apostlenes dag skal de ikke bekendtgøre som festdage. Men når der falder en aposteldag i ugen efter, skal de om søndagen, efter at de har prædikeret over det sædvanlige evangelium, sige: "Kære venner, i den kommende uge på xxx-dag er det Skt. N-dag. Den skal I ikke

særligt festholde"... Og så kan de sige lidt om den, dvs.: så meget som evangelierne og Apostlenes Gerninger har om dem. Navnlig skal de undervise menigheden om, at Gud har givet os de kære helgener til forbillede, ikke for at vi skal gøre os afguder af dem, eller anråbe dem som nødhjælpere, thi Han alene er vor nødhjælper, men for at de skal være os et eksempel på Hans nåde og barmhjertighed, så at vi hos dem lærer at erkende Guds nåde og barmhjertighed; ligesom Gud uden deres egen fortjeneste har taget dem ud af deres syndige liv og af nåde har gjort dem salige, således vil han gøre mod alle dem, der stoler på ham. Ønsker menigheden at komme i kirken på aposteldagen, så kan de gerne prædike eller også holde messe, hvis de har altergæster. Dog således, at de på disse dage lader menigheden passe sin daglige dont og ikke hindrer dem deri.

(Artikel 10 og 11: Om prædikens evangeliske indhold.)

Artikel 10^{[L]_{SEP}}

Ellers skal de om søndagen og på de andre festdage ensartet prædike og udlægge det sædvanlige evangelium på den måde, som de læser det i dr. Martin Luthers Postiller (3). De skal ej heller forlade evangeliet og prædike noget andet, således som det er fortalt os, at nogle gør.

Artikel 11^{[L]_{SEP}}

De skal i deres prædikener med henvisning til Guds bud formane menigheden til fred og lydighed mod sin øvrighed, således at den gerne giver og betaler sin tiende, skat og skyld, dertil også gør hoveri ("legemlig tjeneste"), og hvad den ellers er sin øvrighed eller nogen anden skyldig. Endvidere, at de vedholdende beder til Gud Herren for den verdslige øvrighed, ved hvilken Gud her på jorden giver og opretholder fred, gode tider og en rolig og stille tilværelse. Også for biskoppen og prædikanter, at han vil lyse for dem og give dem sit ord kraftigt i munden og afvende alle sekter, al falsk lære og forargelse.

Endvidere, at de også beder for timelig fred, for gode tider, at Gud vil afvende fra os pest og al ond sygdom og anden sin vrede og straf og bevare og beskærme os mod djævelen og alt ondt. Derfor skal de også hver søndag, når prædiken er forbi, synge litaniet(4) med hele menigheden på dansk.

Artikel 12^{[L]_{SEP}}

(Katekismus oplæring efter prædiken.)

De skal endvidere hver søndag efter prædiken fremsige katekismen (5) fra ord til andet, dvs. de 10 Bud, trosbekendelsen, Fadervor og dåbens og nadverens sakramentord. De skal desuden to gange om året prædike og udlægge katekismen i udtog, nemlig på de syv søndage før påske, således at de begynder fastelavnssøndag med de 10 Buds første tavle eller de første fem Bud, søndagen derefter alle andre. De følgende to fastelavnssøndage troen og derefter de følgende søndage Fadervor, dåben og Kristi nadver. På samme måde skal de gøre de syv søndage, der følger næst efter Skt. Mikkelsdag.

Artikel 13^{[L]_{SEP}}

(Regler omkring påsken)

Langfredag skal de læse hele lidelseshistorien fra prædikestolen, således som Johannes beskriver den i sit 18. og 19. kapitel, og derefter holde en prædiken om Kristi lidelse, hvorledes den er givet os som et sakramente og som et eksempel. Om skriftemålet og nadverens sakramente skal de ofte tale til menigheden, især palmesøndag, når de har prædiket evangeliet, og 2. påskedag, eller når det synes dem bekvemt.

Artikel 14^{[L]_{SEP}}

(Præster bør leve i ægtestand)

De skal endvidere alle sammen have ægte hustruer, som de offentligt er trolovede med og efter kristelig skik har ladet sig give ved en præst. Om nogen ikke vil gifte sig, skal han give os - eller den, som vi forordner dertil - en grund, hvorfor han ikke gifter sig. Thi nogle

foregiver stor kyskhed, men er alligevel berygtet med kvinder.

Præsterne skal leve ærbart og føre et kristeligt levned, ikke leve i frådseri og drukkenskab, ikke begå ægteskabsbrud, hor eller anden utugt. Hvis de ikke opfører sig som rimeligt er, vil de komme i unåde hos os. Det skal være dem en dødssynd ud over, hvad daglig synd er, thi de skal jo, som rimeligt er, ikke alene være et eksempel med deres ord, men også med deres liv og levned.

(Artikel 15, 16, og 17: Om visitorernes tilsynspligt)

Artikel 15^{[L]_{SEP}}

Derfor skal provsterne føre et særligt tilsyn med præsterne, at de lever ordentligt og ærbart, prædiker og lærer på ret vis og er ensartet i lære og ceremonier. Hvad de finder anderledes, skal de indberette, eller også skal de selv være skyldige.

Artikel 16^{[L]_{SEP}}

Visitorerne skal årligt opkræve "prokurationen", dvs. de penge, som præsterne har indvilget i at give for dermed at holde lærde mænd her i Haderslev, og som betales til jul. Dem skal visitorerne overbringe vor borgskriver på Haderslevhus i en samlet sum hvert år til kyndelmisse (2. februar).

Skulle en af præsterne være i restance ved at stille sig modvillig og ikke har betalt inden otte dage, efter at han er blevet krævet, skal han betale dobbelt. De, som endnu er i skyld fra dette eller forrige år, skal efterbetale det fra nu af inden påske.

Artikel 17

Hvis præsterne kommer i strid med deres bønder (deres sognebørn), eller hvis bønderne nægter dem deres "tilbørlige pligt" (tiende), eller også bønderne har klager over dem, så skal provsterne forlige dem med det gode. Kan de ikke, skal de forelægge sagen for os.

Artikel 18

(Dåben og dens betydning)

De skal også alle døbe på dansk og i deres prædikener undervise menigheden flittigt om

dåben, så at folk ved, hvortil dåben er indstiftet. Thi de, som døbes, døbes til Kristi død, som Paulus siger (Romerbrevet, kap. 6, v.3), de ifører sig Kristus. Thi vanddåben betyder bod, smerte og sorg over synden. - at vi ved, at vort hele naturlige liv og levned er syndefuldt og fordømmeligt, og at vi må afdø derfra. Vi griber Kristus med troen, Han, der har tvættet os med sit blod, og har rensset os fra vore synder og har meddelt os sin uskyldighed, retfærdighed, liv og salighed. Dåben er os således et tegn på Guds nåde, at han vil være os vor beskærmer og vor Gud og vi Hans folk.

Er småbørn hjemmedøbt, skal de ikke døbes endnu en gang, men de skal lade dem bringe i kirke og kun spørge, om de er retteligt døbt. Findes de retteligt døbt, skal de ikke læse nogen "exorcismus" (djevlebesværgelse) over dem, men trosbekendelsen og Fadervor og Markusevangeliet skal de læse over dem i faddernes nærvær, og så sige til fadderne: "Kære venner! Eftersom dette barn allerede er døbt og har modtaget Helligånden og syndernes forladelse, vil vi ikke døbe det endnu en gang, for at vi ikke skal spotte Helligånden. Men I er kommet til stede, for at I kan vide og bevidne, at barnet er retteligt kristeligt døbt". Og læs så den sidste bøn: "Den almægtige Gud" etc.

(Artikel 19 og 20: Sygebesøg og hjemmeberettelse)

Artikel 19^{[L]_{SEP}}

Når de opfodres til at komme til de syge, skal de flittigt undervise dem i troen osv., og at Gud sender os sygdom og lidelser, ikke for at vi dermed gør fyldest for vore synder - thi dem har Kristus til fulde gjort fylde for med sin lidelse og død - men for at Han derved kan formane os til bod og til vore rette bekendelse og tugte os (opdrage os) som sine kære børn. Han tegner os og signer os med det hellige kors, hvorved vi visseligt må erkende, at vi tilhører Gud og er hans kære børn. Hvorfor vi heller ikke skal frygte døden, thi Kristus er gået i døden for os, og for Hans egne skal den ikke være andet end en afsked fra denne til en

anden, således som Kristus siger: "Den, som tror på mig, han skal ikke se døden, men er gået over fra døden til livet."

Artikel 20

Når de syge ønsker at modtage sakramentet, skal de give dem det. De skal lade et bord ("en skive") dække med en ren bordduk og sætte et tændt lys på det, hvis man kan få det, og lægge brødet på det og hælde vin i kalken, vende sig om foran bordet og sige således: "Vor Herre Jesus Kristus har sagt i evangeliet: "Hvor to eller tre er forsamlede i mit navn, der er jeg midt iblandt dem, og hvad de beder om i mit navn, det vil jeg give dem. Siden, vi nu er her forsamlede i Herrens navn for at få Hans hellige nadver og modtage Hans testamente, vil vi bruge det med den rette tro og efter Hans befaling med Hans egne ord handle med det og modtage det til vore synders forladelse, amen".

Derpå fremsiger de trosbekendelsen og Fadervor, tager brødet og siger: "Vor Herre" etc. og giver det til den syge. Derefter tager han kalken og siger: "Ligeså" etc. og giver den på samme måde til den syge. De skal også, når de således forretter sakramentet, have en ærlig klædning eller kjole på, for højtidens skyld.

Artikel 21

(Om visitatorernes tilsynspligt)

Endvidere, visitatorerne skal hvert år ved Mortensdag, otte dage før eller efter, drage omkring og opgøre regnskabet af alle kirker i overværelse af sognepræsten i hvert sogn og af bønderne og tage de penge, som er forhånden, deraf 8 skilling lybsk til sig selv for deres ulejlighed og 8 skilling til skriveren, og 1 gylden eller 2, alt eftersom pengene er forhånden, i "katadraticum" eller bispepenge,

som vi vil have som hjælp til underhold af lærde folk. Hvis der ellers er flere penge, skal han lade dem forsegle og vel opbevare.

Artikel 22^[1]_[SEP]

(Ægteskaber indgås efter lysning i kirken)

Vi har også forbudt hemmeligt ægteskab eller forlovelse, dvs., at børnene (de unge) ikke skal forlove sig ind i ægtestanden uden forældrenes vidende og vilje eller uden deres, som er i forældrenes sted. Derfor vil vi også, at ingen af vore præster velsigner eller sammengiver slige personer. De skal heller ikke vie nogle, der ikke i forvejen om søndagen har fået lysning fra prædikestolen. Det er vor nådige vilje og begæring, at I adlyder følgende visitatorer:

hr. Johan Schmidt i Øsby, Haderslev herred;
hr. Mads Bager (Pistorius) i Bjært, Tyrstrup herred;
hr. Erik i Bevtøft, Rangstrup herred;
hr. Niels i Hammelev, Gram herred;
hr. Tyge i Skærbæk, Hviding herred;
hr. Thomas Knudsen i Hygum, Frøs og Kalslund herred.

De skal aldeles fæste lid til dem ligesom til vor egen person i alt, hvad de på vore vegne måtte tilsige jer. Det vil vi bekendtgøre for enhver med vor gunst og nåde.

Noter:

- (1) Os – hertug Christian af Slesvig-Holsten (den senere Christian den Tredje) – hertugen havde 2 år før indkaldt sognepræsterne til møder, hvor den evangeliske opfattelse af gudstjenesten blev forelagt.
- (2) kravet er til for at sikre skoledisciplene arbejdsopgaver og indtægt.
- (3) Luthers postiller – prædikensamlinger med evangelisk indhold.
- (4) litaniet – simpel ordrække af bøn, der kan synges mellem præst og menighed. Bønnerne stammer fra den katolske kirkes liturgi.
- (5) Luthers lille katekismus – se DH Fortælling 28 Kilde 38A.

Kilde 27: Om Viborg-prædikanterne - Gråbrødrenes fordrivelse fra Viborg og brev om Hans Tavsens

13. Biografi - Hans Tavsens

var født 1494 i Birkende på Fyn som søn af en fynsk landbruger, måske en smed, men han

kan også have været af lavedelslægt. Han blev latinskoledreng i 1506 i Odense og fra 1507 i

Slagelse. Derefter blev han munk i Antvorskov kloster, hvor han modtog en videregående undervisning, så han i 1516 var egnet til at komme på universitetet. Det var prioren humanisten magister Eskil Thomesen, der havde sørget for hans grunduddannelse i klostret. Det var klostret, der betalte og sikrede hans videre uddannelse. Han blev i november 1516 optaget på Rostocks universitet, hvor han 1517 blev baccalaureus og i 1519 magister. Han blev præsteviet og blev i Rostock til 1521 og vendte derefter tilbage til Danmark og blev optaget på Københavns universitet. Her var han knyttet til Povl Helgesen og boede sandsynligvis på Karmeliterkollegiet. Her lærte han græsk, da der netop var blevet ansat en magister fra Wittenberg, der underviste i biblens grundprog.

Kort efter i 1522 flyttede Hans Tavsens til Leuven i Nederlandene, hvor man underviste i både græsk og hebraisk. Her blev han kun i kort tid og flyttede så til Wittenberg, hvor han opholdt sig til 1524, hvor han sandsynligvis blev tilbagekaldt til Danmark af Eskil Thomesen, der da støttede pavekirken mod lutheriet. Han var da tilbage i Antvorskov kloster og blev herefter forflyttet til Viborg, hvor han fra foråret 1526 begyndte sin lutherske prædikenvirksomhed. Han fik kongeligt værnebrev og blev udnævnt til kongens kapellan i oktober 1526. Han var sammen med Jørgen Jensen Sadolin den ledende prædikant i den evangeliske bevægelse i Viborg og de giftede sig begge. Bevægelsen og bystyret fik de mange sognekirker i byen nedlagt, overtog sortebrødrenes og gråmunkenes klostre og fik tilsidst også mod bispens modstand overtaget domkirken, og der blev oprettet en evangelisk præsteskole. I 1527-30 producerede Hans Tavsens og flere af de andre evangeliske prædikanter i Viborg en række skrifter, der udkom i bogtryk.

Frederik den Første flyttede i 1529 Hans Tavsens til København, hvor han straks blev ledende i den evangeliske bevægelse. Året efter var der fire evangeliske prædikanter i

byen og de havde overtaget flere af de gamle sognekirker, men ikke Vor Frue kirke. Han deltog aktivt i herredagens disputation og underskrev Københavner-bekendelsen i sommeren 1530. Efter herredagen blev der mellem kongen, bispen og byrådet aftalt en kompromisordning om brugen af Vor Frue kirke, hvor der skulle kunne holdes katolske messer og om søndagen evangelisk gudstjeneste. Hans Tavsens stod måske bag billedstormen i Vor Frue Kirke i december 1530, hvor byens mere radikale evangeliske forkæmpere søgte at ødelægge kirkens helgenfigurer og andre, men efter beretningerne var det ham, der standsede urolighederne i kirken. Kirken blev nu lukket og først efter en rigsrådsbeslutning blev den genåbnet kun for katolsk gudstjeneste i november 1531 og bispen Joakim Rønnow forøgede sin kontrol med byen.

Efter Frederik den Førstes død og herredagen i København 1533, hvor rigsrådet overtog magten og fastholdt de tidligere aftaler om bispernes kontrol med kirken og prædikanterne, kom det til nye uroligheder i København. Hans Tavsens blev anklaget for rigsrådet som kætter og han blev dømt til forvisning fra Sjælland og Skåne, til censur og forbud mod at prædike uden bispens tilladelse. Men allerede et par uger efter havde Hans Tavsens med Mogens Gøyes hjælp aftalt et forlig, som både rigsrådet og bystyret tilsluttede sig. Hans Tavsens fik lov at vende tilbage og prædike i København, han lovede at underordne sig bispen og undgå polemik mod katolikkerne.

Under Grevens fejde opholdt Hans Tavsens sig hele tiden i det belejrede København. Her arbejdede han som præst og på oversættelse fra hebraisk af dele af det Gamle Testamente, der udkom i 1535. Han udarbejdede også en prædikensamling, der udkom i 1536 og som de mange tidligere katolske præster, der nu skulle være evangeliske sognepræster i en længere periode (til 1546) havde lov til at læse op fra prædikestolen under søndagsgudstjenesten.

Hans Tavsens blev medlem af den kommission, der udarbejdede Kirkeordinansen på latin (1537), han fortsatte som præst i København og fik ved universitetets genoprettelse i 1537 en lærestol i hebraisk. Men allerede i 1538 blev han forflyttet til Roskilde, hvor han blev lektor og prædikant ved domkirken og fik en stor aflønning med en kannikegård til beboelse. Han holdt daglige forelæsninger for kapitlet, der bestod af de tidligere katolske kanniker og præster.

Da den første superintendent i Ribe – Johan Wentz (der havde uarbejdet Haderlev-artiklerne i 1528) døde i 1541, ønskede provster og præster i området, at Hans Tavsens skulle være den næste superintendent. Christian den Tredje udnævnte ham da dertil. Hans Tavsens var derefter superintendent i Ribe til han døde i 1561. Han fortsatte med sin skriftlige virksomhed. Han var den af de danske reformatorer, der lå tættest på Luthers tankegang.

27A: Om Gråbrødrenes fordrivelse fra Viborg

Om gråbrødrenes vilkår 1525-32: De evangeliske prædikanters stærkeste modstandere var de to tiggerbrødreordener – franciskanerne (gråbrødrene) og dominikanerne (sortebrødrene). Da klostrene lå i købstæderne og både havde ejendomme og samlede ind her gennem tiggeri, blev de hurtigt ofre for overgreb, da den evangeliske bevægelse slog igennem.

Franciskanerne søgte omkring 1533-34, at samle oplysninger om de mange overgreb, der havde været mod ordenen. Ud af 26 franciskanerklostre i 1527 var der i 1532 kun 7 tilbage. Efter Frederik den Førstes død 1533 kom der en kort periode, hvor pavekirkeens biskop fik deres magt over de evangeliske prædikanter tilbage og til den kommende herredag i 1534 (der ikke blev til noget) ville ordenen sandsynligvis søge rigsråd og biskop om støtte til at generhverve sine ejendomme og genetablere klostre.

Materialet fra denne undersøgelse blev samlet i en række usammenhængende beretninger på latin om 15 klostre (der mangler beretninger om København og Trelleborg). Beretningerne er skrevet af forskellige forfattere og er sandsynligvis redigeret af Jacob Jensen, der var medhjælper for provincialministeren (lederen af provinsen Dacia 1531-34) Rasmus Clausen Ulf, der tidligere havde været guardian (klosterforstander) i Odense.

Jacob Jensen var viceguardian i klostret i Malmø og har også skrevet den lange beretning om Malmø. Teksten er kun overleveret gennem afskrifter, hvoraf nogle er næsten samtidige med originalteksterne.

Der er nogen usikkerhed om forfatterne til teksterne, den seneste analyse er foretaget af Johan Pinborg og Jørgen Nybo Rasmussen: *Broder Jacob og Uddrivelseskrøniken* i *Historisk Tidsskrift* 12. Rk Bd 1 s 193-223.

Teksten findes omhyggeligt rekonstrueret efter afskrifterne af M. Cl. Gertz s 325-367 i *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi Vol II* (1920).

Den første udgave af den latinske tekst kom i *Kirkehistoriske Samlinger, Første Bind*, 1849-1852 ved registrator H. Knudsen. I 1851 blev denne tekst oversat til dansk af J. F. Fenger i *Dansk Kirketidende*. Lidt senere udkom en oversættelse i bogen "*Den katolske Kirke i Danmark*" fra 1859. Teksten er nyoversat efter M.Cl.Gertz rekonstruktion af teksten i Henning Heilesen (overs): *Krøniken om Gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Munksgaard 1967.

Her er oversættelsen hentet fra nettet www.martinluther.dk udgivet og oversat med noter af sognepræst Ricardt Riis, Horsens. Han erklærer sig som overbevist lutheraner og kommenterer udførligt teksten i sine noter.

2. Kapitel. Om klostret i Viborg.

Teksten findes på dansk udover hos Riis s 29-33 hos Henning Heilesen (overs): *Krøniken om Gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Munksgaard 1967. Den latinske tekst findes s 336-39 hos M. Cl. Gertz (udg): *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi Vol II* (1920).

Men i året 1527 kom der en vis frafalden fra johannitterordenens kloster i Antvorskov, magister Hans Tausen, som hidtil havde båret sin klosterdragt eller sin fromhedsdragt, og begyndte i sit klosters kirke at prædike det lutherske kætteri. (note 10) Og en dag, da han var færdig med at prædike, tog han i kirken sin klosterdragt af, som han havde været iklædt på prædikestolen, og gik ud derfra sammen med de borgere, der havde hørt hans prædiken; de gik hen til den hellige Johannes' kirke i samme by; og der samlede han ofte folk, der ville høre på hans forpestede kætteri, og der udgød han sin forgiftede tunges edder.

Og eftersom dag for dag hans pestbefængte lære øgedes med fejl og yndest af fejl, opfordrede han borgerne til, at vore brødre skulle jages ud derfra ud fra hans lære, der givetvis var luthersk, og at de skulle oprette en skole. Omsider, da den hellige Johannes' kirke ikke var tilstrækkelig til det antal, der ville høre denne nye og uhørte prædiken, (note 11) bad de brødrene, om ikke kirken ved vort kloster kunne åbnes for hans sekts prædiken om eftermiddagen.

Men da det ikke kunne tillades, sendte borgerne i denne by et brev til den kongelige majestæt, i hvilket de bad majestæten om lov til at ødelægge sognekirkerne i denne by, fordi der var altfor mange af dem, nemlig 12; og de bad den kongelige majestæt om at måtte få sortebrødre- og gråbrødreordenernes kirker, så at de i stedet for de mange kirker i byen kunne komme sammen for at holde den (nye) prædikegudstjeneste dør, og så nedbryde de andre kirker. (note 12)

Det fik de lov til, og de bemægtigede sig så vores klosters kirke. Men tidligere plejede brødrene at prædike før middag og kætterne

efter middag, hvorved de lagde brødrene mange besværligheder og hindringer i vejen. Først og fremmest jo, fordi de stødte an ved gennem en åben dør at indføre deres prædikant i vores kirke; og på en allehelgens fest prædikede deres prædikant to gange om eftermiddagen og lod fremføre tre af deres sekts salmer af de tilstedeværende (note 13), hvorved de forhindrede os i at holde vores vesper og vores vigilier for de døde, som brødrene imellemtiden var begyndt at synge. (note 14)

Men senere tog de også kirken fra brødrene, så de måtte holde deres lovsange og messer i et kapel i korsgangen næsten et helt år igennem. Men da de omtalte borgere så, at brødrene heller ikke nu ville forlade deres kloster, indkvarterede de 4 soldater i vores kloster, og befalede brødrene under henvisning til den kongelige befaling, at de skulle give soldaterne kosten. (note 15) Men guardianen, broder Niels Tybo, havde imidlertid besluttet at drage til Salling for at samle almisse. Da han havde påbegyndt sin rejse og var en mil fra byen, kom et bud, nemlig brødrenes tjener (note 16), til ham, fortalte ham sørgelige nyheder og bad ham om straks at vende tilbage. Da han atter kom tilbage og fandt ud af, hvad der var sket i klostret, blev han overbevist om, at de (soldaterne) var kommet ind i klostret; men han sørgede for at skaffe de fornødne levnedsmidler til dem.

Men en soldat kom ind under middagen og angreb guardianen, greb fat i kraven på ham og slog ham med sit sværd; og senere angreb han to gange samme guardian, den ene gang med et krus fuldt af øl, den anden gang med sit sværd. Brødrene blev imidlertid i klostret sammen med omtalte soldater, skønt de måtte døje megen uret og mange besværligheder. Engang hændte det, at to af soldaterne ville besøge deres kammerater i Hostenborg. De forlangte derfor af guardianen at få klostrets vogn (note 17). Men han forsikrede, at det kunne sandelig ikke lade sig gøre, for den kørte stadig korn til møllen. Han lejede så en

anden vogn i stedet for, og den måtte guardianen betale for med klostrets almissepenge. (note 18)

Og videre, da han var vendt tilbage, begyndte han at kræve af guardianen lige så mange penge, som rejsen havde kostet ham, eller som han ville have givet ud, hvis han var blevet hjemme; og selv om guardianen ikke frivilligt gav ham det, blev han dog til sidst tvunget til at give ham, hvad han ville have. Til sidst voksede antallet af soldater til 15, og de fortærede vore almisser, så der hverken var vådt eller tørt tilbage i klostret. (note19)
Guardianen besluttede da at overgive klostrets nøgler til en anden, og rejse til kongen for at klage over uretten mod ham og brødrene, men en borgmester, som han bad om at overtage nøglerne, frarådede ham at rejse, da det kunne

blive farligt for ham selv og for klosterbrødrene, fordi han så flygtede og ikke sørgede for den kongelige majestæts tjenere. (note 20) Guardianen blev derfor i klostret sammen med brødrene, og pantsatte en kalk for at skaffe til føden (note 21). Men til sidst rejste guardianen dog til København til kongen og fik også af ham et lukket brev. Da det blev åbnet i Viborg og læst i overværelse af borgerne, blev munkene jaget ud, men med hvilken ret og med hvilken retfærdighed, det må den højeste se og dømme. Dette er fortalt for mig, broder Jacob, den ærværdige fader ministerens medhjælper, af førnævnte ærværdige fader Niels Tybo, dengang guardian for det omtalte Viborg kloster, nu viceguardian i Ribe. (note 22)

Noter ved Ricardt Riis

(10) Tidsangivelsen her er ukorrekt. Tausen fik allerede den 23. oktober 1526 kong Frederik den Førstes beskærmelsesbrev.

(11) Ligesom i krønikens beretning om begivenhederne i Malmø bringes her uforvarende en skildring af den evangeliske prædikens hurtige fremmarch.

(12) Borgerne fik kongens tilladelse til at nedbryde de mange kirker den 23. februar 1529. Midt i marts var de alle faldet, bortset fra de to tiggermunkekirker.

(13) Også om malmøborgerne fortæller krøniken, at de sang danske salmer. Og også det fandt sted tidligt i forløbet, allerede i sommeren 1527.

(14) Det omtalte sammenstød mellem borgerne og munkene kan ikke have fundet sted senere end i året 1528, eftersom Tausen blev forflyttet til København midt i året 1529.

(15) Der var kamp mellem borgere og munke. Dels var der uenighed om anvendelsen af klosterbygningerne, som borgerne ønske til oprettelse af en skole. Dels ønskede borgerne utvivlsomt at få deres by gjort helt og holdent luthersk. Vor tids trosfrihedstanke lå både munke og borgere fjernt. Når man tvinger munkene til at modtage de fire soldater, hænger det uden tvivl sammen med, at de på den måde hurtigere ville opbruge deres forråd. Som det senere fremgår af beretningen, har man ikke forhindret munkene i at "gå i termen", dvs gå tiggergang.

(16) At de fattige brødre har haft en tjener, kan nok overraske. Det svarer ikke til vort normale billede af brødrene. Men klostrenes indretning har afspejlet samfundets indretning. Og de egentlige brødre har haft en høj status i klostrenes indre hierarki, modsat lægbrødrene og det lavere tjenerskab. I dette tilfælde

har det dog været praktisk nok, for brødrene selv måtte ikke bevæge sig til hest. Det måtte tjeneren, og han kunne derfor let indhente guardianen.

(17) "Klostrets vogn": Et gråbrødre kloster på den tid har været et større menageri. Ikke blot tjenere og lægbrødre har der været, men også en vogn, som endda kørte korn til møllen (munkenes egen mølle?).

Imidlertid har den lutherske prædiken gjort indhug blandt brødrene, sikkert også i Viborg, skønt krøniken ikke nævner det her. Og et halvtomt kloster har dels fået borgerne til at regne med, at brødrene snart ville være ude, dels styrket deres ønske om at bruge disse murede bygninger bedre.

(18) Ifølge reglerne måtte munkene ikke tage penge i deres hænder. Man ordnede sig ofte sådan, at en "quæstor", en regnskabschef, blandt borgerne havde munkenes kasse og foretog ud- og indbetalinger.

(19) Netop det har nok også været borgernes hensigt med at lade soldater indkvartere i klostret.

(20) Der mangler vistnok et ord i den latinske tekst.

(21) Det var formodentligt noget sådant, kongen ville undgå ved at lade klostrenes inventar registrere. Forøvrigt ser det ud til, at forfatterne finder denne transaktion helt i orden; der lyder ingen beklagelser eller undskyldninger; og man prøver heller ikke at bortforklare, at det var guardianen selv, der foretog denne disposition, skønt han jo egentlig ikke måtte omgås penge.

(22): En af krønikens forfattere er altså denne broder Jacob. Niels Tybo træffer vi i næste kapitel som guardian i Tønder. Denne beretning har broder Jacob formentlig også gennem ham.

27B: Viborg-prædikanterne – om Hans Tavsens i Viborg

Brev på latin fra kannik Jens Block (Viborg) til rektor Peder Hegelund (Ribe) om Hans Tavsens 19. juni 1576. Brevet er en beretning mange år efter begivenhederne, der fortæller om Hans Tavsens prædikenvirksomhed i Viborg i 1520erne.

Det er trykt første gang i Hans Knudsen (udg.): *Kirkehistoriske Samlinger Bd 1* s 372-78 (1851) og oversat til dansk i Henning Heilesen (udg. og oversætter): *Krøniken om Gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Munksgaard 1967 s 77-82.

Brev af 19 juni 1576 fra kannik Jens Block til rektor Peder Hegelund (1)

IHS (2). Den 25 marts blev dit brev overbragt, hr. magister Peder, min ven og ærede broder, i hvilket du blandt andet beder mig om, at Tausens, højlovlig ihukommelse, virksomhed hos os må blive nedskrevet til dig. Og skønt der ikke var noget, som jeg ønskede højere, end snarest muligt at føje mig efter din vilje, da jeg regner dig blandt mine mest forbundne venner på grund af gammelt og dog som nyt venskabsbånd, og jeg vil omfavne dig i broderlig ånd, så har jeg dog hidtil været forhindret, dels på grund af brevdragerens upålidelighed, idet han ikke er vendt tilbage, således som han lovede, dels på grund af sagens vanskelighed, i at tilfredsstille såvel din begæring som mit ønske. Thi efter at jeg havde hørt adskillige gamle mænd beretninger, syntes ingen mig at være sandsynligere end hr. Morten Hvas' (3); derfor vil jeg nedenfor anføre den, således som jeg har modtaget den fra ham. For 51 år siden kom Tausen hertil fra Antvorskov, udsendt af dette steds prior (4) til magister Peder (5), forstander for korsbrødrenes orden (6), for at denne ved sin veltalenhed og sin forstands skarpsind, hvori han mentes at udmærke sig fremfor andre, enten kunne føre Tausen, som var gennemtrængt af Luthers lære, tilbage til en fornuftigere anskuelse eller bringe ham sådan til tavshed, at han ikke siden vovede åbent at vedgå den lære, han havde antaget. Da han havde tilbragt nogle måneder i dette korsbroderkloster, vandt han således samme magister Peders venskab, at denne tillod ham

at holde prædiken hver søndag, når vesperen (7) var forbi. Til denne prædiken ilede en talrig skare borgere og folk af almuen, så at magister Peder tilsidst fortrød sin handling og begyndte at rådføre sig med andre om, hvordan han skulle imødegå den uventede nærværende og forestående ulykke.

Da Tausen nu så, at forstanderens sindelag var blevet ugunstigt mod ham, skildrede han en skønne dag lige efter prædikens afslutning, i hvor stor fare han befandt sig, og fremsatte den begæring, at hvis tilhørerne bemærkede, at hans prædikener satte nogen frugter hos dem, om de så ville se til, at han fik ophold på et sikrere sted.

Derefter flyttede han, skønt de fleste borgere gerne ville have gjort ham den tjeneste med fare for deres liv, ind i borgmester Peder Tranes (8) hus; ved hans myndighed såvel som ved venners understøttelse mente han, at han ville være bedre beskyttet.

Omkring den tid (9) ankom magister Jørgen, senere superintendent over Fyn, nær ven af Tausen og hans såre trofaste Achates (10). Og da intet sted var tilgængeligt til at holde prædiken på, forhandlede de med magister Jacob Skønning (11), rektor for skolen (12), om at få adgang til St.Hans kirke, som var overladt ham i kraft af hans embede. Han opfyldte ganske vist meget beredvilligt deres højeste ønske, men der strømmede en så stor mængde til, at den ikke kunne rumme den. Derfor lærte (13) han som før folket, der stod på kirkegården, fra en trappe, som endnu er til og fører op i tårnet (14). Da denne fordel havde sine ulemper, blev man gensidigt enige om at begive sig til franciskanernes kirke, som var lidt rummeligere end den anden. Da

de blev forment adgang dertil af munkene, prædikede han nogle gange fra den lille bygning, som var bygget til at opsamle dødeben. Men folket, der var utålmodigt over uretten og foragten, skaffede murbrækkere hid og sprængte kirkens fløjddør, og siden hørte de en lang tid med stor begejstring på ham, som lærte fra en bänk (15).

Imidlertid sendte biskop Jørgen Friis – han havde vel sagtens på grund af stedet og naboskabet med munkene (kirken ligger nemlig mellem klosteret og bispegården) – slotshøvedsmanden Poul Stigsen (16) ud sammen med sine øvrige tjenere for at gribe Tausen under hans prædiken og føre ham med sig indenfor murene. Høvedsmanden adlyder befalingen, går til angreb og byder ham at holde op med at tale og følge med til hr. biskoppen. Da siger Tausen: ”Jeg er hindret af en større mands tjeneste; når den er fuldført, vil jeg besøge ham, hvis det passer”. – Men da han i en skarpere tone krævede afslutning og truede med magt, omringer nogle borgere ham, mens andre løber ud på den tilstødende gade, hvor raseriet skaffede forskellige våben frem; atter andre fik bragt våben hjemmefra af deres hustruer, indtil biskoppens mand betænkte faren og greb flugten med sine folk. I disse dage begyndte også samme klosterguardian hr Rasmus (17), at afsværge de papistiske vildfarelser og flygte bort fra klosteret om natten; han blev senere sognepræst i Boffue (18).

Da nu de bosiddende borgere havde sikret sig de to kirker, franciskanernes og dominikanernes, satte de magister Jørgen til at styre sidstnævnte, men Tausen til at styre førstnævnte.

Imidlertid holdtes der regelmæssige messer og andre papistiske ceremonier i domkirken, og blandt andre alterpræster var der en Stentor (19), som på grund af sin høje stemme kaldtes hr. Claus Råber. En dag da han mumlede en messe, løber en borger Christiern Stub (20), som var lejet eller snarere forledt dertil af andre, ikke uelskværdige svirebrødre, hen, river kalken fra ham og kaster den for hans fødder. Alterpræsten forfølger den flygtende

o.s.v. Denne ikke tragedie, men katastrofe mødte de fleste med latter, især Morten Hegelund (21), og de standsede denne Råber samt hans fæller, og straks steg Hans Tausen op på prædikestolen (eftersom han enten ved et rent tilfælde eller ved Guds forsyn på samme tid var kommet ind i kirken), og i stedet for prædiken udlagde han dette skriftsted i Johannes’ Åbenbaring 14: Faldet, faldet er Babylon, det store, som har givet alle folkeslagene at drikke af sin utugts harmes vin o.s.v. (22)

Således begyndte evangeliets klare lys dag for dag at skinne mere og mere. Da rygtet om alle disse ting nåede bl.a. til københavnere, kaldte de Tausen bort fra os (23), og han forblev der, som du ved, indtil han kom til jer (24). Desuden vil jeg skrive dette, at da vore borgere havde erfaret, at han i København befandt sig i den største fare (25), skrev de til rådet i København, at de enten skulle vise ham lignende, om ikke større ære, eller sende ham uskadt tilbage til dem, da de var fast besluttet på ikke blot at vove deres timelige gods for ham, men også deres liv, hvis det var nødvendigt.

Tag til takke med dette kære Hegelund, og brug frimodigt mig og mit arbejde, og undse dig ikke for at hilse hr magister Laugesen (26), magister Jacob (27) og de øvrige kære venner fra mig. 19 juni 1576.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Jens Block (ca 1540-1580) var magister og kannik i Viborg og Peder Jensen Hegelund (1542-1614) var rektor i Ribe og blev senere biskop der.

(2) IHS=Jesus Hominum Salvator=Jesus menneskenes frelser

(3) præst ved franciskanernes kirke (nu Søndre sogns kirke) 1538-1577.

(4) magister Eskil Thomesen (død 1538)

(5) magister Peder Jensen, prior (forstander) for St.Hans kloster i Viborg.

(6) Johanitterordenen, hovedklostret lå i Antvorskov ved Slagelse.

(7) Vesper –aftengudstjeneste

(8) nævnes som borgmester 26 august 1530

(9) i efteråret 1526, Han Tausen opgav sin munketilknøytning, da han fik værnebrev af Frederik den Første 23. oktober 1526. Jørgen Sadolin fik værnebrev af kongen 1. december 1526 og var i Viborg forinden.

(10) er Æneas ledsager i Vergils ”Æneide”, romersk-klassisk mytisk figur.
(11) senere den første lutherske superintendent (biskop) i Viborg.
(12) D.v.s. latinskolen (Viborg Katedralskole).
(13) lærte – underviste, holdt prædiken
(14) I tårnet hang byens stormklokke. Det blev nedrevet 1584.
(15) der er ingen prædikestol, så Hans Tavsens står på en kirkebænk og holder prædiken.
(16) Poul Stigsen til Trenderup var en af bispens mest betroede mænd.
(17) Det er ifølge Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse (fra ca 1534) – se Kilde 8, kapitel 2 Niels Tybo, der er guardian (forstander) for franciskanerne i Viborg.
(18) stednavnet kendes ikke i dag.
(19) En person i Homer’s Iliaden, der råbte højt som 50 personer.
(20) Kannik i Viborg, søn af borgmester Peder Stub, der flygtede ud af landet sammen med Christian den Anden.

(21) Morten Hegelund, rådmand i Viborg, omtales fra 1526 til 1559.
(22) Johannes Åbenbaring 14,8 – Hans Tavsens var med ved en lignende begivenhed i København 1531 se Kilde 12A (Skibykrøniken).
(23) august 1529
(24) Hans Tavsens blev først superintendent (biskop) i 1542 i Ribe. Forinden var han teologisk professor ved det genoprettede Universitet i København.
(25) under Herredagen i København 1533, da han blev anklaget for rigsrådet.
(26) magister Hans Laugesen (1530-1594), biskop i Ribe 1569-94, gift med en datter af Hans Tavsens.
(27) magister Jacob Madsen Veile (1538-1606), stiftsprovst i Ribe 1567-88, senere biskop i Odense.

Kilde 28: Hans Tavsens mod biskop Jens Andersen (Beldenak), 1529

Hans Tavsens spillede en afgørende rolle som luthersk evangelisk prædikant først i Viborg – beskyttet af Frederik den Førstes beskærmelsesbrev og hans udnævnelse til prædikant for kongen og siden da han i 1529 kom til København og dér blev den ledende prædikant. Han udgav en lang række skrifter både i Viborg og i København. Her findes to uddrag af hans tekster. Denne omhandler den evangeliske frihed (i modsætning til den kødelige) og Kilde 35 betydningen af den evangeliske gudstjeneste.

Efter Herredagen i Odense 1527 søgte nogle biskoper at bremse de evangeliske prædikanter fremvækst, og i slutningen af 1527 henvendte Odensebiskopen Jens Andersen sig direkte med brev til borgerne i Viborg og Ålborg. Det svarede Hans Tavsens på i en tekst på gammeldansk trykt i Viborg 5 februar 1529. Et andet eksempel på Jens Andersens breve findes i Kilde 23.

Den er udgivet i Hans Tausens: Småskrifter, s 45-48 udgivet af H.F.Rørdam (1870). Teksten er oversat og trykt i uddrag s 95-97 i Carsten Elkjær Knudsen: Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36. Systime 1984.

...

Odensebiskopen:

Da skal I vide, at al den omfattende blodsudgydelse, mord og brand, som er sket i Tyskland for kort tid siden (1), er alt sammen kommet af Morten Luthers lære og kætteri.

Hans Tavsens:

Da skal I vide, at det ikke er således som I siger, min kære herre. Med Eders tilladelse, at jeg taler imod Eder. Herre Gud nåde Eder, at I vil beskyldte den gode mand for noget sådant, uden I vidste bedre grund dertil, end I fører

frem. Hvorfor skulle det komme af doktor Morten Luthers lærdom? – At folk slås og myrder hinanden, brænder, skænder og behandler hinanden dårligt, når han altid har rådet til, at man skal forliges vel og leve i enig kærlighed med hinanden, ingen gøre den anden overlast og hellere lide vold og uret end tage eller trætte sig til rette. Man skal være herrer, fyrster og embedsmænd lydige, hvad enten de er onde eller gode, for at der måtte blive fred i landene. Sådan lærer evangeliet. Dette lærer også doktor Morten Luther efter

evangeliet. Ja, dersom han ikke havde skrevet en særlig bog derom, da måtte I sige, at jeg lyver. Doktor Morten skrev og lærte kristelig frihed, som vi alle har fået i Kristus...vi er blevet Guds børn med ham også legemligt. At vi må bruge hans skabninger her på jorden efter de ord, som Gud sagde til Adam og Eva: Vær herrer over fiskene i vandet, over fuglene i luften og dyrene her på jorden, at vi måtte spise og drikke, slide og fortære med mådehold, tag det ingen mand for nær. Se, det tog de svabiske bønder (2) årsag af med deres falske profeti, tilskyndelse og undervisning og ville være deres egne herre og hver mand skulle være lige fri og gav udtryk for, at det var imod evangeliet at én skulle være den andens træl, eftersom vi alle var brødre. De fór med vold og brød klostre og herrreslotte ned, brændte og skændte alt det, de kunne overkomme. De ville også have fri jagt, frit fiskeri og fri skovhugst.

Dermed greb de endnu dybere ind i herrers og fyrsters ret og ville lægge afgift og told og andre besværinger,...Det blev fyrsterne vrede over...så de blev et stor mandemord, mange fattige enker og fattige faderløse børn. Kære, hvad skyld havde den fattige Luther heri? Han skrev til dem og bad dem holde inde. Han skrev en særlig bog til dem, med

hvilken han beviste deres uret. Se, han hverken støttede eller samtykkede i deres ukristelige gerning eller havde dem på noget tidspunkt givet dem anledning dertil enten med skrift eller i tale...

Så er dette mord og denne brand heller ikke kommet af doktor Morten Luthers skrivelse og lærdom, men af menneskelig utaknemmelighed og hårdnakket ondskab...Doktor Luther med flere andre retsskafne evangelister prædiker den kristelige frihed rigtigt, som det bør sig efter den hellige skrifs indhold. At onde kødelige mennesker nu vil misbruge og ændre samme kristelige frihed til en kødelig frihed, hvad skyld kan den gode mand have heri?...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Teksten diskuterer det tyske bondeoprør i 1525, hvor store del af Sydtyskland var præget af omfattende bondeoprør (ofte støttet af lavadelen), og hvor de evangeliske prædikanter mange steder støttede oprørerne. Adel og fyrster måtte med store styrker nedkæmpe bønderne. Luther vendte sig mod bondeoprøret med den argumentation som Hans Tavsens fremlægger. Han skelner mellem kødelig og kristelig frihed – undersøg hvad de menes hermed?

(2) Bønderne i Schwaben – Sydtyskland.

Kilde 29: Biskop Joachim Rønnows forsikringskrivelse – åbent brev København 11. juni 1529

14. Biografi - Joachim Rønnow

(født omkring 1495 - død i fængsel 1542 i København)

Han var adelig og voksede op på Fyn, hans farbror var biskop i Odense og gennem sin farmor Birgitte Vasa, var han halvfætter til Gustav Vasa. Vi ved ikke meget om hans ungdom ud over, at han blev knyttet til Frederik den Førstes hof som hofsinde (ung adelig med hof tjeneste).

Han opholdt sig i flere omgange i udlandet, hvor han fra 1525 repræsenterede Frederik den Førstes interesser i vigtige forhandlinger i Frankrig og Nederlandene.

Han blev o.1526 adeligt medlem af rigsrådet, han havde ingen gejstlig uddannelse eller præstevieelse, men var tæt knyttet til hoffet som adelsmand.

1529 blev han af kongen udnævnt til biskop i Roskilde, og selvom det foregik på kanten af de kirkelige regler for udnævnelse af bisper, endte det med, at han blev ”valgt” biskop af domkapitlets kanniker, og kongen derefter krævede de 3000 gylden, som betaling for udnævnelsen. Det skete efter Herredagens regler fra 1526. Det gav Joachim Rønnow store problemer med betalingen, der blev

udskudt, til han havde samlet værdier nok til at betale.

I 1530 gik Christian den Anden tilbage til den pavelige tro og kirke for at få kejserens økonomiske støtte, og paven udnævnte den tidligere ærkebisp i Lund Johann Weze til bisp i Roskilde og ærkebisp i Lund. Derfor udstedte rigsrådet med både katolske medlemmer som Tyge Krabbe og de evangeliske – med Mogens Gøye flere bekræftelsebreve på, at rigsrådet ville støtte Joachim Rønnows besiddelsesret til Roskilde bispestol, hvis det skulle komme til problemer med paven.

Forsikringskrivelsen fra juni 1529 er kontrakten mellem Frederik den Første og hans nye biskop, der som den første skulle udfylde de aftaler, som var indgået på herredagen i Odense i december 1526 og august 1527.

Han fik hurtigt udnævnt en vicebiskop Vincens Kampe (han var paveviet til bisp for Grønland), der tog sig af den kirkelige side af stiftets anliggender, mens han selv ihærdigt ordnede den omfattende godsdrift og sikrede ejendomme og indtægter.

I hele perioden 1529-33 støttede Joachim Rønnow på flere måder Frederik den Første og var stadig på kant med de katolsk orienterede pavegodkendte bisper, han var politisk placeret på den reformkatolske side, men kæmpede for at opretholde bispekirken. Han spillede en vigtig rolle i aftalerne om at tillade evangeliske gudstjenester i København og på Sjælland. Efter en konflikt med bystyret i København 1530 accepterede bispem, at Hans Tavsen efter ansøgning fik bispens tilladelse til at prædike i byen.

Joachim Rønnow, blev med sin samfundsmæssige placering en af de største godsbesiddere i Danmark og var meget magtfuld i perioden lige efter Frederik den Førstes død i 1533. Det var under hans ledelse at kongevalget blev udskudt et år.

Da Christoffer af Oldenburg erobrede Sjælland i sommeren 1534, blev Joachim i en kort periode fjernet fra bispesædet i Roskilde til fordel for Gustav Trolle (den tidligere

ærkebisp i Uppsala, der da var knyttet til Christian den Anden).

Ved at betale en større sum (som atter blev hentet i stiftets værdier) kom Joachim Rønnow tilbage til bispestolen og Gustav Trolle blev bisp i Odense i stedet.

Joachim Rønnow søgte således at arbejde sammen med Christoffer af Oldenburg, men da Tyge Krabbe i januar 1535 fra Helsingborg slot faldt de oprørske bønder i ryggen og brød med Christoffer af Oldenburg, flygtede Joachim Rønnow til Jylland, hvor Christian den Tredje havde fået magten. Han fungerede derefter under Christian den Tredje efter erobringen af Sjælland i 1535 en kort periode atter i sit stift, mens belejringen af København foregik. Her samarbejdede han med kongens kansler Johan Friis, Mogens Gøye og Ove Bille som statholdere af Sjælland.

Det var derfor en stor overraskelse for ham, da bisperne blev fængslet. Han befandt sig i København, da Johan Rantzau fængslede ham her i 1536. Det lykkedes for ham at holde sig skjult et døgn i sit hus i Nørregade inden han blev fundet, han var krøbet op under tagryggen. Han blev den af bisperne, der blev hårdest straffet af den nye konge Christian den Tredje.

De voldsomme anklager, der blev rejst mod ham på herredagen 1536, kan ikke historisk begrundes, så vi ved ikke præcist, hvad kongen gik efter udover magten til at opløse pavebispekirkensystemet.

Han blev holdt fængslet først i København, så sendt til Krogen i Helsingør og siden indsat på Visborg slot på Gotland, og han blev kort før han døde i 1542 bragt tilbage til København øjensynligt for at blive frigivet. Da var alle de andre bisper blevet frigivet og de fleste havde fået tildelt len og lensmandsstillinger. Gustav Vasa søgte med anbefalingsbreve til Christian den Tredje i 1536 og 1537 at få frigivet Joachim Rønnow uden resultat. Da han døde var der forhandlinger i gang om frigivelse.

Rønnows liv og virke gennemgås af:

P.G.Lindhardt: *Nederlagets Mænd. Det*

katolske bispevældes sidste dage i Danmark.
Gad 1968 s 117-66,
Dansk Biografisk Leksikon 3 udg 1979-84 Kai
Hørby: *Joachim Rønnow*.

Kai Hørby: *Reformationen i Danmark.*
Gyldendal 1971 (Gustav Vasas breve s 52-54)
Henning Heilesen: *Joachim Rønnows dødsår.*
Historisk Tidsskrift, Bd 11, rk 2 1-2 (1947-
49) s 73-84.

Teksten findes på gammeldansk i Rigsarkivet og er trykt i Danske Ny Magazin 2 rk bd 5 (hentet på nettet). Dele af teksten findes normaliseret til dansk i s 97 i Carsten Elkjær Knudsen: Kampen om Danmark. Dansk politik på reformationstiden 1513-36. Systime 1984.

Jeg Joachim Rønnow, electus til Roskilde (1), gør vitterligt for alle og tilkendegiver dette med mit åbne brev, at eftersom højbårne fyrste og mægtige herre, hr. Frederik med Guds nåde Danmarks konge... nu af hans Nåde ... særlige gunst og nåde... har betroet mig til Roskilde..., har jeg lovet og tilsagt, og lover og tilsiger nu med det mit åbne brev førnævnte... kong Frederik, at jeg efter denne dag vil og skal være hans nådes kongelige Majestæt huld og tro...

Og jeg vil og skal ramme og vide hans Nådes kongelige Majestæts og hans Nådes børns gavn, bedste og beståen af min yderste magt og formue, og afværge hans Nådes og hans Nådes børns skade og fordærv. Dersom jeg fornemmer noget... som kan komme hans nådes kongelige Majestæt eller hans Nådes børn, og især den, som er udvalgt til konge i Danmark, til skade eller fordærv enten på person, land, rige eller på nogen anden måde, da skal jeg hindre det af min yderste evne og give hans Nådes kongelige Majestæt eller det af hans Nådes børn, som bliver udvalgt konge til Danmark, det til kende, så snart det er mig muligt...

Ligeledes har jeg førnævnte Joachim Rønnow lovet og tilsagt, og lover og tilsiger nu med dette åbne brev førnævnte min nådigste herre, at dersom nogen kommer nogetsteds i Roskilde stift, enten i købstæder eller landsbyer, som vil prædike og lære det hellige evangelium og Guds ord rent og klart, som de kan bevise med den hellige skrift, eller præster eller nogen munke, der i stiftet, som vil gifte sig og tage ægtehustruer, da skal jeg

ikke tilstede, at de skal overfaldes med vold eller uret på nogen måde, så meget som jeg kan afværge. Hvem, som har noget at beskyldte dem for, skal komme ind for hans kongelige Majestæt, min nådigste herre og Danmarks riges råd og stå til rette der (2). Og vi efterskrevne Mogens Gøye, Danmarks riges hofmester, Tyge Krabbe, Danmarks riges marsk, Erik Banner,... Oluf Rosenkrantz..., Henrik Rosenkrantz... og Ejler Rønnow... gør vitterligt for alle og erkender med dette vort åbne brev, at vi har lovet og tilsagt og nu med dette vort åbne brev lover og tilsiger førnævnte kongelig Majestæt, vor nådigste herrre, på førnævnte Joachim Rønnows vegne, at han efter denne dag skal holde disse førnævnte artikler... Og dersom førnævnte Joachim Rønnow ikke vil holde førnævnte artikler ubrødeligt i al måde... da forpligter vi os alle hver især til at stå hans Nådes kongelige Majestæt eller den af hans Nådes sønner, som bliver udvalgt til konge af Danmark, til rette herfor...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) *electus* ("valgt"), er den katolske kirkes betegnelse for en biskop, der er valgt af kannikerne ved domkirken, men endnu ikke har fået pavens konfirmation, efter kirkerettens regler skulle det ske inden 3 måneder.

Det var efter 1522 ikke muligt at få denne konfirmation i Danmark, da der ikke var en indviet ærkebisp i Danmark til at give den pavelige godkendelse og med herredagens beslutninger i 1526 var det alene kongen, der kunne få betaling for en konfirmation.

Joachim Rønnow er således en af de første uindviede bisper, som skal fungere under det nye nationalkirkelige system. Han var en godssamler og meget opsat på at sikre Roskilde stifts magt og

muligheder, men han havde ingen kirkelig uddannelse eller nogen som helst præstevieelse. Han var derfor nærmest på ”de evangeliske prædikanters” side i de religionspolitiske uoverensstemmelser, men fastholdt stædigt sin ret til at godkende præsterne.

(2) Rønnow lover at følge de evangeliske regler for prædikanter og acceptere at de gifter sig, - der er tilslutning af rigsrådet hertil.

Kilde 30: Malmøprædikanterne – om gråmunkenes fordrivelse og kongens støtte

Malmø var et vigtigt bysamfund og spillede en stor rolle i udbredelsen af den evangeliske bevægelse. Her var der trykkeri(er), uddannede prædikanter og et borgerskab, der støttede den evangeliske bevægelse med kontakter i hele Nordeuropa. En ledende borger, borgmesteren Jørgen Kock sikrede i de urolige år mellem 1522-1536 byen gennem skiftende alliancer med Frederik den Første, Lübeckerne, grev Christoffer af Oldenburg og siden med Christian den Tredje. Teksten om gråmunkenes uddrivelse af Malmø (Kilde 18A) beskriver den evangeliske bevægelse set fra et katolsk synspunkt lige som Povl Helgesens tekst (Kilde 11B). Frederik den Førstes brev (Kilde 18B) belyser den måde kongemagten støttede den evangeliske bevægelse på. Hovedkilden til den evangeliske bevægelse i Malmø er Malmøbogen (Kilde 19A), der er skrevet af prædikanten Peder Laurensen. Den belyser den evangeliske opfattelse og bevægelsens udvikling i Malmø. Den giver et klart indtryk af den kraft og styrke, der lå bag den evangeliske bevægelse. Uddraget af Frands Vormordsen fremstilling fra 1531 (Kilde 19B) giver en direkte vejledning om de evangeliske opfattelser.

Om Malmøprædikanterne og deres bogproduktion.

Den ny medierevolution med bogtryk fik store virkninger i Danmark fra omkring 1520. De første bøger blev trykt i forbindelse med kirkens messebøger m.v. allerede fra 1490erne i Norden. Den første almindelige ”bog” i Danmark var trykt i Odense 1496 () – og så gik det hurtigt. Bogtrykkerne blev hurtigt private selvstændige, der ved siden af de kirkelige eller officielle opgaver fremstillede bøger for markedet.

Den evangeliske prædikant Peder Laurensen havde i Malmø til sin rådighed et bogtrykkeri, der blev drevet af bogtrykkeren Oluf Ulricksøn. Han indledte sin bogtrykkerkarriere i Söderköping i Östergötland, hvor han arbejdede for biskop Hans Brask fra 1522. Den katolske biskop var i konflikt med den nye konge Gustav Vasa og måtte flygte 1529 til Gotland og videre til Polen. Forinden var Oluf Ulricksøn med sin bogtrykkerviden og måske med dele af sit udstyr vendt tilbage til Danmark, hvor han fik nogle typer og udstyr fra to bogtrykkere i København (brødrene Melchior og Balthasar Bluhme) inden han slog sig ned i Malmø.

Han udgav her i årene før 1530 en lang række simple skrifter. Den først kendte var ”Malmø-salmebogen” (1528) skrevet af de lokale evangelister Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Olufsen Spandemager. Salmebogen findes der ikke overleverede eksemplarer af. Oluf Ulricksøn producerede på kort tid omkring 50 forskellige tekster.

Malmø var den by i Danmark, der i årene omkring 1530 havde den største bogproduktion af evangeliske tekster, flere end den anden tekstproducerende by: Viborg. Det fik også stor betydning, at humanisten Christiern Pedersøn i 1531 af kongen fik lov til at slå sig ned i Malmø og oprette et trykkeri. Her udsendte han sin oversættelse af Det nye testamente (fra 1529) i nyt oplag. Hans trykkeri fungerede 1532-35 og her udkom en ny skare af evangeliske tekster. Ved borgerkrigens afslutning i 1536 var Oluf Ulricksøn alene tilbage i bogtrykkerfaget i Malmø, og han havde trykkeri her indtil ca. 1560. Christiern Pedersøn solgte sit trykkeri til Viborgbogtrykkeren Hans Vingaard i 1536, der fra 1532 havde slået sig ned i København, og som nu blev den førende bogtrykker i landet.

15. Biografi: De evangeliske prædikanter i Malmø

Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Olufsen Spandemager var initiativtagere i Malmø til den evangeliske bevægelse.

Claus Mortensen var sandsynligvis uddannet i Lund og var præsteviet. Han blev nævnt som præst i Malmø i 1526 og tog derefter til København for at blive uddannet. Her holdt han prædikener i Vor Frue Kirke, men roskildebiskoppen Lage Urne tog afstand fra ham og forbød Claus Mortensen at prædike på Sjælland. Derefter vendte han 1527 tilbage til Malmø og opbyggede en evangelisk bevægelse støttet af Hans Olufsen Spandemager og borgmesteren Jørgen Kock. **Hans Olufsen Spandemager** var munk i Helligåndsklostret i Malmø og blev evangelisk prædikant sammen med Claus Mortensen i 1527 og spillede en vigtig rolle i dannelsen af den evangeliske bevægelse. Begge fortsatte som sognepræster efter reformationen.

Peder Laurensen og **Frands Vormordsen** kom til Malmø i 1529 og de fik beskyttelse af borgmesteren Jørgen Kock og af Frederik den

Første. De blev knyttet til byens kirker og præstescole, der både uddannede de nye evangeliske præster og som tog sig af den almindelige børneundervisning.

De udgav begge en række skrifter og spillede en stor rolle som vejledere for de mange, der gik over til at blive evangeliske prædikanter i Skåne. Begge havde været tilknyttet karmeliterkollegiet i København og havde samarbejdet med Povl Helgesen og var lærde, uden at man dog kender meget til deres tidligere situation og uddannelse.

Peder Laurensen kom sandsynligvis fra Næstved, blev karmeliter, læste ved universitetet i København og havde været evangelisk prædikant i Assens inden han kom til Malmø.

Frands Vormordsen kom fra Nederlandene, var karmeliter og er nævnt som lektor ved karmeliterkollegiet i København 1519. Begge fik vigtige poster efter reformationen. Frands Vormordsen blev superintendent i Lund 1537 og Peder Laurensen blev lektor ved præsteuddannelsen i Lund og knyttet til domkapitlet.

30A: Om gråmunkenes uddrivelse fra Malmø

Om teksten se kilde 15.

4. Kapitel. Om klostret i Malmø

Teksten findes på dansk udover hos Riis s 35-51 hos *Henning Heilesen (overs): Krøniken om Gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Munksgaard 1967. Den latinske tekst findes s 340-50 hos M. Cl. Gertz (udg): *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi Vol II* (1920).

Det er beretningen om, på hvilken måde den umenneskelige udjagelse af gråbrødrene fandt sted fra klostret i Malmø.

I år 1527 efter verdens frelsers inkarnation kom der til Malmø en vis præst, som var skamløs og opfyldt af den kætterske forvendtheds vildfarelser, Claus Bødker, dvs tøndebinder, hed han, en mand, der slog om sig med den mest fremsprudende og

overvældende ondskab. Han var først ordineret til præst i Lund stift, men da han ikke havde tilstrækkelig kundskab i skrifterne, hverken i de humane eller de guddommelige, (note 27) tog han til Kongens København, hvor det teologiske studium blomstrede, men hvor man mere var ivrig efter den lutherske end efter den katolske teologi; dør fik han lærere i vildfarelserne, om end hemmeligt; for endnu blev nemlig ikke den lutherske læres fejltagelser dør sået i al offentlighed.

Altså, denne præst, Claus Bødker, var opfyldt af urene fejltagelser og ville også besudle andre med dem. Han gik nemlig flere gange op prædikestolen i den største kirke, nemlig den højlovede jomfru Maries kirke, og

prædikede med en betydelig overlegen stolthed; han havde nemlig en smuk og velklingende stemme. Men da biskoppen i Roskilde, en mand af stor og ivrig katolsk tro, erfarede, at han af og til talte nedsættende om kirkens folk og udsåede ganske mange af det lutherske partis fejltagelser, forbød han ham at prædike fra nogen prædikestol i hans stift. (note 28)

Da det var sket, erfarede Jørgen Møntmester i Malmø (note 29) et rygte derom. Han var selv, skønt skjult, fuld af den lutherske læres fejltagelser. Han fik da denne præst til at komme til sig i Malmø, og fortalte ham sin hemmelige vilje; og han lovede ham, at han nok skulle udføre denne vilje på det mest trofaste, den vilje nemlig, at forgifte Malmø med det lutherske kætteri til had mod kleresiet.

Han krævede da at få et sted at prædike for sig i byen; men det turde borgmesteren Jørgen Møntmester endnu ikke tillade ham at få; det lutherske kætteri var nemlig endnu ikke så stærkt og forvovent i Danmark, som vi nu kan se det er. Men han fik lov til at prædike udenfor byen på en grøn vang, i hvilken der lå et gammelt kapel, hvortil næsten hele byens befolkning gik ud for at høre denne nye og uhørte prædiken; og han prædikede da også opbrusende, og indblandede kun lidt eller slet intet af sit kætteris fejltagelser.

Denne vendekåbe af en mand forstod sig nok på onde råd, og vidste godt, at man ikke i begyndelsen skal buse ud med den rene gift, men lidt efter lidt vænne tilhørernes ører dertil med sød honning. Men da man havde hørt to, tror jeg det var, sådanne prædikener derude på marken, og de havde rost hans evne og talent til at prædike Guds ord, syntes de, det var ubilligt, at en så stor æreglans ikke skulle holdes indenfor murene, men ude på marken, som om prædikanten var en mistænkt.

Da der så kom en klage over, at græsset rundt om kapellet blev nedtrampet, førte de deres herlighed ind i byen, men i første omgang i Helligkors kapellet; der udsendte han en tid lang indimellem små gnister af sit kætteri, og fik både beskyttere og forsvarere af sin

prædiken. Men til sidst kom der så mange for at høre hans prædikener, at kapellet slet ikke slog til til den mængde mennesker.

Det blev da besluttet, at han skulle ansøge kongelig majestæt om lov til at bruge "De hellige Simon og Judas kapel", hvor gråbrødrene engang havde haft et sted, som blot var altfor trangt; dette blev også meget hurtigt gennemført. Og her samledes der da hver dag en meget stor skare borgere; de sang deres salmer og holdt messe på dansk efter lutheranernes skik (note 30). Efterhånden løb næsten hele borgerskabet derhen, og så blev også dette sted for trangt til at kunne rumme en sådan mængde mennesker.

Videre: han begyndte på den tid at udbrede sin læres afsindige gift mere åbent, eftersom han havde samlet sig mere dristighed på grund af de manges gunst. Og hans tilhøreres og beskytteres antal og vovemod voksede nu dag for dag, og han antændte ved sin prædiken manges begejstring (men ikke med forstand (Rom 10,2)), og han kom nu til den hellige sankt Peters kirke, og bad dens præst, der hed Henrik, om kirkens dør kunne blive åbnet for dem, f. eks. lige over middag, så at det hellige og rene Guds ord kunne blive hørt der, dog skulle præsten bevare sin ret og sin autoritet over kirken.

Dør samledes da nu daglig en stor forsamling fra byen, som om det var til det muntreste skuespil; og dør talte denne kætter på det mest skamløse imod alle kirkens sande lærdomme. Dog havde han forud i næsten et år (note 31) været fordrevet ved den lundensiske ærkebiskop electus' (note 32) virksomhed (ærkebispnen hed Aage Sparre), men han havde så taget med sig en, der var frafalden fra helligåndsordenen, en Johannes Urnarius, også kaldet Hans Spandemager.

De to drog da til Haderslev, og blev fyldt med danske salmer og det lutherske kætteris gift; dernæst kom de til Malmø, forsynet med kongelige beskærmelsesbreve (note 33), og vendte op og ned på alting, undergravede altrene, sendte præsterne på flugt og ødelagde kapellerne ved den hellige Peter, apostelens, kirke; dør oprettede den kætterske præst,

Claus, et profant alter, nemlig et bord, højt hævet over jorden, hvor han lang tid igennem gennemførte sin nadver. Det blev til sidst ødelagt, og det profane alter oprettet, som står der idag; men billederne og alterets billeder blev smidt ud, skåret i stykker, ødelagt og brændt, og da der blev givet sognepræsten en affindelsessum, så han blev indsat som forstander for hele byens kirkelige liv. (note34)

Nu følger vi planen videre, hvorved han driver brødrene på flugt fra det hellige kloster. I det første år af hans prædiken begyndte denne kætterske Claus så småt, skønt ret betydningsløst, at angribe gråbrødrene med sin giftige tunge som et spyd; når brødrene holdt begravelse over en eller anden, tog han sig for at lægge meget mærke til deres ord, og, efter brødrenes begravelsesprædiken, at komme i klammeri med dem om sit kætteri. Og det skete engang, da broder Jacob, viceguardianen, med sit mådehold havde prædikeret Guds ord, at denne kætter fulgte ham hen til klosterafdelingens port. Da de begge kom derhen samtidig, spurgte kætteren Claus broder Jacob, hvad det var at gøre bod. Først pressede broder Jacob munden sammen, sikker på, at det ikke var umagen værd at svare en sådan gal mand, og at hvad han end svarede, ville den anden fordreje det til bagvaskelse. Og kætteren svarede da sig selv med disse ord af Paulus: "sådan som I før stillede jeres lemmer til rådighed for at tjene urenheden og lovløsheden, så I blev lovløse, sådan skal I nu stille jeres lemmer til rådighed for retfærdigheden, så I helliges". (Rom 6,19). "Hvad er det?" spurgte broder Jacob, "hør!" sagde han til alle de omkringstående, "hvis denne kætter Claus tilbringer tre dage i fuldskab sammen med en skøge, så bør han, efter hans egne ord, også gøre bod ved at faste tre dage på vand og brød". (note 35)

Det lød dog ikke godt i hans ører, fordi han ville et andet sted hen med sin prædiken, end dér, hvor han kom. Altså stod denne kætter gennemtrængt af rødme, uden at vide, med hvilken vending han skulle slippe bort fra den fremførte tale. Imidlertid havde guardianen,

broder Gabriel, hørt det indefra og var gået ud og spurgte nu, hvorfor broder Jacob indlod sig med en så uvidende og gal kætter.

Sådanne angreb og sådanne mange bebrejdelser rettede denne omtalte kætter og hans tilhængere mod brødrene og især mod førømtalte broder Jacob på pestens tid (note 36) på vores kirkegård. De kaldte ham af og til forfører, af og til en blind og et forstokket menneske; men selv lærte han altid åbent om sandheden, takket være Guds nådige hjælp. Og da engang denne gode fader, broder Jacob, var sammen med nogen andre i en kirke i førnævnte by, nemlig sankt Jørgens kapel, på indvielsesdagen for det hellige sted, efter at han havde prædikeret uforfærdet om sandheden om tro og gerninger (note 37), og han efter prædiken var ved at gå ud af døren fra kirken, brød en anden kætter ind; det var Urnarius, lig med Hans Spandemager, en frafalden fra Helligåndsordenen, som havde samlet en stor skare mennesker på området mod syd og gik hen mod vort kloster; han brød ind og råbte, at han, hvis der var nogetsomhelst mod i ham, skulle samtale med ham om skrifterne.

Broder Jacob svarede, at det ville han gerne gøre overfor sin herre ærkebisp og gejstlige, som var erfarne med skriften. Men da den anden og hans tilhængere trængte hårdere på, standsede broder Jacob sin gang et øjeblik og ville høre, hvad det var for et spørgsmål, kætteren ville stille. Han spurgte ham da: "Hvad er en god gerning? Giv mig et eksempel!" Broder Jacob svarede da: "At faste på rette måde er en god gerning". Men det behagede ikke kætteren at høre det, skønt han beviste det tilstrækkeligt ud fra Matt 6. (note 38)

Så trak kætteren og hans følge sig tilbage. I de dage var de altid tilstede ved brødrenes prædiken, som de agtede på, for at kunne fange dem i ord. Men da de ikke kunne finde nogen retfærdig og forståelig grund til at stoppe munden på brødrene i deres prædikener, sammenskrev de til sidst en del selvopfundne og misforståede anklager, med

hvilke de plettede brødrenes rygte eller ophidsede folket imod dem.

Atter engang var der nogen, der foranstaltede en slet og rasende tumult i kirken mod førnævnte broder Jacob, viceguardianen, og en gang mod broder Gabriel, guardianen. Og en gang lige over middag, da denne kætter, Claus Bødker, byens forfører, vidste, at specielt broder Jacob og broder Kristoffer Mathisen var borte, gik han ind i vort klostres kirke, og der begyndte han at prædike; hvor han helt som en hund gøede mod brødrene på det mest skamløse med sin urene flab.

Men så kom broder Kristoffer fra termen (note 39), netop som kætteren var færdig med sin prædiken, og han gik straks op på prædikestolen og forklarede ud fra den hellige skrift, at brødrene var uskyldige i det, han anklagede dem for. Men da han gik ned, steg straks kætteren op igen, og derpå atter broder Kristoffer; og således videre hele dagen indtil vespertid, nemlig klokken fem; de afløste hinanden med at prædike, broder Kristoffer tre gange og kætteren to.

Kort før denne tumultuariske tid, nemlig i år 1529 efter verdens frelsers incarnation, ved festen for den gudfødende jomfru Marie renselse, kom der en vis prædikant til byen, særdeles kyndig i den kætterske vranglærdom, broder Frans Lektor eller Luther-Frans, som han også kaldtes. Han var af karmelitterordenen, og var fornylig blevet fordrevet fra sin lærestol i København af kannikernes råb og skrig; han forsikrede med snedig underfundighed, at han ville prædike Guds ord rent og purt, og at han helt ville afskaffe den uenighed blandt borgerne, der var opstået på grund af præknernes forskellighed. (note40)

Men han ville ikke bestige nogen prædikestol, førend han havde fået en prædike tilladelse fra ærkebispens. Han tog altså til Lund for at få en prædike tilladelse af ærkebiskop Aage; og der blev han modtaget særdeles venligt, som en, der snart skulle være den rene sandheds prædikant i Malmø, og skulle føre al falskheden tilbage til den rette vej. Altså, forstanderen for den ærværdige lundensiske

kirke, magister Aage Jepsen, gav denne Frans fire eller seks gylden til at dække hans udgifter. Den førromtalte Luther-Frans, den falske apostel, lovede ham også så oprigtigt, som muligt, at prædike Guds ord. (note 41)

"Jeres skomageres, tøndebinderes og billedskærerens skrifter, er de ikke propfulde af al mulig snedighed til at disputere, som I selv har gjort jer til af: Mon I nu har overvundet hele den papistiske gejstlighed? jeg kunne kalde jer en liderlig kvæghjord!" sagde førnævnte broder Jacob.

Men malmøborgerne, som frygtede byens ødelæggelse på grund af brødrenes hemmelige messer (note 42), jog til sidst brødrene bort fra koret. Dog tillod Jørgen Møntmester brødrene at holde gudstjeneste andetsteds, nemlig i et klæderum, dog med det forbehold, at de selv ved Guds dom skulle stå til ansvar for disse ugudelige messer, som han kaldte dem. O hvilket soleklart svar fra en stor bys vise leder! Han regner nok med, at den slags menneskers hor ikke betyder stort: men at det at holde gudstjeneste efter den hellige katolske kirkes skik er så forbryderisk, at man må grue for den guddommelige domsafsigelse. O hvor de afsier myggen og sluger kamelen! (Matt 23,24)

En så stor afsky for af fejre messe (note 43) var der hos malmøboerne, at de engang drev broder Johannes Plov på flugt fra alteret med stenkast og råb, da han var ved at fejre messe. Der blev også en gang fundet nogle dynger sten nedenunder prædikestolen, samlet sammen for at blive brugt som kasteskyts. Da nu daglig deres had voksede, og deres sind blev fyldt af misundelse, hvilket var deres sjæles sygdom, så anvendte de al deres flid på på alle de måder, de kunne finde på, at få brødrene til at forlade klostret, vores sted. Der var nemlig i deres sind opstået en så stor attrå efter forjage brødrene fra deres sted, at de ikke kunne finde hvile, førend de havde fordrevet dem; de undså sig ikke for at overtræde nogen lov, naturlig eller guddommelig eller menneskelig, for at få gennemført deres forehavende. (note 44)

Imidlertid kom nemlig denne bys borgmestre og rådmænd med svigefulde løfter og bedrag for at blødgøre brødrenes sind, og samtidig skræmme dem ved trusler, såsom at de tilbød dem et andet sted end vores kloster, så at de, så snart de havde en fod indenfor, snart efter fik hele kroppen til at følge med (note 45); overfor det måtte brødrene konstant være på vagt, og slå fast, at de ikke på nogen måde ville overlade dem det, men henføre det til de herrer, som havde givet dem stedet. (note 46) Men på intet tidspunkt adlød brødrene deres vilje, hverken da de tog tjenergården, eller da de med deres egen autoritet med vold tog frugthaven; og derefter byggede et fattighospital, som om det skulle være fromt, i frugthaven, efter at have ødelagt et andet fattigkloster (note 47). De lagde således fra begge sider porten til frugthaven åben, og folk og fæ strømmede derind dag og nat, ligeglade med brødrene. Der blev ikke givet brødrene nogen ro, hverken til at forrette gudstjeneste eller til at læse de kanoniske tider eller til at opnå forfriskelse af kroppen. Igennem disse onde tider forblev brødrene urokkelige, overholdt læsningen af de hellige skrifter til de fastsatte tider og prædikenen af Guds ord; i brødrenes faste før Kristi fødsel og til fastelavn overholdt de enhver vesper. Men ved fastelavn samlede der sig nogle kættere ved porten til vort kloster for at høre skrifte på deres måde, for at ingen skulle komme ind til brødrene og skrifte. (note 48) Men de natlige gudstjenester, da de vanvittige mennesker sov, afholdt de på den sædvanlige måde. Og ved påskefesten, nærmere bestemt 2. påskedags aften, da brødrene ved matutin sang den 3. psalme, sendte de 7 temmelig store sten ind gennem det nordlige vindue, og da flygtede næsten alle brødrene fra koret. Men efter påskefesten invaderede de oftere vort kloster, og forsøgte så ved trusler, så ved løfter at bearbejde dem, at de skulle følge deres perverse viljes skikke, nemlig enten at tilslutte sig deres kætteri eller også at overlade klostret til dem til en teologisk skole, med den begrundelse, at de selv, når de hellige timer og gudstjenesterne var ophørt, skulle stå for

skolen, kort sagt, at de kunne bekræfte sig selv i, at de var de lærdeste doktorer i den sande teologi -- eller jeg mener: Guds og de helliges bespottere. (note 49) Dernæst, da brødrene heller ikke gik med til det, sendte de nogen ind, som skulle forhindre dem i at læse den hellige teologi i vores kloster. Derfor dæmpede brødrene da stemmen, når de læste den hellige skrift, de ville i nogen grad gøre indrømmelse mod deres ondskab; men de fortsatte dog med den bedste læsning til de sædvanlige tider. Dog sendte de ofte folk hen, der skulle holde øje med dem, at de ikke på en eller anden måde blev ved at læse de hellige lektier eller holde prædikener i vort kloster. (note 50) Men en dag efter middag kom de ind til brødrene, som var samlede i spisesalen, og spurgte dem, om de ville gå over til Luthers lære og høre forelæsning og prædiken. De udspurgte hver enkelt for sig. Men alle brødrene svarede nej og forsikrede, at de ikke på nogen måde ville gå over til en anden lære end den, som de hidtil havde hørt, og at deres lærer og forelæser i den hellige skrift lærte dem godt nok om, hvad der hørte til at forstå den hellige skrift. Da nu borgmester Jørgen Møntmester roste sine læsemestres forelæsning og prædiken, svarede broder Gabriel, guardianen, som blev opbragt over denne rævesnu mands ord, at deres prædikanter og læsemestre levede i hor. "Hvad siger du?" sagde Møntmesteren, "er den ægteskabelige stand hor?" Guardianen svarede undskyldende, at han ikke havde kaldt den ægteskabelige stand hor; men borgmesteren beskyldte ham for det modsatte. Men så svarede viceguardianen, Jacob, og yppede kiv med dem: "Fader guardian, har du sagt, at deres ægteskab er et liv i hor, så har du talt sandt; det kan ikke nægtes; vi kan let bevise, at det forholder sig således". Af disse ord blev Frans den frafaldne og kætterske ramt og grebet i den grad af vrede, at han ikke kunne holde styr på hverken sin læbe eller sin mund. Han svarede i sit raseri, at alle vore løfter var ufromme. Broder Jacob svarede ham blandt andet, at en frafaldens ord om

løfterne ikke havde gyldighed. Så trak de sig tilbage med mange ord, både udenfor og indenfor. (note 51)

I den fjerde uge efter påske (8.-14. maj) (note 52) kom mange borgere en dag, drevne til raseri af deres voldsomme had, ved den 8de time (kl. 2) hen til klostret, medens guardianen holdt gudstjeneste i klædekammeret. Viceguardianen broder Jakob befalede da kældermesteren, broder Jakob Jensen, at spærre alle døre med stærke stænger, men det forsømte han. De kom altså ind ad døren fra tjenergården, og guardianen gik ud til dem, mens brødrene blev i sovesalen, for han håbede, at han kunne formilde deres vilde sind ved blide ord. Men da han var kommet ind til dem i spisesalen, udskældte de ham og forulæmpede ham med grove råb, saa at han gik op til sovesalen for straks at kalde brødrene sammen.

Men da han ikke ville lade de øvrige gå ned til dem sammen med deres viceguardian, sagde han, at de, der ville, kunne blive i deres celler. Dertil svarede brødrene: "Hvis han selv ikke ville forlade klostret sammen med dem, ville ingen forlade det". Alle brødrene gik da ned til dem i spisesalen, hvor de var forsamlede med grumme miner og grusomme sind. Da brødrene således var samlede, erklærede borgerne dem deres vilje, at de straks skulde afstå klostret eller gaa over til deres tro.

Da nu brødrene afslog begge dele, blev de sammen med dem til middag, og snart talte de godt for dem, snart truede de, men en kongelig ordre eller tilladelse til at jage dem ud fremviste de ikke, (note 53) og brødrene sagde derfor stadig nej til at forlade klostret. Saa tog de nøglerne til ølkælderen og spisekammeret fra kældermesteren og kokken og bragte mange spise- og drikkevarer op. Efter måltidet sang de en lang salme for at håne brødrene. Da den var forbi, og brødrene stadig ikke ville gå ud, gik alle borgmestrene undtagen Jens Fynbo. Han blev tilbage sammen med mange døgenigte for at drive brødrene ud og begyndte på mange måder at forlange klostrets nøgler af guardianen. Da

han sagde nej, og aftenen faldt paa, sagde de, at brødrene ikke fik lov til at forlade spisesalen, hvis de ikke føjede sig efter deres vilje. Brødrene blev da alle om natten i spisesalen og lå på Gulvet.

Der var en gammel broder, Laurids Jakobsen, som næsten var bragt døden nær af plagerierne. Han fik lov til at gå op i sovesalen på det vilkår, at han skulde overveje til næste dag, om han vilde gå over til deres tro.

Da de nu havde lukket brødrene inde i spisesalen, så fyldte disse borgere, som borgmestrene havde sat til at passe på munkene, sig hele natten med deres øl, sang og dansede i sovesalen og koret, ringede stadig med klokken og holdt en rigtig bacchusfest, og hver time natten igennem åbnede de døren til spisesalen og gik ind for at se, om munkene var flygtet gennem vinduerne.

Om morgenen kunne de knap få lov til at gå på toilettet, og når nogen gik derud, fulgte tre eller fire med dem for at holde øje med dem, helt ud til toilettdøren; og når de vendte tilbage, lukkede de døren, indtil borgmestrene kom. Da de kom henad middag, førte de deres læsemestre ind i brødrenes spisesal for at de skulle omvende, for ikke at sige forføre, dem til den lutherske tro.

Men da de havde endt to forelæsninger henimod middagstid og ikke kunnet overbevise brødrene om deres kætteri, drev de dem med magt ud af deres kloster; hver af brødrene fik dog sine sengeklæder og et bækken, der blev hentet fra cellen. Da de skulle gå ud gennem kirkegården, tog de guardianen, Gabriel Poulsen og broderen Bernhard Poulsen, anden viceguardian, bort fra brødrene og førte dem til fængslet, fordi de ikke ville røbe for dem, hvor fundamentsbrevne var; de havde i forvejen sendt dem et andet sted hen til opbevaring. (note 54)

De andre munke drog til Lund, men de to blev løsladt fra fængslet, på den betingelse, at de overværede deres kætterske lektioner. Det gik guardianen med til, og han er nu forført og

har et år efter kastet sin ordensdragt. Gud den højeste og største forbarme sig over ham på grund af sin umådelige barmhjertighed. Ham være ære og herlighed for denne og de øvrige velsignelsesrige gerninger, han har gjort mod os og mod alle sine enkelte skabninger, fra

skaberværkets begyndelse indtil den time, hvor han samler dem igen, og for alle ting og for hver enkelt ting giver os og giver dem tilbage igen i evighed. Amen.

Noter ved Ricardt Riis

(27) Både oversættelsen fra 1859 og den fra 1967 understreger i deres noter Claus Mortensens mangel på dannelse; det skriver nemlig også Poul Helgesen om ham i "Skibykrøniken". Men dels er det vel ikke særlig heldigt kun at lægge vægt på fjendens karakteristik, dels viser hans overvældende resultater, at helt dum har han nu ikke været.

(28) Der var tale om biskop Lage Urne, biskop i Roskilde fra februar 1512 til sin død 29. april 1529.

(29) Jørgen Kock eller Jørgen Mønter, var blevet borgmester i Malmø ved Christian den Andens afrejse 1. april 1523.

(30) Som i skildringen fra Viborg nævner krøniken for at forklare begivenhedernes gang den lutherske prædikens succes. Salmesangen hører også i Malmø med til den lutherske gudstjenestes ingredienser.

(31) Cirka september 1527 fandt de to lutherskes rejse til Haderslev sted. I løbet af det år, de befandt sig der, fik de et grundigt kendskab til både den lutherske lære og de lutherske salmer.

(32) Gennem betegnelsen "electus" fortælles, at ærkebispem ikke har fået pavens godkendelse. Frederik den Første fik rigsrådets opbakning til at undlade at søge om det: man kunne godt selv bruge de mange penge, det kostede. Det er bemærkelsesværdigt, at krøniken, skønt den sådan set har meget tilovers for Aage Sparre, dog lige skal nævne, at han altså ikke er 'rigtig' ærkebiskop.

(33) Så mægtige var kongens beskærmelsesbreve, at ærkebiskoppen intet kunne gøre. Da han i november 1528 tog til Malmø og indkaldte de to til en samtale, ikke blot undlod de at møde op, de gjorde endda det, at de endnu stærkere end før vendte sig imod den katolske kirkes vildfarelser.

(34) Dette gik dog rimelig ordentligt til. Allerede 5. juni 1529 gav kongen borgerne lov til at anvende nogle af de tidligere messepræsters aflønninger til at holde sig en sognefader med. Og man fik en aftale med sognepræst og sogneherre Henrik Hansen om at træde tilbage for Claus Mortensen.

(35) Krønikens beretning om begivenhederne i Malmø bringer flere ordvekslinger mellem lutheranerne og brødrene. Denne hører dog ikke til de mest geniale. Men den lader ane, at Claus Mortensen allerede på det tidspunkt havde giftet sig. Et sådant ægteskab anerkendte brødrene nemlig ikke, de betragtede det som et liv i hor; Claus Mortensen var jo præst og som

sådan allerede én gang viet til kirken eller til Kristus. Og denne overtrædelse krævede bod i form af faste.

(36) I efteråret 1529 rasede den såkaldte "engelske sved" i landet.

(37) "om tro og gerninger": Munkene har åbenbart i deres prædikener søgt at imødegå den lutherske prædikens indflydelse. Dog har de tilsyneladende kun nødtigt villet indlade sig i disput med dem.

(38) Det er nok karakteristisk for munkenes fromhed, at broder Jacob her nævner en gerning, der er rettet, ikke mod næsten, men mod Gud. Dertil kommer, at det er ganske elegant af ham at bevise sin tese ud fra skriften, som jo lutheranerne holdt sig til og alene anerkendte som norm. Netop stedet i Matt 6,16-18 er velegnet set fra munkenes synspunkt, fordi Jesus går ud fra som en given ting, at hans disciple faster.

Spørgsmålet der er ikke, om der skal fastes, men hvordan. Hvor lutheranerne nok dengang, som i dag, er tilbøjelige til at mene, at alle fasteregler er en fristelse for os, fordi de får os til at mene, at vi bliver retfærdige i kraft af sådanne ydre gerninger. Som Peder

Laurensen skriver i Malmøbogen i en udlægning af ordet om dem, der kommer til menigheden i fåreklæder, men i deres indre er glubende ulve (Rørdams udgave 1868, folio 46b): "De fanger uvidende kvinders samvittigheder, dragendes dem fra den rette saligheds trøst, som er i Kristus Jesus etc. Og lærer og forpligter dem til deres egen udvortes gudelighed, lærendes dem (47a) retvished og salighed i faste, broderskab, rosenkranse, aflad, ti stene, kappe, kors, vand og jord og kommer dog aldrig til den rette saligheds visdom og kundskab, som er i Jesu Kristi tro og nåde, en sand trofast forladelse på hans pine og død, pligt og bod, han gjorde for os, og så holde os fra synden, og leve kristeligt med vor jævnkristen."

(39) "at gå i termen" betød at gå tiggergang i byen eller i omegnen.

(40) Hvis krøniken har ret i sin skildring, så har der for det første være uenighed, ikke blot mellem munkene og de lutherske præster, men mellem borgerne indbyrdes, og så har for det andet uenigheden blandt borgerne bekymret ærkebiskoppen.

(41) Som skildringen her er lagt tilrette, er det nok meningen, at Frans Vormordsen skal fremstå som en svigefuld person. Men måske er der det rigtige i beretningen, at ærkebispes stolen ikke har betragtet uenigheden i Malmø som skismatisk og derfor har forsøgt sig med Frans som mægler; han var både

anerkendt af lutheranerne og havde agtelse for ærkebispens. Mæglingen mislykkedes dog.

(42) Én af grundene til, at man dengang tog gudstjenestens form som en sag om liv og død, var den (senmiddelalderlige) overbevisning, at hvis Gud blev tjent på en forkert måde, ville han reagere med at straffe menneskene.

(43) At lutheranerne havde afsky for at fejre messe, er sandt nok. Vel at mærke, når der var tale om den katolske messe. Denne udmærkede sig efter deres opfattelse ved at være et offer, som man for god betaling kunne få præsterne til at bringe Gud. De sørgede derfor for at nedlægge alle de såkaldt "stiftede messer", som i århundredernes løb var oprettet for at skaffe stifteren et kortere ophold i skærsilden. Pengene, der på den måde blev tilovers, fik de den 5. juni 1529 kongens tilladelse til at bruge til løn til en præst, til løn til et par lærere og til oprettelse af et hospital; se note 34.

(44) Sådan skildrer både krøniken og Poul Helgesen lutheranerne: som onde mennesker, optændt af et ondt begær efter munkenes ejendom. Det er naturligvis en fortegnet skildring, omend det er forståeligt, at munkene ser sådan på det.

Derimod kan man nok diskutere det retlige grundlag, som borgerne handlede på, når de drev munkene ud. Formelt har de holdt sig til en kongeskrivelse af 8. oktober 1528. Overfor kongen har borgerne hævdet, at både helligåndsklostret og gråbrødreklostret i deres by er forarmede, og at flere og flere præster og brødre forlader klostrene (det sidste har jeg prøvet at finde eksempler på i denne krønike selv, se note 25 og note 57). Kongen giver dem tilsyneladende ret i denne tolkning, idet han giver forskrifter for, hvad der skal ske, når alle brødrene er ude af klostrene: Da skal helligåndsklostret gøres til rådhus og gråbrødreklostret til hospital. Disse forskrifter er oven i købet ret udførlige, som om det kun er et spørgsmål om tid, før klostrene er tomme. Så sikker er kongen på, at det er den vej, udviklingen går, at han har råd til at skrive, at disse præster og munke ikke på nogen måde må trænges eller nødes ud. Den bemærkning har borgerne sikkert ikke været glade for. For derved giver kongen jo de sidste (og stædigste) munke vetoret.

Nogenlunde sådan var retstilstanden. Og indenfor den har så nogle byers borgere forsøgt at sulte munkene ud eller at betale dem til at forlade klostret. Andre steder har munkene selv forladt klostrene, enten det så er deres mave eller deres lutherske overbevisning, der har drevet dem. Og endelig er det altså nogle steder kommet til mere voldelige episoder, som kongen måske ikke har forsvaret, men som han på den anden side heller ikke har straffet.

(45) Her indrømmer forfatteren, at brødrene i begyndelsen fik ikke urimelige tilbud. Dette stemmer nogenlunde overens med den interessante skildring af uddrivelsen, som vi har fra den anden side, nemlig Peder Laurentsens skildring i "Malmøbogen", folio 48a

til 49b. Han lægger ikke skjul på, at et hovedformål med det, borgerne gør, er at hindre brødrene i at prædike og holde messe. Således var det, skriver han, sidste sjælesdag (formentlig altså i 1529) lige ved at komme til optøjer. Derefter skriver han: "På grund af denne sag og på grund af flere andre gik borgmestre og råd efter almuens vilje og begæring sammen med 40 borgere ind, for at få sat en stopper for sådan tvedragt og onde årsager, bedendes og kærligt begærendes af dem, at de brødre, som var derinde, ville redeligt skikke sig efter Guds ord og ret kristen lærdom, som tilbørligt var, og aflægge al vrang prædiken, falsk aflad og bedrageri, give ingen ydermere årsag til opløb og trætte. Men renligt prædike det pure og sande Guds ord, og efter deres egen regel og fundats (49a) tjene og hjælpe de syge og arme, som de dog alligevel burde gøre efter Guds lov, og derfor skulle de have ærligt klæde og føde. Men ville de ikke gøre bare det, at de ville tjene de arme og syge, da måtte de enddog blive i klosteret og have klæde og føde, dog på det vilkår, at de ikke skulle modstå Guds ords fremgang, lønlige eller åbenbarlige, og dertil, at de skulle skikke sig derefter, som kristne mænd burde gøre". Han slutter med at fortælle, hvordan de, der ikke ville gå ind på disse vilkår, blev jaget ud, dog med fortrydelsesret i 14 dag og med redelig forsyning af øl, mad og andet fra borgernes side. Ja, han hævder, at han endog har munkenes underskrift på, at det er gået sådan til. Poul Helgesen skrev et skrift imod Malmøbogen; det blev blot aldrig udgivet, men manuskriptet til det blev fundet i sidste århundrede. Heri benytter han kapitlet om tiggerklostre til selv at fare hårdt frem mod tiggermunkene; mange af dem duer kun til at "sove, søbe og sætte", siger han, og man kan nogle steder have den fornemmelse, at han anser deres uddrivelse for Guds retfærdige straf. Specielt om uddrivelsen hævder han, at hvis den var sket efter en nøje rettergang, hvor begges forkyndelse blev prøvet i diskussion, bedømt af uvildige dommere, så ville den kunne godtages. Dog mener han, at netop en sand rettergang ville afsløre, at det er lutheranerne, der er på gale veje, kristeligt set.

(46) Der er det særlige ved gråbrødrene i modsætning til så mange andre munkeordener, at hvor de andre har lov til at have faste indtægter og derfor med rette kan klage, hvis disse indtægter udebliver eller bruges til andet end munkeunderhold, dør er gråbrødrene henvist til at tigge, dvs til at leve i tæt symbiose med borgerne eller bønderne. Den symbiose mærker man ikke meget til i krøniken. Den er helt skjult under brødrenes forargelse over deres mistede ejendom.

(47) Det ser ud, som om helligåndsklostret, som af kongen var lovet borgerne til rådhus, nu er tomt, se note 44.

(48) Hvis man plejede at give et offer for at skrifte, kan det være grunden til, at borgerne (de lutherske af dem) ville forhindre folk i at komme til skrifte hos munkene. Man havde klostret under konstant belejring og

ønskede ikke, at de skulle øge deres pengebeholdning. Så ville de jo kunne holde ud så meget længere.

(49) Som man kan forstå, har brødrene ikke megen tilovers for lutheranernes motiver. Af kongebrevet fra 1528 fremgik det ellers, at gråbrødreklostret skulle anvendes til hospital. Men sandt nok, i kongebrevet af 1529 fik malmøboerne lov til at oprette en skole for "messepengene", blot stod der dèr ikke noget om stedet for skolen.

(50) Ingen af parterne kendte noget til trosfrihed. Hvilken gudstjeneste der fik lov til råde, afhang af magtforholdene. Og de var indtil 1533 i lutheranernes favør. Derfor de i vore øjne lidt besynderlige "hviskegudstjenester".

(51) Frans Vormordsen har sikkert været gift, da denne disput forefaldt. Men han var før i tiden karmelittermunk, og det var det, der var udslagsgivende for broder Jacob. Det er dog en noget skrap holdning at betragte enhver frafalden munk eller præsts ægteskab som hor. Melanchthon henholder sig i den Augsburgske Konfession artikel 27 om klosterløfterne til, at kirkeretten forbyder at opløse de ægteskaber, en frafalden munk har indgået. Det ser de danske katolikker stort på, både her og andetsteds.

Vormordsens svar, at løfterne er ufromme, svarer meget godt til Luthers synspunkt i "De votis monasticis". Forøvrigt udgav Vormordsen i 1531 en disputats, som han havde holdt med cantor Adser Pedersen i Lund.

(52) H. Knudsen har sikkert ret i, at de resterende begivenheder udspiller sig i løbet af to dage i denne uge; den ene dag bemægtiger borgerne sig klostret, den næste jager de munkene ud.

(53) Dette skyldes, som før omtalt, at borgerne ikke havde en sådan. Tværtimod forlangte kongen i sin skrivelse af 8. oktober 1528, at præster og munke ikke måtte tvinges eller nødes til at gå ud, se note 44.

(54) Ved at kræve fundamentsbrevene vil borgerne sikre sig mod, at andre i fremtiden kan kræve klostrets bygninger afleveret af dem, hvad enten der kan tænkes på gråbrødremunke eller på efterkommere af de mennesker, der i sin tid gav brødrene ejendommen. Det samme har jo imidlertid munkene overvejet.

Gråbrødremunken Peter Olsen fra Roskilde har i sine nogenlunde samtidige skrifter afskrevet en række fundamentsbreve fra forskellige klostre. Det skulle lette en tilbagegivelse af klostrene.

30B: Overdragelse af kirkebygninger, gods og renteindtægter til Malmøs byråd, brev fra Fredrik den Første, dateret 5. Juni 1529.

Brevet findes i original med kongens segl i Malmö Stadsarkiv, billed heraf i Krister Gierow: Studier kring MALMØ-BOGEN. Allhems Förlag. Malmö 1979 s 61-62.

Trykt i Kr. Erslev og W. Møllerup: Kong Frederik den Førstes danske registranter (1879), s 207f. Om udviklingen i Malmø: Oscar Bjurling (red): Malmö Stads Historia. Andra Delen/1500-1820. Allhems Förlag. Malmö 1977 s 16-25 og s 79-86.

Vi Frederik med Guds nåde etc gør alle vitterligt, at vore elskelige borgmestre, rådmænd og menige borgere i Malmø har berettet for os, at eftersom de nu har modtaget det hellige evangelium der i byen og lader dèr prædike Guds ord, da er der mange huse, jorde og gårde i byen, som er oprettet for at opretholde altre, vicarier og gilder for messer og anden lignende tjeneste (1), og de er nu bange for, at nogen skal tage samme gårde, jorder og huse fra dem og ikke herefter ville give deraf til disse tjenesters opretholdelse, som plejer at gives dertil, f.eks. kan der være nogen, hvis forældre har givet sådanne gårde og grunde til kirken, som nu vil tage dem tilbage og trække dem tilbage. Derfor har vi nu i vor særlige gunst og nåde, også fordi det,

som er givet i en god mening til Guds tjeneste, ikke skal spildes til ingen nytte, accepteret og tilladt borgmestre og råd i Malmø, at de må og skal tilegne sig sådanne gårde, jorde og huse, som ligger i deres by, og som er tilknyttet altre, vicarier og gilder dèr, og dermed stifte og opbygge et hospital (2) dèr i byen til fattige og syge menneskers ophold og nødtørftighed, og den rente (3), som hidtil har været anvendt til sådanne messer og gilder, skal herefter gives til et sådant hospital, og borgmestre og råd må og skal ordne og indrette det således, at denne rente ikke går til spilde. Og de skal så udnævne nogen, som skal have til opgave at modtage denne årlige rente og redeligt oppebære den, og siden hvert år gøre rede og

regnskab for den, som de vil svare for Gud og være bekendt for os. På lignende måde må de holde en kristelig prædikefader, som lærer dem og prædiker Guds ord for dem (4), og de må også oprette en skole i deres by, som de må holde tre eller fire lærde mænd i, som læser og lærer andre simple og enfoldige klerke den hellige skrift (5). Og disse prædikanter og læremestre skal lønnes af ovenfor omtalte rente for deres umage og arbejde, dog på den måde, at de præster, som nu har sådanne altre og vicarier, som har fået tillagt sådant jordegods og huse og som har fået det i forlening på livstid, må og skal nyde dem og beholde dem deres livstid (6), efter

hvad deres breve lyder på, medmindre borgmestre og råd kan forhandle med dem i mindelighed, at de vil opgive dem...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) alle de forskellige måder man kan sikre sin sjæls frelse på: altre, gudstjeneste, gilder (der afholder messer og/eller har altre mv.).

(2) hospital er både for syge og fattige

(3) rente – er indtægter fra kirkens ejendomme i byen og på landet, de kan være bestemt til bestemte formål.

(4) en sognepræst

(5) skolen skal således uddanne evangeliske præster

(6) de tidligere katolske gejstlige, der havde retten til bestemte ejendommers ydelser, skal have lov til at bevare dem til deres død, medmindre byrådet kan forhandle med dem og finde en anden løsning.

Kilde 31: Malmøprædikanterne: Peder Laurentsen og Frands Vormordsen

Om Malmø-bogen

Malmøbogen er skrevet af Peder Laurentsen på gammeldansk, den blev trykt i 1529 – den findes i dag kun i et enkelt eksemplar i Lunds Universitetsbibliotek. Den består af 107 foliosider (der hver svarer til 2 sider á 8 cm gange 12 cm) inddelt i et længere forord og 13 afsnit. Bogen er blevet til i hast og har mange trykfejl. Dele af den er måske direkte oversat fra tysk eller latin af trykkeren selv, da tekstforlægget fra Peder Laurentsen kan have været meget sammensat. Det kommenteres tilslut i bogen.

Der er ingen tegninger/træsnit på siderne udover nogle enkelte udskårne større indledningsbogstaver, hvis typer stammede fra bogtrykkerne Bluhme i København.

Bogen var trykt i det lille format, fordi papir var dyrt og fordi den skulle kunne sælges billigt. Den giver et meget levende billede af en evangelisk prædikants selvforståelse, og den giver en række kulturhistoriske oplysninger om tilstanden i byen og dens liv med den evangeliske bevægelse.

Genoptryk og diskussion

Bogen blev i 1979 genoptrykt (som gave til Københavns Universitets jubilæum) i en facsimileudgave, der blev solgt på bogmarkedet:

Peder Laurentsen: *Malmø-bogen. Facsimile*. sammen med en introduktion af Krister Gierow: *Studier kring Malmø-bogen*. Alhems Förlag 1979.

Bogens tekst er tidligere trykt i H. F. Rørdam: *Peter Laurensen: Malmøbogen*. Kbhvn 1868, et kort uddrag er trykt i Kai Hørby: *Reformationen i Danmark*, Gyldendal 1972 s 101-103.

Teksten sammenlignes med andre evangeliske tekster i Knud Andersen: *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*. Gad 1954 og i en kortere analyse i Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*. Akademisk Forlag 2002 s 70-87.

Denne oversættelse

Teksten her er udgivet og oversat af Ricardt Riis, Horsens 1997, i et tillempet nutidssprog og er alene baseret på H. F. Rørdams udgave, tekstuddragene er sammenlignet af Henrik Adrian med originalteksten (facsimile-udgaven) og en række ældre begreber og udtryk i teksten er oversat til nutidsdansk.

Hvert halve foliosideskift i bogen er angivet med fx (2a) – der så kan findes i Rørdams tekst. Parenteser med henvisninger til bibelen suppleret af Ricardt Riis findes også i parentes fx (Amos,8,11-13)

Ricardt Riis bemærkning: Denne udgave baserer sig på H. F. Rørdams udgave; det oprindelige manuskript har altså ikke været konsulteret. Man bedes bemærke sig, at versangivelsen i de mange skriftsteder er udgiverens (Ricardt Riis) gæt.

På reformationstiden var man endnu ikke begyndt at inddele bibelens kapitler i vers, og det er derfor umuligt nøjagtigt at vide, hvilken del af et kapitel Laurentsen har villet henvise til. Af og til giver det sig ret tydeligt af sammenhængen, af og til er det svært at få øje på noget i det pågældende kapitel, der har kunnet begrunde en henvisning (i så tilfælde har jeg foretaget et kvalificeret gæt), og af og til er det komplet umuligt at se henvisningens mål (i disse tilfælde har jeg anbragt et par spørgsmålstegn).

31A: Uddrag af Malmø-bogen:

Årsagen og en ret forklaring på den ny reformats, ordinerings og skik om messen, prædiken og anden ret gudstjeneste og kristelig dyrkelse som er begyndt og gjort udi den kristelige stad Malmø. Anno Domini 1529.

(Forside)

*Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 1-3. Afsnit med * er med i tekstuddragene.*

Amos Kap 8, (11)

Så siger Herren: Dagene kommer, og jeg skal udsende hunger på jorden, ikke brøds hunger, ikke heller vands tørst, men hunger og tørst til at høre Guds ord. (2a)

Disse artikler, som trakteres (der er udrevet et hjørne af titelbladet) ...vis herefter, er om:

(1-3) De (tre) hovedårsager til vor lange vildfarelse og blindhed etc.*

(4) Messen

(5) Prædiken*

(6-7) Sakramenter*

(8) Dåb

(9) Ægteskab

(10) Pønitis

(11) Jordefærd*

(12) Tiende*

(13) Hospital*

(14) Klosterne*

(15) Læsning i skriften

(16) Skolen*

(17) Kiste til det fattige folk*

(18) Om ringen (2a)

(19) Om billeder og efterligning*

(20) Ende og beslutning på denne bog og undervisning*

(Indledning)

Kristelige og gudsfrygtige læser, fred, nåde og en god forstand, ønsker jeg Peder Laurensen i Kristus Jesus.

Vågn nu op, kristne læser, opløft dine øjne, og i hjerte og ånd agt, overvej, besind dig, og så

kan du rettelig dømme, om den hårde dom ikke er overgået os og for en stor part fremfaret, den dom som Gud i sin hellige profet Amos forfærdeligt har truet syndige mennesker med, så talendes:

Se, dage skal komme, siger Herren, og jeg skal udsende hunger på jorden, ikke brøds hunger, ikke heller vands tørst, men hunger og tørst til at høre Herrens ord, og folket skal røres og umages fra den ene strand til den anden, og fra norden til øster skal de vandre omkring, ledendes og adspørgendes Guds ord, og de skal ikke kunne finde det (2b), på den tid skal skønne jomfruer og unge drenge lide og vansmægte i tørst etc. (Amos 8,11-13).

Den strenge profeti er sandelig i dag for største parten fuldkommet, så at den, der har nogen forstand og dømmekraft i sit hjerte, må klarlig se og agte, hvorledes menneskenes ord og lov i ganske lang tid har haft magt og overhånd, og menneskene har vandret deres egne veje i deres egne påfund, men Guds veje og hans retvise sandheds ord, det har enten aldeles været glemt og bortkastet, eller også blevet så formørket med menneskers gloser, skrift og tilsætning, at ganske få kan forbedres deraf eller der udi finde saligheds trøst, så at havde ikke Gud i sin barmhjertighed med sin hellige ånds omsorg, og sine lønlige gaver, indskud og nåde, trøstet sine venner og udvalgte, da kunne de aldrig være blevet salige i disse vildsomme verdens (3a) veje, dersom Guds ord, som er vor saligheds lys, bliver dem fratagen...

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 3a-7a.

...Denne nåde har han også givet os, sine unyttige (Luk 17,10) tjenere, udi Malmø, med

sine hellige ords kundskab og åbenbaring, hvilke ord og lærdom vi gerne vil og begærer os at rette os efter, i hvis måde Gud vil os sin nåde give. Vi vil også takke ham for den barmhjertighed, han har sendt i sine ord, og modtage dem taknemligt med hu og hjerte, af samme hu og hjerte vil vi stadig bede, så at vi må styre og regere os derefter.

Og derfor har de ærlige, kristne mænd, borgmestre, råd, prædikanter og lærere her i Malmø, i sandhed erfaret og er rettelig undervist af den hellige skrift, og hendes forståelse og mening, at de har været i stor grov vildfarelse og Guds tjenestes og sakramentes misbrug i lang tid, i de særlige stykker, der vedrører sjælen og saligheden. Da har de (idet bisper og kirkens forstandere er her iblandt forsømmelige) gjort en skik og ordineret, hvilken Guds ord og rette tjeneste og dyrkelse kan komme til sin tilbørlige ære og brug (4a) igen, hvilken der også har bistand og grund i den hellige skrift, hvilken os alene bør at rette os efter i Guds tjeneste og vor saligheds veje.

Denne reformats skik og årsagen hertil lader vi nu udgå, gode kristne menneske (som elske Guds ord og hans sande kristelige tjeneste) til husværelse (=omsorg) og forbedring. Og så at de, som såre fortørnes af denne reformats og forandring, simpel uforstandigt folk og lang tid forført af ukristelig lærdom, hvilken dem såre hårdt sidder i hjertet, at de må vide, høre og læse, hvad redelig sag vi har gjort dette for, og at de kunne dermed lære, hvad og hvilken den rette Guds tjeneste og dyrkelse er, som ikke er i udvendige ting og øgleri (=hykleri), men i hjerte og sind etc.

De har heller ikke gjort denne skik, ikke heller ladet udgå denne skriftlige undervisning for onde, uvidende eller hårdnakkede præsters eller munkes skyld, som ikke vil læse, agte, besinde eller lære Guds sandhed og rette ære renligt efter skriften. Vi ved vel, at de står ikke til at læres eller undervises, fordi Guds hånd er dem fratagen, og den himmelske fader vil ikke drage dem, der står imod hans ord og vilje.

De kan ikke stå op til en ret kendelse eller til en kristelig dom at skelne mellem ondt og godt i sandhed. De kommer til at bruge sig selv på ugudelig måde og forstår ikke, at de gør ugudelige ting, (5 Mos 12,8) de mener, de gør såre vel i deres hykleri, men det er dog ondt og slemt for Gud. (4b)

De må bande, buldre, foragte og bespotte, og lægge alle ting til det værste, vi lader dem fare, de er blinde og blindes forførelse.

De kan af Guds sandhed og straf forarges.

Som S. Krysostomus skriver, men de kan deraf intet forbedres. Guds vrede er dem overgangen til enden.

Tag dig ikke af derfor, du kristne læsere, hvad de råber, bander, står imod og forfølger, men læs, hør og agt, hvad her efter står skrevet, og når du har læst og agtet vel, da må du dømme: Er det sandt og bestandigt, modtag og tro, er det ikke, da kast det bort og fly det. Her har du frit lov til.

Guds fred og nåde, hans ånd og sandhed være med dig altid. Malmø die divo Andree, sacro anno 1529. (5a)

1. Den første hoved(år)sag til vor blindhed.

Som Gud han har altid brugt sine lønlige domme blandt menneskene og åbenbaret dem sin strengthed og sin barmhjertighed (Sl. 102,12f; Jak 1,2f) (end dog at hans miskundelige barmhjertighed altid har overgået strengtheden) så har han også gjort i vore og vore forfædres dage, i hvilken han har brugt sin retvise strengthed imod os, idet vi har ikke været ham så lydige og lydhøre, og ikke agtet hans hellige ord, den hellige skrift, som vi skulle og burde.

Thi har han (som han tilforn har truet med i loven) svarlig nu i ganske mange år beslaget os med stor blindhed, hjertens mørke og galenskab, (5 Mos 28,28) at vi har gået og trisset omkring her og der efter retvished og salighed, midt om middagstide, det er, men Kristi (som er vor sol og klare lys) og hans lærdom har været i verden, ligervis som en blind plejer at gøre, der går og trisser i mørket, så at vi kunne ikke rette os efter Kristus Jesus og hans rene ord, i hvilken alene

vi skulle søge og lære vor saligheds vej og rette kristne levned. (Joh 14,6: 6 Jesus sagde til ham: "Jeg "Joh 14,6)

Udi denne forblindelse og uvidenhed om Guds ord og forsmædelse har vi vandret og gjort efter vort eget sind, fornuft, visdom, gode tykke og påfund (5b) efter menneskenes ord, lov og sæd, hvad som os lystede og tyktes godt, og deraf gjort os retvise og hellige for menneskene. Og dette er en svær streng dom og Guds vredes hævn over os, end dog vore kødelige hjerter, sind, menneskelig visdom kan ikke forstå, at det er Guds dom. Men lad os nu høre, hvad Gud han siger ved sin profet i den fjerdesindstyvende salme om os og vore lige som har forladt Guds ord og røst:

Mit folk (siger han) hørte ikke min røst og tale og Israel agtede mig intet, og så tog jeg min eget sind og hjertens begæring, og lod dem gå efter deres eget sind og hjertens begæring. De må nu gå efter deres egen påfund. (Sl. 81,12f)

Disse er Guds ord, i hvilke vi må agte og besinde hans store vrede og hævn, idet han tager sin hånd fra os, og lader os gå vore egne veje, i vort eget hjertes visdom og begæring, udi vore egne påfund og selvdigtede veje, af hvilken udvortes handel og for menneskenes øjne skinnende gerninger vi ville ukristeligt gøre os gode og retvise, og i vor forblindelse agte at gøre Gud stor tjeneste som vi (særdeles klerkeriet) berømme os af for simpel almue og uforstandigt folk, hvilket folk vi dermed drager bort fra den rette Guds tjeneste, som er at tro stadigt og forlade sig på Jesus Kristus alene, og på hans nåde og barmhjertighed, holde sig fra synden, og elske sin næste af sit hjerte, bevisendes kristelig kærlighed med sine gerninger. (Jak 2,18;18 Nogen vil indvende: "Én ha" Jak 2,18; Gal 5,6) (6a)

Fra denne retsindige Guds tjeneste har vi draget almuen ind til den tjeneste, vi selv har digtet og påfundet os til nytte og både, fordi at hun renter så såre vel, og gør os enten til store og mægtige herrer og prælater i verden, eller også søger vi dermed verdens pris og

helligheds mening hos simpel folk, etc, som vi ser, at det nu går for sig.

Og har vi tilsagt arme uforstandige folk retvished og salighed for denne ovennævnte ugudelige Guds tjeneste og dyrkelse.

Men herimod siger Gud selv hos profeten Esajas, så talendes: Mit folk hvilket som siger (med søde ord og smigrendes tale) dig at være salig og god, de bedrager og besviger dig, de spilder og ødelægger din (rette saligheds) vej, hvilken saligheds vej er eneste i Kristus Jesus, og ikke i nogen menneskenes skik, lov eller gerning etc. (Es 3,12)

Ydermere i samme Guds hævn og vrede imod os, og i vor forblindelse, har vi så hårdelig indført denne selvdigtede udvortes Guds tjeneste og budet og med skreven lov og statutter hende befæstet og i mange hundrede år så forpligtet fattige menneskers conscientier, til at opholde denne tjeneste af en sædvane, at fattige mennesker agter fast mere menneskenes skrift og bud end Kristi ord og lov, og den rette kristne skik og kærlighed, som os bør at holde imellem hver anden, i hvilken kærligheds lov og bud vi alene kendes af Gud, (Matt 25,35) at være hans discipler, ret kristen menneske, ikke af klæder eller farve, ikke af megen læsning eller sang, (Joh 3,19f; Joh 15,10) (6b) ikke af en slags mad en dag at æde, og en anden en anden dag, ikke af det, vi må gå til kirke og ligge bag en præst eller munk, som står for et alter og slår ud sit kram og har messer til salg, ihvad slags man vil have den af.

Lange messer, som de kalder års messer, eller forgyldte messer, opstandende messer, tiende messer, læste messer, sungne messer, messer for pest, for god lykke, rigdom, at overvinde sine fjender, messer for hovedværk, tandpine, rygværk, for kolde fingre, etc.

Messer for køer, messer for heste, for gæs, for svin etc.

Messer for tyveri, messer for folk at forråde, at de kunne visne hen og brændes op etc.

Det er ikke muligt, at vi kort kan opregne alt det kram og købmandsskab, som der bruges under messens navn og anden falsk Guds tjenestes titel, i misbrug og hykleri, som må

ingenlunde kaldes Guds tjeneste. For denne brug er intet andet end bespottelse og en fulgerrigheds handel, som ingen retsindig christen mand bør give magt eller tillade at den længere skal bruges blandt Kristi folk, vor Herre til stor fortørnelse, og menneskene til en usigelig sjælefare og skade. End dog denne falske Guds tjeneste synes ypperlig og meget hellig for verden og uforstandige mennesker. Skønt at hun er her til dags så meget priset og prædikeret, af dem, som drager nytte af hende meget godt på legemets vegne, (Luk 15,14-17) hun er dog vederstyggelig for Gud, og fattige simple folk kunne ikke skønne bedre, (7a) thi at de vidste såre lidet af Guds vilje og den hellige skrift, de såvel som deres vildledere, præster og munke, etc, som har været blinde og blindes vildledere, (Matt 15,14) som deres egne bøger, skrifter og gerninger kan åbenbart bevise, når de agtes og overvejes ved den hellige skrift etc.

Vi har her til dags ment, at det var nok, at vore bisper eller sognepræster og andre kirkens forstandere eller fattige almues forledere, at de har været til store skoler og studier udenlands eller indenlands, og fået store navne, mesternavne og doktornavne. De, som dog aldrig rettelig blev forstandige og forfarne i tiende parten af et kapitel i al den hellige skrift. De, som intet andet (iblandt de allerbedste lærde) har lært end i Aristoteles' og hedenske poeters bøger, eller i den skrift som kaldes scolastica theologia, det som intet andet er, end menneskenes påfund og mening, uden omkring den hellige skrift, og kommer hende ikke nærmere end øster og vester i største parten.

Sådanne hovmodige mestre, ære- og pengegerige, har vi betroet til vore forstandere og læremestre, på vor sjæls og saligheds vegne, af hvilken vi nu kan og må agte og besinde, at vi er ledt på vildspor. Men var de nu så (som det ikke er), at vore selvdigtede messer, læsning, faste, skik på særlig klædebon og farve, løfte, tvang, kyskhed, som er for Gud slem urenhed, falsk fattigdom, som er slem gerrighed og røveri for Gud, løgnagtig lydighed, som (7b) er

Guds genstridelse og andre skinnendes udvortes gudelige gerninger, at de brugedes ikke end så ublu, som de nu gør, da var de ikke end dog gode, så at nogen kunne deraf blive salig og retvis....

2. Den anden hovedårsag.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 8b-9a.

Den anden hovedårsag til vor vildfarelse og falske Guds tjeneste, den vi såre meget agter og vil så såre nødig opgive, den er menneskenes egen visdom, skel, fornuft og gode tykke, efter sit eget sind og dom, og ikke efter Guds visdom, Kristi ord og den Helligånds dom, som alle kristne mennesker skal alene rette sig efter.

Kødelig visdom, gudelighed og godt tykke, siger og mener så i sin blindhed, at det, som der smukt og velbehageligt for verden og for menneskenes øjne fagert, at der er også straks behageligt og taknemmeligt for Gud. (Es 1,3 og 58,6; Jer 2,5 og 6,13f og 7,4f; Baruk 6; Amos 5,21; Mika 6,8; Mal 2,10 og 1,12; Joel 2,12)

Da mener de straks at forøge klostre og kirker, messer og sang, læsning og bønner, opfylde kirker med råb og bulder, orgelværk og diskant, altre og tavler, malning og udsmykning, guld, sølv, og dyrebare klæder og klenodier, stifter evige tjenester, lægger der stor rente til. De mener, at dette udvortes skik og hellige skin er straks godt for Gud, fordi at det er dem behageligt. De mener, at Gud er så gækkelig, at han undrer på guld, sølv, ornament, smykkeri, sød sang, høj røst, megen læsning, mange messer, etc. lige som de gør, der dog ikke ved, hvad ret Guds dyrkelse er. Nej, det er ikke nær således. Gud, som søger og gransker ånden og hjertet, (Joh 2,25; 4,21f) han agter intet for vore troløse udvortes smykkede gerninger (9a) som vi falskeligt siger os at tjene ham med. Men han vil have en ypperlig dyrkelse, som er menneskenes hjerte, i en stadig tro og åndelig tjeneste, som vismanden siger på Guds vegne: Min søn, få mig dit hjerte, hjertet er det offer, Gud begærer, og det han ikke afviser. Derfor

begærer profeten David og alle rettelige gudelige mennesker, at Gud skal skabe og skikke i dem et rent hjerte og en retsindig ånd, formedelst hvilken de kristeligt kan tjene Gud. (Sl 51,12) På den måde kender de Kristi ord og lærdom: At hverken i Jerusalems tempel eller andre særlige steder dyrkes Gud, især i det ny testamente. (Joh 4,21) Og ikke bor han heller i nogle håndgjorte templer, som S. Stefan han siger. (Apg 7,48) Og S. Pouel i Apostlenes Gerningers bog. (Apg 17,24) Men de sande tilbedere tilbeder Faderen i ånd og sandhed, ikke med råb og bulder eller mange ord, som Kristus forbyder, ikke heller åbenbarlige som hyklere og farisæere, men udi deres lønkammer eller udi hjertet, dør hvor den himmelske fader ser og agter deres bøn. (Es 66,??; Matt 6,4)...

3. Den tredie hoved(år)sag.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 13b-16a.

Den tredie hoved(år)sag til vor vildfarelse, misbrug, og vor anden hårdnakkede vanvittighed, er, at vi ikke har villet se med vore egne øjne, og ikke føle på og ransage med vore egne hænder og ører den del, som vor salighed og den retsindige gudstjeneste handler om. Men vi har hørt med andres ører, og taget med andres hænder og talt med andres mund.

Det er så meget sagt, at hvad vi skulle vide, da var det os nok, at vi hørte og saa hvad andre mennesker skrev og sagde os. Og nu særdeles i fire eller fem hundrede år, siden at den hellige skrift begyndte så såre at falde og glemmes, og der kom en ny lærdom i kristendommen [igen] som kaldes scolastica theologia og pavens decretaler, privilegier og buller, munkedigt, skik, regel og lærdom.

Da tog vi ved disse førømtalte menneskenes skrevne påfund og lærdom, vi tog os ikke af skriften, lod hende fare, og det var os nok, og vi lod os nøje med, hvad andre skikkede, skrev og (14a) sagde. Den rene, pure og sande hellige skrift havde vi intet af.

Fra den tid begyndte universiteter, doctores og mestre i Aristoteles og andre hedningers

lærdom og munke, uvidende mennesker (i den rette sandheds vej) at få magt og regere over den fattige, simple almue, hvilken de drog i deres mening og vantro fra saligheds lærdom, hvilken lærdom var dem storlig til nytte og ære på verdens vegne og ophøjelse, imod Kristi lærdom, som plejer at føre med sig korset, had og strid, forfølgelse og verdens modgang, (Matt 5,11; 16,21) for hvilken de endnu såre meget ræddes og frygter såre, om det sande Guds ord får magt og fremgang, og forbander alle dem, som vil have det op igen og hjælpe det frem, og kalder dem kættere (selvom de selv er de sande kættere) og i deres tyranniske magt forfølger dem.

Så er den vrang menneskenes lærdom, under et helligt skin (som S. Pouel har sagt) (1 Tim 4,1ff) indkommen, og det rene Guds ord er jo mere og mere glemt, så længe at vi ikke ved, hvorlunde vi skal rettelig tjene Gud.

Pavens munke og præster har regler, skikke og ordinanser at tjene Gud (som de siger) efter, dem holder de, idet de kan nytte og gavne dem på legemets vegne.

Andre kristne har ikke i ganske lang tid kunnet rettelig tjene og dyrke Gud, fordi deres regel, Jesu Kristi rette lærdom, har været forglemt og borttaget, som Kristus sagde til jøderne: (14b) Den evangeliske lærdom skal tages eder fra og gives til det folk, som vil gøre hendes frugt etc. (Matt 21,43)

Men disse vore jødiske munke og præster, de har fordærvet simple kristne folks regel, hvilket vor Herre i sine lønlige domme tillader, end dog Kristus vil det ikke så længe have.

Han kommer nu med sin regel og Evangeliske ord og borttager, kuldkaster og tilintetgør alle menneskenes regler, (på)fund, skikke og ord etc., (Matt 15,2) som de har nu i lang tid forladt dem til og fordristet dem på, og dermed mange simple mennesker bedraget og forledt fra den rette saligheds vej, (Ez 13,3f) talendes det, som kødelige mennesker behageligt var på deres egen nytte, gavn og fordel etc. (2 Pet 2,3)

En anden part af denne tredie hoved(år)sag er, at vi højagter gamle dage og mange herrer og

fyrster, bisper, doctores, mestere, munke og præster, og den menig almue har nu i mange år levet og troet sådan, og tjent og dyrket Gud sådan i udvortes handel, udi mad og klæder, med faste, messer, lys, psalter, bønner, etc. Vi højagter, hvad de har troet og gjort, ser hen til dem og ikke til Gud og skriften, som vi alene skulle regere os efter at rettelig dyrke Gud.

Det er ikke af den grund en ret gudstjeneste, den vi har og igennem lang tid har brugt, at mange har så ment og så gjort, være sig enten præst eller munk, hellig eller uhellig, men er det efter Guds ord, af ånd og hjerte, da er det gudstjeneste i sandhed (15a), er det og ikke der ud af og efter skriften og Guds befaling i sand tro og et godt hjerte, da er det ingenlunde gudstjeneste, lige meget hvor godt det synes eller siges for verden og simple folk, som Kristus selv lærer, S. Pouel og alle profeter etc. (Matt6,6; Joh 4,24; Ef 5,8ff; 1 Kor 14,16)

Det er tilforn sagt, at Gud agter for intet vor kødelige visdom eller selvdigtede påfund at tjene Gud med. Det er ham ikke behageligt (til behag), uden det, som han selv har befalet os og givet os tilkende i den hellige skrift. Forgæves, siger han, dyrker de mig efter menneskenes bud og lærdom, (Es 29,13) hvad enten de mennesker er mange eller hellige, hvad enten de har gjort så i fem eller ti hundrede år. Gud agter ikke mere lang tid end kort tid. Tusind år er for ham så lidt og så ringe, ligesom den dag i går, der er gået. (Sl 90,8; 2 Pet 3,8)

Må vel ske, nogen vil så sige, som i sandhed mange gør: At i så mange hundrede år har der været mange gode, hellige mænd til, og har så gudeligt tjent vor Herre i en slig gudstjeneste, som vi nu bruger. Og dermed har de tækket Gud etc.

Her svares så til: At med udvortes menneskenes digt og påfund i gudstjeneste har aldrig nogen hellig været Gud (vel)behagelig, eller gjort vel, som tilforn bevist er, ikke heller er nogen blevet gode og hellige af sådan tjeneste. Men de, som i sandhed gode, retvise og hellige har været og

er, de er blevet retvise og hellige af den sande gudstjeneste, som er Jesu Kristi tro og den kristne forladelse, hvormed alle helgener har forladt sig til ham (15b) alene, og intet agtet deres egne gerninger uden synd at være og en vederstyggelighed for Gud, som Esaias siger. (Es 64,5f)

Dette er gudstjenestens gerning og dyrkelse, som Kristus os lærer: At vi skal tro på den, som den himmelske fader har udsendt til verden. (Joh 6,29: v29 Jesus svarede dem: "Guds" 6,29) Ligeledes: dette er det evige liv (siger Kristus) at de bekender dig, den ene sande Gud, og den, du har udsendt, Jesus Kristus, verdens forløser, vor forliger med Gud Fader, vor salighed, liv, hjælp og trøst etc. (Joh 17,3)

Af denne tro alene er alle blevet hellige med Gud, som skriften stadig beviser både i det gamle og i det ny testamente. Og især S. Pouel til romerne, galaterne og hebræerne. Og S. Hans i sit evangelium åbenbart og tydeligt nok.

Men denne selvopdigtede gudstjeneste (som i sandhed er bugstjeneste efter de vilkår, hun nu holdes med) findes der aldrig et ord om i skriften, men hun er tværtimod skriftens sind og mening, og er blevet et afguderi og et misbrug, som Gud nådigt har givet os til kende med sit hellige ord, som han har udgivet imod vort mørke og blindhed, selvom at kun ganske få i dag ville bekende og modtage det med tro og taknemlighed. Derfor er dette den svare synd og Guds strenge dom imod de vantro, som Kristus siger: Dette er verdens synd og fordømmelse, at lyset er kommet til verden, og menneskene elskede mørket mere end lyset, for deres gerninger er onde, og hver den, som gør ondt, han hader lyset og kommer ikke til lyset, for at hans gerninger ikke skal straffes. Men den, som elsker eller (16a) gør sandhed, han kommer til lyset, at hans gerninger kan åbenbare, thi at de er af Gud. (Joh 3,19f)...

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 17b-20a.

...Men hvordan vore præster og munke i blindhed og uvidenhed har håndteret og brugt messen (som de kalder den) og dette sakramente, det har vi nu set og kan nu af Guds nåde gennemskue, at de har deraf deres bugstjeneste til en rente til at forsyne dem med deres livs føde og så de kan sanke rigdom deraf, etc.

At ligge i ørkesløshed og legemlig frihed og derudfra kaldes herrer, foruden al anden misbrug og ukristelig handel, som derunder (Gud til fortørnelse) handles som tilforn, er der talt noget om, og er nu i nogle år meget vidt beskrevet på latin, på tysk (18a) og på andre tungemål og åbenbart bevist, så at ingen kan med skrift eller skel bevise andet, end at det er ikke uredeligt og imod Guds skik og apostlenes befaling, at der er handlet med messen og sakramentet, og vi og vore prædikanter og lærere (da også) tilbyder at give vor begrundelse og bevisning derpå til kende, når vi af vor kæreste nådige herre Kongelige Majestæt og andre redelige mænd kaldes hertil.

Dette (gør vi altsammen) fordi vi nu ser, at prælaterne, der skulle plante Guds rette tro og dyrkelse, og bygge og indføre Guds sande tjeneste og lærdom, og fordærve vildfarelse og oprykke synd og misbrug etc, (Jer 1,16) de ikke blot forsømmer og forsmår, men også står imod, at Guds rette ord og dyrkelse skal (ikke) komme ind, og den vrangtjeneste og misbrug skal (ikke) nedlægges, og at nogen af vore onde sædvaner skal rettes og forbedres.

4. Reformation og forbedring om gods og rente som var bestemt til messer og anden gudstjeneste i kirkerne etc.

Så har vi i den hellige trefoldigheds navn med vor kæreste nådige herres Kongelige Majestæts tilladelse, vilje og samtykke modtaget det altergods og den lovs rente, som var bestemt til at opretholde livet for ørkesløse præster med; den har vi overført til at opretholde en ret gudstjeneste med og til at forsyne det sande Guds tempel og alter (18b) med, som er fattige faderløse børn, enker, gamle folk, syge og sårede, ikke alene dem i

hospital, men også dem andetsteds her i vor by Malmø, som har det behov. (Se note 1). Ligeledes har vi taget en part af førnævnte kirke- og altergods af samme Kongelige Majestæts vilje og samtykke og skikket vore læsemestre til løn, de, som skal læse og udlægge den hellige skrift for menige klerke og studenter, som kommer her og vil komme her, og være dem behjælpelig udi andre boglige kunster og undervisning, mangen mand (næst Guds hjælp) her i riget til forbedring og gavn.

Ligeledes en part af førnævnte rente skal de have hjælp og forsyning af, som kristeligt skal prædike og forkynde almuens Guds ord, hvordan de skal leve redeligt og retteligt i ånd, hjerte og med mund dyrke og tjene den almægtigste Gud og takke og love ham.

Vi har intet ødelagt af den rette gudstjeneste og aldeles intet taget derfra, men formeret hende og kommet hende til en fast bedre skik end hun var, hvilket vi vil påstå og forsvare for Gud og vise retsindige mænd, der frygter Gud og adspørger hans ære, lov og pris, mere end deres egen ære og gavn.

Her over da véd vi godt, hvad råb, bulder og bandbuller, had og trussel der er iblandt vor gejstlige stand, som ikke vil, at det skulle ske sådan, fordi det er dem og deres hykleri og timelige rente og orden imod. (19a)

Kristus, den tid den jødiske tjeneste og udvortes gudsyndelse (som var kommet i stor gerrigheds forvandling) skulle ændres, thi hun var Gud vederstyggelig og ond, som Esaias siger, (Es 1,13f) og var blevet til åndeligt horeri, og Gud ville ingeniende så dyrkes længere, som David sagde i psalmen, (Sl 40,7ff) da kom han (Kristus) for at oprejse den rette åndelige dyrkelse i Guds sande tempel, som er menneskets hjerte, (1 Kor 3,16f; 2 Kor 6,16) og uddrive præsterne af deres købmandskabs tempel med en skarp svøbe, og omkringkastede vekselers bord, som S. Matthæus (Matt 1; Joh 2,16) og den gode Hieronymus udlægger omtalte vekselers bord om gerrige præsters alter, så at (endnu i hans tid, som nu er for mere end tusind år siden) gerrigheds handel trakteredes

da på Kristi alter, og den rette gudstjeneste da såre begyndte at komme ud af sin tilbørlige ære og ind i stort misbrug. S. Hieronymus' ord vil jeg kortelig skrive her ved siden af, ordene over førnævnte Kristi hårde straf. Han siger så:

Det er skrevet, at mit hus det skal kaldes et bønnehus, men I har gjort det til en røverkule. Den er en røver, og den omkringvender Guds tempel til en røverkule, som under gudstjenestens navn og foregivelse (pretext) stræber efter og adsporer sin egen nytte og gavn, og hans tjeneste er mere en købmandshandel og årsag dertil, end hun er gudstjeneste. Dette er historiens simple betydning. Men efter den åndelige og lønlige fortolkning, da går Jesus daglig ind i sin faders tempel, som er den hellige kristne forsamling, og udkaster alle, såvel bisperne, præsterne og andre kirkens tjenere, som almuesfolk og al ukristelig købmandsskare (19b), og anser dem for lige onde i synden, så vel dem, der køber, som dem, der sælger i kirken, thi der står skrevet: For intet har I modtaget, for intet skal I også give. (Matt 10,8)

Vekselerernes bord kastede han også omkuld. Agt vel på, at for præsternes gerrigheds skyld kaldes Guds alter vekselerernes bord, som er de steder, guld og penge og gerrigheds handel byttes og forvandles i. Deres stole og sæder, som solgte duer, dem kastede han om. De, der sælger den Helligånds nåde, som er en åndelig ting, og gør al deres flid til i deres gudstjeneste, at de kan sluge fattige folks gods og penge, om hvilke Gud siger gennem profetens mund således: De falske Guds tjenere sluger mit folk ligesom brød. (Sl 14,4) Dette er S. Hieronymus' ord, der tyder evangelistens tekst, og lidt derefter siger han yderligere så: Der skal ikke være købmandskab udi i vor brysts hus, og ingen sælgers eller købers handel, ikke heller nogle gavers begæring, på det at Jesus skal ikke indgå vred og streng udi sit tempel og rense denne gerrigheds urenhed ud med sin svøbe og af røverkulen og købmandshuset atter igen gøre et bedehus.

Og blinde og halte gik til ham i templet, og han helbredte dem. Havde han ikke omkastet vekselerernes bord, som er gerrigheds alter, og deres sæde, der solgte duer, da havde ikke blinde og halte fået deres syn og gang igen. Disse er S. Hieronymus' ord, såre betydningsfulde, hvem som vil rettelig overveje dem og agte på dem. (20a) Men hvad om S. Hieronymus var tilstede nu i verden og kunde se og agte på al den gerrigheds handel, der nu og i ganske lang tid har været brugt under gudstjenestes og falsk messes titel og navn, hvor storligt ville han ikke fortørnes derover, og han ville ikke skrive mindre hårdt derimod, men måske næsten mere, end enten Luther eller Lutheranerne (som de nu kalder os) gør....

5. Om skik på kristen prædiken og lovsang i kirkens forsamling.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 27a-27b

På det sted, hvor messens brug hertil dags har været brugt i klostre og kirker her udi Malmø, er der nu kristeligt skicket prædiken og Guds ord, som almuen kommer til og kan have hjælp og trøst, håb og (27b) husvælelse af, og læres den sande Guds tjeneste og -dyrkelse i ånd og hjerte, uden falsk skin og hykleri, som i vantro og uvidenhed hidtil er brugt. Og hvilken som dog begærer messe og Jesu Kristi testamente legeme og blod, han får det, når som helst han vil have det, at særlig ihukomme og bebude Kristi død og pine, efter den rette kristne messes indsættelse. Om Kristi ord og evangeliske lærdom at høre, har vi Guds ord befaling og saligheds forjættelse. Om messen som nu almindeligt har været holdt, har vi intet i skriften. (5 Mos 4,1f; 6,1; 7,12; 12,1; 27,1; 30,8)...

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 28b-29b.

...Skriften, både i det ny og det gamle testamente, er fuld af dette og beviser det åbenbarligt, at vi er pligtige til at høre og

gemme Guds ord under vor sjæls fortabelse. Dette bud og befaling har vi, og ikke en tøddel om papistemessen i al den hellige skrift, men som sagt er al den hellige skrift hende imod, som hun nu i ganske lang tid har været brugt, Gud til fortørnelse etc. Og på det, vi kan des bedre komme til den rette kristne Guds dyrkelse og kende den velsignede Gud og vor salighed Jesus Kristus, har førnævnte ærlige mænd, borgmester og råd her i Malmø skikket hvert søgne dag 3 prædikener. Først om morgenen imellem fem og seks en prædiken i gråbrødre, imellem seks og syv den anden i helliggejst, den tredje mellem syv og otte til S. Peder. Så at hvilken ikke kan komme til den ene en tid, han kan en anden tid komme til den anden og høre den del, hans salighed er anrørendes, synge og love Gud med hjerte og mund, og bede sine særlige gudelige bønner hvad Gud giver dem i hu og sind. (29a)

Synges også her på dansk kristelige psalmer og hymner, Gud til lov og almuen til opvækkelse i Guds kærlighed etc. somme før prædiken og somme efter, som lejligheden sig giver.

Om søndagen og store højtids dage, er her 4 prædikener før middag og 2 eller 3 efter, med aftensang og natsang og om morgenen ottensang med hymner og psalmer som da kan være forsamlingen til gavn og forbedring etc. Dette er aldeles nødvendigt for os, som sagt er, at høre og kristeligt modtage Guds ord. Og i sandhed er en kristelig prædiken bedre end seks hundrede messer. Men lige som vore papister har opgivet prædiken, Guds ord og befaling, og efterfulgt menneskenes digt, lov og bud, så haver de også strengt budet og indsat messen, at det skal være nødvendigt at høre hende om nogle særlige dage, men prædiken har de tiet om, og såre ringe agtet hende, som vi nu ser og ved; i store domkirker der siges, læses og synges ganske mange hundrede messer hvert år, men der forinden bliver der kun seks prædikener. Og de seks er gerne de dage, præster og kanniker venter sig stort offer og mange penge, som er

om kirkens patroners dage, kirke vielses dag, hellige mænds bens dag, aflads dag etc. I samme mening er også mange store herreklostre, hvilke siger sig at være stiftet og skikket til at tjene Gud, og ikke til at prædike, lige som om prædiken ikke var gudstjeneste. Men hvad skal vi sige andet, end at den rette gudstjeneste har (29b) de glemt, og deres egen (som ikke i sandhed er gudstjeneste) har de oprejst, som også er sagt tilforn, men hvad der prædikes i førnævnte domkirker og klostre, og hvad hjælp, saligheds trøst og forbedring fattige folk har deraf, det kender Gud. Den, der bedst kan prædike i pungen, han er dem en god, retsindig prædikant etc. Dette er nu kort sagt om prædiken og hendes ordning.

6. Om sakramenterne, hvordan de handles og her hos os bruges.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 29b-30a.

Sakramente er intet andet end et udvortes tegn, i hvilket vi skal blive vis på den forjættelse, Gud har lovet os, som er hans nåde, velbehagelighed og syndsforladelse. Og disse tegn de er os en påmindelse på den samme forjættelse og et indsegl og en sikkerhed at stadfæste vort hjerte og tro med. Så at det er os aldeles sikkert, at vi har eller skal sandelig få alt det Gud har lovet os. Og i disse sakramenter eller tegn har vi stor glæde og omsorg, idet vi sandelig ved, at Gud er os god og mild og er vor ven, som også skriften siger om det jødiske sakramente omskærelse: Det skal være, siger Gud, til et venskab og fredstegn mellem jer og mig. (1 Mos 17,1f)

Sakramenterne gør ikke nogen god eller retvis. Men de er (30a) ikke uden Guds gode viljes og nådes vidnesbyrd og tegn imod os, at vore samvittigheder skal der intet tvivles på, og dermed stadfæstes, at Gud vil os vel og er os gunstig og en velvillig fader.

Det ny testaments udvortes sakramenter eller tegn, som af Kristus er skikkede og indsatte, de er alene to, som er dåb og Kristi bords delagtighed, Kristi legeme og blod når de

ædes og drikkes, fordi at disse tegn betyder Guds særlige nåde og vished på Guds venskab og synders forladelse etc. (Matt 28,18f; 26,26) ...

7. Summen på dette sakramente

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 31a-32a.

At døbes i vandet eller dermed overstænkes, det er et udvortes tegn bemærkendes den indvortes renlighed, hvilken den Helligånd gør i sjæl og hjerte.

Præsten eller den, som døber, betegner dermed Guds gerning og Guds nådes tegn, idet han siger (31b) sig at døbe i navn Faders, Søns og Helligånds. Ligesom han ville så sige: Se, at ligesom du nu døbes i dette vand, sådan skal du også være vis på, og annamme dette til et tegn, at Gud er dig mild og gunstig, ligesom han selv døpte dig. Fordi at det, jeg gør i hans navn, det gør jeg efter hans befaling, ligesom han gjorde det selv. I faderens navn etc.

Læg mærke til dette, at den hellige trefoldighed Gud Fader Søn og Helligånd døber og toer dig af alle dine synder, tager dig fra døden og skikker dig til livet formedelst troen i dette dåbens tegn. Det er den rette kraft og ære dåben har med sig. Om hvilken dåb kristne mennesker tit skal mindes oppå, at de måtte idelig komme ihu, hvad de har lovet Gud i dåben, hvad værdighed, kraft, dyd og ære dette tegn har med sig, og hvad det påmindes os etc.

Og på det at førnævnte sakramentes handel ikke skal alene være børn nytteligt og gavnligt, men også at gamle folk kan deraf komme ihu, hvad de er og hvad de har lovet Gud, da handler og trakterer vi samme dåb på dansk. Det mål almuen kan forstå, med nogle få ceremonier med faddere og forlovere, som en part sædvane har været tilforn. Og på det at flere kan høre det, påmindes og forbedres deraf, da holder vi denne dåb næst efter prædikenen i menighedens forsamling. For sakramenterne bør bruges i almuens (32a) nærværelse mange til gavn og påmindelse,

som sagt er. Og denne ceremoni og skik er også tilforn udgangen på vort danske mål...

8. Summen på denne stand ægteskabet

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 34a-34b.

Ægteskabet er en uadskillelig sammenføring mellem hustru og husbond i troskab og indbyrdes kærlighed, (Matt 19,6) som Gud har skicket mand og kvinde til hjælp, trøst og husværelse, til et råd imod synd og ukyskhed, til at formere menneskens slægt og køn, Gud til ære, menneskene indbyrdes til tjeneste, hjælp og bistand. (1 Mos 1,28; 8 (skal vist være 9,1)

Det er et ret ægteskab og ægteskabs stands beskrivelse, i hvilken vi intet ondt eller uheldigt kan befinde at være, for hvilket klerkeriets hellighed må ikke fordrage det ægteskab, de, som dog regner hor, jomfrukrænkelser eller skørlevnet for noget ganske ringe eller for intet.

Her udi må vi også klarlig mærke Guds hævn, som overgår os i vor forgiftede blindhed etc. Denne ceremoni eller brudevielse holder vi også på dansk for de mange gode artiklers og den lærdoms skyld, som hun indeholde, hvilken også nu kort tid tidligere er udgangen og prentet, menigmand til gavn og forbedring, som du, kristne læser, må selv læse (34b) og gennemgå, hvor du finder meget godt og ærligt om ægteskab uddraget af skriften. Hvilket som er alles vores saligheds regel og sand undervisning til himmerige.

9. Om Skriftemål

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 35b-37a.

Dette latinske ord confessio, som almindelige kaldes skriftemål på dansk, findes i to måder i skriften, først forstås dermed lovprisning og taksigelse, som ganske mange psalmer indeholder. (Sl 105,1 Vulgata: "alleluia confitemi" Sl 105,1) Ligeledes i Kristi ord Matt 11: Jeg takker dig, Fader, Himlens og jordens herre, at du (36a) skjulte sådanne ting

for de vise og kloge, åbenbarede dem for små og ringeagtede etc. (Matt 11,25)
Tages også dette ord confessio eller skriftemål undertiden i skriften for en åbenbar bekendelse og vidnesbyrd, som S. Hans baptista skriftede og åbenbart bekendte, at han var ikke Kristus. (Joh 1,20) Siger også S. Powel: At hjertet tror til retvished at få, men med munden skal man skrifte og bekende (Guds kraft og nåde) for verden. (Rom 10,10)
I tredje måde tages skriftemål for den erkendelse, at vi af hu og hjerte bekender vore synder for Gud alene, ikke i mistrøstighed og fortvivlelse, men idet vi beder om hans store nåde og trøstende os med hans barmhjertighed, hvilken overgår alle verdens synder, i den agt, at vi vil rette og bedre os med Guds hjælp og styrke os og opgive synden. Dette er ret skriftemål og ret kristen anger og ruelse, som hvert menneske har behov, og som nok er til hans salighed. Dette beviser os også skriften: Jeg sagde i mit hjerte (siger psalmisten) jeg skal skrifte og bekende min synd eller uretvished for Herren. Og du, Herre, har straks forladt mig min synds ondhed. (Sl 32,5) Ligeledes er det så (siger S. Hans) at (om) vi skrifter eller bekender vore synder (for Gud) da er han sanddru og retvis, så at han forlader os vore synder. (1 Joh 2)
Skriver også S. Matthæus: Min søn trøst dig (det er: tro og forlad dig ind på mig) dine synder forlades dig. (Matt 9,2)
Dette er det ypperste og bedste synders skriftemål (36b) og foruden dette er de andre intet regnendes eller agtendes for Gud.
Om lønlige synder er os intet skriftemål bestemt af budene af Gud, dersom vi ikke har fortørnet, skadet eller beskæmmet vor næste, eller kristen forsamling med ord, gerninger eller eksempel. Men har vi gjort det, da skal vi åbenbarlige derover straffes med ord eller gerninger, bekende os for den menige kirke, modtage af præsterne eller den kristne kirkes forstandere ydmygelig pligt og kristelig straf uden knur og modsigelse. (1 Tim 5,24; Matt 16,19; Joh 20,23) Og når det er sket, da skal de i kirkens nærværelse afløse os, og

forkynde os afløste og modtage os med kærlighed etc. (2 Kor 2,7; 2 Thess 3,15)
Ligeledes den, der synder for Gud og dermed fortørner eller beskæmmet sin næste eller menigheden, påmindes han en gang af kirkens forstandere eller nogen anden, og han agter det ikke, da skal han anden gang påmindes i nærværelse af 2 eller 3 vidner. (Matt 18,16-18; Luk 17,3) Vil han ikke da agte og bedre sig, da skal han sættes i band, det er: han skal ikke have omgængelse og delagtighed i sakramentet: Guds bord, og i andet kristenmenneskes samfund intet have at skaffe, før end han vederkender sig, gør pligt og penitents efter kirkens forstanderes dom, som S. Ciprianus siger de Lapsis. Og siden skal den tage syndere mildelig igen og tilgives, og med tiden blive påvirket til at modtage Jesu Kristi legeme og blod.
Under denne åbenbare pligt, pønitents, straf og band (hvis de ikke vil lyde en påmindelse) skal være manddrabere, horkarle, horkoner, skørlevnere, jomfrukrænkere, (37a) afgudsdyrkere, menedere, spillefugle, drankere, frådsere, de, som gør parti og usamdrægtighed, opsætter sig mod menighedsforstandere, troldkarle, troldkoner, kætter partis mennesker, de som går i had og strid og ikke vil opgive det, og de der åbenbart synder og beskæmmet den kristne kirke. (1 Kor 5,11)
Ligeledes under samme band er alle de først og fremmest, som lærer, binder, eller skikker anden lærdom og budord til at forhverve salighed og retvished med end Kristi tro og evangeliske lærdom og den hellige skrift, uden al yderligere forkyndelse, som skriften siger. (Rom 16,17; Gal 1,8; 2 Joh 1,7; Åb 22,15)
Disse alle bør være under fælles pligt, og bekende deres synd åbent og frit, om de vil forliges med de kristne mennesker og indtages i deres samfund. ...

10. Om jordefærd og kristelig begængelse for de døde

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 40a-40b.

Når Gud vil kalde vore kære medbrødre bort fra denne verdens usselhed og elendighed til sin nåde, da går præsten til den syge, trøster og husvaler ham med Guds ord og forjættelsen om retvished og salighed, hvilken vi har i Kristus Jesus, og han forlader sig i den hjertens tro på Guds barmhjertighed og Kristi pine og død, som er en fuldkommen tilgivelse og bod for alle synder, hvor store og onde de kan være.

I denne tro og omsorg gives ham (om han er det begærendes) Jesu Kristi legeme og blod, til et vist tegn og pant på syndernes forladelse, Guds nåde og venskab.

Dette værdige sakramente Kristi legeme og blod, konsekreterer han inde hos den syge på bordet med ærlige klæder og korporal, som dertil er bekvemme.

Når den syge da er død i denne trøst og husvælelse, og han bæres til graven, da ringes med klokkerne, og folket forsamles, så synges der nogle kristne salmer og lovsang, hvilke som kan opvække folket til at afstå fra verdens forfængelige handel, til attrå og begæring til det evige liv etc.

Og dernæst prædikeres der noget af skriften de levende til husvælelse og påmindelse om håb, trøst og salighed i Kristus, (Rom 3,28) at rette kristne ikke skal (40b) være bange for døden, helvede, synden eller djævelen, de kan ikke skade kristne mennesker. (1 Kor 15,20f; 1 Thess 4,14)

Denne timelige død er en begyndelse til det evige liv. Kristne menneskers død er kun en søvn, af hvilken de snart skal opvækkes og kaldes med sjæl og legeme til himmerige. Kristne skal gå fra døden til livet etc. (Joh 5,24)

Om disse og andre trøsterige ting fra det gamle og det ny testamente tales der om i vor jordefærd, og så deles med fattige mennesker penge eller andet, som de kan have hjælp af. Dette er den tjeneste, vigiliis og sjæle messe, vi lader holde for vore døde. Vi befaler og begærer dem i Guds hænder, og at vi må med Guds nåde og hjælp findes sammen med dem og de med os i himmerige.

Kristus er på fuldkommen måde en gang ofret for dem og for os på korset, hans nadver og testamente, som han har efterladt os i sit legeme og blod, kan ingen gavne, uden den, der æder legemet og drikker blodet, i en stadig tro (som sagt er). Og derfor kan ikke messe eller Kristi testamente hjælpe døde.

11. Om vigilier for døde.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 40b-41b.

Vore vigilier, som vi har holdt for de døde, de er os (ligesom anden gudstjeneste) kommet i misbrug og gerrigheds handel i uvidenhed og øjenskalkhed.

Fra begyndelsen var de holdt kristeligt i en god agt og mening i denne efterskrevne (41a) måde, som Augustin og Cyprian siger, at når nogen døde, eller nogen martyr blev slået ihjel for Kristi navns og ords skyld, da kom de kristne sammen ved den dodes grav om natten og vågede, og med skriften hjalp de hverandre og påmindede, at vi tålmodigt skal lide forfølgelse og martyrium for Guds navns skyld, styrkede og trøstede hverandre i Guds forjættelse og håb om opstandelse af døde og til det evige liv, som Paulus også skriver, i det vi beder, at vi ikke skal have sorg for vore døde, ligesom hedninger og vantro har, de, som ikke har noget håb om opstandelse, eller om et bedre levned, men at vi skal trøste og hjælpe os med Guds ords og evangeliske lærdoms forjættelse og opstandelses håb. (1 Thess 4,14)

Det har vore papister hørt og set, at de er kommet sammen og har håndteret skriften og åndelige hymner etc, da vil de også (ligesom aben gør) efterfølge deres gerninger, og slå sammen her og der fra skriften, og synge, råbe og læse, hvilket de hverken forstår, ej heller har ment om vore døde, hvilket i sandhed de døde ikke kan få nogen hjælp af, ikke mere end de levendes trøst eller lærdom, med undtagelse af præster etc, som har og har haft stor gavn af disse vigilier med meget gods og mange afgifter. Summa summarum: Vigilier er vågenætter, som de gode forfædre holdt, ikke de døde til hjælp, men de levende

til trøst, omsorg og lærdom, at afvise denne timelige død, og sætte sit håb til det evige liv og salighed. Disse vigilier var meget langt fra (41b) og i en helt anden kristelig mening, end de er, som i dag købes og sælges for gods og penge i blindhed og uvidenhed.

12. Om tiende

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 41b-42b.

Tiende var det gamle testaments bud, som Levitterne (dvs præster og tjenere i templet eller tabernaklet) skulle have af den grund, at de ikke havde fået part og ejendom i skifte med deres brødre. (5 Mos 26,13ff) Og deraf skulle de føde dem, og andre skulle sørge for dem, at de kunne des bedre tjene Gud, efter hans befaling. Deraf skulle også enker, faderløse børn og fattige elendige mennesker hjælpes.

I det ny testamente har vi intet derom, ikke et ord i skriften. Vi er hverandre intet skyldige, uden kristen kærlighed, i hvilken os bør at gøre hinanden, som vi vil have. (Rom 13,9; Luk 6,31; Matt 7,12)

Os er (i denne kærlighed) et strengere bud givet, så at vi skal give alle de (der er rette trængende), som beder os. Og ser vi vor broder trængt af armod, om vi ikke forbarmer os over ham, da er Guds kærlighed ikke i os, og dermed er vi ikke kristne mennesker. (1 Joh 3,17)

Gud har gjort os til fogeder og tilsynsmænd over det gods, han har forlenet os. Det er hans altsammen. Vi skal (som tro tjenere) dele (42a) det ud efter hans vilje og befaling til fattige, trængende og nødlidende mennesker. (Sl 10,14f; Matt 14,19)

Men den tiende, som nu er stiftet og har været, den har verdens herrer og fyrster pålagt og indsat, med deres egen lov og vilje, og derfor må den holdes og forblive, indtil de fjerner den igen, om landets herrer og andre forstandere vil have det så. Og er den pålagt på den måde, ligesom anden skat og tyng, så kan den også fjernes igen.

Evangeliske præster og retsindige lærere, bør forsynes af deres almue med ærlig føde og klæder, som Kristus selv siger og Paulus også, og det er deres rigdom; klæde og føde er man dem pligtige, om de er rette tjenere og kristelige lærere. (Matt 10,10; 1 Kor 9,14; 1 Tim 5,18; Gal 5,26 (jeg foreslår Gal 6,6) Og det er også frit, hvad enten nogen giver dem det i korn, i jordens afgrøde, i penge eller i noget andet, efter folkenes og landenes lejlighed.

Vor korntiende har vi skikket til hospitalet, fattige mennesker til hjælp og trøst. Og en anden part og Guds lod som fiskere og andre embedsmænd giver.

13. Om hospitaler

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 42a-43b.

Der er hospitaler og offentlige huse her, og ydermere skal derhen skikkes fattige, syge og sårede, gamle og vanføre til hjælp og hvile, med redelig tjeneste og forsyning, fra det gods, der tilforn gik til altrene, lavene og anden misbrug. (42b) Og hvor det ikke kan række til eller er nok, da skal den menige mand her i byen hjælpe til med at føde dem, hver efter sin gode vilje og formåen, efter en kristen kærlighed, som han bør bevise mod sin fattige broder, hvilken Gud har miskundelig søgt og lagt sin hånd på, hver må tænke for sig, at Gud har den samme magt over ham, som han nu bruger mod de arme, de syge etc. (2 Kor 9,7)

Dette er en retsindig gudstjeneste, kærlighed til sin næste, at hjælpe arme, syge og fattige, i hvilken den rette kristne tro bevises og åbenbares. (Matt 25,35; Gal 5,6 Laurensen har ikke angivet kapitelnummeret)

Ligeledes: Hvilke arme mennesker (især fattige mænd, kvinder og børn, som har boet her i byen betalt skat og delt byens udgifter), der er syge og sårede, og står til at hjælpe og helbredes, da har borgmester og råd tilskikket læger og badskærere, hvilke skal smøre dem, læge og hjælpe dem til karskhed og sundhed igen, så at de kan sørge for og hjælpe sig selv

siden. Men kan de ikke blive tilpas igen, så deres sygdom forsvinder, da lægges de ind i hospitalet, hvis de beder om det. Eller de får hjælp af de førnævnte penge og kristen folks almisse til at hjælpe sig med.

Ligeledes: Dette er Guds bud og skriftens, hvilket en ret kristen skik og skel bør give stor magt, at hver stad eller by først og fremmest bør hjælpe og forsyne arme kristne mennesker, som har levet ærligt og vel hos dem, og er kommet i armod, (43a) fattigdom, krankhed eller sygdom og ikke kan hjælpe sig selv. (5 Mos 15,7; 1 Tim 5,8)

Det bør heller ikke være sådan, og det er ikke tilladt, at kristne mennesker, syge eller usyge, mere i kristendommen går rundt eller føres omkring at tigge eller trygle, end udi den jødiske lovs tid, i hvilken det var forbudt, at der måtte være nogen tiggere, men de skulle forsynes af almuen, til livs føde og nødtørft, især dem, der ikke kunne hjælpe sig selv, med arbejde eller anden tilstrækkelig forsyning som sagt er. (5 Mos 15,4; Laurensen henviser til 5 Mos 17)

Da skulle det skikkes i stæderne og andre steder udi landene, at enhver skulle sørge for og besørge sine fattige, gamle og kranke, hvor det gods blev taget til hjælp, som blev misbrugt under gudstjenestes navn til altre, laug og gilde etc.

Ligeledes, i hvert landsogn at sørge for sine nødlidende, som er i samme sogn, med en part af tienden, med det, almuen plejer at give bisse-munke og andre tiggere, som hvert år bisser omkring efter korn, penge, lam, gæs, svin, oste og smør og mange andre ting, som fattige folk har her til dags i lang tid være besværet med af førnævnte dovne buge.

Og hvor førnævnte almisse gives ud velvilligt i en kristen kærlighed, de sande arme og syge til hjælp, da blev i sandhed den fattige almue derover ikke snydt og fik Guds velsignelse på gods, frugt og kvæg, som Gud har selv lovet mange steder i skriften. (3 Mos 19,9f; Tob 3,(?); 11,(?); Sl 41,2f; 114,7f; Sirak 3,30f; 4,1-10; 7,32-36; 17,22f; 29,1-13; Es 58,7f; Matt 6,2-4; 25,35; Luk 11,42; 12,33f; 14,33; 16,11; 2 Kor 9,8; 1 Joh 3,17.) (43b)

Ligeledes: til at skikke og forsyne samme arme mennesker med førnævnte almisse og samle den sammen skulle 2 eller 3 gode kristne mænd indsættes i hvert sogn, som var trofaste og retsindige i ovennævnte befaling, og hvert år gøre rede for og regnskab derpå. Sådan bør Guds almisse gives og skikkes ud. Det har vi Guds vilje og bud på. Men om munkes og andre ørkesløse tiggere og deres løgn og bedrageri, har vi intet om, andet end at deres handel og trygleri er imod Guds ord og den hellige skrift. (Apg 6,3; 1 Mos 41,33; Apg 20,35; 1 Kor 4,1; 2 Kor 11,8f; 2 Thess 3,10) ...

14. Om tiggerklostre.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 45b-50a.

....Og de har sagt og ganske ublu udråbt, at sådan klosterlevned, som er at tigge og trygle og leve af menighedens gods, sved og arbejde, at det var godt, helligt og såre gudvelbehageligt, og en genvej til himmerige, alene for en vanskabt kappe, for nogen opfundne gerninger og ceremoniers skyld, om hvilke de sagde, at de tjente Gud dermed og fortjente fattige folk himmerige, dem, der ville stoppe noget i deres sæk, i hvilken de førte aflad omkring, (46a) broderskab, fortjeneste og Guds nåde, som de sagde det, ukristeligt og imod den hellige skrift, i hvilken førnævnte sæk de også samlede menneskenes synder, sigendes: Læg alle synder i munkens sæk, men de synder var menneskenes gods, penge, arveejendom og svedige arbejde, som disse ørkesløse buge plejede at sluge, som profeterne, Kristus og Paulus forud har talt om. (Hos 4,4; Matt 23,4; 2 Tim 3,2; Tit 1,10.)

Denne deres sæk har hertil dags været bundløs, og aldrig endnu kunnet fyldes. Årsagen dertil må vi vel tænke. For to ting, som er genstridige og imod hinanden, de kan ikke godt forliges. Det ene driver det andet ud. Guds nåde og hellighed i sækken, kan ikke være hos menneskenes synd og ondskab, som lægges derudi, de kan ikke fordrage hverandre, eller bliver overens. Og dermed

kan sækken ikke fyldes, for den tvedragt, der er i den etc.

Lad os nu se, ransage og erfare, om deres tiggeri er kristeligt eller har tilhold i skriften.

At ingen karsk og sund
må tigge
Så siger Herren til Moses.

Der skal ingenlunde være iblandt jer nogen som har behov at gå omkring at tigge. Der bliver vel fattige i det land, som du skal bo udi. Og derfor byder jeg dig, at du skal oplade din hånd, din fattige broder til hjælp, som bor i landet sammen med dig etc. (5 Mos 15,4ff) (46b)

Denne lov og bud handler om fattige, faderløse børn, enker, gamle og kranke, syge og sårede, som ikke kan hjælpe sig selv med arbejde eller anden redelig forsyning. Og dette Guds ord fortrænger og tilintetgør alle tigger brødreordener.

Ligeledes: Din hånd skal ikke være udstrakt til at tage og tillukket til at give. (Sirak 3,??)

Det er: du skal ikke tigge af andre, men din hånd skal være opladt til at give andre, som er sandt trængende, som Paulus siger: Hver skal arbejde, gøre med sine hænder det, som godt er, på det han skal have noget at give den, som har ret nød og trang. (Ef 4,28)

Vogter jer for dem, som kommer til jer i fåreklæder (det er: i et ydmygt simpelt helligheds skin i klædedragt, ceremonier og udvortes helligheds lærdom) men indvortes er de glubende eller hungrende ulve. (Matt 7,15)

Disse, siger Paulus, er de som har gudeligheds lignelse eller skin, men den rette gudeligheds kraft (kristen tro og kærlighed) har de forsvoret. Af disse er og de, som løber omkring i huse og tager uvidende kvinder til fange, som er i deres samvittighed tynget med synder, som ledes af adskillige ønsker, altid undervisende uden at komme til sandheds kundskab eller viden. (2 Tim 3,2f)

De fanger uvidende kvinders samvittigheder, drager dem fra den rette saligheds trøst, som er i Kristus Jesus etc. Og lærer og forpligter dem til deres egen udvortes gudelighed, lærer

dem (47a) retvished og salighed i faste, broderskab, rosenkranse, aflad, ti stene, kappe, kors, vand og jord og kommer dog aldrig til den rette saligheds visdom og kundskab, som er i Jesu Kristi tro og nåde, en sand trofast forladelse på hans pine og død, pligt og bod, han gjorde for os, og så holde os fra synden, og for at leve kristeligt med vor jævnkristen.

Ve jer, I skriftkloge og farisæere, som under jeres lange bønners eller læsnings skin, æder fattige enkers hus (det er: I sluger deres gods og ejendom). Derfor skal I få des større dom og fordømmelse. (Matt 23,14)

Disse Kristi ord er også vore farisæere under øjne, præster og munke, som nu almindelig sælger deres gode gerninger og selvdigtede gudstjeneste for rente og bugs føde.

Ligeledes iblandt den kristne menighed i Jerusalem var der ingen nødlidende eller tiggere. (Apg 4,34)

Det er: De levede almindeligvis af deres eget, og af det, andre gode mennesker sendte dem til hjælp, de, der havde mistet deres gods og var arresteret for Kristi tros skyld, og før var de sammen i et kristelige studium og skole for at lære Kristi ord, som de skulle forkynde andre.

Ligeledes: Ingen mands sølv, guld eller klæder har jeg begæret som I vel selv ved. Thi at hvad jeg havde behov, og det, de som var med mig havde behov, det have disse mine hænder skikket og med deres arbejde flittigt givet mig. Al ting har jeg vist og lært jer, at således skal i arbejde og modtage de skrøbelige, og (47b) ihukomme Jesu Kristi ord, som han sagde: at det er bedre og saligere at give end at tigge eller modtage. (Apg 20,33f; Luk 6,38 (Laurensen skriver Luk 5)) Dette Paulus' bud er lige tværtimod tigger- eller trygleklostrene.

Ligeledes: Den tid, vi var hos jer, da sagde vi og bebudede jer, at den, der ikke vil arbejde, han skal heller ikke æde (andres mad). Vi har hørt og spurgt, at der lever nogle iblandt jer uskikkeligt (strygende omkring her og der) der ikke arbejder. Men de, som er sådan, bebuder vi og formaner i Kristus Jesus, at de

arbejder i rolighed (uden råb og bulder, især i deres selvdigtede gudstjeneste) og æder deres eget brød. Men er der nogen, som er ulydig imod disse vore ord og bud, da tegn ham op på et brev, og hav ingen omgængelse med ham, på det han må blues og skamme sig selv, dog hold ham ikke som en uven, men forman og lær ham som en broder. (2 Thess 3,10-15) Ligeledes: Mange er ulydige og forfængelige talendes og bedragere, og de allermest, som er af jøderne, hvilke bør straffes. De omvender mange, de lærer de ting, som ikke er tilbørlige, til deres egen gavn og ukristelige vinding etc. (Titus 1,10f)

...På grund af disse og andre artikler af skriften; og mest af alt, for at fattige, simple, ulærde folk ikke ydermere skal forhales og bedrages af falsk lærdom, ed og tillid til kapper, broderskab, aflad etc af vore munke og deres prædiken, hvilken åbenbart under øjne i ærlige herrers ridderes og almues nærværelse er bevist af vore prædikanter og læremestre og ved artikler beskrevet at være falsk og imod skriften i mange artikler, som de med førnævnte gråmunke disputerede om, og er i skrift og artikkel bevaret og skal snart udgå:

Derfor har borgmester, råd og den menige almue her i Malmø forbudt førnævnte munke at trygle eller prædike deres fabler og drømme, at holde deres messes misbrug frit åben for almuen, af hvilken en stor part dermed forholdtes og forhindrede fra den rette sande dyrkelse, som er Guds ords hørelse og kristen prædiken.

Og ydermere opstod der med fornævnte messeoptræden, lønligt råd og skriftemål og anden deres handel usamdrægtighed iblandt folket, idet mange fulgte deres onde ånds lærdom, som plejer at føre spidagtighed mod Kristus, og nogle holdt fast ved vor Herre Kristus og hans ord.

Og er borgmestre, råd, forstandere og kristne lærere pligtige til, at de skal stoppe og tillukke munden igen på dem, der lærer andet end Guds rene ord, og ingenlunde tilstede, at den fattige Kristi hjord fortsat skal snydes, som de har været i (48b) mange måder, som også en

part af førnævnte hellige folk nu selv kan bekende.

Lige sådan er det også gået med dem i Helliggejsts, at de har bedraget mange med deres falske aflad, broderskab, hellighed og værdskyld, ikke alene her i byen, men også i det ganske land, og de var også årsag til stor tvedragt og oprør imod Guds ord og sandhed, som altid sådanne partiets folk plejer at være. De, som for løgn og menneskelig lærdom plejer at være Gud og den rette gudstjeneste genstridige efter djævelens vilje (han, som er løgnens fader). (Joh 8,44)

På grund af dette messeri var der nu sidste sjæledag (som det hedder) på den tid, da der skulle holdes prædiken i den rette gudstjeneste, i førnævnte kloster gjort et stort opløb og bulder, mellem dem, der efterfulgte deres øgleri og bugs-messe, og dem, der ville høre Guds ord. Så at det ville være kommet til mord, om ikke Gud barmhjertigt havde forhindret det.

På grund af denne sag og på grund af flere andre gik borgmestre og råd efter almuens vilje og begæring sammen med 40 borgere ind, for at få sat en stopper for sådan tvedragt og onde årsager, i det de bad om og kærligt begærede af dem, at de brødre, som var derinde, ville redeligt skikke sig efter Guds ord og ret kristen lærdom, som tilbørligt var, og aflægge al vrang prædiken, falsk aflad og bedrageri, give ingen ydermere årsag til opløb og trætte. Men renligt prædike det pure og sande Guds ord, og efter deres egen regel og fundats (49a) tjene og hjælpe de syge og arme, (se note 2) som de dog alligevel burde gøre efter Guds lov, og derfor skulle de have ærligt klæde og føde. Men ville de ikke gøre bare det, at de ville tjene de arme og syge, da måtte de alligevel blive i klosteret og have klæde og føde, dog på det vilkår, at de ikke skulle modstå Guds ords fremgang, lønligt eller åbent, og dertil, at de skulle skikke sig derefter, som kristne mænd burde gøre.

Dette var dem forelagt første, anden og tredie gang, denne frist havde de 2 eller 3 uger tilforn. Og fordi at de ikke kunne eller ville gå ind på førnævnte artikler og vilkår, og prioren

sammen med nogle af hans selskab var klosteret skadelige, og de arme folk i hospitalet, hvis gods og klenodier de bortsolgte, og frit afhændede, og undgik Guds almisse, som de fik inden- og udenbys, fattige folk, syge og sårede til hjælp:

For disse sagers skyld, forviste borgmestre, råd og almuesmændene dem fra klostret, som ikke ville vedtage de foreskrevne vilkår, at tjene syge og fattige efter deres regel og fundats, som sagt er. Og de, der beredvilligt vedtog (vilkårene) forblev til stede og er her stadig. Men de, som gik ud, blev indlogeret hos ærlige borgere, og redeligt forsynet med øl, mad og andet, hvad dem gjordes behov, og givet endda 8 eller 14 dages frist, hvad de ville gøre. Om de ville i kloster igen med foreskrevne vilkår eller ej. Ville de da, skulle de gerne modtages igen, og der skulle handles kristeligt med dem. Ville de ikke, da måtte de (49b) forsyne sig og være, hvor de ville, med klæder, bøger, boskab og hvad de havde, som de også fik. Og at det er gået sådan til, har jeg også bevis for med deres egen håndskrift. Således er der her i Malmø handlet med fornævnte vore klostre og munke. Den, der har kristelig forstand og skel, har agt og ret dømmekraft om, hvad der af ret eller uret findes her iblandt.

Vi måtte vel efter vore årsager have handlet hårdere her udi, idet at vi véd, at de ukristeligt har forledt og bedraget den ganske almue etc. Men vi ville dog fare lempeligt med dem, og der kan endnu være håb til, at de kan bekende sig selv, når Gud vil give dem sin nåde.

Dette er kort sagt på denne tid om klostrene, og især om tiggelklostrene, de som med træskhed under helligheds skin, bruger deres handel og købmandsskat, idet de sælger det, de ikke selv har etc.

Men Herreklostrene (som de kaldes) og andre kirkens personer, som under førnævnte skin har afgækket herrer og fyrster utallig rente og ejendom, de bruger magt, trængsel og vold over fattige bønder og undersætter, jo lige så meget og nogle mere, end verdslige herrer, fogeder og andre høvedsmænd gør med

plager, skatter, gæsteri og anden tyrannisk vælde etc.

O Herre Gud, når vil du se til og forbarme dig herover, at din fattige hjord må løses af disse ulves munde, som under en titel, navn og simple fåreklæder trænger, bedrager, og sluger dit arme (50a) folk, udgiv din nådes ords skin, og åbenbar deres mørkhed og blindhed, og lad os klart se, hvem og hvad de er for folk, og lad os ikke længere bedrages af dem. Amen. ...

15. Om Leyetzer (læsning, undervisning) i skriften.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 50a-51a.

På det man må kende og skille menneskenes falske lærdom, digt, påfund og bud, fra Guds rene ords befaling og ret kristen lærdom, som man skal søge ret salighed og retvished udi, og man kan fly menneskenes uretvide retvished, og uhellige hellighed, fast at blive ved Guds ord, ret evangelisk lærdom, og vige menneskenes påfund, som de ublu har sagt er godt og helligt, da har ærlige mænd, borgmestre og råd her udi Malmø, med vor kærester, nådigste Herres Kongelige Majestæts vilje og samtykke, skikket og oprejst en skole og et studium, og dertil kaldet og indsat nogle lærde og vise mænd, både i den hellige skrift og i anden boglig kunst og lærdom, som skal lære og undervise fattige klerke og personer, som ville komme hertil, så at de for intet og uden penges udgivelse kan få forelæsninger og lærdom, som kan være dem nyttige og bekvemme, både dem selv og andre, som de i fremtiden dermed fremover kan være behjælpelige og lære. (50b)

Dette har de ærlige mænd betænkt og gjort i en kristelig mening, på det man kan med Guds hjælp og gave komme ud af gammelt øgleri og vildfarelse, løgn og bedrageri, hen til retteligt af skriften at kende Guds vilje, rette dyrkelse og tjeneste, og hvor af og i hvad vi skal spørge og søge vor salighed, ikke af menneskelig kraft, gerninger eller retvished, men alene af Jesu Kristi tro og nåde, af hans

godhed, af hans pines og døds fortjeneste og fuldgørelse.

Dette er vor trøst og vort håb. Der lærer vi tålmodighed, ydmyghed, sagtomhed og hvorledes vi skal omgås og leve med vor næste. Og i denne hellige skrift bør vi være flittige, tidligt og sent studere og agte den, så bliver det os vel, og vi finder frem med det liv og salighed af Gud, hvis natur, nåde og godhed i skriften opmåles og beskrives for os. Der læres os, at menneskelig lærdom, optænkte råd og retvished, skikke, veje og tillid til salighed, at de er onde og vederstyggelige for Gud og er forkrænkelige og unyttige. Skriften er det sande lys og skin, i hvilket vi skal vandre igennem denne verdens mørkhed, synden og menneskelig lærdom, til det evige liv og himmerige.

I andre boglige kunster og leytzer (lærdomme) her læses, beredes unge folk og klerke og gøres egnede til at forstå den hellige skrifs mening, grund og dybder, at rettelig agte dens vilkår efter det græske (51a) og latinske mål og tale. Fordi den har de stykker i sig på det tungemåls vegne, som den er skrevet på: at den har hjælp behov af andre mindre kunster til at forstås med, ikke i sig selv (for den er fuldkommen), men på tungemålets vegne, som sagt er.

Derfor har de, menige land og rige, og fattige klerke til hjælp (som ikke har meget guld eller penge at fare med og fortære udenlands) beskikket og besørget førnævnte lærdom og læremestre, at de kan og må her høre og lære den del, de og andre kan have gavn af etc, ikke som papister og strids mennesker foragter og i blindhed kalder bespotteligt kætteri eller Luthers lærdom, men den rene og åbenbarlige hellige skrift og Guds ord, som kan bevises og består hos Gud, og for alle kristne mennesker, som har i sig noget af Guds ånd og visdom.

Ikke har vi heller kaldet vor skole eller studium noget universitet eller efter andres sæd noget almindeligt studium, der, hvor der købes og sælges store titler, mesters og doktors navn, med stor omkostning og mange penge, at blive slig kreatur. Men vi vil af vor

formue promovere og hjælpe uden guld og penge fattige klerke, at de skal få forståelse i skriften og gavn deraf, navnet agter vi ikke. De må sælge i andre skoler, hvor de vil (51b).

16. Om skolen

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 51b-52b.

Er det også ærligt og gavnligt, at børn og unge drenge holdes til lærdom, og opføres med tugt og redelig ave, at læse og skrive almindeligt, at de kan og må forstå noget af latinsk mål, øve sig i sang og læsning, både på latin og deres eget mål, at de tidligt skal holdes til at lære at love og takke Gud, holdes fra udyd og løsagtighed, fra onde utugtige børn og ulydigt selskab. Det bør hver kristen far og mor agte og lægge vind på, eller Gud vil strengt kræve regnskab af dem for den forsømmelse, hvor det sker og hvor de giver dem andet eksempel, end det som kristeligt og godt er, som skriften beviser mange steder. Og derfor er der her fornylig oprettet skole, til menige almuebørn i byen til hjælp og bistand, og lærde mænd dertil sat, som vil og kan hjælpe nævnte børn med tugt og lærdom, hvilken er tilpasset dem efter deres tid og alder.

Lægges skoler øde, da gives en stor årsag ikke alene til uvidenhed og ørkesløshed, som børn bliver fordærvede af, men det vil også komme efter med tiden, at Guds ord og kristen lærdom vil dermed fornædres, når der ikke fra første tid oplæres og holdes dertil med dyd og lærdom, de, der skal prædike og vide, hvad sandhed og falskhed, ret eller uret er, og vide rettelig skriftens grund og (52a) mening, og til at få den at vide har vi behov for en part af den lærdom, som nu redelig plejer at læses og gives for i skolen.

Derfor har også borgmestre og råd tilstedt, at fattige folks børn, som går til skole og vil lære, må gå omkring i byen efter mad til livs føde, og tage, hvad folk vil give dem for Guds skyld, og har dermed forbudt, at nogen skal gøre dem overlast eller hindre dem på nogen måde.

Tilforn, mens den papistiske lærdom var ved sin magt, og den tid, hvor vore forfædre ventede sine børn rige biskopsdømmer, kannikedømmer, degnedømmer, præstedømmer, prælatendømmer, store sogne eller at ligge i kloster i ørkesløshed og legemsrolighed for deres bug, at forsynes trygt og vel af fattige folks forsørgelse, trældom og svedige arbejde imod Guds vilje og bud, da ville hver mand gerne holde sine børn til skole og studium og lagde stor vind derpå, og holdt det for en stor ære. Men nu vil vi se og agte, hvad vilje vore gode kristne har til at lade deres børn lære den sande Kristi lærdom og Guds rene ord af skriften, at takke og love ham med.

Denne lærdom gør ikke mange ærlige og rige hos verdens mennesker. Den fører ikke store prælatdømmer med sig, men næsten ydermere korset, som er spot, forhånelse og forfølgelse af verden og verdens elskere. Men den har dog ære af Gud og hos et ret kristent menneske og drager på det sidste til den sande rigdom, ære og rolighed udi himmerige. (52b) Nu vil vi anse og agte, hvad fader og moder er mener, om de elsker deres børn Gud til lov og til ret ære og lærdom, uden håb til kirkens præbender og rente eller om de vil holde dem derfra, idet de venter dem ingen sådan stor rigdom og ære...

17. Om kiste til fattige folk.

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 52b-53a.

Her findes mange syge, gamle og fattige hjemløse folk, som ikke kan indlægges i hospitalet. Dem til hjælp og nogen forsyning er her opstillet en almindelig kiste udi kirken, i hvilken lægges penge, som almuen på tavlerne (?) give dertil hver søndag og andre højtidsdage.

Hertil at indsamle og udgive er 3 trofaste borgere ansat, som deraf skal betale læger og badskærere (som hjælper fattige sårede folk til helbred med smørelse, drikke og anden lægedom) en gang eller 2 om året, og hvad der er tilovers, det deler førnævnte 3 borgere

og prædikanter ud blandt arme folk, hvor de findes i byen, hvilke de ved og har beskrevet med navn, i hvert råd eller fjerding af byen, hvem og hvor mange de arme gamle etc er, som fornævnte hjælp mest har behov, og de får de omtalte penge, og selvom de omtalte penge ikke kan slå til, at hjælpe alle godt med, da har de dog deraf nogen hjælp. (53a)

De, der er rette kristne mennesker, bør hjælpe og forsyne de arme, husvale gamle og syge mennesker, og tænke på det regnskab, Gud vil have af os på den yderste dommedag, især om miskundelige gerninger imod vor næste, i hvilket vi (som har gods og Guds lån) skal bevise vor rette kristne tro og da endelig høre af Guds mund den omsorgsfulde røst: Kom min faders velsignede børn og besid det rige, som er jer beredt fra verdens begyndelse.

(Matt 25,34; Jak 2,15f)

Ville hver mand i købstæderne (som har nogen bjærgning) betænke et fattigt, husvildt menneske at forsyne det af sit stegers om dagen, eller 1 dag, 2 eller 3 om ugen, da skadede det ham intet, og Gud skulle visselig velsigne ham og forøge hans mad og bjærgning i alle måder. Arme mennesker, end dog Gud har plaget dem og armod har ramt dem, de er dog vore brødre og himmeriges medarvinger, og vi bør handle med dem, som vi vil, at Gud skal handle med os.

18. Om ringen og adskillelse på tiden

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 53a-53b.

Nogle siger os på, at vi aldeles har ophørt med klokker og ringen, at ingen kan her høre klokker, eller vide, hvordan tiden går. Det er vel sandt, at vi ikke ringer til mange papistiske messer, vigilier og processer, som (53b) det tilforn har været skik, men til kristen messe, prædiken og lovsang, og til prædiken over de døde, dertil lader vi ringe så tit, som behov gøres. Her ringes til opvågning om morgenen, når klokken slår tre med byens klokke. Når den slår fire, atter igen med en anden for embeds folk og tjeneste folks skyld. Når den slår fem, klemter det i helliggejsts, og

dernæst efter ringes tre gange, lige så også til gråbrødre, og der begyndes prædiken begge steder. Først til gråbrødre og siden til helliggejsts. Ligeledes når den slår syv, ringes til S. Peder 3 gange og når den slår otte, begyndes prædiken. Når den slår 12, da ringes og klemtes til S. Peder på det man skal også vide, hvordan tiden går.

Når den slår syv om aftenen, ringes til helliggejsts for arbejdes folks skyld, at man skal vide, hvad tid det er. Om aftenen når den slår 9, ringes på aftenvag med bys klokken. Sådant ringes der her, og mere ringen har vi ikke behov. En part af denne ringen er til at kalde menig mand sammen, som vil høre prædiken og gudstjeneste i den menige kirkes forsamling, og en part til, at man kan vide, hvordan tiden går, som sagt er.

19. Om billeder og efterligninger

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 53b-54b.

At have billeder i kirker eller ikke have dem, det står kristne mennesker frit, ligesom anden udvortes skik eller ceremonier. Dersom de ikke misbruges, eller nogen ikke har anden mening om dem, end (54a) at de er stok eller sten og død efterlignelse, i hvilket der ingen godhed, åndelighed eller kraft er i, og ikke sætter tillid til dem, eller tilbeder, knæfald, optænder dem lys etc:

Hvor man har ikke anden agt og mening om dem, end som nu er sagt, der må de vel stå og forblive, thi at de er hverken onde eller gode i den skik og efterlignelse.

Men har man anden mening om dem, så at de bør æres, og man mener, de har nogen dyd og kraft i sig, at man kan få nogen hjælp eller trøst af dem eller for deres skyld, at man skal bede dem om noget etc, især de billeder som gækkeligt gudelige mennesker lader vie, smøre, krisme, bestænke med vand, vifte med røgelse, og lægge hellige mænds ben udi dem, på det de skulle være og holdes des helligere: I denne mening da er de ingenlunde gode at være tilstede i kirkerne, ikke fordi de i sig selv er onde, men fordi, at de er årsag til

misbrug og afguderi, som vi må se og passe på, hvordan arme, simple folk har haft sig her udi til denne dag.

Det er vel sandt, at manges mand godt vidste, at i billedet var der ingen kraft eller hellighed, men tusinde imod én vidste det dog ikke, men agtede og anså dem for nogen særdeles god og hellig ting, og gjorde dem derfor ære og tjeneste med bønner, knæfald, offer, lys, smykkeri med guld og sølv, tavler, læsning og sang, som vi ser og har (54b) set almindeligt her til dags, og som endnu mange uvidende gør, og sætter deres store tiltro til ovennævnte ting. Og alene dette er en stor årsag til, at der ikke skulle være nogen billeder i kirkerne. I dette er de os fri, om vi ikke misbruger dem. Men gør vi det, da er de aldeles ufri og forbudte.

At vi ingenlunde skal lade dem fremstille eller have dem, på det at vi skal fly afguderi, det har vi skriften på klarligt mange steder. Først Ex 20 (2 Mos 20,4): Du skal ikke gøre dig noget udskåret billede eller nogen kreaturs efterlignelse, som er under himmelen. Ligeledes I skal ikke gøre jer afguder og billeder, (Lev. 19)...

20. Ende og beslutning på denne bog og undervisning

Tekstdelen findes i H. F. Rørdam (red): Peter Laurensen: Malmøbogen. Kbhvn 1868, fol 55b-57b.

Nu har vi kortelig skrevet og forklaret noget om den skik og reformats, der er gjort her udi Malmø, og hvad årsager der er til, at vi ikke kristeligt måtte eller ville aldeles blive i den gamle sædvane (som de siger) og den urette gudsdyrkelse, som ikke i sandhed er ret gammel, men ny imod skriften og den sande gudstjeneste, som er i ånd og hjerte, som tilforn sagt er. (Joh 4,24.)

Kristi rige det er åndeligt og Gud er en ånd. (Luk 17,20f.) Hans rette dyrkelse og tjeneste skal også være i ånd og sandhed.

Hvorledes den nu er faldet bort fra ånden, troen og det kristelige hjerte til en legemlig udvendig ting og et menneskeligt påfund, det kan nu de (56a) kende hvis øjne, hjerte og

sind Gud har oplyst med sin nåde og ord, hvilken han i sin barmhjertighed har givet mange, som tror på ham, forlader sig på ham alene, og elsker hans sandheds ord. De andre (verdens hellige folk, som mest berømmer sig og siger, at de er retvise og kristne) lader han vandre i sin vrede og strenge dom, i forhærdelse og forblindelse, indtil de endelig falder i fordømmelse og evigt mørke. (2 Mos 9,12; Rom 9,18)

Deres ondskab, verdens ære, gerrighed, løgn, hykleri, og rolig ørkesløshed har plat forblindet dem og endelig vundet i deres kødelige fornuft og visdom. De vil ikke og kan heller ikke give andet behag og magt, end det der er dem til ære og gavn, som det tilforn er vist og omtalt tilstrækkeligt. (Joh 8,44.)

De dømmes at ondt er godt, og at godt er ondt. (Es 5,20) Sandhed og kristen lærdom kalder de vildfarelse, kætteri og Luthers lærdom. Menneskenes digt, sædvane og påfund kalder de gudelig kristen hellighed og ret gudsdyrkelse. Sædvane, forfædrenes gerninger, skrift og menneskelige ord, er deres lov, regel, skrift og overbevisning. Den hellige skrift kan de ikke, og vil intet have med den at skaffe. Den er deres handel og hellighed under øjne, som sagt er.

For disse omtalte blinde dommere (som vi vel ved) bliver denne vor bogs ordinans og skik intet behageligt, men en stor årsag til bagtalelse og forbandelse, had og strid som de er besatte af. Disse (56b) ærinder og artikler vedrører dem, de skulle ikke kunne fordrage dem, derved giver de til kende, hvad de er for folk.

Hykleri er vel stille god og fredsommelig, når man ikke rører eller fortørner det, men lader det tæmme. Straks man åbenbarer og drager klæderne af det, så begynder det at sprude og buldre, så gør hun straks alle til kættere og bands-kroppe, de som er imod den og ikke vil samtykke i og give magt til dens betalte herredømme.

Disse omtalte blinde dommere skal vel gøre deres bedste for at råbe og sige imod denne vor skrift og reformats, vi her har gjort. Og måske de bevilger eller lejer nogen præst eller

munk til, (Note 3) at han skal hjælpe dem med skrift eller andet at svare herpå, på det de skal synes at være vise, og have noget skel og redelighed at fare med. Men de må gøre deres bedste og lade os se, hvad sand visdom og redelighed de har. Gud give, at de redeligt kan svare her noget imod. Og skulle det ikke alt findes i sandhed, dette som de anklagedes for, da vil vi gerne dertil enten have løjet, eller også lade os undervise af dem, efter skriften og redelighed. Og vi er rede og forpligtede til at bestå og redelig bevise og forklare denne reformats og ordinerings, som vi har gjort, og herudi forkyndt og beskrevet, for gode kristne lærde mænd, og de som elsker Guds sandhed og ret Kristi og Guds dyrkelse, men de, som ikke gør det, dem kan ingen gøre fyldest for, eller for dem kan ingen bringe til tavshed enten med ord eller kristen (57a) skrift. Fordi de er forblindede, og ikke vil eller kan lade sig sige, Gud har dem i sin strenge dom forhærdet. (2 Mos 9,12.)

Gud af sin grundløse nåde og barmhjertighed, som har udsendt sit hellige evangeliske ord, han oplyser vort hjerte, og forkynder os vor kødelige visdoms mørkhed og giver os sin ånd og visdom, at vi nu ikke længere skal vandre i mørke, og tjene ham efter vort tykke, visdom og verdslig fornuft på vor nytte og legemlige gavn, men efter hans ord og vilje, ham til lov, pris og ære i en sand kristelig tro af ånd og hjerte. Amen.

Vi beder dig, du kristelige læser, at du ikke ringeagter dette skrift og lille bog, eller fortørnes derover, at den ikke er så vel og renligt prentet, eller og så redelig stavet og fordansket, som den burde være, den udgik i hast, og trykkeren var mange steder ubesindlig og forsømmelig i sin flid som han skulle have gjort herpå og vel oversat. Du finder således en stor brøst særdeles på det syttende blad så tegnet 17 på den første side: "Fordi han er allerbedst, han som kan intet dårligt eller uviist gøre etc." Dette skal du så læse: "Fordi han er allerbedst, da kan han intet ondt gøre, han er allervisest, han kan intet uvist eller dårligt gøre, han er allermægtigst og

miskundeligst, han lader ingen forfare, der indflyer til ham af et trofast hjerte". (Her folio 10b) Du finder måske flere, men dog kommer du vel til at agte og rette derudi selv. Tag al ting i (57b) en god kristelig mening og døm ret derpå. Gud befale vi dig. Amen.
Finis.

Jer. 9, (22):

Ingen vis skal berømme sig af sin visdom, ingen stærk mand af sin styrke, ingen rig af sin rigdom, men deraf skal hver berømme sig, at han ved og bekender mig, at være den, som gør miskundhed, retfærdighed og retvished på jorden.

Trykt i Malmø hos mig Oluf Ulriksen 28. dag Januar etc år efter Kristi vor frelsermands byrd 1530.

Noter ved Richardt Riis

Note 1: Det kongebrev, der hentydes til, er udstedt 5. juni 1529 – se Kilde 16.

Note 2: I gråbrødrenes munkeregul, kapitel 7, står der: "De brødre, som kan arbejde, skal arbejde og give sig af med det håndværk, som de har forstand på, hvis det da ikke er til skade for deres sjæls frelse, og hvis de kan udøve det som agtværdige mænd. Thi profeten siger: 'Dit arbejdes frugt skal du nyde, salig er du, det

går dig vel'. Ligeledes siger apostelen: 'Hvis nogen ikke vil arbejde, skal han heller ikke have føden'. Og: 'I den stand og stilling, hvori enhver blev kaldet, der skal han forblive'. For deres arbejde må de modtage de nødvendige ting med undtagelse af penge. Hvis det er nødvendigt, må de som andre fattige tigge om almisser. Det er dem også tilladt at have sådanne redskaber, som er nyttige for deres arbejde.

Alle brødrene skal ihærdigt beflitte sig på at gøre gode gerninger; thi der står skrevet: 'Vær stedse beskæftiget med noget godt, for at djævelen skal finde dig optaget'. Og ligeledes: 'Lediggang er sjælens fjende'. Derfor bør Guds tjeneste stedse drive på med bøn og gode gerninger.

Hvor som helst brødrene er, i klostre eller andre steder, skal de tage sig i agt for at lægge beslag på nogen plads eller holde en anden borte derfra. Hvem der end kommer til dem, skal de tage kærligt imod, hvad enten det er en ven eller en fjende, en tyv eller en røver. Hvor som helst brødrene er og på alle de steder, de befinder sig, bør de være ivrige for at vise hinanden ærbødighed i tankerne og ære 'hinanden uden knurren'. Og brødrene skal tage sig i agt for at vise sørgmodige miner og synes bedrøvelige hyklere; tværtimod skal de vise sig glade i Herren, muntre og forekommende, som det sømmer sig. (Citeret fra Frans af Assisi, legend og skrifter af Herman Kleener, Det Danske Forlag, 1946.)

Note 3: Rent faktisk blev Poul Helgesen opfordret til at skrive en bog imod Malmøbogen, hvad han også gjorde. Den blev dog ikke udgivet, men henlagt og først fundet i forrige århundrede.

31B: Uddrag om bisper og kirkegods af Frands Vormordsen: En kort forklaring på den evangeliske og papistiske lærdom 1531.

Teksten på gammeldansk er trykt hos H. F. Rørdam: *Skrifter fra Reformationstiden* (1888) s 17-20. Den findes i Kai Hørby: *Reformationen i Danmark* (Gyldendal 1971) s 106-08 og er oversat af Henrik Adrian. I parentes () er de skriftsteder angivet, som er sat i margenen i teksten.

...Om rette kristne bisper og den evangeliske lærdom

Retskaftne kristne bisper og præster i den kristelige kirke (som vi kalder den) er de, som ud af den helligånds indflydelse, eller ud af kristne menneskers kristelige bønner og begæring kaldes og gives befaling til at prædike Guds hellige evangelium og uddele Jesu Christi sakramente (Esa.52. Ezech.3.33. Joan.21 Matt.28 Marci 16. 1.Timothei 3.Titi 1.).

Om pavens bisper

Bisper er de som efter pavens samtykke rages, smøres og krones af andre ragede og smurte bisper (1). Præster er de som rages og smøres af bisperne med nogle af mennesker opdagede signelsesord til at holde messe for levende og døde, dog de aldrig prædiker en Guds tydel, men jager og render, platter og beskatter og gør al ting foruden det rette og eneste som er en biskops og præsts embede, som er at prædike og lære det hellige evangelium og uddele vor herre sakramente blandt Guds folk. Kære broder, hvor læser du i den hellige skrift at Vorherre eller hans apostle ragede, smurte

eller kronede nogen bisp eller præst, eller lærte at man skulle smøre, rage eller krone dem her etc.

Om kirkegods – de evangeliske prædikanters lærdom

Når al verden ved og fortæller, at kirkegods og rente er givet til den hellige kirke i sådan en god mening, at der heraf skulle ske Gud lov, hæder og ære, og den hellige kirke fremmes og opholdes, hjælpes og får bistand, da lærer vi og fortæller, at alle som bliver mægtige og rige af kirkegods, lever i pragt, pral, ro og fred, besidder og ejer uretfærdigt og ukristeligt både for Gud og alverden og kan have og bruge sådant godt som de med skam må bekende. Men burde sådant gods af dem som har magt og er med magt og sværd Guds tjenere (som Paulus siger) (Ro. 13.) taget fra sådanne ukristelige besiddere og overladt til en kristelig anvendelse, først til gode og fromme ærlige, viise og lærde mænds underhold, i blandt hvilke nogen kal opdrag, lær og undervise gode folks børn udi anstændige, høviske, ærlige og kristelige sæder, og boglige kunster, nogle tjener med Guds ord, lærdom og prædiken og den hellige kirkes sakramentes udlevering (Gal.6.1. Timotei 5. Math 28. Marci 16. Jo. 21. Deute.15.).

Ligeledes hjælpes fattige studenter til lærdom og bøger, fattige og ærlige piger og jomfruer, og andre fattige faderløse børn, arme fattige enker til et ærligt brød. I alt dette gods (hvis den hellige kirke skal have nogen gavn ud af det, (Gud til lov, hæder og ære), da burde det rettelig deles i tre parter, først til de kristelige bispers og præsters ærlige underhold med klæde og føde, siden til hjælp og underhold til studenter, collegier og skoler, hvilke som var de som det retsindige kloster, dersom man

tager vare på dem udi deres rette tilstand, væsen og regimente.

Ydermere til hospitalsophold, hvor hvert et fattigt menneske skal hjælpes efter sit behov. Sandelig dersom kirkegodset blev anvendt hertil, skulle det med Guds hjælp kunne række til, så riget omsider bliver opfyldt af ærlige og fromme mænd, der vil være riget til stor gavn og hjælp og bistand, og siden afskaffes det usigelige og vederstyggelige tiggeri, hvilket Gud har givet os besked på, som vil være hans folk, at vi ikke skal tillade det blandt os.

Papisters lærdom om kirkegods

Hvad de lærer om kirkegodsets anvendelse giver deres gerninger klart til kende. Men det er nu (O herre Gud, hvilken forstokket blindhed) kommet så langt, at dovne menneskers maver, hos mænd og andet krigsfolk ligesom horer og hunde, der hverken tjener Gud eller verden, der var foragtet af den hellige kirke, de der brugte, ødelagde og opslugte dens gods, rente og penninge etc. Det forbedrer den evige Gud. Ja, hvem der siger, prædiker eller underviser noget herimod, han udråbes straks som den hellige kirkes fjende, kætter, lutheraner og forbandet sjæl...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Paven skal give sit samtykke (confirmatio) til en bispesudnævnelse, bispens skal så være kronraget – og præsteviet (kronragning kræves også af andre præsteviede), han skal smøres (med indviet olje) af en anden bisp eller ærkebisp, der selv er indviet, og han kan derefter selv fungere som indviet bisp. Bisper, der ikke er indviet (men kun valgt, electus) kan ikke udføre de kirkelige handlinger, som er knyttet til bispens religiøse del af embedet. Det er dette forhold, der afvises af de evangeliske prædikanter.

Kilde 32: Confessio Hafniensis – Københavner bekendelsen og herredagen juli 1530

Herredagen 1530 i København omfattede det sidste større religiøse opgør inden Frederik den Førstes død i 1523. Herredagen blev afholdt i lyset af Christian den Andens truende tilbagekomst til riget, efter at han havde fået fornyet støtte fra kejser Karl den Femte.

Derfor blev de religiøse konflikter ikke løst på mødet. Kongen ønskede øjensynligt at fastholde sammenholdet med de katolske bisper, byernes råd og højadelen for at kunne finansiere de militære udgifter og holde Christian den Anden væk fra kongemagten.

Herredagens vigtigste vedtagelser omhandlede derfor finansieringen af de militære udgifter og sikring af forsvaret mod Christian den Andens truende angreb på riget. Men kongen fastholdt sin accept af den evangeliske bevægelse, det ses fx i herredagsrecessen for købstæderne med forsøget på fortsat at tillade evangelisk prædiken og dermed søgte kongen at sikre sig støtte fra de evangeliske byråd i de større købstæder, mens en udsættelse af ophævelsen af bispernes magt og lokale herredømme stadig sikrede at både den katolske højadel og bisperne støttede op om kongen mod Christian den Anden.

32A: Københavner bekendelsen

Kongen havde til herredagen i København indbudt både de evangeliske prædikanter og repræsentanter for de pavelige bisper og deres fortalere heriblandt et par udenlandske teologer, som nogle af de katolske bisper havde indkaldt. Selve indbydelserne findes ikke mere, men ved at indbyde parterne så bredt, må det have været kongens mening at få en afgørelse på stridighederne med de katolske bisper.

De mange evangeliske prædikanter blev på få dage enige om en bekendelse i 43 artikler. Samtidig begyndte de at prædike i de københavnske kirker, men kongen forbød deres optræden. Efter nogle dage fik de så atter tilladelse til at prædike og under stor opsigt fremlagde de deres synspunkter. Deres modpart kom ikke til orde, og det kom ikke til den disputation, som der var lagt op til. Der blev også fra den katolske side fremlagt kommentarer og senere skrifter mod den evangeliske bekendelse. Selve herredagens forløb gennemgår Povl Helgesen i kilde 11C. Materiale og herredagens forløb omtaler Arild Hvidtfeldt i sin *Danmarks Riges Krønike. Frederik den Førstes Historie* (1597, genoptryk 1977) s 197- 225.

Teksten på gammeldansk findes i afskrift i et eksemplar i Det kongelige bibliotek. Den oprindelige tekst kan være skrevet af den evangeliske prædikant Peder Laurensen fra Malmø, der var blandt de 21 prædikanter, som var tilstede på herredagen i København juli 1530.

*Teksten refereres direkte i Arild Hvidtfeldt: **Danmarks Riges Krønike. Frederik den Førstes historie.** Kbhvn 1597 (genoptr 1977) s 199-207.*

*Hele teksten er trykt i Niels Knud Andersen: **Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530.** Gads forlag 1954 s 19-25. Denne fremstilling er en kirkehistorisk disputats, der giver grundlaget for andre historikers fortolkning af teksten.*

*Kortere fortolkninger findes i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark.** Gyldendal 1975 s 94-95, der omtaler Københavner-bekendelsen ligesom Martin Schwarz Lausten: **Reformationen i Danmark.** Akademisk forlag 2002 s 71-87.*

Diskussionen blandt historikerne tager stilling til, om bekendelsen kan opfattes som luthersk, og dette afvises i dag. N. K. Andersen viser hvordan bekendelsen også er præget af de mange sydtyske og svejtsiske bekendelser (Zwingli m.fl.) og at den særlige indflydelse fra Luther først kommer til senere.

Teksten er her inddelt med en række overskrifter svarende til Niels Knud Andersens analyse og gennemgang. Der er overskrift og introduktion til hver del i kursiv skrevet af Henrik Adrian.

Oversigt med angivelse af indhold og artikel

1. Den hellige skrift som eneste regel og lov (1-3,43)
2. Kristus (4-12)
3. Kirken (11-13)
4. Band (14-17)
5. Sakramenter: Dåb og nadver (18-19)
6. Ægteskab (20-21)
7. Faste (22)
8. Løfter (23-24, 41)
9. Gudstjeneste (25-27)
10. Sakramenter og messe (28-30)
11. Helgener (31-32)
12. Skærsild. Vigilier (33-35)
13. Rette bisper og præster (36,40)
14. Øvrighed (37)
15. Skriftemål (38-39)
16. Billeder (42)
17. Conclusio (Afslutning)

Indledning

Disse efterskrevne artikler er de, som vi prædikanter ud i Vor kærester Nådige herres kongelige Majestæts købsteder København, Malmø, Viborg, Ålborg, Assens, Landskrone, Randers, Horsens, Køge, Ystad, Trelleborg og andre steder ud i hans Nådes rige, tilkaldt af almuen, som begærer og tørster efter sandhed og at høre Guds rene ord. Vi tror fast og prædiker og lærer, hvilke artikler vi er villige til at hævde og bevise med den hellige skrift og dens sande mening.

1. Den hellige skrift som eneste regel og lov 1-3, 43

Den hellige skrift er det eneste grundlag der findes, når man skal tolke og forstå religionen. Artiklerne redegør for at mennesket ikke på egen hånd må konstruere forklaringer og påfund.

Dette udgangspunkt er ikke typisk luthersk, men er hentet hos de reformerte prædikanter.

Første Artikel

Den hellige skrift som kaldes canonica scriptura, den er ene og én fuldkommen regel og lov at leve og rette sig efter, for alle de

mennesker, der vil have nåde og salighed af Gud.

Anden Artikel

Og derfor har intet ægte kristent menneske anden regel eller lov behov til retvished (1) eller salighed, end den eneste Jesu Christi lærdom, som er den førnævnte hellige skrift uden tilføjelse af menneskenes tillagte forklaringer og påfund.

Tredje Artikel

Ydermere, den som en anden vej vil gå, eller lærdom følge uden eneste efter skriftens udvisning til retvished og salighed (som rundelig gives i Jesu Christi tro), han er vanvittig, blind og vantro, ligegyldig, hvor viis og hellig han synes for verden.

2. Kristus 4-12

Her fastslås treenigheden og trosgrundlaget, stadig fastholdes den hellige skrift som rettesnor.

Fjerde Artikel

Af den nedskrevne hellige skrift ved og tror vi, at der er en evig naturlig almægtigste alviseste Gud i tre personer faderen, sønnen og helligånden, lige i al guddommelig evigheds magt og ære, som har skabt himmel, jord og alle væsener.

Femte Artikel

Vi tror og lærer, at Guds søn Christus Jesus som sand menneskesøn, er født af Guds faders barmhjertighed alene uden vor fortjeneste med alle menneskers vilkår uden synd af en ren jomfru, han blev sendt og give til os som den eneste saligheds mester og doktor, for at vi skulle høre ham og adlyde ham.

Sjette Artikel

Andre menneskers røst, lærdom, høje titler og navn regner vi for intet, hvis ikke de har den retsindige lærdom, som er Jesu Christi rene

ord og kristelige at straffe synd, og hvad der er imod sandheden.

Syvende Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at vor herres bespottelse, forfølgelse, pine, død, opstandelse, himmelfærd og det han lærte og gjorde, er visselig skænket og givet til vor retvished, pligt og bod og eftergivelse for alle vore synder.

Ottende Artikel

Vi siger og tror, at alle som lærer anden retvished eller anden fuldendelse end Christi tro, pine og død, at de er bespottere og kættere, hvis de fastholder dette.

Niende Artikel

Vi tror og lærer, at når Jesus Christus kommer til dom, skal enhver dømmes efter sine gerninger, det er efter sin tro, eller vantro, efter hjærtens frygt og overbevisning, efter kærlighed eller ondskab i gerninger, ikke efter ansigt eller udvortes navn, klæder eller titel, ragelse eller andet menneskeligt digt eller påfund.

Tiende Artikel

Dog foragter vi ikke alle ydre ceremonier, heller ikke alle gamle skikke. Som det har været bestemt i en fri mening og som efter tidens situation må ophæves. Men dem tilskriver vi, som er imod Guds ord og simpel hærter til en slabrand (hindring, anstød, bogspænde) i det de mener sig deraf at blive retviise og hellige.

3. Kirken 11-13

De evangeliske prædikanter opfatter ikke kirken som en materiel institution, men som et åndeligt samfund af troende. Den etablerede pavelige bispekirke afvises af prædikanterne.

Elvte Artikel

Vi tror og lærer, at den hellige tredje person i guddommen, er alle kristne menneskers trøstere og hussvalere (2), hvilken fornyer vort sind og hjerter med adskillige guddommelige gaver og i Kristi tro og

lærdom, ordner og forsamler den sande kristne kirke.

Tolvte Artikel

Vi tror på, at den hellige kirke er alle retfærdige menneskers samfund, som i en eneste tro er blevet hans retviise kære børn, ligegyldigt hvor de er. En anden bemærkelsesværdig kirke hvor det ydre synes helligt og smukt, lægger vi ikke vægt på.

Trettende Artikel

Fordi denne kirke er tit og ofte imod den sande hellige kirke, hun forbander det som Gud støtter, hun forskyder det som Gud modtager. Hun påberåber kættere det, som deres rette sandhed lærer og synden straffer, og gør sig godt i sin egen helligheds påfund, og går efter sit eget sind og lov.

4. Band 14-17

At sætte en person i band, var i den senkatolske kirke et meget anvendt middel til at sikre at kirkerettens og de mange forskellige afgørelser som kirkens repræsentanter udøvede overfor menigheden ved skrifte og i mange praktiske sammenhænge blev gennemført. Band (det "rette band") begrænses i artiklerne 13-16 til kun at bruges mod den, der synder således mod Gud, at han dermed foragter og beskæmmer sin næste. Bandet har således alene en opdragende og moralsk betydning, som præsten og menigheden skal være enige om. Her spiller også menigheden en rolle som udøver af bandet – nu alene udelukkelse fra nadveren. Menighedens rolle er stor ifølge Malmøbogen (se kilde), men begrænses efter 1536.

Fjortende Artikel

Ligeledes tror vi, at den Gud ikke bandsætter og ej heller forbander, at ingen kan forbande ham, men den som uredeligt bandsætter, hans band falder på ham selv. Omvendt er vantro ugudelige øjenskalkes velsignelse, hellige ord og aflad, forbandelse for Gud.

Femtende Artikel

Ligeledes ret band er ikke den evige forbandelse. Som vanvittige øjenskalke siger, men det er en udskillelse fra det kristne samfund og sakramentets modtagelse, på det at den der forhærdede synder mod den kristne kirke og beskæmmer hende, må beskæmmes og så besinde sig, for at komme til forbedring.

Sekstende Artikel

Ingen bør eller må bandsættes uden den som synder mod Gud, at han således foragter eller beskæmmer sin næste, og fordi vi intet deri bandt, Som bandsætte dem som lære sandhed og straffe synden, og de som er bandsat for penge eller anden udvortes opdagelse menneskets vildt eller handel

Syttende Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at ret band for førnævnte sager ikke bør bruges så skødesløst og ukristeligt, som det har været i brug i lang tid. Men det skal bruges til dem, som har syndet, af Guds ords tjener eller sognepræsten med den menige forsamlings samtykke til forbedring, og hvor det sker bør de ikke foragtes.

5. Sakramenter: dåb og nadver 18-19

Udfra skriftens ord accepteres kun 2 sakramenter af de evangeliske: dåben og nadveren.

Attende Artikel

Den hellige kristne kirkes sakramente tror og lærer vi hvert kristent menneske, at være nyttige og af nød, det særlige som er befæstet og har fast grund i den hellige skrift, som er dåb og Kristi legems og blods delagtighed i hans pine og død i ihukommelse.

Nittende Kapitel

Om disse har vi Guds ord og løfte. De som vil stride eller vil påkalde, at der er flere sakramenter, de gør det efter sine egne tanker, vi tror og agter den hellige skrift, som er en sikker viden, og ikke hvad menneskets fornuft og kødelige visdom udtænker.

6. Ægteskabet 20-21

Ægteskabet er også helligt og diskuteres kraftigt i forbindelse med de evangeliske prædikanters giftermål og afvisningen af det katolske krav om cølibat for alle gejstlige.

Tyvende Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at i Paradis er pragtfuldt ægteskab mands og kvindes samkvem i Guds frygt helligt og ærligt blandt alle, og alle er fri til at indgå det eller ej. Men disse bod som ikke har særlig gave og nåde til afholdenhed og kyskhed.

Enogtyvende Artikel

At leve ærligt udi ægteskab og holde det troligt, er et sandt kyskheds levned for Gud, og at forbyde det liv for nogen mand eller kvinde, under et fordækt helligt skin, det er djævelens lærdom.

7. Faste 22

I senmiddelalderen var der en lang række fasteregler og regler om at man ikke spiste kød på fredage mv. De evangeliske prædikanter tog kraftigt afstand herfra, da fasteskikkene ikke var begrundet udfra den hellige skrift.

Toogtyvende Artikel

Vi tror og lærer desuden, at det er djævelens lærdom at forbyde eller give sig af med mad på bestemte dage, fordi Gud har gjort alle kristne mennesker fri og ens.

8. Løfter 23-24, 41

Prædikanterne tager afstand fra løfter, som ikke er begrundet i den hellige skrift. Derfor afvises munkelivet.

Treogtyvende Artikel

Vi tror og siger om klosterløfter og munkeløfter, at de ikke kan underbygges af den hellige skrift, men deres levevis og selvdigtede gudstjeneste og ceremonier, ørkesløshed (3) og deres omfattende gerninger er mod Gud og skriften.

XXIIIJ Artikel

Munkeløfter er også mod den kristne frihed, de er løgnagtige, selvom de kan være gode mod verden, så er de dog ubehagelige for Gud, idet de er efter menneskenes bud og ingen tjeneste er Gud taknemlig uden det er efter hans befaling.

9. Gudstjeneste 25-27

Den katolske messe er en offermesse (se Fortælling 15, afsnit 5), den tager de evangeliske præster efterhånden afstand fra ligesom de afviser, at det er pragten, alteret og udstyret, der betyder noget for den rette troende.

XXV Artikel

Ret gudstjeneste er at tilbede vor himmelske fader i ånd og sandhed. Det er at tro af hjertet og bekende sig til en eneste Gud og Jesu Kristus vor frelser. Hvilken han udsender os til salighed, så at vi i et trofast hjerte forhåbentlig af ham ene skal blive salig.

XXVJ Artikel

Ligeledes tror og siger vi, at den rette gudstjeneste og dyrkelse findes ikke i udvortes (4) sang, læsning, messefremsigelse, ceremonier, udsmykkede templer, kapper, ragelse (5), smørelse eller anden udvortes hellighed, som ulærde præsteskab lærer, og simpelt folk undre sig og tror derpå.

XXVIJ Artikel

Ligeledes tror og siger vi, at den rette kristne messe er intet andet end Jesu Kristi pinedød og Guds faders kærligheds hukommelse og højtideligholdelse, i hvilket hans legeme spises og hans blod drikkes for hvis skyld vi gennem ham har fået syndernes forladelse.

10. Sakramenter og messe 28-30

Nadveren skal bestå både af brødet (legemet) og vinen (blodet), der gives til menigheden ligesom messen er til for at mindes at Kristus ofrede sig for at alle troende kan blive frelst.

XXVIJ Artikel

Hvorledes denne Jesu Kristi nadver håndteres og holdes frem, og blandt de levende som Gud har sendt ham til, der bør et kristent

menneske modtage begge dele, legemet i brødet og blodet i vinen, sig selv (det er den levende) til nytte.

XXIX Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at den rette kristne kirke har et eneste offer, som en gang fuldkommen ofrede vores Jesus Kristus på korset for alle verdens synder, og kan han ikke mere ofres, som de bespottelige nu gør i deres messer for levende og døde.

XXX Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at sakramente, evangeliets skrift og den menige lovsang i kirkens forsamling, bør være på det sprog almuen kan forstå, og de opvækkes til sand lov og taksigelse af hud og hjerte og stadfæster og svarer deres Amen til, men anvendes et andet tungemål, skal det straks udlægges på det sprog man kan forstå.

11. Helgener 31-32

De evangeliske prædikanter afviser at de afdøde helgener kan gå i forbøn for de levende troende og at man kan bede til dem. Det er alene Jesus Kristus man skal forlade sig på og henvende sig til.

XXXJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi at Guds værdige helgen, det er et ret tro kristent menneske, må at bør bede for hinanden, og bede deres kærlighed. Men om de værdige helgener og Guds venner som er døde og hviler hos herren, har vi intet i skriften, at vi skal henvende os til dem eller tilkalde dem.

XXXIJ Artikel

Vi tror og lærer, at Kristus er vor eneste tolk og skytsherre, der forliger og mægler mellem os og Gud fader, og han er (i det han er Gud og menneske) os nok så vi ikke har behov for nogen anden og på ham forlader vi os.

12. Skærsild og vigilier 33-35

Skærsilden som mellemstation mellem jordelivet og dommens dag afvises som en

konstruktion af de evangeliske prædikanter. De mange forskellige aktiviteter (aflad, messer med forbøn for afdøde, der befinder sig i skærsilden, gode gerninger, der giver eftergivelse i skærsilden osv. afvises.

XXXIIJ Artikel

Ligeledes tror og siger vi, at menneskenes visdom, fornuft og hellighed og selvdigtede gode gerninger, aflad, broderskab (6), gengæld og andet påfund gælder intet for Gud, og kan ikke skaffe os frelse, som mange vanvittige og skamløse præster og munke endnu lærer.

XXXIIIJ Artikel

Ligeledes siger og tror vi, at der kun er to veje at vandre efter dette timelige liv, en til helvede som alle vantro skal vandre, og en til himmerig som de troende skal gå, om skærsilden, som gerrige og dovne mennesker har opdaget og blevet rige af, kan intet bevises med sandhed i skriften.

XXXV Artikel

Om vigilier (7), messer eller højtideligheder, der holdes for vore afdøde brødre og søstre i Kristus, har vi intet i skriften. Men vigilier (som vi kalder at våge, holde vagt) de hylder de gamle forfædre, og er ikke de døde tilhjælp, men de levende til trøst, omsorg og lærdom. Lad os vise ringeagt for den timelige død og håbe på det evige liv og salighed.

13. Rette bisper og præster 36, 40

De evangeliske prædikanter tager afstand fra de mange praktiske områder som de katolske bisper og præster organiserede og bestemte over. De evangeliske præster er valgt af menigheden.

XXXVJ Artikel

Ret kristne bisper og præster (som er alle det samme) er intet andet end prædikanter og tjenere af Guds rene ord, hvilket de bør uddele og forkynde for almuen, under sjæls fortabelse, og de bør ikke befatte sig med verdens forretninger, pragt eller hovmod, ikke stride eller føre krigsfolk, ikke at være til doms, i konflikter eller i anden lignende

gerning, som ikke hører til deres embede. Men tværtimod bør de opgive både det ene og det andet, for de kan ikke fremstå med kristelige håb i begge sammenhænge.

14. Øvrighed 37

Der er her ikke tale om en luthersk fortolkning af fyrstens forhold til kirken, men alene om at der sættes grænser for den frihed som hvert kristens troende menneske skal have. Først senere kommer den klare opdeling i den verdslige og den kirkelige verden til.

XXXVIJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at alle mennesker, gejstlige (som vi kalder dem) eller verdslige hvilken stand de end er fra, bør være verdens fyrster og øvrighed underdanige i lov, skik og hvad som ikke er mod Gud, og hvad som opretholder menigheden. Gejstlige dekretter og privilegier, der er imod dette, de er ukristelige.

15. Skriftemål 38-39

Skriftemålet er til diskussion mellem de forskellige prædikanter. Det katolske krav om bod og gerninger afvises.

XXXVIIJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at den almindelige bekendelse, som vi her til dags har kaldt skriftemål, er nyttig for os til vor saligheds oprettelse, i hvilket vi af et ydmygt hjerte bekender os for Guds bedende nåde. Dertil og så det skriftemål eller den bekendelse, som vi gør overfor vor jævnkristen, hvilken vi har fortørnet, hvilken samme med det første er efter Guds befaling. Men det lønlige skriftemål (8) med de bestemte vilkår, der var tidligere, er ingen pligtig til at deltage i, mere end til et andet menneskets budt eller seett.

XXXIX Artikel

Ligeledes råder vi til at førend nogen går til at modtage det højværdige sakramente Kristi legeme og blod, at han efterprøver og ransager sin samvittighed efter skriftens bud, og går så til kirkens tjenere eller præst og giver for ham til kende sin begæring og tro,

om der mangler noget heri, eller han tvivler på noget. Begærer hans gode råd og undervisning og modtager af ham den evangeliske tilgivelse.

XXXX Artikel

Ligeledes tror og lærer vi at, i Jesus Kristus vor evige eneste præst, er vi alle kristne præster. Det er de som selv skal ofre til Gud, et levende taknemmeligt offer, prædike og bede etc. Men af disse præster skal udvælges med den kristne menigheds samtykke, de som for samme menighed skal prædike, administrere sakramentet og tjene ham.

XXXXJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at alle ørkesløse (3) munke, eller hvem de er, som er raske og føre, og som modtager den almisse, som fattige syge og faderløse børn skulle have, og løber omkring og tigger den simple almue med falsk forret. De skulle sættes i band efter skriftens tekst.

16. Billeder i kirken 42

Der er uenighed om de mange katolske billedfremstillinger i kirkerne og deres betydning. Men de danske prædikanter er tolerante og accepterer billederne, hvis de ikke bruges til afguderi.

XXXXIJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi også (så afguderiets årsager kan fjernes) at det var meget godt at der var ingen billeder eller efterligninger i forsamlingshuset (efter præstens, forstandernes og menighedens vilje og råd) som kaldes kirke. Kloge og rette kristne skades ikke om de bliver der. Men vanvittige og simple folk misbruger dem og bruger dem til afguderi, som vi har set og nu kender til.

XXXXIJJ Artikel

Ligeledes tror og lærer vi, at den rette hellige kristne kirkes og forsamlings hoved og forstander er alene vor saligheds Jesus Kristus, og intet andet væsen enten i

himmelen eller på jorden, af hvilket hoved Kristus al lov, sundhed og salighed, vederkvægelse og alt godt kommer i lemmerne som er alle kristne mennesker.

17. Afslutning

Conclusio

Disse nedskrevne artikler og alle, som vi her til dags har åbent prædiket og lært, er vi åbne til at fastslå og kristeligt forsvare først for Gud, så for al verden og for vor kæreste nådige herre, hans kongelige majestæt, hans nådes rigets råd, bisper og prælater og menig mand, lært og ulært, og vi vil bevise, at vi (med Jesu Kristi hjælp) i ord og gerninger er kristne mænd og ikke kættere, som de sande kættere, Gods ords og sandheds modstandere anklager os for at være uden al grund og ret påvisning. Vi vil ikke vige i Guds ords sandhed for nogen verdslig højhed, mægtighed, viden eller hellighed, hvad det end skal koste, men hvis nogen kristen kan undervise og bedre med Guds ord og den rene skrift, vil vi gerne sige til og rette os efter Guds ord og hans undervisning. Kan man ikke gøre det (som i sandhed ingen kan gøre), da vil vi fortsat forblive ved den forskrevne tro og lærdom, hvadenten Gud vil der skal komme efter etc... (9).

Noter ved Henrik Adrian

- (1) retviished – udtryk for retfærdighed
- (2) hussvalere – have omsorg
- (3) ørkesløshed – uvirksomhed, doven, ledig
- (4) udvortes – ydre, det vil sige at det ikke har trosbetydning.
- (5) ragelse – skrabsammen, snavs
- (6) broderskab – er her de sammenslutninger der sikrer forbøn og gudstjenester for de afdøde medlemmer. Derfor afvises de af de evangeliske prædikanter.
- (7) vigilier – sjælemesser, gudstjenester, der ofte sker aftenen før de store helgendage.
- (8) de evangeliske prædikanter skelnede mellem lønligt skriftemål (personligt skrifte) og det fælles skriftemål ved nadvermåltidet. Se Malmøbogen om skriftemål. Senere efter 1536 kræves det for at gå til alter, at man personligt har skriftet overfor præsten.
- (9) Originalen findes ikke mere, her regner man med at der er navne og underskrifter fra 21 prædikanter.

32B: Uddrag af reces for købstæderne, vedtaget af konge og rigsråd på herredagen i København 14 juli 1530

Teksten er trykt i *Politikens Danmarkshistorie Bd.5* (1963) s 522

...Om Guds ord og evangelium vil Vi, at den som har Nåde dertil, må klart prædike og lære det offentligt for det menige folk i alle Vore købstæder og andetsteds i hele riget, eftersom Vore undersætter, købstadsmænd i

Nørrejylland, med al flid har begæret det. Dersom nogen prædiker eller lærer andet end han kan bevise med den hellige skrift, da skal han selv være ansvarlig (stande i rette) derfor...

Kilde 33: Konflikten om Vor Frue kirke i København 1530

Konflikten mellem bisp Joachim Rønnow og bystyret i København spillede en central rolle for forholdet mellem kongen og rigsrådet. I forbindelse med herredagene i juli 1530 blev der aftalt en kontrakt mellem kongen, bisp og byrådet om, at Vor Frue kirke skulle være åben for både de evangeliske prædikanter og bispens præster (Kilde 21B).

I efteråret 1530 kom det til optøjer i byen, hvor borgerne krævede at katolikerne skulle forlade byen. Bisp indsluttede byen og krævede aftalerne overholdt. Derefter sendte byrådet følgende brev (kilde 33A) til kongen. Senere stormede borgerne under ledelse af Ambrosius Bogbinder Vor Frue kirke (se kilde 34A). Senere blev der i 1531 afholdt forhør herom (Kilde 33C). Et katolsk synspunkt på begivenhederne findes hos Povl Helgesen – se kilde 34A.

33A: København Magistrats brev til Frederik den Første 2. nov. 1530

Brev på gammeldansk. Findes i Knudsen: Joachim Rønnow (1840) s. 161. Trykt i Kai Hørby: Reformationen i Danmark. Gyldendal 1975 s 124-26. Oversat af Henrik Adrian.

...Stormægtigste konge, allernådigste herre, eders Nådes kongelige Majestæt takker vi ganske underdanigt for al gunst, nåde og godhed, som eders nådes højmægtighed altid på mange måder har bevist overfor os, for hvilken Gud den almægtigste vil give jeres kongelig Majestæt løn for evigt. Stormægtigste konge, allernådigste herre, eders nådes kongelige Majestæt skal vide, som eders Nådes kongelige Majestæt også vel husker, at eders Nådes kongelige Majestæt gjorde en kontrakt mellem bisp af Sjælland og os, som dette vedføjede skrift udviser ord for ord (1). Så skal eders Nådes kongelige Majestæt vide, at vore prædikanter prædiker og dagligt påtaler de latinske messer, sjælemesser og vigilier (2), og de siger, at det er ret åbenbar gudsbespottelse og foragt for Christi hellige

blod og død, og de anklager tit og ofte deres modpart for at forsvare deres messer... Af disse prædikener opvækkes vor almue imod de førnævnte messer og vigilier. De siger, at de ikke mere kan lide og tåle sådan gudsbespottelse og foragt her i eders Nådes kongelige Majestæts stad, og de trænger os daglig på halsen, for at vi skal standse og afskaffe sådan afgudsdyrkelse, dette kan vi ikke gøre imod førnævnte eders Nådes kongelige Majestæts vilje og samtykke. Og eders Nåde kongelig Majestæt lovede og tilsagde os på sammetid, at eders Nåde kongelige Majestæt ville skrive til os med det allerførste, hvorefter vi ville have os at adlyde, hvilket skrift vi endnu ikke har fået fra eders Nåde. Vi beder derfor eders Nådes kongelige Majestæt underdanigt, ydmygt og ganske gerne om, at eders Nådes kongelige Majestæt

vil skrive til bispem af Sjælland, at han vil handle og ordne det således, at hans kapitel (3) i København vil holde op med samme messer og vigilier, indtil der afgøres en endelig reformatz (4) derpå, enten i kejserriget eller i Danmark. Dette fordi vi des tryggere kunne undgå splid, bulder og oprør og få des bedre enighed og samdrægtighed med vor almue, eders Nådes kongelige Majestæt og os fattige mænd til stor trøst og varig tilstand. For hvis, det Gud forbyde, der skete noget, at vi da skulle være i to dele, hele riget og os alle sammen til evig skade og fordærv.

Allernådigste herre. Vi frygter også meget, dersom sådan falsk ugudelighed ikke afskaffes, fordi der her således dagligt prædikes imod, at disse kanniker og præster i Vor Frue kirke måtte ske nogen overlast der. Her er mange kumpaner i byen, både bådsmand, fiskere og andre håndværkssvende såvel som borgere, som vi ikke kan regere i denne sammenhæng, for de er alle sammen tilhængere af Guds ord og er imod den papistiske handel og regimente. Hvis de gjorde førnævnte kanniker og præster nogen overlast, da ville vi komme i en stor strid og fejde med bispem af Sjælland og dersom det skete (det Gud forbyde) ville eders Nådes

kongelige Majestæts og rigets fjender få stor støtte og mod deraf til at kriges hårdere mod eders Nådes kongelige Majestæts rige og fyrstendømmer. Allernådigste herre og konge, hvis bispem af Sjælland ikke vil tillade, at samme hykleri skal afskaffes, da beder vi underdanigt og ydmygt eders Nådes kongelige Majestæt med al den styrke og magt eders Nåde kongelige Majestæt har fra Gud at sende eders Nådes kongelige Majestæts fuldmægtige herhen, forat indsætte andre i vort sted, og at vi må høre op med vores befaling (styre)...

Noter ved Henrik Adrian

(1) se 21B

(2) vigilier – dødsmesser, de nævnte messer er alle katolske messer for at sikre vejen til frelse.

(3) Vor Frue kirke i København var ligesom domkirkerne og nogle andre store bykirker (fx Haderslev) tilknyttet et kannikesamfund af præster, der var aflønnet af ejendomme, godser og gårde, der lå i selve byen eller som lå i omegnen. Kannikerne dannede et fællesskab om administrationen og kirkens gudstjenester og om den undervisning, der ofte var knyttet til den.

(4) reformatz – betyder i samtiden den samlede kirkeordning, som alle afventer bliver gennemført af et kirkekoncil eller ved en generel aftale. Begrebet bliver også anvendt som den evangeliske kirkeordning (fx i Malmø), der er gennemført i praksis.

33B: Kontrakt om gudstjenesten i Vor Frue kirke

Kontrakten er vedlagt brevet til Frederik den Første 2. november 1530.

Findes i Knudsen: *Joachim Rønnow* (1840) s. 164. Trykt i Kai Hørby: *Reformationen i Danmark*. Gyldendal 1975 s 126-27.

...Ligeledes skal der således holdes i Vor Frue kirke i København, som herefter følger så længe indtil der bestemmes en anden aftale om etc.

Ligeledes skal og må kannikerne i Vor Frue kirke læse og synge og sige latinske messer, som de har gjort til denne dag. Dog således, at de evangeliske prædikanter skal prædike deres Guds ord og fremsige dansk messe om søndagen.

Ligeledes skal ingen kanniker eller præster i København formindskes i deres jordskyld eller rente (1).

Ligeledes skal ingen kanniker eller præster overfaldes eller behandles uretmæssigt på nogen måde.

Ligeledes skal ingen kanniker eller præster gøre noget mytteri blandt almuen på nogen måde imod Guds ord.

Ligeledes har nogen præst et forleningsbrev på noget len, da skal hans rente ikke tages fra ham, mens han lever i København, som

borgerne der sammesteds har at forlene. Når de præster dør og afgår, som har sådanne borgeres forlening, da må borgerne lægge og anvende samme rente til anden Guds tjeneste, hvor det kan dække.

(Uden på med en samtidig håndskrift):
Ceremonier som skulle holdes i Vor Frue kirke i København.

33C: Forhør af medlemmer af Københavns magistrat efteråret 1531

Trykt på gammeldansk i Kai Hørby: *Reformationen i Danmark* (1972) s 127-28. Oversat af Henrik Adrian.

Ligeledes sagde Per Kempe, at han intet kender mere til det, end da bispen og borgerne blev forligte, da ville Rasmus Bager og Kort Berman, at således skulle det ikke være. Ligeledes vidnede Per Jørgensen, at Ambrosius Bogbinder på det tidspunkt sagde, da der kom trætte mellem bispen og byen København, at han havde 300 på hånden, og at de vel fik en herre, der ville forsvare dem, dersom kong Frederik ikke ville, og at han frygtede, at den prædikant mere ville prædike til gode for kong Christian end for vor Nådige herre. Ligeledes vidnede Anders Hallager, at Ambrosius sagde, dengang da der kom strid mellem bispen og København by, at dersom vor Nådige herre ikke ville forsvare dem, så fik de vel en herre. Ambrosius Bogbinder sagde på det tidspunkt, at han havde 300 borgere på hånden som havde frasagt sig med ham. Og på det tidspunkt kontrakten blev læst på rådhuset, da sagde Kort Berman og Rasmus Bager, at hvis prædikanterne ikke måtte prædike Guds ord, så begærede de at

måtte forlade byen. Anders sagde, at der var en munk hjemme hos ham der sagde, at de ikke måtte indlade flere landsknægte end en fænnike i byen, så borgerne var dem tilstrækkeligt stærke.

Ligeledes vidnede Ambrosius om Rasmus Bager og Kort Berman ligesom Andreas Hallager.

Ligeledes vidnede Tamis Guldsmed, at han intet vidste om denne begivenhed.

Ligeledes vidnede Laurits Jenssen, at dengang da kontrakten blev aftalt mellem bisperne og borgerne, da sagde Ambrosius, at han ville blive ved det hellige evangelium, og han kendte 300 borgere på sin hånd, der havde frasagt ham...

(En del andre vidner, som Tam Listemager, Oluf Skriver, Jens Perssen, Pouil Hanssen, Mester Hans Wynck, Christiern Æggesen, Tam Brygger, Rasmus Kedelsmed, Henrik Trommeslar, blev afhørt. Men enten viste de intet, eller også sagde de det samme – kun mindre udførligt fremsat – som de tidligere afhørte vidner.)

Kilde 34: Povl Helgesen: Uddrag af Skibykrøniken – om stormen på Vor Frue Kirke og Kristiern den Andens tog til Norge og hans fængsling

Povl Helgesen var karmelittermunk og blev i 1511 leder af Karmelitterhuset i København og blev samtidig lektor ved Københavns Universitet. Mere om Skibykrøniken og Povl Helgesen, se kilde 8 og biografi.

34A: Stormen på Frue kirke, Hans Tavssøn og roskildebispens Joachim Rønnow.

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 135-42

Tekst i kursiv er randnoter til selve teksten.

Den forfærdelige vanhelligelse af Vor Frue kirke i København.

I det herrens år 1531, på den tredje juledag, som er indviet til den hellige evangelist Johannes, styrtede nogle lutheranere fra København, grebet af et utroligt raseri og vanvid, ind i Vor Frue kirke, som er den største og ypperste kirke i denne by, og vanhelligede den med deres kirkerøverske hænder. Først omstyrkede de alle helgenbillederne, spyttede på dem, slog dem med næveslag og spottede dem med forargelige skældsord, mens de sønder slog dem med deres økser, og derpå trængte ind i koret, hvor de fuldstændig ødelagde kannikestolene og alt panelværket. Højaltret forblev dog uskadt, da byfogeden forsvarede det med fare for sit liv, man alt andet blev vanhelliget: man gik endog så vidt, at man sønderrev bøgerne. Men de skældsord og forhånelser, hvormed Kristi præster og i det hele taget alt, hvad der er helligt i vor religion, overdængedes, har jeg ikke lyst til at fortælle; thi det overgår alt, hvad man kan forestille sig. Men de folk, der fornemmelig var ophavsmænd til dette kirkerov, var, efter hvad man sagde, en mand ved navn Ambrosius, som den gang var borgmester, en stilling som han kort efter mistede, fordi han var mistænkt for forræderi (1), Konrad med øgenavnet Køkkenfedt (2), Anders Guldsmed (3), Vilhelm Ronge, Hans Sort, Rasmus Bager (4), Skipper Thøger, Herman Røling, Jacob Pottemager og Peder Guldsmed. Dette var jo imidlertid folk uden forstand, uden fornuft, ja uden klogskab, mennesker, der helt havde opgivet sig selv og desuden var berygtede for

mange forbrydelser, tildels nedsunkne i den dybeste gæld, ugudelige mod Gud og spottere af alt helligt og guddommeligt, og da de havde vendet sig helt til at slutte sig til oprørets sande ophavsmænd, Hans Tavssøn, dette udyr blandt alle udyr, hvis tunge også er det skamløseste, man kan tænke sig. Så holdt de derfor hemmelige rådslagninger og samlede en stor skare af pøblens værste bæreme: thi det skulle jo have udseende af, at der ikke var nogen bestemt ophavsmænd til så stort et kirkerov, til hvem man kunne holde sig for så stor en forbrydelse. Denne skare af forvorpne skalke hørte næppe nok ved nattens frembrud op med sin kirkerøverske vanhelligelse, og uden tvivl havde de fortsat om natten, som de havde begyndt om dagen, hvis ikke forbrydelsens rænkesmed, Hans Tavssøn (som havde holdt sig skjult hele dagen igennem), i sidste øjeblik var kommet til og med nød og næppe havde fået dem til at holde op. Således viste det sig ved klare kendsgerninger, at det er lettere at ophidsede afsindige mennesker end at holde dem i ave, når de er ophidsede. Også lutheraneren Peder Kempe var borgmester, da denne vanhelligelse fandt sted, og da han hverken kunne gøre sig bemærket ved høj byrd, fremtrædende dygtighed eller iøjnefaldende klogskab, man dog ville være noget, så søgte han at vinde sit adelskab ved denne berygtede forbrydelse og mange andre lignende kirkerøverske gerninger (5). Efter dette kirkerov lagde man mærke til en stor ubestændighed i Hans Tavssøns gerninger: kættere er jo nemlig altid et ubestændigt folkefærd. Thi i sin tale hævdede

han først dette forbryderiske kirkerov til skyerne og ytrede, at det fortjente løn til evig tid og var en gerning, som fornemmelig sømmede sig for evangeliets mænd. Men da han erfarede, at det gode parti i stadens råd var blevet i høj grad forbitret over dette kirkerov og truede med hårde straffe, ja endogså begyndte at lægge hånd på nogle af kirkerøverne, så fik talen en anden lyd. For at gøre øvrigheden tilpas råbte han da højt på, at det var en umådelig forbrydelse som her var fuldbyrdet, og at den ikke skulle udsones med almindelige straffe, men kun med galge og hjul, og på grund af denne ubestandighed ville mange været faldet fra ham, hvis de ikke var blevet hindret heri af den ugudelige ed hvortil mange ved djævelens snarer i den grad var bundet, så at de aldrig kunne løsrive sig fra partiets love (6). Men efter at kirken således var blevet vanhelliget, blev den straks lukket, og således ophørte al gudstjeneste i den, så at den hverken stod åben for lutheranerne eller de rettroende, og den stod lukket omtrent i et helt år, nemlig lige til den...i det herrens år 1531 (7). Da blev den nemlig endelig åbnet efter nogle rigsråders befaling og samtykke, som i de dage opholdt sig i København, men det kostede møje nok, uagtet den valgte biskop af Roskilde dog trængte stærkt på og forlangte, at den atter skulle åbnes; men alle lutheranerne, og især Hans Tavssøn, stadens første prædikant, kæmpede med lige så stor iver imod. Hvad der nemlig mest syntes at have vakt deres forbitrelse, var den omstændighed, at kirken blev åbnet på de vilkår, at den ikke måtte stå åben for lutheranerne og for deres gudsyndelse, men kun for de rettroende. Dette vakte også et ikke ringe anstød hos den kirkerøverske konge og stor græmmelse hos rigshofmesteren, den mest kætterske af alle kætterne (8); thi alt hvad der nogetsteds i Danmarks rige fandtes af lutheri, kunne takke deres mod al lov og ret stridende beskyttelse for sin trivsel. Men der havde heller ikke været nogen anden grund til, at Joakim Rønnov, som da betragtedes som udvalgt biskop af Roskilde (9), med vold og magt var blevet indtrængt

som biskop med ophævelse af kapitlets frie valgret, end at lutheriet ved hans hjælp skulle få indpas i hele Sjælland. Thi da kongen så, at han ikke kunne få sit forlangende igennem, at man skulle tage hans egen søn, som endnu var et spædt barn, til biskop i Roskilde, for at han deraf kunne danne sig en fyrstelig stilling (10), så indtrængte han af had til hele gejstligheden, mod hvem han var i høj grad ugunstig stemt, med vold og magt den førnævnte Joakim Rønnov i bispedømmet, efter at han først havde modtaget en stor sum guld af ham; han vidste nemlig, at denne mand besad et ustyrligt og voldsomt sind og var meget gunstig stemt for det lutherske parti. Men da den kirkerøverske fyrste mærkede, at samme Joakim Rønnov, da han først havde fået bispedømmet i sin besiddelse, havde skiftet mening, og var blevet lidt mere kirkeligsindet, end kongen havde ventet (skønt han dog var mere verdslig, end det sømmer sig for en biskop eller var til gavn for kirkens sager), så følte kongen græmmelse og rigshofmesteren fortrydelse over, at man nogensinde havde betroet ham styrelsen af Roskildekirken. Men hvorledes det gik for begge parter (11), vil fremgå af følgende...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Ambrosius (Bogbinder), søn af Hans Bogbinder, hvor Christian den Anden som 6årig for en kort tid var anbragt. Ambrosius stod i stadig forbindelse med Christian den Anden og var borgmester i København fra 1529. Han blev fjernet fra sin stilling i 1531 sikkert fordi han fastholdt kontakten til kong Christian. Han blev atter borgmester under Grevens Fejde.
- (2) Kort Berman (se kilde 21) var rådmand 1529 eller 1530 og blev fjernet fra stillingen i 1531.
- (3) Rådmand, fjernet fra stillingen 1531.
- (4) Rådmand, fjernet fra stillingen 1531.
- (5) Peder Kempe, borgmester valgt af borgerskabet i 1527.
- (6) Forfatteren hentyder til at den kendte Malmø-borgmester, Jørgen Kock, fik adelsskab af Frederik den Første.
- (7) Kirken blev genindviet 15 november 1531 ved en stor højtidelighed, det var bispen der forrettede indvielsen.
- Baggrunden var et møde af de sjællandske rigsråder, hvor de skulle forberede sig på Christian den Andens tilbagekomst. De vidste endnu ikke at han var taget til

Norge med sin flåde. Oplysningen findes i en efterretning i en forsvundet matrikel fra Københavns Universitet, kilde: A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 139 note 3.
(8) Mogens Gøye
(9) Forfatteren er kritisk overfor valget, ”betragtedes som udvalgt biskop”.
(10) I 1520erne overtog fyrstelige personer i de nordtyske områder nogle af de katolske bispedømmer og bliver ”fyrstebisper” og ophæver derved

forbindelsen til paven og bliver verdslige herrer og samtidig underlægges kirken fyrsten. Frederik den Første havde 4 sønner: Christian (hertug af Slesvig-Holsten, født 1503), Hans (født 1521, det katolske parti ønskede ham som konge i Danmark 1533), Adolf (født 1526) og Frederik (født 1529). Det må være de sidste to der her er tale om, måske den nyfødte Frederik.
11) katolikkerne overfor protestanterne

34B: Kristiern den Andens tog til Norge og hans fængsling. Povl Helgesens vurdering af kong Kristiern og Odensebispens Knud Gyldenstjerne

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 142-51

Tekst i kursiv er randnoter til selve teksten.

...Efter at kong Kristiern, den berygtede tyran, to gange forgæves havde forsøgt med våbenmagt at genvinde Danmarks rige, hvorfra han var blevet forjaget ved Guds retfærdige dom, så fik han nu i dette samme år (12) stort håb om at genvinde sit rige og forsøgte nu for tredje gang, hvad der ikke tidligere var lykkedes (13). Efter at have udrustet en stor flåde og samlet en vældig hær, sejlede han altså ud fra Holland, og efter længe at være omtumlet på havet og efter også at have mistet mange af sine skibe ved skibsbrud, ankom han endelig ved Mortensdags tider (= omkring 11. november) til Norge, dette tilflugtssted for fortvivlede mennesker (14), hvor han længe vaklede mellem håb og frygt, uvidende om, hvor han endelig skulle vende sig hen. Han lod derfor en besætning blive tilbage for at belejre Akershus fæstning og indtog derpå med sin øvrige styrke en borg ved navn Karsborg i det landskab som sædvanlig kaldes Viken. Her blev hele besætningen nedhugget, hvorpå han en enkelt gang kæmpede med svenskerne og nogle få danske i en for dem uheldig kamp ved Lødese; men da den sejr, han her vandt, hverken skaffede ham synderlig hæder eller svarede til hans forventninger, og desuden befalingsmanden på Bohus, hr. Klavs Bilde (15), mens kongen selv kæmpede ved Lødøse, havde opbrændt den lejr, kongen havde i Kongshelle by, og da det gik på samme måde

med de lejre, han i den følgende tid var i færd med at opslå i Marstrand og Oddevald (16), så besluttede han med de tropper, som krigen og hungersnøden havde levnet, at vende tilbage til Oslo by, hvor han var landet ved sin første ankomst til Norge. Her forblev han en tid lang og fik imidlertid nogen tilvækst til sin styrke, derved at, at nogle biskopper og adelsmænd i samme rige sluttede sig til ham: thi da lutheriet havde grebet om sig, så de sig i deres fortvivlede stilling nødsaget til til at slutte sig til ham, hvad enten vilkårene var gunstige eller ugunstige (17).

Den af ulykker hjem søgte kong Kristiern II styrtes ved svig og forræderi i endnu større ulykker.

I det herrens år 1532 holdtes der i april måned en almindelig herredag i København, på hvilken der skulle rådslås om, på hvilken måde man kunne drive kong Kristiern ud af Norges rige, hvor han var trængt ind på fjendevise og som han allerede for en stor del havde i sin magt. Men da Gud, som på en gang er retfærdig og barmhjærtig kæmpede for de danske, opnåede de en uventet sejr. Thi en mand ved navn Knud Henriksøn (18), der var udvalgt biskop i Odense og sædvanligvis kaldes Gyldenstjerne, blev sat i spidsen for de danskes hær, der blev sendt mod kong Kristiern i Norge. Skønt han var kong Kristiern overlegen i våbenstyrke, vovede han dog ikke at afgøre sagen ved våbenmagt,

således som det var ham befalet såvel af kongen selv som også af rigets råd (19), men han fattede den tanke, ved list og svig at besnære den listige og svigefulde konge; thi han nærede mistvivl om at kunne overvinde ham med våben; men det havde dog været meget let, dersom hans mod havde været lige så stort, som hans tropper var uovervindelige. Da man derfor tilbød kong Christian mindeligt forlig og fredsvilkår, lod kongen sig med lethed føre bag lyset: thi han var ikke blot nedbøjet af ulykken, men hans magt og krigsstyrke var også svunden stærkt ind. Af 6000 mand var der næppe halvandet tusind tilbage, i det havet, hunger, sygdom og sværd ifølge Guds retfærdige dom på engang sammensvor sig og heftigt kæmpede mod kong Kristierns grusomhed, fordi han aldrig har lært at føle barmhjertighed. Efter mange kunstgreb og rænker fik man derfor endelig med nød og næppe kong Kristiern overtalt til at gå ind på den svigefulde plan, på det vilkår, at han efter at have opløst sin hær, der gennem kong Frederiks lande skulle drage tilbage til Tyskland, alene med få ledsagere og alt sit gods skulle stige om bord i et skib og sejle til Danmark for at underhandle med kongen og rigsrådet om, på hvilken måde der kunne indgås et varigt forlig, og dersom han ikke kunne opnå et sådant efter sit ønske, skulle det stå ham frit for at sejle bort igen, enten til Holland, hvorfra han var sejlet ud (20), eller til en anden provins af Tyskland, hvilken han anså for bekvemst for sig, efter hans eget frie valg. Da man endelig kom til Københavns red, så talte man ikke længere om nogen fredsunderhandling; men man rådslog ivrigt om, hvorledes man kunne bryde den pagt, der nylig var indgået med den førnævnte biskop af Odense. Man brød da så pagten mod kongens vilje, efter hvad man fortalte, og uden rigsrådets samtykke; thi efter deres befaling og indvilligelse havde den førromtalte Knud fået fuldmagt, ikke til at slutte fred, men til at føre krig med kong Kristiern (21). Dog var det mere ifølge kong Frederiks personlige vilje end efter rigsrådet råd, at pagten blev brudt. Thi kong Frederik

selv anså det ingeniørligt for sikkert at indgå en pagt med en så troløs fyrste. Efter at man således havde ført kong Kristiern i fælden, der selv var kommet for at føre andre i fælden, og ligeledes – ikke uden at pådrage sig mistanke for troløshed hos fremmede folkeslag – havde brudt det lejdebrev, ifølge hvilket han havde støttet på, at den indgåede pagt ville være sikker nok, så førtes han tilsidst til Sønderborg slot på øen Als for der at sættes i fængsel og for at forvares et sted, som man anså for det sikreste, indtil man havde taget yderligere beslutning om, hvorvidt han skulle holdes i forvaring eller dræbes. Men den skat, som kong Kristiern havde ført med sig, blev på over 50 vogne straks bragt til en borg i hertugdømmet Slesvig ved navn Gottorp, hvor dengang det nye kongesæde var, til det største tab for Danmarks rige, men til umådelige fordel for hertugdømmet Holsten, af hvilket hele Danmarks fordem så frie og uafhængige rige på denne måde i lang tid syntes at være blevet et skatteland (22). Heller ikke kan man andet end deri se en hemmelig rådslagning af det guddommelige forsyn, der afvejer sine domme med så stor retfærdighed, at den troløse konge blev forrådt af den troløse formummede skinbiskop; det låg passede godt til sin gryde (23). Thi han, som aldrig havde holdt sit ord mod nogen, fortjente med rette den straf af Gud, at man heller ikke holdt sit ord mod ham, som nylig selv var faldet fra og havde forladt Guds veje. Thi førnævnte Knud, der nu ikke mere burde kalde Gyldenstjerne med Blystjerne, havde ved onde kunstgreb opnået sin bispeværdighed. Ved svig og rænker havde han nemlig undergravet sin egen formand hr. Jens Andersøns stilling (24), en mand der altid viste sig standhaftig i troen. Det var derfor ikke af Gud, at han var blevet valgt til biskop; men af den kirkerøverske konge, der lod sig bestikke af en stor pengesum, var han med vold og magt blevet indtrængt, hvorpå han straks faldt fra den lydighed, han skyldte den hellige og almindelige kirke, og blev det lutherske kætterske skændigste tilhænger og en

kirkerøversk krænker af alt, hvad der er helligt i den kristne religion.
Knud Lutheraner, biskop i Odense, begår et grueligt tredobbelt forræderi.
Og ved et grueligt tredobbelt forræderi skamskændede han tilsidst sit navn. Først blev han forræder mod Gud, idet han ved sit frafald overgav alle hans heligdomme, hvis beskyttelse og bevaring han havde påtaget sig, til de lutherske kætters vanhelligelse. Derpå blev han forræder mod sin rettroende forgænger i bispeværdigheden, mod hvem han hverken holdt den hellige ed, han havde svoret, eller det af ham selv beseglede brev, der var udstedt ved overdragelsen. Og tilsidst blev han forræder mod kong Kristiern, hvem han ligeledes under et løfte som ed og ved forseglede brev havde lovet fri afsejling, dersom der ikke viste sig noget håb om afslutningen af en varig pagt. Thi selv mod den grummeste fjende plejer dog selv hedninger at holde deres ord, ligesom kristne. Og uden tvivl havde man holdt det givne ord, hvis samme Knud frejdigt og fast havde stået på den ed han havde svoret, og det brev han havde sat sit segl under. Thi da kong Kristiern gik ombord på skibet, skal samme Knud have sagt til de omkringstående: ”Nu er han forrådt, som selv havde så travlt med at forråde alverden”, en ytring som hans sind, der var sig det længe overlagte forræderi bevidst, åbenbart plaprede ud med mere med sandhed end med overlæg. Derfor blev i følge Guds retfærdige dom den forræderiske fyrste forrådt, der skulle forrådes af den forræderiske biskop, for at alle dødelige kunne indse, hvorledes det guddommelige forsyn plejer at bruge visse menneskers ondskab til sin egen hæders forherligelse, hvorved det selv for nærværende tid kan straffe kirkerøversk vold og grusomhed. Men dersom kong Kristiern med kraft og iver havde efterlignet sin fader i fromhed, oprigtighed og troskab, så ville han ikke til så stor skam for sig selv og til så stor skade for de danske på en så vanærende måde være blevet udjaget af sit rige. Nu har alle fyrster og mægtige mænd i ham et eksempel til

advarsel; thi derved, at Gud selv har vist sig som den mægtigste hævner af hans kirkerøverske og vidt berygtede voldsfærd, er de jo blevet mindet om, at de skal afholde sig fra kætteri, troløshed og grusomhed, og hvor meget de end selv tidligere havde lidt under forvirringen, trængslen og ulykken, havde de dog vist sig som tåbelige efterlignere og derved gjort sig delagtige i forbrydelserne. Heller ikke er der noget, der mere har styrtet kong Kristiern ned i alle forbrydelsers sumphul end lutheriets troløshed, dette ophav og denne spore til alt ondt. Efter at han nemlig en gang havde afsvoret denne i kejser Karls hånd (25), sluttede han sig dog atter for anden gang til den, tilskyndet hertil af forbryderiske menneskers råd og da navnlig af en vis Povl Kempe (26), der efter at være blevet hans kansler for løs mod alt, hvad der var helligt i den kristne religion, med større gudbespottelse og med hvassere tunge end Luther selv. Alligevel er der endnu visse afsindige fyrster, som forblindede af had og gerrighed anser denne troløshed og dette allermost pestbefængte kætteri for at være den højeste guds frygt, og som i deres fuldstændige mangel på sund sans og i deres døvhed overfor enhver påmindelse af den hellige skrift ikke angang lader sig bevæge til anger ved disse afskrækkende prøvelser, hvormed den guddommelige mildhed, til opbyggelse for os alle, allerede i mange år havde lagt sin vrede for dagen mod kong Kristiern, som alle let kunne blive enige om var den største af alle tyranner, og i fremtiden vil gøre det endnu mere, hvis han ikke endelig engang kommer til besindelse...

Noter ved Henrik Adrian:

(12) 1531

(13) første gang var i 1523 (under Københavns belejring), anden gang i 1525-26 (under Søren Norbys indfald i Skåne og det skånske oprør) – begge gange samlede Christian den Anden og hans tilhængere lejetropper i Nordtyskland, men uden at det kom til betaling af tropperne og de blev derfor atter spredt, inden det kom til et angreb på Danmark

(14) udtrykket ”fortvivlede mennesker” dækker over at Norge i flere perioder var opholdsted for flygtninge og

sørøvere, kilde: A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 142 note 4.

(15) Klavs Bilde – var en af Christian den Andens hærførere i angrebet på Sverige 1520, han fik ridderslaget ved Christian den Andens kroning i Stockholm 1520, blev rigsråd både i Danmark og Norge og blev Frederik den Førstes lensmand på Bohus slot. Han spillede en vigtig rolle i at få den svenske konge Gustav Vasa til at opgive Viken (området omkring Oslofjorden) til Danmark i 1530.

(16) De nævnte lokaliteter ligger i Bohuslen eller tæt ved – det sydligste område af Norge, der med Uddevalla (Oddevald) rakte ned til fæstningen Bohus med byen Kungälv (Kongshelle), kort herfra på den svenske side af Götaelven lå byen Lørdøse, der var den svenske by i middelalderen, der gennem Göta elv havde forbindelse til Kattegat.

(17) Ifølge oversætteren A. Heise er skildringen af begivenhederne i Bohus len i enkeltheder ukorrekte og uklar, kilde: A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 143 note 2.

(18) Knud Henriksen Gyldenstjerne blev udvalgt bisp i Odense sammen med Jens Andersen (Beldenak) i 1527-29, hvorefter han selv overtog bispedømmet. Han gennemførte kort efter en evangelisk kirkeordning i Fyns stift med hjælp af prædikanten Jørgen Jensen Sadolin fra Viborg, der i de perioder hvor bispem arbejdede for Frederik den Første overtog bispedømmet på Fyn og sikrede den evangeliske kirkeordning. Den negative omtale af ”Knud” hos Povl Helgesen er således ikke tilfældig.

(19) Det lykkedes ikke for Christian den Anden at indtage Akershus (ved Oslo) under Mogens Gyldenstjerne (Knuds broder) og selvom mange norske adelige og bisperne sluttede op om kongen, lykkedes det at få forsyninger og mandskab frem til Akershus. Flåden under Knud Gyldenstjerne havde fuldmagt til på enhver måde at sikre Norge for Frederik den Første. Der var i samtiden diskussion om forhandlingerne mellem Knud Gyldenstjerne og Christian den Anden og det lejdebrev som blev udstedt. Peder Skram og Wilken Steding, der var knyttet til den opsendte danske flåde havde fungeret som mellemmand til Frederik den Første, men nåede ikke frem til Oslo inden

forhandlingerne var afsluttet. Derfor var aftalen med lejdebrevet alene på Knud Gyldenstjernes ansvar, Peder Skram nægtede at underskrive det, da han ankom med ordrer fra Frederik den Første. Selve teksten hos Povl Helgesen er skrevet før Grevefejdens udbrud, hvor de forskellige breve og selve lejdebrevet først blev offentligt tilgængelige trykt af grev Christoffer af Oldenburg..

(20) Lejdebrevet er dateret i Oslo 1 juli og blev medbragt af Hans Mikkelsen, da han ikke fulgte Christian den Anden til København, men drog til Nederlandene. I lejdebrevet står der at Christian den Anden kan vende tilbage til Norge.

(21) Der er kort redegjort for forløb og forhandlinger om ”Christian 2.s endeligt” i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie Bd 7 s 165. En langt mere udførlig og omhyggelig beretning, der bygger på de samtidige kilder findes i Danmarks Riges Historie Bd III 1481-1536, 2.bog, s 325-336 af A.Heise (1905).

(22) Frederik den Første styrede sine riger fra Gottorp i Slesvig, Povl Helgesen overdriver den holstenske udplynning og de skatte Christian den Anden medtog i fangenskab.

(23) Et samtidigt ordsprog er anvendt her.

(24) Der er en biografi af Jens Andersen (Beldenak) i Fortælling 25, biografi 6. Han var pavelig godkendt biskop, havde mange stridigheder med adelige på Fyn, var i konflikt med Christian den Anden og blev fængslet i flere omgange, deltog i Stockholms blodbad og blev for en kort periode statholder i Stockholm. Vendte tilbage og blev atter fængslet og blev frigivet under Frederik den Første, hvor han fungerede videre som bisp i Odense. Kongen indsatte den tidligere kongelige sekretær, den adelige Knud Gyldenstjerne som medbiskop i 1527, og i 1529 opgav Jens Andersen sin bispstilling.

(25) Christian den Anden måtte afsvære sin lutherske tro, og han lovede i et brev til kejseren (februar 1530) at han ville leve efter den katolske tro og efter sin genindsættelse ligeledes holde alle sine riger til den katolske tro. I juni 1530 i Augsburg afsvor han sit lutherske kætteri i kejserens og en pavelig legats nærvær.

16. Biografi - Knud Henriksen Gyldenstjerne

var bisp på Fyn (Odense) 1529-36, fik en gejstlig uddannelse og magistergrad og blev knyttet til Christian den Andens kancelli 1520. Var her tæt knyttet til bisp Ove Bille og fulgte ham og Mogens Gøye i forsøgene på at skabe aftaler mellem den jyske adelsopposition og kongen, men sluttede sig derefter til Frederik den Første. Han blev straks udnævnt til rigsråd og blev nogle år

efter af Frederik den Første indsat som medbiskop til Jens Andersen (Beldenak) i Odense, og da han trak sig tilbage blev Knud Gyldenstjerne udnævnt til biskop for Fyn 1529 uden pavelig bekræftelse. Han var leder af den kommission, der forhandlede med Christian den Anden i Norge 1531-32 og var hovedmanden bag det lejdebrev som blev brudt, da kongen blev sat i fængsel i Sønderborg.

Under sit fravær fra Fyn hjalp Jørgen Sadolin fra Viborg ham med stiftets forhold og gennemførte en evangelisk kirkeordning. Han støttede ikke rigsrådet og de andre bisper under herredagen 1533 i København efter Frederik den Førstes død, og han forlod København sammen med Mogens Gøye og Erik Eriksen Banner. Han sluttede sig til hertug Christian under Grevens fejde og sikrede på et møde i Hjallelse juli 1534, at den fynske adel sluttede op om hertug Christian. Han måtte forlade Fyn, da grev Christoffer hurtigt erobrede Fyn. Hans bispestol blev da overgivet af grev Christoffer

til Gustav Trolle. Efter slaget ved Øksnebjerg 1535, hvor grev Christoffers hær blev slået, Gustav Trolle hårdt såret og døde, og grev Christoffer måtte opgive Fyn, fik han bispestolen tilbage, men blev fængslet i 1536 ligesom de andre bisper. Han blev allerede løsladt et år senere og efter et rigt giftermål blev han en hovedrig godsejer. Han blev ikke på ny medlem af rigsrådet og døde i 1560.
Kilde: Poul Bagge i *Dansk Biografisk Leksikon* 3.udg 1979-84

Kilde 35: Hans Tavsens mod Povl Helgesen (1531). Efterskrift i uddrag

Efter herredagen i København 1530 udkom der skrifter, hvor både Povl Helgesen og Hans Tavsens argumenterede mod hinanden. Povl Helgesen udgav et skrift om messen, der forsvarede den katolske offermesse – dette skrift findes ikke mere.

Hans Tavsens udgav i 1531 ”**Suor til den falske og vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then papistiske Messe**”.

I en efterskrift til læseren i teksten med svar om messen forklarede Hans Tavsens sin opfattelse.

Teksten er trykt s 159-163 i Hans Tavsens: Småskrifter (1870) redigeret af H.F.Rørdam. Uddraget, der er benyttet her, findes i Kai Hørby: Reformationen i Danmark. Gyldendal 1972 s 103-106. Teksten er oversat fra gammeldansk af Henrik Adrian.

Til læseren

Alle fromme læsere, ønsker jeg Hans Tavsens, nåde og fred med Jesus Kristus.

Disse mine svar, kære fromme læsere, har jeg nu opstillet om L. Povls bog (1) om messen, idet jeg gerne ville vente på og vogte hans gensvar, som han nu har ladet udgå af trykkeriet og fylder sin bog og undervisning om messen, til hvilken han krævede samme svar af mig. Og det er også en kunst, der tilhører ham og hans lige, de anvender den til at til at overraske en anden, havde jeg således villet og taget ham med fordel, som han nu gør ved mig, da kunne jeg vel for længe siden have ladet mine svar udgå på tryk, de var klar i advent før jul førend nu hans bog med den bagtalelse er nyligt udkommet.

Ja gode mand, han føler vel, at han ikke har kraft nok til at komme frem med det, som han

har for, derfor indfører han vrøvl og snak og løst sladder for sine læsere med sådan en bagtalelse, at han dermed vil gøre mig og min gennemskrivning fjendsk og vederstyggelig for de samme læsere, så at hver skal vide, førend mine egne svar kommer frem, at jeg har intet andet har at fare med end løgn, bagtalelse, spot, blodig og grov spøg, skældsord og horesprog, fordi jeg er ikke andet end en glad hovmodig tyran, en tåbelig vanvittig dåre og en æresløs skalk(2) etc. Så at man må vide, at tage sig agt for mine ukristelige svar og lader så L. Povl have ret, uden at have lyttet til mig. Det er det første tegn på L. Povls ånd og høje himmelske forstand, som hans tilhængere roser så højt. Og over alt, lader han sig med sin ugudelige ånd skammeligt bemærke, med de store åbenlyse løgne han lyver mig på, som hvert

front menneske skal tænke på, der vel med retsind vil læse begge vores skrifter, og ved at sige noget om min prædiken, besynderlig den store og skammelige løgn han tilskriver mig, om det højværdige alters sakramente, og fører mig så med sit eget lønagtige digt til hver mand, som om jeg skulle være i den forgiftede mening og spotsk siger at kristne mennesker skulle ikke forvente sig noget andet i samme sakramente, end et stykke brød og en slurk vin, selvom jeg dog højt og helligt både har skrevet og talt om dette aller helligste sakramente, Gud til større ære og kristne mennesker mer til samvittigheds trøst, end L. Povl med alle sofister har gjort. Men fordi jeg sagde, at det vi ser er brød og vin, da tillægger han mig der et kun til, lige som jeg skulle mene, der intet andet var end det samme. Og fordi jeg kalder sakramentet et tegn, da anklager L. Povl mig for, at jeg holder det for ikke at være andet end et sakramenteligt tegn, selvom jeg dog har givet ham min klare og rene mening tilkende i god tid tidligere i mit svar til det første kapitel med disse klare og rene ord (og dermed giver han os sit hellige legeme og blod i sakramentet, ikke for at ofre, men for at spise og drikke etc), med de ord og sådanne flere giver jeg desuagtet nok tilkende, at jeg ikke betragter sakramentet for et klart og rent tegn alene og intet andet, men for sådant et tegn, som fører med sig lige det samme som det betegner, at under det synlige brød og vinen modtages Jesu Kristi sande legeme og blod, med uskyldighed og retfærdighed, ved hjælp af troen til det ondt som Kristus har hos det samme sakramente bestemt, og på det vil jeg af alle mænd ikke være mistænkt, idet L. Povl mig på denne måde tillægger, da har jeg endnu indtil i dag holdt alle de sædvanlige ceremonier ved messen, og intet forandret ved messeklæder, lystændning eller sakramentets opløftelse. Men dette alt sammen må jeg intet nyde hos L.Povl, mens han af stor medynk begræder København, da han tidligere havde sin herre og Gud med sig, der skal jeg have forjaget Kristus, alle menneskers herre og Gud, og

givet København et stykke brød og en slurk vin igen, han beviser det endog bemærkelsesværdigt, således at hvis det ikke er Guds legeme du ser, da er det ikke heller Guds legeme du modtager, tager du ikke den slutning for gyldig, da kan han sikkert bevise med de ny Gudsord, om hvilke han siger de er de sandt åbenbarede siden Kristi evangelium er blevet prædikeret og beskrevet; er det endnu ikke nok bevist for dig, da hør efter den omfattende visdom, er det ikke (siger han) Guds legeme du modtager, da har du hverken behov for messe eller præst, sagde du at han fandt ikke ret derpå? Eller mente du, at han ikke kunne finde på at indføre en logisk tankegang, når han med løgn og voldgift vil tvinge en fattig mand fra agt og ære, hos Gud og mennesker.

Her var også vel meget sådant mere at give tilkende fromme læsere, af L.Povels rærlige skrivelser, hvor ærlig han behandler mig og mine medbrødre, men jeg henviser dig til begge vore skrivelser, der lader jeg ethvert redeligt og fromt kristent menneske være mine dommere, som vil bruge retfærdig skelnen og kristelig forstand, og jeg vil nu snarest vente mig den klare og lange modskrivelse og undervisning, som han så tit har lovet, der skulle udgå imod disse mine svar, og lader de sig snart ikke komme, siger jeg i sandhed, at de skulle være mig ganske velkomne og om kort tid bliver det vel noget lettere for ulærde folk, end det er nu, og den papistiske messe skal ikke gælde nær så meget, som den gør nu nogle steder, uden at L.Povel har andet bevis for sin messeofring, end det stjalne ripssrapss (2), han praler med. Som jeg sikkert ved, at han ikke har accepteret det ny Gudsord, som er åbenbart for ham af den ny mørke Gud (3), der sidder i den sorte kjortel, under hans hvide kappe, Gud dræber den samme, og frels os alle for ham, Amen.

Skrevet midsommersdag år 1531.

Trykt i Malmø ved Oluf Ulricksen (4) Anden dagen efter sankt Peders og sankt Povls aposteles dag Guds år tusinde, femhundrede tyve og på det ellefte.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) L. Povl står for lektor, Povl Helgesen.
- (2) ripssrapss- lydord for den løgnagtige tekst.

(3) djævelen

(4) Bogtrykker i Malmø se indledning til kilde 19.

Kilde 36: Kalkmalerier fra Brøns kirke, ca 1530-35

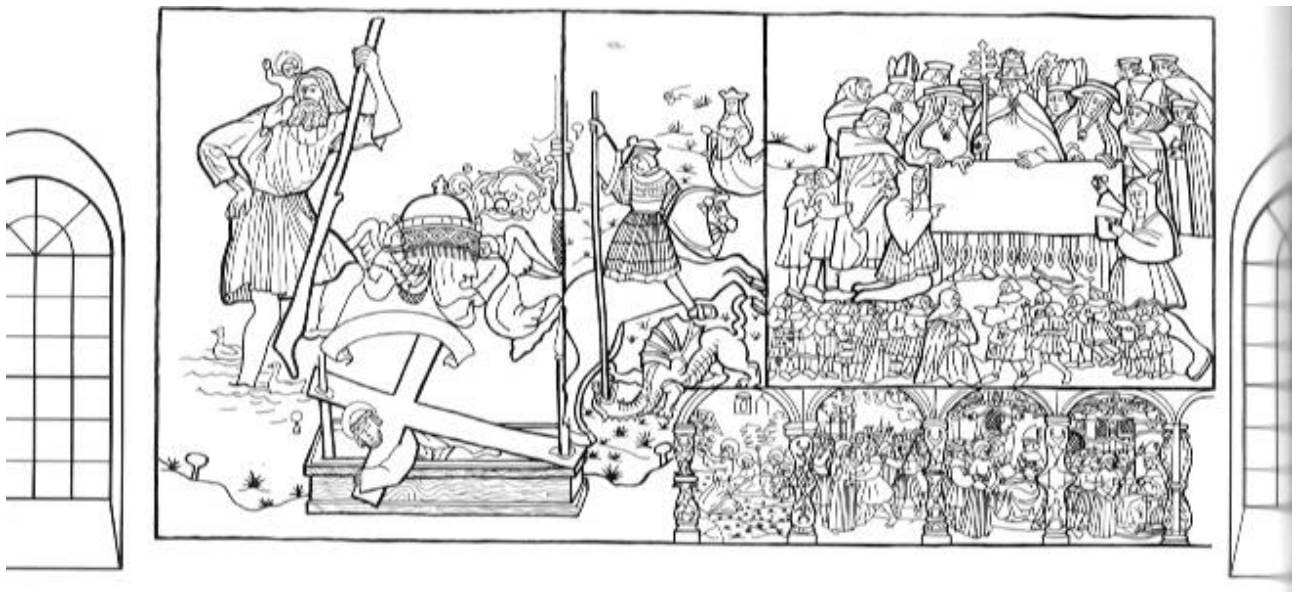
Brøns kirke – mellem Tønder og Ribe på den sønderjyske vestkyst – er en stor veludbygget romansk landsbykirke. Den fik tidligst 1531 nye kalkmalerier i evangelisk ånd som en af de eneste kirker i landet. Billederne fortæller om den evangeliske opfattelse af pavekirken.

Billed 1 – Det tomme pavebrev - Brøns Kirke

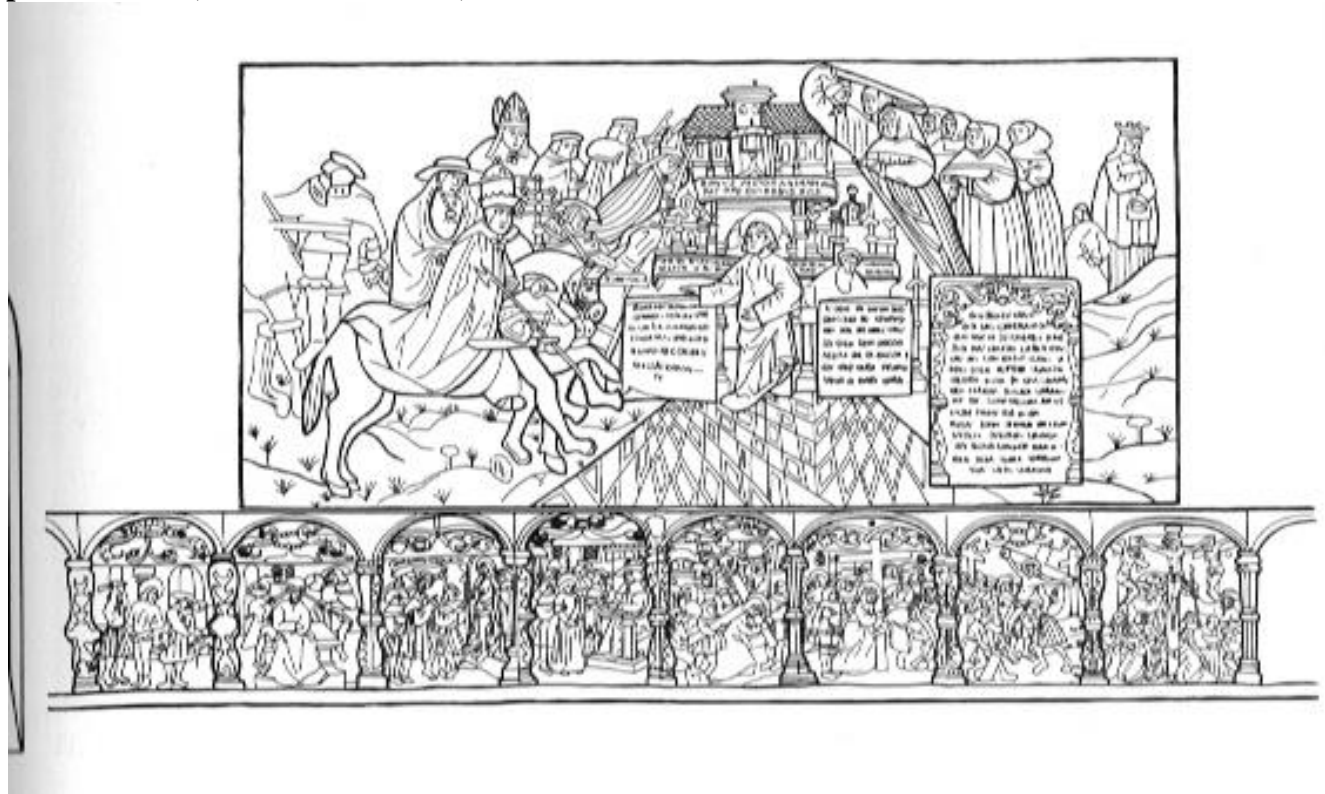

Billed 2 – Pavens angreb på himmelborgen – Brøns Kirke

Billed 3 - Nordvæg første del fra venstre – Christoffer med Jesusbarnet, Jesus i vinpressen, Sct. Jørgen og dragen og det tomme pavebrev – forneden passionsfrise (Nationalmuseet s 62)

Billed 4 – Nordvæg sidste del mod højre- Pavens angreb på himmelborgen – forneden fortsat passionsfrise (Nationalmuseet s 63)

Brøns Kirke er en romansk kirkebygning med apsis, kor og skib med fladt træloft. Den

er bygget af tufsten hentet som ballast fra Rhinegnene med de mange skibe, der sejlede

til Ribe i middelalderen. I senmiddelalderen blev der tilføjet et stort kirketårn i vest, der er typisk for området.

Skibet har på nordvæggen store kalkmalerier. Billederne er nogle af de eneste med direkte trospolitisk indhold, der er bevaret fra 1530-40. I tårnrummet er der samtidige portrætter af Luther og Melanchton.

I 1520'erne var der i Brøns stor modstand mod tiendebetalingen. Sognet hørte under den del af Ribebispens område (Haderslev-Tørninglen), der var tilsluttet hertug Christians lutherske kirkeordning fra 1526.

Nordvæggens kalkmalerier er optegnet efter træsnit i Christian Pedersens danske tryk af Luthers Betbüchlein (1531) ifølge kirkehistorikeren Louise Lillie. Det afgør dateringen, billederne er således blevet til efter 1531. Selve billedfladerne er indrammet med sorte kanter efter træsnittene.

En række portaler nederst viser Jesu lidelseshistorie (passionsfrisen) i mange scener.

Billedrækken indledes med Sct. Kristoffer, der bærer Jesubarnet over Jordanfloden og Jesu, der ligger i vinpressen. Det store billede med **"Pavens tomme brev"** viser et typisk pavebrev med en lang række segl under. Øverst står paven omgivet af en række velklædte gejstlige. På hver side af dokumentet står en nar med narrehue. Narrene er tidens sandhedsvidner – den ene har ovenikøbet "moderne" læsebriller, som de kendte humanister anvendte for at (gennem)skue teksten. – Som ikke findes, da dokumentet er tomt.

Under dokumentet står to grupper diskuterende mennesker. Til venstre er det en munk med en række velklædte borgere og adelsfolk, hvoraf nogle har tekster (breve, privilegier, afladsbreve?) med bogstaver på i hånden. Til højre står en verdslig påklædt

anfører, der har en række ret tarveligt påklædte personer bag sig – almuen. Gruppen til venstre med privilegier (og måske afladsbreve) har udbyttet den anden gruppe (tolker historikeren Axel Bolvig).

Pavens angreb på himmelborgen – *himmerig*, er det andet store kritiske billedfelt. Foran indgangen står Jesus med et skriftbånd over porten og sit hoved: *"Den gode hyrde ofrer sit liv for sine får"* (Johannesevangeliet 10,11). Under sin højre hånd: *"Men ve Eder I skriftkloge og farisæere, I hyklere! Thi I går ikke derind, og dem som ville gå ind, tillader I det ikke"* (Mattæus 23,13).

Det er rettet til den store samling af den ridende pave, kardinal og konge, der er ført af en landsknægt. De siger: *"Kristus åbn for Os!"* – Kristus svarer dem: *"Jeg siger Eder, jeg kender Eder ikke, hvorfra I er; vig bort fra mig, alle I som øver uret"* (Lukas 13,27).

Rundt om byen (Jerusalem) prøver alle Romerkirkens folk (præster, bisper og munke) at trænge ind over murene. Bagved det ligger et vigtigt skriftsted: *"Sandelig, sandelig, siger jeg Eder, den, der ikke går ind i fårefolden gennem døren, men stiger andetsteds over, han er en tyv og en røver"* (Johannes 10,1). Det er i forlængelse af skriften over Jesus. De anvendte skriftsteder er på latin, det er lidt underligt efter 1530, hvor det lokale sprog (dansk eller plattysk) anvendes, men måske var der stadig autoritet i de latinske sætninger. Det mener historikeren Mogens Bencard, der også har fortolket billedsammenhængen.

Kilder:

Mogens Bencard: *4. Reformationens gennembrud-Brøns kirke. s. 62-63, 181 i Danske Kalkmalerier. 1536-1700. Efter reformationen.* Red. Eva Louise Lillie. Christian Ejlers forlag/Nationalmuseet 1992.
Axel Bolvig: *Politikens bog om Danmarks kalkmalerier.* Politikens Forlag 2002. s. 100
H.E.Sørensen: *Brøns Kirke.* Forlaget Melbyhus og Brøns kirkes menighedsråd 2001.

Kilde 37: Luther-tekster på dansk – Den lille katekismus og en salmetekst

37A: Luthers Lille Katekismus (1529) – oversat og trykt på dansk første gang 1532

Luthers Lille Katekismus skulle bruges som hjælp til oplysning af børn og unge i den ny evangeliske tro. Den blev udgivet på tysk i 1529, store dele af den blev brugt og oversat af den evangeliske prædikant Jørgen Jensen Sadolin suppleret med forord og formaning af den udvalgte bisp Knud Gyldenstjerne i en bog trykt allerede i 1532 i København. Teksten blev udleveret i Odense af Jørgen Jensen Sadolin på landemode (præstemøde) 27. maj 1532 til brug for præsterne i det nyreformerede Fyns stift, så de kunne arbejde evangelisk.

Om teksten se Niels Knud Andersen: *Confessio Hafniensis. Den københavnske bekendelse af 1530*. Gads Forlag 1954 s 452-53.

Teksten her er den normaliserede danske udgave, som anvendes i dag i Den danske folkekirke og er et af folkekirkens bekendelsesskrifter. Findes på nettet.

1532-Bogen indeholdt:

1. Knud Gyldenstjernes formaning.
2. Oversættelse af Katekismens 5 hovedstykker.
3. Anvisning på katekismens brug ved gudstjenester.
5. 30 spørgsmål som bruges ved en forestående visitats i stiftet.

Luthers egen fortale var udeladt i denne tekst, men blev inddraget i anvisningen på brug af katekismen i gudstjenesten. Teksten var således ikke beregnet til menighedens tilhørere, men til de nye evangeliske præster. De 30 visitatsspørgsmål er ikke med i den tekst Folkekirken i dag anvender.

Indledning: Luthers Lille Katekismus

skulle vejlede præster, lærere, og fædre i den kristne undervisning og opdragelse af børn og unge. Teksten er udformet med spørgsmål og svar og indeholder gennemgang af De ti bud, trosbekendelsen, Fadervor og sakramenterne (dåb og nadver). De centrale ideer i Luthers kristendomsforståelse var opgøret med afladstanken og helgendyrkelse til fordel for en vægtning af gode gerninger, social forpligtelse og Guds nåde og frelse. Et kernepunkt var, at Bibelen stod over paven,

og at forkyndelsen skulle finde sted, så almindelige mennesker kunne forstå indholdet – dvs. på modersmålet og ikke på latin. Luthers Lille Katekismus blev hurtigt grundlaget for kristendomsundervisningen i de lutherske fyrstendømmer, byer og lande, og den er også i dag del af Den danske folkekirkes bekendelsesgrundlag. Den var af Luther tænkt som en tekst, man skulle lære udenad. Her i teksten mangler spørgsmålene til en visitats.

Luthers tekst: Dr. Martin Luthers lille Katekismus - For ulærde sognepræster og prædikanter

FORTALE

Martin Luther til alle tro og fromme sognepræster og prædikanter. Nåde, barmhjertighed og fred i Jesus Kristus, vor Herre.

Den sørgelige og forfærdelige elendighed, som jeg for nylig har erfaret, da jeg var

visitator, har nødet og tvunget mig til at skrive denne katekismus eller kristenlære i en så kort, enkelt og enfoldig skikkelse. Hjælp, kære Gud, hvor har jeg dog set megen jammer, at den jævne mand jo slet ingenting ved om den kristne lære, særlig i landsbyerne, og at mange sognepræster desværre er næsten

helt uegnede og udygtige til at undervise, og alligevel skal de alle kaldes kristne, være døbt og nyde sakramenterne, skønt de hverken kan Fadervor, Troen eller De ti Bud, men lever som det dumme kvæg og de ufornuftige svin, og, hvor evangeliet er kommet, har de ikke desto mindre nydeligt lært at misbruge al kristen frihed.

O, I biskopper, hvordan vil I forsvare det over for Kristus, at I så skammeligt har ladet folket i stikken uden et øjeblik at varetage jeres embede? Gid al ulykke ikke må ramme jer som straf! I forbyder folket at modtage den ene skikkelse af nadveren og ivrer for jeres menneskelove, medens I slet ikke spørger efter, om de kan Fadervor, Troen, De ti Bud eller overhovedet noget Guds ord. Ak og vé over jeres hals til evig tid.

Derfor beder jeg alle jer, mine kære herrer og brødre, som er sognepræster og prædikanter, at I for Guds skyld af hjertet vil tage jer af jeres embede, forbarme jer over jeres folk, som er betroet jer, og hjælpe os med at bibringe folk katekismen, særligt unge mennesker, og at de af jer, som ikke formår bedre, vil tage disse tavler[1] og former for sig og sige dem for folket ord for ord på denne måde:

For det første, at prædikanten frem for alt vogter sig for og undgår at bruge snart en, snart en anden tekst og form af De ti Bud, Fadervor, Troen, Sakramenterne osv., men at han tager en bestemt form frem, holder sig til den og bruger den samme år for år. For det unge og enfoldige folk må man undervise med bestemte tekster og former, ellers bliver de forvirret, hvis man i dag underviser sådan og en anden gang sådan, som om man ville forbedre det, og så vil alt besvær og arbejde være spildt. Det har kirkefædrene også godt indset, og de har anvendt Fadervor, Troen og De ti Bud på én bestemt måde. Derfor skal vi også lære det unge og enfoldige folk disse stykker på den måde, at vi ikke ændrer en stavelse eller det ene år underviser eller forelæser anderledes end det andet år. Udvalg dig derfor hvilken form, du vil, og hold fast på den for evigt. Men hvis du prædiker for

lærde og forstandige, så kan du bevise din lærdom og gøre disse stykker så mangeartede og vende og dreje dem så kunstfærdigt, som du er i stand til. Men over for det unge folk skal du holde fast ved én bestemt, evig form og frem for alt lære dem disse stykker, nemlig De ti Bud, Troen, Fadervor osv., efter teksten ord for ord, så at de også kan fremsige dem sådan og lære dem udenad.

Men dem, der ikke vil lære det, skal man sige, at de fornægter Kristus og ikke er kristne. De skal heller ikke have adgang til sakramenterne, de skal ikke løfte noget barn af dåben, og heller ikke have ret til nogen del af den kristne frihed, men simpelt hen henvises til paven og hans officialer[2], ja, til djævelen selv. Endvidere skal forældre og husherrer nægte dem mad og drikke og fortælle dem, at fyrsten vil bortjage sådanne rå folk fra landet osv.

For skønt man hverken kan eller skal tvinge nogen til tro, så skal man dog drage omsorg for, at folk ved, hvad der er ret og uret hos dem, de vil bo, ernære sig og leve hos. For den, der vil bo i en by, han skal kende og overholde den byret, hvis fordele han vil nyde, uanset om han tror eller han i hjertet er en skurk og slyngel.

For det andet, når de nu kan teksten godt, så lær dem meningen, for at de må vide, hvad det betyder. Tag da igen enten disse tavlers eller en anden kort form for dig efter dit eget valg, men hold fast ved den og lav ikke om på den med en stavelse, ligesom jeg sagde om teksten, og giv dig god tid til det. For det er ikke nødvendigt, at du tager alle stykker op på én gang, men det ene efter det andet. Når de først forstår det første bud godt, tag derefter det andet og så fremdeles. Ellers bliver de overbebyrdet, så de slet ikke husker noget. For det tredje, når du nu har lært dem en sådan kort katekisme, så tag Den store Katekisme frem og giv dem en rigere og videre forståelse. Fremstil et eller andet bud, bøn eller andet stykke derfra med dets mange slags gerninger, nytte og frugter, men også de dermed forbundne farer og skader, sådan som du finder det rigeligt beskrevet i mange bøger

herom. Og du skal særlig tage fat på det bud eller stykke, som det især kniber med i din menighed. F. eks. må du blandt håndværkere og handlende, men også blandt bønder og tjenestefolk ivrigt fremhæve det 7. bud; for blandt den slags folk er alle slags upålidelighed og tyveri udbredt. Ligeså må du over for børn og den jævne mand fremhæve det 4. bud: at de skal forholde sig roligt, tro, lydigt og fredeligt, og du skal altid anføre mange eksempler fra Skriften på, hvordan Gud har straffet og velsignet sådanne mennesker.

Særligt skal du også lægge øvrighed og forældre på sinde, at de regerer godt og bringer børn til skole, og du skal vise, hvorledes de skylder at gøre dette, og, hvis de ikke gør det, hvilken gruelig synd de gør sig skyldig i. For dermed omstyrter og ødelægge de både Guds og menneskers værste fjender. Og du skal klart fremhæve, hvilken forfærdelig skade de gør, hvor de ikke hjælper med til at bringe børn til sognepræst, prædikant, skriver osv., så at Gud vil give dem en skrækelig straf derfor. Her er det meget nødvendigt at prædike. Forældre og øvrighed forsynder sig i dette nutildags, så det ikke er til at sige. Djævelen har også grusomt i sinde dermed.

Endelig, fordi Pavens tyranni nu er forbi, vil de ikke mere gå til sakramentet, og de foragter det. Her er det nødvendigt at sætte ind, dog på denne måde: vi skal ikke tvinge nogen til troen eller sakramentet, heller ikke fastsætte love om tid og sted, men prædike, at de skal nøde sig selv uden vor lov og ligefrem tvinge os sognepræster til at række dem sakramentet. Det gør man ved at sige til dem: Den, der ikke søger eller ønsker sakramentet i det mindste fire gange årligt, om ham må man befrygte, at han foragter sakramentet og ikke er nogen kristen, ganske som den ikke er kristen, der ikke tror eller hører evangeliet. Thi Kristus sagde dette: ”Gør dette, så ofte som I drikker den” osv. Han vil virkelig have det gjort og ikke helt undladt og foragtet. ”GØR dette”, siger han.

Hvis nogen ikke regner sakramentet for noget, er det et tegn på, at han ikke har nogen synd, intet kød, ingen djævel, ingen verden, ingen død, ingen fare, intet helvede, det vil sige, han tror ikke, han har noget af dette, skønt han stikker deri til op over ørerne, og han er to gange djævelens. På den anden side behøver han heller ikke nåde, liv, paradys, himmerig, Kristus, Gud eller noget som helst godt; for hvis han troede, at han havde så meget ondt og behøvede så meget godt, så ville han ikke holde sig borte fra sakramentet, hvori den slags onde bliver afhjulpet og så meget godt givet. Man behøvede heller ikke med nogen lov at tvinge ham til sakramentet, men han ville selv komme løbende, tvinge sig selv og nøde dig til, at du skulle give ham sakramentet.

Derfor må du her ikke opstille nogen lov, sådan som paven, men du skal klart fremhæve nytten og skaden, møjen og gavnen, faren og frelsen i dette sakramente, så vil de af sig selv komme uden din tvang; men kommer de ikke, så lad dem fare og sig dem, at de, der hverken agter eller føler deres store elendighed og Guds nådige hjælp, tilhører djævelen. Men hvis du ikke indprenter disse ting, eller hvis du gør en lov eller gift ud af det, er det din skyld, hvis de foragter sakramentet. Hvordan skulle de kunne lade være med at være dovne, hvis du sover og tier? Tag jer derfor vel i agt, sognepræster og prædikanter. Vort embede er nu blevet et andet, end det var under paven, nu er det blevet byrdefuldt og gavnligt. Derfor er det nu forbundet med megen møje og arbejde, fare og anfægtelse, og dertil kun ringe løn og tak i verden. Men Kristus vil være vor løn, hvis vi arbejder trofast. Dertil hjælpe os al nådes Fader, ham være lov og tak i evighed ved Kristus, vor Herre. Amen.

De ti bud

De ti bud således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand dem.

Det første bud.

Du må ikke have andre guder.^[1] Det vil sige: Vi skal over alle ting frygte og elske Gud og stole på ham.

Det andet bud.

Du må ikke misbruge din Guds navn.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke bander, sværger, øver trolddom, lyver eller bedrager ved hans navn, men i al nød påkalder det, beder, lover og takker.

Det tredje bud.

Du skal holde hviledagen hellig.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke ringeagter prædiken og hans ord, men holder det helligt, gerne hører og lærer det.

Det fjerde bud.

Du skal ære din fader og din moder.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke ringeagter vore forældre og foresatte eller vækker deres vrede, men holder dem i ære, tjener, lyder, elsker og agter dem.

Det femte bud.

Du må ikke slå ihjel.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke volder vor næste nogen skade på hans liv eller tilføjer ham nogen lidelse, men hjælper ham og står ham bi i al legemlig nød.

Det sjette bud.

Du må ikke bryde ægteskabet.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi lever rent og kysk i ord og gerninger og som ægtefolk elsker og ærer hinanden.

Det syvende bud.

Du må ikke stjæle.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke tager vor næstes penge eller ejendom eller tilvender os dem ved falske varer eller anden uredelighed, men hjælper ham at bevare, hvad han ejer, og bedre sine kår.

Det ottende bud.

Du må ikke sige falsk vidnesbyrd imod din næste.^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke lyver vor næste noget på, ikke forråder ham, bagtaler ham eller bringer ham i vanry, men undskylder ham, taler godt om ham og optager alt i bedste mening.

Det niende bud.

Du må ikke begære din næstes hus.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke med list efterstræber vor næstes arv eller hus eller med skin af ret tilegner os det, men

hjælper ham og står ham bi, så han kan beholde det.

Det tiende bud.

Du må ikke begære din næstes hustru, folk eller fæ eller noget, der hører din næste til.

^{[1][SEP]} Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke lokker eller tvinger hustru, folk eller kvæg fra vor næste eller på anden måde får dem fra ham, men holder dem til at blive og gøre deres pligt.

Hvad siger nu Gud om alle disse bud?

Han siger således: "Jeg, Herren din Gud, er en nidkær Gud, der indtil tredje og fjerde led straffer fædres brøde på børn af dem, som hader mig, men i tusind led viser miskundhed mod dem, der elsker mig og holder mine bud."

Det vil sige: Gud truer med at straffe alle dem, som overtræder disse bud. Derfor skal vi frygte for hans vrede og ikke handle mod dem. Men han lover alle, som holder disse bud, nåde og alt godt. Derfor skal vi også elske ham og stole på ham og gerne gøre efter hans bud.

Troen

Troen således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand den.

Den første artikel: Om skabelsen

^{[1][SEP]} *Jeg tror på Gud Fader, den almægtige, himmelens og jordens skaber.*

Det vil sige: Jeg tror, at Gud har skabt mig og alle andre skabninger; at han har givet mig legeme og sjæl, øjne, øren og alle lemmer, fornuft og alle sanser og endnu opholder alt dette; at han giver klæder og sko, mad og drikke, hus og hjem, hustru og børn, marker, kvæg og alt, hvad jeg ejer; at han rigeligt og dagligt sørger for alt, hvad jeg behøver til næring for dette legeme og liv, skærmer mig mod al fare og vogter og bevarer mig for alt ondt; og alt dette gør han af lutter faderlig og guddommelig godhed og barmhjertighed uden nogen fortjeneste og værdighed hos mig. For alt dette skylder jeg at takke og prise ham og tjene ham og være ham lydige. Det er vist og sandt.

*Den anden artikel: Om genløsningen^[SEP]
Og på Jesus Kristus, hans enbårne Søn, vor
Herre, som er undfanget ved Helligånden,
født af Jomfru Maria, pint under Pontius
Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaret
til Dødsriget, på tredje dag opstanden fra de
døde, opfaret til Himmels, siddende ved Gud
Faders, den almægtiges, højre hånd, hvorfra
han skal komme at dømme levende og døde.
Det vil sige: Jeg tror, at Jesus Kristus, sand
Gud, født af Faderen i evighed, og tillige
sandt menneske, født af Jomfru Maria, er min
Herre, som har genløst mig fortabte og
fordømte menneske, erhvervet og vundet mig
fra alle synder, fra døden og fra Djævelens
magt, ikke med guld eller sølv, men med sit
hellige og dyrebare blod og med sin uskyldige
lidelse og død, for at jeg skal være hans egen
og i hans rige leve under ham og tjene ham i
evig retfærdighed, uskyldighed og salighed,
ligesom han er opstanden fra de døde, lever
og regerer i evighed. Det er vist og sandt.*

*Den tredje artikel: Om helliggørelsen^[SEP]
Jeg tror på Helligånden, den hellige,
almindelige kirke, de helliges samfund,
syndernes forladelse, kødets opstandelse og
det evige liv.
Det vil sige: Jeg tror, at jeg ikke af egen evne
og kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre,
eller komme til ham, men Helligånden har
kaldet mig ved evangeliet, har oplyst mig med
sine gaver, har helliget og opholdt mig i den
rette tro, ligesom han kalder, samler, oplyser
og helliger hele den kristne menighed på
jorden og bevarer den hos Jesus Kristus i den
rette, ene tro. I denne kristne menighed
forlader han daglig mig og alle troende al
synd rigelig og vil på den yderste dag
opvække mig og alle døde og i Kristus give
mig med samt alle troende evigt liv. Det er
vist og sandt.*

Fadervor

Fadervor således som en husfader letfatteligt
skal lære sin husstand det.

*Fader vor, du som er i himlene!^[SEP]Det vil
sige: Gud vil dermed indbyde os til at tro, at
han er vor rette Fader og vi hans rette børn,
for at vi trygt og med fuld tillid skal bede
ham, som kære børn beder deres kære fader.*

*Den første bøn:^[SEP]Helliget vorde dit navn.
Det vil sige: Guds navn er vel helligt i sig
selv; men vi beder i denne bøn, at det også må
blive helligt hos os.
Hvorledes sker det? Når Guds ord læres klart
og rent, og vi som Guds børn også lever
helligt efter det. Hjælp os dertil, kære Fader i
Himmelen! Men den, som lærer og lever
anderledes, end Guds ord lærer, han
vanhelliger Guds navn hos os. Bevar os
derfra, himmelske Fader!*

*Den anden bøn:^[SEP]Komme dit rige.
Det vil sige: Guds rige kommer vel af sig selv
uden vor bøn; men vi beder i denne bøn, at
det også må komme til os.
Hvorledes sker det? Når den himmelske Fader
giver os sin Helligånd, så vi ved hans nåde
tror hans hellige ord og lever gudfrygtigt her i
tiden og hisset i evigheden.*

*Den tredje bøn:^[SEP]Ske din vilje på jorden, som
den sker i Himmelen.
Det vil sige: Guds gode, nådige vilje sker vel
uden vor bøn; men vi beder i denne bøn, at
den også må ske hos os.
Hvorledes sker det? Når Gud bryder og
hindrer enhver ond plan og vilje, der ikke vil
lade os hellige hans navn og ikke lade hans
rige komme, hvad der jo er Djævelens,
verdens og vort køds vilje, men styrker og
bevarer os faste i hans ord og i troen på ham
til vor sidste stund. Dette er hans nådige, gode
vilje.*

*Den fjerde bøn:^[SEP]Giv os i dag vort daglige
brød.
Det vil sige: Gud giver dagligt brød, også
uden vor bøn, endog til alle onde mennesker;*

men vi beder i denne bøn, at han vil lade os skønne på det og modtage vort daglige brød med taksigelse.

Hvad forstås da ved dagligt brød? Alt, hvad der behøves til livets ophold og trivsel, for eksempel mad, drikke, klæder, sko, hus, hjem, marker, kvæg, penge, ejendom, from ægtefælle, fromme børn, fromme medhjælpere, from og retsindig øvrighed, god regering, godt vejrlig, fred, sundhed, tugt og ære, gode venner, trofaste naboer og alt, hvad her nævnes kan.

Den femte bøn: ^[1]_[SEP] *Og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere.*

Det vil sige: Vi beder i denne bøn, at vor Fader i Himmelen ikke vil se på vor synd og for dens skyld afvise vor bøn. For vi er ikke værdige til noget af det, vi beder om, og har heller ikke fortjent det. Men vi beder, at han vil give os alt af nåde. Thi vi synder daglig meget og fortjener kun straf. Sådan vil vi i sandhed også selv af hjertet tilgive og gøre godt mod dem, der forsynder sig mod os.

Den sjette bøn: ^[1]_[SEP] *Og led os ikke ind i fristelse.*

Det vil sige: Gud frister vel ingen; men vi beder i denne bøn, at Gud vil vogte og bevare os, for at Djævelen, verden og vort kød ikke skal bedrage os og forføre os til mistro, fortvivelse og anden stor skam og last, og at vi, dersom vi således angribes, dog til sidst må vinde og beholde sejren.

Den syvende bøn: ^[1]_[SEP] *Men fri os fra det onde.*

Det vil sige: Vi beder i denne bøn under ét, at Faderen i Himmelen vil fri os fra alt, hvad der kan skade os på legeme og sjæl, ejendom og ære, og endelig, når vor sidste time kommer, unde os en salig død og i nåde tage os fra denne tåredal til sig i Himmelen.

Amen.

Det vil sige: At jeg skal være vis på, at Faderen i Himmelen tager imod vore bønner og hører dem, for han har selv befalet os at bede sådan og lovet, at han vil høre os. Amen, amen, det betyder: Ja, ja, det skal ske således.

Dåben

Den hellige dåbs sakramente således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand derom.

For det første: Hvad er dåben? ^[1]_[SEP]

Dåben er ikke vand slet og ret, men den er vandet, indeholdt i Guds bud og forbundet med Guds ord.

Hvilket er da dette Guds ord? ^[1]_[SEP] Det siger vor Herre Kristus i det sidste kapitel hos Mattæus: "Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn."

For det andet: Hvad giver eller gavner

dåben? ^[1]_[SEP] Den virker syndernes forladelse, genløser fra døden og Djævelen og giver alle dem, som tror det, den evige salighed, således som Guds ord og løfte lyder.

Hvordan lyder da dette ord og løfte? ^[1]_[SEP] Det siger vor Herre Kristus i det sidste kapitel hos Markus: "Den, som tror og bliver døbt, skal frelses; men den, der ikke tror, skal dømmes."

For det tredje: Hvorledes kan vand virke så store ting? ^[1]_[SEP]

Det er så vist ikke vand, der virker det, men Guds ord, som er med og ved vandet, og troen, der stoler på Guds ord forbundet med vandet. Thi uden Guds ord er vandet vand slet og ret og ingen dåb; men med Guds ord er det en dåb, det vil sige: et livets vand, fuldt af nåde, og et bad til genfødsel ved Helligånden, således som apostlen Paulus siger til Titus i det tredje kapitel: "Han frelste os ved det bad, der genføder og fornyer ved Helligånden, som han i rigt mål udgød over os ved Jesus Kristus, vor frelser, for at vi, gjort retfærdige ved hans nåde, i håbet skulle blive arvinger til evigt liv." Det er vist og sandt.

For det fjerde: Hvad betyder det da, at der bruges vand ved dåben? ^[1]_[SEP]

Det betyder, at den gamle Adam i os skal druknes ved daglig anger og bod og død med alle synder og onde lyster, og at der i stedet

for daglig skal fremkomme og opstå et nyt menneske, som skal leve evigt for Gud i retfærdighed og renhed.

Hvor står det skrevet?

Apostlen Paulus siger til romerne i det sjette kapitel: "Vi blev altså begravet sammen med ham ved dåben til døden, for at, at også vi, sådan som Kristus blev oprejst fra de døde ved Faderens herlighed, skal leve et nyt liv."

Skriftemål

Hvorledes man skal lære jævne folk at skrifte.

Hvad er skriftemålet?^{[L] [SEP]}

Skriftemålet omfatter to dele. For det første, at man bekender synderne; for det andet, at man modtager absolutionen eller tilgivelsen fra skriftefaderen som fra Gud selv og ikke tvivler på den, men fast tror, at synderne dermed er tilgivet for Gud i Himmelen.

Hvilke synder skal man da skrifte?^{[L] [SEP]}

Over for Gud skal man påtage sig skyld for alle synder, også for dem, vi ikke kender, således som vi gør i Fadervor.

Men over for skriftefaderen skal vi kun bekende de synder, som vi ved af og føler i hjertet.

Hvad er det for nogle?^{[L] [SEP]}

Betragt i lyset af de ti bud, hvad du er, om du er fader, moder, søn, datter, husfader, husmoder eller tjenende - om du har været ulydig, utro, doven, vred, fræk, kivagtig, om du har gjort ondt ved ord eller gerninger, om du har stjålet, været forsømmelig eller skødesløs eller gjort fortræd.

Giv mig en kort vejledning til at skrifte!^{[L] [SEP]}

Således skal du sige til skriftefaderen:

"Jeg beder dig om, at du vil høre mit skriftemål og for Guds skyld tilsige mig syndsforladelsen."

"Sig frem!"

"Jeg stakkels synder bekender mig for Gud skyldig i alle synder. Særlig bekender jeg for dig, at jeg er karl eller pige o.s.v., men desværre ikke tjener mit herskab med troskab; thi her og der har jeg ikke gjort, hvad de påbød mig, jeg har gjort dem vrede og fået dem til at bande, jeg har været forsømmelig og ladet skade ske. Jeg har også været

usømmelig i ord og gerninger, har yppet kiv med de andre i min stilling, jeg har knurret og bandet mod min husmoder o.s.v. Alt dette gør mig ondt, og jeg beder om Guds tilgivelse; jeg vil forbedre mig."

En husfader eller husmoder kan sige som så:^{[L] [SEP]} "Særlig bekender jeg for dig, at jeg ikke trofast har opdraget mine børn, husfolk og min hustru til Guds ære. Jeg har bandet, givet et dårligt eksempel med usømmelige ord og gerninger, voldt min nabo skade og talt ondt om ham, jeg har solgt for dyrt, givet forfalskede og ikke fuldvægtige varer" - og hvad mere han har gjort mod Guds bud og den stilling, han er i, o.s.v.

Men om nogen ikke skulle finde sig tynget af sådanne eller af større synder, skal han ikke være bekymret eller søge efter andre synder, ikke heller opdigte nogle og derved gøre en pinebænk ud af skriftemålet, men du skal fortælle en eller to, som du ved af. Altså: "Særligt bekender jeg, at jeg en gang har bandet og ligeså en gang været hensynsløs i mine ord, en gang forsømt at... o.s.v." Og lad det så være nok.

Men ved du slet ikke af nogen synd (det er dog næppe muligt), så nævn heller ikke noget særligt, men modtag tilgivelsen på det almindelige skriftemål, som du aflægger for Gud over for skriftefaderen.

Så skal skriftefaderen sige: "Gud være dig nådig og styrke din tro. Amen." Derefter siger skriftefaderen: "Tror du også, at min tilgivelse er Guds tilgivelse?" "Ja." Derpå skal han sige: "Det skal ske dig, som du troede. Og på vor Herres Jesu Kristi befaling tilgiver jeg dig dine synder i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn. Amen! Gå bort med fred." Men den, som har store samvittighedskvaler eller er bedrøvet og anfægtet, vil en skriftefader nok vide at trøste med flere bibelord og opmuntre ham til troen. Dette skal kun være en sædvanlig måde at skrifte på.

Nadver

Alterets sakramente således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand derom.

Hvad er alterets sakramente?^[1]

Det er vor Herre Jesu Kristi sande legeme og blod under brødet og vinen, og det er indstiftet af Kristus selv for os kristne til at spise og drikke.

Hvor står det skrevet?^[2]

Således skriver de hellige evangelister Mattæus, Markus og Lukas og apostlen Paulus:

Herren Jesus Kristus tog i den nat, da han blev forrådt, et brød, takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: "Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for Eder. Gør dette til ihukommelse af mig!"

Ligeså tog han også kalken efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde: "Drik alle heraf; denne kalk er den nye pagt ved mit blod, som udgydes for Eder til syndernes forladelse. Gør dette, så ofte som I drikker den, til ihukommelse af mig!"

Hvad gavner det da at spise og drikke således?

Det ser vi af disse ord: "Givet og udgydt for Eder til syndernes forladelse," nemlig, at ved disse ord gives os i sakramentet syndernes

forladelse, liv og salighed. Thi hvor syndernes forladelse er, der er også liv og salighed.

Hvorledes kan det, legemligt at spise og drikke, have denne virkning?^[1]

Det er så vist ikke at spise og drikke, der gør det, men de ord, der står: "Givet og udgydt for Eder til syndernes forladelse." Thi disse ord er sammen med det, legemligt at spise og drikke, hovedsagen i sakramentet, og den, som tror disse ord, han har, hvad de siger, og som de lyder, nemlig syndernes forladelse.

Hvem modtager da dette sakramente værdigt?^[2]

Faste og legemlig beredelse er vel en smuk udvortes tugt; men ret værdig og vel skikket er den, som har troen på disse ord: "Givet og udgydt for Eder til syndernes forladelse." Men den, som ikke tror disse ord eller tvivler, han er uværdig og uskikket; thi ordet "for Eder" kræver just troende hjerter.

[1] Tavle: kort tekst i bogform.

[2] Officialer: gejstlige, som på biskoppens vegne udøver hans domsmyndighed.

37B: Luther-salmetekst: Vor Gud han er så fast en borg (på dansk 1533).

Menighedens fælles salmesang betød meget for den evangeliske bevægelse og denne "Luther-salme" blev brugt overalt, oversat til mange sprog og også anvendt i Danmark. Den kendes oversat til dansk i Malmøsalmebogen udgivet og trykt af Christian Pedersøn i 1533. Teksten er senere blevet rettet til. Den nuværende danske tekst findes i den Danske Salmebog (2003) nr 336. Den melodi, vi anvender i dag, er lavet af Joseph Klug allerede i 1533, han var bogtrykker i Wittenberg tæt knyttet til Luther og Lucas Cranack og udgav i 1533 en stor evangelisk illustreret salmebog på tysk med en hel del Luther-salmer med melodier og noder.

1. Vor Gud han er så fast en borg,

han kan os vel bevare,
han var vor hjælp i al vor sorg,
vort værn i al vor fare;
den gamle fjende led (1)
er nu for alvor vred,
stor magt og argelist (2)
han samler mod os vist,
ej jorden har hans lige.

2. Vor egen magt ej hjælpe kan,

let kan os fjenden fælde;
men med os står den rette mand,
omgjordet med Guds vælde.
Det er den herre Krist,
Og sejer får han vist,
Hærskarers Herre prud,
Der er ej anden Gud,
han marken skal beholde.

3. Og myldred djævle frem på jord
og os opsluge ville,
vi frygter ej den fare stor,
de deres trusler spillede;
lad rase mørkets drot
med løgn og mord og spot,
han har dog få't sin dom,
da Krist til jorden kom,
et ord ham nu kan fælde.

4. Guds ord de nok skal lade stå
og dertil utak have,

thi Herren selv vil med os gå
alt med sin Ånd og gave;
og tage de vort liv,
gods, ære, barn og viv,
lad fare i Guds navn!
Dem bringer det ej gavn,
Guds rige vi beholder.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) der menes djævelen
- (2) argelist – svigagtig ondskab

Fortælling 29: Om Grevens Fejde og magtovertagelsen i København 1536

Indledning: En kompleks forklaring på udviklingen 1520-36

Man kan på mange måder diskutere forløbet mellem Stockholms blodbad i november 1520 og Christian den Tredjes endelige magtovertagelse ved Københavns overgivelse i august 1536.

Man kan tolke det som **1) et klassemæssigt opgør** i selve Danmark mellem bønder og borgere (og delvis med Christian den Anden) på den ene side og højadelen med kongen (de slesvig-holstenske hertuger: Frederik den Første og Christian den Tredje) på den anden side.

Man kan også se på den rolle **2) hansebyerne** – det vil især sige Lübeck og de vendiske byer (Rostock, Wismar, Stralsund) – spillede i forsøgene på at bryde det nordiske unionskongedømme gennem støtte til den svenske adelsopposition og senere til den nye svenske konge Gustav Vasa.

Oven heri kom den **3) konflikt om søhandelsruterne og de store nye markedssammenhænge** mellem Østersøen, Nordatlanten og Vesteuropa, hvor **især de nederlandske havnebyer** fik stor betydning, da de nu direkte deltog i handelen i Østersøen og knyttede sig til de baltiske byer og Danzig, der dermed kom i konflikt med Lübeck og de vendiske hansestæder. De gamle dominerende

hansestæder forsøgte at hindre de nederlandske (og engelske) købmænd i at komme ind på markederne i Norden og rundt om Østersøen.

Efter 1520 kom også **4) de religiøse forhold i skred**, især i slutningen af 1520erne, hvor både mange af hansestæderne, Preussen og mange andre fyrstestater overgik til evangeliske kirkeordninger og dermed kom i åben konflikt med kejseren.

Den **5) slægtskabsforbindelse til habsburgerne**, som Christian den Anden fik med sit bryllup med Elisabeth, der var søster til kejser Karl den Femte, fik også konsekvenser, da de nederlandske byer var underlagt kejseren.

Frederik den Første søgte at skabe

6) alliancer og aftaler med de nye evangeliske fyrster og byer i Nordtyskland og omkring Østersøen.

Det er et komplekst spil mellem alle disse forhold, der kan forklare begivenhederne 1520-1536. Der var mange aktører med mange forskellige interesser – og de kunne kombineres på mange måder.

Fortælling 29 vil især undersøge hertug Christians vej til magten 1533-36.

I Fortælling 31, tekst 43 diskuteres konsekvenserne af Christian den Tredjes magtovertagelse og politik efter 1536.

Oversigt

Indledning: En kompleks forklaring på udviklingen 1520-36

Biografier 17-22

17. Biografi Arild Huitfeldt

18. Biografi Johan Rantzau

19. Biografi Jørgen Kock

20. Biografi Johan Friis

22. Biografi Tyge Krabbe

Kilde 38: Povl Helgesen: Uddrag af Skibbykrøniken – om Frederik den Førstes

død, herredagens beslutninger 1533 og Grevens fejde

Kilde 39: Herredagen 1533

39A: Regeringens forslag til rigsrådet på herredagen i København juni-juli 1533, uddrag

39B: Rigsrådets svar på de fremlagte artikler, uddrag 1533

39C: Rigsrådets brev til det norske råd nordenfjelds om kongevalgets udsættelse, 18 juni 1533, uddrag.

38D: Rigsrådets svar på hertug Christian henvendelse, 28 juni 1533, uddrag.

39E: Herredagens 1. Reces af 3. Juli 1533, besegling
39F: Herredagens 2. Reces af 4. Juli 1533, besegling
39G: Arild Huitfeldts beretning (1595) om herredagen i København juni-juli 1533 og sagen mod Hans Tavsens, uddrag
Tekst 40: Henrik Adrian: Adelsrepublik, bondeoprør, Grevens fejde og hertug Christians felttog og erobring af Danmark
Kilde 41: Magtovertagelsen i København 1536
41A: Biskop Ove Bille til sin bror Eske Bille, høvedsmand på Bergenhus, 9. August 1536
41B: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.

1. Del. Beretning kl 2 - efter middag 12. august 1536
41C: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.
2. Del. Beretning kl 6 - efter middag 12. august 1536
41D: Rigsrådet forpligtelsesbrev til Christian den Tredje 12. August 1536
41E: Christian den Tredje til hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg. 13. August 1536
41F: Joachim Rønnow til Johan Rantzau, Krogen (1) 14. August 1536.
Kilde 42: Klageskriftet mod Danmarks Biskopper 1536
Kilde 43: Christian den Tredjes recess 1536
Kilde 44: Arild Huitfeldt om Herredagen i København 1536

Biografier 17-22

17. Biografi - Arild Huitfeldt

tilhørte højadelen, han var født i 1546 i Bergen som søn af den kongelige lensmand Christoffer Huitfeldt. Han arbejdede i en længere periode som første sekretær i Danske kancelli (regeringskontoret under kansleren Niels Kaas), og han blev rigsråd under Frederik den Anden i 1586 og blev samtidig rigets kansler (den øverste justitsembedsmand).
Han var med til at sikre overgangen mellem Frederik den Anden og hans umyndige søn Christian den Fjerde, hvor en formynderregering fungerede 1588-96.
Han tog sig af Herlufsholms skole efter Birgitte Gøyes og Herluf Trolles død, men blev alvorlig syg i 1606. I 1608 trak han sig derfor tilbage fra alle officielle stillinger og levede sine sidste år på Herlufsholm til han døde i 1609.
Han skrev den første trykte Danmarkshistorie efter Saxoudgaven fra 1516. Hans historiefremstilling udkom i 10 bind i ti år fra 1596 –1616. Hans fremstilling begyndte fra nutiden med Christian den Tredjes historie og kort efter udkom Frederik den Førstes og Christian den Andens historie. Frederik den

Andens historie skrev han ikke. Senere kom bindene med kong Hans' og Christian den Førstes historier og derefter 4 bind om den ældre historie og et bind med den gejstlige historie. I alt mere end 4000 trykte sider, et enormt arbejde.

Han havde gennem sit aktive politiske liv i kontakt med mange venner samlet manuskripter og mange kilder. Han rådede over Peder Olsens, Anders Sørensen Vedels og Hans Svannings materialer og efterhånden, som de opgav deres arbejde, begyndte han at skrive sin egen historie. Men i modsætning til de kongelige planer om en Danmarkshistorie som Saxos på et kunstfærdigt latin, der kunne bruges i udlandet, begyndte han at skrive på dansk og i almindeligt sprog.

Han havde dengang direkte adgang til kongens og rigets arkiver og i hans fremstilling citerer han ofte direkte fra kilderne eller gengiver dem. Han rådede over kilder, som nu er forsvundet eller som brændte ved universitetsbibliotekets brand i 1728, og han havde flere sekretærer fra kancelliet til sin hjælp.

Han har en klar tendens i sine fortolkninger, han støttede det adelige rigsrådsvælde og systemet med en rådsvælt konge. Derfor kritiserede han især Christian den Anden og satte Christian den Tredje op som modbillede. Fremstillingerne blev skabt som politisk lærestykke for den unge Christian den Fjerde, fortalerne om hver konge viser Huitfeldts fortolkninger og tendens.

Det samlede værk er meget omfattende og fik stor betydning for den senere historieforskning.

Først med enevældens indførelse i 1660 kom det til en direkte kritik af Huitfeldts adelige tendens. Kendtest er Ludvig Holbergs kritik (se Fortælling 26, tekst 11).

Der er aldrig blevet lavet en moderne tekstmæssig og redaktionel udgave af Arild Huitfeldts ”Danmarks Riges Krønike”, der er dog i 1976-78 på forlaget Rosenkilde og

Bagger blevet fremstillet en facsimile-udgave af 1595-1604 trykkene af den omfattende fremstilling. Den kan læses stadigvæk ved hjælp af Otto Kalkars ordbog til det ældre danske sprog (genoptr. 1976) selvom den er trykt med gotiske bogstaver.

Historikeren Kristian Erslev gjorde op med mange af Huitfeldts fortolkninger og brug af kilder. Han påviste afskriftsfejl, fejllæsninger og ændrede flere forklaringer. Derfor har senere historikere kun med forsigtighed anvendt Huitfeldts fortolkninger.

Man kan læse mere om Huitfeldts fortolkninger i *Politikens Danmarkshistorie bd 7* (af Svend Ellehøj) s 157-63 (1964), i *Danmarks historie Bd 10* (af Torben Damsholt) s 55-61 (1992) og i *Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie Bd 7* (af Alex Wittendorff) 354-357.

18. Biografi - Johan Rantzau

var født i 1492 i Holsten, var i sin ungdom på uddannelsesrejser i England og Spanien og pilgrimsrejse til Jerusalem og studerede militære forhold. Han blev tæt knyttet til hertug Christian (den III) og var med på mødet i Worms 1521, hvor Luther forsvarede sig overfor kejseren. Han deltog i forhandlingerne på hertug Frederiks (I) side med Christian den Anden (Bordesholmaftalen 1522). Ved de jyske adeliges oprør mod Christian den Anden blev han hærfører for hertug Frederik (I) og finansierede lejetropperne gennem lån på Kieler omslag. Han organiserede kampen mod København og Malmø og blev dansk rigsråd. Som belønning blev han lensmand på Krogen (det senere Kronborg). Under det Skånske oprør 1525 bekæmpede han sammen med rigsmarsken Tyge Krabbe Søren Norby og de oprørske styrker og viste her sit feltherretalent. Efter 1523 var han det oldenborgske monarkis vigtigste statsmand frem til 1545, hvor han modsatte sig opdelingen af hertugdømmerne mellem Christian den Tredje og hans brødre. Efter en kort tid at have været marskalk (leder af hæren) i Holsten, blev han i 1526

hofmester i hertugdømmerne. Han støttede fortsat Frederik den Første og var med til at garantere Christian den Andens fangenskab på Sønderborg slot. Ved kongens død forhandlede han på hertug Christians vegne med rigsrådet i Danmark og sikrede ved forhandlinger i både København og Ghent alliancen mellem Nederlandene og Danmark rettet mod hansebyen Lübeck. På en landdag i Kiel i 1533 var han med til at sikre en holstensk luthersk kirkeordning. Under borgerkrigen 1534-36 var han atter den hærfører, der sikrede den slesvig-holstenske hertug kongemagten i Danmark for anden gang. Først samlede han lejetropper, der indesluttede Lübeck og standsede handelen så byen måtte slutte særfred med hertug Christian og dermed gav den opstillede holstenske hær sikkerhed mod angreb fra syd, mens den selv nedkæmpede bonde- og borgeroprørerne i Jylland og på Fyn. Det skete ved et hurtigt vinterfelttog fra Kolding over Varde til Holstebro, Viborg og Ålborg hvor hans styrker nedkæmpede bonde- og borgeroprøret under Skipper Clement i Jylland. Siden fortsatte kampen til Fyn, hvor

et overraskelsesangreb på grev Christoffers hær ved Øksnebjerg i juni 1535 fjernede grev Christoffers folk helt fra Fyn. Overgangen til Sjælland kom kort efter, men Johan Rantzau deltog ikke som feltherre på Sjælland som i 1523, men sikrede med en hær Holsten for angreb fra syd. Først da Københavns overgivelse nærmede sig kom han til Christian den Tredje på Sjælland og deltog i magtovertagelsen og bispernes fængsling. Med Christian den Tredjes magtovertagelse kom Johan Rantzau til at være den betydeligste statsmand ved siden af kongen. Han fik megen ejendom og len i Danmark, blev i 1537 statholder i Holsten og var frem til 1545 den ledende udenrigspolitiske forhandler for Christian den Tredje. Både under Frederik den Første og under Christian den Tredje sikrede han kontakten og aftaler med de ledende protestantiske fyrster, ligesom han

forhandlede aftaler igennem med Frankrig, kejseren (Karl V) og Lübeck. Højdepunktet var freden i Speyer 1544, hvor han sikrede oldenborgerne mod arvekrav fra Christian den Andens efterkommere og fik holdt Danmark-Norge-Holsten ude af de tyske konflikter. I protest mod Christian den Tredjes endelige aftale om deling af Slesvig-Holsten med sine brødre i 1545 opgav Johan Rantzau sine officielle hverv og trak sig tilbage til sine godser. Han nåede dog i 1559 endnu engang som holstensk feltherre at være med til erobringen af Ditmarsken. Han døde i 1564.

Kilde: *Wikipedia*, Mikael Venge i *Dansk Biografisk Leksikon* 3.udgave. Findes på nettet.

Torben Bramming: *Rantzau - Den hellige kriger*. Kristelig Dagblads Forlag 2016.

19. Biografi - Jørgen Kock

var indvandret fra Nordtyskland og fik hurtigt en solid borgerposition gennem giftermål med en københavnsk enke (Sidsel Cortsdatter, gift med den velstående Walter Kniphof). Han fik hurtigt sin hovedbeskæftigelse og sin gård i Malmø, hvor han i 1518 påtog sig Christian den Andens møntforretning. Det var en periode hvor mønten til stadighed forringedes og kongen krævede store midler til oprustningen i krigen mod Sverige. Da Christian den Anden forlod landet med Malmøs borgmester Hans Mikkelsen, fik byen besked på at vælge en ny borgmester og det blev Jørgen Kock. Han forsvarede derefter byen mod de adeliges angreb og sammen med Københavns slotsherre Henrik Gøye indledte han forhandlinger med Frederik den Første om byernes overgivelse. I januar 1524 overgav de to byer sig til kongen og Jørgen Kock vedblev med at være borgmester ligesom han for en periode fortsatte som møntmester. Han fastholdt sin centrale politiske placering i de kommende år og blev tæt knyttet til Frederik den Første.

Under det skånske oprør 1525 holdt han Malmø fast ved Frederik den Første, og da kongen i 1526 gav København og Malmø ret til selv at vælge deres borgmestre udnævnte han samtidig Jørgen Kock til at være adelig. Jørgen Kock var tidligt åbent evangelisk orienteret. Han tilkaldte allerede i 1527 Claus Mortensen Tøndebinder til Malmø og hurtigt fik de evangeliske overtaget i byen meget mod ærkebispens i Lund. Kongen gav vægebrev til flere prædikanter i byen og overlod gråbrødre- og heligåndsklostret til byen. Der blev oprettet skole, præsteskole og hospital og en omfattende skribentvirksomhed og bogtryk gjorde Malmø til den vigtigste evangeliske by i Østdanmark. Jørgen Kock blev belønnet af kongen med Tommerup kloster for livstid i 1532 og selv mange af de katolske rigsråder havde deres børn under oplæring i Malmøs evangeliske skoler. Med Frederik den Førstes død kom Malmø og Jørgen Kock i knibe. Som borgmester søgte han at sikre byen både mod ærkebispens i

Lund, der nu så chancen for at fjerne den evangeliske bevægelses ledere efter herredagens beslutninger i København 1533. Men da man samtidig med havde måttet sende tropper til Holsten, var lensmanden på Malmøhus, Mogens Gyldenstjerne, uden vagt og beskyttelse. Det lykkedes ved et kup at fange lensmanden, og borgerne besatte slottet og sikrede sig fæstningen. Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder fra København søgte at få hertug Christian til på egen hånd at tage kongemagten i Danmark selvom kongevalget var blevet udskudt et år på herredagen i København, men det afviste hertugen. Da grev Christoffer af Oldenburg i sommeren 1534 ankom til Øresund med en lybsk flåde og lejetropper tilsluttede Jørgen Kock sig straks og dannede sammen med Ambrosius Bogbinder den borgerlige ledelse af oprøret, der skulle bringe Christian den Anden tilbage på tronen. Da Tyge Krabbe og andre adelige efter først at have sluttet op bag Christian den Anden og havde støttet grev Christoffer begyndte at falde fra, vendte også Jørgen Kock sig i skrift og mæle mod adelen. Ledelsen af opstanden blev endnu mere problematisk, da den katolske hertug Albrecht af Mecklenborg kom til undsætning og slog sig ned i København. Jørgen Kock søgte gennem flere forhandlingsmøder at få aftaler med Christian den Tredje og holstenerne. Han mødtes med kongen på Kalundborg slot i marts 1536, hvor han advarede kongen mod bisperne, og i april overgav Malmø sig og fik fuld amnesti og opretholdt sin evangeliske kirkeordning. Jørgen Kock fik da mulighed for at tilslutte

sig kongen, men nåede det ikke inden den frist, der var nævnt i aftalen med Malmø. Han var da i København og fortsatte at påvirke her. Da København overgav sig til kongen i juli 1536 fik Jørgen Kock ligesom Ambrosius Bogbinder påbud om, kun at opholde sig et sted i riget, som kongen bestemte. Jørgen Kock fulgte da kongen tilbage til Holsten som rådgiver og i slutningen af 1536 kunne han vende tilbage til Malmø stadig som en af kongens betroede mænd. Her styrede han de kommende år genopbygningen af Malmøhus og finansierede for kongen en stor del af byggeriet. Fæstningen blev genopført ”åben”, så den ikke kunne bruges mod borgerne i byen, det skete efter aftalen, da byen overgav sig i april 1536.

I 1539 blev Jørgen Kock udsonet med adelen ved kongens mellemkomst, han tilbagekaldte de ukvemsord han havde anvendt under Grevens fejde og lovede konge og rigsråd lydighed. Da borgmesterembedet blev ledigt i 1540 blev han igen Malmø's borgmester og han fik Borreby i forlening. Han døde som borgmester i 1556 og blev begravet i Petri kirke i Malmø. Hans hus – det ”Kock'ske hus” står stadig i den gamle by i Malmø.

Kilde: Astrid Friis i Dansk Biografisk Leksikon 2. Udg. 1933-44

Ole Peter Grell: Jørgen Kock. En studie i religion og politik i reformationstidens Danmark s 113-126 i Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark. Arusia Århus 1982.

20. Biografi - Johan Friis

var født i 1494 på Tåsinge, fik en grundig skoleuddannelse i Odense og Århus, læste ved Københavns Universitet 1514 og rejste derefter rundt i Europa og tog magistergrad i Köln 1519 og rejste til Rom omkring 1520. Han blev efter 1 ½ års ophold i Rom sekretær i kancelliet hos Christian den Anden, han støttede med det samme Frederik den Første og fortsatte i kancelliet, hvor han i 1532 blev

udnævnt til kansler. Han støttede i 1533 hertug Christian som dansk konge og forhandlede på hertugens vegne den forbundsftale mellem Holsten og Danmark, der blev godkendt af rigsrådet på herredagen i København 1533. Efter borgerkrigens udbrud blev han på et adelsmøde i juli 1534 i Hjallelse valgt som repræsentant for den fynske adel med den opgave at støtte hertugen

på det indkaldte stændermøde 19 august i Horsens, hvor han blev udvalgt til konge. Under urolighederne på Fyn kom han kort efter fanget i Nyborg sammen med andre adelige af grev Christoffers tropper. Han blev ført til København, men blev sluppet fri og fik lov til at drage til Wittenberg for at møde Luther. Efter et kort ophold her rejste han tilbage til Holsten og genindtrådte i sit arbejde som dansk kansler for den udvalgte kong Christian den Tredje. Han deltog i 1536 og årene fremefter som den centrale kongelige embedsmand i de mange forhandlinger om at genskabe den stærke kongemagt og organisere magtovertagelsen af de mange kirkelige ejendomme, og han sikrede en

lensreform i 1557, der gav mulighed for i langt større omfang at styre kongemagtens økonomi. Han var i alle årene en af de vigtigste samarbejdspartnere for Christian den Tredje og fortsatte efter kongens død med at være en støtte for efterfølgeren Frederik den Anden.

Han sikrede opbygningen af smukke renæssancebygninger på Hesselagergård på Fyn og på Borreby ved Skelskør, han var i en række år universitetets kansler, og da han døde 1570 var han en rig mand. Han døde uden børn og var ugift.

Kilder: Ejvind Slottved i Dansk Biografisk Leksikon 3 udg.

21. Biografi - Tyge Krabbe

var født i 1474 og blev allerede 12 år gammel en af kong Hans' små drenge. Han passede kongens hunde i seks-syv år. Han deltog i kongens Gotlandstog i 1487, fulgte med til rigsmødet i Kalmar 1495 og deltog i slaget ved Rotebro (Sverige) i 1497. Han blev således uddannet som kriger og hofmand. Han var lensmand på Københavns slot i 1501, blev ridder senest 1503, og var de følgende år til stadighed på krigstog i Sverige. Fra 1507 blev han lensmand på Helsingborg slot og fik stor berømmelse ved i 1510 at samle det skånske adelsopbud og nedkæmpe en svensk angrebsstyrke under Åke Hansson Thott. Han blev kort efter rigsråd og deltog i rigsrådsmøderne frem til Christian den Andens tiltrædelse. Han blev gift med Anne Rosenkrantz i 1505 og måtte have dispensation fra paven, da de var beslægtede indenfor 4. led. Han søgte at få forøget sit gods ved en række retssager og det lykkedes, men han lagde sig i den sammenhæng ud med Christian den Anden. Han fik i 1520 frataget sit len ved Helsingborg, der blev givet til den sejrriige anfører af Sverigestogtet Otte Krumpen. Derfor blev han en af modstanderne til kongen og sluttede sig til hertug Frederik allerede i 1522 og var med til at udforme og underskrive sammensværgelsesbrevet dec. 1522 og søgte at få hertugen til at gribe ind i

Danmark. Gennem trusler og forhandlinger var Tyge Krabbe med til at sikre Frederik den Første kongemagten i Danmark og fik som belønning postn som rigsmarsk ved hylningen i Viborg i marts 1523. Samme sommer fik han på ny Helsingborg som len og var nu den katolske højadels vigtigste repræsentant overfor rigshofmesteren lutheraneren Mogens Gøye.

Hurtigt kom det til voldsomme sammenstød med bønderne i Skåne og med hensynsløs brutalitet nedkæmpede Tyge Krabbe og hans folk bønderne i Skåne, men da Søren Norby i 1525 greb ind fra Gotland først i Blekinge og derfra i Skåne faldt hele Skåne fra Frederik den Første undtagen Malmø og Helsingborg. Først med hjælp af holstenske lejetropper under Johan Rantzau blev bønderne nedkæmpet og Landskrone omringet og belejret. Tyge Krabbe søgte da mod Rantzaus ønske forlig med Søren Norby og det kom til en aftale, hvor Søren Norby blev Frederik den Førstes lensmand i Blekinge, overlod Visborg til danskerne og dermed på ny sikrede ro og orden i Skåne.

Tyge Krabbe advarede i flere breve til kong Gustav mod "lutheriet" og søgte at støtte de katolske bisper i forhandlingerne med kong Frederik.

I de forhandlinger, der blev ført om Christian den Andens tilfangetagelse og ophævelsen af lejdet til ham efter Norgesfelttoget, spillede Tyge Krabbe en afgørende rolle som den, der støttede, at man skulle fængsle konge. Han blev således en af de fire rigsråder, der fik opsyn med Christian, og som kongen måtte forpligte sig overfor at skulle holde Christian den Anden fængslet for livstid.

På herredagen i København 1533 støttede Tyge Krabbe bisperne i deres rekatolicering af kirken og den fornyede forfølgelse af de evangeliske prædikanter. Han støttede et kongevalg af prins Hans og bekæmpede et valg af den lutherske hertug Christian. Som en af de ledende rigsråder fik han sammen med Joakim Rønnow kontrollen med Øresundstolden og var reelt konge i Skåne. Sammen med ærkebispens i Lund støttede han, at de evangeliske prædikanter blev anklaget og udvist, men kunne ikke få sine ønsker opfyldt overfor Malmø. Her lykkedes det bystyret af få kontrol med lensmanden og byen overtog fæstningen Malmøhus inden Tyge Krabbes folk kunne komme tilstede. Da grev Christoffer af Oldenburg i juni 1534 ankom til Øresund støttede Malmø med det

samme den lybske styrke, og Tyge Krabbe fik ikke organiseret et forsvar men tilsluttede sig snart greven og beholdt derved kontrollen med Helsingborg slot. På samme måde med den skånske adel, der nu sluttede op om Christian den Anden.

Da de svenske styrker i januar 1535 angreb ved Helsingborg faldt Tyge Krabbes styrker Jørgen Kocks og lybækkeren Markus Meyers styrker i ryggen, og det skabte stor modstand til adelen i Skåne og på Sjælland. Efterhånden som Christian den Tredje rykkede frem og indesluttede Malmø og København overlod han Skåne til Tyge Krabbe som statholder, men det var klart, at det var af nød det skete. Politisk var Tyge Krabbe efter magtovertagelsen i 1536 uden politisk indflydelse. Helsingborg mistede han hurtigt til sin svigersøn Peder Skram, der var blevet Christian den Tredjes vigtigste admiral. Men han beholdt sin titel som ”rigsmarsk” og optrådte på de kommende herredage, men blev ikke mere inddraget i de politiske forhandlinger. Han døde 1541.

Kilde: Astrid Friis i Dansk Biografisk leksikon 2. Udgave 1933-44.

22. Biografi – Ove Bille

havde en universitetsuddannelse bag sig, var tæt knyttet til regeringerne fra 1499 (ansat i kancelliet som kansler fra 1507 til 1520) under både kong Hans, Christian den Anden og Frederik den Første, han blev medlem af rigsrådet 1514, han fik en række kirkelige poster, der aflønnede ham indtil han blev bisp i Århus, godkendt af paven i 1520. Søgte sammen med Mogens Gøye i 1522 at få forlig mellem kongen og de jyske adelige, men sluttede sig til hertug Frederik sammen med Mogens Gøye og støttede loyalt op om den nye konge og hjalp med at sikre oprettelsen af det nye kancelli efter Christian den Andens flugt. Han søgte at bevare bispernes magt og

indflydelse. I 1533 støttede han således prins Hans kandidatur, men da Ry-mødet var overstået støttede han loyalt hertug Christian. Han overraskedes ved Christian den Tredjes fængsling af bisperne, hvor han først efter at have afvist kongens tilbud om at fortsætte i sit stift som lensmand, blev fængslet. Han var den første af de fængslede bisper, der blev løsladt, efter at han havde fraskrevet sig retten til bispegods og bispeembede. Han fik overladt Skovkloster ved Næstved som len og fik lov til at bevare sin titel. Død 1555 og begravet i Antvorskov klosterkirke.

Kilde: Mikael Venge i Dansk Biografisk Leksikon 3. Udgave 1979-84

Kilde 38: Povl Helgesen: Uddrag af Skibykrøniken – om Frederik den Førstes død, herredagens beslutninger 1533 og Grevens fejde

Povl Helgesen var karmelittermunk og blev i 1511 leder af Karmelitterhuset i København og blev samtidig lektor ved Københavns Universitet. Mere om Skibykrøniken og Povl Helgesen, se kilde 8 og biografi.

38A: Kong Frederiks død, vurdering af kong Frederik, herredagen i København 1533, religionsforholdene og udenrigspolitik.

Uddrag fra A Heise (oversætter): Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 153-167, 172

I den stille uge i året 1533 efter verdensforløsningen (= skærtordag den 10. April) døde de danskes konge Frederik den Første, efter han havde regeret i 10 år; thi i året 1523, da kong Kristiern, den berygtede tyran, flygtede, blev han fra hertug i Holsten valgt til konge i Danmark. Denne Frederik havde været navnkundig som hertug, men som konge tabte han hele sit navns glans, skønt han dog var søn af navnkundige forældre, nemlig af den kristelige kong Kristiern, af dette navn den første, og den fromme og berømmelige dronning Dorothea; thi hele den berømmelse og ære, han havde vundet ved hertugdømmets styrelse, fordunklede han ved sin ulykkelige og kirkerøveriske kongestyrelse. Og mens han under vanskelige forholds ledelse viste sig enfoldig, ja næsten træg og uvirksom, viste han dog så stor snildhed, når det gjaldt om at skrabe penge sammen allevegne fra. Han vidste nemlig at kong Kristiern, hele rigets fjende, var en skræk for alle, og da især for rigets styrere og adel, som han ville have dræbt alle med et slag, hvis han var blevet genindsat i sit rige. Hvergang rigsrådet derfor enten afslog et af kong Frederiks forlangender eller ikke straks indrømmede det, anstillede han sig straks meget fortørnet, og ved således at fremgøgle en kunstlet vrede, indgav han dem straks den formodning, at han ville gå ind på et fredeligt forlig, og antydede, at han ville bilægge striden med kong Kristiern, og ved dette kunstgreb opnåede han alt, hvad han ville, hvor ubilligt det end var (1). Han havde nemlig med en forbavsende snildhed samlet

nogle af rigets fornemste mænd om sig, hvis fortrolige omgang han havde tilkøbt sig ved gaver, ved gæstebud eller ved kortspil og terninger. Disses åndelige dygtighed misbrugte han på den snedigste måde til at overtale andre til at gå ind på de planer, han havde undfanget i sit sind. Men de anvendte til gunst for den hykleriske fyrste deres skræmmebilleder på de øvrige. Så at de tilsidst ikke søgte at overtale dem med det gode, men ligefrem tvang dem til at indvillige i voldsfærden. Følgen heraf blev, at man hos denne Frederik havde mindre frihed både til at begære og til at afslå end tidligere under den berygtede tyran kong Kristierns regering (2). Heller ikke fandt han sig i, at man overfor ham påberåbte sig den hellige ed, han havde svoret, eller på den håndfæstning, han havde sat sit segl under og ifølge hvilken han ved en højtidelig pagt var bunden overfor riget og rigets råder til at overholde troen (3). Af andre fordrede han en fast og ubrødelig overholdelse af deres ord, selvom det var aftvunget dem ved ubillige lovbestemmelser, men overfor dem holdt han aldrig selv sit ord. Og dette var dog ikke hans medfødte natur, men det var først opstået, da han sluttede sig til den nye lutherske bekendelse, som er troløshedens moder såvel overfor Gud som overfor mennesker. I denne Frederiks tid blev af had til Romerpaven al kirkeret afskaffet, så bispernes myndighed åbenbart spottedes og kirkens magt fuldstændig foragtedes. Deraf fulgte i dette rige en stor løshed i alle livets forhold, da man jo havde ophævet al agtelse for lovene, som plejer at holde de mennesker, der fører deres liv på umenneskelig vis, under

pligten. Under hans regimente blev kirkerne plyndret for deres klokker, billeder og kostbare kar, for de hellige gemmer, hvori Guds indviede legeme bevares, for de hellige klæder og i det hele taget for alt, hvad der hører til den kristne gudsdyrkelse, desuden for tiende og offergaver, og de blev ikke blot plyndret, men der var også nogle klostre og til hellig brug indviede huse, som helt jævnedes med jorden (4); ja i den grad vanhelligedes alle vor religions helligdomme imod den hellige ed, han havde svoret, og mod det højtidelige løfte, han offentligt havde aflagt for rigets råder, at der på de fleste steder næppe nok findes et eneste spor af kristelig fromhed tilbage. Og der var heller ingen, der i dette rige var mere sikre og trygge under den kongelige beskærmelse end denne så store ugudeligheds ophavsmænd og udøvere: thi hos den kirkerøveriske konge var der ingen agtelse hverken for retfærdighed eller uskyld; i hans øjne var fromheden overtro, kyskhed hykleri, religionen dårskab, afholdenhed afsind. For øvrigt havde han sit kongesæde på Gottorp slot i hertugdømmet Slesvig (som nu er underlagt Holsten, efter at man med vold og magt har sat sig i besiddelse deraf, skønt det i virkeligheden er et ældgammelt len af Danmark (5), og det var til uhyre skade for Danmarks rige, men til største fordel for hertugdømmet Holsten, at hvilket det således har fået udseende af, at Danmarks rige, der tidligere var så frit og uafhængigt, i lang tid har været et skatteland. Thi alle de skatter, tynger og afgifter, der under et eller andet påskud afpressedes de danske, førtes altid til hertugdømmet Slesvig. Han havde nemlig lovet, dengang han blev kronet, at han ville have sit kongesæde i rigets midtpunkt (6); men dette blev lige så lidt holdt som alt andet. Altid ulykkeligt har Danmark endnu stadig i Holsten, der blev købt, øget og beriget for dets midler, en fjende, der efterstræber det og opæder dets kraft. Også alt det, der blev skrabet sammen, da kong Kristiern blev fanget og hans kister plyndret, er blevet ført til samme Gottorp slot. Hans kister indeholdt nemlig visse gamle rigsskatte af forskellig art

og stor kostbarhed, desuden brevskeber og skrifter angående rigets privilegier og friheder, bedre end mange skatte, men som Holsten nu glæder sig ved og praler af (7). På denne måde blev altså Danmarks rige i den grad blottet for alle sine herligheder ved denne kirkerøveriske fyrstes snuhed, voldsomhed, list og snedighed, at det ved hans død blev efterladt i den største fattigdom, så det med større sandhed kunne siges at være blevet hærget og udplyndret end styret med kongeligt regimente. Og dersom han havde tørstet lige så meget efter blod som efter rigdomme og skatte, så havde han ikke blot nået, men næsten overgået Kristiern den Andens måde at styre sit rige på. Og efter at han nu, som ovenfor sagt, havde hersket i 10 år og tilbragt hele dette ustadige og kortvarige liv med nydelser, spil og lystighed, som han forbeholdt sig alene som noget, der passede sig for ham, mens han henviste omsorgen for ret og billighed til andre, som noget, der ikke passede sig for ham og som han ingenlunde havde tid til at beskæftige sig med for spillens skyld (8), ja så hånede han i sin sidste stund først den præst, der skulle modtage hans skriftemål, viste med flid foragt for kirkens øvrige hellige midler, skreg derpå op under en så forfærdelig rallen, at de omkringstående rystede af rædsel, og han døde så i april måned i det herrens år 1533; men der var kun få, der sørgede derover. Ved trinitatis tid i det herrens år 1533, da der efter kong Frederiks død ingen konge var i Danmark, blev der holdt almindelig herredag i København, hvor det samlede rigsråd skulle rådslå om valget af en ny konge. Men denne rådslagning blev udsat indtil videre, for at man i den kongeløse tid mere kunne sørge for sine egne sager end for statens tarv. Den øverste magt var nemlig hos rigets råder; men de var på grund af deres forskellige interesser og stemninger så uenige og splidagtige indbyrdes, at der så godt ikke var en eneste ting, de kunne blive enige om, endsige da om valget af en konge (9). Da der fremdeles intet var, som vakte større uenighed end den ved lutheriets troløshed fremkaldte adsplittelse i

kirken, idet meningene på begge sider stod stærkt mod hinanden, så indså nogle af de forstandigere blandt de gejstlige og verdslige råder (10), at der på grund af lutheriet ville opstå de største ulykker i riget. Idet de nu ønskede at imødegå dette ved hensigtsmæssige midler, begyndte de at indlede forhandlinger om, hvorledes de kirkerøveriske prædikanter, der ledte rigets befolkning bort fra den sande gudsfrygt og enfold og som ikke ville finde sig i lydighed mod kirkens foresatte, kunne revses og atter bringes ind under kirkens orden, og ligeledes om, hvorledes man kunne råde bod på de brud på kirkefreden, som var fuldbyrdede på forskellige steder, genoprette gudsyndelsen på de hellige steder, som var blevet vanhelliget, og atter bringe de med magt undertrykte præster og munke lindring og genoprejsning. Den ypperste ridder, hr. Mogens Gøje, begav sig da hemmelig bort, for at han ikke skulle blive tvunget til at indvillige i en beslutning herom, og tog med sig sin eftersnakker og abekat, hr. Erik Eriksen, ved hvis hemmelige overtalelser han blev endnu mere forhærdet og umedgørlig; thi denne Erik var det lutherske partis mest stivsindede hjælper og forsvarer (11). For øvrigt var det hele spilfægteri, og der var ikke den meste oprigtighed i hele denne adfærd; thi skønt denne Mogens Gøje var fraværende, mærkede man dog hans nærvær over alt. I den gad havde satan overvægten i dette Danmarks rige, at i tros- og religionssager ikke blot nogle enkelte lægmænd var uenige med prælaterne, men også skinbiskopperne (hvoraf der dengang var mange) med de sande biskopper, ja i den grad var vores, det vil sige den kristne religions hellige handlinger disse skinbiskopper så forhadte, at de fuldstændig foragtedes af dem lige til mysterierne selv. Biskoppernes titler, udmærkelsestegn, prægtige optog, hædersbevisninger, privilegier, skattefriheder og herligheder, besiddelser, godser og prægtige slotte, ja det var de begærlige nok efter, og besiddelsen heraf, hævdede de med brask og med bram, men biskoppernes embedspligter gav de sig

ikke af med. Og således skete det ifølge Guds retfærdige dom (fordi ingen ville lade sig omvende til et sundere levned), at intet for alvor kunne fastslås mod lutheranernes så ugudelige sekt, hvilket viste sig tilstrækkelig ved et eneste eksempel. Bevæget ved nærgående og indtrængende forlangender af nogle fromme mænd, havde rigsrådet nemlig endelig skænket sagen mod lutheranerne en eneste dag, og på denne blev selve lutheranernes fænnikedrager Hans Tavssøn stævnet, anklaget, overbevist om sin brøde og tilsidst, da men eftergav ham dødsstraffen, dømt til forvisning, men under så stor larm og rasende støj af den afsindige københavnske almue, at såvel sagvolderne som dommerne nær var kommet i livsfare; i den grad viste man hverken hæder eller nogen som helst ærbødighed mod rigets råder, som kætternes oprørske råb endogså truede med døden (12). Imidlertid opførtes hele denne komedie mod denne Hans Tavssøn på den letfærdigste måde; thi da der var fare for et oprør, kom man ikke til ende med en virkelig alvorlig forhandling af en så vigtig sag. Da han nemlig anklagedes for nogle få ugudelige artikler i sin prædiken, råbte han med en vis påtaget enfold, at det var en falsk anklage, der rettedes mod ham, i det han hårdnakket nægtede at have lært og prædikeret det, som dog er blevet åbenbart indrømmet ved vidnesbyrd af lutheranerne selv, skønt ingen af disse åbenlyst tog til genmæle imod ham, for at det ikke skulle få udseende af, at de var gået over til en almindelig imod partiet indgået sammensværgelse; så stærkt var nemlig ugudelighedens og troløshedens bånd, at partiets tilhængere hverken tilstod, hvad der var den skæreste sandhed, eller forrådte, hvad der var åbenlyst falsk, til stor skade for deres egne samvittigheder. Og herved åbenbares den ret, hvilken uhyre fare kætteriet i og for sig medfører, idet det ikke blot gør menneskenes sind afsindige, men endogså fuldstændig forblinder dem. Thi uagtet han nægtede, at han havde hævet den kirkeforbryderiske vanhelligste af Vor Frue kirke til skyerne, at han havde lært, at Guds

hellige, indviede legeme og blod ikke burde tilbedes, at han havde tilladt lægmænd at dømme om de hellige skrifter, at han havde forbudt menigmand at besøge Vor Frue kirke og således tvunget mennesker til mod deres samvittighed at tilslutte sig partiet (13), at han havde brugt ukvemsord om alle rigets biskopper, præster og munke og meget andet, hvorfor han med den største ret anklagedes og uden hvilket han overhovedet ikke havde været lutheraner, så havde han dog hos de omkringstående borgere gunstige vidner, der råbte til ham og med den største frækhed nægtede alt, hvad han først havde sagt nej til, så at endog nogle af rigets råder ikke kunne bare sig for at le; thi de havde af samme borgere hørt lige den modsatte beretning, før sagen selv var kommet for retten. Men da de ugudelige kendsgerninger åbenbart vidnede i stik modsat retning, blev de talendes uforskammede munde stoppet, og tilsidst afsagdes der en fordømmelsesdom mod ham, ifølge hvilken han blev dømt til forvisning for evigt. Efter en måneds forløb begav han sig også bort, for at det ikke skulle have udseende af, at han ved åbenlyst trods gav anledning til alvorligere splid. Men eftersom han tog ophold hos hele lutheriets forkæmper her i riget, rigshofmesteren Mogens Gøje, der havde kaldt ham til sig, så opnåede han ved dennes og hans datter Sofies mellemkomst, hvem biskoppen havde fattet kærlighed til, at han måtte vende tilbage (14). Thi biskoppen af Roskilde, der var kætteriet mere hengiven end religionen, lod sig ved nærgående og indtrængende forestillinger af begge, både faderen og datteren (15), lige så dumt som uoverlagt bevæge til mod hele rigsrådets beslutning at indvillige i, at samme Hans Tavssøn måtte vende tilbage til København. Han vendte også kort efter tilbage, efter at han næppe havde været fjorten dage borte, og således blev det sidste værre end det første. Men denne alvorlige retskrænkelse er det forbavsende, at rigsrådet har fundet sig i (16). Alt hvad der fandtes af lutheri i dette rige, det være som det være ville, ågerkarle, horkarle, skøger, kirkeforbrydere og drukkenbolte, det

blev således taget i forsvar og trivedes til spot for gejstligheden, kyskheden, ædrueligheden, afholdenheden og for alt, hvad der er helligt i den kristne religion. Thi alt hvad man i mange århundreder havde iagttaget enten for at vogte på dyd og gode sæder eller til gudstjenestens værdighed, foragtedes med den største skamløshed af denne skinbiskop (17). Og hvorledes det hele for ham kun var et ydre, påtaget skin, det godtgjorde han tydeligt nok ved følgende adfærd. Sålænge kong Frederik endnu levede, plejede han nemlig med at true lutheranerne med de værste ulykker, når kong Frederik først var død, men bag efter ikke blot skånede han dem, men viste dem stor gunst, gav dem prægtige gaver og mange hædersbevisninger, ti det størst anstød for de enfoldig troendes samvittigheder, som frygtede for, at der efter et sådant forspil kun ville følge religionens og gudsfrygtens svare fald.

Samme år begyndte lybækkerne, der var blevet overmodige af deres altfor store held og nu var blevet fjender ikke blot af kejseren, men af hele den kristne verden, fordi de med den største beredvillighed og med det største stiv sind havde sluttet sig til lutheriets troløshed, at drive fribytteri mod hollænderne og alle kejserens undersåtter, hvad enten de nu var tilskyndet hertil af deres egen ubesindighed eller tillige var ansporet hertil ved hemmelige opfordringer af visse lutherske fyrster, der beredte sig til frafald fra kejseren (18). Men da de kejserlige ikke ville finde sig i, at offentlige røvere gjorde det frie hav usikkert, udsendte de en flåde af veludrustede skibe og bød, at man skulle opsnuse lybækkernes skibe og tage en fortjent straf over dem. Men da det var lykkedes at få fat i nogle af dem, blev de øvrige bange og flygtede straks, såre glade over at være undsluppet af de kejserlige hænder, hvorpå de begav sig tilbage til deres egen havn, hvor de holdt sig rolige hele vinteren. Men da de kejserlige erfarede dette, besluttede de at overvintre i Danmark, for at de næste sommer kunne være nærmere ved hånden, hvad enten det gjaldt om at modstå eller angribe

lybækkernes stridsmagt. Thi ligesom sagens udfald var tvivlsomt, således var det også usikkert, hvad begge parter havde i sinde. Det hele blev nemlig holdt meget hemmeligt, og i mellemtiden svævede de danske i den største frygt; thi der truede dem krig enten fra lybækkerne eller fra de kejserlige, hvis de ikke forsigtigt holdt gode miner med begge parter (19)...

... Ved Mortensdags tid (= 11 november) i det herrens år 1533, da Danmarks riges råd holdt et talrigt besøgt møde i Odense, hvor også sendebud fra kejser Karl var tilstede, sluttedes der et evigt forbund mellem de danske og de kejserlige af had til lybækkerne, som med stor dristighed gjorde det frie hav usikkert, idet de øvede fribytteri mod alle vesterlændinge, som var kejserens herredømme undergivet (20)...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Kong Frederik truede rigsrådet med at han ville nedlægge regeringen på et møde i Kolding under det skånske oprør 1525, hvis der ikke blev bevilget flere midler til kongen. Det samme skete året efter på en herredag i Odense 1526, hvor han truede med at slutte forlig med Christian den Anden.

(2) Se Kilde 7: Povl Helgesens brev til kannik Hans Lauridsen 30. september 1523.

(3) Se Kilde 6A, håndfæstningens § 3.

(4) I de store købstæder med mange kirker som København og Malmø, og i de store bispebyer som Viborg og Roskilde blev mange kirker nedrevet eller omdannet til andre formål. Hver sognekirke måtte 1531-32 udlevere en klokke til støbning af kanoner, det vakte stor modstand.

(5) Holsten og Slesvig blev ved en aftale i 1460 regeret i fællesskab af kongen og den slesvig-holstenske hertug og ridderskabet, denne aftale sikrede på lang sigt, at Holsten blev fast knyttet til Slesvig. Kommentaren i teksten henviser til begivenhederne ligeefter Frederik den Førstes død, hvor hertug Christian (den senere kong Christian den Tredje) blev hyldet som hertug af Holsten og han påtog sig formynderskabet over Slesvig-Holsten på egne og sine umyndige brødres vegne. Dermed blev hele området udskilt fra kongeriget Danmark og rigsrådet måtte hurtigt på herredagen i 1533 aftale en union med Hertugdømmerne, så både den ny fremtidige konge og rigsrådet fastholdt forbindelsen til Slesvig-Holsten. Man regnede da med, at den umyndige prins Hans skulle være den ny konge i Danmark under rigsrådets kontrol, mens den evangeliske hertug Christian havde magten i Slesvig-Holsten.

(6) Kong Frederiks håndfæstning sagde ikke noget om, hvor kongen skulle bosætte sig. På en herredag i København 1525 pressede rigsrådet kongen til at tage fast ophold på Nyborg slot, "thi det er midt i riget og bekvemt beliggende for hans nådes herredømme", men kongen krævede så til gengæld at alle fynske len skulle underlægges direkte hans hofhusholdning. Rigsrådet gik med hertil, men planen blev ikke til noget. Derefter kom kongen med mellemrum til de forskellige rådsmøder og herredage, men opholdt sig ellers på Gottorp slot. Kilde: A Heise: Skibykrøniken, Kbhv 1890-91 s 157 note 2.

(7) Kong Frederik udplyndrede ikke det danske rige, der var store udgifter til at skabe hær, forsvar og betaling til alliancepartnere og kongen måtte af sin hertugelige formue stille store beløb til rådighed og optage lån. Derfor søgte han på flere måder at få rigsråd og herredage til at bevilge skatter, afgifter og tjenesteydelser. Blandt de værdier som Christian den Anden måtte aflevere ved sin fængsling var "Den gyldne Vlies" – den orden som han havde fået af kejseren ved sin kroning i Sverige. Men han havde ikke en større formue med i sit fangenskab – tværtimod var de beløb, der var stillet til hans rådighed blevet brugt på lejetropper og skibe.

(8) A.Heise refererer i sin oversættelse: Skibykrøniken, København 1890-91 s 159 note 2 til Frederiks fortroligste rådgiver Wolfgang von Utenhof, der i sin beretning om perioden (fra o. 1559 – se kilde 10) beskriver kongen helt anderledes: "Han ansås af sine naboer, for en enfoldig ligefrem mand, der havde tilbragt sin ungdom i ørkesløs fred; men i virkeligheden var han en fortandig, indesluttet, tavs og tålmodig mand, der netop ved disse egenskaber har sat meget igennem; han kunne anstille sig, som om han ingen forstand havde på sagerne, hvilke han dog udførte med visdom og dygtighed; han satte al sin lid til Gud; tidlig på dagen plejede han råd med sine rådgivere og ordnede og afgjorde da alle sager; men efter middag hengav han sig til Kortvil (Kurtzweil – = tidsfordriv, som kortspil mv.) og selskabelighed i al gemytlighed; thi han var, en godmodig, mild, mod ulykkelige og fattige barmhjertig, fyrste."

(9) Hertug Christian kunne ikke vælges til konge, de andre af Frederiks børn var ikke myndige og Christian den Andens arvinger var man politisk ikke interesseret i at inddrage. Herredagen i København besluttede at udskyde kongevalget et år med den begrundelse at det norske rigsråd ikke var mødt op og derfor skulle have mulighed for at deltage.

(10) Der var tale om de anerkendte katolske biskoper med bisp Ove Bille fra Århus i spidsen, af de verdslige rigsråder især Bille-slægtens repræsentanter og rigsmarsken Tyge Krabbe mfl.

(11) Herredagen i København vedtog en aftale om alliance med Slesvig-Holsten, udstedte en reces og udskydelse af kongevalget og så vedtog en del af rigsrådet en reces om religionsforholdene, der gav hver

bisp myndighed til at bestemme i sit eget stift. Det er denne beslutning Mogens Gøye og Erik Eriksen Banner ikke vil deltage i og være ansvarlig for.

(12) Anklageren mod Hans Tavsens Povel Helgesen, der krævede prædikanten dømt som kætter (det gav dødsstraf). Sagen fik en helt anden vending end den Povel Helgesen selv ønskede. Selve processen foregik på Rådhuset under stor tumult. Den på Gammeltorv forsamlede masse af borgere, lybske søfolk og andre påvirkede forløbet og truede både rigsråderne og bisperne. Hans Tavsens måtte således beskytte Roskildebispens Joakim Rønnow, da han skulle gå fra Rådhuset til sin bispebolig.

(13) Hans Tavsens skulle have forhindret de evangeliske i at følge den katolske messe i Vor Frue kirke.

(14) Sofie Gøye var allerede i 1524 blevet gift med Mogens Bille til Svanholm. Hvittfeld mener det er Birgitte Gøye, der sikrer tilladelsen til Hans Tavsens. Hun bliver senere gift med Herluf Trolle. Joakim Rønnow kan godt have ønsket ægteskab med Birgitte Gøye, hvis han direkte erklærede sig for evangelisk biskop. I teksten er Sofie senere overstreget.

(15) Efter ”datteren” stod der oprindeligt i teksten ”den skøge”, det er senere overstreget af forfatteren selv.

(16) Efter aftalerne på Herredagen i København, var det stiftets biskop der havde myndighed til at godkende og bestemme om de prædikanter der hørte til i stiftet.

Joakim Rønnow overtræder således ikke de aftaler, men får Hans Tavsens til at acceptere bispens myndighed.

(17) Joakim Rønnow havde ingen præstevielser, præsteuddannelse eller pavelig konfirmation, men var udnævnt af kongen – derfor i en katolsk sammenhæng en ”skinbiskop”.

(18) Under ledelse af den lybske borgmester Jørgen Wullenwever, der havde sikret de evangeliske håndværkere og købmænd magten i Lübeck, var lybækkerne allerede i sommeren 1533 begyndt fjendtligheder mod hollænderne og for at standse deres adgang til Østersøens hansebyer.

(19) En hollandsk flåde var i august 1533 sejlet til den nordlige Nordsø, Kattegat og Bælterne. Både ved Landskrona og Falsterbo havde flåden ødelagt lybske skibe. Flåden kom i november tilbage til Holland, enkelte skibe forblev i Danmark vinteren over.

(20) I Ghent blev der den 9 september sluttet en traktat mellem danske udsendinge fra rigsrådet og Nederlandene, hvor der blev lovet hjælp til Danmark-Norge, hvis det kom til krig med Lübeck ligesom Danmark-Norge skulle hjælpe Nederlandene, hvis de i fremtiden kom i konflikt med Lübeck. Nederlandene blev sikret fri passage gennem Danmark, hvis det kom til konflikt med Lübeck. Traktaten blev godkendt af rigsrådet på herredagen i november i Odense.

38B: Christoffer af Oldenborgs angreb på Sjælland 1534 og hertug Christierns valg til konge i Jylland. Krønikens bratte afslutning

Uddrag fra A Heise (oversætter): *Skibykrøniken*, Kbhv 1890-91 s 174-75, 176-190

...I det herrens år 1534, da der var opstået en hård strid mellem de lutherske lybækkere og de rettroende vesterlændinge, som stod under kejserens herredømme, om den frie sejlads, hvorfra lybækkerne påstod, at vesterlændinge skulle udelukkes, så vel som, at de skulle tvinges til kun at sejle med et vist antal skibe (21), opnåede hamborgerne, efter at der var lidt svære tab på begge sider, og fordi de indså, at store ulykker truede med at udbryde, af kejserens søster fru Maria, der i hans rettroende vesterlændinge, som stod under kejserens herredømme, om den frie sejlads, hvorfra navn styrede Nederlandene, at der i deres stad skulle holdes et stort møde mellem begge de stridende parter, for at der kunne underhandles enten om afslutningen af en stilstandspagt eller af en varig fred. Lybækkerne opnåede da med stor snuheit og

træskhed en stilstand på 4 år, fordi de havde i sinde imidlertid at føre krig med holstenerne, danskerne og svenskerne, skønt der var sluttet den overenskomst mellem vesterlændinge og de kejserlige, at de aldrig måtte slutte stilstand med lybækkerne, uden at holstenerne, danskerne og svenskerne medindbefattedes i samme pagt...

(Kort afsnit om gendøberne i byen Münster er her sprunget over)

...Da lybækkerne nu altså var sikret mod angreb af de kejserlige, samlede de en stor hær under anførsel af en greve af Oldenburg, udstedte et fejdeskrift og erklærede uventet ved Kristi Himmelfarts tid krig (=14 maj) mod den højborne fyrste hr. Kristiern, hertug af Holsten, hvorpå de straks gjorde et indfald i

dette land og hærgede alt med ild og sværd især adelens godser.

Mens dette foregik, men udfaldet endnu var tvivlsomt og sejren uvis, beredte malmøboerne, der jo var bekendt for deres gamle troløshed og som var blevet overmodige af deres altfor store held, skønt de ikke så meget lod sig lede af hengivenhed for lybækkerne som af deres brændende længsel efter at udrydde adelen, sig på et svært forræderi mod rigets råder og øvrighed, ja mod hele adelen, som ellers stod i bedste forhold til dem. Desuden var evangeliets forkyndelse, som da under en falsk titel prædikedes af domfældte kættere, såvel hos malmøboerne som også hos københavnernes en gerning, ikke i Kristi, men i den berygtede tyrann kong Kristierns tjeneste, og denne gerning havde de med så stor iver og så stor træskhed sat i værk, for at de, når først gejstligheden var styrtet i fordærvelse og derpå hele adelen udryddet, endelig kunne være i sikker besiddelse af den så længe attråede kødets frihed og så under den falske konge, hele adelens hader, kunne tilbringe et liv, der sandelig ville være helt uberømmeligt, eftersom det ville blive fuldt af oprør og af skændsler og afskyeligt ved sin fuldstændige lovløshed.

Da malmøboerne derfor mærkede, at der nu var et gunstigt tidspunkt til at gennemføre, hvad de allerede tidligere havde besluttet, ikke blot fordi der ingen konge var i riget, eller fordi der var en farlig tvedragt mellem adelen indbyrdes, men også fordi en krig med Lübeck forestod, så stillede de oprørske borgere i spidsen for sig dette skændige forræderis lige så skændige fører og høvedsmand, nemlig vestfaleren Jørgen Kock, møntmester og stadens ypperste borgmester, en mand der havde gjort sig i højeste grad ilde berygtet ved tyveri, åger, kirkeran, underslæb og mange ægteskabsbrud.

Efter at have samlet en stor skare af pøplens bærme, lokkede han fredag efter pinse, som var den 28 dag i maj måned (=er den 29 maj), ved list befalingsmanden på Malmøhus, Mogens Gyldenstjerne (22), til fælles samtale

og beholdt ham straks som fange. Efter at Jørgen Kock derpå ved list havde overrumplet borgen, lod han straks den del af denne, som vendte mod byen, nedrive lige til grunden og tog ligeledes til fange to andre adelige rigsråder, hr Truid Gregersøn (23) og hr. Klavs Podebusk, der kom til ham i god tro og ikke anede det mindste. Også nogle adelige børn, der var sendt til Malmø for at oplæres og allerede var kaldt tilbage af deres forældre, blev ligeledes holdt tilbage som fanger (24). Hvorledes det for øvrigt forholdt sig med grunden til dette forfærdelige oprør, og de nærmere omstændigheder derved, samt hvorledes sagen kunne få et så uventet held, vil ses under begivenhedernes videre fremskriden.

Samme år døde på selve pinsedag (=24 maj) en hæderlig mand, hr. Simon, kannik i Roskilde, mæt af dage, altid Gud hengiven og brav, skønt han efter nogles mening havde været lidt vel karrig mod de fattige. Han blev i kannikedømmet efterfulgt af en søn af den kætterske adelsmand Knus Ebbesøn, ved navn Korfitz, der endnu kun var en dreng; men i den alder blev jo mange dengang kanniker, for at nyde indtægterne, men ingenlunde for at tage del i deres forgængere pligter og arbejder.

Omtrent i de samme dage døde en hæderlig mand, der i hele sit liv og sin omgang var uden lyde og som i sæder og livsvandel viste sig som en sand alvorsmand. Mester Niels Kortsens. Ærkedegn i Lund, der havde fortjent et lngt liv, hvis det således havde været Guds vilje. Hans eftermand blev en af de adelige kanniker, mester Holger Skaldre, en mand, der unægtelig var i besiddelse af verdslige dyder, men kun lidet åndelig og religiøs. Samme år blev en greve af Oldenburg ved navn Kristoffer, en slægtning af kong Kristiern, af hertug Kristierns våbenmagt fordrevet fra Holsten, hvor han med lybsk hjælp havde gjort indfald, og kom på selve de 10.000 martyrs dag (=22 juni) til havnene ved Sjælland, hvortil han var blevet overført af en lybsk flåde, idet han, hvis alt gik ham efter ønske, havde til hensigt ikke blot at

bemægtige sig Sjælland, men hele Danmarks rige i den nu fangne kong Kristierns navn. Og efter at han og hans folk kun havde ligget stille en nat, gjorde de landgang ved daggry på dagen før St. Hans den døbers dag (=23 juni), hvorpå de i løbet af samme dag kom til Roskilde, hvor der under mængdens store jubel blev svoret det nye herredømme troskab, uden at der udgydt blod og næppe nok anvendt nogen vold. Derimod gik det ud over bispegården, som blev udplyndret med liv og lyst, og ligeledes over nogle af klerkene, som fik en ilde medfart, dog mere på grund af landsknægtenes vildskab efter grevens bud, der ved stærke trusler, han rettede mod mange, opnåede alt, hvad han ville. Ellers ville man her have kunnet få at se, hvor stort den menige hobs raseri er, som uden overlæg og uden nogen plan hovedkulds hengiver sig til alskens umenneskelighed. Thi inden tre dage var forløbet, var hele Sjællands almue faldet fra sine egne herrer. Med så stor voldsomhed rev sammensværgelsen den nemlig med sig, at den ikke blot afbrændte og udplyndrede adelens gårde, men endogså ville have dræbt og fanget en stor del af adelen, om den havde fået lov dertil. Det var nemlig Guds retfærdige dom, som da truede adelen, en velfortjent straf for dens grusomhed, gerrighed, overmod og kætteri. Thi lutheriet, dette største af alle kætterier, faldt i den grad i adelens smag, at de ene af had til gejstligheden var blevet de frækkeste foragtere af alt, hvad der er helligt i den kristne religion, og de viste sig så meget slettere heri, som de besmykkede alle deres handlinger med evangeliets påtagne navn og fromhedens maske, skønt de ellers var de største forbrydere. Heller ikke fulgte der nogen anden frugt af lutheriets prædiken end menigmands oprør og ulydighed, noget, som mange længe i forvejen havde forudsagt. Også deri viste Guds straffende hævn sig, at alle disse rædselsscener udbredte sig med så stor hurtighed, at adelen selv blev afskåret fra enhver planmæssig modstand ved den store afstand, hvori de boede fra hverandre. Og ikke blot var der stor afstand mellem dem i

legemlig henseende, så de havde vanskelighed ved at samles og handle i forening, men der var også stor uenighed og splidagtighed imellem dem; de nærrede ingen gensidig tillid til hinanden, og den lavere adel, der levede under ringere kår, var ligeså fjendtligsindet mod de rigere og mægtigere som den uadlige hob selv, hvorfor også de fleste af den lavere adel gik over på kong Kristierns parti, idet de således løskøbte deres gårde og ejendele fra brandstiftelserne. De sjællandske råder havde nemlig besluttet, så snart de hørte rygter om, at en fjende kunne ventes, at gøre modstand fra København. Men det lykkedes dem ikke at samle sig her på grund af de danskes medfødte langsomhed, der er skyld i, at de fleste altid fatter deres planer for sent, og det netop mest da, når farefulde omstændigheder kræver en hurtig og kraftig beslutning (25). Nogle ville også kun nødig betro sig til københavnernes, da de nærrede mistanke til deres troskab. Thi blandt Københavns borgere var der mange, der som lutheranere var ivrige tilhængere af kong Kristiern; men nogle nærrede også det største had til adelen for de handelsforetagenders skyld, som de rigere blandt adelen drev til den største skade for alle købstæderne, hvorfor disse også altid knurrede herover. Thi adelens handlen og voldsfærd synes at have været den fornemste årsag til det sørgespil, som nu blev opført. Adelens handel med øksne var nemlig til stor skade for købstæderne, men sammes fodring var en lige så ny som utålelig byrde for bønderne. Følgen blev så, at de af gerrighed og vindesyge gensidig søgte at styrte hinanden i fordærvelse (26). Greven af Oldenburg tilbragte kun en nat i Roskilde, hvorpå han efter at have opbrændt bispegården der ved navn Bistrup og stukket ild på Haraldsborg slot (27), drog til Køge. Da han var kommet dertil, opslog han sin lejr i byen og begyndte at genopføre de gamle fæstningsværker, som kort før var blevet nedrevet, for at han her kunne have et sikrere tilflugtssted og for at han med større frihed kunne foretage strejftog herfra (28). Imidlertid gik det lystigt ud over adelens gårde og

ejendomme, og især over de adelsmænd som af en eller anden grund opsatte eller nølede med at sværge troskab til kong Kristiern. Som følge heraf strømmede nu adelige og gejstlige sammen fra alle kanter af Sjælland, både for at købe deres gårde fri for brand og for at love kong Kristiern troskab, efter en ny og usædvanlig edsform, ovenikøbet hård og utplelig, siden ingen af de sværgende siden ville vedgå, hvad de havde svoret og på hvilken måde. Hos alle regerede en herskerinde, havesygen, hos edens afkrævere, for at de kunne vinde herredømmet, hos edsaflæggerne, for at de ikke skulle miste herredømmet: ja for ikke at sætte gård eller gods til, var de rede til at sværge på, hvad det skulle være, hvor ubillige betingelserne end var.

I Sjælland vandt greven derfor sin største ære ved de sejre, som brand og plyndring skaffede ham, skønt han også opnåede mange fordele overfor adelen ved borgernes og bøndernes forræderi. Ved den slags våben blev næsten hele den sjællandske adel tvunget til underkastelse; thi forsi adelen efterlignede kong Kristierns voldsfærd, tænkte folket stadig på frafald, og i deres løligste tanker sukkede de efter kong Kristierns herredømme, for at han enten skulle holde adelen i ave eller helt udrydde den. Og fordi hr. Joakim Rønnov, som dengang ansås for udvalgt biskop af Roskilde, med rette havde udæsket Guds vrede mod sig ved sit kætteri og sin ugudelighed – thi han var en snedig og listig person, der ikke udmærkede sig ved andet end bedragerisk færd. Voldsomhed, tyranni og gerrighed, hvorfor han også havde vakt alle gode mænds had og avind imod sig – så blev han ifølge Guds retfærdige dom på en vanærende måde afsat fra sit embede, hvori han havde trængt sig ind, og som man med større sandhed kunne sige, at han havde bemægtiget sig ved vold og magt end opnået på lovlig vis. Og denne afsættelse blev ikke blot til skam for ham selv, men også for alle hans venner, og til største skade for Roskilde kirke, da den gav anledning til, at meget af

kirkens gods blev opsplittet eller kom i fremmede hænder.

I de samme dage gjorde også staden København sig berygtet ved mange forræderiske handlinger, idet den hverken holdt sin tro mod Gud eller mod rigets øvrighed; thi dens borgere traf ved hemmelige rådslagninger og lønlige rænkespil foranstaltninger til at sætte det samme i værk, som de troløse malmøboere havde gjort. Dog foregav de, at de ikke ville overgive deres by, før de så kong Kristiern udfriet af sit fængsel og udenfor stadens porte. Men dog var der ikke gået ti dage, før byen overgav sig til grevens magt uden nogen tvingende nødvendighed, men af lutter lyst til at styrte slottets befalingsmand hr. Johan Urne, og samtlige rigets adelsmænd i fordærv, mod hvem de viste sig som de troløseste forrædere, og mod hvem de også ville vise sig som de grusomste bøddler, dersom deres mest brændende ønsker var gået i opfyldelse og de havde kunnet gøre, som de ville. Men hvad der mest bidrog til, at staden overgav sig, det var løftet om, at den til evig ejendom skulle have hele det omliggende land indenfor en hel mils omkreds. Efter stadens overgivelse fulgte snart slottets overgivelse, da besætningen med den største troløshed faldt fra hr. Johan Urne og med så stor voldsomhed og så stort forræderi trængte på overgivelse, at denne overhovedet ikke kunne hindres. Heller ikke i denne kamp opnåede man altså nogen sejr uden ved forræderi; sådan overhånd havde forrædernes ondskab taget på denne tid (29). Mens også skåningerne viste sig urolige og gjorde rede til oprør, valgtes Gustav Trolle, tidligere ærkebisp af Upsala, til biskop i Roskilde (30). Denne urolige og ustadige mand med det vilde sind, der åndede død og fordærv mod alle, hvem han ville det ilde, blev dog afsat, inden han endnu var kommet i besiddelse af bispestolen; thi hans forgænger, hr. Joakim Rønnov, lagde snarer for ham ved at give en sum på 10.000 mark dansk. Thi to gange havde han tilkøbt sig Roskilde bispestol, første gang af kong Frederik for 6000 gylden og nu for anden gang af grev

Kristoffer for 10.000 mark dansk. Men Gustav Trolle blev til gengæld biskop i Odense efter Knud Henriksøn, der nu flygtede med skam, han som havde givet så stor anledning til denne krig ved ikke at holde sit ord mod kong Kristiern, der nu blev holdt i et ulykkeligt fangenskab.

Imidlertid havde skåningerne også tilsidst svoret grev Kristoffer troskabsed. De frygtede nemlig for, at den længe ventede hjælp og undsætning fra Sverige skulle udeblive; desuden var de også bange for, at de skulle blive angrebet af en stærk og heller ikke havde de tillid til borgerne i Landkrone, hvor de havde lagt en besætning og truffet forsvarsforanstaltninger, for at de herfra kunne have sat sig til modværge. Men ved dette skridt vakte de stor fortørnelse hos kong Gustav af Sverige, mod hvem de således brød et højtideligt indgået forbund (31).

I de samme dage gjorde holstenere og jyder et indfald i Fyn, fordi også denne ø var gået over på grven af Oldenborgs parti uden at tænke på sin lydighedspligt, og de hævnede dette frafald hårdt, idet de ikke blot udplyndrede Odense by, men endogså på det grusomme nedhuggede mange af dens borgere. Men da de ikke forstod at udnytte deres sejr, blev de alle som en i Nyborg by enten nedhuggede eller fanget af grevens årvågne krigsstyrke, idet kun denne krigs anfører, hr Johan Rantzov og Peder Ebbesøn, undslap før der skulle kæmpes (32).

Imidlertid var den højborne fyrste hertug Kristiern af Holsten blevet valgt til konge af jyderne, hvorpå han straks sendte udsendinge til kongen af Sverige for at overtale denne til at gøre indfald i Skåne. Denne samlede da straks en stor hær og indtog Halmstad, dog ikke uden stort tab for svenskerne. Straks derefter indesluttede disse Varberg stad og begynde at angribe den, men længe forgæves, da alle svenskernes forsøg ikke førte til noget, thi vel var de overlegne i styrke, men i held stod de langt tilbage, om ellers sagens udfald vil svare til begyndelsen (33). Mens dette gik for sig (34)...

Noter ved Henrik Adrian:

(21) Lübeck under Wullenweber søgte at få en aftale med rigsrådsstyret efter Frederik den Førstes død, men rigsrådet valgte at fastholde alliancen med Holsten og dermed foretrak en løsning, hvor man havde en aftale Nederlandene om fri besegling i Øresund. I forhandlingerne søgte lybækkerne først at få en aftale der begrænsede Nederlandenes skibstrafik til nogle få skibe om året, hvis man ikke helt kunne udelukke dem fra Østersøen.

(22) Mogens Gyldenstjerne var lensmand på Malmøhus, han havde tidligere været lensmand på Akershus, da Christian den Anden angreb Norge. Malmøboernes forklaring på opstanden kommer frem i en række breve der blev sendt til københavnske borgere (1-6 juni), om at ærkebispens af Lund, Torben Bille, ifølge 3 juli recessen fra herredagen i København 1533, støttet af rigsmarsken Tyge Krabbe, havde indledt forfølgelser af de evangeliske prædikanter i Skåne og havde ladet dem dømmes som kættere på landstinget i Lund. Den besætning, der var på Malmøhus var kort forinden blevet sendt som hjælp til Holsten som efter angrebene fra Lübeck krævede dansk hjælp. Selve opstanden foregik inden grev Kristoffer var ankommet til Sjælland på den lybske flåde.

(23) Truid Gregersøn, rigsråd og lensmand på Varberg slot.

(24) De adelige børn var under uddannelse hos de evangeliske lærde i Malmø, en del boede hos borgmester Jørgen Kock, om de evangeliske i Malmø se Kilde 19.

(25) Grev Kristoffer af Oldenburg født 1504, 30 år gammel da han angreb Sjælland, var yngre søn af grev Johan XIV af Oldenburg, der atter var søn af Christian den Førstes bror Gerhard (Oldenborgerne). Som yngre søn fik han alene nogle kirkelige præbender i Bremen og Köln og havde derfor fået en gejstlig uddannelse. Han var tilhænger af den humanistiske bevægelse og blev senere optaget af den evangeliske reformation.

Han deltog i den nederlandske flådes togt til de danske farvande i 1533, hvor han forhandlede med Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kock, fik senere støtte af Lübeck til en lejetrophær, der angreb ind i Holsten i maj 1534, men blev slået tilbage og hertug Christian fik derefter tvunget Lübeck til en aftale om fred i 1534.

Grev Kristoffer fortsatte samarbejdet med Lübeck og dannede med Lübeck et forbund til befrielse af Christian den Anden og evangeliets fremme og sejlede med sine lejetropper på en lybsk flåde til Øresund, der ankom til Dragør 21 juni 1534, netop da den indkaldte herredag skulle begynde (24 juni), og hvor den ny konge skulle vælges.

Landgangen fandt sted den 22 juni ved Hvidøre nær Skovshoved nord for København.

(26) Christian den Andens lovgivning havde begrænset adelens ret til på egen hånd at sælge staldøksne i udlandet udenom købstæderne. Først med 1536-

recessen og de senere håndfæstninger fik adelen helt fri ret til at sælge okser (øksne) mv. til udlandet. Det blev i 1500-tallet en meget vigtig handelsvare og købstæderne søgte derfor at sikre sig handelen, men det forhindredes af rigsrådet. Både bønder og borgere havde stor interesse i, at adelen ikke havde denne ret til at sælge øksne i udlandet.

(27) Bistrup ved Roskilde var bispernes normale opholdssted. Derudover havde bispene en bispegård i selve Roskilde lige ved siden af domkirken, der blev afbrændt ned grevens ankomst. Haraldsborg var et kongeligt slot, der lå lidt nord for Roskilde, som var forlenet til Joakim Rønnow.

(28) 26 juni 1534 stadfæstede grev Kristoffer Køges privilegier. Samme dag blev greven hyldet i Christian den Andens sted af den sjællandske almue, der var mødt frem på Ulvemosen ved Havdrup mellem Køge og Roskilde.

(29) Udsendinge fra København havde den 13 juli i Køge lovet at byen ville overgive sig til grev Kristoffer den 16 juli, hvilket skete.

(30) Gustav Trolle havde deltaget i Christian den Andens tog til Norge og havde fulgt ham til Danmark, da han fik frit lejde. Han blev derfor fange i København, men kom fri ved sine slægtninges hjælp, idet han lovede ved herredagen i København 1533 ikke at forlade Danmark uden rigsrådets tilladelse og ikke foretage sig noget mod Danmark. Da grev Kristoffer ankom til Dragør gav Gustav Trolle sig straks ombord og tilsluttede sig greven og Christian den Anden. Joakim Rønnow opholdt sig i København, da rygterne om grevens ankomst kom til byen. Joakim Rønnow opfordrede straks til modstand mod greven, men måtte hemmeligt flygte fra byen. Han drog til grev Kristoffer

og fik en aftale, hvor han måtte opgive Roskilde stift til fordel for Gustav Trolle. Få dage efter Københavns overgivelse fik han en ny aftale med greven, hvorefter han måtte beholde sit stift.

(31) 2. Februar 1534 var der sluttet et forsvarsforbund mellem rigsrådet og Sverige om gensidig hjælp, hvis nogen af landene blev angrebet af Lübeck eller de vendiske stæder. Ved grev Kristoffers angreb havde den skånske adel straks bedt Gustav Vasa om hjælp og en hærstyrke blev straks samlet og sendt mod Skåne. Forinden havde den skånske adel overgivet sig til grev Kristoffer med en aftale den 28 juli og hylkede ham som repræsentant for Christian den Anden på Skånes landsting ved Lund den 10. august.

(32) 4 juli 1534 havde de jyske rigsråder, ledet af Mogens Gøye valgt hertug Christian til dansk konge, dette blev tiltrådt af den fynske adel på et møde i Hjallelse ved Odense den 9 juli. Købstæderne og bønderne rejste sig i oprør allerede den 11-12 juli. Hertug Christians tropper under Johan Rantzau og den jyske adels folk under Peder Ebbesen ankom allerede i slutningen af juli til Fyn. Grevens tropper kom til Fyn i begyndelsen af august og erobrede i løbet af en snes dage hele øen tilbage efter overrumplingen i Nyborg.

(33) Halmstad overgav sig 31 oktober 1534, Varbergs belejring trak ud til begyndelsen af 1535, men denne begivenhed synes forfatteren ikke at have kendt, ligesom han ikke har kendt den skånske adels frafald fra grev Kristoffer og den ny forståelse med svenskerne i december 1534.

(34) her slutter teksten ufuldendt, senere er der af forfatteren tilføjet enkelte oplysninger om forholdene ved Roskildekirken.

Kilde 39: Herredagen 1533

Herredagen i København i juni-juli viste hvor splittet rigsrådet var og de problemer, der var med at tilfredstille de mange magthavere, der ønskede indflydelse på det dansk-norske rige efter Frederik den Førstes død. Der var en aftale om, hvem der skulle efterfølge kongen – det blev fastsat i Frederik den Førstes håndfæstning og i den beslutning rigsrådet dengang tilføjede (se Fortælling 27, Kilde 17B). Men der var uenighed i rigsrådet om hvilken af sønnerne, der skulle vælges.

Uenigheden blev foreløbig løst ved at udskyde valget af konge i et år, dermed sikrede bispene og højadelen sig magten for en tid. Men derefter kunne rådet kun enes om at fastholde unionen med hertugdømmerne og sikre en fælles aftale om at holde lübeckerne ude og holde adgangen for de nederlandske skibe fri i Øresund. Om selve styret og forholdet til de evangeliske prædikanter var der stor uenighed. Alt det kom frem på herredagen. Det vises i kilderne, som er beslutningerne på herredagen. Vurderingerne findes både hos Huitfeldt (Kilde 39G) og Povl Helgesen (Kilde 38A).

Kilde 39A: Regeringens forslag til rigsrådet på herredagen i København juni-juli 1533, uddrag

Det er usikkert, hvem der reelt har udarbejdet teksten, man regner med det er ærkebisp Torben Bille, biskop Joakim Rønnow og måske Mogens Gøye og Tyge Krabbe.

*Teksten på gammeldansk er trykt i Nye Danske Magazin II, s 199 og trykt i uddrag i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 61-63. Oversat herfra af Henrik Adrian med inddeling I-III.*

Værdigste, værdige fædre, ærlige herrer, strenge riddere og gode mænd.
Danmarks riges råd som nu er samlet til denne almindelige herredag i København, vil i den hellige trefoldigheds navn viseligt og velovervejeth betænke og rådslå om rigets forhold, som nu findes for vores øjne og som er, at efter Gud den almægtige har taget og kaldet fra denne syndige verden højborne fyrste kong Frederik vores alles herre og konge (hvis sjæl den almægtige Gud med alle kristne sjæle vil vende sig til og nådeligt forbarne sig over). Riget, som er os alle bekendt, nu er og fra altid har været fra sin første begyndelse et frit kære rig. Og eftersom ingen herre eller fyrste endnu er valgt eller kåret til herre eller konge over riget, da ligger nu valget til riget og rigets regimente og ligeledes hele rigets og dets indbygges velfærd, tilstand og evige mulige ødelæggelse i Danmarks riges råds hænder og skikkelse, så at de gode herrer vil derfor viselig og vel overveje, betænke og rådslå, så at alt kan komme til en god skikkelse og tilstand her i riget, så at uenighed og tvedragt, splid og opdeling og alt fjendskab, som kan synes, og som nu findes blandt Danmarks riges råd må blive bilagt og afværget, så at hver mand gejstlige og verdslige, fattige og rige må og kan derefter nyde en skreven lovs friheder og privilegier, og ikke derfra at trænges, tvinges eller overfaldes på nogen måde. Danmarks riges råd vil i den almindelige herredag på alle måder omfatte og sikre rigets og rigets indbygges velfærd og tilstand, som ærlige og tro mænd og rigets svorne råd er deres fædrene rige skyldige og pligtige, så at de ikke vil anse deres eget eller nogen mands særlige vildfarelse, skade eller lykke, medens rigets og dets indbygges velfærd og tilstand på alle måder sikres, så at hver mand og ligeledes vores efterkommere efter os, og de omkringliggende fyrster, lande og stæder må også kunne sige, at Danmarks

riges råd nu ligger i deres hænder og har alting gjort således, som ærlige og vise og tro mænd bør gøre mod deres fædrene rige på alle måder. Derpå må Danmarks riges råd hurtigt kunne komme til at arbejde med rigets ærinder på denne almindelige herredag; da vil det være nyttigt til deres egen gode forbedring, at de gode herrer vil fremdrage, overveje, betænke, rådslå og klogt beslutte...
(I) Hvis Danmarks riges råd synes, at det er rådeligt, at nu på denne herredag at ville kære og udvælge nogen til herre og konge over riget, da skal de huske på, at de har med deres brev og besegling (1) alle forpligtet sig til at kære og udvælge en af Kongelig Majestæts sønner efter hans død (Gud være hans sjæl nådig), dog er ingen af hans Nådes sønner nævnt ved navn i rigets råds brev, som de skulle kære eller udvælge, heller ikke er der nogen tidsfrist eller termin nævnt i deres samme brev, mens valget derfor afhænger af dem selv, og tiden og hvem det skal være, når det skal ske, og det er derfor vigtigt, at de klogt og vel går frem i denne sag...
(II) Ligeledes, hvis denne foranskrevne artikel om at kære nogen til herre og konge her til riget etc. må Danmarks riges råd også grundigt overveje, at rigerne særlig Danmark og Norge er med brev, besegling og håndfæstning til hverandre fast og til evig tid forbundet og forpligtet, så at når nogen herre og konge er død og afgang fra disse to riger, da skal der ikke kares nogen herre til riget igen uden at begge rigeres råd har rådet, fuldbyrdet og samtykket i Danmark og Norge til samme reces og forbund som findes.
(III) Ligeledes, Danmarks riges råd skal også overveje, at når nogen herre plejer at blive valgt til konge over riget, da plejer man at udskrive og indkalde nogle af de bedste og udmærkede fra adelen fra hvert land fra hele riget og ligeledes en borgmester og nogle af de bedste borgere fra købstæderne her i riget, og hvis rigets råd ikke nu som tidligere gør

som det er skrevet, da er det at frygte at der der af vil opstå og komme stort fordærv og opløb her i riget mod Danmarks råd af adelen og rigets indbyggere, hvad rigets råd og andre vel vil vide, hvad der skete nu sidst i København ved kong Christians kåring og udvælgelse, således at Danmarks riges råd derfor vil overveje, hvad der forsvarligt skal ske i denne tid og forskrevne kåring kan ske nu eller at den skal udsættes.

(IV) Ligeledes, hvis Danmarks riges råd synes, at i en sådan situation af andre bemærkelsesværdige årsager ikke kan ske en kåring på denne tid, vil rigets regimente derfor påhvile Danmarks riges råd selv i nogen tid. Da vil det være ganske rådeligt og

nyttigt for deres egen og rigets velfærd, at de gør en skikkelse og et godt regimente med al magt førend de skilles ad fra denne herredag, så at rigets indbyggere kan vide, hvor efter de har sig at rette, og dermed kan meget ondt og stort fordærv mellem rigets råd og rigets indbyggere afsluttes, og ligeledes mellem riget og rigets uvenner, og dersom Danmarks råd ikke gør det, før end det nu skilles (det Gud forbyde), da er det virkelig at frygte, at Danmarks råd sætter sig selv og det menige rige og deres børn og afkom i en stor alvorlig og evig fare og fordærv, som det har været øjensynligt i nogen tid...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) se Kilde 17A og 17B

Kilde 39B: Rigsrådets svar på de fremlagte artikler, uddrag 1533

Teksten på gammeldansk er trykt i Nye Danske Magazin II, s 210 og trykt i uddrag i Kai Hørby: Reformationen i Danmark. Gyldendal 1972 s 64-65. Oversat af Henrik Adrian med inddeling I-IV.

...(I) Først om den artikel om kåring at udvælge nogen til herre og konge. Det er besluttet af det menige Danmarks riges råd, at fordi forbund og konføderation er indgået og sluttet mellem disse to riger Danmark og Norge til evig tid, da kan der ingen kåring ske nu på grund af det forbund og de evige forpligtelser, der er gjort mellem rigerne. Således har Danmarks riges råd nu i disse dage skrevet til menige Norges riges råd, at det skal besøge Danmarks riges råd på en almindelig herredag her i København sankt Hans Døberens dag (=24.juni) i det næste år, og da skal vi i fælleskab forhandle og rådslå om at vælge en herre og konge til omtalte to riger Danmark og Norge og behandle andre ærinder, som hører til begge riger.

(II) Den anden artikel indeholder, at da ingen herre eller konge nu kan vælges til riget, som det er foreskrevet, og rigets regimente derfor vil afhænge af Danmarks riges råd i nogen tid, da er det nyttigt og rådeligt, at Danmarks råd skal gøre en god skikkelse og regimente (1) her i riget, og et godt regimente kan ikke holdes eller ske, uden der er enighed mellem rigets indbyggere og at samme enighed kan

heller ikke være mellem rigets indbyggere, uden at hver mand overholder lov og skel og ret friheder(2) og privilegier.

(III) Derpå har Danmarks råd aftalt om samme fælles velfærd og evige tilstand, at strid og uenighed som er årsag til rigets ulykke og fordærv må og skal herefter standses og alle underlægges den almægtige Gud til lov og ære, det må og kan herefter blive mellem riget indbyggere særlig mellem Danmarks riges råd og os alle vort fædrene rige disse indbyggere til evig tid og gavn, og derfor har vi nu udi den hellige trefoldigheds navn fælles samtykket og besluttet, at den kontrakt og recess (3) som blev besluttet i Odense anno Mdxvij (=1527) mellem prælater og menige gejstlige og den almindelige adel og rigets indbyggere skal herefter rettelig holdes og fuldføres i alle punkter og artikler efter den faste udførelse og besegling, som da blev gjort og beseglet, og hvis det brister, som rigets prælater og gejstlige påstår imod forskrevne Odense recess og i alle måder mod recesser brev og besegling, skal det nu udi nogle år genskabes

og udøves efter det brevs indhold, der nu er besluttet.
(IV) Ligeledes skal alle og enhver af rigets prælater (4) særlig handle og rette sig efter sit biskoppelige embede, som Gud har kaldet ham til, som gode kristne prælater har gjort før dem. Og rigets prælater skal udpege i den hellige kirke gode præster som skal prædike og undervise i det hellige evangelium og holde messer og anden gudstjeneste efter den gode gamle kristelige skik, som

kristendommen har været her indtil et almindeligt kristent råd (5) tager anden beslutning...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) rigsrådet skal regere riget
- (2) de (retsligt fastlagte) friheder fx retten til at modtage bøder, til at være fri for skat, osv.
- (3) se Kilde 25, 25G.
- (4) bisperne
- (5) et kristent koncil – det blev ikke indkaldt af paven før langt efter reformationsårene.

39C: Rigsrådets brev til det norske råd nordenfjelds om kongevalgets udsættelse, 18 juni 1533, uddrag.

*Teksten på gammeldansk er trykt i Diplomatarium Norvegicum Bd VIII (1876) s 756 ff. og i uddrag i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 65-66. Oversat af Henrik Adrian. Brevet er besejlet af 20 rigsråder bl.a. bisperne Torben Bille (Lund), Joakim Rønnow (Roskilde) og Ove Bille (Århus) og af Mogens Gøye, Tyge Krabbe, Anders Bille og Ove Lunge.*

Det norske råd nordenfjelds er hovedsagelig folkene omkring ærkebispem fra Trondhjem Olav Engelbrektsson. Mens rigsråderne søndenfjelds kommer fra Østlandet (Oslo-Hamar-Bohus) og Vestlandet (Stavanger og Bergen). Man må regne med at hele det norske rigsråd har fået tilsendt brevet.

(Først omtale af Frederik den Førstes død og herredagen i København, der holdes i disse dage)

...Efter det forbundsbrev og den besegling som er gjort og aftalt mellem de førnævnte riger, at når en konge dør og går af, så bør og skal begge rigers Danmarks og Norges råd komme tilsammen, tale sammen og beslutte om udvælgelse og kåring om, hvem de til rigerne vil samtykke og udvælge, som samme recess ydermere indeholder og bestemmer. Vi hele Danmarks råd har derfor nu bestemt og samtykket i, i den hellig trefoldigheds navn, at besøge og indkalde til en herredag her i København af begge rigernes råd, sankt Hans fødselsdag (=24 juni) et år efter denne dag, for da at behandle og beslutte alle ærinder, som er mest vigtige for begge riger. Thi kære

herrer og venner, vi beder eder alle kærligt og gerne for sådanne mærkelige årsagers og lejligheds skyld, at i vil være velvillige og besøge førnævnte herredag for begge rigernes og deres indbygges velfærds og tilstands skyld... At i derfor velvilligt vil gå ind på, at alle slotslove (1) og kronens len, Bergenshus og andre, således bliver stående uforandrede der i riget såvel som her, indtil i kommer sammen med os...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) slotsloven er retten til at herske, bestemme og inddrive skatter over det område som et len eller en fæstning dækker. Normalt tilhører slotsloven kongen eller hans arvinger, men ved kong Frederiks død overgik rådighedsretten til rigsrådet. De norske rigsråder opfordres således til at "tage landet i besiddelse" indtil den ny konge er kåret.

Kilde 39D: Rigsrådets svar på hertug Christian henvendelse, 28 juni 1533, uddrag.

*Teksten på gammeldansk er trykt i Nye Danske Magazin II s 248 og i uddrag i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 67-68. Oversat af Henrik Adrian.*

Brevet er et svar til hertug Christians gesandters henvendelse til rigsrådet og herredagen. Det vigtigste – forbundet Holsten-Danmark-Nederlandene nævnes ikke her, men omtales udførligt i Arild Huitfeldts beretning i Kilde 39G og kort hos Povl Helgesen i Kilde 38A.

Svar på de artikler, som herr Ulf Pogwisch og Melchior Rantzau (1) overrakte til Danmark riges råd på Københavns slot på vegne af den højborne fyrste hertug i Holsten etc. (2) Vigilia apostolorum Petri et Pauli Anno Mdxxxiiij (=28.juni 1533).

(I) Om den første artikel, som den højborne fyrste, herr Christian med Guds nåde hertug til Slesvig etc. giver til Danmarks riges råd en nådig, gunstig og venlig imødekommenhed, takker Danmarks riges råd hans fyrstelige nåde ydmygt og vil dermed gengælde og gøre sig fortjent til.

(II) Om den anden artikel, hvor hans nåde højligt beklager den højborne fyrstes og mægtige herre kong Frederiks, hans faders død og bortgang, da må hans nåde sikkert vide, at Danmarks riges råd af den førnævnte højborne fyrstes, alle vor nådige herres og konges død og bortgang, ikke til liden sorg, kummer og vemod er blevet til del, hvilket de ikke højt nok kan klage over.

(III) Om den tredje artikel, at modtage og udvælge en af kong Frederiks sønner, derom giver Danmarks riges råd hans fyrstelige nåde

tilkende, at efter det gamle forbund og konføderation, som er indgået mellem Danmarks og Norges riger, kan ingen herre eller konge kåres eller vælges førend disse to rigers råd forsamles, og derfor har Danmarks riges råd tilskrevet Norges riges råd at deltage i en almindelig herredag her i København sankt Hans dag den kommende midsommer, for at alvorligt og enigt at forhandle...

(IV) Om den fjerde artikel om hvor kong Frederiks børn skal underholdes i deres umyndige år, og hvorfra deres brudeskat skal tages. Der overgiver Danmarks riges råd den højborne fyrstinde dronning Sophie, vor kære nådige frue, sammen med førnævnte højborne fyrste hertug Christian selv at betænke herom, selv vil Danmarks riges råd underholde den ikke-valgte højborne fyrste hertug Hans, som nu er i riget...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Begge er holstenske adelige og tæt knyttet til Frederik den Første og nu sønnen hertug Christian, de forhandlede på hertugens vegne i København under herredagen.

(2) Hertug Christian (den senere Christian den Tredje)

Kilde 39E: Herredagens 1. Reces af 3. Juli 1533, om besegling

*Teksten på gammeldansk findes i rigsarkivet og er trykt i Historisk Tidsskrift 4 rk. III s 487-93 og i uddrag i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 68-71. A. Heise har redegjort for beseglingen. Recessen sikrer bisperne og kirken de rettigheder, som de tidligere havde efter Odenserecessen og som nu skal genskabes. Indholdet er mere udførligt refereret af Arild Huitfeldt (1595) i Kilde 39G.*

A.Heise har beskrevet, at **følgende har beseglet dokumentet:**

1. Jens Munk – 2. Stygge Krumpen – 3. Ove Bille – 4. Jørgen Friis – 5. Torben Bille – 6. blindt – 7.

Henrik Tornekrans - 8. Prioren af Antvorskov – 9. blindt (1-9 alle med rødt voks (1))

10. Predbjørn Podebusk – 11. Bille – 12. Oluf Rosenkrans – 13. Utydeligt (kan være Otte Krumpen) – 14. blindt – 15. Tyge Krabbe –

16. Hans Bille – 17. Peder Lykke – 18. Axel Brahe – 19. (Ove) Lunge – 20. Urne – 21. Ulfstand - 22. (Knud) Bille – 23. (Niels) Lunge – 24. (Klavs) Bille – 25. J.P. (kun bogstaver) – 26. Knud Pedersen

Gyldenstjerne

I alt har således kun 23 af 35 rigsråder beseglet recessen.

Mangler:

1. Biskop Joakim Rønnow – 2. Biskop Knud Gyldenstjerne – 3. Mogens Gøye – 4. Mads Bølle – 5. Otte Krumpen (?? – se 13. ovenfor) – 6. Johan Oxe – 7. Johan Bjørnsen – 8. Erik Banner – 9. En af Ulfstand'erne – 10. Axel Ugerup – 11. Klavs Podebusk – 12. Mogens

Munk – 13. Niels Brok (?) – 14. Ejler Rønnow – 15. Erik Krummedige – 16. Niels Arenfeld, rigskansler

Kilde 39F: Herredagens 2.Reces af 4. Juli 1533, om besegling

Teksten på gammeldansk findes i rigsarkivet og er trykt i Kai Hørby: *Reformationen i Danmark*. Gyldendal 1972 s 71-75. A. Heise har redegjort for beseglingen i *Historisk Tidsskrift 4 rk III s 495*. Recessen sikrer kort bisperne og kirken de rettigheder, som de tidligere havde efter Odenserecessen og som nu skal genskabes. Størstedelen handler om hvordan retssystemet fra herreds- og by ting til landsting skal fungere og sikres af rigsrådet og bisperne. Ligesom rigsrådets opgaver fastlægges i den periode man er uden konge. Indholdet er mere udførligt refereret af Arild Huitfeldt (1595) i Kilde 39G.

I begyndelsen af brevet anføres de sædvanlige 37 navne (se kilde 39G), der trykt plads til 35 segl, idet Mogens Gøyes og Erik Banners mangler, på alle de øvrige rådets pladser findes segl, dog har biskop Knud

Gyldenstjerne ikke beseglet, på hans plads (nr 7) findes Oluf Munks segl. Udenpå er der med samtidig hånd skrevet: "...Danmarks riges (råds) samtykke på den recess som blev vedtaget i Odense..."

Kilde 39G: Arild Huitfeldts beretning (1595) om herredagen i København juni-juli 1533, lutherdommens tilblivelse og sagen mod Hans Tavsens, uddrag

Trykt i Arild Huitfeldt: *Danmarks riges krønike. Christian den Tredjes historie*. (1595, genoptr.1976) fol. A1- C2. Oversat af Henrik Adrian. Margenoverskrifter er sat med kursiv i teksten. Der refereres både beslutninger og breve i teksten.

Om kong Christian den Tredje – 1533

Kong Frederik den Første dør
År 1533, imellem et og to efter middag, døde salig højlovlig ihukommelse, kong Frederik den Første, Danmarks, Norges konge etc. på en skærtorsdag på Gottorp og blev hæderlig begravet i Slesvig.

Herredag i København om nyt kongevalg
Der efter hans død blev der bestemt en herredag næst efter Sct.Hans dag af rigets råd, og de kom tilsammen i København for at vælge en konge, efter som de tidligere havde givet kong Frederik det brev, at de efter hans død, skulle tage en af hans sønner til konge og ingen anden (1). Således havde kong Frederik efterladt sig fire sønner ved navn Christian,

Hans, Adolph og Frederik. Christian var født af en markgrevinde af Brandenburg kaldet Anna: de andre var født af en hertuginde af Pommern, der hed Sophia.

Holstenske sendebud til Københavns herredag

Til samme herredag udsendte hertug Christian af Holsten ikke alene i hans eget fyrstelige navn, men også på hans fyrstelige nådes umyndige brøders vegne som den ældste, herr Wolff Powisk og Melchior Rantzow for at formane Danmarks råd om samme brev, der krævede et af kong Frederiks børn til riget, hvilket sendebuddene erindrede dem om og opregnede de velgerninger salig højlovet

ihkommelse kong Frederik havde bevist Danmarks rige og dem, at han havde ofret hos dette rige liv, gods og sit fyrstedømme for dem, at han håndhævede og beskyttede dem imod den fordrevne kong Christiern, dog foretrak eller navngav samme sendebud ingen bestemt af kong Frederiks børn, som de skulle vælge, men indstillede det til rådet, at overveje, hvis det ikke så hastigt kunne besluttes, at man alligevel imidlertid ved denne lejlighed ville tage denne sag, så rigets råd måtte beslutte. De stillede rigets råd overfor at overveje, hvilken fare og anden stor ulykke, det plejer almindeligvis at føre med sig, når et rige eller et land i lang tid var uden hoved, og nu meget mere er at befrygte her udi disse riger og fyrstedømmer, fordi ilden som kong Christierns tilhængere tidligere har antændt endnu aldeles ikke var slukket, men endnu lå udi asken og kunne snarere gå i brand igen, hvis riget længere skulle være hovedløst, og ulykken ville blive større end tidligere.

Denne hertug Christierns gudsfrygtighed imod hans brødre, at han ikke søgte sin fordel alene, plejede salig Philippus Melanthon i sin forelæsning højt at berømme, og sagde, at det var et sikkert tegn på en from fyrste (2).

Danmarks råds navne da kong Frederik døde
Og da var disse efterskrevne rigets råder tilstede: Ivar Munk til Ribe, Stygge Krumpen til Børglum, Ove Bille til Århus, Jørgen Friis til Viborg (3),

Biskopper: Torben Bille, ærkeelectus til Lund, Jacob Rønnow electus til Roskilde, Knud Gyldenstjerne electus til Odense, Henrik, abbed i Sorø, Eskild, prior i Antvorskov, herr Mogens Gøye, Danmarks riges hofmester, Tyge Krabbe marsk, Predbjørn Podebusk, Hans Bille, Mathis Bøller, Ove Lunge, Mogens Munck, Erik Banner, Oluf Rosenkrantz, Otte Krumpen, Johan Ore, Johan Bjørn, Anders Bille, Axel Brahe, Niels Lunge, Niels Arnefeld, rigets kansler, Knud Bille, Holger Ulfstand, Truid Ulfstand, Claus Podebusk, Claus Bille, Axel

Urup, Erik Krummedige, Nils Brock, Ejler Rønnow og Knud Gyldenstjerne Pedersen.

Første punkt fremlagt på herredagen af de gejstlige

Der blev først behandlet de sager, som tilhørte religionen, fordi Vi er Gud mest pligtige og det fornemste ved enhver regimente er, at Guds tjeneste og religionen kan håndhæves og beskyttes. Og først beklagede bisperne dem strengt, at den rette Guds tjeneste (som de sagde) skulle være nedlagt mange steder her i riget, samt de ceremonier og skikke, som er antaget ved Kristendommens begyndelse. Og de frygtede, at hvis sådant ikke i tide blev imødegået, da fik al kætteri og vildfarelse her udi riget overhånd, og de bad derfor om, at man ikke skulle vige fra vores forfædres religion.

Andet punkt fremlagt

Dernæst beklagede de sig over den recess, som blev vedtaget i Odense i kong Frederiks tid år 1527 (4) i hvilken adelen havde fået hals-hands- og alle 40 marks bøder for alle deres tjenere og bønder, ligeså fri som kronen og bisperne havde deres, hvorover bisperne dristede sig til at være utilfredse idet de havde afstået deres sagefald, pønitenst- og straf for bands sager, kirkefred, fredløsmål, hvilke sager som kronens og adelens bønder hørte til dem, og bisperne og den hellige kirke havde haft lige fra Arilds tid efter kirkeloven, og at de derimod var lovet og tilsagt i samme privilegier, at de tilfulde skulle tilfalde stiftet med rente og rettigheder, hvorfra de en tid lang havde været frataget i kong Frederiks tid (ved de lutherske som havde haft alleslags beskyttelser og hjælp såvel hos den høje øvrighed som andre) hvorfor de begærede at deres segl atter blev givet tilbage, med mindre den samme recess blev fastholdt. Da den for større enigheds skyld er besluttet af den åndelige og verdslige stand på samme tid.

Københavns (herredags) beslutninger, hvor papisteriet igen oprettes og den lutherske lærdom fortrænges

1. Først, at den Odense Recess skal forblive ved sin fulde magt på alle måder.
2. Ligeledes, at bisperne skal forestå deres embede i stiftet som Gud har bestemt, hvor de skal have ansvar overfor Gud og være det bekendt.
3. De skal sende og forordne præster over riget allevegne, hver udi deres stift, som kunne prædike Guds ord og evangelium rent og klart, som skulle afholde messer og anden Guds tjeneste. Men hvor adelen har jus patronatus (5), skulle det blive derved, dog skal personer som adelen præsenterer (6) forhøres og godkendes af bisperne, ellers må ingen tage sig eller holde en præst eller en præst må ikke trænge sig ind uden bispernes samtykke og vilje. Sker det er det vold og de skal derfor straffes som voldsmand, de som ikke har anerkendt Danmarks riges råds forordning.
4. Findes nogen præst uværdig i levned eller i lærdom, skal det meddeles til bispem i stiftet, og han skal råde bod derpå.
5. At det skal være retfærdigt afgjort, at kirketiende og hovedtiende skal være som efter gammel sædvane og Odense Recess.
6. Om nogen bliver forfordelt for sin tiende og en anden vil formindske den, da skal han tiltales som man plejer og den der formindsker, som den der ikke har rettet sig efter brev og segl.
7. Sognedegne skal nyde deres rente (7) og hvor der opstår uenighed om degnerenten skal officialen (8) og lensmanden sikre hvad der er ret.
8. Kirker, klostre og den gejstlige stand skal uhindret nyde deres gods og ejendom, som de har i værgen efter kong Valdemars lov og Odense recess, dog hvis messer derfra er lovet, skal de på samme måde holdes ved magt, hvor der ikke er brev på, der går det om hvis ret det er, dog at den skik bliver ved magt som blev aftalt i Nyborg om kirkejorder og som bestemte at de skulle komme til ejeren igen, fra de bøndergårde de er givet.
9. Den jord og ejendom nogen har mistet i de forløbne år uden retfærdig dom og ret, det skal uden videre rettergang tilbagegives. Den

som vil vinde gods, han skal efterfølge loven på retfærdig vis og ikke tage sig det til, som andre gør, men da forfølges for vold og bøder for det, som det bør sig.

10. Ligeledes skal Viborg domkirke genrejses og alle domkirker, herreklostre, jomfruklostre, helligåndshuse, og sognekirker blive ved deres fulde magt. Ligeledes de tiggerbrødreklostre som er ved magt og hvori der holdes messer, prædikener og anden Guds tjeneste. Men de tiggerbrødreklostre som er forstyrrede, derom skal videre besluttes på den kommende herredag og i mellemtiden skal de ikke forstyrres eller nedbrydes hverken meget eller lidt. Ved ethvert jomfrukloster som riddermænds mænd (9) eller andre har haft i forlening, da skal de holde jomfruerne derinde efter den aftale som er sket og heller ikke formindske antallet, såfremt de ikke derfor vil rette sig efter det.
11. Hver sjælegave som ikke er imod loven og gives til præsten eller sognekirken, skal ikke forhindres af sognefolket, dog skal ingen tvinges til at give mere end Gud får én til.
12. Der skal her i riget opretholdes et universitet, og kirken skal nyde sådanne privilegier og friheder, som de friest har i andre lande i kristendommen, så det herud i riget ikke skal blive et barberi, eller at folk skal blive imod at sætte deres børn i skole, hvis de gejstlige ikke med deres privilegier er blevet støttet.
13. På samme måde skal kirker, klostre, Guds huse nyde deres privilegier på alle måder de hertil har haft. Dog således at kronen og adelen på samme måde nyder og beholder deres friheder og privilegier og som er blevet forbedret i Odenserecess.

Alle skoler i riget skal blive ved magt, særlig dem ved domkirkerne, og forsørges med almisser af de som oppebærer den gejstlige rente (10). Disse vilkår og artikler forpligtede, de sig både gejstlige og verdslige, at holde ubrødelig og straffe og fastholde, hvad der derimod skete efter deres tidligere ed. Denne recess blev aftalt og skrevet i det menige råds navn anno 1533, torsdagen efter Vor Frues dag Visitationis (= 3 juli). Dog ville herr

Mogens Gøye, Erik Banner og flere af deres tilhængere blandt de verdslige ikke forsegle den (recessen), men den udgik alligevel i hele det menige råds navn efter, hvad de fleste havde besluttet skulle gælde.

Rådslagning om kongevalg

Dernæst blev der talt om en ny konges kårning, kroning og udvælgelse, og det blev overvejet, hvilken af disse fire kong Frederiks sønner, de skulle tage efter det brev indhold (11) de havde udstedt.

Bisperne og nogle flere af rådet ville have, at man skulle tage og vælge hertug Hans og påstod jura genituræ (12). Det er den rettighed, at han var en født kongesøn på den måde, at Kong Frederik kun var hertug, da hertug Christian blev født, og fordi de mente, at man kunne lade den førmtalte hertug Hans opdrage i den papistiske lærdom og bøje ham, hvorhen de ville.

Andre af rådet ville have, at man skulle tage den ældste kong Frederiks søn hertug Christian, fordi han var kommet til sin myndige alder, kunne forestå regeringen, var gift og havde en fyrstinde af Lauenborg ved navn Dorethea. De angav, at det ikke kunne forhindre ham, at han ikke var en født kongesøn, thi dette rige er ikke noget arverige, hvor den regel gælder. Men det er et valgrige, og hertug Hans var for ung og kunne ikke forestå et regimente, førend han var kommet til skelsår og alder.

Men herimod var alle bisperne, fordi at samme hertug Christian bemærkede sig ved, og var dertil med som de vidste, tilhænger af den lutherske religion, og det var ligeledes sådan, at han i sin ungdom levede et vildt liv, som hans herre fader heller ikke følte stort behag for og dertil var fortørnet på ham for at leve ukendt. Dog forandrede han siden sit liv og med opvæksten omskabte han og modstod han ungdommens mangler og forseelser. Og efter, at han da havde modtaget den lutherske lærdom, mente de, at når han overtog regeringen ville han fastholde den lutherske religion mod pavedømmet. Og da bisperne var af højadelen og havde mange tilhængere

af slægt og venner i rådet, som var enige med dem, kunne de ikke blive enige om valget.

Uenighed om kongevalg

Men efter lang samtale og disputats fordi bisperne til det sidste fastholdt, at det skete ligesom i kong Christoffers og kong Christian den Førstes tid, at rigets råd i Danmark udvalgte dem til konge uden det svenskes råd og samtykke, som de skulle ifølge det forbund, som var skabt mellem alle tre riger i dronning Margrethes tid. Derfor gik Sverige fra Danmark, og således kunne det nu også ske, hvis de danske tog sig en konge, og ikke havde de norske råder med sig, fordi begge riger endnu var i forbund med hinanden, og de derfor frygtede at Norge derover kunne skille sig fra Danmark.

Udsættelse til næste år af kongevalget

Derfor blev det omsider besluttet, at valget skulle udsættes et år til den kommende sankt Hans dag 1534. Og i mellemtiden skulle de skrive til det norske råd, som også var i forbund med Danmark, at valget skulle foregå fælles mellem rigerne og de skulle alle møde fra begge riger og endelig udvælge sig en konge.

Danske og holstenske sendebud får ordrer til at drage til Nederlandene for fred eller våbenhvile

På denne tidligere herredag i København om rigets anliggender, blev det i enighed besluttet, at man skulle sende særlige sendebud til fru Mariam (13), tidligere dronning i Ungarn, kong Ludwigs enke, kejserens søster, som regerede Nederlandene på kejserens vegne, for at sikre en varig fred, eller i det mindste en våbenstilstand, således at Danmark, Norge og fyrstendømmet (14) kunne sikres bedre og forbedre forholdet til de burgundiske mod den uvilje som der tidligere havde været i kong Frederiks tid for den undslupne kong Christians skyld. Ved denne lejlighed blev det tilkendegivet for hertug Christian, at derefter blev holstenerne og danskerne enige om, at fordi de ikke ville gå

ind på, at bryde itu eller skilles ad fra den forening, der var mellem dem og riget, at sende herr Otte Krumpen på rigets vegne, Melchior Rantzau og Ulf Utenhof, den tidligere kansler hos kong Frederik, på holstenernes vegne.

Rigsrådet skilles uenige

Og på samme tid på denne herredag havde rigets råder modtaget af alle borgmestre, og (by)råd fra Malmø og København, der havde fået lejlighed til at give (sin tilslutning) tilkende, at rådet ikke på grund af de norske sendebuds fravær, havde kunnet beslutte at vælge en konge, men at det dermed var udskudt til sankt Hans dag næstkommende år og at de omtalte købstæder, de fornemste hovedstæder i riget imidlertid ville gøre det med rigets råd, gå og stå sammen med hinanden og ikke handle anderledes end de også straks lovede rigets råd hulskab (15) og mandskab og lovede dem på ære og redelighed, at de ville være dem hulde og tro og holde deres stæder og byer til Danmarks riges råd med tro hånd og til bedste, og den konge, som de (16) tænkte at udvælge det kommende år, forpligtede de sig til at hylde og sværge til og ingen anden. På grund af at ingen kongen blev valgt og valget udskudt, drog herr Mogens Gøye, Erik Banner og flere utilfredse fra denne herredag og de skildtes fra bisperne og de andre rådsvenner og sagde offentligt, at de var kommet dertil for at vælge en konge men så at bisperne nu havde mere udrettet af deres egne præstesager end rigets behov, som ikke kunne være uden ledelse (17). Derfor protesterede de offentligt derover og afviste ansvaret, hvis der skete riget nogen skade eller ødelæggelse og drog væk fra byen og de fleste fra den almindelige adel fulgte dem: Siden begyndte bisperne og deres tilhængere, som var de mægtigste i rådet og de fleste, atter at kræve og sikre deres præstesager og nogle udvalgte personer beskyldte nu særlig mester Hans Tavsen (hvilken siden reformatzen (18) blev bisp i Ribe), de tænkte at der ikke var nok udrettet med den recess som blev vedtaget som før

blev omtalt. Men hvis man vil forstå denne, må jeg noget længere fra begyndelsen repetere og igen hente viden om den lutherske lærdoms modtagelse og begyndelse her i riget.

Lutherske lærdoms første offentlige ankomst og forbedring her i riget under Frederik den Første.

Kong Frederik, salig og højlovlig ihukommelse, havde tidligere i sin tid fået nogen smag og kundskab på Guds sande ord, som det nu læres i de reformerede kirker, hvorfor hans majestæt gerne så som en kristen øvrighed, at samme reformerede religion her i Danmark og Norge såvel som i den tyske nation blev forfremmet, lært og prædikeret. Derfor havde hans majestæt givet nogle særlige personer, mester Hans Tavsen, herr Peder Lauridsen i Malmø, herr Frantz, herr Oluf, herr Claus Mortensen, herr Hans Olufssen sammested (19), herr Morten Hegelund i Ålborg, herr Jacob Skåning i Viborg, Jørgen Jensen (20), Peder Tomissen i Salling, ligeledes herr Peder Jensen, Niels Christensen, Mogens Gøyes præst, Anders Ljung i Landskrone, Christen Schrock i Assens, herr Hans i Falsterbo, Tyge Christensen, Anders Matsen, Anders Nielsen, Jacob i Ystad, Mats Jensen, Rasmus i Trelleborg og andre flere, som var de første her i riget, der begyndte at sætte sig offentligt imod pavedømmet og fulgt hans majestæts åbne forordningsbrev (21), at de frit måtte prædike og de der gjorde de lutherske prædikanter nogen skade, de skulle være under hans majestæts nåde og unåde etc. I den fangne kong Christians tid var der vel begyndt noget med den lutherske lærdom, men det havde ikke nogen fremgang. Hans majestæt lod også straks efter herredagen i Odense 1527 var afholdt, udsende åbne breve om, at det skulle stå præster eller munke som ville indgå ægteskab frit for at gøre det, og Gud gav lykke til, at Guds ord der over blev kraftigt, så at øjnene hos dem blev åbnede, så at de virkelig indså, hvilken vildfarelse de havde været i. Der fandtes også mange, der

havde været udenlands og med bøger eller med omgang med fremmede var kommet til bedre kundskab, så at mange både adel og uædle borgere og bønder havde fået smag for de rette Guds ord, og således var det sikkert kommet i kong Frederiks tid, at det meste af Viborg stift havde antaget den lutherske lærdom til med i København var sankt Nicolaj kirke, Klare kloster, Helligåndshuset og Gråbrødre overgået til de lutherske. Vor Frue kirke var lukket i en lang tid for såvel de lutherske som for de andre efter kongens almindelige befaling, siden blev den stormet af nogle af Københavns borgere som findes (beskrevet) i kong Frederiks historie (22). Ligeledes blev der også offentligt prædiker i Viborg, Ribe og i flere købstæder i Jylland på samme måde som i København, Malmø, Væ (23), Ystad og andetsteds på herregårde, og en gruppe munke med samme frihedsbrev løb glade fra deres klostre og ville hellere leve i ægteskab end være uden kvinder. Denne fremgang og tilslutning havde den reformerede religion fået i riget siden året 1527 i kong Frederiks tid.

Mester Hans Tavsens forvisning fra Skåne og Sjællands stifter.

Men, hvor kong Frederik som nu er sagt var død, tænkte bisperne, at det var en passende tid til i det interregno (24), at genoprette deres forfaldne huse og regimenter, derfor stod de fast på, at den københavnske recess som tidligere er omtalt måtte genoprettes og mester Hans Tavsens, som havde været den første i riget med offentlig prædiken og havde indført og udbredt den lutherske lærdom skulle straffes. Således i afslutningen af den lange herredag (som varede 10 uger) efter lang tids opfordring fra bisperne hos riget råd, blev mester Hans Tavsens anklaget på Københavns rådhus og fik efterskrevne dom, som dog ikke hele rådet stod bag og som lyder:

Vi efterskrevne Tyge Krabbe, Danmarks riges marsk, Predbjørn Podebusk, Hans Bille, Peder Lykke, Oluf Rosenkrantz, Otte Krumpen,

Johan Uhre, Johan Urne, Anders Bille, Niels Lunge, Holger Ulfstand, Knud Bille, Claus Podebusk, Claus Bille, ridder, Niels Brock og Knud Gyldenstjerne, Danmarks riges råd, overværet af borgmestre og råd i København med nogle borgere fra hver rode (25) sammestid, ligeledes borgmestre og nogle råder fra Malmø etc.

Gør alle vitterligt og kendt med dette vort åbne brev, at i dag her på rådhuset har de værdige fædre med Gud, Danmarks riges biskopper og prælater, som var forsamlet og havde retslig fældet dom mod mester Hans Tavsens, prædikant, for et spotteskrift han for nogle år siden har skrevet og ladet trykke, i hvilket han udskælder og kalder dem tyranner, bedragere og hårdnakkede og forblindede sladderhanke, som ingen mand enten med ord eller gerninger var nyttige med mange andre hånlige skelsord, de af samme bog opregnede, som da var tilstede. På samme måde beklagede værdige fader herr Johan Rønnow udvalgt biskop til Roskilde, at samme mester Hans Tavsens med sine tilhængere havde taget sig af alle kirker i København, særlig sankt Nicolaj kirke, og derved skulle mester Hans Tavsens have talt direkte til herr Joakim Rønnow med nogle hånlige og hovmodige ord på Kapitelhuset i nogle af Danmarks riges rådernes nærvær.

Papistisk mening om sakramenternes forkerte brug.

Ligeledes var nogle ord åbenlyst udfordrende, som mester Hans Tavsens skulle have skrevet og sagt, som kom det højværdige alters sakramente for nær, det kunne bevises med to af hans bøger, og derfor var han skyld i på samme måde, at en og samme bog efter hvilken den anden var afskrevet, havde han selv med egen hånd korrigeret i skrivningen og oversat, at der var tale om en skriftlig forsømmelse, da der var nogen fejl angående det højværdige sakramente. Men da bekendte og tilstod mester Hans, at det ikke var det sande og værdige Guds legeme under brøds og vins lignelse, som en kristelig præst helliggør og indvier under messeembedet og

som er fastlagt efter den kristelige romerske kirkes vedtægt og bestemmelser både med monstrans og pixide (26). Derefter, da sådanne anklager og kæremål gik imod mester Hans Tavsens, blev det således besluttet, at han derfor burde både straffes efter loven og måtte rette sig efter det, som stadsprivilegierne indeholdt, uden hvilke de værdige herrer, biskopper og prælater herefter nådelig ville så for Guds og alle vore kærlige bønners skyld forandre og tilgive og samme værdige herrer tildelte sådan straf og pine, som mester Hans havde fortjent, og med rette skulle lide og undgælde, dog således, at han herefter ikke skal have noget at gøre med nogle af de tidligere kirker, prædike deri eller gøre anden tjeneste der. Ligeledes må han ikke efter denne dag skrive bøger eller lade dem trykke på nogen måde. Ligeledes skal han drage væk fra stiftet inden senest en måned, og siden må han ikke besøge hverken Sjællands eller Skånes stifter, og det stift han siden kommer til i Fyn eller Jylland, her må han ikke trykke, prædike eller påtage sig noget præsteembede eller trænge ind i og opholde sig i nogen kirke mod bispernes vilje, viden eller samtykke og befaling.

Bisp Rønnow tildømmes sine kirker.

Ligeledes bør og skal herr Joakim Rønnow igen overtage og beholde sine førnævnte kirker her i København, nyde (retten) uhindret lige så frit som sine forfædre, bisperne i Roskilde, efter den kristelige skik og ærlige sædvane og som det altid har været. Der skal han sende og indsætte præster og prædikanter, som lærer og forkynder det hellige evangelium og Guds rene ord, som de må stå til ansvar for og være bekendt med. Ligeledes administrere sakramenterne, holde messe og anden gudstjeneste som kristeligt og tilbørligt er på alle måder. Givet i København, mandagen næst efter sankt Knud konges dag (=14 juli) år 1533, under vore segl.

Almuen ilde tilfreds for mester Hans Tavsens skyld

I den stund, denne forhandling foregik med mester Hans Tavsens, forsamlede Københavns borgere sig med våben og værger på Gammeltorv, for at fastholde deres præst og religion. Nogle fra rådet blev sendt ud til dem, for at de skulle være stille og ikke lave tumult, og jo højere der blev talt på rådhuset, jo værre lød det blandt almuen udenfor. Omsider fik de besked om sikkerhed for deres prædikant. Og da de gik ud fra rådhuset, da fulgte mester Hans Tavsens bagefter Joakim Rønnow ligetil bispegården og bad almuen om at være stille, ellers havde almuen haft ondt i sinde. Og for den velgerning gav bisp Rønnow mester Hans Tavsens sin hånd udenfor bispegården og takkede ham. En sådan forfølgelse mod de lutherske begyndte, og det skete hos en del af bisperne i de andre stifter. Mester Torben Bille electus (27) til Lund lod nogle evangeliske prædikanter i Malmø og i Væ i Skåne gøre fredløse efter den tredje artikel i Københavns recessen, fordi de prædikede den reformerede lærdom.

De gejstlige har endda overvejet at udvælge hertug Hans. Næsbyhoved len gives til hertug Hans og han får hofmester og tugtemester. Men efter at herr Mogens Gøye, Erik Banner og deres tilhængere nu var draget fra København, som det tidligere er omtalt, da blev bisperne og deres parti af rådet hemmeligt enige om, at de ville have hertug Hans, kong Frederiks søn til herre og konge, han var på dette tidspunkt under opdragelse i selve riget, da hans herre fader kong Frederik døde. Men han var kun 7. eller 8. år gammel og for ung til at forestå noget regimente. Ham havde de tænkt sig at opføde, og se hvad de kunne få ham til. Og de holdt ham tilbage på Næsbyhoveds len og Nyborg og gav ham herr Oluf Rosenkrantz til Vallø som hofmester og Peder Svab som tugtemester, og tænkte at han skulle opdrages i den papistiske lærdom efter deres opfattelse.

Hertug Hans var aldrig almindeligt valgt eller aftalt til at være konge.

Og selvom mange havde været af den mening og det ligeledes kom på tryk hos andre skribenter, at den tidligere hertug Hans skulle have været påtænkt som konge af rigets råd, så var der aldeles intet derom. Thi kong Christian lod nytårsdag år (15)38 på Gottorp udsende et udførligt skrift og en erklæring, at det ikke var således. Og at han aldrig, som rygtet gik, havde ladet sig foretrække fremfor hans umyndige brødre, som den rigets råd skulle udvælge.

Mod sådant som bispernes svigt både med den recess, der blev aftalt i København og også at mester Hans Tavsens blev forvist, og at hertug Hans uden almindelig tilslutning blev holdt som den der skulle udvælges, gjorde den almindelige mand, adel, borgere og bønder på ingen måde tilfreds, særlig fordi de nu skulle tvinges til den papistiske lærdom imod deres samvittighed og conscientz (28).

Thi hvor religionen engang er grundfæstet i menneskenes hjerter, da vil den ikke tvinges, man lader sig hellere hænge, brænde, hugge i stykker end tro på, hvad man ikke gerne vil. Hertug Christian blev også selv meget påvirket deraf, at hans broder, der var meget yngre skulle foretrækkes, men han lod sig ikke mærke deraf, fordi det var hans broder, og han ville gerne give ham al den lykke og velfærd, og det var heller ikke mod det brev, som hans herre fader havde skrevet (29).

Og eftersom tidligere er omtalt at mester Hans Tavsens var forvist fra Københavns by og Sjællands stift, så varede det dog kun kort tid inden han igen kom tilbage, forsi den menige mand og borgerskabet i København og en del af adelen ville ikke andet. Dertil arbejdede herr Mogens Gøye, Erik Banner, herr Mogens Gyldenstjerne samt flere af adelen på at tillade den lutherske lærdom og få bisp Rønnow på deres side, men som de papister fremstillede, skal det være sket med herr Mogens Gøyes henvendelse, thi bisp Rønnow skulle have haft hans datter jomfru Birgitte Gøye (30) og begge opfattelser er rigtige. Mester Hans Tavsens er tilbagekommet til København både efter menighedens begæring og efterherr Mogens Gøyes og andres ønske.

Thi der findes to breve dateret på Bistrup (31), det første lyder således:

Mester Hans Tavsens revers eller gensvar til bispen.

Jeg Hans Tavsens gør vitterligt og kendt med dette mit åbne brev og egen håndskrift, at fordi jeg har forset mig med brøst og forsømmelse mod den værdige herre, herr Joakim Rønnow, udvalgt bisp til Roskilde, min kære herre og hans nåde; og derfor har Danmarks riges råd ladet mig kalde for retten, således at det blev dømt for mig og bestemt, at jeg skulle vige fra København og Sjællands stift, har hans nåde nu for Guds skyld og ærlig og velbyrdig mands og strenge ridders herr Mogens Gøyes og ligeledes borgmester, rådmænds og menighedens i Københavns skyld, efter kærlig bøn og begæring forundt og tilladt, at jeg igen må komme til København og der prædike og lære det hellige evangelium og Guds ord på den rette måde og klart uden skældsord og omtale mod bisper, prælater, kannikker eller præster. Da lover jeg og tilsiger hans nåde på min gode tro, ære og redelighed, at jeg herefter vil og skal være den omtalte værdige herre herr Joakim Rønnow hørig, tro og villig til efter det tilsagn jeg nu har givet hans nåde både med hånd og mund, at gengælde hans nåde den skade og det fordærv så meget som det er muligt, og sikre hans nåde og hans klerkeri til gavn og bedste af min yderste magt og formue. Hvor jeg noget hemmeligt eller noget andet åbenbart bemærker, som vedrører hans nåde og som er til afbræk, skade eller forurettelse for hans nåde og hans nådes klerkeri, skal jeg give hans nåde det til kende og vise at jeg ikke handler derimod, men at jeg på alle måder opfører mig som en tro dannemand bør, og at jeg er min rette herre og prælat lydige på alle måder. Til yderligere vidnesbyrd trykker jeg mit signet neden for på dette mit åbne brev og beder til at fornuftige mænd Peder Kempe, borgmester, Oluf Skriver, Thomas Brygger og Henrik Trommeslager, rådmænd i København, sammen med mig besegler samme brev. Givet på Bistrup (30), søndagen

næst efter Vor Frue dag assumptionis, (=17.august) det herrens år MDXXXIII (=1533).

Det andet (brev) lyder således:

Herr Mogens gør revers til bispen

Jeg Magnus Gøe (31) ridder, Danmarks riges hofmester gør vitterligt og kendt med dette mit åbne brev, at fordi den værdige herre med Gud, herr Joakim Rønnow biskop til Roskilde har nu for min bønns skyld forundt og tilladt, at mester Hans Tavsens igen må komme til København for der at prædike det hellige evangelium og Guds ord uden alle skældsord og tale mod bispen, prælater eller nogen anden ydermere eller videre end den hellige skrift indeholder og medgiver, da lover jeg og tilsiger hans nåde, at dersom samme mester Hans Tavsens skulle gøre noget herimod, eller som vil komme foreskrevne her Joakim Rønnow til skade, afbræk eller forurettelse på nogen måde, da skal jeg være forpligtet til at hjælpe ham og derfor tilbørlig straffe ham, og dersom nogen hvem de end er vil med vold trænge ind eller overfalde ovennævnte herr Joakim Rønnow fordi han har tilladt ovennævnte mester Hans, at vende tilbage til København igen, som det står skrevet. Jeg vil og skal være forpligtet til det yderste af min magt og formue og om der er behov for det, da for og hos hans nåde, at vove og sætte min hals, liv og gods på spil og fastholde troligt det løfte og håndslag jeg hans nåde herpå har givet. Til nærmere vidnesbyrd trykker jeg mit signet neden for på dette mit åbne brev. Givet på Bistrup (30), lørdag efter Vor Frue dag assumptionis (=16.august), År MDXXXIII (1533).

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) aftalerne ved Frederik den Førstes håndfæstning kilde 9B.
- (2) Philip Melanchton – tysk reformator tæt knyttet til Luther. Han var også tæt knyttet til Christian den Tredje og havde i sine kommentarer karakteriseret kongen som Arild Huitfeldt omtaler.
- (3) de paveindviede bispes nævnes først, derefter de valgte uden pavegodkendelse (electus).
- (4) se kilde 25 og 25G.

- (5) jus patronatus – retten til at indsætte en (sogne)præst.
- (6) retten til at udvælge og indstille en præst til bispen
- (7) degnens aflønning
- (8) bispens øverste økonomiske embedsmand – han holder til i domkirkebyen
- (9) det er oftest lavadelige der er indsat som bestyrere eller som har fået forleningen
- (10) indtægter (landgilde mv fra klostres og kirken ejendomme)
- (11) se kilde 25 og 25G
- (12) kongembedet blev først arveligt ved 1660-ordningen; normalt var det en kongesøn, der blev valgt og kåret til konge, men middelalderen igennem er der flere eksempler på andre løsninger (fx Erik af Pommern, Christoffer af Bayern, Christian den Første (af Oldenburg)).
- (13) Dronning Maria, statholder for kejseren i Nederlandene, kejser Karl den Femtes søster.
- (14) fyrstendømmet er Holsten
- (15) troskab ("tro- og huldskab")
- (16) der var to forslag fremme: den mindrearige hertug Hans og holstenernes fungerende fyrste hertug Christian.
- (17) der står "hoved" i teksten, der menes kongen som rigets øverste.
- (18) reformantzen omfatter kirkeordinansen 1537 og aftalerne ved herredagen i København 1536.
- (19) Malmøprædikanterne: Peder Lauridssen, Frans Vermordsen, Oluf C, Claus Mortensen, Hans Olufsen.
- (20) Jørgen Jensen Sadolin
- (21) værnebrev som undtog prædikanterne fra bispernes domstole og kirkeretten.
- (22) Se Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike: Frederik den Første (1597/1977)* s 252.
- (23) Væ er en skånsk købstad, der ligger tæt på det nuværende Kristiansstad.
- (24) perioden mellem kongerne (inter=mellem, rex=konge)
- (25) rode, den administrative opdeling af byen i flere roder.
- (26) monstransen var en fornemt stykke kunsthåndværk, der anvendes til at opbevare "oblaterne", "hostian" det indviede nadverbrød i, en pixide er en lille æske, der også indeholder oblater. I den katolske messe uddeles kun oblater ved nadverhøjtideligheden, i den lutherske uddeles både vin og brød.
- (27) Torben Bille var valgt af kapitlet (electus) og kun godkendt af kongen, ikke af paven.
- (28) samvittighed på latin
- (29) se kilde 25 og 25G
- (30) Bistrup, roskildebispens gård, lå NV for Roskilde, hvor Sct.Hanshospitalet siden blev bygget. Bistrup blev ødelagt under Grevens fejde.
- (31) Mogens Gøye

Tekst 40: Henrik Adrian: Adelsrepublik, Grevens fejde og hertug Christians felttog, magtovertagelse og statskup i København 1536 – En oversigt

Kong Frederiks død i april 1533 åbnede atter op for de mange konflikter på een gang, og stillede det splittede rigsråd overfor en næsten umulig opgave med at holde landet samlet. Rådet forsøgte at sikre sig løsninger ved herredagen i København juni-juli 1533. Den skulle sikre kongevalget og rigets fortsatte eksistens. Det skete ikke. Til gengæld udbrød kort efter en borgerkrig, hvor Christian den Anden i sit fængsel blev bannerfører for en række grupper, der søgte at afvise hertug Christian som efterfølger til faderen Frederik den Første. En lybsk lejetrophær under en anden oldenborger: grev Christoffer fik magten i Østdanmark støttet af købmandsbyerne Malmø og København og mange adelige. De søgte at sikre sig Fyn og Nørrejylland, men her greb hertug Christian ind med sine holstenske lejetropper efter at have isoleret Lübeck, og den holstenske hærfører Johan Rantzau nedkæmpede det store bondeoprør, som var sat i gang af skipper Clement med støtte fra de nordjyske bønder og borgerne i Ålborg. Efter et blodigt nederlag på Fyn (Øksnebjerg) kom de holstenske tropper overtil Sjælland og København og Malmø blev indesluttet og belejret. Først opgav Malmø og efter et års tid fulgte Københavns overgivelse. Den udvalgte konge Christian den Tredje gennemførte da et statskup ved at fængsle bisperne, tvinge rigsrådet til en ny aftale om magtens fordeling – og indførte en luthersk fyrstekirke og overtog det omfattende kirkegods.

1. Herredagen i 1533 i København

Herredagen i København i juni 1533 løste ikke de store problemer. Rigsrådet udskød kongevalget et år til en følgende herredag i København (der aldrig blev til noget) – man kunne ikke blive enige om en ny konge. Få evangeliske rigsrådsmedlemmer som Mogens Gøye og Erik Banner ønskede Frederiks ældste søn hertug Christian som konge, men bisperne og andre paveorienterede ønskede den umyndige prins Hans som konge.

Udskydelsen af kongevalget blev begrundet med, at det norske rigsråd ikke havde kunnet deltage i forhandlingerne.

Rigsrådet havde nu formelt regeringsmagten og skulle hurtigt tage stilling til om riget skulle fastholde alliancen med hertugdømmerne og samtidig sikre et godt forhold til Nederlandene med en tiårig forsvarsalliance imod Lübeck. Det ville fortsat fastholde hertugdømmerne Slesvig-Holsten som en del af riget. Denne politik var herredagens fraktioner enige om, men da den lybske borgmester Jürgen Wullenwever under herredagen opholdt sig i København og krævede at rigsrådet fulgte de aftaler, der blev

til i forbindelse med Norgestogtet 1532, udfordrede rigsrådet dermed alliancepartneren Lübeck. Man måtte derfor nu indstille sig på at sende militær hjælp til Holsten mod de lybske trusler og dermed i første omgang støtte hertug Christian og hans umyndige brødre.

Jürgen Wullenwever, den tidligere københavnske borgmester Ambrosius Bogbinder og Malmøs borgmester Jørgen Kock søgte at få hertug Christian til at tage magten som borgernes konge, men de blev afvist af ham og senere overvejede de derfor muligheden for at få Christian den Anden tilbage.

På herredagen lykkedes det for bisperne og de katolske rigsråder at få vedtaget to recesser, der skulle sikre bisperne magten som tidligere, så de kunne bestemme over de mange prædikanter og sikre genoprettelse af de mange nedlagte klostre og sikring af kirkens ejendomme. Samtidig skulle hvert område sikres med herreds- og landsting og lensmændene sørge for ro og orden. Det betød indførelse af en adelsrepublik for en tid og tilbagegang lokalt til den pavekirkelige praksis. En gruppe omkring rigshofmesteren

Mogens Gøye deltog ikke i vedtagelserne og forlød mødet uden at besejle afgørelserne. Det betød en åben splittelse i rigsrådet og gjorde det let for den lybsk støttede grev Christian af Oldenburg med støtte fra borgerne i København og Malmø at indlede den borgerkrig, der blev resultatet kort efter.

2. Grev Christoffer af Oldenburg – en ny spiller i magtopgøret

Med hertug Christians alliance med rigsrådet var Christian den Anden stadig isoleret på Sønderborg slot og med udskydelse af kongevalget var den slesvig-holstenske hertug stadig en vigtig spiller i magtkampen om det danske rige.

Det blev imidlertid en nordtysk lejetropfører grev Christoffer af Oldenburg (der var i familie med Christian den Anden), der med støtte fra Lübeck kom til at spille en afgørende rolle de første år efter Frederik den Førstes død. Han var en uddannet, lærd og humanistisk indstillet lejetropfører og indledte sin aktion med at angribe fæstningen Trittau i Holsten med en lille gruppe lejetropper støttet af Lübeck.

Det bandt de slesvig-holstenske styrker til at tage kampen op mod Lübeck, og det danske rigsråd blev derfor anmodet om at sende hjælpetropper. Hurtigt flyttede grev Christoffer imidlertid størstedelen af sine lejetropper på lybske skibe til Øresundsområdet og en helt ny strategisk situation opstod.

Københavns og Malmøs borgmestre allierede sig nu med grev Christoffer og hans styrker. Et program, om at bringe Christian den Anden tilbage til magten, skabte baggrund for at bønder og borgere sluttede op om grevens magtovertagelse. I juni 1534 gik greven i land på Sjælland med ca 1500 mand, besatte hurtigt Roskilde, Køge og overtog København med slot og fæstning i løbet af kort tid. Den sjællandske adel tilsluttede sig hurtigt Christoffer og tilsagde troskab til Christian den Anden og beholdt deres len og stillinger. Roskildebispens Joakim Rønnovs forsøgte først at stille et forsvar på benene, men tilsluttede

sig hurtigt greven, ligesom rigsmarsken Tyge Krabbe og den ledende rigsråd Anders Bille. I løbet af sommeren 1534 fik grev Christoffer og hans tilhængere således magten i hele Østdanmark – Sjælland, Skåne og Fyn kom under hans ledelse.

3. Hertug Christian, den jysk-fynske adel

I Jylland havde rigshofmesteren Mogens Gøye stadig kontrol med situationen i 1534, og det lykkedes ham på et møde 9. juli i Gl. Ry kirke under lavalens pres, at få selv de fremmødte katolske bisper til at acceptere hertug Christian som ny konge. Det blev pavekirkens endelige sammenbrud i Danmark. På et møde i Horsens 19. august blev hertug Christian hyldet personligt som konge af Danmark. Bag kongen stod den holstenske adel, store dele af den jyske og fynske adel og vigtigst den lejetrophær som Johan Rantzau var ved at samle og sætte i aktion.

Den fynske adel sluttede på et møde 9. juli i Hjallelse ved Odense op om den holstenske hertug som dansk konge og Johan Friis fra Hesselagergård blev valgt som repræsentant og rejste til hertugen og mødet i Horsens og tilsluttede sig hans sag og bad om hjælp til den fynske adel.

Borgerne i Svendborg, Odense og Nyborg gjorde nu oprør og bispen Knud Gyldenstjerne og andre adelige måtte flygte. Det lykkedes for Oluf Rosenkrants, der havde opsyn med den umyndige prins Hans, at få ham flyttet fra Nyborg slot til Sønderborg. Dermed var også han under hertug Christians magt og udenfor andres kontrol. Hertug Christian sendte derefter tropper til Fyn og Odense, der blev plyndret og besat ligesom Nyborg. Men grev Christoffer sendte kort efter hurtigt tropper til Nyborg, der blev overrumplet. Borgerne i de fynske købstæder støttede greven og en større gruppe adelige blev indesluttet på Nyborg slot og måtte overgive sig heriblandt var Johan Friis. Gustav Trolle kom til Odense som bisp indsat af grev Christoffer og Fyn kom helt i grevens hænder.

4. Skipper Clement og det nordjyske bondeoprør

Den 18.-19. august holdt hertug Christian og rigsråderne et stort hyldingsmøde i Horsens, hvor der var repræsentanter for købstæderne, enkelte bønder fra hvert herred og adelen. Mødet var udformet som en herredag. Adelen og repræsentanterne fra de gejstlige kunne ikke enes om en håndfæstning og kongen lovede i en højtidelig erklæring, at han ville udarbejde en håndfæstning, der tog hensyn til kongen, rådet og adelen, mens de kirkelige forhold ville blive afgjort af kongen og rådet i forening. Foreløbig skulle kirkens ejendomme og de kirkelige forhold forblive som de var, og de evangeliske præster kunne prædike efter Guds ord.

Øjensynligt var det lykkedes for den jyske adel at opretholde kontrollen med Jylland og begrænse urolighederne til Fyn, Øerne og Skåne.

Men nu udbrød det største bondeoprør siden kampene i Skåne 1525. Grev Christoffer sendte skipper Clement til Ålborg – her ankom han i september 1534. Det lykkedes for ham at få adelens og bispernes myndighed til at falde sammen som et korthus. På herredstingene aftalte hans udsendinge og tilhængere at afbrænde og ødelægge de lokale hovedgårde og bekæmpe den lokale adel. Som på Sjælland var der en del adelige, der knyttede sig til skipper Clement. Store dele af Vendsyssel, Thy, Himmerland og Vestjylland kom i bøndernes magt.

Hvor det på Sjælland og i Skåne især var byernes borgere, der støttede grev Christoffer, var det i Nørrejylland især bønderne, der var aktive.

De ledende adelige i Jylland: Mogens Gøye, Ove Bille og Erik Banner var nødt til at tage kampen op. En adelshær blev samlet i Århus og den drog mod nord hvor flere ryttere kom til. Fra Holsten var der flere afdelinger lejetropper på vej.

Syd for Ålborg ved landsbyen Svenstrup havde en stor bondehær taget opstilling 15. oktober og adelshæren, hovedsagelig rytteri, kom ud i de våde lerjorde og hestene sad fast.

Bønderne overmandede de adelige ryttere, mange blev dræbt deriblandt lederen Holger Holgersen Rosenkrans. Resterne af den adelige hær måtte trække sig tilbage til Randers, der blev befæstet og fastholdt, mens skipper Clement rykkede mod Viborg og havde her hovedkvarter for en tid.

Området omkring Skanderborg-Århus-Horsens var storgodsejeren Mogens Gøyes sikre område. Han havde som godsejer og lensmand gennem fogeder, lavadelsmænd og aftaler skabt kontrol og sikkerhed for sine fæstebønder og undergivne. Dette område kunne skipper Clements agenter derfor ikke komme til og påvirke, uden at de blev afsløret og sat fast. Det var imidlertid fra syd hjælpen skulle komme, hvis det store bondeoprør skulle slås ned.

5. Den holstenske indgriben – Johan Rantzau lejetropper i lynaktion

Ved angrebet på Trittau i Holsten måtte hertug Christian først sørge for at få isoleret muligheden for angreb sydfra op i Jylland. Derfor samlede hærføreren Johan Rantzau atter mange tyske lejetropper og det lykkedes ham at afspærre Trenefloden 10. oktober, så Lübeck blev indesluttet (for første gang) og sejladsen ud til Østersøen blev standset. Det fik voldsomme konsekvenser for Lübecks handel og Jürgen Wullenwever blev tvunget til at søge særfred med hertug Christian. Man aftalte 18. november, at de to parter hver for sig stadig kunne blande sig i de danske forhold, men at der skulle være fred ved grænsen mellem Holsten og Lübeck.

Johan Rantzau drog hurtigt allerede inden fredsftalen var sluttet med sin lejetrophær op igennem Holsten og Slesvig op til Nørrejylland. Først til Kolding – så videre til Varde, hvor en større gruppe bønder havde samlet sig og de blev slået.

Den 4. december drog hæren videre mod nord til Skern Å, hvor bønderne havde forsamlet sig ved broen over åen, også her led bønderne nederlag. Derefter blev det Ringkøbings tur, men her havde alle børn, voksne og bønder forladt byen og næste dag fortsatte hæren mod

Holstebro, hvor der atter var forsamlet en stor mængde bønder. De flygtede og hæren blev to dage i byen.

På vejen videre frem mellem Skive og Viborg fik hæren yderligere forstærkninger af lejetropper fra Holsten, og nu blev Viborg indtaget uden modstand. Skipper Clement havde trukket sig tilbage til Ålborg med sine folk og de mange bønder.

Den 17. december slog hæren, der nu var på omkring 4500 mand og nogle rytterafdelinger, lejr lige syd for Ålborg. Allerede ved dag gry næste morgen angreb Rantzau med sine folk Ålborg. Der var tale om en blodig kamp.

”Fjenderne, som med landsknægte, fodknægte, bønder og borgere udgjorde mellem 8 og 900, blev alle myrdede”, skrev Johan Rantzau selv. Andre beretninger taler om 2000 omkomne, byen var efter erobringen blevet overgivet hæren til plyndring.

Skipper Clement slap væk fra byen til hest, men blev fanget af en bonde i Storvorde, der udleverede ham til Johan Rantzau. Skipper Clement blev derefter holdt fanget på Gottorp slot, på Flensborghus og tilsidst Koldinghus inden han blev henrettet på Viborg landsting i september 1536. Bonden fik i Storvorde en krongård fri for skat i belønning.

I alle de 49 herreder, hvor bønderne havde gjort oprør, og hvor den holstenske hær drog frem, blev bønderne på herredstinget straffet og måtte erklære, at de havde brudt den ed, der var svoret ved hyldningen i Horsens i august. Selvejrbønderne måtte aflevere deres gård og ejendomsret til kongen, hvis de ikke kunne bevise deres uskyld, eller hvis de ikke var villige eller havde mulighed for at betale for gården. De oprørske kunne købe sig fri ved den såkaldte halsløsning, hvor kongeligt udpegede adelige bestemte prisen. For de rige selvejrbønder kunne prisen være meget høj. Fæstebønderne kom også til at betale halsløsning, men hertil kom de erstatningskrav som godsejerne kunne kræve for nedbrændte ejendomme og ødelagt udstyr. Hovedmændene for oprørerne blev herredstinget tvunget til at udpege, mange

blev henrettet og hårdt straffet med det samme.

Der blev pålagt en særlig sølvskat på hver mand, og også kirkerne og de gejstlige ejendomme kom til at betale. De samlede holstenske styrker i Jylland udgjorde efterhånden 9000 landsknægte og 2500 ryttere, så den udvalgte kong Christian havde brug for finansiering heraf.

Ved årsskiftet 1534-35 havde den udvalgte kong Christian således fået kontrollen med hele Jylland men hos modparterne på Fyn, Sjælland og i Skåne så det mere kaotisk ud.

6. Opløsningen af den lybske aktion – Gustav Vasas og hertug Albrecht af Mecklenburgs indgriben

Den svenske konge Gustav Vasa støttede med det samme hertug Christian i kampen om Danmark. Allerede i oktober 1534 havde kongen støttet sin svoger ved at lade en hær gå ind i Halland og erobre Halmstad. Derefter blev Varberg belejret og hæren fortsatte mod syd ind i Skåne og angreb Helsingborg. Her var Tyge Krabbe slotsherre og en hær under ledelse af den lybske officer Markus Meyer og malmøborgmesteren Jørgen Kock tog kampen op mod de indtrængende svenske styrker. Men under kampen den 12 januar 1535 skød Helsingborg slots kanoner forsvarsstyrkerne i ryggen og svenskerne og Tyge Krabbe sejrede totalt. Markus Meyer blev taget til fange, mens Jørgen Kock undslap i en båd til Sjælland.

Samtidig havde Johan Rantzau nedkæmpet al modstand på Fyn, en dansk-svensk-preussisk flåde under adelsmanden Peder Skram var blevet samlet ved Gotland i forsommeren 1535 og ved søslag ved Bornholm og i Svendborgsund i juni var den lybsk-københavnske flåde blevet besejret og havde mistet kontrollen med bælteerne og Østersøen. Det betød at Johan Rantzau og hans hær nu kunne overføres fra Fyn til Sjælland ved Korsør uden problemer og København og Malmø kunne indesluttet både fra land og fra havet. Det skete for Københavns vedkommende allerede den 24. juli 1534.

Forinden havde der været opstande og uroligheder på Sjælland. Grev Christoffer anbragte efter begivenhederne ved Helsingborg en række rigsråder i fængsel og førte dem senere til Mecklenburg til internering. Af had til adelens forræderi blev mange hovedgårde angrebet og på landstinget i Ringsted kom det til uro, hvor vrede borgere fra København dræbte den adelige Anne Meinstrup. Nogle adelige slap bort fra Sjælland heriblandt roskildebispen Joakim Rønnow. Grev Christoffer havde måttet trække sig tilbage fra Fyn og havde kun to byer: Landskrone og Malmø på østsiden af Øresund og mistede efterhånden hele Sjælland.

Lübeckborgmesteren Jürgen Wullenwever kom tidligt under krigen i vanskeligheder ved nederlaget til Johan Rantzau, da floden Trenea blev blokeret og han blev tvunget til fred med hertugdømmerne. Han måtte søge nye forbundsfæller, hvis de store planer om at sikre hansestaden monopol på handelen i Østersøen og udelukke nederlænderne skulle sikres.

Men hertug Christians og hans fars alliancenet i Nordtyskland var omfattende og hindrede hansestaden i at sikre sig øget støtte. Den eneste mulighed var den katolske hertug Albrecht af Mecklenburg. Han havde tidligere hjulpet Christian den Anden, men ville ikke ofre alt på sagen. Wullenwever lovede da hertugen både Danmarks og Sveriges kroner efter Christian den Andens død, og han fik hertugen med til at støtte grev Christoffer. Først sendte han i december 1534 en lille tropestyrke under greven af Hoya (han havde tidligere været i tjeneste hos Christian den Anden og blev dræbt ved Øksnebjerg) til hjælp. Da sammenbruddet nærmede sig, tog hertugen kort efter med sin hustru, sine jagthunde og sit hof og en mindre trop af lejesoldater til København i april 1535. Billedet kompliceredes af, at hertugen var katolsk og hans partnere var evangeliske, på samme måde som både byernes ledere og grev Christoffer havde et program, der skulle genindsætte Christian den Anden på tronen.

Værre blev det i løbet af året, da den tyske kejsers feltherre pfalzgreven Frederik, blev gift med Christian den Andens ældste datter Dorethea, og gjorde krav på den danske trone. Kejseren støttede derfor udrustningen af en hollandsk flåde, der skulle understøtte de to indesluttede byer: København og Malmø. Så langt kom det dog ikke, både hollænderne og hertug Christian forhindrede at støtten blev til noget.

7. Københavns belejring og overgivelse

Belejringen af København kom til at vare et års tid. Imens sørgede hertug Christian for at blive hyldet som konge på landstingene i Ringsted og i Lund, og sikrede sig yderligere finansiering af krigen.

I august 1535 tog han til Stockholm og forhandlede direkte med Gustav Vasa. Det varede et stykke tid inden belejring og blokade af byerne var effektive, og det lykkedes for Lübeck at sende nogle skibe igennem til København.

Den lybske borgmester Wullenwever mistede i efteråret 1535 magten i Lübeck og blev på et af sine forgæves forsøg på at skaffe hjælp til de indesluttede byer i november 1535 fanget af ærkebispens af Bremen. Han fortalte under tortur til hertug Christians udsendinge om vanvittige planer for København og Malmø, og om sine ønsker om voksendåb og ejendomsfællesskab. Det skandaliserede med det samme Wullenwever. I 1534 var den lutherske by Münster scene for en radikal revolution, som både katolikker og lutheranere tog voldsom afstand fra, og som blev nedkæmpet af tyske fyrster.

Wullenwevers bekendelser knyttede ham til Münster-begivenhederne. Han blev derfor senere henrettet, selvom han erklærede, at have udtalt sig under tortur, uden at det var sandt.

Presset fra kejseren, Wullenwevers tilståelser og situationen i Danmark fik de nye magthavere i Lübeck til at opgive kampen og slutte fred med hertug Christian. Byen anerkendte Christian den Tredje som konge i Danmark og Norge og fik sine privilegier

bekræftet og skulle beholde Bornholm i 50 år. Det var en fred, der nu truede Gustav Vasa, han trak derfor sin flåde ud af samarbejdet med hertug Christian og deltog ikke mere i borgerkrigen i Danmark.

Det kom til en række forhandlinger i Hamburg i januar 1536 mellem parterne, hvor Ambrosius Bogbinder og repræsentanter for Malmø og København fik frit lejde, men det kom ikke til aftaler.

Det blev stadig vanskeligere for borgerne at holde belejringen ud. Ambrosius Bogbinder og grev Christoffer fastholdt modstanden og sendte de 11 rigsråder, der var fængslet som gidsler til Mecklenburg. Jørgen Kock søgte kontakt til hertug Christian og holdt et møde med ham i Kalundborg i marts 1536, men uden resultat.

I april 1536 opgav Malmø og byen forhandlede sig til en ordning med hertug Christian med amnesti og fortsat evangelisk godstjeneste. Det skete i en periode, hvor Jørgen Kock ikke var i byen.

Det kom efterhånden til flere uroligheder i København, hvor Ambrosius Bogbinder opretholdt et tvangsstyre. Sult, madmangel og konflikter var blevet hverdag bag voldene. Det blev hertug Albrecht, der tog initiativet og ønskede en overgivelse af byen til hertug Christian.

Det gjorde han den 26. juli, og den 28. juli bad Ambrosius Bogbinder, grev Christoffer og Jørgen Kock i fællesskab om tilgivelse og overgav byen til hertug Christian, der nu var ”udvalgt konge”. Dagen efter begik Ambrosius Bogbinder selvmord.

Den 6. august holdt kong Christian den Tredje sit indtog i byen og gennemførte et statskup til overraskelse for både rigsråd og bisper.

9. Christian den Tredjes vej til magten – domænestaten

Hvor hertug Christian, i forhandlingerne på herredagen i 1533 om efterfølgeren til faderen Frederik den Første ikke var den tætteste til tronen, – det var hans lillebror Hans med de katolske bispers støtte, - var han nu efter et

dyrt og blodigt felttog endelig blevet konge af Danmark-Norge.

Begivenhederne i Norge gav ham næsten uden indsats også kongemagten her. Det var hans lutheranske opfattelse og hans religionspolitik, der på trods af bispernes modstand og det gamle rigsråds adelige selvtilstrækkelighed havde givet ham magten, og det var faderens fyrstenetværk fra 1520erne, der sikrede, at han klarede modsætningerne til kejseren og kunne fastholde alliancen mellem nederlænderne, hertugdømmerne og Danmark.

Det lykkedes ikke for Christian den Andens tilhængere eller byernes ledere at udnytte de muligheder, som opstod ved grev Christoffers indgriben i sommeren 1534.

Alle blev de nu underlagt en luthersk autoritær fyrstemagt støttet af en svækket højadel. På den anden side sørgede Christian den Tredje for at inddrage den evangeliske bevægelse og byernes ledere i sin forsoningspolitik efter 1536. Nu med en klar forret for den fyrstelige ledelse også af den evangeliske kirke.

Afgørende på kort sigt for magtovertagelsen blev den militære magt, som hertugdømmene atter kunne stable på benene under ledelse af feltherren Johan Rantzau, og som kostede befolkningen i skatter, afgifter og bøder både under og bagefter Grevefejden. De almindelige indtægter kunne ikke betale gælden for den militære indsats, der lå bag de holstenske landsknægte og den udenlandske hjælp fra Sverige og Preussen. Det var ikke tilfældigt, at finansieringen af magtovertagelsen skete ved at hele overtagelsen af det omfattende kirkegods gav kongemagtens nye muligheder økonomisk set. Christian den Tredje fik med kirkeovertagelsen omkring ¼ af landets økonomiske ressourcer tilført ud over det krongods (ca 1/3 af al jord) som kongemagten i forvejen besad. Hertil kom den overførsel af selvejergårde i de mange jyske oprørsherreder, som nu direkte blev til krongods og underlagt den kongelige myndighed.

Problemet på længere sigt var, om denne ny ordening kunne blive stabil, og om den kunne blive opfattet som en ”naturlig ordening” af samfundets indbyggere, hvor både bønder og borgere på ny skulle finde sin plads. Hertil krævedes både adelens og især de mange nye sognepræsters medvirken. De gamle fællesskaber i den senkatolske kirke (gilder, broderskaber, altersammenlutninger mv.), landsbyernes bondeorganisering med landsbyfællesskab og herredsting, og bystyrets sociale sammenhæng med byråd, lav og gilder kunne måske stadig have udfordret den ny autoritative fyrstemagt. Men både bønder og borgere havde lidt alvorlige nederlag i borgerkrigen og havde mistet både ledere og styrke. Christian den Tredje gav fæstebønderne retssikkerhed og borgerne faste handelsmuligheder og sikrede den evangeliske kirke og prøvede at forsone de mange modsætninger fra borgerkrigen og afslutte de religiøse konflikter. Det kom virkelig til en række år uden indre uro og uden krige, det sikrede kongen denne overgang til et stænderpræget samfund med en stærk fyrstemagt. Man må i dag vurdere, at det lykkedes for kongemagten at skabe stabilitet. Bondeoprør

eller politiske aktioner fra byernes ledere, som under Grevens fejde, skal man helt frem til 1600-tallets sammenbrud under svenskekrigene for at finde situationer, der minder bare lidt om Grevefejdens. Man har kaldt perioden fra 1536 indtil enevældens indførelse i 1660 for ”Adelsvældet” eller ”Herremandens århundrede” (Arup). Det er ikke rimeligt – adelen og dets repræsentanter i rigsrådet fik med Christian den Tredjes magtovertagelse ganske vist en vigtig placering i det nye samfund, men det er den begyndende moderne statsdannelse ”domænestaten”, der med sit lokale og fyrsteorienterede bureaukrati og sin faste styring af meningsdannelsen og trosopfattelserne, der karakteriserer samfundet før 1660. Sålange adelen støttede og deltog i denne proces, kunne stænderstaten med kongevalg, rigsråd og adel som vigtig støtte for kongemagten, opretholdes. Med sammenbruddet under svenskekrigene og enevældens indførelse i 1660 kom det til en ny mere moderne statsform, hvor skattestaten blev til og domænestaten ophørte.

Kilde 41: Magtovertagelsen i København i august 1536

Vi kender ikke helt præcist til Christian den Tredjes overvejelser og planer for sin magtovertagelse af det danske rige. Dagene omkring Københavns overgivelse 4. august og de følgende uger blev afgørende for de løsninger, der blev valgt af kongen og hans støtter. Udfra de overleverede kilder kan man direkte følge kongens handlinger, aftaler og begrundelser i august 1536. I oktober blev der holdt en udvidet herredag, hvor også borgere og bønder deltog.

Her bekræftede deltagerne kongens politik: afskaffelsen af bisevældet og fængslingen af bisperne, gennemførelsen af den ny fyrstekirkeordning og generel amnesti til alle. En reces med de nye bestemmelser og en ny håndfæstning bekræftede den ny magtorden.

41A: Biskop Ove Bille til sin bror Eske Bille, høvedsmand på Bergenhus, 9. August 1536

Århusbiskoppen Ove Bille var den af de danske bisper, der fik den blideste behandling af kongen efter bispernes tilfangetagelse 12. August 1536. Ove Bille var sammen med Mogens Gøye og de jyske adelige med til at godkende hertug Christian som konge af Danmark i Ry. Hans bror Eske Bille havde den vigtige post som kongens høvedsmand i Bergen og var med til at sikre Norge for Christian den Tredje. Brevet er skrevet før bisperne vidste noget om deres mulige fængsling og viser, hvor overraskende kongens skridt må have været. Nogle af bisperne både Ove Bille og

Joachim Rønnow hjalp således Christian den Tredje med lokal forvaltning og midler under borgerkrigen.

Teksten findes i original med segl i Det kongelige bibliotek. Den er trykt i Kai Hørby:

Reformationen i Danmark. Gyldendal 1972 s 20. Den er oversat til normaldansk af Henrik Adrian.

Auo Bilde, Dei gratia episcopus Arhusiensis
(1).

Salutem com syncerrima fraterna delectione
(2).

Kære broder, vi giver dig kærlig til kende, at fredag efter Sct.Olaus dag (=4.august) blev København af vor Kongelige Majestæt Nådige Herre tilsagt og om lørdagen derefter overgivet på nogle bestemte vilkår, som vi selv vil tilkendegive overfor dig med Guds hjælp, når lejlighed først vil give sig, og vi kan tale sammen, hvad vi ikke kan skrive. Og om søndagen efter sankt Peders dag ad Vincula (=6 august) red vor nådige herre med pomp og pragt ind i København og har udnævnt et nyt råd og borgmester, der kan være hans Nåde og riget til gavn og troskab. Søndagen næst efter sankt Dyens dag (=15 oktober) skal der være en almindelig herredag i København, lad den almægtige Gud give lykke og nåde dertil, at rigets ærinder og tilstand kan fremlægges og forhandles, Gud

må love at vor nådige herre fremmes og rigets indbyggere og undersåtter må komme til gavn, fred og godt samarbejde. Kære broder andet særligt ved vi ikke at skrive, end vi vil altid gerne spørge til og ønske din sundhed med husfrue og børns fremgang til liv og sjæl. Alle de måder vi kan være dig til omsorg og kærlighed, og bevise dig villighed og broderlig kærlighed gør vi gerne. Hav det godt og sørg for mange gode nætter for din husfrue på vores vegne. Skrevet i København på sankt Laurents aften (=9 august) år etc. Mdxxxvj (=1536). Under vort segl.

Påskrift: Ærlig og velbyrdig mand Eske Bilde, høvedsmand på Bergenshus, sin kære broder kærligt tilskrevet.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Ove Bille, af Guds nåde biskop i Århus.

(2) Hilsen med broderlig hengivelse og ærlighed.

41B: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.

1. Del. Beretning kl 2 - efter middag 12. august 1536

Teksten på plattysk er trykt i Rørdam: Skrifter fra Reformationstiden I (1885) og i Kai Hørby:

Reformationen i Danmark. Gyldendal 1972 s 21-22. Den er oversat s 22-24 til normaldansk af Kai Hørby og rettet til af Henrik Adrian. Admiral Johan Pein var udsendt af hertug Albert af Preussen, der støttede Christian den Tredje med folk og skibe under Grevens Fejde.

Til hans fyrstelige nåde i Preussen, min nådigste fyrste og herre (1).
Nådigste fyrste og herre. Efter at jeg i går havde skrevet og forsejlet disse vedlagte breve til eders fyrstelige Nåde og sendt 4 skibe hjem til eders fyrstelige Nåde, så kunne jeg dog på grund af mønten ikke komme overens med mine skibsfolk, idet de ved afrejsen ikke vil tage imod dansk mønt (2) og medens jeg stod i forhandling med dem, sendte kongelig Majestæt bud efter mig og

lod mig kalde til rådet, hvor også landsknægtenes øverster, feltherrerne og ritmestrene samt hr. Johan Rantzau og Melchior Rantzau var til stede. Her forhandlede om, hvad kongelig majesæt skulle stille op med, at bisperne intet har villet yde til hjemsendelsen af ryttere og knægte, hvorpå det besluttedes i Guds navn straks at tage bisperne til fange. Dette blev da hemmeligt iværksat i nat, og tidligst i morges kl. 4 blev de tre biskopper, nemlig af

Sjælland, Skåne og Ribe, pågrebet af profosserne (3) og landsknægtene. De blev straks ført til Københavns slot og anbragt på tre steder i tilgitrede rum og dér forsvarligt bevogtet af hageskytter og drabanter (4). Samtidig med at de blev pågrebet, blev der sat vagt om København til vands og til lands, så at ingen kan komme ud eller ind uden tilladelse af dem, der har retten hertil, og således skal det forblive i 3 dage.

Kl. 8 lod kongelig Majestæt de andre rigsråder, hr. Mogens Gøye, hr. Ove Lunge, hr. Mogens Gyldenstjerne, Erik Krummedige (5), mester Johan Friis (6) samt andre, heriblandt biskoppen af Århus (7), kalde til sig på slottet og forhandlede således med dem. Den, der vil være enig med kongelig Majestæt og de ovennævnte krigsråder, kan vide sig sikker, men den, der ikke vil, vil også blive taget til fange. Jeg tror dog, at de vil krybe til korset. Men kongelig Majestæt vil intet endeligt eller afgørende beslutte om forandring i regeringen førend på den berammede herredag, som jeg omtalte i mit første brev, og i mellemtiden vil kongelig Majestæt herom søge sine venner og eders fyrstelige nåde om råd.

De andre gamle rigsråder, nemlig hr. Anders Bille, hr. Johan Urne m.fl., der har siddet i fangenskab i Mechlenburg (8), de vil i henhold til traktaten blive sendt til Holsten i kongelig Majestæts hånd og varetægt. De vil heller ikke kunne gøre større opstandelse. Med alt dette er den menige unge adel, indbyggerne i København og de andre købstæder, samt bønderne udmærket tilfreds. Ligeledes ryttere og knægte er herover højlig fornøjede. Gud give kongelig Majestæt i dette og i alt et lykkeligt resultat.

De biskopper, der nu sidder fængslet her, vil blive sendt til Holsten for at bevogtes

forsvarligt, og i dag er også skibe og knægte afsendt til Fyn og Jylland for at pågribe de bisper, der endnu er på fri fod. I dag har kongelig Majestæt sendt nogle ryttere til Dragsholm (9), der hører til biskoppen af Sjælland, for at beslaglægge dette, og ligeledes til Skåne for at indtage bispens slotte dér. Hr. Johan Rantzau rejser også selv til Jylland for at udføre alt, og vil Dragsholm ikke overgive sig til kongelig Majestæt, vi man straks sende noget drabeligt skyts og knægte dertil for at indtage samme med magt. Dette, nådigste fyrste, har jeg underdanigst ikke kunnet forholde Eders fyrstelige Nåde, og gid den almægtige Gud må bevare Eders fyrstelige Nåde og alle Eders længe friske og raske. Skrevet med egen hånd i al hast lørdag efter Laurentii om eftermiddagen kl. 2 . År 1536.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Hertug Albert af Preussen, hertug Christians søster Dorothea er gift med fyrsten. Han var oprindelig ordensmester i den tyske sværdridderorden, men blev gennem reformation af landområdet verdslig fyrste.
- (2) den danske mønt blev under borgerkrigen forringet og var næsten uden værdi.
- (3) profos – her en befalingsmand for lejetropper
- (4) hageskytter – soldater, der var bevæbnet med en bøsse, der kunne stå fast i et stativ- en hage. Drabanter er vagtsoldater med hellebard (en slags kort lanse til fodfolk).
- (5) Erik Krummedige var norsk-dansk rigsråd og havde stor betydning for at sikre Norge for Danmark under Frederik den Første.
- (6) Johan Friis blev Christian den Tredjes kansler.
- (7) Århus bispen Ove Bille, der støttede kongen ved kongevalget i Ry var ikke fængslet i første omgang.
- (8) Danske adelige, der under Grevens fejde blev arresteret af greven af Oldenburgs folk og sendt i fængsel i Mecklenburg. De blev overgivet til Christian den Tredje ved Københavns overgivelse.
- (9) Dragsholm var Roskildebispens fæstning og herregård i Odsherred.

41C: Den preussiske admiral Johan Pein om de danske bispers fængsling m.v.

2. Del. Beretning kl 6 - efter middag 12. august 1536

*Teksten på plattysk er trykt Danske Magazin 4.Rk. IV s 191 og i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 24-26. Den er oversat til normal dansk af Kai Hørby og rettet til af Henrik Adrian.*

Nådige fyrste og herre. Efter jeg igen for omtrent 3 timer siden havde tilskrevet Eders fyrstelige Nåde, kaldte kongelig Majestæt mig igen i rådet og befalede mig at lade Eders fyrstelige Nåde vide, at de verdslige rigsråder har forpligtet sig overfor hans kongelige Majestæt med segl og bekræftelse, at de ved siden af hans kongelige Majestæt herefter ingen bisper vil have i stifterne og regeringen førend et christeligt consilium har forhandlet og besluttet, hvad der i denne henseende skal være nyttigt for den almindelige kristenhed og riget. I morgen og i overmorgen vil den almindelige adel og andre købstæder forpligte sig på det samme overfor hans kongelige

Majestæt. Jeg ville gerne have fremstillet dette klart, således som artiklen er affattet, men jeg har ikke i hast kunnet få det oversat fra dansk til tysk...

(Om Christian den Tredjes forestående forhandlinger i oktober med visse tyske fyrster og hertugen af Preussen)

...Dette, nådige fyrste, har jeg efter højeste befaling ikke kunnet forholde Eders fyrstelige Nåde, og jeg anbefaler mig til Eders fyrstelige Nåde etc. Egenhændigt, i hast, lørdag efter Laurenti, år 36 kl 6 efter middag.

Eders Nades underdanige Johan Pein.

41D: Rigsrådets forpligtelsesbrev til Christian den Tredje 12. August 1536

Original på pergament med 12 segl i Rigsarkivet. Samme sted er der individuelle bekræftelsesbreve fra Axel Urup, Magnus Gyldenstjerne, Holger Ulfstand, Knud Bille, Tyge Krabbe, Trud Ulfstand og Axel Brahe.

*Teksten er trykt i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark**. Gyldendal 1972 s 28-29. Den er oversat til normaldansk af Henrik Adrian.*

Vi efterskrevne Mogens Gøye, Danmarks riges hofmester, Tyge Krabbe, Danmarks riges marsk, Ove Lunge til Tirsbæk, Axel Brahe til Krogholm, Knud Bille, Oluf Rosenkrantz til Vallø, Holger Ulfstand til Hekkebjerg, Trud Ulfstand, Axel Urup, Mogens Gyldenstjerne, riddere, Erik Krummedige til Alverup, og Johan Friis til Hesselagergård, Danmarks riges råder, Gør vitterligt, at efter den højborne fyrste og mægtige herre hr. Christian med Guds nåde udvalgt konge til Danmark og Norge, hertug i Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve i Oldenburg og Delmenhorst, Vor kæreste nådige herre, har nu alvorlig overvejet og tænkt på, at Danmarks rige ikke kan regeres i fred, rolighed, endrægtighed og med god polici (1), uden at det sker gennem en øvrighed og et verdsligt regimente, hvorfor omtalte højborne fyrste vor kæreste nådige herre har været tvunget til at fremstille og udsende andre ordinarer og sendelser (2)

her ud i riget, end der tidligere har været, og særlig på en sådan måde at hans kongelige majestæt ikke vil tillade, at Danmarks riges regimente (3) efter denne dag skal afhænge af enten ærkebispem eller andre bisper, men Danmarks riges regimente skal være og forblive hos kongelige majestæt og hans nådes kongelige majestæts efterkommere og konger i Danmark, og hos det verdslige Danmarks riges råd og hos deres efterkommere.

Og efter at tidlige kongelige majestæt vor nådigste herre selv har forligt, forenet og aftalt med os, og vi dette brev har forsegle, at herefter udi Danmarks rige skal holdes: Da erkender vi nu, at have lovet og bekræftet, og nu med dette vort åbne brev med fri vilje og omtanke lover og tilsiger ved vor kristne tro og adelsmands lov, ære og redelighed for kongelig majestæt, vor nådigste herre, at vi aldrig efter denne dag vil tilskynde, eller på nogen måde udføre enten hemmeligt eller

offentligt, hvad enten vi selv eller nogen anden, indenlands eller uden(lands), på hvilken måde man kan opregne, at nogen biskop, enten de som nu lever eller nogle andre bisper, skal deltage i noget verdsligt eller gejstligt regimente eller tilhøre noget bispedømme eller få understøttelse, før end det sker, at der bliver samtykket i og holdt et almindeligt generelt og kristeligt concilium i kristendommen, så at Danmarks rige såvel som andre nationer, både Tyskland og andre i kristendommen derudi beslutter, fuldbyrder og samtykker.

Og når en sådan beslutning efter et almindeligt concilium i kristendommen er gennemført, da vil vi dog ikke tillade, enten hemmeligt eller offentligt, at nogen biskop skal komme til noget regimente i Danmarks rige, gejstligt eller verdsligt, uden at det sker med kongelig majestæts, eller hans nådes kongelige majestæts efterfølgere konger i

Danmark og med det menige Danmarks riges råds, adels og indbyggernes i Danmarks riges fuldbyrdelse, vilje og samtykke.

Desuden forpligter vi os til med dette vort åbne brev, at vi ikke vil modstå, at det hellige evangelium og det rene Guds ord retteligen prædikes og forkyndes her ud i riget. Og vi vil være forpligtet til at sætte liv, gods og al vor velfærd til vor rette herre og konge og fædrene rige. Til det ydermere vidnesbyrd har vi med vilje og viden ladet hænge vore indsegl og signeter nedenfor dette vort åbne brev. Givet i København, lørdag næst efter St. Laurenti martyrs dag, år 1536.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) her menes offentlig ro og orden

(2) ordinantser er vedtagne love og bekendtgørelser, sendelser er ordre om bestemte forhold, der udsendes fra kancelliets kontorer på kongens vegne.

(3) regimente – styre, her menes regering

41E: Christian den Tredje til hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg. 13. August 1536

Brev på plattysk. Trykt i Kirkehistoriske Samlinger 6. Rk. III s 271-72 ved Arthur G. Hassø. Tekst hos Kai Hørby: Reformationen i Danmark, 1972 s. 25-27.

...Ligeledes, i hvilken skikkelse Vi har indtaget byen København, det har eders Nåde allerede erfaret af Vore skrivelser. Vi er ikke i tvivl om, at eders Nåde jo vil erindre af flere mundtlige og skriftlige meddelelser fra Os, hvilken betydelig modstand der er gjort mod Os af indbyggerne og rigsråderne, men fremfor alt af biskopperne, prælaterne, de gejstlige og deres tilhængere, så at vi hidtil har måttet døje mangt og meget med stort besvær. Og da Vi nu efter indtagelsen af byen København atter har grebet omtalte rigsråder og biskopperne i visse listige handlinger, hvilket med den slags folk intet ophør vil tage, så har vi i går lørdag morgen, ladet ærkebispens af Lund, bispen af Sjælland, han af Århus og bispen af Ribe, alle her i København, sætte i fængsel og sendt dem videre andetsteds hen i sikker forvaring...

...Vi har også befalet, at de andre bisper i Jylland, der ikke var her tilstede, nemlig bispen af Vendsyssel og ham af Viborg samt ligeledes bispen af Fyn, skal tages til fange, og har til det formål sendt nogle afdelinger landsknægte afsted til Jylland, og vi stoler på, at disse bisper enten bliver fanget eller i det mindste forlader landet...

...Men da de verdslige rigsråder er beslægtet med bisperne, og for en del er deres brødre, svogre eller venner, stod Vi i nogen måde i fare for modstand fra deres side og har også overvejet ligeledes at tage alle dem til fange. Men dette blev Os dog af mange grunde stærkt frarådet af nogle af Vore danske og tyske råder, som Vi altid har fundet tro og pålidelige, og disse råder har nu formidlet forhandling mellem Os og de verdslige rigsråder, så at de har underskrevet og lovet overfor Os, at de til evig tid aldrig vil tilslutte

sig sådanne foretagender eller biskoppernes sag, men blive, leve og dø med Os og ikke handle eller praktisere mod Os...

...Skønt vi af mange grunde har accepteret disse skriftlige erklæringer, så vil Vi alligevel holde flittigt opsyn med sagerne, så at Vi ikke løber nogen risiko med hensyn til dem...

41F: Joachim Rønnow til Johan Rantzau, Krogen (1) 14. August 1536.

*Brevet skrevet på gammeldansk findes i Rigsarkivet. Teksten findes vist som foto og trykt på gammeldansk i Kai Hørby: **Reformationen i Danmark** s 30-31 (1972). Oversat af Henrik Adrian.*

Venlig hilsen i forvejen sendt med Kristus. Kære hr. Johan, synderlig gode ven, som vel husker, at du var hos mig på det Blå tårn (2) og krævede på kongelig Majestæts vegne af mig udleveret vor kirkes slot Dragsholm (3) og at jeg samtidig af jer bad om at I ville være mit bud til vor nådige herre, at han ville være opmærksom på at se på den skade jeg og kirken i denne krig havde lidt, og hvor det meste af alle kirkernes slotte og gårde lå så nær brændte og øde undtaget et eneste hus, som jeg under stor bekostning og besvær havde holdt og af hvilket og andet jeg på samme tid er endnu interesseret i at være hans nåde en villig og tro tjener. Kære hr. Johan, da fik jeg ingen svar fra nogen af jer på vor nådige herres vegne, men straks derefter blev jeg om natten sendt hid til Krogen. Kære hr. Johan, dersom kongelig majestæt min nådige herre ikke har til sinds at lade de andre bisper (som i gav tilkænde) og ikke heller mig at nyde den del vi tidligere havde nytte af på kirkens vegne, men hvis hans nåde endelig

kræver samme slot, så er det i orden, jeg vil ikke være et genstridigt får, men føje mig efter hans nådes vilje både der og i andre tilfælde, som jeg er pligtig til, og hans nåde vil derfor være opmærksom til at føje mig med lempe ind i mellem, hvis det er muligt i samme sag. Og jeg ville gerne selv komme til orde, dersom I inden kort tid kunne komme her. Kære hr. Johan dermed eder Guds befalende. Skrevet på Krogen Vor Frue aften Anno etc. mdxxxvi

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Krogen – er det senere Kronborg slot ved Helsingør, her blev bispen holdt fanget fjernet fra København.
- (2) Blå tårn er hovedtårnet på Københavns slot
- (3) Dragsholm tilhørte Roskildebispen, Joachim Rønnow blev fængslet i København og derefter sat i Blåtårn på slottet og kort efter sendt til Krogen for fortsat at være under bevogtning. Han blev senere sendt til Visborg på Gotland. Se 14. Biografi af Joakim Rønnow i kilde 29.

Kilde 42: Klageskriftet mod Danmarks biskopper 1536, uddrag

Stænderrigsdagen i København oktober 1536 åbnede med en erklæring fra Christian den Tredje, som blev oplæst på Gammeltorv. Den har sandsynligvis været formuleret af kongens danske kansler Johan Friis. Teksten findes som afskrift i det svenske rigsarkiv, teksten nævnes og refereres hos Huitfeldt, se Kilde 44.

*Teksten på gammeldansk er trykt i H.F. Rørdam (udgiver): **Monumenta Historiæ Danicæ I** (1873) s 144, 149-51, 161 ff, 174 ff, 183ff. Teksterne findes i udvalgt trykt på gammeldansk hos Kai Hørby: **Reformationen i Danmark** (1972) s 45-46, s 75-78. Oversættelse her af Henrik Adrian.*

...Og at Vi nu har sammensat denne rigsdag anderledes end efter sædvane og brug fra

gammel tid, i det Vi har ladet indskrive såvel borgere og bønder som adelen (1), hvor det

dog tidligere ikke har været sædvane at indskrive andre til herredage end ridderskabet og adelen, det har denne årsag, som det er alle og enhver vitterligt, uden tvivl, hvorledes dette gamle kongerige nu i halvtredie år indtil denne tid har været i stort oprør, under hvilket ridderskabet og også borgere og bønder og rigets menige indbyggere bemærkelsesværdigt og højt er blevet bedraget, og mange af dem er omkommet med liv og levned: dertil med, som ynkeligt er at sige og skrive, hvorledes et sådant oprør er kommet med rov, brand, kristne menneskers blodsudgydelse, Guds store laster og fortørnelse, og dertil kvinders og jomfruers krænkelser og andet mere, deraf kommet og fremstået. Og derudover er fremmede herskaber, som ingen ret har til samme kongerige og lande, trængt i dette kongerige og bosat sig og i det ringeste at tale derpå, eller derom at fordre og kræve imod Gud og al ret gennem et sådant oprør og i det ringeste at tale derom; og det er såvidt kommet der af, at kejseren, konger, kurfyrster og fyrster, og hver mand i fremmede nationer overalt i verden, nu ved, hvad dette rige formår eller ikke formår, og hvad der her ud i riget har været hemmeligt og man var uvidende om, det kunne nu alle og var åbent tilgængeligt; så der frygtes for, at sådanne fremmede herskaber ikke endnu ville give slip på, men endnu mere stille krav til dette rige, det samme ville ske på ny og fortsat føre til sådant oprør, skade og evigt fordærv, og aldeles undertrykke (riget)...

...at efter Kong Frederik var død og afgang, da har rigsrådet ... eftersom dets embede krævede tillige efter dets ed og pligt... som det har givet Os og vore umyndige brødre, ikke valgt konge, og Vi for den skyld ved hjælp af vort råd hr. Wulf Pogwisch, ridder og Melchior Rantzau, marsk, havde skrevet til dem (2), og troligt og flittigt ladet dem formane om, at de skulle gribe til noget sådant, og dog ikke med det ringeste ord havde ladet dem til kende om vor person hos samme rigsråd, men alene havde ladet det

bede om, at det ville give og forordne riget et hoved og en konge, at der deraf ikke måtte vokse nogen uheld, skade og fordærv op for Os som deres nabo, dersom de trak det i langdrag og ikke valgte. Hvis rigsrådet for nogle bemærkelsesværdige og rimelige årsagers skyld ville vente med og udsætte sådan kåring og valg af konge, at det da så længe ville oprette og lade holde et bestandigt og ordentligt regimente med købstedernes og rigets indbyggerses vilje, viden, velfærd og tilslutning. Dette er slet ikke sket, men samtidig har størstedelen af rigsrådet i stedet, og især bisperne handlet således og med alvorlig flid arbejdet på, hvorledes de hver især kunne føre stor fyrstelig stads og pragt til evig skade, ulempe og fordærv for den menige adel, borgere og bønder i riget. For at de således kunne fuldbyrde den sag des statligere, har de efter kong Frederiks død især rigsrådet imod gamle lovlige sædvaner udvidet og formeret med mange personer på en sådan måde, at hver biskop i rådet har haft to eller tre brødre eller jo i det mindste hans nærmeste blodbeslægtede eller halvbrødre eller en bror den anden, hvortil en part af dem dog slet ikke var duelige, nyttige eller passende, men dog således trængt dem ind og indskudt dem i rigsrådet... for at bisperne og deres tilhængere måtte have des flere stemmer og tilhængere i rådet. De har også i samme tid i København delt, byttet og pantet størstedelen af riget, alle kronens slotte og len, imellem sig for at beholde dem i deres livstid, en del på nogle år og en del forpligtet skriftligt til deres børn. Alt dette er sket til skade for den menige adel og ridderskab, således at de og deres børn herefter ikke skulle komme til nogle forleneringer, og de har således ikke forlenet til de personer, som kunne gøre riget tjeneste. De har så groft og så uordentligt givet sig af med samme handel, at den menige mand har bemærket og forstået det. Rygtet gik over hele København by, at man ikke kunne få så meget voks til købs for penge, som rigsrådet havde behov for til deres beseglinger. Deraf er da nogle af rigsrådet

blevet uvillige, ved navn hr Mogens Gøye, ridder og Erik Banner (3), fordi de har set og erfaret, at deres råd og gode meninger ikke måtte høres eller gælde for noget, og at de derom havde set, at riget havde fået et hoved, men da de er undertrykt af bisperne og deres parti, har de ikke kunnet lide eller tåle sådan uordentlighed længere, men har begivet sig væk fra dem, er redet bort fra byen og har sagt åbent og direkte, at de var kommet dertil for at vælge en konge til riget. Da mærkede de ikke andet, end at man byttede og delte riget og udrettede deres præstesager...

< *Beskyldninger mod den udvalgte ærkebisp Torbern Bille (4)* >

§ 1:

Fordi at det for alle er vitterligt, at det har været gammel sædvane heri riget, at når kongen er død og afgået, skal ærkebispens da straks af Gud og hans embede være pligtig til indkalde rigets råd og at holde, tvinge og formå dem til, at de straks skal udvælge en konge, for at riget, når det for en tid er uden hoved, ikke skal blive opløst og adspaltet, som det nu er sket; således har han ikke alene krævet det, men har med sin højeste magt forhindret og i hans tid administreret riget så det er gået ilde. Og om han sig her ydermere vil undskylde sig, ved at sige at han ikke har fået nogen hjælp af de andre i rådet, så kan sådanne undskyldninger dog ikke hjælpe ham: thi selvom han ikke havde hjælp af rigets råd, da skulle han have givet det menige ridderskab, adel og købstæder det til kende, og da havde han retfærdigvis været uskyldig. Han ved dog godt og har oplyst, at han mere har forhindret valget end forsinket det...

< *Beskyldninger mod den udvalgte biskop Joachim Rønnev (5)* >

§ 13-15:

...Efter at kong Frederik var død og afgået (som konge) og hvor derefter ærkebispens af Lund, som det står skrevet, skulle have foreslået en anden konge udvalgt og kåret, hvilket han forsømte: da har samme biskop tilsluttet sig ærkebispens, ja ikke alene tilsluttet

sig, men også foranet og opfordret de andre fra rigets råd, på trods af at han tidligere havde givet brev og segl på (det modsatte) til vor herre fader, til at man ikke skulle træde til nogen kongekåring, men udsætte det til et passende tidspunkt: således at han kunne gennemføre rigets regimente efter sin vilje og velbehag. Dette har han ikke holdt hemmeligt i rådet eller bag lukkede døre, men givet åbent til kende i selskaber og ved møder og andre steder både ædru og drukken og ladet sig høre og mærke. Hvilket vi med ædle og uædle i sandhed kan bevise, at han ingen konge ville have eller tillade i riget uden efter sin egen vilje og behov: dertil at han ingen konge ville have i de fire første år med mindre at han først skulle sværge en ed og love ham alt det han ønskede: og derover pålagde han sig selv en straf ved bøn til Gud, at hvis han gjorde det anderledes, måtte Gud tage hans ene arm... ...Ligeledes har han på samme tid sagt, at ingen konge skulle om året have mere end 15.000 gylden og dertil en utugtig og uærlig kvinde. Dette havde han nok i. Landets og rigets regering skulle påhvile ham og rigets råd, og hver biskop skulle være konge nok i sit stift. Thi de viste godt, at en konge ikke måtte regere anderledes end de ville have. Thi de havde tidligere haft konger, som måtte gøre det på samme måde. Han vidste godt, hvordan man skulle behandle dem, når de tyske var ude af landet. Nu lærer Gud, og han er en retfærdig herre og sommer over denne sag...

< *Bispen af Århus Ove Bille (6)* >

Denne biskop har hele tiden været hoved for alt papisteri og har for pavens og sin egen modvilligheds skyld forhindret kongens udvælgelse og kåring. Thi da rigets råd sendte brev til Silkeborg og lod ham aftale om kongens kåring: da han havde bemærket, at han skulle deltage, fik han gråd og blev så af de andre bisper ledet og ført væk fra den rette vej, så han ikke har (som han var pligtig til) agtet og sikret rigets menige nytte, gavn og velfærd. Deraf er dette rigets skade og fordærv kommet og opvokset. Og dersom han

ellers i denne sag havde bevist sin troskab, som han ellers altid tidligere havde udvist i rigets ærinder og tjeneste, da havde Vi ikke særligt valgt at anklage ham, vi har også undgået på nogen måde at anklage ham. Og fordi at vi mistror og frygter, at han ikke vil holde sig i ro, med mindre han fuldkommen får sin vilje og han kan derudover gøre nogen modstand på den reformation og ordinantz, som vi agter at gennemføre overalt i riget, således at riget må samtidig komme tilbage til god bestandighed, fred og ro igen: på det vi således må sikre i fremtiden, har vi forhindret ham. Og ville vi ikke straks have gjort det, havde vi ikke bemærket, at han med vold og magt ville holde Os fra Silkeborg: deraf har vi intet godt at fornemme. Og Vi måtte for den skyld handle anderledes imod ham, end vi ellers havde tænkt at gøre...

< *Den udvalgte biskop af Odense Knud Gyldenstjerne (7)* >

§ 1:

Denne biskop er også en, som har forhindret kongens valg og kåring etc... men har ført et eget regimente for sig selv og ville kaldes herre af Fyn...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Der er indkaldt til det, der senere bliver kaldt et stændermøde – kongen vil sikre sig størst mulig opbakning til bispens afsættelse og til den ejendomsforandring, der sker ved opløsningen af den pavelige bispekirke. Derfor indkaldes der 3 bønder fra hvert herred, repræsentanter fra købstæderne og adelen.
- (2) De to holstenske råder forhandler med det danske rigsråd i juni 1533 om den alliancetraktat, der afsluttes mellem rigsrådet, Nederlandene og hertug Christian af Slesvig-Holsten. Samtidig forhandler de om hertug Christians mulige kongevalg, men da man regner med at det skal være den umyndige hertug Hans, afviser hertug Christian de tilbud, der kommer fra Malmø og København og Mogens Gøye.
- (3) De to forlader herredagen i København og underskriver ikke den 2.reces som giver bisperne magten lokalt til at fastholde bispekirken.
- (4) Torbern Bille, ærkebisp i Lund 1532-36, skånsk adelsmand, hans far Steen Bille var landsdommer i

Skåne og rigsråd. Torbern Bille afløste den afdøde Åge Sparre og betalte en stor sum penge til kongen for sit embede. Han blev aldrig godkendt af paven.

(5) Joachim Rønnow, bisp i Roskilde, 1528-36, død 1542, se 14. Biografi ved kilde 29.

(6) Ove Bille, bisp i Århus, tæt knyttet til regeringerne fra 1499 (ansat i kancelliet som kansler fra 1507 til 1520) under både kong Hans, Christian den Anden og Frederik den Første, blev bisp i Århus, godkendt af paven i 1520. Søgte sammen med Mogens Gøye i 1522 at få forlig med de jyske adelige, men sluttede sig til Frederik den Første sammen med Mogens Gøye og støttede loyalt op om kongen og hjalp med at sikre oprettelsen af det nye kancelli efter Christian den Andens flugt.

Blev hurtigt løsladt efter 1536 og underskrev en erklæring om at afskrive alle krav på bispestolen. Han fik overladt Skovkloster ved Næstved som len og fik lov til at bevare sin titel. Død 1555 og begravet i Antvorskov klosterkirke.

(7) Knud Gyldenstjerne, bisp på Fyn (Odense) 1529-36, fik en gejstlig uddannelse og magistergrad og blev knyttet til Christian den Andens kancelli 1520. Var her tæt knyttet til bisp Ove Bille og fulgte ham og Mogens Gøye i forsøgene på at skabe aftaler mellem den jyske adelsopposition og kongen, men han sluttede sig derefter til Frederik den Første og blev straks udnævnt til rigsråd. Han blev nogle år efter af Frederik den Første indsat som medbiskop til Jens Andersen (Beldenak) i Odense, og da Jens Andersen trak sig tilbage blev Knud Gyldenstjerne udnævnt til biskop for Fyn 1529 uden pavelig bekræftelse. Han var leder af den kommission, der forhandlede med Christian den Anden i Norge 1531-32 og var hovedmanden bag det lejde som blev brudt, da kongen blev sat i fængsel i Sønderborg. Under sit fravær fra Fyn hjalp Jørgen Sadolin fra Viborg ham med stiftets forhold og gennemførte en evangelisk kirkeordning. Han støttede ikke rigsrådet og de andre bisper under herredagen i København efter Frederik den Førstes død, og han forlod København sammen med Mogens Gøye og Erik Eriksen Banner. Han sluttede sig til hertug Christian under Grevens fejde og sikrede på et møde i Hjællelse juli 1534, at den fynske adel sluttede op om hertug Christian. Han måtte forlade Fyn, da grev Christoffer hurtigt erobrede Fyn. Hans bispestol blev da givet til Gustav Trolle. Efter slaget ved Øksnebjerg 1535, hvor grev Christoffers hær blev slået og måtte opgive Fyn, fik han bispestolen tilbage, men blev fængslet i 1536 som de andre bisper. Han blev løsladt et år senere og efter et rigt giftermål blev han en hovedrig godsejer. Han blev ikke på ny medlem af rigsrådet og døde i 1560.

Kilde 43: Christian den Tredjes reces, gammeldansk, 30. oktober 1536, uddrag

Uddrag er trykt i Carsten Elkjær Knudsen: *Kampen om Danmark – Dansk politik på reformationstiden 1513-1536* (Systime 1984) s. 152-155 og i Kai Hørbye: *Reformationen i Danmark* (1972) s 37-43. Begge oversat fra Kollerup-Rosenvinge: *Gamle danske Love IV* (1824) s 157-171.

Vi Christian med Guds nåde udvalgt konge til Danmark og Norge, hertug i Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve i Oldenburg og Delmenhorst og vi Mogens Gøye, hofmester, Johan Friis, kansler, Tyge Krabbe, marsk. . . (17 rigsråder nævnes derud over) ... og vi efterskrevne ... (222 personnavne) ... det menige adel og ridderskab i hele Nørrejylland, og vi ... (44 personnavne) ... den menige adel og ridderskab i Skåne, Halland og Blekinge, og vi ... (56 personnavne) . . . den menige adel og ridderskab på Sjælland og Smålandene, og vi ... (61 personnavne) . . . den menige adel og ridderskab på Fyn og Langeland sammen med den menige adel og ridderskab overalt i Danmark rige. Og dertil vi efterskrevne købstadsmænd i alle købstæder overalt i Danmarks rige, som først er i Nørrejylland . . . (24 købstadnavne) . . . , i Skåne . . . (24 købstadnavne) ... , på Sjælland og på Smålandene (1) . . . (25 købstadnavne, heraf 7 på Smålandene) . . . , på Fyn . . . (8 købstadnavne) . . . , fuldmægtige fra alle købstæder og herreder over hele Danmarks rige, som er forsamlet her på denne herredag i København, gør alle vitterligt og bekender åbent for Os, vore arvinger og efterkommere her i Danmarks rige, at fordi den almægtige, gode, barmhjertige Gud, efter kong Frederiks død, højtlovet i hukommelse, for vore synders under levned og regimentes skyld, og især fordi bisperne ikke i rette tid ville udvælge og indsætte en konge, har hårdt og som svar ladet sin straf og vrede gå ud over Os og dette rige, på den måde at vi, den hele almue og menighed, har sat sig op imod og rejst sig mod øvrigheden, vores egne herskaber og den menige adel, og vi af rigets råd og adelen igen har rejst sig imod bønder og den menige almue. Deraf er kommet denne sørgelige,

beklagelige og elendige jammer og krig med brand, mord, rov, steders, slottes og huses fordærv og ødelæggelse. . . (herefter omtales *Grevens Fejde*) ... (og at man er blevet enige om følgende:) . . . Disse artikler vil Vi, vore arvinger og efterfølgere i Danmarks rige have bevilget og antaget som en almindelig forfatning, ordning, skikkelse og ordinans for riget. . . Først vil Vi, Kong Christian etc., Danmarks riges Råd og adel have, at al had, nid, fjendskab og mistanke, som Vi i nogen måde kunne have til købstæderne, borgerne, bønder og menig almue, og tillige, som vi købstæder, borgere, bønder og menig almue i nogen måde . . . kunne have til Kongelig Majestæt, Vor allernådigste Herre, Danmarks riges Råd og adel, skal tilintetgøres på alle sider og være opgivet, forligt og på bunden af hjertet tilgivet og venligt forenet. . . Eftersom det er os alle og hver især her i riget vel vitterligt, at al ulykke, skade, fordærv, blodsudgydelse, mord og brand etc. og dette riges skadelige fordærv . . . især er kommet deraf . . . , at uenighed og splid har været mellem bisperne, deres tilhængere og adelen, således at bisperne her i riget ikke i rette tid, som de vel ellers skulle have gjort, har udvalgt en konge, men har forhindret det efter kong Frederiks død og afgang med største flid. Man har heller ikke på samme tidspunkt på grund af deres store magt og vælde, mange tilhængere og egen overmåde underfundighed kunnet komme til noget kongeligt regimente for at skaffe hver mand lov og ret, således som det for os alle . . . er blevet tilkendegivet i mange artikler, hvilke af os anses som tilstrækkelige og for lange at opregne her. Så vil vi, samtlige og hver især, hermed især med betimeligt råd og velovervejede vilje og mod have konstitueret,

ordineret, bestemt og besluttet . . . at disse samme bisper herefter til evig tid . . . er blevet afsat, så de aldrig igen skal kunne komme til deres biskoppelige regimente, stifter og stifters gods og ingen lige med dem, eller andre som bisper regere i riget. . .

Og eftersom bisperne, som er her i riget, har stået imod Guds ord og evangelium indtil i dag og forhindret det, så det ikke er blevet prædikeret klart for den menige almue, og hertil, at de ikke har ført deres rette biskoppelige levned, nemlig at prædike for og lære den menige mand Guds ord . . . men mere har opført sig efter den verdslige stand og prægtighed, så man over det hele rige i det højeste har fundet 2, som har ladet sig ville eller har ladet sig kalde bisper og tillige, at de har været årsag til dette overstående oprør, som før er omtalt, og fordi de er afsat. . . så har vi således besluttet det i enighed med hinanden, for at Danmarks krone og konge kan få større formue, og hvis noget angreb kommer på riget . . . at man desto bedre kan formå at modstå det og ikke mere skal have behov for at beskatte rigets menige indbyggere, når noget sker, som nu er sket, så skal alle stifters gods, slotte, gårde, huse og jordegods, som bisperne nu har haft i hænde og værge herefter til evig tid være og blive med al deres indtægt og tilliggende . . . under kronen. . .

Alle klostre, prælaturer (1), kannikedømmer (2) og andre gejstlige len, som ikke er omtalt nu, skal blive ved magt, indtil kongen og Danmarks riges Råd sammen med flere vise og lærde mænd gør en anden ordning derpå. .

Det skal være frit og åbent for munkene at forlade klostrene . . . Og de, som vil blive derinde, skal være deres formænd, abbeder, priorer eller provster . . . hørige og lydige og føre et godt, ærligt og kristeligt klosterliv eller gå ud af klosteret. For dem, som bliver i klostrene, skal Guds ord prædikes. De skal herefter ikke have fuldmagt til, uden kongens og rigsrådets . . . samtykke at afhænde, sælge eller pantsætte noget af klostrenes jordegods og ejendom på nogen måde.

Da bønderne og den menige almue finder sig meget besværet over måden med at betale biskopsgave, havre, smørbyrd (3), nannest (4), plovkorn (5) og andre sådanne afgifter, da er vi således blevet enige om, at bønder og menig almue over hele riget herefter redeligt skal give den tiende kær (6) af hvede, rug, byg, havre og alt andet korn, som Gud giver. De skal give kvægtiende efter gammel sædvane. I Halland, Blekinge og Lister (7) skal de dog, som ikke betaler korntiende, betale smørtiende eller andet, som de har gjort fra gammel tid ...

Da bisperne nu er afsat og afskaffet, så vil der dog være behov for, at der forordnes nogle bemærkelsesværdige vise og lærde mænd, som skal have opsyn med, at alle sognepræster over hele riget prædiker for og lærer det menige folk Guds ord og evangelium. Ligeledes, at der bevares skoler, hvor unge mennesker får lært og instrueres i latin og andre sprog, så riget kan have lærde mænd. For at forsørge sådanne lærde mænd vil vi have, at den foreskrevne tiende over hele riget skal deles i tre dele. Den ene skal sognepræsten beholde; den anden del skal kirken have, og den tredje del skal kongen lade oppebære, og han skal give førnævnte lærde mænd vederlag og underhold. . .

Da det højeste regimente i riget mest hviler på kongens person, hvilket regimente kongen ikke kan føre alene, så skal kongen altid have en rigets hofmester, en kansler og en marsk (8), som er fødte danske mænd. Disse skal være kongen og andre rigsråder behjælpelige ... Hvis kongen vil besvære nogen, det være sig adel eller uadel, borger eller bonde, og nogen dermed kan fornemme, at kongen gør ham uret, da skal det være frit og åbent for enhver at tilkendegive det for rigets hofmester, kongens kansler og marsk, og lade konge formane, at han forlader sådan forsæt. Og dersom kongen da ikke vil lade sig undervise . . . da skal kongen straks udpege og vælge for den som klager, en bestemt retsdag og da yde anklageren ret for rigsrådet og nogle adelige, som kongen også skal lade

kalde og indskrive dertil, og for dem stå hver mand til rette

Da vi bemærker og forstår, at dette store oprør i riget . . . ikke er kommet af andet, end at bisperne efter kong Frederiks død og afgang ikke har villet vælge, kære og hylde en konge og et hoved for riget igen, og for at imødekomme sådant ondt i tide . . . da har vi derom med hinanden således i enighed ordnet og ordineret, at vi, Danmarks riges Råd, nu i foreskrevne Kongelige Majestæts . . . livstid, kårer og hylder Hans kongelige Majestæts ældste søn, hertug Frederik, til at være herre og konge efter hans faders død over Danmarks rige . . . Han skal nu herefter kaldes prins af Danmark i den tid hans herre fader lever. Efter Kongelig Majestæts død og afgang skal han kaldes udvalgt konge, indtil han bliver kronet. Hvis den almægtige Gud har bestemt det således, at førnævnte hertug Frederik døde og afgik førend Kongelig Majestæt . . . og Gud vil unde og give Kongelig Majestæt en anden søn, da vil vi, Danmarks riges Råd, være forpligtede til at hylde, kære og udvælge samme Kongelig Majestæts søn som herre og konge efter sin faders død. Dersom - Gud forbyde det - at samme Kongelige Majestæts søn døde og afgik, og Kongelig Majestæt slet ingen søn har, da vil og skal vi, Danmarks riges Råd, med Kongelig Majestæts . . . råd, vilje og viden straks igen udvælge og navnkundiggøre den, som skal være konge, og som skal regere Danmarks rige efter Kongelig Majestæts død og afgang. Den, som således udvælges, skal altid kaldes prins af Danmark, sålænge Kongelig Majestæt lever. Dog skal den, som skal være konge efter Kongelig Majestæts død, være forpligtet til at sværge, afgive skriftlig forsikring og besegle at holde Danmarks riges Råd, adel og indbyggere ved lov, skel, ret, reces, friheder og privilegier, som Kongelig Majestæt ... nu har svoret, afgivet skriftlig forsikring om og beseglet for os. Denne foreskrevne udvælgelse og kåring har vi menig adel og ridderskab med Danmarks riges Råd, bevilget, fuldbyrdet og samtykt i.

Mangfoldig splid har altid været mellem kongen og adelen om hals, hånd, 40 marks sager og anden rettighed, som tidligere konger har haft over adelens bønder og tjenere. Da for en sådan og al splid mellem kongen og adelen må tilintetgøres, så har Vi, førnævnte Christian . . . for Os og Vore efterkommere som en almindelig indretning og ordning, som herefter skal holdes til evig tid, undt og tilladt, at Danmarks riges Råd og adel, deres arvinger og efterkommere, adel i Danmark, må og skal have, nyde og beholde alle 40 marks sager med hals, hånd og al anden ret og rettighed med al anden herlighed over deres egne bønder og tjenere, som Vi og Vore forfædre, konger i Danmark, har og friest har haft over Vore og kronens tjenere.

Der har altid været splid og uenighed her i riget mellem adelen, borgere og bønder om købmandsskab. Da skal herefter holdes således, at det skal være enhver bonde frit og åbent for uforhindret at sælge sine varer ... til Os, Vore embedsmænd, råd, adel . . . og alle mænd i riget. Ingen prælat, ridder eller menig adelsmand skal . . . tvinge eller trænge nogen bonde, kaste nogen ugunst på ham, eller beskatte ham derfor. Vil en adelig købe noget af sin bonde, da skal han gøre det med hans minde (9) og med hans vilje, ligesom hvis han købte det af en fremmed ...

Det skal også være forbudt over hele riget for alle prælater, embedsmænd, lensmænd, adelige, fogeder og alle bønder på landet, pebersvende (10) og alle bissekræmmere (11) at bruge noget købmandsskab på bygden og i landsbyerne med alen, mål eller vægt. Dem, der på landet har behov for sådant, skal købe det af borgerne i Vore og kronens købstæder. Hvis nogen adelig herefter vil besøge sildefiskeri og bruge sin næring der, som en anden indenlandsk eller udenlandsk købmand, da skal det også være tilladt adelen, fordi det tillades fremmede og udlændinge at bruge deres fordel til at salte der.

Så mange staldøksne (12), som man kan stalde på sit eget foder, eller man kan lade fodre hos sine egne tjenere, som er pligtig til at holde fodernød for en, må man frit sælge,

men ikke flere. Dog er kongens og kronens ret og rettighed hermed i al måde ukrænket. De køb og mageskifter, som hidtil er sket og gjort mellem kronen, adelen, kirker og klostre skal holdes ved magt. . .

. . . (*Kongen godkender ovenstående og recessen fortsætter:*) ...

Og da vi ikke alle og enhver, som er forsamlet her, med fuldmagt fra dem, som er hjemme, kan hænge vore segl på dette vort åbne brev, da har Vi, Christian udvalgt konge til Danmark etc., og vi menig Danmarks riges Råd, og vi . . . (*20 navne*) . . . på den menige adels og ridderskabs vegne i Nørrejylland, og vi ... (*10 navne*) ... på den menige adels og ridderskabs vegne på Fyn, og vi . . . (*14 navne*) . . . på den menige adels og ridderskabs vegne på Sjælland og i Smålandene, og vi . . . (*10 navne*) . . . på den menige adels og ridderskabs vegne i Skåne, Halland og Blekinge, og vi efterskrevne købstæder . . . (*6 byer*) . . . i Nørrejylland . . .

(*4 byer*) . . . på Fyn . . . (*8 byer*) . . . på Sjælland og i Smålandene . . . (*6 byer*) . . . i Skåne, Halland og Blekinge ladet hænge vore sekreter, segl og signeter nedenfor dette vort åbne brev.

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Smålandene: Lolland, Falster, Møn.
- (2) Prælatur: landområde/territorium under den katolske kirke, der afgiver ydelser til en præst/kannik.
- (3) Kannikedømme: Præsteembede ved en domkirke eller større kirke.
- (4) Smørbyrd: afgift i form af smør.
- (5) Nannest: afgift i eller af spisevarer til præster i anledning af kirkelige højtidssage.
- (6) Plovkorn: erstatningsafgift for tiende.
- (7) Kærv: neg.
- (8) Lister: område i Blekinge på grænsen til Skåne.
- (9) Marsk: hærfører.
- (10) Minde: tilladelse.
- (11) Pebersvend: omvandrende, ugift kræmmer (købmand).
- (12) Bissekræmmere: omvandrende småhandlende.
- (13) Øksne: okser.

Kilde 44: Arild Huitfeldt om Herredagen i København 1536 (1595)

Om Arild Huitfeldt og hans Danmarkshistorie (1595-1604)

17. Biografi - Arild Huitfeldt

tilhørte højadelen, han var født i 1546 i Bergen som søn af den kongelige lensmand Christoffer Huitfeldt. Han arbejdede i en længere periode som første sekretær i Danske kancelli (regeringskontoret under kansleren Niels Kaas), og han blev rigsråd under Frederik den Anden i 1586 og blev samtidig rigets kansler (den øverste justitsembedsmand).

Han var med til at sikre overgangen mellem Frederik den Anden og hans umyndige søn Christian den Fjerde, hvor en formynderregering fungerede 1588-96.

Han tog sig af Herlufsholms skole efter Birgitte Gøyes og Herluf Trolles død, men blev alvorlig syg i 1606. I 1608 trak han sig derfor tilbage fra alle officielle stillinger og levede sine sidste år på Herlufsholm til han døde i 1609.

Han skrev den første trykte Danmarkshistorie efter Saxoudgaven fra 1516. Hans historiefremstilling udkom i 10 bind i ti år fra 1595 –1616. Hans fremstilling begyndte fra nutiden med Christian den Tredjes historie og kort efter udkom Frederik den Førstes og Christian den Andens historie. Frederik den Andens historie skrev han ikke. Senere kom bindene med kong Hans' og Christian den Førstes historier og derefter 4 bind om den ældre historie og et bind med den gejstlige historie. I alt mere end 4000 trykte sider, et enormt arbejde.

Han havde gennem sit aktive politiske liv i kontakt med mange venner samlet manuskripter og mange kilder. Han rådede over Peder Olsens, Anders Sørensen Vedels og Hans Svannings materialer og efterhånden, som de opgav deres arbejde, begyndte han at skrive sin egen historie. Men i modsætning til

de kongelige planer om en Danmarkshistorie som Saxos på et kunstfærdigt latin, der kunne bruges i udlandet, begyndte han at skrive på dansk og i almindeligt sprog.

Han havde dengang direkte adgang til kongens og rigets arkiver og i hans fremstilling citerer han ofte direkte fra kilderne eller gengiver dem. Han rådede over kilder, som nu er forsvundet eller som brændte ved universitetsbibliotekets brand i 1728, og han havde flere sekretærer til sin hjælp.

Han har en klar tendens i sine fortolkninger, han støttede det adelige rigsrådsvælde og systemet med en rådsvælt konge. Derfor kritiserede han især Christian den Anden og satte Christian den Tredje op som modbillede. Fremstillingerne blev skabt som politisk lærestykke for den unge Christian den Fjerde, fortalene om hver konge viser Huitfeldts fortolkninger og tendens.

Det samlede værk er meget omfattende og fik stor betydning for den senere historieforskning.

Først med enevældens indførelse i 1660 kom det til en direkte kritik af Huitfeldts adelige

tendens. Kendtest er Ludvig Holbergs kritik (se Fortælling 25, tekst 11).

Der er aldrig blevet lavet en moderne tekstmæssig og redaktionel udgave af Arild Huitfeldts ”Danmarks Riges Krønike”, der er dog i 1976-78 på forlaget Rosenkilde og Bagger blevet fremstillet en facsimile-udgave af 1595-1604 trykkene af den omfattende fremstilling. Den kan læses stadigvæk ved hjælp af Otto Kalkars ordbog til det ældre danske sprog (genoptr. 1976) selvom den er trykt med gotiske bogstaver.

Historikeren Kristian Erslev gjorde op med mange af Huitfeldts fortolkninger og brug af kilder. Han påviste afskriftsfejl, fejllæsninger og ændrede flere forklaringer. Derfor har senere historikere kun med forsigtighed anvendt Huitfeldts fortolkninger.

Man kan læse mere om Huitfeldts fortolkninger i *Politikens Danmarkshistorie bd 7* (af Svend Ellehøj) s 157-63 (1964), i *Danmarks historie Bd 10* (af Torben Damsholt) s 55-61 (1992) og i *Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie Bd 7* (af Alex Wittendorff) 354-357.

Uddrag af Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike: Christian III's historie s 225-28 (1595/1976), trykt på gammeldansk oversat af Henrik Adrian.

...Simoni og Judae dag (=28 oktober) blev der holdt almindelig herredag i København, hvortil det meste af adelen fra hele riget var blevet tilskrevet at møde op. Og der var 400 adelige tilstede. Deres navne findes i den første recess, for den der har lyst til at læse det. Ligeledes var købstædernes fuldmægtige og nogle fornemme bønder fra hvert herred overalt i riget mødt op.

Om mandagen efter (=den 30. oktober) svor og underskrev på brev den udvalgte konge det menige Danmarks råd, adel og indbyggere at holde dem alle ved lov, skel og ret og ved deres gamle privilegier og friheder, så at de hverken skulle forbedres eller formindskes på nogen måde, som han tidligere tidligere havde lovet at gøre, når han kom til regimente (1) og

blev riget mægtigt, hvilke friheder er forfattede artikelvis i en håndfæstning og forseglede tilstillet adelen og rådet. Dog findes i samme første recess, en artikel som jeg ikke her har villet gå forbi, at Norge for stedse og altid skal blive under Danmarks krone (2) eftersom Norges riges stænder selv både i kong Christian den Førstes og i kong Frederik den Førstes har givet brev på at blive til evig tid under en herre og konge. Så at den der bliver valgt som valgt til konge i Danmark skal på samme måde være konge i Norge...Derfor må de herrer af Holsten uden samtykke skrive de er arvinger til Norge, da det ikke mere er noget arverige. På samme herredag, den 30 oktober, mandagen før Alle helgens dag, holdt hans

Nåde et møde med menige adel, borgere og bønder på Gammeltorv, hvor der midt på torvet var opført en forhøjning, som kongen og rådet stod på, og hvor kongen talte til almuen, takkende dem først for at de var mødt op på hans befaling, og han gav dem sin mening, da de havde hyldet og svoret for ham som deres rette herre, da havde han nu igen lovet dem alle sammen og hver og en, at der skulle holdes lov, skel og ret, og at deres privilegier og friheder skulle sikres. Og derpå havde han underskrevet de breve, han havde svaret på til adelen og rådet...

(Skønt mange havde fornærmet hans majestæt ved det udførte oprør, ville kongen ikke fortsætte en blodsudgydelse uden ophør, men yder alle amnesti og tilgivelse)...

...På samme måde lod hans Majestæt oplyse, hvorfor hans Majestæt almindeligt havde ladet det sammenkalde, fordi hans Majestæt med deres råd agtede at lave en ny ordening og ordinantz (3) både gejstligt og verdsligt, hvortil hans Majestæt ville bruge deres gode råd og samtykke. Og det blev da fremlagt af hvilke årsager, hans Majestæt havde ladet alle de bisper, der var, fængsle, fordi hans Majestæt ville, at Guds ord og evangelium rent og klart skulle prædikes over alt i riget,

hvorimod bisperne altid havde villet beholde deres magt og vælde i deres stift, hvormed de gav anledning til den foregående krig sammen med, at de ingen konge ville udvælge efter hans faders død og havde ladet riget været hovedløst (3). Og der blev oplæst en hel bog med artikler, rettet mod bisperne hver især, som hans Majestæt beskyldte dem for. Efter at disse artikler var oplæst, blev menigheden spurgt om, de ville have enten disse bisper eller andre i deres sted, når nogen igen efter nogen tid skulle udnævnes. Da råbte almuen, den ene i den andens mund, at de ville blive ved det hellige evangelium og ikke have sådanne bisper mere, og at stifternes ejendomme skulle lægges under kronen, til forbedring af kronen og til hjælp, så at man ikke så ofte skulle beskatte den fattige almue...

(Derefter kort omtale af recessens forskellige andre bestemmelser)...

Noter ved Henrik Adrian

- (1) regimente – styre, regering
- (2) Rigsråd og konge er åbenbart enige om denne forandring for Norge se kilde 56.
- (3) ordinantz - kirkeordning
- (4) bisperne udskød (sammen med rigsrådet) kongevalget

Fortælling 30: Om den lutherske fyrstestats tilblivelse og kirkens nye rolle 1536-1556

”Evangeliets lys” blev efter 1536 udbredt til hele landet

Først afholdt Christian den Tredje en række spektakulære højtideligheder, der skulle vise den ny fyrstestat og dens nye institutioner. Vigtigst var herredagen i København oktober 1536 med over 1200 deltagere og de mange soldater i byen, hvor kongen og rigsrådet med hele forsamlingens accept fastlagde både håndfæstning og ”ny ordning og ordinantz”. Derefter fulgte kongens kroning i Frue kirke i august 1537 og kort efter i september indvielsen og udnævnelsen af de nye bisper, ”superintendenterne”. Få dage efter blev det fulgt op med genindvielsen af Københavns Universitet og udnævnelse af den nye rektor, dekanerne og de nye professorer. En central rolle som rådgiver for kongen spillede Johannes Bugenhagen, der var sognepræst og professor i Wittenberg og en af Luthers nærmest medarbejdere. Han rejste med kone og børn til Danmark og opholdt sig i landet til både kirkeordinansen, kroningen, indvielsen af de mange nye superintendenter og universitetet var blevet gennemført. De traditionelle aftaler med rigsrådet i håndfæstningen fjernede ”oprørsretten” og sikrede kongens søn som efterfølger. Men rigsrådet beholdt sin funktion som medbestemmende og sikrede de adelige rigsråder som rigets hofmester, marsk og kansler. Adelen fik også fastholdt sin økonomiske særstilling. Men hertil kom den ”ny ordning og ordinantz”, der lagde rammerne for fyrstekirken og afskaffede bispevældet.

I 1539 kom endelig kirkeordinansen, der var udarbejdet gennem et længere kommissionsarbejde med kontakt til Luther og med Bugenhagen som medskribent. Kirkeordinansen indeholdt både reglerne for kirkens organisation, for superintendenternes, provsternes og sognepræsternes opgaver, og der var afsnit der omhandlede skoler og

uddannelse, sociale forhold, tiggeri og fattighuse.

De nye kongelige embedsmænd – superintendenterne, – fik her som opgave at besøge alle sognepræster og sikre den nye liturgi og den tekstnære formidling. De blev udpeget direkte af kongen til i samarbejde med lensmændene at styre de lokale kirker og sogne. Der skete en vis rationalisering af kirken, så kapeller og kirker i tyndt befolkede områder blev nedrevet og nogle sogne blev slået sammen. Det skulle sikre, at den enkelte sognepræst fik indtægter nok til at kunne klare sig.

De tidligere evangeliske prædikanter fortsatte ihærdigt deres arbejde og mange nye sognepræster – tidligere munke eller katolske sognepræster – kom til. Nu under kontrol af både menighed, lensmand, provst og superintendent. Uddannelsen af de nye præster foregik på universitetet i København, men også i de gamle bispebyer, Lund, Roskilde, Ribe, Viborg, Odense, - hvor der ved de store kirker stadig fortsat var tilknyttet lærde teologer og undervisere. Herreklostre som Øm og Esrum fortsatte også i en periode med at hjælpe med at uddanne de nye præster.

Blev ”evangeliets lys” slukket? – hvor var forskellene mellem 1520ernes frimenigheder og den ny fyrstekirke?

Troens indhold, vægten på evangeliet, – teksternes betydning, mindede meget om hinanden – selvom den lutherske version, der nu blev fyrstekirkens, ikke var direkte bogstavtro, men tillod fortolkning af teksterne i bibelen.

Øvrigheden fik nu en langt mere fremtrædende rolle. Kongen blev kirkens overhoved og Christian den Tredje påtog sig rollen, som den der skulle sikre den lutherske forkyndelse og hindre andre opfattelser i at få

betydning. Det skete ved omfattende kontakt til det lutherske centrum Wittenberg og direkte personlige breve og aftaler mellem Luther, Bugenhagen og kongen.

Der var nu ikke mere tale om diskussion og trosfrihed, der blev indført censur, og man skulle som bogtrykker have tilladelse til at trykke bøger. Import af bøger med ikke-luthersk indhold blev forbudt. Og anderledes troende kunne udvises.

Menigheden havde ikke samme betydning som i 1520erne. Nu var den underlagt den hierarkisk organiserede fyrstestat.

Superintendenter, provster og lensmand kontrollerede og bestemte.

Frihed i verdslig forstand – og trosfrihed i religiøs forstand blev det således ikke til. Det var forhold og begreber, der først langt senere kom på samfundets dagsorden.

Men i 1520erne frem til 1536 var der kortere perioder, hvor man kunne diskutere – og måske opleve de to typer frihed.

Kilder og tekster belyser, hvordan reformationen blev gennemført i selve Danmark (med en kilde fra Gotland) og inddrager den måde kongemagten nu søgte at sætte både det religiøse liv og sin egen magt i scene.

Tekst 54 diskuterer reformationens betydning og konsekvenser.

Oversigt

23. Biografi - Peder Palladius

Tekst 45: Henrik Adrian: Magtovertagelse og kirkeordningen

Kilde 46: Superintendens opgaver mv. uddrag af Kirkeordinansen 1539.

Kilde 47: Peder Palladius: Uddrag af En Visitatsbog (optegnelser fra 1530erne og 1540erne)

Billed 48: Prædikestolen i Mariakirken i Visby 1548 og Christian den Tredjes udenrigspolitik

Billed 49: Alterforside fra Thorslunde kirke, Træsnit (Nationalmuseet), 1561

Billed 50: Altertavle fra Højbjerg Kirke 1586 (Nationalmuseet),

Kilde 51: Øm klostres inventarium og klostrets nedlæggelse

Kilde 52: Christian den Tredjes anetavle i Sønderborg Slots kapel

Kilde 53: Kronborgtapeterne med Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredje

Tekst 54: Henrik Adrian: Reformationens betydning og konsekvenser

23. Biografi - Peder Palladius

blev født i Ribe 1503 som søn af en borger i byen. Han gik i skole i Ribe og sandsynligvis også i Assens og Roskilde. Han var i 1520erne skolemester i Odense, men kom så i 1531 til universitetet i Wittenberg sandsynligvis som præceptor for borgmestersønnen Knud Mikkelsøn fra Odense. Han fik hurtigt sin uddannelse her og blev magister i 1533 og havde de kendte reformatorer Luther, Melanchthon og Bugenhagen som lærere og bekendte. De opfordrede Christian den Tredje til at anvende Peder Palladius som superintendent i den danske evangeliske kirke, men kongen krævede da forinden, at Peder skulle være teologisk doktoruddannet i Wittenberg. I juni 1537 disputerede Peder Palladius for Luther og blev doktor i teologi. Kongen

havde i april 1537 fået udarbejdet et udkast til en kirkeordinans (lov om kirkens forhold), som han havde sendt til Luther, Melanchthon og Bugenhagen for kommentarer og godkendelse. Sammen med Peder Palladius kom derfor Johannes Bugenhagen til København i juli for at kunne færdiggøre ordinansen. Det skete i september, hvor den blev offentliggjort og samtidig blev Peder Palladius udnævnt til den danske kirkes leder som superintendent (evangelisk biskop) over Sjælland med sæde i København indsat af Bugenhagen (der ikke selv havde en pavelig godkendt indvielse).

Kort efter blev det genoprettede Københavns Universitet genindviet og her blev Peder Palladius udnævnt til teologisk professor. I modsætning til de andre udnævnte

superintendenter var Peder Palladius ikke en del af den aktive evangeliske bevægelse i 1520'erne og 30'erne. Han havde været knyttet til det lutherske lærdomscentrum Wittenberg og havde fået sin uddannelse her, og det var denne tilknytning, der sikrede ham kongens tillid og opbakning.

Nu kom en meget arbejdssom periode for Peder Palladius. Han skulle sørge for, at de mange sognepræster og provster blev efteruddannet og fulgte den evangeliske kirkes krav. Derfor gennemførte han på 6 år et besøg i alle Sjællands sognekirker, hvor han skulle vejlede provster, præster, kirkeværger og menighed. Samtidig skulle han sørge for organiseringen af stiftets arbejde med præstemøder og udgivelse af salmebøger og prædikensamlinger. Han underviste også ved universitetet og havde en stor skriftlig produktion af vejledninger og teologiske skrifter i gang. Et af de mere omfattende arbejder var hans deltagelse i den kommission, der med baggrund i Hans Mikkelsens bibeloversættelse og med Christiern Pedersøns hjælp fuldførte oversættelsen af hele biblen til dansk i 1550 (Christian den Tredjes bibel) udfra den tyske oversættelse af Luther, der udkom i 1545. Udover den lange række af kommentarer til oversættelsen var det forordet til den danske bibel, som blev skrevet af Peder Palladius. Mange mindre opgaver blev pålagt Peder Palladius. Han skulle sørge for opsyn med

kirkerne i Norge, på Island, Færøerne, Gotland og på Rügen, han skulle foretage censur af religiøse skrifter på kongens vegne, og han søgte at genrejse de mange latinskoler i købstæderne.

Det var derfor ikke underligt, at han under en gudstjeneste for et forsamlet bispemøde i maj 1555 fik et slagtilfælde på prædikestolen og måtte gå til sengs. Han var blevet lam i den ene side og var derefter svag og måtte i længere perioder være sengeliggende. Hans broder Niels Palladius, der var blevet superintendent i Lund, overtog en del af hans pligter, men selv fortsatte han med at skrive og udgive teologiske tekster.

Han døde i 1560, 57 år gammel og blev begravet i Frue Kirke i København.

Peder Palladius havde gennem sine visitatsrejser et grundlæggende kendskab til både præsterne og menighederne og de forestillinger som almindelige mennesker havde, og var således en meget indsigtfuld administrator og embedsmand for kongen.

Om Peder Palladius:

Carl Henrik Koch: Peder Palladius i *Arkiv for dansk Litteratur* (www.adl.dk.)

Martin Schwarz Lausten: *Peder Palladius i Dansk biografisk leksikon 3.udg.* (1979-84/2009)

Martin Schwarz Lausten: *Peder Palladius. Sjællands første biskop.* Alfa 2006.

Tekst 45: Henrik Adrian: Magtovertagelse og kirkeordningen

1. Herredag, kroning, udnævnelse af superintendenter og genoprettelse af universitetet

Efter magtovertagelsen 1536 måtte kongen og de nye magthavere udvikle nye ritualer og fremgangsmåder, som kunne styrke kongemagtens legitimitet og autoritet.

Herredagen i København oktober 1536 er et eksempel herpå. Der var reelt tale om en stænderrigsdag, hvor repræsentanter for både bønder (3 fra hvert herred), købstæder og hele

adelen var indbudt, i alt deltog omkring 1200 personer. Bisperne var fængslet, så de var ikke tilstede. De nye superintendenter var endnu ikke udnævnt. Kongen kommenterede selv, at der var tale om en anden form for møde, og der blev fastlagt en ”ny ordning og ordinantz” samtidig med, at den traditionelle håndfæstning blev forhandlet på plads mellem kongen og rigsrådet. Dermed var grundlaget for den ny fyrstestat lagt.

Flere nye ritualer og møder fulgte:

Året efter blev kongen og dronningen kronet – det skete på kongens 34-års fødselsdag 12. august 1537 under en fem-timers lang forestilling i Frue kirke. Den blev organiseret og gennemført af den tyske reformator Johannes Bugenhagen, der var nær ven med Luther, og som sikrede, at der var tale om en evangelisk præget kroning.

Kroningshandlingen foregik ikke på latin, som tidligere, men på tysk, der var Christian den Tredjes sprog. En række repræsentanter for udenlandske fyrster herunder fra Sverige var tilstede, den preussiske hertug (kongens svoger) og fire andre hertuger deltog selv i ceremonien. Om aftenen var der spisning, fest og dans på slottet, og i to uger var der festligheder i byen.

Kort tid efter den 2. september kom næste højtidelighed, der skulle sikre den ny fyrstekirke. Bugenhagen – der ikke selv var biskop, men præst og professor i Wittenberg, indviede og holdt tale til de nye superintendenter. Dermed brød man med den katolske skik, hvor en indviet biskop indviede den næste – og dermed var hver indviet bisp en del af en lang række bisper, der havde fulgt St. Peter som biskop i Rom. Man kalder det ”den apostolske succession”. Denne opfattelse afviste lutheranerne og kongen brød bevidst skikken. Til gengæld var de mange superintendenter direkte udpeget af kongen, alene den nye kirkeleder for hele Danmark-Norge, Sjællands superintendent Peder Palladius var ikke selv en erfaren prædikant, men direkte hentet i Wittenberg, uddannet som magister og doktor af selve Luther og Melancthon. Men resten var erfarne og kendte evangeliske prædikanter: Jørgen Jensen Sadolin (Fyn), Johan Wendt (Ribe), Mads Lang (Århus), Jacob Skønning (Viborg), Peder Thomesen (Ålborg) og Frands Vormodsen (Lund).

2. Kirkeordinansen – den ny kirkeordning

Grundlaget for kirkeordinansen var et kommissionsarbejde, der blev iværksat i efteråret 1536. En lang række af de

evangeliske prædikanter, repræsentanter for de gamle katolske domkapitler og senere de præster, der var tilknyttet hertugdømmernes evangeliske skole i Haderslev, deltog i arbejdet. Der blev udarbejdet en ordinans skrevet på latin (den findes ikke mere), som blev forelagt kongen, og han sendte i april 1537 forslaget til Luther i Wittenberg og bad om kommentar og tilslutning.

Luther sendte da en af sine nærmeste medarbejdere Johan Bugenhagen til København med børn og hustru. Udkastet blev derefter bearbejdet af Bugenhagen i samarbejde med kongen og nogle rigsråder og måske Peder Palladius.

Superintendenterne var i modsætning til de pavelige bisper kongelige embedsmænd og med det samme blev deres magt og myndighed begrænset kraftigt i forhold til bisperne, der havde været medlemmer af rigsrådet. Det blev superintendenterne ikke. De havde ingen økonomiske rettigheder over kirkegodset og blev fast aflønnet i et ret begrænset omfang, der slet ikke var på højde med de tidligere bisper eller den rige godsadel, men mere var på niveau med bedrestillede borgere og håndværkere. Deres materielle vilkår blev fastlagt i kirkeordinansen fra 1539. Bugenhagen søgte flere gange hos Christian den Tredje at få bedre vilkår for superintendenterne, men det skete først langt senere.

Sognepræsterne blev aflønnet med den præstegård med jord og dyr, der hørte til sognekirken. Der kunne være stor forskel på præstegårdenes udbytte, og kongen opfordrede lensmanden og superintendenterne til at sammenlægge sognene, hvor det var nødvendigt, men det skete kun få steder.

3. Visitats og støtte til sognepræsterne

Et vigtigt middel til at sikre den ny kirkes liturgi og støtte sognepræsternes prædikener – og at få folk til at deltage i menighedslivet var superintendenternes visitatsrejser. Det var herved at formidlingen og den praktiske organisering nåede frem til selv den fjerneste sognekirke.

Peder Palladius gennemførte som superintendent (evangelisk biskop) visitatsbesøg i 390 sjællandske kirker i årene 1537-1543, et næsten ufatteligt omfattende projekt. Her nedskrev han undervejs efterhånden de råd og oplysninger, som han gav sognepræsterne, degnene, kirkeværgerne og menigheden om de forskellige forhold, der var vigtige ved den evangeliske kirke- og gudstjeneste. Teksten blev afsluttet i efteråret 1543. Selve teksten blev brugt i andre af de mange tryksager som Peder Palladius udgav til oplysning og påvirkning af præster og menigheder.

Teksten blev tidligt afskrevet af Jørgen Jensen Sadolin, der selv var superintendent i Fyns stift, og den blev således også brugt her. Flere afskrifter findes, så vi kender hans skrift ret godt. Det interessante ved teksten er, at den næsten er referat af de mange samtaler og henvendelser Peder Palladius har til sine mange tilhørere under sine visitatsrejser. Den er skrevet i jeg-form og forfatteren henvender sig direkte til tilhørerne. Den er holdt i et dagligdagssprog med mange billeder og henvisninger til almindelige folkelige eventyr, ordsprog og fortællinger. Den giver derfor vigtig kulturhistorisk viden om tiden og om forholdene på Sjælland.

4. Kirkeindretning under Christian den Tredje

På mange måder lykkedes det for Christian den Tredje at få sikret både sin magt og sin plan for at skabe en luthersk kirke. Man kan se det i kirkernes udstyr – som Peder Palladius nøje gennemgår i sin Visitatsbog. Alteret, døbefonten og prædikestolen bliver det nødvendige inventar. Hvor man i begyndelsen anvendte det inventar, der fandtes i kirkerne i forvejen, blev der efterhånden en fast indretning af de lutherske kirker: – *højalteret* i koret – *døbefonten* overfor prædikestolen i skibet, *prædikestolen* på sydvæggen, hertil kom de lange *rækker af kirkebænke*, som nu kom til at udfylde skibet. Udsmykningen blev ikke særligt prangende. Der kunne være relieffer og figurer på

prædikestolen, men ofte tekst, de nye altre havde ofte mange indskrifter – citater med Guds ord fra biblen.

Kirkernes indretning med højalter, prædikestol, døbefont og bænke blev langsomt gennemført i løbet af 1500-tallet. Ændringerne fastholdt de mange *kalkmalerier* på væggene, og det kom ikke til billedstorm og overhvidtning som i de mere reformerte kirker i udlandet. Men myndighederne var til stadighed opmærksomme på, at helgenbilleder og figurer ikke fastholdt almindelige menneskers forestillinger om forbøn og gerningsfrelse. Der skete i mange kirker en genopmaling af tidligere billedserier – det var ofte gammeltestamentelige motiver (uden helgener) eller motivkredse fra Jesu liv. Men det er påfaldende, at så mange af de ”gamle” billedsammenhænge blev bevaret op til nutiden.

Det var især i slutningen af 1500-tallet, at den nye kirkeindretning realiseredes. Nu var det lokale værksteder, der producerede udstyr og bænke – det var ikke som i den senmiddelalderlige periode importerede altre og udstyr, der dominerede. Først omkring 1600 var hele kirkens udstyr blevet udskiftet og normaliseret.

5. Herreklostre og byklostre

Hvor byklostrene hurtigt blev overtaget af det lokale bystyre og blev indrettet til fattighuse (”hospitaller”), skoler eller til andre fælles formål, gik det helt anderledes med de store herreklostre som Sorø, Esrom, Øm, Æbelholt mv. De fik lov til at fortsætte og administrerede fortsat de store jordejendomme med fæstebønder, der tilhørte dem. Klosterforstanderne skulle love at afholde sig fra katolske messer og liturgi, men kunne, så længe de og deres munke eller nonner levede, forblive i klostrene. Her kunne de fortsat undervise de unge i latin og i teologi, og på den måde sikre præster til den ny fyrstekirke. Efterhånden som munkene og nonnerne i løbet af 1500-tallet døde og antallet blev lille, blev de sidste på Sjælland flyttet til Sorø kloster og i Jylland til Øm.

Samtidig begyndte kongen helt at omorganisere sine mange nye jordejendomme og oprettede kongelige jagtslotte eller lensmandsboliger på de gamle herreklostre. Andre blev mageskiftet med adelige godsejere og overgik dermed til adelen som hovedgårde. De fleste herreklostre blev efterhånden nedlagt og de mange bygninger blev nedrevet og genanvendt ved kongens byggerier i nærheden. Fx forsvandt Øm kloster, Æbelholt

kloster og Esrom kloster (bortset fra en enkelt bygning) med kirker og store ladegårde fuldstændigt inden 1600.

Det var en omfattende forandring, der skete med kirkerne og livet i dem, men vi har ikke kilder direkte fra hverdagslivet, der fortæller om hvornår og hvorlænge det varede inden præsterne udførte ritualer, prædikener og omsorg for menigheden efter de lutherske regler og opfattelser.

Kilde 46: Superintendentens opgaver mv. - uddrag af Kirkeordinansen 1539.

Superintendenterne var i modsætning til de pavelige bisper kongelige embedsmænd og med det samme blev deres magt og myndighed begrænset kraftigt i forhold til bisperne, der var medlemmer af rigsrådet. Det blev superintendenterne ikke.

De havde ingen økonomiske rettigheder over kirkegodset og blev fast aflønnet i et ret begrænset omfang, der slet ikke var på højde med de tidligere bisper eller den rige godsadel, men mere var på niveau med bedrestillede borgere og håndværkere. Deres materielle vilkår blev fastlagt i kirkeordinansen fra 1539. Bugenhagen søgte flere gange hos Christian den Tredje at få bedre vilkår for superintendenterne, men det skete først langt senere.

Her er alene de uddrag fra kirkeordinansen, der fortæller om de nye evangeliske bispers vilkår. Grundlaget for kirkeordinansen var et kommissionsarbejde, der blev iværksat i efteråret 1536. En lang række af de evangeliske prædikanter, repræsentanter for de gamle katolske domkapitler og senere de præster, der var tilknyttet hertugdømmernes evangeliske skole i Haderslev, deltog i arbejdet.

Der blev udarbejdet en ordinans skrevet på latin (den findes ikke mere), som blev forelagt kongen og han sendte i april 1537 forslaget til Luther i Wittenberg og bad om kommentar og tilslutning. Luther sendte da en af sine nærmeste medarbejdere Johan Bugenhagen til København med børn og hustru. Udkastet blev derefter bearbejdet af Bugenhagen i samarbejde med kongen og nogle rigsråder og måske Peder Palladius.

Teksten blev trykt på latin og kort efter oversat til dansk af Peder Palladius. Ved herredagsmødet i juni 1539 blev der atter tilføjet nogle ændringer – til den danske version -, den blev vedtaget af rigsrådet og udkom i 1542 i en officiel udgave som "Den rette Ordinans".

Det danske 1539-tekstuddrag findes i Rørdam: *Danske Kirkelove I* (1883) s 106. Den er her oversat til normal dansk af Henrik Adrian fra Kai Hørby: *Reformationen i Danmark*. Gyldendal (1972) s 131-32.

Spørgsmål om superintendenterne

1. Undersøg hvilke opgaver superintendenten skal løse, hvilke midler har han til sin rådighed? Hvorledes er han stillet i forhold til lensmanden? Beskriv superintendentens folkehold – er det stort eller lille? Kan han med de ansatte løse sine opgaver?
2. Hvilke moralske krav stiller kongen til den ny fyrstekirkes ledere, provster og præster? Hvilken kontrol er der med dem?
3. Se hvordan visitatskravet gennemføres – sammenlign med Palladius beretning Kilde 47/pkt 15

Om superintendenter og deres medhjælpere provsterne.

Superintendenter, som skulle holde denne reformats (1) i kirken ved magt, skal der være én af i hvert stift og til medhjælpere have en provst i hvert herred...

Om superintendentens føde og løn.

En superintendent må udover sin husfrue og børn have to tjenestepiger til sin husholdning. Han kan heller ikke undvære disse tjenestefolk, han skal have en skriver og en karl til at gøre ærinder, en køresvend, der kan

røgte fire heste og en dreng han altid kan have hos sig. Her kan det også gå bedre til, hvis denne samme dreng holdes til bogen, og disse tjenere lærer noget godt af den hellige skrift, så der siden kan blive gode sognepræster eller skolemestre af dem.

Men fordi at superintendenterne, som skulle være de rette bisper eller ærkebisper for kirkerne, er de ikke kaldet til ørkesløshed (2), som de tidligere plejer at hengive sig til, men til omfattende arbejde. Hvilket Vi til Guds Nåde gerne vil have, at de skulle behandle og lære andre den hellige skrift og prædike Guds

ord for folket, ikke alene hjemme i den by hvor de bor, men også over hele stiftet, hvor som helst hvor de kommer, så de sikrer, at Vore undersåtter er fredsommelige og lydige med den undervisning de i deres prædiken giver om herskab og lydighed, som man er pligtig at følge. De skal sikre, at prædikanterne alle må retsindigt og overbevisende lære Christi hellige evangelium og andet, der bør følge med, og at sognepræsterne med deres hussinde (3) må føre et høvisk levned, efter hvad Paulus siger til Timotheum og Titum (4), sådan som Christi tjenere bør være og at de lige sådan må have under sig, Gud til ære og Christi kirker til velfærd.

Førend de blev sendt til en sådan tjeneste (5) skal de overhøres flittigt. Så skal de, når de er overhørt og stadsfæstede af lensmanden på kongens vegne sendes afsted til deres embede og med en forskrift (6) sendes til sin kirke ud i Herrens navn...

Superintendenterne skal videre føre tilsyn med sognepræsternes embedsførelse, samt dømme i de sager "som samvittighederne er anrørende", dog således at ægteskabsager kan appelleres til kongen eller hans lensmand, i købstæderne til borgmestre og råd.

...De skal ikke dømme i verdslige sager, uden de bliver tilkaldt af Os eller bliver bedt om det af Råd (7) eller Lensmand til noget sådant, som ikke er mod deres ed eller embede.

De skal også besøge børneskolerne, når de drager ud i købstæderne eller hvor de kommer og efter aftale med Vor lensmand sikre at alt går ret til. De skal heller ikke forsømme at udsørge, hvorledes de fattige forsørges...

Om bispernes aflønning: kongen vil "beskikke hver superintendent et ærligt ophold og belønning for sig og så meget folk, som nu er sagt". Er dette ikke tilstrækkeligt, vil kongen lægge til, hvad der mangler.

...Superintendenten skal med det første en gang med fuld myndighed fra Os og Vor

lensmand besøge alle sognekirker og få en grundig viden om alle sogne, lade beskrive alt det gods og de præbender (8), der hører til. Og beskriv alt i et klart register. Så skal han beholde et eksemplar hos sig og overlade det andet til lensmanden, således at man altid kan få at vide, om kirkens tjenere har nok at klare sig for, og at nogen heller ikke må røve fra kirken, hvis han fik lyst.

Først og fremmest skal superintendenten i denne første visitats omhyggeligt læse og vide, hvad der her i denne Vor ordinants er bestemt, og han skal flittigt med lensmanden se til, at der bliver gode sognepræster i hvert sogn og med prædikanterne og rådet sørge ret for børneskolerne i købstæderne og for at de får gode skolemestre. Og til det skal Vor lensmand give vore undersåtter de sammesteder sin befaling.

Men fordi mange sognepræster og sognedegne beklager sig over, at de ikke har det nødvendige underhold til sig og deres folk, da skal Vor superintendent tage til sig en god gudsfrygtig lærd mand og Vor lensmand, der er i stiftet, skal udpege en god og gudsfrygtig riddermandsmand (9), og de fire skal straks med det allerførste og siden så tit som behov gøres i høj grad, drage omkring og visitere alle sognekirker. Og den præst der ikke har underhold nok, da skal de lægge to sogne sammen, hvis lejligheden er tilstede og det kan ske, ellers må de finde andre måder at finde råd og hjælpe til at forhandle mellem sognepræsten og sognemændene, så sognepræsten ligesom sognedegnen kan få en god tilstrækkelig underholdning, så de kan få deres føde og ophold deraf...

Noter ved Henrik Adrian:

(1) reformats – kirkeordinansen (kirkeloven) gennemfører en reformats – en forbedring, en reformation

(2) ørkesløshed – lediggang,

(3) hussinde – hustru, børn og tjenere – husstand, begrebet anvendes meget af Hans Tavsens (se Otto Kalker: *Ordbog over det ældre danske sprog*. 1976-udgaven Bd II s 305).

(4) henviser til Det ny testamente: Paulus breve til Timotheus og til Titus. Afsnit om tilsynsmænd mv. findes i Paulus 1. Brev til Timotheus, 3, 1-14.

(5) de skal eksamineres og godkendes inden de bliver udnævnt til sognepræster.
(6) vejledning
(7) Råd – her byråd

(8) præbender – kirkelige hverv (ofte for domkapitlets kanniker), der giver indtægt og som ofte betales af bestemte jordejendomme.
(9) riddermandsmand – adelig, evt. knyttet til en anden adelig.

Kilde 47: Peder Palladius: Uddrag af En Visitatsbog (optegnelser fra 1530erne og 1540erne).

Peder Palladius gennemførte som superintendent (evangelisk biskop) visitatsbesøg i 390 sjællandske kirker i årene 1537-1543, et næsten ufatteligt omfattende projekt. Her nedskrev han undervejs efterhånden de råd og oplysninger, som han gav sognepræsterne, degnene, kirkeværgerne og menigheden om de forskellige forhold, der var vigtige ved den evangeliske kirke- og gudstjeneste. Teksten blev afsluttet i efteråret 1543.

Teksten blev tidligt afskrevet af Jørgen Jensen Sadolin, der selv var superintendent i Fyns stift, og den blev således også brugt her. Flere afskrifter findes, men kun dele af teksten blev trykt i samtiden, hvor Peder Palladius udgav flere trykte skrifter til oplysning, hvor han anvendte dele af sit eget manuskript i teksterne.

Teksten er således overleveret i flere samtidige afskrifter. De er gennemredigeret og samlet til een tekst på gammeldansk af historikeren Lis Jacobsen i *Peder Palladius' danske Skrifter, Femte bind*. København 1925-26.

Tekstuddragene her er oversat til normaliseret dansk efter Lis Jacobsens tekst af Henrik Adrian ved hjælp af den oversættelse som A.C.L.Heiberg udgav i 1867. Den findes i Projekt Runeberg på nettet (www.runeberg.org). Til hjælp ved oversættelsen er anvendt Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog I-VI*. Akademisk forlag 1976 (opr 1881-1918). Noterne er blevet til ved hjælp af Lis Jacobsens kommentarer s 151-240 i *Peder Palladius' danske Skrifter, Femte bind*. København 1925-26.

Det interessante ved teksten er, at den næsten er referat af de mange samtaler og henvendelser Peder Palladius har til sine mange tilhørere under sine visitatsrejser. Den er skrevet i jeg-form og Peder Palladius henvender sig direkte til tilhørerne. Den er holdt i et dagligdagsprog med mange billeder og henvisninger til almindelige folkelige eventyr, ordsprog og fortællinger. Den giver derfor vigtig kulturhistorisk viden om tiden og om forholdene på Sjælland.

Spørgsmål om visitats, fattige og troldkvinder

- 1. Hvordan foregår en visitats?** – se oversigt under 1. i begyndelsen af teksten. Hvem udover Peder Palladius er tilstede ved visitatsen? Hvorfor læses kongens befalingsbrev op?
- 2. Afsnit 1-9** – hvordan skal kirken være indrettet? Hvorfor omtales kirkebygningen? Taget? Vinduer? Gulvet og stole?
- 6. omtaler prædikestol, døbefont og alter, og 7-9 særlig hver for sig** – hver får en forklaring – hvordan adskiller den evangeliske kirke sig fra den katolske? Hvad er det særlige i den lutherske kirke?
- 3. Afsnit 10-12** – Hvordan omtales jordemødre – troldkvinder? Er der en sammenhæng?
- 4. Afsnit 13** – Om de fattige – Hvem er fattig – hvordan kan man hjælpe dem? Må man tigge? Hvordan beskrives det at give almisse – hvorfor skal man give almisse? Hvem skal være i fattighuset? Hvordan beskrives helliggejt i København? Sammenlign med Malmøbogen Kilde 31A Om hospitaler.
- 5. Afsnit 14-15.** Beskriv provstens og superintendentens opgaver og funktion overfor menighed og præst – hvilken pædagogik bruger Peder Palladius i sine samtaler med de forskellige parter omkring kirken?

EN VISITATZ BOG –

1. Præfation (forord)

(Peder Palladius Bd 5 s 25-26)

I gode kristne, som bygger og bor her i sognet, giver jeg eder kærligt tilkende, at vor nådigste herre kongelig Majestæt har udsendt mig her omkring i Sjællands land, for at rejse omkring til alle sognekirker, så den kristne almue kan få deres rette føde til deres sjæls salighed, som sig bør, for at den rette kirkeskik kan holdes ved magt efter hans Nådes ordinants (1), for at undersøge hvorledes almuen har det og klarer sig på alle måder.

Således er jeg også kommet hid ud i Jesu navn forat gennemføre det samme hos jer, derfor vil jeg først lade jer høre mit befalingsbrev (2) og siden også forhandle med jer om det mit embede bestemmer. Jeg beder jer kærligt og gerne om, at i bliver så længe tilsammen, da min mulighed for at være her ikke er sådan, at jeg kan komme til jer hvert år igen, ja heller ikke hvert tredje eller hvert fjerde år, inden jeg har draget gennem Sjællands land, derfor (må) i høre og bemærke det, som i vel har behov for, forhåbentlig vil i ikke fortryde, når jeg har gjort rede for min visitats og mit embede her hos jer.

Her læser provsten mit befalingsbrev op, og straks derefter kalder jeg kirkeværgerne frem og de fattige folk nærmer sig mig ved den øverste bænk, og folket kommer til at sidde nedenfor, og jeg sætter mig der foran dem på en stol.

SUMMA VISITATIONIS (visitats oversigt)

DEN FØRSTE PART

2. Om kirchen

(Peder Palladius Bd 5 s 27)

Således er det første, jeg har at forhandle med kirkeværgerne og med jer alle sammen, denne kirke og dette Guds hus, som kirkeværgerne har deres navn fra. Det hedder ”kirkeværger”, derfor at de skal værge kirken og tage vare på

Som i nu hørte min befaling (3) i gode kristne, så er

det første, jeg har at forhandle med kirkeværger og i alle sammen om Guds hus, som i søger til for at høre Guds ord i.

Det andet er om jeres sognepræst og sognedegn, som skulle foredrage jer og jeres børn Guds ord.

Det tredje er om helligdage, hvilke tidspunkter i bør komme her til kirken, og om hvilke tidspunkter i ikke bør komme.

Det fjerde er om de fattige her og andre steder, om hvordan i skal behandle dem.

Det femte er om kirkegang, hvordan den skal være.

Det sjette er om ægteskabsforhold. Og om andre nødvendige artikler ved hvilken en kristen almue kunne få deres sjæls saligheds lærdom uforhindret at høre hver til sin dødsdag, så at vi tilsammen måtte få en glædelig opstandelse alle sammen ud i Jesu navn og blive Guds børn på dommedag.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Ordinans – den ny lutherske kirkeordning fra 1539 – her pålægges det superintendenten (bispens) at foretage visitats i alle stiftets sognekirker for at sikre den evangeliske prædiken, kirkeordning og bygning. Se kilde 33.

(2) Kongen udstedte et befalingsbrev med visitatsopgaver.

(3) Befalingsbrevet er læst op af provsten for menigheden under visitatsen.

kirken og fremskaffe til kirken, hvad der er til bedste for den, hvad der tilhører den, indkræver gælden til den, og ordner alting således med den, at den kristne almue uhindret herinde kan høre Guds ord, det hører

kirkeværgerne til, måtte de hedde kirkevenner og ikke kirkeværger. Kirken kalder vi nu dette sted inde og ude, som står her opbygget af sten og kalk, derfor har i jeres forældre at takke, og det gode ved at tale om dem, der er borte er, at de holdt dette sted i orden førend i blev født til verden, det må vel ske, at var den ikke bygget på

denne dag skulle i ikke findes så villige nu til at sætte sådan en mur og bygning op efter denne dag, derfor bør i allermindst holde jeres børn til gode og ved magt, det som jeres kære forældre har bygget, og for jer, at jeres børn også måtte få Guds salige ord at høre herinde, til jeres hoved ligger og sover her i denne kirke eller kirkegård.

3. Om taget.

(Peder Palladius Bd 5 s 27-28)

Derfor skal kirkeværger skiftes til at stige her op paa denne hvælving tit og ofte og sikre sig, om denne kirke er under tørt tag, og om der er inget sted er bly blæst udaf eller en sten i stykker og det drypper en dråbe ind paa mur og hvælving så det fordærves, så at gode folk skal siden ligge her inde i regn og råd og damp og fordærve så deres legeme på det sted, hvor de skulle hente deres sjæls saligheds lærdom. Det er for sent at opdage det, når man kan kende det her inden på muren, når den begynder at grønnes; thi det er

kirkeværgers store skam, som på den tid havde embedet, om det skete for deres forsømmelses skyld. Derfor er det kirkeværgers første befaling, at i holder denne kirke under tørt tag, ligesom hver af jer jo hellere vil bo hjemme i jeres eget hus, ved sit bord og i sin seng ved tørt tag end under tag-dryp, så meget som det er muligt. Så tænk også til, at dette hus, der hører vor herre Jesu til, at det må også til alle tider holdes under tørt tag.

4. Om vinduer.

(Peder Palladius Bd 5 s 28-29)

Dernæst med tætte vinduer. I ved vel, at sne kan knyge og fyge dér ind, som solen ikke kan skinne ind, og det er ikke godt, at gode folk skal falde ind i en stol, der er fuld af sne og regn og fordærve deres klæder og derfor hellere bliver borte end kommer til kirke for den sags skyld. Derfor skal kirkeværger sætte glasruder i vinduer og kalke, særlig hen imod vinteren, hvor der er behov for, at gode folk altid kan ligge her inde under tørt tag og indenfor tætte vinduer for at høre Guds ord. Og hvilke unge drenge, som i kan fornemme der kommer hid, paa denne kirkegaard for at gøre skade og ikke for det gode ved at kyle og

kaste op til dette tag og til disse vinduer, og i får at vide, hvem de tilhører, da bør i advare deres forældre på sognestævnene, så at de straffer deres børn derfor, for at bøddelen ikke skal straffe dem, inden de dør af Verden, thi det gør ingen uden skalke (4). Hvem vil have sine vinduer hjemme i sin hus udkastet og udkylet? Hugger en et hug i din ledstolpe, da tør du stævne ham til tinget og kræve og plage ham derfor; så tænk ogsaa på, at vor herre Jesus beholder sin hus uskamferet af skalke.

Noter ved Henrik Adrian:

(4) skalk – forbryder,

5. Om guluid och stole

(Peder Palladius Bd 5 s 29)

Dette gulv skal stå rent, disse stole skal stå rene, og sommeren fører maj (5) hid ind, og

bekender, at i har sådanne Guds gaver i skov og mark. Og gode dannekvinder og gode

piger værner sig til at bære deres forklæder fulde af urter og græs om sommeren til kirke med sig, at strø det paa gulvet i deres husbonds og deres egen stol, så man kan have

lyst til at søge herind tilsammen, når i holder det dejligt og smukt...

Noter ved Henrik Adrian:
(5) maj – måneden maj

6. Om prædike stolen, fonten och alteritt (Peder Palladius Bd 5 s 30-33)

Tre ting har i indenfor disse døre, som i bør tage mest vare på. Og var de ikke herinde, måtte i vel selv være her ude, det første er jeres prædikestol, det andet er jeres font, det tredje jeres højalter, disse tre ting bør være i enhver sognekirke og er så beskikket fra Arilds tid, fra drabelig sagers skyld, at prædikestolen skal være opsat ved den søndre side af kirken oven over alle stole, Guds salige ord til hæder og ære, lige ved et vindue, til fordel for præsten om vinteren og særlig når hans øjne de falmer og bliver svage. Fonten nede i kirken og alteret oppe i kirken, og prædikestolen midt imellem, så når jeres sognepræst prædiker for jer vor herre Jesus Kristus rent og klart for jeres salighed, da beviser han sin lærdom med de to højærværdige sakramenter, derfor rækker han den ene hånd ned mod fonten, og den anden op til alteret, så at de står på begge sider af prædikestolen, som de to cheruber stod omkring arken, thi de to sakramenter er de to indsegl, som hænger på det brev som blev givet ned fra himlen ved Moses og ved vor herre Jesus Kristus, hvor de ti budord (6), troen og fadervor står skrevet, og det er det rette afladsbrev, som vi bør dø med og have med i graven med os, og ikke Pavens afladsbrev, som hørte Djævelen til. Den første artikel i brevet er de ti budord, den anden vor tro, den tredje vor fadervor med alt det, der høres i Det gamle og Det ny testamente. Her hænger nu de to indsegl nedenunder, de er dåbens og nadverens sakramente. Fonten staaer bagude i kirken, når i sidder eller står allesammen og vender bagen til Fonten til Fonten, derfor skal i tænke på at det kan være nok med den ene gang, at i er døbt hver ved

sig i faderens, sønnens og helligåndens navn, så i skal aldrig mere døbes end den ene gang. Alteret står oppe i kirken for alle jeres øjne, og i vender op til det, så i skal huske altid at gå til sakramentet og modtage nadveren, saa længe som i lever på Jorden. Det ene, som er dåben, er een gang gjort ved hvert kristent menneske og skal aldrig gøres mere; det andet skal gøres i hele jeres livs tid, så at det skal også være jeres sidste spisning, når i skal dø fra denne verden, hvis i ikke har foragtet det i levende live. Tænk bare efter den, som har foragtet dette højværdige sakramente i sin velmagt, han vil ikke let få det i sin sidste tid; han vil ikke uden besvær enten få en Udød eller dø heden uden skel (7) og skriftemaal, og da, så meget som mennesker må dømmes, gruer man om dette menneskes salighed, alligevel må vi lade Gud råde for alle ting. Derfor er det ikke tid at foragte det i sit levnedsliv. Dertil bemærker: disse tre ting, prædikestolen, fonten og alteret, er de tre tegn, som Sankt Hans (8) sætter i sit sendebrev, ånd og vand og blod, hvorpå hvert Menneske må kende og vidne, om han er det evige livs barn eller ikke. Ånden, det er din sognepræsts ånd og røst, når han lærer dig Jesus Kristus rent og klart; vand, det er du og dit barn døbt i, og blod, det er Jesu Kristi legeme og blod for at æde og drikke til en stadfæstelse på alle vore synders forladelse. Ånd i prædikestolen, vand i fonten og blod paa alteret. Og nævner den helligånd blod, og ikke legeme, imod hine kalktve (9), som [altså helligånden] ser langt tilbage, at de vilde komme og stjæle og røve fra almuen den ene part af sakramentet, som er Kristi velsignede blod. De tre tegn, siger Sankt Hans (10) kan hvert menneske kende på, om han er

det evige livs barn eller den evige døds barn. Har du vilje til dette ord, der går ud af din sognepræsts mund, når han prædiker for dig Jesu Kristus rent og klart, og du gerne kommer til din sognekirke, gerne er den første og ikke den sidste, og du lader helst ikke din stol stå tom, når det er tiden hvor du bør være i din sognekirke. Du sætter troen til Guds ord og har og hjælper derefter imod din fattige næste, det bedste det er dig muligt, ydermere må du også gerne huske ved dit navn, at du er døbt i faderens og sønnens og helligåndens navn, dertil at du også gerne går tit og ofte til alteret og lader dig modtage nadveren, disse er de bestemte tegn, så at du er det evige livs barn, og derfor må du folde dine hænder sammen og takke Gud.

Men lige tvært imod: har du ikke det ord kært, som udgår af din sognepræsts mund, kommer du ikke gerne til din sognekirke, lader du tit din stol stå tom om søndagene og andre hellige dage, fører du et skændigt levnet lige tværtimod Guds ord, husker du ikke tit på, at du er døbt, går du ikke til sakramentet, da tør

du ikke spørge dine naboer og genboer ad, men dit eget hjerte skal overvinde dig og sige dig, at dette er et bestemt tegn på, at du er besat med en djævel fra helvedet, fordi han sidder ved dit hjerte og holder dig derfra, så at du skal ikke høre Guds ord eller sætte tro dertil. Han er tilfreds, ligemeget, hvor du er i den ganske verden, kan han kun holde dig fra din sognekirke og fra Guds ord, når han sikkert ved, at du da hører ham til. Derfor har den helligaand ved Sankt Hans sat os disse tre Tegn paa målet (11), for at vi skal kende ved dem, hvor nær vi er Gud og han os, eller hvor nær vi er Djævelen og han os. Det skal nu disse tre ornamentter eller redskaber, prædikestolen, fonten og alteret, huske os på.

Noter ved Henrik Adrian:

(6) 10 budord – de ti bud

(7) uden skel og skriftemål – den frelseshjælp

(8) evangelisten Johannes

(9) kalktyve – de papistiske præster, der ”stjal” kalken med vinen fra menigheden under nadveren.

(10) se 8

(11) målet – en målepind, billedsprog

7. Om prædikestolen besynderlig.

(Peder Palladius Bd 5 s 33)

Prædikestolen skal ikke være en bogstol eller en Hifgibbe (12) nede ved gulvet, men dejlig opbygget på den søndre side i kirken, Guds salige ord til hæder og ære, og så at hvert menneske kan se sin sognepræst i øjnene, i hvilket stolestade han end har i kirken, så at den ene sidder ikke i vejen for den anden, således at i alle må høre og mærke jeres saligheds lærdom. Derfor bør en god almue først stå op i deres stole, når sognepræsten læser evangeliet på prædikestolen, og så sætte sig ned tilbage på deres stole og ikke lægge sig ned på deres bryst, så at de ikke falder i søvn, men kan forblive vågne og friske for at høre, mærke og forstå Guds ord. Og alle

vender sig imod prædikestolen og sidder ikke så skændelig og vender deres røv (med forlov sagt) til deres sognepræst, som grove og ufornuftige bønder plejer at gøre. Dette er nu nok fortalt om prædikestolen. Kan en almue hver især forsørge sig og sine med stolestade i kirken, da må de jo alle tænke på at lade vor Herre Jesus også få sin stol, vel opbygget eller opmuret af de ødelagte altre, som der nu findes så mange af allevegne i kirker, der ikke kan anvendes til anden eller bedre brug.

Noter ved Henrik Adrian:

(12) boghylde – i den senmiddelalderlige kirke var der få bøger ofte sat fast til en hylde eller læsepult.

8. Om fonten besønderlig.

(Peder Palladius Bd 5 s 33-36)

Fonten skal altid stå tør og ren, uden vand i den, indtil en dannemands barn kommer til kirke og skal døbes; da kan degnen eller klokkeren hælde en spand vand eller to i fonten, så at der ikke er skident vand, fuldt af murlus (13) eller andet skarn (med forlov sagt), så at man ville væmmes ved at stoppe en finger der i, eller ovenikøbet siden at døbe et nyfødt barn der i, men at der altid skal være rent og klart vand, ligesom vor herre Jesus selv blev døbt i rent og klart, rindende vand i Jordans flod. Nu skal jeres sognepræst ikke løbe ud til floden med jeres børn, men der er til ham opstillet et kar her indenfor døren, der nede bag i kirken, som er fonten, han kan døbe dem i.

Om vinteren må man varme den ene kedel vand, så det da er varmt og lunkent vand, fordi dåben er givet vore børn til deres sjæls salighed og ikke til deres legemes skade og fordærv.

Når et barn døbes der nede, da skal i alle stå op i jeres stole, mand og kvinde, unge og gamle, og vende jer mod fonten, det højværdige dåbs sakramente og det lille barn til ære, og sognepræsten skal læse dåbens ord så højt, at i alle kan høre dem allesammen i fælleskab hver i sit stolestade; og når i hører, at han nævner Jesu Navn, da skal i alle knæle, mand og kvinde, og mændene åbne deres hoveder, og bekende, at i har ingen frelse i himlen, på jorden eller under jorden uden med vor herre Jesus.

Og i, som står fadder til et barn, skal tænke på, at holde Gud det, som i lover og tilsiger der nede ved fonten: først, at i vil være vidne til dette barns dåb og kristendom, siden, at i vil have opsyn med det barn, som i holder til dåben, så at det skal lære sin børnelærdom flittigt og godt, indtil det bliver så stort, at det skal følge hen til sognepræsten og for at overhøres og stadfæstes til at gå til sakramentet, hvilket vi kalder den rette fermelse, konfirmats eller stadfæstelse i troen og i børnelærdom (14). Sålænge er gudfader

og gudmoder forpligtet til at have tilsyn med samme barn på den måde de kan, eller også på andre måder, hvis der sker fader og moder noget, da bør vi jo holde for hinanden, det vi lover og tilsiger hinanden, dér ved fonten i Guds sted. Du er kun et menneske, som vi er alle, nu får du Guds navn til med, så at du kaldes det barns gudfader eller gudmoder, derfor skal du passe på det barn i Guds sted. Derfor skal i også spørge deres forældre derom, når i møder dem: »Kære fader, hvordan har min gudsøn det, lærer han noget, går han til sognekirke om søndagen og på andre hellige dage? Lad ham komme til mig, jeg vil overhøre ham, så at jeg ikke får synd for hans skyld, så at jeg ikke bliver til en løgner for Gud og jer«. Dette er du forpligtet til at holde; du kan ikke købe dig fra det, bondelille, med fadderpenge(15); de gives ud for en anden sags skyld, som er, at fader og moder ikke skal falde i mishåb, når Gud giver dem flere børn, og han vil også give dem mere at føde dem med. Derfor giver man barnet penge, ligesom man også giver brud og brudgom penge og boskab til at hjælpe dem frem i deres ægteskab.

Det siger jeg ikke derfor, at I skal lade være med at være fadder til hinandens børn, men for at i skal tænke på i Jesu Navn at holde Gud og jeres næste, hvad i dér lover og tilsiger.

Her skal i også vide, at inget fadderskab kan forhindre ægteskab, som de ugudelige Pavens folk har lært og løjet for os (16). To faddere må gerne have hinanden til ægte, ligesom de må giftes i fjerde led, heller ikke når den ene er i fjerde og den anden i tredje led, kan nogen forbyde det; for vi tæller altid fra dem, som er længst fra bullen (17), så nævnes der fjerde mand paa den ene side, nyd det godt og bliv gift med den, som rører ham i fjerde led. Som disse ikke længere kan forhindre ægteskab, så kan heller ikke noget fadderskab forhindre ægteskab. Dette er nu talt om fonten.

Noter ved Henrik Adrian:

(13) murlus – bænkebidder (insekter der opholder sig på fugtige steder)

(14) fermelse...- det er konfirmationen (også kendt i den katolske kirke)

(15) fadderpenge – pengegave som gives ved dåben.

(16) regler om kristent ægteskab fra 1215, om at man ikke må gifte sig med slægtninge i 1-4 led findes ikke mere. Kusiner og fætre kan således nu gifte sig med hinanden. Dog kan man ikke giftes med søskende, forældre og bedsteforældre. Se Fortælling (17) bullen – begyndelsen på stamtræet, stamfaderen

9. Om alteret besønderlig.

(Peder Palladius Bd 5 s 36-38)

Alteret skal stå med rene klæder på, som enhver der jo vil have en ren dug på sit bord om søndage og andre hellige dage, ligesom på det bord, hvor Jesu Kristi legeme og blod skal behandles på (18), det skal altid være rent, og kirkeværgerne skal altid holde to duge parat sammen med rekvisit og messeklæder, som bruges ved samme høje alter.

Ligesom hver kirke har nok af een prædikestol, saa har den heller ikke behov for flere end eet enkelt alter. Gud give, at en kristen almue vil overveje at bruge det ret, når de har haft aldeles nok der af. Derfor har de ikke behov for andre altre længere, på trods af at papisterne stadig vil have dem ved magt (19), for at de skal stå og afvente nye tider, så at deres kram og plynderi (20) kan komme igen, hvilke de tør dog ikke *forbiiede* efter. Gud af himlen fri os fra andre vildfarelser, så sandt som vi er blevet fri for pavens og munkenes vildfarelser, som vi har haft nok af. De andre altre, bortset fra det rette høje alter, hører heden til den rette vildfarende lærdom, som paver og munke førte om helgeners påkaldelse og om den løgnagtige skærsilds pine og er sådanne kohytter og kramboder (21), som vor herre Jesus selv styrtede om i Jerusalems tempel dengang han drev kræmmerne ud (22).

Derfor kunne kirkeværgerne fjerne dem og anvende det, onde og skidt, til andre kirkers behov. Tavlerne eller billeder kunne de opslå på væggen, så at de kunne være gode spejl for enfoldige, som de kunde genkende dem, når man ved, hvem de samme billeder er gjort eller malet efter; uden at der her findes billeder, som man søgte til og hængte

voksbørn og krykker ved, så at de skal borttages og brændes op.

Og fordi, at disse andre altre nu ikke bruges længere, har man fjernet dem, så at vi nu ikke længere bespotter Gud og hænger klæder på stok og sten, som kunde bruges til fattige folks kroppe til at tørre materie og blod af deres pokker med, hvortil kirkeværgerne kunne overlade deres klæder, der her har hængt paa disse altre og give dem til de syge i fattighuset her i sognet. Ellers lad der gå bud til Helliggejsthuset (23) i København, som skal hente dem til de syge i hospitalet, hvis i ikke vil bruge dem til jeres egne syge.

Men så længe, i gode Kristne, som i kan se disse altre stå, førend de nedbrydes og der sættes levende folk i de steder igen (24), da skal i tænke paa den store vildfarelse, vi har været i under paver og munke, og love og takke Gud, som har befriet os derfra, så at vi nu ved bedre i denne klare Evangeliets lyse dag.

Det alter nu ved siden af prædikestolen kan tages ned og dér sættes en Stol igen til alle dem her i sognet, som Gud har lagt sin hånd på, hvis de er tunghøre, så at de kan stå tæt ved prædikestolen og således bedre høre Guds salige ord.

Hører der noget Gods til disse ødelagte altre, da forbliver det alligevel ejendom til kirken og dens behov, selvom de nedbrydes og fjernes for at give plads; læg mærke til dem, som står nede i blandt stolene eller i vejen mellem folket og højalteret.

Højalteret kan stå med sine rene klæder på, ligesom enhver, der jo vil have en ren dug på sit eget bord, som det før er sagt; og der må tændes to lys paa alteret, ikke oftere end der

er nogen af jer der går til sakramentet (25), som jo skulle ske hver søndag og hellig dag i en sådan forsamling; Gud skulle andet forbyde! Disse to lys har noget at betyde; ellers måtte de ikke brænde, fordi her går så dejligt et lys over vort hoved, den klare sol, så at vi kan endog se at træde nåle herinde, hvis der er behov for det, vi tør ikke bespotte Gud med lysetænden, uden de har noget at betyde: Det første lys på alteret brænder Jesu Kristi Legeme til hæder og ære; det andet brænder hans velsignede blod til hæder og ære, og allermest derfor, når vore hjerter bliver oplyst og vi får en sand viden og vidnesbyrd om vore synders forladelse, så tit og ofte som vi gaar til nadveren og skrifte. Det lys, der er i skriften, betyder oplysning, som Kirstus siger selv: »Jeg er verdens lys«. Ellers må der ingen lys brænde her i kirken uden de to, som tændes for brud og brudgom på deres blussestager (26), når de kommer til kirke. Hvad de skal betyde, vil jeg herefter give tilkende...

Noter ved Henrik Adrian:

(18) nadverbordet med vin og brød

(19) ved magt – at de bliver opretholdt så de kan bruges ved bøn.

(20) kram og plynderi – kram er de genstande, der blev solgt fra kirkernes katolske udstyr, det var genstande, hvis værdi prælaterne havde plyndret almuen for.

(21) kohytter og kramboder – markedstelte og kræmmerboder, der er tænkt på papisternes handel med helgendyrkelse – det sammenlignes med, da Jesus væltede kræmmerboderne i templet.

(22) Matth. 21.12 mv.

(23) Helliggejst – Helligåndshuset i København, blev i 1530 sammen med St.Jørgens- og St.Gertrudshospitalerne gjort til hospital under bystyrets kontrol, et hospital var både et fattighus og et sygehus i vor forstand.

(24) bænkeraderne/stolene optager pladsen hvor altrene tidligere stod, især Maria-alteret ved triumfvæggens nordside og Nikolavs eller Olai-alteret ved sydsiden.

(25) til nadveren/ til skrifte

(26) man anvender to stager med lys inden i kirken, stagerne bar tidligere kirkens faner, som blev fjernet af de evangeliske præster.

DEN ANDEN PART

10. Om iordemoder, en undervisning och formaning

(Peder Palladius Bd 5 s 109)

En jordemoder hun må have så stor magt der i; hun har også derfor fået et helt kapitel i kongens Ordinans (27). Hendes sognepræst skal tit og ofte overhøre hende, for at se om hun er gudsfrygtig, om hun er en kristen kvinde, om hun kan de ti bud, troen og fadervor, om hun ofte går til sakramentet, om hun véd rettelig at trøste en fattig barselkvinde med Guds ord; det ligger der stor magt i. Hvor en gammel, skarns, papistisk munkekvinde er jordemoder, dér er djævelen ofte inden døre med hende, og det vil ikke ofte gå vel til; der bør være en gudfrygtige Kvinde.

Og de ældste og ypperste dannekvinder i sognene eller i byen skal erfare, om hun er god til sit embede, inden hun sendes til nogen dannekvinder; det er alt ellers borte. Det barn er død, der er død; fordærvet det, fordærvet er; den gås *kægger* ikke, dér hovedet er plejer man at sige.

Hvem vil have sit barn dødt, hvem vil have sin hustru fordærvet? Hvor mange fordærves der ikke af onde og ugudelige jordemødre! Derfor har det stor betydning - så vel (for) mændene som kvinderne - at en jordemoder er en god, lærd og gudsfrygtig kvinde, fordi at ingen vil gerne have nogen af sine fordærvet.

Noter ved Henrik Adrian:

(27) Kirkeordinansen fra 1539

11. Om traalquinder en formaning og undervisning.

(Peder Palladius Bd 5 s 109-11)

Det skal være langt fra, at en jordemoder skal fare med løff (28), signelse, manelse eller trolddom! Hvem der kan høre det enten af hendes mund, som en jordemoder skal være, eller af nogen kvindes mund, og vil hun ikke advare herskabet, vil der kunne køres et hundrede læs ved til hendes røv - med forlov sagt – så at hun kan få en sviende hale, som hun har fortjent, da er du så lige så godt som en, der holder, som den der flår.

Du må ikke tie med nogen troldkvinde! De får nu deres rette løn; de kan nu ikke længere klare sig på denne klare Evangelii lys og dag; de får nu en verdens skam af verden med dem; det er også deres fortjente løn.

De brændte jo en hob tidligere af dem i Malmø, i Køge og andetsteds, og vi hører til, at der sidder atter en hob greben i Malmø og skal brændes (29).

I Jylland og Smålandene (30) er de på jagt efter dem som efter ulve; så blev der nu for nyligt grebet og brændt på Als og på de andre Smålande (31) (hen)ved tolv og fyrretyve troldkvinder; den ene røver den anden, så de følges hen ad til denne verden.

Det sker ikke sjældent for gudfrygtige folk i deres huse, at de får skade af troldkvinder. Hav tro til Gud, og lær alle dine børn troen, og hold ingen løsagtig eller skændsfolk tilbage i dit hus! Hvad skulle det ikke betyde, hvis en djævels troldkvinde skulle kunne gøre dig skade enten på din mælk eller smør, eller på dit mandheld (32) eller førlighed, eller paa nogle af de ting, du har i dit hus?

Det sker desværre ofte at de ugudsfrøgtige folk, som sætter troen til sådanne troldkvinder, ja de tør vel også bruge dem og lader dem hente til deres heste, til deres køer, til dem selv, når de bliver syge og hun skal komme og signe dem. Hun går foran din ko, hun går bag den, hun må - med forlov sagt - kysse den bag, hun skal primsigne din ko, hun kan signe for det hede ild, hun kan signe for det kolde ild, hun kan signe for gift og stik,

hun véd så mange lange remser, som djævelen og munke har lært hende:

Mari gik ad Veje,
dér kom de tre Meje
og vor Herre Jesus Krist
og Sankt Hans, Evangelist.
Melcher, Jesper, Baltzer,
Jesus, Marie Anna. I Navn Faders etc. (33)

En kostjert med eddike! Djævelen har hun, så den får hun også med sin signelse! Så får du det også, hvis du lader dig eller dit fæ signe af hende. Måske får din ko det bedre, som du kan tro, men din sjæl fordømmes ind i helvedes afgrund med din signelse! Lad dig velsigne alene med vor herre Jesu Kristo ved en kristen bøn til ham og ikke af nogen djævels troldkvinde!

Vel skal hun læse Sankt Hans's læst (34) over dig, for at dit hoved ikke skal oftere gøre ondt, så hun begynder med at læse: »In principio prebe lumine, et lumine prebe lux, et verbi can faetum est, et titituri nobis (35)«.

Således farer hun af sted med sin læsning og signelse.

Kvinde vær din mund, så at du ikke får en brændt hale! Har du misbrugt sådan skam hertil, giv op lad folk aldrig høre mere om dig, bemærk jeg giver dig et godt råd; hvis der skulle komme hofmænd til dig i bønderklæder, med bukser på og de har en klud om benet og foldet op og lader dig se og spørger dig om råd: »Kære kvinde, jeg har hørt, at i kan signe! Se her, hvilket et ben jeg har; kender i ikke et råd til at signe mig det?«,

derpå kan de få et ord ud af din mund og straks gribe fat på dig, så at du kan komme ud til galgen for at brændes op i gloende aske med skind og ben, kød og krop; det er din ret. Pas alligevel ellers på, som det ligger dig magt paa!

I tør heller ikke nu længere være bange for sådanne skarns troldkvinder; det er alene løgn, når man siger, at djævelen skal selv skulle være ræd for hende - han er ikke ræd for andre end for Gud - og at han på et

tidspunkt skulle give hende et par nye sko, hvor han skulde have rakt hende dem på en lang stage, for han turde ikke selv være i lag med den gamle troldkvinde. Det er ikke uden løgn! Hvorfor skulde han ikke turde være i lag med hende, når en troldkone er djævelens malkepige; hun malter ham, og han malter hende, så længe at de maltes hen tilsammen i helvedes afgrund (36). Vår dig for deres Løn! Vi vil ikke tale mere om dem.

Noter ved Henrik Adrian:

(28) løff – løv - tryllemiddel

(29) det sker o. 1540, vi kender til sager om hekse i Malmø 1543 og i Køge 1545.

(30) Smålandene er Lolland, Falster og Møn m.v.

(31) se 29

(32) mandheld – mandens fertilitet

(33) Palladius bruger formler, som man brugte i forbindelse med at bekæmpe sygdomme mv. – de havde et religiøst indhold og forskellige helgener, Maria og de tre hellige tre konger (Melcher, Jesper, Baltzer) blev anvendt til forskellige typer af sygdomme. Palladius gør grin med både helgener og hellige personer – og med brugen af formlerne.

(34) forkortet af begyndelsen af Johannes Evangeliet.

(35) såkaldt bibellatin, hvor magiske formler tages fra forkortede bibelcitater – her Johs. Evangeliet 1,1 og 1,14.

(36) historien om fanden og kællingen er et meget udbredt gammelt folkeeventyr. Fanden havde lovet kællingen et par nye sko, hvis hun kunne skabe ufred mellem et lykkeligt ægtepar. Da han skal give kællingen hendes fortjente løn, bliver han bange for hendes magt og rækker hende skoene på en lang stage.

12. Miere om jordemoder.

(Peder Palladius Bd 5 s 112)

Det skal være langt fra, at en jordemoder skal være en fuld og fortrukken kvinde, så at en dannekvinde ikke tør sende bud efter hende, når hun er fuld og drukken, og hun tør komme og forkaste både liv og barn med sin ulempe. Det bør hellere være en betingelse for kvinden at være en, der drikker mælk, end en der drikker øl, selvom øl er hende tilladt. Dog bør hun være ædru så vel om midnatstide som om middagstide, thi hun véd aldrig, hvornår en dannekvinde har hende behov. Det står en mand ilde at drikke sig fuld; det står en kvinde det dobbelt værre, især hvis der tale om en jordemoder.

Og når i har så god en jordemoder, i dannekvinder, da lønner i hende godt for hendes omhu; hun er da sin løn værd, og det var at ønske af borgmester og råd i købstæder, at sådanne jordemødre måtte være fri alle vegne for almindelig skat og tyngte (37). Det er de, som hjælper os til denne verden, og derfor har de deres lov alle vegne i skriften, særlig Genesis 38. Kapitel og i det 24. og 35., Exodi i det første kapitel og mange andre steder...

Noter ved Henrik Adrian:

(37) tyngte - afgifter

DEN FIERDE PART

13. Om de fattige.

(Peder Palladius Bd 5 s 127-130)

Nu vil vi se, hvilke de fattige er, førend vi skilles ad, så at hver kan kende sine fattige og vide at besøge dem med Guds almisse og anden trøst og hussvalelse.

De første fattige er de, som ligger indlagt i hospitalet i København og andre steder omkring i Sjællands Land, dér hvor deres bud kommer her til jer om at give Guds almisse til dem. I skal nu ikke mere give jeres almisse til

munke og mulestødere (38), der kommer i deres kutte – og til øjenskalke, som stikker blå i øjnene på jer med deres brændevinsdunk og deres tiggerpose på ryggen, og som tager begge oste: de er begge gode, sagde munken, stop dem blot i sækken. – Alt det er forbi. Men vil du se, hvem du giver din almisse, så, når du kommer til København og har dér noget at gøre, gå ind i

Helliggæstes hus (39) midt i byen! Dér skal du finde en åben dør for dig, gå dér op ad den ene side og ned ad den anden, og se hvilke mange arme almissehoveder dér ligger på de senge, kommet fra hele Sjællands Land, dér hvor næse, øjne og mund er opædet af pokker og værk og kræft, dér hvor arme og ben er afskårne og endnu ligger og er rådnet af orme og maddiker så de ikke kan læges mere i deres livstid.

Du ligger ikke derinde og jeg heller ikke, selvom vi har fortjent det på samme måde, som de har, og at de skulde se os i spejl på os, som vi nu må se os på dem.

Jeg vil ikke andet anbefale jer om dem, end at i vil gøre dem den tjeneste, som i ville have af dem, om i var derinde og de herude, når deres bud kommer til jer, ikke alene om ønsket om mad og penge og korn, men også sengeklæder, et lagen, et gammelt håndklæde, forklæder, halsklæder, at (give) dem hjem til de fattige, for at tørre det materie og blod af deres pokede ansigt med.

Og hvis gamle klæder, som hørte til disse andre gamle altre, og kirkeværgerne ikke har behov hverken til jeres højalter eller til jeres fattighus, da kan de bringes til de fattige i Helliggæstes hus, hellere end de hænger herinde for at rådne.

De andre fattige er fattige peblinger (40), som har lov til at komme her til jer og synge for æg (41), til papir, sko, bøger etc. Hjælp dem, så hjælper i Guds ord på vej, fordi de er dem, som skal prædike Guds ord, når vi er døde fra denne verden. Og gode kristne borger, find råd til at hjælpe dem med husly og Guds almisse!

De tredje fattige er de, som ikke selv har hus, eller også er de så langt fra deres eget hus, at de ikke kan nå det; de kommer og beder derom hos jer. Lån dem gerne husrum i Jesu navn, luk ikke jeres døre for dem! Der er jo flere øjne i gården end de to, der kommer til din gård, så du skal ikke sige, at de vil stjæle fra dig. Stjæler de noget fra dig, da bliver det værst for dem selv, du bliver ikke til en stakkels derfor, men det kommer til galge og til balje med dem! Lån gerne hus i Jesu navn,

og vær fuld glad, at Gud har givet dig et hus at låne andre! Vil du ikke gerne gøre det, da vil Gud, som har givet dig hus, blive vred på dig og sørge for, at der kommer ild paa alle fire hjørner på dit hus, så at du siden skal gå rundt med din hustru og børn og tigge hus af andre; sådan plejer det at gå med dem, som ikke gerne vil låne hus.

Og i dannekvinder! Når der kommer en gæst til jeres hus, mødig og træt, da hænger i en kedel vand over ilden, og vil i ikke selv gøre det, da i lader jeres pige eller ham selv vaske sine fødder, som vor herre Jesus vaskede sine apostlers fødder. Thi således siger Sankt Povl i sit brev til Timothius (42), at den kvinde er det godt at hjælpe af de fattige folks blok (43), hvis hun lider nød. Hvilken? »Quæ sanctorum pedes lavit«, den som vaskede sine gæsters fødder, når de kom til hende. Fordi at et fattigt, mødigt og trætt menneske, som har gået seks eller syv mile vejs om dagen, ville så gerne have noget varmt vand hos dig, som han også ville have mad eller drikke. Disse er ikke munkegerninger, men rette, gode kristne gerninger, som den hellige skrift lover og priser.

Tidligere stoddere, som nu ikke længere må gå på pilgrimsrejse til Sankt Jakob (44) og andre steder, men tvinges til at være hjemme i Danmark her med os, fordi at de ikke kan få andet end skarn og svig af deres vandring, de plejer nu at være ugudelige stoddere, som vi havde ugudelige munke før. Nu fornylig ved Roskilde i et bryllup slog en stodder en anden stodder ni knivstik i hans arme krop; de lagde ham dér ned i kirkegården. Man ser ikke mange her i kirken af dem, men blev her et bryllup på søndag i sognet, da kunne det vel ske, at man skulle dér finde to eller tre af dem, hvis ikke det var i fasten (45).

Dem må i så sørge godt for, så når de kommer for at bede jer om Guds almisse, da skal i omhyggeligt høre, om de kan deres ti bud, troen og fadervor. Kan de deres børnelærdom, da giver i dem i Jesu Navn. Kan de dem ikke, fordi stodderen er så stolt, at han ikke vil læse dem op for dig, da kan du roligt lade ham gå og pille af, til han vil lære det, således gør jeg,

når de kommer til mig. Det er bedre, at de lærer med deres egen skade, end at de længe skal være sådanne ugudelige kroppe og blive fordømte.

De fjerde fattige det er jeres sognepræst og degn. Hvis de blev fattige, da er i forpligtiget til at dele et stykke brød med dem, selvom i ikke har mere; så kære bør i være ved dem. Fordi de er jeres sjælesørgere, derfor bør i sørge for deres legemer igen. Årsagen siger Sankt Povl dertil, er det at, det som i forstår hos dem, det er åndeligt, men det, som de giver igen, det er legemligt og skal her hellere ødelægges end blive her efter dem på jorden. Det er det mindste, som de kan fødes og klædes med; endeligt og uendeligt de er jo ikke lige med hverandre. Og dersom deres præstegård eller degnegård blev afbrændt af ildebrand, eller de faldt sammen, da overvejer i jo vel, at det er jeres gårde og ikke deres, det er ikke arvegods, som man siger; når præsten dør, så må hans fattige hustru og børn flytte ud efter ham inden år og dag. Derfor finder i vel råd til at hjælpe dem i en sådan nød, at hver bonde hjælper med en dags arbejde eller med at opstille et fag af bindingsværkshuset. *De sidste fattige* er nu jeres på fattiggården og andre fattige her i sognet hos jer, som vi nu tidligere har omtalt i forbindelse med deres blok, kornkiste og tavle (46), som bør være inden for denne kirkedør. Og når i sidder

DEN FEMBTE OCH SIDSTE PART

14. Om Prouisten

(*Peder Palladius Bd 5 s 145-46*)

Provsten skal komme til jer og til hver sognekirke i dette herred én gang hvert år i det mindste, fordi det ikke er muligt for mig at komme til jer hvert år, ja heller ikke hvert tredje eller hvert fjerde år, inden jeg så får draget Sjællands Land igennem, hvis jeg også må leve. Derfor skal han komme hvert år og har sin fastsatte tjeneste efter ordinansen, om hvad han skal gøre til gode for jer; som han kan og véd at rette sig efter den provstebog (47), som jeg også har skrevet, for dem og jer alle til gode.

hjemme i jeres hus ved jeres bord og har retterne opstillet på række og geled, da skal i vende jer til at have et ved siden af jeres store fad, og øs dér en skefuld varmt i og et stykke brød eller fisk, hvad Gud har undt dig, og lad så din dreng eller pige løbe dermed hen tværs over en gade, hvor du véd, at sådanne er! Vælg dig en Lazarus ud, som du kan finde noget godt, når du brygger, bager eller henter mad, det kan siden igen tage dig ind i himlen....

Noter ved Henrik Adrian:

(38) omstrefjende tiggermunke og pilgrimme.

(39) Helligåndshuset i København

(40) peblinge – skoledrenge, latinskoledrenge, de havde job i kirken med at synge til messer (i den katolske tid var der mange messer), de havde mulighed for at tigge. De fik vanskeligere forhold efter reformationen.

(41) synge for æg, peplingene fik æg – som både kunne spises og omsættes

(42) 1.Tim. 40,10

(43) Fittigblokken – fattigbøssen i kirken, sognets fattigkasse.

(44) evangelisterne afviste pilgrimsrejser, det er rejsen til Santiago del Campostella, hvor St.Jacobs grav fandtes der nævnes.

(45) det nævnes i teksten at man får fisk – der er tale om, at stoderne ikke ønsker at dukke op i fasten, hvor maden var ringere.

(46) blok, kornkiste, tavle - fattigblok, korn til de fattige, kasse med håndtag til indsamling til de fattige

Når han har gjort sin tjeneste her hos jer, da skal kirkeværgerne give ham en mark penge af kirkens og så meget mad, drikke og hestefoder, som han, hans køresvend og heste fortærer en times tid eller to hos kirkeværgerne, når han har udfyldt sit embede. Vil han byde gæster, så betaler han selv for dem. Han skal fare ud fra sit om morgenen og hjem om aftenen igen, så at der ikke bliver mere tyngelse og besværing (48). Nu dette skal han selv læse for jer af kongelig Majestæts ordinansbog. Så stå i mig dette bud

til, med alt andet, hvad jeg har tilkende givet jer!

Noter ved Henrik Adrian:

(47) provstebogen er ” *Formula visitationis provincialis*”- af Peder Palladius udgivet 1543. Vi har ikke et trykt eksemplar i dag.

(48) ved ikke at overnatte sparer sognet ”tynge og besværing”.

15. Om Superintendenten (49)

(Peder Palladius Bd 5 s 146-47)

Jeg skal intet have, hverken af kirkeværger eller af jer, for min omsorg, andet end kærlighed. Den vil jeg gerne bevise for jer her igen, allesammen og hver især, og gerne brede mine hænder under jeres fødder til gode for jer. Min herre og konge forsørger mig næst efter Gud med klæde og føde.

Så takker jeg jer nu kærligt og gerne, fordi i nu har siddet så længe stille og hørt, hvad jeg havde at befale jer på min herres og Konges vegne, med håb om, at i tager alle ting med den bedste mening og ikke udlægger det til det værste, som disse ugudelige gør, dem vil vi ikke tage os af, Gud være lovet! Hvem der vil spotte, må således spotte sig! Der kommer vel ild i spotterens hus og brænder spotteren inde. Jeg er tilfreds med alle de løgne, som de kan udtænke og øse ud om denne min visitats, thi det koster mig liv og helbred, som jeg gerne sætter til herude, ved det at jeg kan tjene min fattige næste; lad Gud det vide! Det ved også alle gode kristne, som jeg har besøgt i denne visitats, som jeg udholder og, Gud være lovet, har givet mit vidnesbyrd til dem allesammen, ædel og uædel, rig og fattig, og vil gerne sætte min fod hos den, som dér har noget at sige, og hjælpe ham til rette med mine retfærdige domme.

Når jeg nu kommer igen, eller min efterkommer, hvis livet bliver mig for kort - eftersom vi ikke har noget brev på vort liv - da kan man få at se og erfare, hvordan i har skikket jer heri, med jeres kirketjenere, hus, børn. Naboer og næste, med levnet og omgængelse, ja imod Gud selv med jeres gudfrygtighed til at søge til kirke, høre Guds

ord, gå til sakramentet, love og takke Gud, holde jeres børn til degnen, til skole, med retfærdig tiende, offer og anden pligt, som gode kristne bør gøre.

Andet har jeg ikke at befale jer på dette tidspunkt; men liv og gods, hustru og børn, hus og jord, ager og eng og alt det, som i gerne vil have, befaler jeg at være under vor herres Jesu Kristi beskærmelse. Hans nåde og miskundhed og fred være over jer allesammen til evig tid! Amen.

Vil i nu gøre det godt og bede et fadervor for den fattige mand i Farendløse (50), som er besat, og for den fattige pige i Gentofte og for den sognedegn i Ferslev, som er besat, og for jer selv, så at i kan begribe her og mærke, hvad i har hørt her i dag, og over alt for en varig fred, og at vi må bruge den rigtigt! Sig alle af hjertet: Fadervor etc.

Nu, vor herre Jesus befaler jeg jer allesammen! God nat, kære børnlille! Gud bevare jer i sin nåde! Amen.

--- Peder Palladius.

Noter ved Henrik Adrian:

(49) Superintendent – er den evangelisk-lutherske betegnelse for en biskop, han er nu en kongelig embedsmand og han har slet ikke samme myndighed og magt som de katolske bisper. Det ses klart af de regler Christian den Tredje fastlægger for superintendentens indkomst, antal tjenestefolk og hans opgaver – se kilde 27

(50) om bonden Hans Skram i Farendløse mellem Ringsted og Haslev, om en pige i Gentofte – begge omtales af Peder Palladius i Visitatsbogen. Sognedegnen i Ferslev er ikke omtalt andre steder.

Kilde 48: Prædikestolen i Mariakirken i Visby 1548 og Christian den Tredjes udenrigspolitik

Prædikestolen findes nu i Grötlingbo kirke på Sydgotland, den blev opsat i den store Mariakirke i Visby af lensmanden Ejler Hardenberg og hans hustru Katarina Rosenkranz i 1548. Bag træskærerarbejderne ligger en interessant udenrigspolitisk sammenhæng, men hvilken?

Oversigt – hvad kan man se?

Prædikestolen er vist plade for hver side 1-6. De viser (udfra en sammenligning med flere træsnit fra samtiden):

1. **Kejser Karl V** (1519-56/58) under medallion med mustaschprydet krigsmand.
2. **Kejser Ferdinand I** (1531/1556-64) under medallion med mustaschprydet krigsmand.
3. **Chr III's rigsvåben-selve hovedskjoldet:**
 1. (Danmark - tre løver med hjerter)
 2. (Norge - løve med økse)
 3. (De Venders herrelindorm)
 4. (Danmark - tre løver med hjerter)
- Midterskjoldet:**
 1. (Slesvig - to løver)
 2. (Holsten - nældeblad)
 3. (Stormarn - svane)
 4. (Slesvig - to løver)

Hjerteskjoldet: (Oldenburg - rød og hvide bjælker).

Rigsvåbenet er her uden tre kroner - unionsmærket/ de svenske tre kroner kommer senere til i 1550erne og skaber nye konflikter med Gustav Vasa.

Nederst med lille tekst: *E.Hardenbarsch* (Ejler Hardenberg-lensmand i Visby fra 1544) - (Katarina Rosenkrans -hustru).

4. 2 mustaschprydede (krigs)mænd med årstallet 1548.

5. Philipp Melanchton, Martin Luther (med rød doktorhat), de i Norden kendteste reformatorer under medallion med mustaschprydet krigsmand.

6. Kejser Maximilian (1459-1519) under medallion med mustaschprydet krigsmand.

3

6

Prædikestolen er omtalt s 266 i **Hans Nielssøn Strelow: Den Guthilandske Cronica. Københaffn 1633 (genoptr. Visby 1978). Normaliseret af Henrik Adrian.**

”...År 1544 den 10.november kom ærlig og velbyrdig mand Ejler Hardenberg til Guthiland for at have det i forlening. År 1544 blev Visbye skole forflyttet til det sted den nu er, tidligere var det et øde hus, der tilhørte Nordertredingens (1) brødre, det blev kaldt deres gildeshus, som da blev foræret til skole for evig tid. Samme år blev Vor Frue kirkes prædikestol flyttet til det sted den nu er, tidligere var den ovenfor (døbe)fonten. Af velbyrdig herre Ejler Hardenberg og Christen Skriver, borgmester, fik kirken foræret det overdække (himmel) som er over prædikestolen...”

(1) Treding er den retslige inddeling af Gotland svarende til et herred i Danmark. Gotland var inddelt i 3 tredinger med hver sin provst, der hver dækkede 14-15 sognepræster. Brødrene var knyttet til et gilde, som efter reformationen 1536 blev ophævet og dets ejendom overgik således til Visbys skole.

Prædikestolens historie – Billederne på siderne – se godt efter!

Det er underligt – i en periode med en aktiv evangelisk-orienteret konge, at finde en prædikestol – der jo hører til det nye udstyr i de lutherske kirker – i den grad fyldt af kendte katolske fyrster på prædikestolens sider. Ganske vist er de to store reformatorer Martin Luther og Philip Melanchton også med, men hvorfor denne modsætningsfyldte sammenblanding, når kongen ellers var ret ortodoks lutherorienteret i sin opfattelse?

Hvorfor?

Det kunne være lens- og adelsmanden Ejler Hardenberg, der måske var pavevenlig og hyldede de katolske fyrster, men det er nok ikke det, der antydes. Han var trods alt kongelig udnævnt lensmand og fulgte den ny evangeliske kirketro.

Christian den Tredje havde på grund af Christian den Andens fængsling og hans

børns fortsatte krav om arverettigheder til Danmark-Norge store politiske problemer med den katolske tysk-romerske kejser. De mange evangeliske fyrster og byer i Tyskland var efter 1530 kommet i voldsom konflikt med kejsermagten. Christian den Tredje og hans far Frederik den Første havde på flere måder forsøgt at knytte sig til de nye protestantiske fyrster og byer i det tysk-romerske rige for på denne måde at få sikkerhed mod arvekrav udefra.

Christian den Tredjes udenrigspolitik

Christian den Tredje kom for alvor i klemme i konflikterne mellem de protestantiske fyrster og kejser Karl den V i 1540erne. Kongen søgte først og fremmest at sikre sig aftaler med Sverige og fyrsterne i Nordtyskland, så han kunne sikre både hertugdømmerne og sin stilling i Danmark-Norge.

Han fik en fast aftale med Sverige (*Brömsebroaftalen 1541*) og med det såkaldte Schmalkaldiske forbund (et forbund af protestantiske byer og fyrster) i 1538 og militære aftaler med Frankrig i 1541, der da igen var ved at komme i konflikt med kejseren.

I 1540erne kom det derfor atter til krig med nederlænderne, da den lange våbenstilstand mellem Christian den Tredje og kejseren udløb. Forbundsfejderne Frankrig, Sverige og det Schmalkaldiske forbund kom imidlertid ikke Danmark-Holsten-Norge til undsætning og kongen kom til at udkæmpe konflikten alene. Han fik hurtigt en stor del af sin flåde ødelagt under en voldsom storm i Nordsøen, mens flåden var på vej mod Nederlandene. Det afgørende og vellykkede danske indgreb bestod derfor i spærringen af Øresund for de nederlandske købmænd.

Kejseren var interesseret i at få fred til sikring af nederlændernes handel i Østersøen, og med den truende ny konflikt med Frankrig accepterede han en aftale om ikke at støtte Christian den Andens arvinger militært, men at anerkende Christian den Tredjes legitimitet og herredømme uden at arvekravene helt blev opgivet.

En dygtig dansk-holstensk delegation under ledelse af holsteneren Johan Rantzau gennemførte forhandlingerne i *Speyer 1544* og en fredsftale blev sluttet.

Det betød, at Christian den Tredje ikke blev indblandet i kejserens kommende opgør med Det schmalkaldiske forbund, og at han kunne støtte den ny protestantiske fyrste i Sachsen, der blev kurfyrste og den ledende protestantiske fyrste, efter at kejseren først havde splittet den protestantiske alliance. Det var denne situation prædikestolen – og lensmanden Ejler Hardenberg – var en del af. Efter *aftalen i Speyer 1544*, var det kommet til en forståelse med habsburgerne og præstestolen viser netop dette. Selv på Gotland vidste kongens lensmand, hvordan den europæiske magtbalance fungerede, og det var vigtigt for lensmanden at være inde i det strategisk-politiske spil i Europa.

Billeder og idé fra Bengt Stolt: *En predikstol från 1548. Gotländsk Arkiv 1998* s 59-68.

Om Christian III's udenrigspolitik: Mikael Venge s 339-43 i *Danmarks historie Bd 2/Første halvbind* Gyldendal 1980.

Om reformationen på Gotland: Tryggve Siltberg: *Reformationstidens första skede på Gotland* s 169-82 i *Gotländsk Arkiv 2013*. Gotlands Museum, Visby 2013.

Kilde 49: Alterforside fra Torslunde kirke, 1561

49 A Alterforsiden fra Torslunde Kirke (HA) (vest for København) findes nu på Nationalmuseet. Teksten på forsiden: *Hæc tabula adornata fuit consilio Johannis Jacobi pastoris huius ecclesiae Anno IHS 1561*

Oversættelse: *Denne udsmykkede tavle blev gjort efter Johannes Jacobsens råd, præst ved denne kirke det Herrens år 1561.*

Spørgsmål til kirkeindretning

1. Undersøg Kilde 49A forsiden til **Thorslunde kirkes alterbord** – hvad sker der på billedet, hvem deltager i de forskellige handlinger og hvor foregår de? Sammenlign med Peder Palladius' beskrivelse af alter, sakramenter og døbefont (Kilde , del 6,8-9).
2. Undersøg Kilde 48 **prædikestolen (siderne) fra Mariakirken i Visby fra 1548** og forklar udsmykningen. Hvorfor er der så mange katolske fyrster afbildet? Hvilken rolle spiller reformatorerne?

Alterforsiden viser den lutherske gudstjeneste og de elementer, den byggede på.

På prædikestolen, der nu fik en plads direkte i kirken på skibets søndre side, står præsten og prædiker "evangeliet" og Guds ord. Han læser op af teksten og viser med sin højre hånd op til Jesu, der hænger på korset over alteret.

Alteret er beklædt med en hvid dug og har to tændte lys.

To sakramenter fastholder de evangeliske: dåben og nadveren. Begge vises på billedet.

De troende beder i fællesskab og to præster udleverer nadvervin og nadverbrød. Til forskel fra pavekirken, hvor man kun udleverer brød til menigheden.

Dåben foregår ved at præsten tager det (lune) vand op på barnets hoved. Vandet er i en metaldøbefont, der minder om kalken. Der står en huemor ved siden af barnet og en degn holder præstens opslåede bønnebog ved siden. Billedet supplerer i høj grad Peder Palladius' Visitatsbeskrivelse (Kilde 47).

Alterforsiden er tegnet og malet efter et træsnit af Lucas Cranach den Yngre fra 1546,

som var vidt udbredt. Det viser Luther, der holder prædiken på venstre side med både dåb og nadver og en karrikeret katolsk offermesse på højre side.

Henvisninger:

Axel Bolvig: *Reformationens rindalister. Om kunst og arkitektur i 1500-tallets Danmark.* Gyldendal 1996. Diskuterende oversigt til reformationstidens arkitektur og kirkekunst.

49 B Træsnit af Lucas Cranach den Yngre fra 1546 (HA)

Kilde 50: Altertavle fra Højbjerg Kirke 1586

Altertavle fra Højbjerg Kirke 1586 (HA) (nu på Nationalmuseet).

Den typiske evangeliske altertavle har en skrift- og tekstbaseret fremstilling – den kan som her være helt uden billeder. Øverst ses kongen Frederik den Andens monogram FS (Fredericus Secundus). Det var ikke alle altertavler, der blev udskiftet ved reformationen. Mange motiver (nadveren, Kristus på korset, Opstandelsen mv.) kunne stadig anvendes i de evangeliske prædikanters prædikener – se fx forklaringerne hos Peder Paladius om altre - Kilde 47.

Henvisninger: Axel Bolvig: *Reformationens rindalister. Om kunst og arkitektur i 1500-tallets Danmark*. Gyldendal 1996. Diskuterende oversigt til reformationstidens arkitektur og kirkekunst.

Kilde 51: Om Øm klostres inventarium og klostrets nedlæggelse

Undersøg hvilke nye funktioner Øm kloster fik efter 1536 og diskuter Brian Patrick McGuires vurdering af ensretningen i teologiundervisningen efter klostrenes nedlæggelse.

Øm Kloster – ”Cara Insula” – ”Den kære ø” var et cistercienserkloster fra slutningen af 1100-tallet oprindeligt støttet af kongen og bispem i Århus. Historien herom findes i Fortælling 18.

Øm kloster var sammen med en række andre ”herreklostre” – Esrum, Æbelholt, Antvorskov, Løgum, Sorø m.fl. store godser, der ejede både en række fæstegårde, men også en række hovedgårde med bestyrere, der under sig administrerede mange fæstegårde på klostrenes vegne.

Til selve klostret hørte der et omfattende landbrug, hvor der var vandmøller til melfremstilling og til håndværksvirksomhed, lader og stalde til både kvæg og trækdyr, og bygninger til både lægdebrødre, munke, syge, gæster og rejsende. Hertil kom den store kirkebygning, der dannede den ene side i den klosterhave, der var omgivet af de mange bygninger. Kun få rester er tilbage af de store klosterkomplekser, der lå spredt ud over landet. Sorø og Løgumkloster har bevaret selve kirkebygningen, mens Esrum har en enkelt bygning bevaret.

Da reformationen blev indført i 1536 blev alle klostrene på landet overtaget af kongen. De fleste fortsatte med at fungere som tidligere – men deres produktion og overskuddet herfra tilhørte nu kongen.

Munke, nonner, abbeder og abbedisser fik lov til at fortsætte med at leve i klostrene, forudsat at de ikke fortsatte med deres religiøse katolske praksis. Hvis de fortsat ville tilhøre pavekirken og fastholde den katolske tro måtte de forlade landet og klostret. Hvis de forblev i klostret kunne de leve, som de plejede af klostrets produktion og fortsat læse, skrive, passe og undervise andre.

Hvis de ville forlade klostret kunne de gøre det, men så længe de forblev i klostret skulle de underordne sig forstanderen for klostret.

Hurtigt blev en del af de mange fæstegårde, der var knyttet til herreklostrene underlagt lensmændene eller afsat til andre adelige. Mange af de store klosterbygninger blev nedrevet og materialerne anvendt ved opførelsen af de mange nye renæssancebygninger, som både kongen og højadelen opførte i 1500-tallet.

Æbelholt endte som byggemateriale til Hillerødsholm slot (det senere Frederiksborg slot). Esrum blev benyttet til opførelsen af Kronborg, Øm kloster endte som mursten i Skanderborg slot.

Øm klostres afvikling er typisk for, hvad der skete med ”herreklostrene”.

Abbeden fortsatte og bestemte over både produktion og de folk, der var knyttet til klostret. To abbeder er kendt efter 1536. Klostret blev endeligt nedlagt i 1560 af Frederik den Anden, efter at klostret siden reformationen havde været opsamlingssted for de sidst overlevende munke i områdets andre klostre. I de mellemliggende år fungerede klostret som uddannelsessted for lutherske sognepræster og herfra administrerede klostret kongens ejendom og indtægter.

Den næstsidste Øm-abbød Peder Sørensen, der var knyttet tæt til Christian den Tredje, havde bestyret klostrets ejendomme efter reformationen og blev senere i 1554 begravet i Gl.Ry kirke, hvor hans gravsten stadig findes.

Den sidste abbed Jens Simonsen havde i 1554 hjulpet sin forgænger Peder Sørensen med at oprette det ”Inventarium”, som kong Christian havde brug for, til at få en oversigt over klostrets ressourcer.

Dette inventarium er bevaret sammen med en lang liste over de mange håndskrifter og bøger som klostret, abbeden og munkene rådede over.

Kun få år derefter fungerede Øm Kloster stadig som skole og som lokalt administrativt center for kongen og byen Ry, og i 1560 nedlagde Frederik den Anden klostret. Han fik den sidste abbed overflyttet til at blive sognepræst i Rosmos på Djursland, i et område hvor klostret havde ejendomme. Bygninger, kirkens materialer og mursten blev nu anvendt andre steder i nærheden, fx ved bygningsarbejder på Skanderborg Slot. Efter 1561 var der ikke meget tilbage af klostrets bygninger over jorden, og landsbyen Emborg ”dækkede” derefter klostrets område.

Inventariets boglister

I en artikel af Brian Patrick McGuire: ”*Munkenes bøger*” (i Erik Petersen (red): *Levende ord og billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays. Det kongelige bibliotek/Moesgård 1999 s 109-10*) fortæller middelalderhistorikeren:

”...Øm bogens første del er karakteriseret ved en sirlig håndskrift og et korrekt latin, hvilket tyder på en høj standard for bogproduktion hos de danske cisterciensere. Men hvilke andre værker befandt der sig i Øm klostres bibliotek i løbet af middelalderen? Vi er så heldige at have en fortegnelse over disse bøger, den eneste af sin slags fra et dansk kloster. Bøgernes titler blev noteret i et inventarium over klostrets ejendele fra 1554. Kongemagten, der fik overdraget klostret, var mest interesseret i landbrugsredskaber, men de omhyggelige skriverkarle, som har været i funktion i den næstsidste abbets tid, tilføjede en liste over alle eksisterende bogtitler. Abbed Peder Sørensen, der døde samme år, inddelte fortegnelsen i tre kategorier: bøger som tilhørte ham; bøger som var klostrets ejendom men som han midlertidigt opbevarede; og endelig bøger som tilhørte munkenes bibliotek. Lad os tage de sidste først. Munkenes bibliotek rummede 174 titler, samt 40 liturgiske bøger.

- 19 er enten bibler eller bibelske kommentarer;
- 9 handler om jura;
- 6 er historiske værker;
- 63 er opbyggelige skrifter eller prædikensamlinger;
- 31 er teologiske værker heriblandt Thomas Aquinas’ og Albert den Stores skrifter fra 1200-tallet;
- 8 er helgenlegender og andre biografier;
- 10 er håndbøger.
- Og 6 titler har jeg ikke kunnet identificere.

Bortset fra tilstedeværelsen af teologiske værker fra Pariseruniversitetet i 1200-tallet må dette siges at være et bibliotek, som skuer tilbage på middelalderens klosterkultur og ikke stiller læseren overfor specielle udfordringer. Udvalget er domineret af den type bøger, som de fleste munke foretrak at læse i fastetiden: solide travere, der ikke fulgte med tiden, men beskæftigede sig med traditionelle klosterværdier som kristen askese og opbyggelighed. De bøger, som abbed Peder enten ejede eller opbevarede for munkene i sit bibliotek, omfattede også kendte titler indenfor kategorien *devotional* eller fromhedslitteratur og helgenlegender. Men Peder fulgte med i den protestantiske teologi, og han havde 15 værker af Martin Luther og adskillige af andre protestantiske forfattere. Han ejede også Augburg bekendelsen fra 1530 og akterne fra et kirkemøde i Ratisbon 1541, hvor katolske og protestantiske teologer søgte at nå til enighed. Ud over disse værker var abbed Peder velforsynet med kirkefædrenes skrifter. Hans trang til at finde vej tilbage til den kristne tros rødder fik ham til at anskaffe værker af Jeronimus, Tertullian, Origenes, Johannes Chrysostomos og flere andre af den senantikke kirkes teologiske autoriteter. Ved at sætte sig ind i såvel den nye som den gamle teologi fulgte abbed Peder samtidig en ordinans af 1539 om, at tidligere klostre placeret på landet skulle oprette skoler til

uddannelse af den ny tros præster. Nogle af disse var tidligere munke, der var gået over til protestantismen og havde brug for omskoling. Universitetsordinansen af 1539 forudsatte, at eleverne i disse nye skoler stort set skulle leve som middelalderens munke: i kyskhed og lydighed og iført en munkedragt. De præstestuderende forventedes at opføre sig som medlemmer af et slags protestantisk klosterfællesskab.

Da de gamle klostre var blevet solgt og de sidste munke var afgang ved døden, forsøgte den ny gejstlighed at ensrette den nye teologiske uddannelse ved at sende alle præstestuderende til universitetet i København. Derved mistede klostrene deres nye funktion. Abbed Peders efterfølger Jens Simonsen (1554-60) blev Øms sidste abbed, og hans indsats bestod først og fremmest i at omskabe klostret til et kongeligt jagtslot. Beretningen om Øm klostres bibliotek i de første år efter reformationen saboterer myten om, at klostrene i senmiddelalderen og ligefør reformationen var i forfald og forsømte deres pligter såvel som deres bogbestand. Ligesom

Øm klostres bygninger blev forbedret i middelalderens sidste årtier, blev biblioteket samtidig udvidet. Abbed Peder hilste de nye tider velkommen og gjorde sit bedste for at omdanne sit bibliotek i overensstemmelse med de nye behov...”

Litteratur om Øm Klosters nedlæggelse

Brian Patrick McGuire: ”Munkenes bøger” s 109-10 i Erik Petersen (red): *Levende ord og billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Essays.* Det kongelige bibliotek/Moesgård 1999.

Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen

(red.): *Øm Kloster. Kapitler af et middelalderligt cisterciencerabbedis historie.* Øm Kloster Museum 2003. En række artikler om klostrets indretning, historie og afvikling. Optryk af hele inventariet fra 1554 oversat til nudansk s 221-230 .

C. M. Smidt: *Øm Kloster Cara Insula.*

Vejledning ved besøg i ruinerne. **Kr. Isager:** *Redegørelse for skeletfundene.* 60 s. Historisk Samfund for Århus Stift 1962.

Kilde 52: Christian den Tredjes og dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slots kapel

Anetavler – oversigter med udgangspunkt i en bestemt persons både mandlige og kvindelige forgængere blev ”moderne” i 1500- og 1600-tallet. Både kejser, konger, fyrster – og almindelige adelige havde brug for at fremstille den slægt de havde bag sig, og som kunne legitimere deres stilling, og som kunne sikre dem et ærefuldt og standsmæssigt omdømme.

For de to nye nordiske kongeslægter – oldenborgerne i Danmark-Norge og vasaerne i Sverige var det vigtigt at kunne påvise både baggrund og sikre sig legitimitet til kongemagten.

På en anetavle angav man typisk det ”våbenskjold” som de forskellige personer havde i levende live. Våbenskjoldet knyttede én til bestemte lande eller landsdele og til bestemte slægter. Og fx kongevåbnet var opdelt, så man både kunne se slægtstilknytningen (Oldenborgerne) og de rige og lande kongen var tilknyttet. Fra o. 1570 kender vi anetavlerne til kong Christian den Tredje og hans hustru Dorothea, der blev opsat i Sønderborg Slots nyindrettede lutherske fyrstekapel. Kapellet blev til efter Christian den Tredjes død i 1559 og anebillederne skulle også legitimere Dorotheas anden søn Hans som eventuel kommende tronarving, da Frederik den Anden endnu ikke var blevet gift.

Billed 52A og B: Dronning Dorotheas og Christian III's anetavler

Anetavle eller stamtræ?

De to anetavler har begge fyrsten/fyrstinden som centrum. Hovedprincippet i en anetavle er, at hver person kun har en far og en mor – det vil sige 2 forældre, 4 bedsteforældre, 8 oldeforældre, 16 tipoldeforældre... Sammenfald af aner findes, når der er tale om sammengiftede familjer – den person, der er afbildet i midten forned kaldes *probanden*. På venstre side ses probandens far samt dennes aner. På højre side probandens mor og dennes aner. De forskellige aner er forbundet gennem stiliserede grene som på et træ – men egentlig er denne stilisering misvisende – der er ikke tale om et ”stamtræ”, men om en række forfædre/mødre som knytter sig til probanden. Det er oftest våbenskjoldene, der angiver stilling, fyrsteområde og slægtstilknytning, men anetavlerne angiver samtidig en direkte ligestilling mellem mænd og kvinder (imodsætning til i stamtræet, hvor det alene er mændenes mandlige arvefølge, der er afgørende). Det er det lutherske ægteskabsideal, der derved fremstilles i anetavlerne. Ligesom den gudsgivne fyrsteautoritet fremhæves gennem de fornemme aner, der ligger bagved Guds indsættelse af fyrsten. Dermed udgør anetavlernes konstruktion en direkte forlængelse af den lutherske fyrste- og ægteskabsopfattelse.

Dronning Dorothea – den første lutherske dronning

At enkedronning Dorothea fik indrettet de to anetavler til sin kirke på Sønderborg Slot – og ikke til Christian den Tredjes ønskede begravelsesplads i Odense Gråbrødre kirke, kan netop forklares ud fra, at enkedronningen til stadighed var i konflikt med sin ældste søn Frederik den Anden. Frederik den Anden blev sent gift, og Christian den Tredjes næstældte søn Hans havde allerede i 1568 indgået ægteskab og fik en søn Christian i 1570. Hun søgte hele tiden at sikre sin søn Hans som hertug i Slesvig og fastholdt sin myndighed som Guds udvalgte dronning. Da hun døde i 1571 efterlod hun Sønderborg slot til Hans.

Frederik den Anden blev først gift i 1572 og han besluttede i øvrigt at flytte sin far til Roskilde Domkirke, hvortil et pragtfuldt gravmæle blev bestilt hos flamlænderen Cornelis Floris i Antwerpen. I Roskilde domkirke skulle de lutherske konger fremover samles og begraves.

Våbenskjoldene

Billed 52 C: Christian III's skjold (HA)

Det er i våbenskjoldene, man især kan se stilling, slægt og de landområder, som anerne og probanden repræsenterede. Christian den Tredjes våbenskjold ændredes mens han var konge. Det ældste våbenskjold ses fx på prædikestolen i Visby Mariakirke (nu i Grötlingbo kirke) – se kilde Kilde 48. På anetavlen Billed 52 C er *hovedskjoldet* firedelt med et Dannebrogkors, øverst tv.: tre løver (Danmark), th.: den norske løve med økse, nederst tv.: tre kroner (Kalmarunionens

eller det svenske rigsvåben), th.: løve med ni hjerter (Gotland), nederst: lindorm (Venden). *Midterskjoldet* findes i fire felter: øverst tv.: to løver (Slesvig), øverst th.: nældeblad (Holsten) nederst tv.: hvid svane med krone om halsen (Stormarn), nederst th.: hvidt kors (Delmenhorst).

Hjerteskjoldet er med de to vandrette bjælker oldenburgernes slægtsvåben.

Allerede under Christian den Tredje indskiftes ”tre kroner” i hovedskjoldet og det udfordrede den svenske konge. Under syvårskrigen var dette en vigtig formel grund til krigens udbrud. Med freden i Stettin 1570 kom det til en ordning, der tillod den dansk-norske konge at fastholde de tre kroner i sit våben og samtidig blev det endeligt godkendt, at Gotland hørte til det danske rige.

Frederik den Førstes skjold er således anderledes, her består det firedelte hovedskjold: øverst tv.: 3 løver (Danmark), øverst th.: den norske løve med økse, nederst tv.: lindorm (Venden), nederst th.: løve med 9 hjerter (Gotland).

Midterskjoldet har øverst tv.: 2 løver (Slesvig), øverst th.: nældeblad (Holsten), og nederst tv.: svane med krone (Stormarn), nederst th.: de to oldenburgske bjælker. Her mangler således både Delmenhorst (kommer til i 1531) og ”tre kroner”, da Frederik aldrig bliver unionskonge.

Henvisninger

Anetavlernes overlevelseshistorie, deres konstruktion og betydning er beskrevet i:

Peter Dragsbo (red): *Christian III og Dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slotskirke.* Museum Sønderjylland. Sønderborg 2010.

Billed 52 D: Frederik den Førstes skjold (HA)

Kilde 53: Kronborgtapeterne: Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredje

Frederik den Anden udvidede og opførte et renessanceslot Kronborg, hvor det tidligere Krogen lå ved Øresund og Helsingør. Til det nye Kronborgs "Dancesal" blev der i 1581-86 vævet en række tapeter, der skulle fortælle de 100 danske kongers historie. 15 af tapeterne er stadig bevaret (på Kronborg slot og på Nationalmuseet). Til hver konge er der knyttet en tekst på tysk, som delvis er hentet fra de samtidige historieskrivere og portrætterne mv. er lånt fra samtidens malere. Hele serien er med til at give den oldenborgske slægt legitimitet og viser dens guddommelige udvælgelse.

Billed 53A: Christian den Anden og Frederik den Første (Nationalmuseet/HA)

Christian den Anden er den tredje oldenborgske konge. Han står sammen med sin modstander Frederik den Første. De to konger er klart beskrevet og billedet skal give legitimitet til Frederiks magtovertagelse. Christian har sin pelsbaret på hovedet, hans krone ligger på jorden, hans scepter er

knækket og peger nedad, men han har den Gyldne Vlies (kejsereens orden) om halsen. Frederik rejser anklagende scepteret mod Christian, han har rigsæblet i hånden og kronen på hovedet.

Billed 53B: Christian den Tredje (Nationalmuseet/HA)

Christian den Tredje står på en balustrade med to marmorsøjler og flisegulv, han er i rustning med scepter og rigsæble og krone på hovedet. Baggrundsbillederne viser det belejrede København. Han er sammen med en hund (der symboliserer trofasthed). Flisegulvet og balustraden viser fasthed og

sikker grund. Frue kirkes tårn, hvor kongen blev kronet, er på højde med scepteret og viser frem til den lutherske kirkeordning.

Kilder: Ulrik Reindel: *Kronborgtapeterne. Pragt og propaganda på Frederik II's Kronborg.* Slots- og Ejendomsstyrelsen 2009.

Poul Grønder-Hansen: *Danmarks Middelalder og Renæssance.* Nationalmuseets Vejledninger 2002. Om Kronborgtapeterne s 122-23.

Teksterne på tysk

Til begge tapeter er der knyttet tekster, der karakteriserer kongerne – de er skrevet på tysk, her oversat af Henrik Adrian fra de to tapeter.

Christian den Anden:

Sverige, som af tidligere pligt (1) snart trak sig tilbage,
derfor brugte jeg den hårdhed (og magt).
Men imod mine løfter handlede (jeg) meget,
derved vaktet stor modvilje.
En løs kvinde (2) holdt jeg i stor ære,
efter hendes råd, gennemførte jeg alt ondt.
Samvittigheden plagede mig til slut og (jeg) flygtede.
Udvalgt og kåret blev Frederik (3).

Frederik den Første:

Da Christian flygtede, blev jeg valgt
derpå (jeg) alt i orden bragte.
Sverige udtrådte af unionen,
gav Gustav Erichsen (4) kronen.
Adelen gav (jeg) også hals og hånd (5).
Mod paven, Guds lære rettede sig,
(jeg) ville fremme denne, døden det hindrede.
Jeg fandt, at alene Guds hånd

sikrer herrerne og deres stand.

Christian den Tredje:

Efter min fromme faders død,
bragte Christians tilhængere riget i fare.
Jeg blev valgt og nedkæmpede fjendens magt,
også dem fra Nederland (6),
da jeg krigen selv vandt.
De pavelige biskopper blev alle afsat,
efter Kristi lære, Guds ord bestemte,
(jeg) hjalp kirke og skole, tjente Gud ihærdigt.
Timen for min død (man) mig vide lod
Derpå (jeg) i god ro sov ind.
Den, der modtager mig, modtager mine (7).

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) ifølge den danske opfattelse brød de svenske adelige unionsaftalerne.
- (2) Sigbrit Willoms
- (3) hertug Frederik af Slesvig-Holsten blev Frederik den Første 1523.
- (4) Gustav Vasa
- (5) adelen fik hånd-og halsret over fæstbønderne ved Frederik den Førsts håndfæstning 1523.
- (6) Christian den Anden fik hjælp fra Nederlandene i 1531-32 til sit comeback.
- (7) som god lutheraner blev de troende modtaget og tilgivet i himmelen ligesom Christian den Tredje.

Tekst 54: Henrik Adrian: Reformationens betydning og konsekvenser

OVERSIGT: Reformationen var med til at skabe den moderne dansk-norske-holstenske fyrstestat, som indtil 1800 udgjorde et imperium i den europæiske mellemklasse, men det holdt ikke i længden. Man kan både se på hvilke konsekvenser reformationen fik på kort sigt – og på de mere langtsigtede konsekvenser.

Endelig er der en mere grundlæggende diskussion om religionens betydning og dens indflydelse på samfund og udvikling.

1. Hvilke konsekvenserne fik reformationen i datidens samfund, og er der nogle mulige virkninger frem til i dag?

- **De magtmæssige og politiske konsekvenser:** oprettelsen af en domænestat og en autoritær fyrstestat betød, at kongemagten kom til at råde over ca 60% af rigets ejendomme, og dertil fik kongen nu den tidligere bispetiende, der udgjorde 1/3 af tiendeafgiften. Højadelen fik gennem rigsrådet en vigtig rolle og fastholdt sin magt til i fællesskab med kongen at styre landet. Fæstebønder og borgere mistede den politiske indflydelse de havde i 1520erne og fik først betydning igen efter 1849. Luthers to-regimenteopfattelse fastholdt at indbyggerne skulle adlyde fyrste og øvrighed, der til gengæld garanterede den nye religiøse orden.
- **De retslige konsekvenser:** kirkelov og kirkelige domstole forsvandt og skabte et tomrum, som de verdslige domstole og kongemagten nu alene skulle udfylde. Det sikrede den ny fyrstemagt et ensartet forvaltnings- og retssystem.
- **De sociale og kulturelle konsekvenser:** fyrstekirken blev en lutheransk kirke. De gejstlige (superintendenter, provsterne, sognepræsterne) blev statsansatte embedsmænd under tanke- og troskontrol. Den ny fyrstestat påtog sig nu et socialt ansvar for de fattige og for uddannelsen af unge. Det betød dengang ikke meget økonomisk, men fastholdt fyrstens kontrol med uddannelse og indbyggere. Nogle historikere opfatter det som en forløber for velfærdsstaten. Oprettelsen af fyrstekirken er den vigtigste ændring, der stadig har betydning.
- **De økonomiske konsekvenser:** produktion og investeringer blev fordelt anderledes efter at

kirkens selvstændige rolle var udspillet, og kontakterne til pavekirken var ophørt. Godsstrukturen blev mere centraliseret og landskabet med herregårde, fæstebønder og landsbyer blev til.

- **De sproglige konsekvenser:** dansk blev normalsprog med baggrund i de nye bibeloversættelser til dansk samtidig med at lovgivning og officielle skrivelser nu også blev udformet på dansk. Tidligere var der tale om, at flere forskellige sprog fungerede samtidig inden for kongeriget, men i forskellige områder og fag. Plattysk var i mange år dominerende i handel og omsætning og blandt håndværkere. Dansk, norsk og svensk lignede hinanden meget og blev anvendt i hverdagssammenhænge og mellem de nordiske folk. Latin var kirkens officielle sprog og blev anvendt i forvaltningen, i kirken og i kontakt med udlandet.

2. Senere tiders diskussioner om reformationens betydning præger vores forståelse af både trosforhold og samfund i dagens Danmark, Europa og verden – hvilke synspunkter gør sig gældende?

- En række moderne samfundsforskere har overvejet, hvad overgangen til den lutherske og reformerte religion betød: Stor påvirkning fik den tyske sociolog Max Webers teori om protestantismens betydning for kapitalismens udvikling.
- Andre sociologer som englænderen Anthony Giddens har lagt vægt på udviklingen af det moderne og senmoderne samfund, hvor religionen ændrer sin placering i samfundet og mister betydning. Samtidig adskilles samfund og religion helt, idet religion nærmest bliver en privatsag. Også i denne sammenhæng hævdes det, at protestantismen har haft stor betydning.
- Der har været flere perioder med kraftig national identitetsdannelse, hvor forholdet til religion og protestantisme har fået øget betydning. Det skete i Danmark i 1800-tallets nationalitetskamp mod især tyskerne, det skete under den 2.verdenskrig i kampen mod nazismen, og det sker i øjeblikket i kampen mod terrorisme og islamisk radikalisme.
- Koblingen magtfuld enevældig stat og luthersk kirke fik samtidig stor betydning for kongedømmets fortsatte eksistens i Danmark.

3. *Hvad står der tilbage af de frihedskrav Luther og de andre reformatorer opstillede i 1517, og som spredte sig ud over Europa på kort tid?*

Kravene om frigørelse fra pavekirken blev opfyldt og påstanden om, at frelse skete gennem tro og Guds nåde, og ikke gennem gerninger udbredtes i de lutherske fyrstestater og i de reformerte samfund.

Som mange andre religiøse bevægelser, der bryder ud af et etableret religiøst fællesskab, løb protestanterne hurtigt ind i problemer. Tekstforståelse og tekstfortolkning blev hurtigt det store problem og splittede den evangeliske bevægelse: hvordan skulle Guds ord forstås? Hvordan skulle biblen fortolkes? Der var heller ikke enighed om betydningen af sakramenterne dåb og nadver. Og der var ikke enighed om forholdet mellem kirken og øvrigheden (fyrsten eller staten), selvom Luther til enhver tid fastholdt, at man skulle adlyde øvrigheden.

Den individuelle frihed inden for protestantismen til selv at tage stilling til både tekstforståelse og trosforestillinger blev ikke tilladt før langt senere – og man kan stadig overveje, hvor i verden man har tros- og tankefrihed sammen med ytringsfrihed, som alle er med i og kan udnytte.

Den nuværende danske løsning med en statsligt styret folkekirke er den vigtigste enkeltvirkning af reformationen. For ganske vist virker grundlovsreglerne om tros- og ytringsfrihed fra 1849 som modvægt til ønsket om at opretholde en statslig folkekirke. Men måske er det også under forandring – skal der fortsat være en statskirke?

1. Magtmæssige konsekvenser: To-regimentelære og domænestat

Luther selv – og de lutheranske prædikanter arbejdede ud fra en forestilling om en ”to-regimente” ordning.

Der var det ”verdslige regimente”, hvor man skulle adlyde fyrsten og så det ”gejstlige regimente”, der omfattede troen, og hvor man skulle adlyde Gud.

Man måtte ikke blande de to ordninger sammen, selvom fyrsten skulle garantere og sikre, at det gejstlige regimente blev opretholdt. Guds rige var ikke af denne verden, men var langt mere omfattende. Luthers to-regimente lære fik store konsekvenser for befolkningen. Dermed fik kongen en religiøs begrundelse for, at befolkningen skulle være lydige overfor fyrsten og øvrigheden, samtidig med at den evangeliske tro blev erklæret som den eneste mulige. Det kunne også i fremtiden gøre oprørske hoveder passive.

Reformationen løste samtidig et grundlæggende økonomisk problem for den fyrstestat, der var ved at blive til omkring 1500. Kongemagten fik ved 1536-magtovertagelsen så store ressourcer, at den magtstat, der var under opbygning – i konkurrence med de andre stater i Europa - nu fik ressourcer til den oprustning og teknologiudvikling, som i løbet af få århundreder skabte de europæiske staters dominans i verden.

Men hvor kongens ejendomsret til 60% af alle ejendomme efter 1536 kunne finansiere den voksende statsmagt i resten af 1500-tallet, blev det hele senere sat over styr for Danmark-Norge-Holsten i svenskekrigene ca. 100 år efter og det skyldes ikke reformationen.

2. De retslige konsekvenser: fælles retssystem og trostvang

Da pavekirken med kirkelov, bispedomstole og systemet med bod og bandlysning forsvandt i Norden, opstod der et tomrum i det fungerende retssystem. Selvom de nye evangeliske bisper ikke skulle have retslig myndighed og de verdslige domstole skulle overtage al retshåndhævelse, måtte man gå praktisk frem. Overtrædelse af ægteskabslovgivningen og en række moralske leveregler blev stadig underlagt kirken, således at man ved overtrædelse heraf kunne blive forvist fra kirken og nægtet nadverens sakramente, hvilket var en meget alvorlig sag for troende mennesker. Når de mange sager

dukkede frem for præsten, lensmanden eller by- og herredstinget anvendte man også stadig mange af de gamle katolske retsregler. På samme måde var det svært at afgøre spørgsmål om den rette tro, men her indgik kongen og rigsrådet ofte personligt i sagerne og en mere luthersk ortodoks kurs blev fastlagt allerede inden 1600 med direkte forbud mod reformerte opfattelser. Derved fulgte konge og rigsråd mange andre lutheranske fyrster i Tyskland.

Der var således ikke trosfrihed i Danmark-Norge. Den kom først senere i 1800-tallet og endelig med grundloven af 1849, hvor folkekirken – fyrstekirkens formelle efterfølger som institution- stadig forblev en del af statsmagten.

At kirken i den grad blev integreret som en del af statsapparatet, kan vi takke reformationen for. Men hvis malmøprædikanterne havde bestemt, så var det nok den reformerte vej og dermed et mere menighedsbaseret og demokratisk styre, der var blevet valgt. Det var måske dog også blevet et ortodokst og intolerant styre. Til gengæld havde kirken så været mere uafhængig af statsmagten, forhold som vi i dag kender til i fx Holland og USA.

3. De sociale og kulturelle konsekvenser: fyrstekirke, forsorg og uddannelse

For klasse- og stændersamfundet betød reformationen, at de handelsorienterede østdanske byer med Malmø og København i spidsen kom politisk svækkede ud af kampene under Grevens fejde, på samme måde som situationen blev for de mange fæstebønder.

De frie bønder, der var i årene op til 1535 - man regner med op til 15-20% selvejere - blev gennem bondeoprøret og Grevens fejde formindsket til under 10%. Det gav en meget mere undertrykt bondebefolkning med mange ligestillede fæstebønder og en underklasse med husmænd og landarbejdere i hver landsby.

Sejrherrerne var klart højadelen og kongen; lavadelen blev svækket og mange forsvandt

efterhånden, som de mange kirkegodser blev lagt ind under de højadelige lensmænd, mens der skete en koncentration af godsområderne – enten under kongen eller under den godsrige højadel. Det betød, at der for lavadelen ikke længere var forvaltningsstillinger på hovedgårde og på bispegodserne.

Dermed fik man den sociale struktur med adelige godsejere, kongens og adelens fæstebønder og de mange tilknyttede husmænd og landarbejdere. Landsskabet med herregårde og landsbyerne med fæstegårde i jordbrugsfællesskab holdt sig til 1750ernes landboreformer med udskiftningen af landsbyerne til enkeltgårde.

I senmiddelalderen havde både klostrene på landet og i købstæderne mulighed for at udøve et vist socialt arbejde. Det var typisk, at mange adelige og rige borgere opholdt sig de sidste år i et kloster som pensionister. Hele kirkens funktion med messer, prædikemunke, aflad, tiggeri og pilgrimme skabte også mulighed for uddeling af almisser til svage og fattige.

Vi kender ikke meget til omfanget eller til hvor mange, der fik almisser. Men kirken sørgede for både bespisning, uddeling af tøj og indretning af huse til fattige. Det har længe været en fast forestilling blandt historikere, at den senmiddelalderlige katolske kirke havde sociale institutioner og hjalp både fattige og syge, og at reformationen afskaffede dette. Men der mangler kilder (og historiske undersøgelser) til at underbygge påstanden. Med afskaffelsen af bispekirken, bispegodset og klostergodset blev en lang række munke, nonner, præster og andre gejstlige ”frisat” og skulle ikke mere underholdes af samfundet og disse midler kunne komme resten til gode. Da kirkernes ejendom overgik til bystyret eller på landet til kongemagten ændredes forholdene.

Ved overgangen i 1520erne kunne bystyret og menighederne således mange steder fremskaffe flere midler til de fattige og syge end i perioden før, som oplysningerne fra fx Malmø og København viser.

De evangeliske prædikanter diskuterede i høj grad fattighjælp, og hvordan man skulle afhjælpe social nød og hjælpe de syge. Det kan man se både i Malmøbogen, hos Peder Palladius i hans visitatsbog og i de forskellige troserklæringer. Det interessante er, at det nu blev en statsopgave at gribe ind. Både Luther og andre reformatorer – og danske prædikanter som Peder Palladius og malmøprædikanterne - diskuterede fattigforsorg og hjælp. På længere sigt blev det kirkernes og sognenes opgave at sørge for både fattige og syge.

Hvor tiggeriet blev afskaffet med munke- og nonnevæsenets ophør, og de evangeliske prædikanter alene opfordrede til almisser givet i kristen ånd for at hjælpe ens næste, kom det efterhånden i de større byer til offentlige ordninger, hvor man kunne få tiggertegn udleveret, hvis man var ægte nødlidende eller trængende, og mange sogne organiserede direkte hjælp til disse. Det kunne både være ved indsamlinger, og ved at lade hjælp til dem gå på omgang mellem husholdningerne.

Man kan ikke direkte sige, at reformationen var baggrunden for, at velfærdsstaten senere blev etableret, men de mange overvejelser om trang og nød og modstanden mod at sunde og raske skulle have almisse, stammer fra diskussioner mellem protestanterne.

Da kirke og stat nu var blevet en fælles organisation med fælles ledelse, var der ikke som i de katolsk prægede samfund flere forskellige typer af organisationer eller institutioner til at klare fattigdoms-problemet. Derfor fik byrådet eller landsognet opgaven. Men man skal helt op i 1700-tallet førend, der kom landsdækkende ordninger og regler, som sognene skulle følge, selvom man allerede i 1558 pålagde sognene at oprette fattighuse. På uddannelsessiden var en af de første opgaver, Christian den Tredje løste, at genoprette universitetet i København, det skete i 1537, samtidig med at de nye superintendenter blev udnævnt. Disse fik samtidig til opgave at få købstædernes og domkirkebyernes latinskoler i gang.

De evangeliske prædikanter havde selv med støtte fra Frederik den Første fået midler til at sætte præsteskoler i gang, og de efteruddannede her de mange katolske sognepræster og munke, der ønskede at være en del af den evangeliske bevægelse. Skolevæsenet og universitetet blev således også direkte underlagt fyrstemagten. Latinskolerne i købstæderne vedblev med at være underlagt kirken frem til 1848. Fæstebønderne måtte nøjes med den kristendomsundervisning (og eventuel undervisning i læsning) degnene i sognekirkerne gav indtil skolereformen i 1814.

4. Økonomiske konsekvenser: lokal produktion og protestantisk arbejdsmoral
Det er vanskeligt at konstatere, hvilke direkte økonomiske konsekvenser, reformationen fik, ud over at omkring 60% af ejendomsretten til jorden overgik til kongen, og at der skete en omfordeling, hvor kongen nu også fik bispetienden. Men alligevel kan man prøve at overveje, hvad det betød, at produktionslandskabet ændrede sig både i sammensætningen af produktionen og mht. bebyggelse.

Det vigtigste var: landklostrenes opløsning, koncentration af godserne - både de adelige og de kongelige -bygning af de mange store adelige renæssanceherregårde, og overgangen til opdræt af stude og kvæg til salg i Nordtyskland.

Perioden 1536-1600 var præget af vækst med kun en kortvarig krigsperiode (Syvårskrigen mod Sverige 1563-70).

Den tidligere økonomiske vismand Niels Kærgård har i en lille analyse beskrevet, hvad det betød, at kirken gik fra at være en del af en "multinational koncern", der sendte penge og værdier til Rom og samtidig indkøbte altre, messeudstyr, døbefonte, dyre klæder og smykker fra udenlandske producenter. Med reformationen ændredes dette – nu var det lokale håndværkere, der sørgede for opsætning af højalter, døbefont og prædikestol med himmel.

I begyndelsen efter 1536 brugte man ofte det udstyr, der fandtes i kirkerne og tilpassede det gudstjenestens krav. Det ses i Palladius Visitatsbog. Større ændringer slog især igennem 1590 – 1670 ifølge Kærgård, hvor fx mere end 80% af prædikestolene og 60% af altertavlerne i det gamle Randers amts kirker var kommet til. Hvis det samme har været tilfældet i hele landet, har der været en kraftig multiplikatorvirkning på efterspørgslen i samfundet på nyt udstyr til kirkerne.

Udviklingen fortsatte op i 1700-tallet, hvor barokken krævede større projekter og håndværksmæssig kunnen.

Det var kun få store kongelige projekter som Christian den Tredjes og Frederik den Andens gravmæler i Roskilde domkirke, der nu blev produceret i udlandet og importeret.

Der var med den øgede varehandel i 1400- og 1500-tallet også ved at ske en ændring i de økonomiske forestillinger, som man hyldede i samfundet. Men ifølge Luthers opfattelse i ”*Om forretningsvirksomhed*” fra 1524 kan man se, at han ikke var tilhænger af markedsøkonomi og forretningsvirksomhed. Han var således i høj grad enige med de katolske kirkefædre.

”...Hvis man skulle tolerere og anerkende, at alle solgte deres varer så dyrt som muligt, og det at få på kredit og give lån mod renter, og det at stille kaution skulle være rigtigt, samtidig med at man alligevel skulle give råd og belæring om, man her skulle handle som kristen og blive ved med at have en god, tryk samvittighed – det ville være nøjagtigt det samme om at give råd og belæring om, hvorledes uret skulle være ret, hvorledes ondt skulle være godt, og hvorledes man samtidig kunne leve og handle efter Guds ord og i modstrid med Guds ord. For disse tre synder, at enhver sælger så dyrt, som han ønsker, at der ydes kredit, og at der stilles kaution, er ligesom tre kilder, hvoraf alskens uhyrlighed, synd, svindel og bedrag flyder så vidt og bredt...”

Varemarkedet var således et problem for de lutherske prædikanter. Men det var ikke noget nyt – således tænkte både kirkefaderen Thomas af Aquinas (1225-1274) om prisdannelse og ”retfærdige priser”. Værre var det med rentetagning og udlån. Også her var kirkefædrene, Moseloven og Aristoteles

på Luthers side, ligesom der også i Koranen er forbud mod rentetagning.

Men der var mulighed for en vis omfortolkning i opfattelsen af renteforbuddet. Man kunne i stedet formulere sig imod åger – og sætte en procent på den rente, der var åger fx 6 1/4 %. Det gjorde Christian den Tredje i 1547.

Luther formulerede sig ofte imod åger, men andre reformatorer opfattede det anderledes, især de reformerte. Også den katolske kirke opgav efterhånden renteforbuddet, men formulerede i stedet en række regler, der gjorde det vanskeligt for ikke skriftkyndige at låne ud, og dermed fik kirken selv monopol på at låne ud af sine egne omfattende midler. Christian den Tredje spurgte sig for i Wittenberg: hvordan med renter og udlån? Hans egne prædikanter Peder Palladius og Frands Vormordsen var mod enhver form for rentetagning. Men kongen måtte efterhånden acceptere, at rente og marked fungerede uafhængigt af tro og frelse, og han fastsatte så i en forordning nødtvungent en ågerrente på 5%.

Man kunne godt uden rentetagning have fået en kapitalistisk økonomi til at fungere med krav om overskud, og den katolske kirke omskrev også rentebegrebet til noget andet, så en kapital ikke formindskedes ved udlån. Det islamiske bankvæsen gør det samme i dag, men det blev ikke løsningen for Luther og hans reformatorer.

Arbejdsmarkedet forholdt Luther sig også til, man taler om Luthers ”arbejdsmentalitet”. Peder Palladius skrev:

”Alle som kan, skal arbejde. Luther tåler ingen arbejdsdygtige tiggere, uvirksomme munke eller ledige rigmænd”.

Mange katolske helligdage blev afskaffet og kirkerne var lukket i arbejdstiden, da

”folk værsgo skulle bestille noget, og fordi en arbejdsdag også er en Guds helligdag”...

Det kom derfor til en forøgelse af arbejdsindsatsen ved reformationen, da de mange helligdage faldt væk, nu var der (næsten) kun søndagen tilbage som hviledag. Det ville i et landbrugssamfund som det

danske i 1500-tallet betyde, at man kunne øge produktionen af korn og kød afhængig af, hvordan den ekstra arbejdstid blev anvendt af fæstebønderne.

5. Sproglige konsekvenser: dansk som kirke- og forvaltningsprog

Det danske sprog fik ny betydning som følge af reformationen. To forhold var afgørende for udviklingen af det danske sprog: plattysk og bogtrykhåndværkets udvikling.

Først og fremmest var der i 1400- og 1500-tallet tale om vigtige sproglige ændringer i både dansk og svensk, der skyldtes nabosprogene mod syd. Her talte man neder- eller plattysk i næsten hele Nordtyskland, Holsten og i den sydlige del af Slesvig.

Det var herfra mange håndværks-, handels- og skibsfartsudtryk kom, og de blev udbredt nordpå. På mange måder var plattysk som sprog let anvendeligt for danskerne. Mange ord var de samme og havde samme betydning, og da plattysk blev anvendt i bestemte faglige sammenhænge, var det ofte folks andet sprog efter deres modersmål. Man kan sige at plattysk havde samme funktion i dansk og svensk sprog i 1500-tallet, som engelsk/amerikansk har i dag.

Hvis man omkring 1500 skulle forudsige sprogudviklingen i det svensk-danske område kunne man tro, at plattysk kunne blive det nye fælles sprog i hele Nordeuropa. Men det skete ikke – og en af forklaringerne er reformationen, og de nye udbredte skriftsprog, som den blev formidlet på.

Bogtryk og trykning af pjecer blev virkelig udbredt efter 1500. Derfor blev de evangeliske prædikanters tekster hurtigt trykt i kæmpeoplæg også på de lokale sprog. Dansk, plattysk og latin var i første omgang de sprog, som teksterne udkom på i 1520erne. Men baggrunden for, at plattysk blev trængt tilbage, var trykningen af bibelen i Tyskland: Luthers oversættelse af det Ny og Gamle testamente efter Erasmus fra Rotterdams tekstkritiske udgaver på latin (oversat fra græsk og hebraisk) var begge færdigtrykt i 1545. Luther oversatte det Ny testamente til

højtysk allerede i 1522 og lagde derved normen for skriftlig tysk. Næsten samtidig kom der to udgaver oversat til dansk af det Ny testamente, der byggede på Luthers tekst og tyske oversættelser. Udgivelsen var organiseret af Christian den Anden, der da opholdt sig i eksil i Wittenberg. Christian Pedersøns bibeloversættelse fra 1529 (trykt i Antwerpen), der blev normgivende for dansk stavning, udkom også senere i 2. udgave, da han flyttede til Malmø i 1531.

Da højtysk og (øst)dansk som sprog lå længere fra hinanden end (vest)dansk og plattysk, blev de lokale oversættelser på dansk og højtysk fastholdt, som de sproglige redskaber de evangeliske prædikanter anvendte, når de skulle skrive eller prædike. Selvom biblen hurtigt kom på plattysk, var det den højtyske version, der havde prestige, og som efterhånden blev anvendt også i Nordtyskland.

Hvor Frederik den Første kun talte og skrev på plattysk, var der sket en forandring med sønnen Christian den Tredje. Han talte godt nok plattysk, men anvendte højtysk, når han skrev, og når der var tale om højtidelige situationer som ved kroningen i 1537. Han lærte sig også dansk og opholdt sig efterhånden meget i København.

Med Christian den Tredjes bibel fra 1550, der var udformet på et klart dansk, fik nu også skriftlig dansk en fast norm. Selvom den lå tæt på sjællandsk, fulgte de mange skrifter, der udkom senere, den bibelske norm. Med en bibel i hver kirke og med præsternes prædikener på mundtligt dansk nær det skriftlige blev de mange forskellige lokale dialekter tilpasset det nye rigssprog. Det afgørende var, at plattysk, selvom det levede videre i mange sammenhænge, ikke mere havde den dominerende betydning som tidligere, og at dansk som sprog nu blev anvendt bredt både i officielle skrivelser, i biblens tekst og i præsternes prædiken. Omkring 1600 var skriftlig dansk centralt placeret som det fælles administrative sprog i Danmark-Norge, mens Holsten fortsat var tysksproget med plattysk som hverdagssprog

og kirkesproget højtysk. Da Slesvig og Holsten fik fælles kirkeordning i 1542 fastholdt man både dansk og tysk som kirkesprog afhængig af det lokale sprog i sognene. Tysk og dansk var dermed blevet de officielle sprog i Danmark-Norge-Holsten, og dansk var sikret som både kirke-, undervisnings- og forvaltningssprog. Først med 1864-freden forsvandt tysk i Danmark som forvaltningssprog og selvom tysk i mange år – frem til 1950erne - var første fremmedsprog i skoleuddannelserne, mistede det derefter helt sin dominerende plads som det første fremmedsprog til engelsk.

En særlig sproglig udvikling forekom i Norge. Her blev kirkeforholdene kun langsomt ændret i lutheransk retning, og det blev den danske bibeltekst fra 1550, der blev anvendt, ligesom det blev dansk, der var administrationens sprog. Først med frigørelsen fra Danmark i 1814 kom det til en egentlig sprogstrid i Norge, hvor de to sprogformer: bokmål og nynorsk blev de autoriserede sprogformer.

Anderledes gik det på Island, her gennemførte de nye lutheranske præster prædiken på islandsk og man fik oversat biblen til islandsk. Den blev trykt i 1584 og lagde grunden til fastholdelse af det norrøne islandske sprog.

6. Danskhed – er det at være lutheraner?

Siden 1849 har Danmark haft en statskirke: folkekirken, som er det vigtigste levn fra reformationen, der har overlevet.

Den er stadig luthersk og præsterne i kirken er statsansatte tjenestemænd, der er underlagt bekendelsesskrifterne fra 1500-tallet, og de skal tilslutte sig den lutherske trosopfattelse. De første prædikanter var bogstavtro og så netop ”evangeliets lys”. Selve bibelteksten og det, der stod i den, havde betydning, og man skulle rette sig efter det.

Men Luther skelnede mellem teksten, troen og den guddommelige nåde – teksten kunne fortolkes, og det er den blevet siden.

Den nuværende folkekirke har været igennem en lang moderniserende fortolkningsproces siden grundlovsbestemmelsen om folkekirken blev til i 1849. Kvinder fik valgret og var valgbare og ”fik lov at tale” i kirkens menighedsråd allerede i 1903, men først i 1947 blev det tilladt at have kvindelige præster i sognekirkerne og en kvinde er blevet biskop (1995). Homoseksuelle og lesbiske kan nu indgå kirkeligt ægteskab (2012). Det interessante er, at det stadig er Folketinget – den lovgivende magt, der har vedtaget, at det er muligt. Det er ikke en kirkeforsamling eller bisperne, der har bestemt det.

På sin vis er det klart i forlængelse af den lutherske fyrstekirkes måde at fungere på. Statsmagten i Danmark er stadig garanten og lovgiveren for kirkeordning og trosopfattelse. Bag Folkekirken ligger forestillingen om et folkeligt fællesskab, som også fandtes i 1500-tallet. I en kort kommentar skrev Povel Helgesen under Grevens fejde i 1534, som et af sine sidste opråb i ønsket om snarlig fred og fællesskab:

”... Vi har jo én Gud og én Herre, én frelser og ét hoved, én kirke, det er et almindeligt kristent samfund, én dåb, én ånd, ét alterets sakramente, én saligheds lærdom, ét bodens sakramente, som virker i kraft af Kristi eneste død og pine, på det at vi alle skulle være af ét sind, ét hjerte, én tro og én mening. Men kan vi ikke røres til enighed af disse enigheds vilkår af en kristen kærlighed, da lad naturens bånd bevæge os dertil: Vi er danske folk, ét kød og blod og i mange stykker af ens sæder og vilkår...”

Hvis vi ikke kan blive enige om, hvad kristen tro er, kan vi være enige om, at tilhøre det samme samfund. Det vil sikre kirken, mente Povel Helgesen.

Sådan gik det med 1536-magtovertagelsen, men det blev ikke pavekirken, men den lutherske kirke, der blev fælles for alle. På mange måder har denne forestilling om den ”fælles danske kirke” stor betydning. Stadigvæk er et stort flertal af befolkningen medlem af folkekirken, symboler som dannebrog, Kristusfiguren i passet, og de manges anvendelse af kors, krucifikser og brug af bibelske navne ved dåb og

navngivning giver danskerne identitet og danskheden kristelig betydning. Man taler om, at danskerne er ”kulturkristne”, måske tror de ikke på Luthers skriftudlægning eller bekendelsesskrifterne, men de er tilknyttet kirken gennem dåb, konfirmation, giftermål og begravelse – og måske et besøg i kirken juleaften.

Det er disse forestillinger om fællesskab gennem kirkens ritualer og den kulturkristne baggrund, som er kommet under pres de seneste år.

Mange er nu ”udmeldt” af folkekirken, andre religiøse retninger er kommet til, der har egne moskeer, menigheder og kirkesamfund. Nogle kræver ligestilling med folkekirken, andre kræver en adskillelse af folkekirke og stat, som det fx er sket i Sverige, der også fra 1500-tallet havde en lutheransk fyrstekirke, som først sent blev adskilt fra staten (først i år 2000). Få stater som Norge, Island og England fastholder stadig protestantiske eller reformerede statskirker.

Sekulariseringen i Danmark er sket i bølger, der har været bevægelser, der har søgt at sikre troen og tilhørsforholdet til kirken, i 1700-tallet: pietisterne, i 1800-tallet: vækkelserne og grundvigionerne i sidste del af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet: vækkelsernes efterfølgere: Indre Mission. Men der har også været modbevægelser, der har krævet andre former for frihed. Før 1848 var der kravene om både økonomisk-, tros- og politisk frihed (de nationalliberale), i 1870'erne kom de første egentlige ateister til i forbindelse med Brandes-bevægelsen, og også arbejderbevægelsen afviste i lang tid den etablerede folkekirke. Men folkekirken havde omkring 1900 fortsat over 90% af befolkningen som medlemmer. Jøder og katolikker udgjorde da de største organiserede anerkendte kirkesamfund udenfor folkekirken.

Kravene fra grundvigionerne og mere liberalt indstillede kristne fik tidligt Folketinget til at acceptere, at man indenfor folkekirken kunne oprette valgmenigheder og selv være med til at ansætte præsten, på samme måde som

folkeskolens undervisning kunne erstattes af de frie skolers. Der kom også efterhånden et vist selvstyre i folkekirken, ved at der blev oprettet valgte menighedsråd. Begge dele sikrede en bredde i Folkekirken, og dens trosgrundlag blev efter 1850 bredt fortolket. De forskellige folkekirkeretninger ønskede ikke en central myndighed til at bestemme i kirken, det havde grundlovsparagraffen ellers lovet i form af en kirkeforfatning. Derfor kom der hverken en teologisk eller praktisk fællesledelse af folkekirken. Og mange så det som en fordel. Ingen kunne tale på kirkens vegne eller bestemme over menighedernes liv. Ved hver grundlovsrevision (1866, 1915, 1953) er det lykkedes for de forskellige kirkelige retninger at fastholde deres veto mod en kirkeforfatning, og Folketinget har ikke ønsket at gennemføre den, til gengæld er løfteparagraffen om en kirkeforfatning bevaret.

Derved mistede den tidligere statsstyrede kirke en vigtig styrings- og ledelsesmulighed. Det blev nu alene kirkeministeren, kirkeministeriet, bisperne og provsterne, der i et hierarkisk system varetager ledelse og fastlæggelse af kirkens teologiske indhold. Men der er sket en vis demokratisering af den lokale ledelse. Præsterne vælges nu og ansættes af menighedsrådene, bisperne vælges af stiftets menighedsrådsmedlemmer, og det er stadig Folketinget, der gennem finansloven bestemmer rammerne for præsternes løn og kirkens samlede økonomi, mens menighedsrådene lokalt forvalter store dele af midlerne og administrerer de enkelte kirkebygninger.

Folkekirken har i perioder været tæt knyttet til de nationale bølger, som skabte fællesskab og sikrede et relativt harmonisk politisk system i Danmark.

Efter 1864 søgte de mange fra landet ind til byerne og kirken blev her en hjælp især for kvinderne og børnene. Indre Mission oprettede i København mange kirker og samtidig asylers for småbørn. Og det kom til konfrontation mellem arbejderbevægelsen og

mange sognepræster. Mange af arbejderbevægelsens ledere var ateister, mens andre stadig var medlemmer af folkekirken. Under besættelsen var der mange folkekirkepræster, der gik foran i både forsøgene på at hjælpe jøderne til flugt, og bisperne protesterede mod den tyske jødeaktion. Der var en national opslutning også om folkekirken og dens præster og bisper under krigen.

Hvor man i mange andre lande tidligere havde oplevet voldsomme modsætninger mellem kirken og de politiske partier og staten, var der i Danmark efter Anden verdenskrig ingen befolkningsgrupper af betydning – hverken ateister eller andre minoritetsgrupper, der stillede spørgsmål ved den danske kristendomsopfattelse og folkekirkens rolle. Først i 60erne og 70erne under ungdomsoprøret kom den første større udmeldelsesbølge fra Folkekirken i de store byer, og mange blev nu ikke gift, døbt eller konfirmeret.

I 50erne og 60erne frem til 2000 blev kirken opfattet som en mere og mere konservativ institution. Det ændredes noget, da man fik kvindelige præster, der efterhånden kom i flertal. Man accepterede også kvindelige biskopper, og endelig tillod man kirkelig vielse og ægteskab mellem bøsser og mellem lesbiske par. Men man kan stadig let genkende 1500-tallets ritualer og liturgi i nutidens søndagsgudstjeneste. Salmesangen spiller stadig en stor rolle.

Med de mange nye emigrantgrupper, der kom til Danmark i 1980erne og frem, var det især med de muslimske befolkningsgrupper mennesker, der ikke kunne være en del af den underforståede kristent orienterede danskhed. Især i de største byer København, Århus, Ålborg og Odense blev der etnisk opdelte kvarterer, og i det indre København – især i brokvartererne flyttede mennesker ind, der ikke havde en kristen baggrund. Det har udfordret de lokale sognekirker og folkekirken har måttet organisere nye løsninger, nedlægge kirker og skabe nye aktiviteter.

Man kan sige, at kravene om at skabe dialog, ikke bare mellem de jødiske og kristne religionsretninger, men også med de muslimske, har udfordret folkekirken på ny. Samtidig er den nationale identitetsbølge vokset siden danskerne vedtog at melde sig ind i EF i 1972, og især efter Venstre i 2001 gennem en voldsom valgkamp kritiserede socialdemokraterne og venstrefløjen for en for blød indvandrerpolitik og sammen med Dansk Folkeparti fik magt og indflydelse.

Om det på længere sigt får folkekirken til igen at blive en del af en dominerende dansk national diskurs, som den konservative nationale højrefløj søger at opnå, er ikke særlig sandsynligt, men det kan for en tid endnu fastholde folkekirken som statskirke. Det er ikke helt klart i dag om ”danskhed” kan opfattes som et rent sekulært begreb eller om der kræves den lutherske kristendomsforståelse for, at man kan kalde sig etnisk ”dansk”. Det diskuteres voldsomt i disse år.

”Guds rige går længere end til Dybbøl Mølle” skriver fx sognepræsten William Salicath i en kronikserie om tro i Politiken. Han afviser den nationale forestilling om, at kirken er en del af danskheden og adskiller klart nationalisme fra den kristne tro. Andre – som Dansk Folkepartitilhængerne knyttet til tidehvervsbevægelsen har en anden opfattelse.

7. Max Weber om protestantismens betydning for kapitalismens udvikling

Omkring 1900 – med industrialiseringens gennembrud og den moderne statsudvikling var der en dybtgående samfundsvidenskabelig diskussion af religionernes rolle for udviklingen af det moderne samfund.

Den tyske liberale Max Weber opstillede en teori om, at den protestantiske arbejdsmoral og etik havde været grundlaget for kapitalismens udvikling og markedskonomiens gennembrud. Weber tog sit udgangspunkt i de protestantiske retninger, hvor især de reformerte Calvins og Zwinglis opfattelser af, at menneskets frelse i høj grad var forudbestemt af Gud. Det var således kun

udvalgte mennesker, der kunne opnå Guds nåde. Det var gennem arbejdet og en asketisk livsform, at det blev tydeliggjort, om man var et af de af Gud udvalgte menneske, for arbejdsomhed var ifølge de reformerte ”Gud velbehageligt”. Det skabte ifølge Weber en mentalitet, der støttede den kapitalistiske udvikling.

Puritanerne i England og USA, de reformerte i Holland og calvinisterne i Schweiz blev på denne måde foregangsfigurer i udviklingen af markedsøkonomien. Men generelt tilskrev Weber i sine seneste skrifter kristendommen som en faktor, der i sig selv var med til at støtte den kapitalistiske udvikling.

I første halvdel af 1900-tallet diskuterede man flere typer af sammenhænge: Var det de økonomiske forhold eller var det åndelige bevægelser, der skabte grundlaget for det moderne samfund? Webers første bud var som nævnt, at det især var de reformerte retninger indenfor protestantismen, der skabte de forestillinger, som kunne få folk til at øge opsparing, overskud og dermed sikre fortsatte investeringer i det kapitalistiske kredsløb. Andre, der fulgte Karl Marx, mente, at det var den kapitalistiske produktion, der skabte betingelserne for udvikling af forskellige opfattelser og forestillinger, hvor kapitalisternes og arbejdernes ideologier: liberalismen og socialismen blev til.

Webers teori og hypotese gav et skub til overvejelser om, hvilke forhold der havde sat industrialiseringsprocessen i gang; var der forskelle mellem forskellige områder, og hvordan kunne man forklare det?

I dag er de forskellige dele af Webers hypotese afvist. Kapitalismen som økonomisk system er blevet udviklet i mange typer af kulturer, og de religiøse forestillinger har i nogle sammenhænge støttet udviklingsprocessen mod markedsøkonomi og kapitalisme, mens de også i andre sammenhænge har forhindret en økonomisk udvikling. Det er ikke alene de nordvesteuropæiske samfund og det østlige USA, der har været præget af religiøse forestillinger, der for en periode har sikret en

arbejdsmoral og en streng asketisk livsform. Det kendes også fra Sydøstasien og Kina, hvor den konfucianske familie- og pligtetik har haft stor betydning.

Men Webers overvejelser gav i hvert fald anledning til skabelsen af en egentlig modernitetsteori blandt 1900-tallets sociologer. Hvordan opfattede de religionens rolle i det moderne samfund?

8. Modernitetsteori: sekulariseringsprocessen

Med den franske revolution og fastlæggelsen af menneskerettighederne som samfundets grundlag i både Frankrig og USA blev religionen formelt udskilt helt fra staten og dens institutioner. Det satte den proces i gang, man kalder sekulariseringen af samfundet. Forinden var der af oplysningfilosoffer som bl.a. Voltaire rettet kraftig kritik af kirken og religionen.

Religionen fik efterhånden i de vesteuropæiske og engelsktalende lande nu alene en personlig betydning for hvert menneske, man fik religions- og trosfrihed og religion blev langsomt fortrængt fra staten og den offentlige sammenhæng. Hver især måtte selv tage stilling.

Skolen, universitetet og andre statsinstitutioner var ikke mere religiøst begrundede, og religion blev til et fag i skolen, som efterhånden ikke måtte indeholde forkyndelse og krav om tilslutning til en bestemt tro. I nogle lande, som Frankrig og USA, var der slet ingen religionsundervisning i den offentlige skole. Sekulariseringen var en proces, der i Europa 1800-tallet igennem fulgte med naturvidenskabens udvikling og med kravene om folkestyre og demokrati. Det var dog bemærkelsesværdigt, at man i Storbritannien med den anglikanske kirke og i de lutheransk styrede fyrstestater i Skandinavien fortsat havde en statskirke - også efter demokratiets og parlamentarismens indførelse.

Men her kunne man så gennem grundlov eller regler for ytrings- og trosfrihed sikre, at det

enkelte menneske ikke blev underlagt en statskirkes tvang.

I et sekulariseret samfund havde man mistet muligheden for at kunne argumentere politisk, økonomisk og retsligt ud fra en bestemt trosopfattelse. Nu blev det fakta, videnskabelig teori og ideologi, der betød noget. Religion og tro tilhørte hver enkelts værdiopfattelse og kunne stadig udøves i fællesskab med andre. Men der opstod ved siden af ”menigheden” mange andre vigtigere – og meningsgivende - fællesskaber.

Arbejderne organiserede sig i fagforeninger og der opstod politiske partier, interesseorganisationer, nationale foreninger og sammenslutninger.

Kirken mistede sin betydning som et fælles mødested for befolkningen, mens de nye massemedier i 1900-tallet – aviser, radio, fjernsyn og internet gav helt nye muligheder til at få viden, få information og kontakt til andre mennesker.

Sociologen Anthony Giddens har beskrevet udviklingen på den måde, at der sker en individualisering samtidig med, at de klassebetingede og traditionelle fællesskaber forsvinder. Hvert individ ”frit stilles” i forhold til opfattelser, værdier, klasse, alder, køn, ... man skal nu selv tage stilling til, hvad man vil være, til uddannelse, til tro, til køn, til seksualitet. Men der er samfundsmæssige rammer, som man ikke direkte kan forandre, og som man må underlægge sig: markedet, teknologien og sikkerhedssystemet.

9. De religiøse bevægelser vokser

Det er denne samfundsproces, modernitetssociologerne beskriver i deres værker om det moderne og senmoderne samfund. Men hvad religionen angår, er det ikke gået helt som teorien siger.

Sekulariseringen, religionens formindskede rolle i det moderne samfund var en udvikling, som kun foregik og var begrænset til Vest- og Nordeuropa.

Andre steder fx i USA styrkedes de religiøse fællesskaber efter 1900 og selvom kommunismen i Østeuropa og Sovjet indtil

1989 fremmede sekularisering og bekæmpede religionens betydning, blev både religion og nationalisme af stor betydning i alle de nye østlande i årene efter Sovjetimperiets sammenbrud.

Nu er det ikke afviklingen af religion, der skal forklares, men den vækst i religiøse bevægelser og deres betydning, der er sket i sidste halvdel af 1900-tallet og i begyndelsen af 2000-tallet. Det er en udvikling, der er foregået ikke alene i USA, men også i Latinamerika, i Afrika og i Asien. Her er det ofte de protestantiske bevægelser, der med baggrund i amerikansk mission, har været i vækst i både Afrika og Asien. Men også den katolske kirke har stadig stor betydning udenfor Europa.

10. Nytraditionalisering og usikkerhed

Her er det globaliseringsteoretikerne, der er kommet med nye forklaringer.

Markedsændringerne, den nye teknologiske udvikling og de voldelige forhold, som de globale ændringsprocesser har skabt, giver både nye muligheder, men også frygt for fremtiden.

Det betyder, at der i de opløste gamle landbrugs- og industrisamfund opstår nye politiske bevægelser – ofte med religiøs argumentation og med inddragelse af religiøst troende mennesker, der retter sig mod globaliseringens konsekvenser.

Nogle ser frelsen og troen på gud, som en vej til at fastholde fællesskaber og skabe social styrke og sikkerhed eller genskabe tidligere sociale sammenhænge. Andre organiserer nye sociale fællesskaber, som går på tværs af religiøse skel og som mere er rettet mod fremtidens muligheder.

Man kan her gå tilbage til Malmø-prædikanterne, som er omtalt tidligere: de reagerede også på den usikkerhed, det moralske forfald og de overgreb, som kirken skabte i samfundet ved bispernes, præsternes og prædikebrødrenes levemåde og verdslige aktiviteter. De ønskede fællesskab og en ny frihed til selv ud fra bibelen at sikre deres egen frelse og skabe et menneskeværdigt liv. De så

tilbage til fortiden, - til de første kristne - , og afviste flere hundrede års "blænd- og menneskeværk" af ritualer og konstruktioner som cølibat, helgener og Mariadyrkelse. Det skete for omkring 500 år siden. Måske er deres reaktion ikke så forskellig fra, hvad vi ser i verden i dag. Og læg mærke til, der var ikke en kvinde mellem de mange evangeliske prædikanter.

Fortælling 31: Om magt og reformation – i Norge og Island

Magtovertagelsen i Danmark og Christian den Tredjes statskup mod rigsråd og bisper i august 1536 fik også stor betydning for resten af det dansk-norsk-holstenske imperium.

Slesvig-Holsten fik efter lange forhandlinger sin egen lutherske kirkeordning 1542, mens Norge ved håndfæstningens tilblivelse på herredagen i oktober 1536 blev gjort til et "land" på linje med de andre dele af det danske rige: Jylland, Sjælland, Skåne, Gotland mv.

Norge blev således underlagt kirkeordinansen fra 1537 og superintendenten i København, Peder Palladius, fik derefter overopsynet med de norske kirker.

I Norge foregik magtovertagelsen i første omgang uden større problemer. Ærkebisperen i Trondhjem havde i 1530-32 forsøgt først at sikre Christian den Anden tronen, men måtte endnu engang acceptere Frederik den Første. Dernæst søgte han 1535-37, at få habsburgeren greven af Pfalz til at blive hersker i Norge, men det mislykkedes også, da de danske lensmænd i Bergen, på Akershus og på Bohus forhindrede dette.

Det norske rigsråd var nu helt uden reel betydning og danske og holstenske adelige havde som lensmænd kontrol med landet og tilsluttede sig hurtigt Christian den Tredje.

Både i Norge og i Island gik det langsomt med indførelsen af en luthersk kirkeordning. Det varede til ind i 1550erne førend de nye lutherske superintendenter fungerede og fik ændret magtforholdene sammen med kongens lensmænd. Begge samfund var konservative landbrugssamfund uden tilknytning til opgøret med den katolske pavekirke i Vesteuropa. Selvom Norge havde Nordens største by Bergen, var både Norge og Island næsten uden større bysamfund. Det var storbøndernes gårde, bispernes kirker og anlæg og klostrene, der udgjorde kernen i de handelsnetværk, der forbandt de spredte landsdele. Det kan forklare, at der efterhånden kom langt større lokal modstand mod kirkeordningerne i både Norge og Island.

I Norge indførte man straks den ny kirkeordinans, teksterne, der blev anvendt i kirkerne, var trykt på dansk og kun langsomt blev de udbredt. Det betød at embedsmænd og præster fastholdt et dansk skriftssprog, og at der ikke som mange andre steder kom bibeloversættelser på det lokale sprog. Anderledes gik det på Island. Her sørgede en ny superintendent i Holar for, at biblen blev oversat til islandsk og trykt (1584). På længere sigt fastholdt det sproget i den norrøne form, som også sagaerne og de mange islandske håndskrifter var skrevet med.

I begge lande fik reformationen og den danske magtovertagelse derfor stor betydning også i den senere nationalitetskamp i 1800-tallet, hvor både norsk og islandsk nationalfølelse blandt andet blev skabt gennem brug af reformationshistorien og omtale af den kongelige (danske) undertrykkelse. På dette tidspunkt var kirkeforholdene imidlertid for længst overgået til den lutherske opfattelse og den lutherske kirke spillede nu lokalt en vigtig kulturel rolle i begge samfund.

Med Norgesparagraffen i håndfæstningen, hvor det norske rigsråd blev ophævet, kom det senere til en national tolkning, der fremhævede den danske undertrykkelse og den "Dansketidens mørke nat", som lagde sig over den norske nation.

På Island blev den sidste katolske biskop i Holar – Jon Arason senere gjort til "nationalhelt", som befrier fra den danske kongemagt. En tilsvarende "national historie" findes fra Færøerne om kaperkaptajnen Mogens Heinesen, der blev henrettet i København 1589.

Arbejdsspørgsmål til Fortælling 31:

- *Undersøg: Hvilke områder hører til det norske Atlanterhavsimperium – hvad sker der med Orkneyøerne og Shetlandsøerne? Hvordan styres og kontrolleres Island og Færøerne o. 1500? Hvad er der sket med nordboerne på Grønland? Hvilken kontakt og viden er der om Grønland?*
- *Undersøg: Hvilken rolle spillede de lokale norske adelige, storbønder og de danske kongelige lensmænd i årene op til 1522-23?*

- *Undersøg:* Hvem er ærkebisper i Trondhjem efter ca 1500 – og hvilken politik søger de at gennemføre og hvorfor?
- *Undersøg:* Hvilke udenlandske magter/byer har interesser i Norge, og hvad foretager de sig i årene 1500-1523. Hvad gør Gustav Vasa i Norge for at støtte Frederik den Første og Christian den Tredje? Hvordan reagerer den norske ærkebisp Olav?
- *Undersøg:* Hvorfor varer det så længe førend den lutherske fysiske kirke fik udbredelse i Norge og i Island? Hvad er de store forskelle mellem Danmark og Norge i den sammenhæng?
- *Undersøg:* Hvilken forskel er der på arve/valgreglerne til det norske rige og det danske rige? Hvordan findes efterfølgeren til den danske konge? Og til den norske konge? Hvordan er det sket i praksis fra kong Hans og til Frederik den Anden?
- *Undersøg:* Hvad er indholdet i Christian den Tredjes håndfæstning §3 – Norgesparagrafen? Hvem har bestemt indholdet? Hvordan kan man tale om, at det er et kompromis mellem det danske rigsråd og kongen? Hvad har de to parter oprindeligt ønsket? Hvilken forklaring giver teksten på, at det norske rigsråd afskaffes?
- *Undersøg:* Ærkebisp Olav Engelbrektssons livshistorie – hvorfor bliver han ærkebisp, hvem støtter han sig på, og hvorfor tog norske historikere tidligere afstand fra ham?
- *Undersøg:* Hvilke forhold gør, at Island først efter 1550 får lutheransk kirkeordning i hele landet?
- *Undersøg:* De fire historikerfortolkninger af udviklingen på Island i 1500-tallet – undersøg først den ældste fortolkning af Huitfeldt (Kilde 57D). Undersøg også Kilde 57B, hvor den traditionelle islandske fortolkning fremlægges. Hvad er forskellen mellem den nyere (nordiske – Kilde 57A) og den ældre islandske tolkning (57B)? Hvilken tolkning har Arup (kilde 57C) af begivenhederne omkring Jon Arason? Hvordan opfattes befolkningen på Island i de fire kilder? – som aktive aktører, som ofre, som del af kongens normale befolkning? Er det en ”koloni-fortolkning” (57B/C)?
- *Undersøg:* Hvordan ”mindes” Jon Arason i Holar og i glasmalerierne fra Akureiri kirke? Diskuter den ”islandske” historiefortælling som den kommer til udtryk i glasmalerierne og kilde 57B. Kan man overhovedet arbejde ud fra en nationalitetsopfattelse, når det drejer sig om 1500-tallet? – se Huitfeldts beretninger (Kilde 57D).

Oversigt:

24. Biografi – Olav Engelbrektsson

Tekst 55: Henrik Adrian: Christian den Tredje underlægger sig Norge - Norgesparagrafen, dens baggrund og konsekvenser

Kilde 56: Norgesparagrafen i Christian den Tredjes håndfæstning

Kilde 57: Uddrag af Islandske og danske historiebøger om Jon Arason

57A: Gunnar Karlsson: Reformation og luthersk bogkultur (2000)

57B: Jon R Hjalmarsson: Om reformationen og dens konsekvenser (2007)

57C: Erik Arup: Islands alting og Islands reformation (1932)

57 D: Arild Huitfeldt om oprør i Island 1539-40 og 1551 (1595)

Kilde 58: Mindesmærke for Jon Arason

Kilde 59: Glasmalerier i Akureiri kirke

24. Biografi – Olav Engelbrektsson

var den sidste ærkebiskop i Trondhjem (Nidaros), indviet til ærkebisp af pave Clemens 7. (Medici) december 1523, og flygtet fra Trondhjem foråret 1537 til Lier i Brabant, hvor han døde i eksil 6.februar 1538. Han var født o. 1480 og hans baggrund var storbønder og lavadel i Romerike, mange af hans slægtninge havde stillinger i den katolske kirke og tilhørte den norske elite. Han blev immatikeret ved Rostocks

universitet i 1503 og var da præsteviet. Han opholdt sig i Rostock til 1514 og blev der bachelor (1505) og magister (1507). Han var i flere år leder af det norske studenterkollegium, som ærkebisp i Nidaros ejede i Rostock, og han underviste som lærer ved universitetet. Han blev ven med de svenske brødre Johannes og Olaus Magnus (se kilde 10). I december 1515 blev han af paven udnævnt til dekan for

domkapitlet i Nidaros og blev den fornemste gejstlige efter ærkebisp. Det var danskeren Erik Valkendorf, der var ærkebisp og som Olav stod på god fod med. Olav styrede retsvæsenet og var regnskabsfører for hele stiftet. Vi kender til hans forvaltning og retsudøvelse, gennem det omfattende arkiv han senere tog med sig til udlandet. Erik Valkendorf måtte flygte fra Trondhjem på grund af kong Christians forfølgelser og Olav overtog ledelsen af ærkebispedømmet. Da Erik Valkendorf døde i Rom valgte kapitlet i Nidaros Olav som efterfølger, og han ankom i maj 1523 til Rom for at få pavelig godkendelse. Han måtte vente til december 1523 inden den ny pave var valgt og fik endelig sin godkendelse. I ventetiden mødte han den tyske geograf Jacob Ziegler, der senere skrev en omfattende beskrivelse om Skandinavien, hvor det er Olavs opfattelser, der præger fremstillingen. Derfor, kender vi til Olavs opfattelse af den situation, han opfattede, at Norge som rige var i. Han redegjorde for Christian den Andens undertrykkelse af Norge, og hvordan de fremmede trængte ind i landet og fik magten. Man kan ikke kalde Olav for en norsk nationalist, det tilhører 1800-tallets forestillingsverden, men han forsvarede rigsrådets selvstændige placering og kirkens uafhængighed, og det bragte ham på konflikt med den følgende periodes danske og svenske fyrster. Olav var aldrig blevet ærkebisp, hvis den danske konge havde haft fuld kontrol med situationen, men i 1522-23 brød unionsrigernes styre sammen, hertug Frederik søgte fra Holsten at sikre sig magten i Danmark-Norge efter sin farbroder og Gustav Vasa tog over i Sverige. På vejen ned til Rom havde Olav hyldet den flygtede danske konge Christian den Anden – og på vejen hjem hyldede han i Flensborg den ny konge Frederik den Første mod, at han respekterede Norges love og kirkens privilegier. En række danske lensmænd, bisperne og norske adelige søgte at sikre det norske rigsråds position i forhold til den magtkamp,

der foregik i Danmark. På et møde i Bergen i august 1523 søgte det norske rigsråd at formulere kravene til den håndfæstning, som Frederik den Første skulle acceptere. Olav spillede en central rolle i forhandlingerne. Han havde allerede i maj holdt et møde i Hamar med råder og bisper fra Østlandet og sikret sig opbakning. Ligesom bisp Mogens fra Hamar havde været i Danmark for at aftale håndfæstningens bestemmelser med Frederik den Første. Mødet i Bergen var således omhyggeligt planlagt og den magtfulde Vincents Lunge, der sammen med Henrik Krummedige var sendt op til Norge af Frederik den Første, måtte foreløbig bøje sig. Men de følgende år udfordrede Vincents Lunge både andre norske adelige, nogle af de danske lensmænd og bisperne, samtidig med at han havde lutherske sympatier. Han krævede Henrik Krummedige frataget sine norske len, og at Akershus skulle overgå til Olav Galle. Den ny ærkebisp kom selv i klemme, da to svenske prælater, den svenske konges kansler og bispen i Västerås Peder Jakobsson Sunnanväder og Knut Eriksson, (der skulle have været ærkebisp i Uppsala) flygtede til Trondhjem og fik asyl hos ærkebisp i sommeren 1525. Det udfordrede Gustav Vasa, der krævede af ærkebisp, at de to skulle udleveres. Efter løfter om frit lejde og amnesti udleverede Olav de to svenske prælater til Gustav Vasa. De blev straks dømt til døden og henrettet på vanærende måde i februar 1527. Frederik den Første søgte at sikre sig mere kontrol med de norske forhold og udrustede en flådestyrke, der under ledelse af Mogens Gyldenstjerne pressede Olav Galle til at opgive Akershus. Det skete i samarbejde med råderne søndenfjelds og med Oslobispen Hans Ræv (der var dansker). Samtidig overtog Claus Bille (Mogens Gyldenstjernes fætter) Bohus len. Ærkebisp Olav søgte fortsat forståelse med Frederik den Første og fastholdt fortsat sine len i Trøndelag. Det kom til konflikt mellem Vincents Lunge i Bergen og ærkebisp og i 1528 sendte kongen Ove

Lunge (Vincent's broder) til Bergen og Trondhjem for at forlige parterne. Konge ville nu have en kroning i Oslo, som han kontrollerede militært, men ærkebisp krævede, at det skulle ske i Trondhjem efter traditionen.

I 1528 var en svensk oprører – ”daljunkeren” – der sandsynligvis var Sten Sture d.y.'s søn – og som var undsluppet Gustav Vasas varetægt og havde anstiftet oprør i Dalarna, kommet til Norge og søgt ophold hos Vincent's Lunge i Bergen. Gustav Vasa greb kraftigt ind overfor kong Frederik og krævede ham udleveret (se 8. Biografi – Sturefamilien). Daljunkeren blev sendt til Lübeck, hvor Gustav Vasa fik ham henrettet.

Både ærkebisp og Vincent's Lunge blev på grund af støtten til ”daljunkeren” frataget deres len. Vincent's Bergenhus overgik til Eske Bille, men Vincent's fik alligevel overladt klostergoods mv. og fastholdt sin tætte forbindelse til kongen. Ærkebisp måtte afgive sine len til to holstenske adelige og følte sig hårdt presset.

Han førte derefter fejde mod Vincent's Lunge og hans svigermøder Ingerd Ottarsdatter. Nord for Bergen sikrede Olav sig alt det gods og de len, som Lunge og Ingerd havde. Han nægtede også at opgive sine egne len i Trøndelagen og kongen måtte bøje sig herfor. I 1529 kom hertug Christian til Oslo med en magtfuld dansk delegation, 14 skibe og 1500 mand for at møde medlemmerne af det norske rigsråd. Ærkebisp og de øvrige biskoper undtagen Hans Ræv kom ikke til mødet.

I 1529-32 søgte ærkebisp Olav nye udveje. Han fik hemmelig kontakt med kejser Karl V og prøvede at få ham til at støtte Christian den Andens tilbagekomst. Samtidig fik han forlig med Vincent's Lunge for på denne måde at berolige Frederik den Første. Han udbyggede i mellemtiden både sine militære styrker og sin fæstning Steinvikholm inderst i Trondhjemsfjorden.

I sommeren 1531 kom Christian den Andens samarbejdspartner ærkebisp Gustav Trolle til landet for at forberede den flygtede konges ankomst.

Han kom selv til Norge med en nederlandsk flåde og lejetropper i efteråret 1531 og fik ærkebisp til at samle de søndenfjeldske rigsråder, der hylkede Christian på ny, men militært gik det ikke godt for ærkebisp og konge. Både Akershus og Bergenhus forblev på danske hænder og med forstærkninger fra Danmark angreb og afbrændte Eske Bille fra Bergenhus ærkebispesgården og Trondhjem blev brandskattet.

Frederik den Første fik ved at bryde det fri lejde til Christian den Anden den afsatte konge i sin magt og måtte derefter sikre kontrollen over Norge endnu engang.

Ærkebisp hylkede Frederik igen og måtte betale bøder for sit frafald, og da kongen indkaldte til fælles dansk-norsk rigsrådsmøde i 1533 valgte han igen at udeblive.

Frederik den Førstes død 1533 skabte en ny situation. Nu lå ledelsen af landet i hænderne på rigsrådet, hvor ærkebisp var leder. Med det danske rigsråds udsættelse af kongevalget kom det også til et ”interregnum” i Norge.

Ærkebisp Olav indkaldte derefter til et rigsrådsmøde i Romsdalen i august 1533. Her fremlagde ærkebisp en liste over de mange brud på håndfæstningen som Frederik havde foretaget og en række reformer blev foreslået. Færøerne blev lagt ind under Bergenhus og senere aftalte man også, hvordan styret på Island skulle være. Ærkebisp opholdt sig derefter længe i Bergen og samlede de nordenfjeldske rigsråder og andre adelige. Der blev udstedt fuldmagter til de råder, der skulle til Danmark for at deltage i det kommende kongevalg til Sct. Hans 1534. Grevens fejde kom i mellem og ærkebisp søgte at holde sig neutral under borgerkrigen. Han prøvede at få rigsrådet til at være enigt, men de danske lensmænd beherskede øst- og vestlandet mod syd og ønskede hertug Christian som konge. Vincent's Lunge, der nu sad på Akershus, samlede de søndenfjeldske rigsråder og fik dem til at anerkende hertug Christian som konge i foråret 1535. Ærkebisp indkaldte da til et fælles rigsrådsmøde i maj 1535 i Trondhjem, men de søndenfjeldske råder udeblev helt.

De forklarede, at ærkebisen ikke havde grebet ind overfor Vincents svoger Niels Lykke, der havde fået et barn med sin svigerinde, det var blodskam. Lige før jul 1535 lod ærkebisen derfor Niels Lykke myrde på Steinviksholm.

Samtidig havde den udvalgte Christian den Tredje sendt Claus Bille som sin udsending til Trondhjem for at skaffe penge og hyldning. Rigsråderne søndenfjelds måtte da følge med Claus Bille til Trondhjem og kom hertil i julen.

Endnu engang søgte ærkebisen et alternativ. Grev Friedrich af Pfalz havde gennem giftermål med kongedatteren Dorothea påtaget sig arveretten efter Christian den Anden og han blev støttet af kejser Karl V. Gennem brevveksling havde ærkebisen fået håb om støtte herfra til at kunne vælge en anden konge. Men under forhandlingerne i rigsrådet blev man enige om, at gå med til fælles valg af Christian og at bevilge en skat til den ny konge.

Den 3. januar holdt ærkebisen et møde med sine egne embedsmænd, gejstlige, bønder og borgere fra Trøndelag og her rettede han anklager mod de danskfødte rigsråder med Vincents som leder. En gruppe mænd vandrede derefter til det herberg, hvor de boede, dræbte Vincents Lunge, og tog Claus Bille, bisperne Mogens fra Hamar og Hans Ræv fra Oslo til fange. Kort tid efter kom Eske Bille også til Trondhjem og blev taget til fange.

Det lykkedes ikke for ærkebisen at samle befolkningen om at sikre rigsrådets uafhængighed. Selvom bondebefolkningerne støttede ærkebisen holdt de mange

fæstningers lejesoldater kontrollen over områderne omkring Bohus, Akershus og Bergenshus.

I april 1536 frigav han derfor de fangne lensmænd og rigsråd mod løfte om, at de ville holde deres fæstninger til ærkebispens og rigsrådets hånd. Samtidig accepterede ærkebisen, at anerkende Christian den Tredje som Norges konge mod at få fuld amnesti. Eske Bille opfordrede i de kommende måneder den ny konge til at forsone sig med Olav, men efter Københavns fald og bispens afsættelse og fængsling i august 1536 var der ingen kompromismulighed tilbage.

Håndfæstningen fra oktober 1536 fjernede Norges selvstændige stilling og det norske rigsråd.

Fra efteråret 1536 sendte Christian den Tredje tropper og en flåde til Norge, der langsomt nærmede sig Trondhjem. 1. Februar 1537 indgik kejseren og Christian den Tredje en våbnstilstandsftale, der umuliggjorde kejserlig støtte til ærkebisen, men forinden var der kommet to store og et lille skib, der kunne føre ærkebisen til Nederlandene. I foråret 1537 flygtede ærkebisp Olav endelig til Nederlandene med sine arkiver, sine folk og en række klenodier.

Arkivet endte senere i det bayerske rigsarkiv i München, hvorfra det blev hjembragt til Norge i 1830.

Olav Engelbrektsson døde kort efter i Lier i Brabant (Belgien) februar 1538.

Kilder: Øystein Rian: – Olav Engelbrektsson – Norsk Biografisk Leksikon 2009 – nbl.snl.no

Tekst 55: Henrik Adrian: Christian den Tredje underlægger sig Norge – Norgesparagrafen, dens baggrund og konsekvenser

1. *Det norske Atlanterhavsrige*

Norges udvikling i senmiddelalderen var præget af det omfattende Atlanterhavsimperium, som de norske middelalderkonger opbyggede i årene frem til 1300. Det norske kongerige dækkede da en række områder, der lå langt fra hinanden, og som næsten kun var i forbindelse med hinanden ad søvejen.

Der var dog enkelte vigtige veje/stier, der gik over fjeldene og som fx forbandt Trondhjem i nord med dalene mod syd, som endte i Oslofjorden eller Viken og som førte over fjeldene ind til Jämtland og Härjedalen, der også hørte under ærkebispem i Trondhjem. De sydlige områder omkring Viken (Sydlige del af Oslofjorden og Bohus len), *Vestlandet* (Stavanger, Bergen og Sognefjordsområdet), *Østlandet* (Akershus, Hamar, området omkring Mjøsa, Gudbrandsdalen og langs Glommen) og i de *nordlige områder* Trøndelagen med centrum i Trondhjem (Nidaros) var de vigtigste områder.

Men fra Bergen og Trondhjem havde både ærkebisp og konge kontrol og magt over Jämtland, Härjedalen, Færøerne, Island og nordbobygderne på Grønland, og kongen havde også embedsmænd, der styrede Orkneyøerne og Shetlandsøerne. Helt mod nord havde lensmanden på Vardøhus opsyn med både fangsterne af hval og torsk og sikrede sig afgifter fra samerne, der levede som nomader mellem kysten og bjergene. Det kirkelige centrum for hele riget var ærkebispem i Trondhjem, der havde opsyn med 9 bispedømmer, mens det handelsmæssige centrum var byen Bergen, der i senmiddelalderen var Nordens største med over 5-7000 indbyggere. Herfra var der handelsruter til Island/Grønland og til Nordnorge – og til Færøerne, Orkneyøerne og Skotland. Eksporten gik mest sydover gennem Bergen ad sejlruiter til både Skotland, Irland, England, Nederlandene og

Østersøbyerne. Kontakten til Island og Grønland var fastsat gennem aftaler med den norske konge, så de fjerne samfund kunne handle deres egne produkter og få tilført nødvendige råvarer som jern, korn og tømmer.

Under Christian den Første (konge 1448-81) blev Orkneyøerne og Shetlandsøerne i 1469 pantsat til den skotske konge som betaling for den brudeafgift som Danmark-Norge skulle betale for Christian den Førstes datter Margrete, der blev dronning af Skotland.

Kort før mistede nordmændene og islændingene helt forbindelsen til nordboerne på Grønland, de sidste oplysninger vi kender til, er et bryllup i Hvalsø kirke på Grønland i 1408. Det er dokumenteret i kilder i Island. Hvad der skete med nordboerne ved vi ikke, men der er arkæologiske fund fra midten af 1400-tallet, der viser, at de stadig levede der. Om de uddøde eller udvandrede tilbage til Island ved vi ikke.

Orkney- og Shetlandsøerne forblev skotske og kom siden under det britiske imperium (1604). Især på Orkneyøerne fastholdt den lokale befolkning det norrøne sprog i flere århundreder. Det norske atlantehavsrige var således ved at blive formindsket og blive et dansk lydrike.

2. *Atlanthandelen og handelen på Norge*

I senmiddelalderen var det i høj grad lybske købmænd, der dominerede handelen. De havde slået sig permanent ned i Bergen, og havde eksporten af uld, tørret og saltet fisk, skind og narhvalstand til resten af Vesteuropa, men også andre hansebyers købmænd fx fra Rostock holdt til i byerne Tønsberg og Oslo i Syd norge. I 1500-tallet kom der både nederlandske og engelske købmænd til Bergen, der udfordrede hansebyernes kontrol med hele Atlanthandelen.

Efter Kalmarunionens dannelse 1396 havde Danmark-Norge fælles konge og unionen

mellem de to riger blev fastholdt, selvom Sverige i længere perioder holdt sig udenfor. Det norske rige havde, som Danmark, -rigsråd, landskabslove og lokale tingsteder, men var et arverige, og det blev også hårdt ramt af pesten i 1300-årene. Det var et samfund mere præget af storbønder og havde færre adelige end Danmark, og dets lange kystlinje og bjergkæden til Sverige fastholdt en række mere eller mindre isolerede selvstændige bygder. Med dansk placerede konger blev det efterhånden de kongelige lensmænd og bisperne, der fik den betydende lokale magt i Norge, og som bestemte i det norske rigsråd. Der var enkelte lokale storbønder- og adelsfamiljer, der havde indflydelse ind i 1500-tallet, men det var typisk, at dansk- eller tysk- indflyttede lensmænd blev knyttet til norske familjer og blev optaget i rigsrådet.

2. Christian den Anden og Norge

Fra kong Hans tid var det normalt at nogle af de norske bisper blev udpeget af kongen. Christian den Anden var i en kort periode som prins statholder for sin far kong Hans og han opholdt sig i Bergen og på Akershus (1506-1512). Her fik han et tæt kendskab til de nordatlantiske forhold, han fik nederlænderen Sigbrit Willoms knyttet til sig og fik datteren Dyveke som kæreste, mens han opholdt sig i Bergen. Hans vejleder og støtte under sidste del af det norske ophold var Erik Valkendorf, der var lensmand på Bergenhus. Christian udnyttede den viden han fik om det norske samfund til senere at indsætte sine egne ikke adelige folk som lensmænd og slotshøvedsmænd. Og han fik Erik Valkendorf paveudnævnt til ærkebispe i Trondhjem, og han forfulgte flere norske bisper og fængslede Hamarbispen Karl, der døde i fængslet efter et par år. Hertug Christians regimente i Norge førte i flere omgange til lokale oprør, men de blev slået ned med magt. Norge var ved at blive et dansk domineret rige. Især de norske bisper og ærkebispen søgte imidlertid at fastholde deres uafhængighed og særlige rettigheder og

ærkebispen Erik Valkendorf måtte senere i 1521 flygte til Rom for at undgå Christian den Andens krav og trusler.

3. Den danske adel og Norge

Efter 1500 var det især (o.1463-1530) adelsmændene Henrik Krummedige og Vincent Lunge (o.1483-1536), der kom til at spille en stor rolle i det norske samfund. Henrik Krummedige opbyggede et velfungerende handels- og produktions netværk mellem sine len og godser i Norge og i Skåne. Fra sine danske godser hentede han korn, håndværksprodukter og andre varer til sine norske besiddelser, der den anden vej leverede fisk, tømmer og jern. At sikre sammenhænge og besiddelserne begge steder gav den skånske adelsmand en særlig interesse i at opretholde aftalerne mellem Danmark og Norge og fastholde den danske konges magt i Norge.

Derfor spillede han en nøglerolle både under kong Hans, under Christian den Anden og deltog senere i Frederik den Førstes forsøg på at sikre sig magten i Norge. Han var medlem af både det norske og danske rigsråd, var i perioder centralt placeret som lensherre på Akershus eller Bohus. Han støttede hurtigt Frederik den Første og sikrede det søndenfjeldske Norge for Frederik i 1523, men blev af hele det norske rigsråd frataget sin plads i rådet, fjernet fra sine len og udvist i 1524. Han kom dog tilbage i 1528 efter at Frederik den Første havde fået mere kontrol over situationen og havde sendt hertug Christian (den Tredje) med en stor tropestyrke til Oslo. Kort efter døde Henrik Krummedige i Skåne, men hans svigersøn Eske Bille overtog hans godser og blev lensmand på Bergenhus.

Vincent Lunge var højt uddannet humanist med doktorgrader i filosofi, romerret og kirkeret. Han blev professor og rektor ved Københavns universitet i 1521 og blev hurtigt meget tæt knyttet til Christian den Anden, der gjorde ham til høvedsmand på Krogen. Under den jyske adels oprør sluttede han sig til Frederik den Første. Blev ridder, medlem af

rigsrådet og sendt til Norge for at overtale de nordenfjeldske norske råder til at anerkende den ny danske konge. Baggrunden var, at han var på vej til at gifte sig ind i den mest magtfulde nordenfjeldske norske adelsfamilie gennem sit kommende ægteskab med Margrete Nilsdatter, der en tid havde opholdt sig ved hoffet i København.

Han var i konstant konflikt med Henrik Krummedige, og da han kom til Bergen fik han med støtte fra rigsråder fra Vestlandet overladt kontrollen med Bergenhus og blev medlem af det norske rigsråd. Sammen med den nye ærkebisp Olav Engelbrektsen sikrede han valget af Frederik den Første og fik samtidig helt udelukket Henrik Krummedige fra Norge og det norske rigsråd. Med baggrund i sin kontakt til Frederik den Første og den magtfulde norske familjeklan fik Vincents Lunge omfattende kontrol af det norske samfund, selvom ærkebisp Olav søgte at bekæmpe ham. Begge var de to magthavere interesseret i at holde andres indflydelse på afstand.

Med udgangspunkt i Bergenhus og sine mange forsøg på at sikre sig klostre og arverettigheder kom Vincents Lunge i konflikt med andre både biskoper og storbønder. Han støttede i en periode "daljunkeren", der var en svensk oprører, måske Sten Sture d.y.'s søn, der var flygtet til Norge, og som Gustav Vasa krævede udleveret. På samme måde havde ærkebisp Olav få år tidligere modtaget to svenske gejstlige i asyl, som han følte sig tvunget til at udlevere til den svenske konge. Frederik den Første greb ind og søgte at fjerne ærkebispens fra sine magtfulde forleninger og samtidig fjernede han Vincents Lunge fra Bergenhus.

Daljunkeren blev sendt til Danmark, men undslap til Lübeck, hvor Gustav Vasa fik ham henrettet.

Det blev Eske Bille, svigersønnen til Henrik Krummedige, der fik lensmandsstillingen på Bergenhus, og selvom Vincents Lunge fik frataget sine len, fik han overladt Nonneseter kloster ved Bergen, der hurtigt blev ombygget til en mindre fæstning.

Derved holdt kongen sin del- og hersk politik, da han kort efter fik Henrik Krummedige tilbage som medlem af det norske råd og sendte sin søn hertug Christian til Oslo med en større styrke for at sikre kontrollen.

Ærkebispens havde forinden erklæret fejde mod Vincents Lunge og taget alle hans len og godser i nord under sin egen kontrol. Men med den truende situation fra Christian den Anden sørgede ærkebispens for at få forlig, så kongen ikke skulle mistro ærkebispens planer.

4. Christian den Andens tilbagekomst 1531-32

Ærkebisp Gustav Trolle af Uppsala, der havde opholdt sig i eksil i Lier hos Christian den Anden, kom i sommeren 1531 til Trondhjem for at planlægge Christians tilbagekomst. Han kom tilbage i efteråret 1531 og fik snart støtte fra både rigsrådet, ærkebispens og bønder og borgere. Men det lykkedes ikke for Christian den Anden at få kontrol med de vigtige fæstninger: Bohus, Akershus og Bergenhus. Den dansk-lybske flåde, der blev sendt op til Oslofjorden, undsatte det belejrede Akershus og Christian den Anden gik i forhandlinger med Knud Gyldenstjerne, der var fører af flåden. Da Christian opgav at kæmpe og med frit lejde lod sig sejle til København, faldt den norske modstand mod Frederik den Første endnu engang sammen. Vincents Lunge kunne på Frederiks vegne sætte ærkebispens på plads.

5. Det norske rigsråd mister sin magt 1536-37

Endnu engang søgte den norske ærkebiskop at organisere en mere selvstændig politik mod den danske kongemagt. Ved Frederik den Førstes død lykkedes det endnu for det norske rigsråd, at enes om at styre landet i fællesskab og afvente det danske kongevalg, der blev udskudt til 1534.

Ved et møde i Bud i Romsdalen august 1533 kom det til det største rigsmøde i Norge i lange tider. Hele rigsrådet, adelen, lagmænd, lensmænd og mange repræsentanter for borgere og bønder mødte frem. Her fastlagde man de norske krav til en kommende

håndfæstning og fordelte lenene på ny og aftalte andre administrative ordninger. Deltagerne var også de danske adelige lensmænd – og der kom to nye medlemmer til i rigsrådet: Eske og Claus Bille, der var katolsk sindede, og de støttede ærkebispens neutrale linje.

Men hurtigt kom det til konflikt mellem de norske rigsråder.

Vincent Lunge tog straks til Danmark og allierede sig direkte med Christian den Tredje og fik samlet alle de danske lensmænd i syd om at støtte ham.

Ærkebispens søgte fra nord at hindre kongevalget af Christian den Tredje og ville hellere have grev Friederich af Pfalz, der var gift med Christian den Andens datter Dorethea og som kejseren støttede.

I efteråret 1535 søgte ærkebisp Olav at samle rigsrådet på ny, og han tilbød nu at hylde hertug Christian som norsk konge.

Christian den Tredje havde i slutningen af Grevens fejde – under Københavns lange belejring – stor brug for finansiering, og han sendte derfor Claus Bille til Norge med krav om at samle rigsrådet i Trondhjem og både anerkende ham som konge og bevilge en større krigsskat til kongen.

Råderne fra både øst og vest mødte da op i Trondhjem hos ærkebispens kort før jul. Men han så en ny chance for at sikre kirkens og landets selvstændighed ved at få hjælp fra kejseren og vælge grev Friederich som konge. På et møde 3. januar rettede han kritik mod de danske lensmænd og særlig Vincents Lunge.

En gruppe fra mødet drog til de søndenfjeldske rådernes herberg og dræbte Vincents Lunge og tog Claus Bille og bisperne Mogens og Hans Ræv til fange. Da Eske Bille kort efter ankom til byen blev han også fængslet. I løbet af foråret søgte ærkebispens folk at få andre til at deltage i et oprør mod Christian den Tredje. Men de mange fæstninger kontrollerede stadig landet, og da der ikke kom hjælp fra kejseren, måtte ærkebispens opgive sin kamp.

I april 1536 frigav han de fængslede rigsråder og erklærede, at han ønskede en aftale med

kongen. Eske Bille opfordrede Christian den Tredje i månederne der fulgte til at give amnesti til ærkebispens og hans folk. Men samtidig søgte lensmanden på Bohus Claus Bille i Danmark at få kongen til ikke at acceptere et forlig med ærkebispens.

Med begivenhederne i København i august 1536 og fængslingen af de danske bisper, ønskede også kongen en anden politik. I efteråret 1536 sendte Christian den Tredje tropper til Akershus og Bergenhus. Langsomt trængte lensmændenes styrker mod nord og indtog ærkebispens områder i Trøndelagen og Nordnorge. Christian den Tredje behøvede ikke at sætte større styrker ind for at få sikret sin stilling i Norge. Hele Sydnorge med Bohus, Akershus, Bergenhus og Østlandet var under kontrol af lensmænd, der hyldede Christian den Tredje som konge.

Ærkebisp Olav måtte opgive sit forsøg på både at komme overens med den ny konge og sikre kirkens og det norske rigsråds uafhængighed. I april 1537 forlod han Trondhjem og sejlede i eksil i Nederlandene. 1. Februar 1537 sluttede Christian den Tredjes diplomater våbenstilstand med kejser Karl den Femte og Nederlandene, og det forhindrede også forstærkning til ærkebispens i Trondhjem.

Der var ikke tale om en kamp mellem danskere og nordmænd i årene op til 1537. Den gamle norske herskerelite var allerede blevet dybt splittet før 1500 og modsætningerne i årene 1500-1536 gik mellem parter, der havde både danske og nordmænd som aktive deltagere.

Religiøse forhold spillede imidlertid en anden rolle end i Danmark, hvor byerne i høj grad blev evangelisk præget. Det skete kun få steder i Norge som fx i Bergen. Kun en af de norske bisper – Oslobispens Hans Ræv, der var dansk, slap for at blive arresteret og afsat. Han skyndte sig til Christian den Tredje i Danmark og blev senere udnævnt til superintendent i Oslo.

6. Arve- eller valgrige

Danske adelsfamiljer – ”Krummedigerne”, ”Billerne” og ”Lungerne” spillede således en afgørende rolle i det norske samfund i den første tredjedel af 1500-tallet, og det norske rigsråd fik begrænset sin indflydelse kraftigt ved konflikterne med de danske konger Christian den Anden og Frederik den Første. Hvor nogle af kirkens repræsentanter, især ærkebisperne af Trondhjem, søgte at fastholde deres uafhængighed og selvstyre, var de verdslige rigsråder mere præget af deres direkte afhængighed af kongemagten, der kunne tildele dem len og kongelige embeder. De mange skift i magtforholdene: – Christian den Andens forsøg på fagedvælde udenom adelen, Frederik den Førstes magtovertagelse o. 1522-23, Christian den Andens invasion og Frederik den Førstes genetablering 1531-33 og endelig Grevens fejde 1534-36 med interregnum og Christian den Tredjes magtovertagelse 1535-37, splittede fuldstændigt rigsrådet og gav åbent rum for magtkampe mellem de norsk-danske elitegrupper og ærkebispens støtter og de få lokale magtgrupper.

Forholdene her adskilte sig ikke fundamentalt fra forholdene i Danmark, hvor det danske rigsråd også i de seneste år 1533-36 var stærkt splittet med de katolske bisper som vigtige aktører. Men Christian den Tredje sikrede sig den afgørende magt gennem sin holstenske lejetrophær og gennem alliancen med Preussen, Gustav Vasa og det holstenske ridderskab mod Lübeck, Øresundsbyerne, hertug Albrecht af Mecklenburg og grev Christoffer af Oldenburg.

Med sejren i Danmark og overtagelsen af København i august 1536 skulle der også findes en ny løsning for forholdene i Norge. Presset på en løsning for den ny konge kom fra flere sider.

For det første var det stadig et problem, at den magtfulde kejser Karl den Femte og Christian den Andens arveberettigede til de nordiske kongeriger, stadig hos ærkebispem af Trondhjem havde et brohoved i Norden, de

kunne tage udgangspunkt i som ved Christian den Andens invasion i 1531.

For det andet havde Gustav Vasa sikret sig Viken og Bohus len som pant for de store lån Christian den Tredje havde måttet tage for at betale sine lejetropper.

For det tredje var Norge – i modsætning til Danmark, et arverige, hvor både Frederiks sønner (heriblandt Christian den Tredje) og Christian den Andens børn havde arverettigheder til landet.

Konstruktionen med et forbund mellem arverige-valgrige gjorde selve overgangen efter en konges død vanskelig. Da det samme var tilfældet i Holsten – hvor ridderskabet ovenikøbet havde en aftale om at Slesvig og Holsten skulle forblive sammen (1460-aftalen) kompliceredes forholdene yderligere på samme måde.

Det danske rigsråds frie valg af konge havde således forskellige begrænsninger afhængig af arvefølgen både i Slesvig-Holsten og i Norge. Frederik den Første førte som hertug af Holsten titel af ”arving til Norge”, men fastholdt i politisk praksis både valg og kåring af begge landes rigsråd i 1523-24, og det var også det danske rigsråds politik i 1533, da kongen døde. Norge blev da opfattet som et valgrige sammen med Danmark. Men Norge var formelt ikke et valgrige.

Et valgrige med håndfæstning var adelens garanti for at fastholde og udvide sin indflydelse. Det var derfor vigtigt for det danske rigsråd, som for det norske, at have denne mulighed for pression og forhandling med kongen til at sikre adelens privilegier. Men denne mulighed var ikke tilstede i 1536. Christian den Tredje var som erobreren selv i stand til at fastlægge rammerne for sit nye styre og styreformen og kunne løse den gordiske knude gennem magt. Og det gjorde han.

Det danske rigsråd var i 1536 stærkt svækket, en stor del af rigsråderne var gidsler, der var ved at blive udleveret fra hertugen af Mecklenburg til kongen i Holsten, og bisperne blev fængslet og var uden indflydelse. Christian den Tredje kunne have

valgt en arveordning som Gustav Vasas i Sverige, og han kunne have fastholdt Norge som arverige eller indført kongelig enevælde. Men løsningen blev en anden.

7. Håndfæstningens Norgesparagraf

De danske lensmænd og rigsråder i Norge havde en personlig interesse i, at Norge kom direkte under kongens og det danske rigsråds myndighed. Det skete samtidig med at Norges rigsråd ophørte med at fungere. Men kongen fastholdt, at Norge var et rige for sig og fortsat skulle opfattes således. Det havde stadig sin egen landslov og egne lokale domstole og forvaltninger. Og på længere sigt blev det også tilfældet for det norske rige. En kompromis ordning blev beskrevet i Norgesparagrafen i den nye håndfæstning fra oktober 1536. Hele håndfæstningen var kongens forsøg på at skabe kontinuitet og sammenhæng i det splittede borgerkrigsramte rige. Det danske rigsråd fik sin position som valgforsamling ved kongevalget fastholdt formelt, men Christian den Tredje sikrede, at det blev sønnen prins Frederik (den Anden), der skulle efterfølge ham. Det kom med ind i håndfæstningen.

Med Norge var det således anderledes, både de danske rigsråder, - især dem med forbindelser til Norge, og kongen - ønskede atter kontrol med Norge udenom både kejseren og Gustav Vasa, og udenom eventuelle norske magthaveres særinteresser. Norge skulle "...her efter være og blive under Danmarks krone, lige som et af de andre lande, Jylland, Fyn, Sjælland og Skåne er, og herefter ikke være eller hedde et kongerige for sig selv, men være et ledemod (lem) af Danmarks rige og under Danmarks krone til evig tid."

Christian den Tredjes aftale om Norge med det danske rigsråd var imidlertid, - da den blev til, stadig usikker, magtforholdene i Norge var da endnu uafklarede.

Paragraffen blev holdt "skjult" og blev ikke offentlig, måske ville kongen ikke give rigsrådet anledning til at bruge sin magt, som det var beskrevet i aftalen, men han ville helst

selv holde Norge under direkte opsyn og sin egen beslutning. Ved fortsat at beskrive landet som "riget Norge" fastholdt kongen og efterfølgerne Norges mere selvstændige stilling direkte under kongen udenom det danske rigsråd.

Det svarede ikke til formuleringen i Norges paragrafen, men det var øjensynlig kongens politik at sikre kongens særlige myndighed i Norge, og det var ikke i det danske rigsråds interesse.

Det gik imidlertid lettere med genetableringen af kongemagten i Norge end forventet. De forskellige lensmænd og adelige sluttede sig hurtigt til Christian den Tredje, og bisperne blev fængslet eller flygtede i eksil.

I den nationale norske historiefortolkning af udviklingen er Norgesparagrafen blevet tolket som Norges sorteste stund: danskerne tog over, og Norge blev et lydrike.

Men der er ikke meget, der viser, at det dengang blev opfattet som en "national katastrofe". Ærkebispens var klar over, at nye magthavere ville komme til, og at det gamle norske samfund blev forandret og kirken reformeret, men han havde ikke magtmidler til at forhindre det.

Det norske rigsråd var da forlængst ophørt med at fungere i fællesskab og ingen gjorde indsigelse.

8. Norge under Christian den Tredje

Ændringerne i Norge efter 1536 blev her opfattet som langt mere radikale end i Danmark. Der manglede, - bortset fra enkelte byer som Bergen, helt en evangelisk bevægelse i landet. Det betød at den lutherske fyrstekirke kun langsomt blev udviklet, og det kom til lokal modstand mod kirken mange steder. Der var ikke som i Danmark evangeliske præsteskoler og vejledning for de mange nye sognepræster. Kun Oslobispen Hans Ræv, der hurtigt blev lutheraner, kunne fortsætte sin virksomhed direkte.

Bisperne i Hamar, i Stavanger, i Bergen og i Trondhjem ophørte med at fungere, og det varede nogle år inden den ny fyrstekirke var etableret. De første superintendenter var alle

tidligere katolske kanniker eller bisper – de kom til i Bergen (1537), i Stavanger (1541), i Oslo som fik Hamar under sig (1541) og i Trondhjem (1546).

De første mange år måtte de nye kirkeledere kæmpe med lensmændene om at sikre sig kirkeejendom og ydelser til at få kirkerne til at fungere. Det betød også, at de tidligere katolske sognepræster fortsatte uhindret og uden kontrol og støtte. Først ind i 1550erne kom der flere præster og nye superintendenter til, der var luthersk uddannede. En stor del af sognepræsterne kom nu også fra Danmark, og de nordmænd, der ønskede at efterfølge deres fædre som præster, måtte til Danmark for at få en præsteuddannelse.

Kun få af de gamle katedralskoler overlevede 1536. Adelen og borgerne havde ikke mere brug for skolerne som karrierevej i kirken, og skolerne mistede deres ejendom og ressourcer.

Lensmændene var mere optaget af at sikre deres egen økonomi end at sikre kirkens ejendomme og dens fortsatte virke.

De nye biskopper (superintendenterne) havde ligesom præsterne og de overlevende kanniker ikke større indtægter, og blev ikke del af en efterstræbelsesværdig elite.

Det kom ikke til fælles bispemøder mellem de nye ”superintendenter” som i Danmark, og der var slet ikke visitatsrejser i et omfang, som det kendes fra Peder Palladius. Kun få steder blev der afholdt lokale præstemøder og modstanden mod de kirkelige forandringer blev fastholdt af lokale menigheder ind i 1600-tallet.

Det blev ikke det lokale sprog, som den nye tids tekster udkom på. Den danske bibel fra 1550, Luthers lille katekismus på dansk og de danske prædikensamlinger blev de vigtigste tekster, sognepræsterne anvendte, og de mange nye danskfødte præster prædikede på dansk tilpasset deres menighed. Dansk fik derfor et præg af det lokale norsk, som senere skabte det ”bokmål” tæt på dansk, der blev det almindelige skriftsprog efter 1800.

Hvor man kan sige, at det tog fire generationer at ændre kirken til en luthersk

fyrstekirke i Norge, tog det kun to generationer i Danmark.

De mange aktive prædikanter, som dominerede i Danmark, fandtes slet ikke i Norge, og det kan delvis forklare forskellen. Først med de mange danske –og danskuddannede præster omkring 1600 blev der skabt et særligt lokalt socialt lag af præster og fyrsteansatte, der kunne spille en aktiv rolle lokalt, og som gennem den øgede økonomiske vækst i 1500-tallet også fik langt bedre levevilkår.

Men det hører også med til forklaringen, at der var langt færre præster og gejstlige i Norge i forhold til befolkningen. Man regner med at ca 5% af befolkningen i Danmark tilhørte husstande, der var knyttet til kirkelige stillinger (bisper, latinskolelærere, provster, sognepræster, degne/klokkere) – i Norge var andelen 1-2%. Det betød, at det var endnu vanskeligere for de få superintendenter efter 1537, at nå ud til menighederne og deres sognepræster.

På den anden side fremhæver norske historikere, at den tolerante politik overfor menighederne i Norge og den samtidige vækst i økonomien og eksporten af fisk og tømmer skabte grundlaget for den danske konges fortsatte kontrol med riget, uden at det kom til større oprør og modsætninger. En forklaring kan også være, at selve skattebyrden på det norske samfund ikke blev øget tilsvarende med forholdene i Danmark, og at den modstand bønderne udøvede på mange måder advarede lensmændene og præsteskabet om, at der var grænser for, hvor store krav man kunne stille i områder, der var så langt væk fra imperiets hovedstad København.

Litteratur og henvisninger:

Ole Jørgen Benedictow: *Henrik Krummedige i Norsk Biografisk Leksikon 2009*

Øystein Rian: *Olav Engelbrektsson i Norsk Biografisk Leksikon 2009*

Øystein Rian: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648 Bd II i serien Danmark –Norge 1380-1814. Oslo/København 1997*

Erling Ladewig Petersen: *Henrik Krummedige og Norge. Studier over Danmarks forhold til Norge 1523-1533* i *Historisk Tidsskrift 12.rk. Bd III (1968) s 1-82*
Erling Ladewig Petersen: *Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536. Studier over det 16.århundredes fortolkning* i

Historisk Tidsskrift 12 rk. Bd IV (1973) s 393-462.

Andreas Holmsen: *Norges Historie. Fra de eldste tider til eneveldets innførelse i 1660.* Oslo-Bergen 1961.

Kilde 56: Norgesparagrafen i Christian den Tredjes håndfæstning 30. oktober 1536 (Uddrag)

Teksten på gammeldansk findes trykt i C.F.Wegener (udg): Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II (1856-60) s 83 f. Oversat af Henrik Adrian.

... § 3. Og fordi, at Norges rige nu er så formindsket i både magt og formue, og Norges riges indbyggere ikke alene formår at underholde en herre og konge, og det samme rige er dog forbundet at blive hos Danmarks krone til evig tid (1), og de fleste medlemmer af Norges riges råd, særlig ærkebiskop Oluf (2), som nu er den øverste i riget, har nu i en kort periode, to gange med størstedelen af Norges riges råd faldet fra Danmarks rige imod deres egne forpligtelser, derfor har vi (3) lovet og tilsagt Danmarks riges råd og adel, at dersom Gud den almægtige, lader det således ske, at vi samme Norges rige eller nogle dele, slotte, lande eller sysler, som hører der til, kunne bekræfte eller komme under vor magt, da skal det her efter være og blive under Danmarks krone, lige som et af de andre lande, Jylland, Fyn, Sjælland og Skåne er, og herefter ikke være eller hedde et kongerige for

sig selv, men være et ledemod (4) af Danmarks rige og under Danmarks krone til evig tid; dog hvis der kommer fejde deraf, skal Danmarks riges råd og indbyggere være pligtige til med os troligt at hjælpe i sagen...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) der var sluttet en række traktater mellem de to kongeriger i årene forud, vigtigst var Bergenaftalen fra 1450 om et fælles dansk-norsk unionskongedømme. Denne aftale blev bekræftet flere gange siden af det norske rigsråd. Se Erling Ladewig Petersen: *Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536* i *Historisk Tidsskrift 12 rk. Bd IV s 393-462.*
(2) Olav Engelbriktson var ærkebiskop i Trondhjem fra 1524-37 og styrede i praksis Trøndelagen og Nordnorge.
(3) Christian den Tredje
(4) ledemod – betyder et lem (på kroppen) – riget opfattes som en organisme, som en krop, - et lem er således en del af riget.

Kilde 57: Uddrag af islandske og danske historikere om reformationen i Island og om Jon Arason

Reformationen i Island udviklede sig over flere årtier og havde nøje sammenhæng med den udkantplacering det islandske samfund havde fået i det norske rige. Men i 1500-tallet blev Nordatlanten et vigtigt område for de mange nye søfarere, der rejste til Amerika og mod nord til Arkhangelsk. Både Nordnorge, Grønland, Island og Spitsbergen blev vigtige fangstområder for de mange sæl- og hvalfangstskibe fra Vesteuropa. Derfor havde den dansk-norske konge til stadighed interesse i at fastholde kontrollen med Færøerne, Nordnorge, Island og det fjerne Grønland.

Islands udsatte beliggenhed

Siden 1260erne var Island en del af det norske Atlanterhavsimperium. Det fastholdt sin egen lovgivning og havde Altinget som central institution til både at være dømmende og lovgivende instans. Den norske konge fik gennem sin jarl eller høvedsmand i Island mulighed for at sikre freden og opretholde kontakten til Norge. Den norske ærkebisp i Trondhjem var fortsat overherre til de to bispedømmer i Island: Holar mod nord og Skalholt mod syd ligesom over Gardarbispen på Grønland.

Kontakten til Island blev opretholdt ved, at der på kongens ordre fra Bergen årligt blev udsendt skibe til Island. I 1300- og 1400-tallet begrænsedes antallet af de udsendte skibe, men kontakten blev stadig opretholdt.

Derimod ophørte ”Grønlandsknarren” med at blive udsendt engang i 1300-tallet. Den sidste skibskontakt mellem Grønland og Norge, vi kender til, er fra 1408.

De islandske storbønder kunne efterhånden ikke selv bygge og udstyre skibe, så i senmiddelalderen var det købmænd fra Norge, fra England og fra hansestæderne, der især besøgte landet.

Både vulkanudbrud, en række pestår i begyndelsen og i slutningen af 1400-tallet og et koldere klima ramte samfundet i Island hårdt. Mange tusinde omkom og befolkningstallet blev næsten halveret. Man regner med, at der omkring 1500 var under 40.000 mennesker i Island.

I 1400-tallet og 1500-tallet blev Nordatlanten et rigt fiskeri- og hvalfangstområde. Skibe fra Vesteuropa kom derfor også til Island,

Færøerne og Nordnorge, ikke altid med fredelige hensigter.

I en periode var det især hanseatiske købmænd, der fik adgang til de islandske landingspladser, men også engelske skibe kom til. Der var i 1400-tallet flere eksempler på overfald og voldelige konflikter med især de engelske skibe og deres besætninger. I 1490 (efter 5 års krigstilstand) kom det til en aftale mellem Danmark-Norge og England om betingelserne for de engelske skibes adgang til Island og de islandske fiskebanker. Det var især på Vestmannaøerne, at englænderne holdt til. Under Christian den Tredje fastlagde kongen, hvilke købmænd der fik adgang til Island, men det varede helt indtil 1658 førend de sidste englændere forlod Vestmannaøerne.

Reformationens indførelse fik et langstrakt forløb i Island. Kirkeordinansen fra 1537 blev indført først på Sydisland (Skalholt-bispedømmet). Det samme skete langt senere i 1551 nordpå i Holar-bispedømmet, hvor befolkningen da blev underlagt den nye tro. Det skete ikke uden modstand fra den katolske biskop Jon Arason, der i en række år gjorde modstand og hindrede den lutherske kirkeordning.

Jon Arasons katolske modstand er senere blevet tolket som både religiøs og national modstand mod den danske konge.

Islandske historikere optaget af den udbredte almindelige islandske nationale forståelse, der blev til i 1800-tallets kamp mod den danske administration af landet, har stadig betydning for den tolkning, der gives af begivenhederne i 1500- og 1600-tallets Island.

Billed 1. Senmiddelalderligt alterdække fra Holar domkirke med de tre hellige islandske helgenbisper (senmiddelalderen), nu på Islands Nationalmuseum i Reykjavik. (HA)

Yderst står to engle, i midten står Jon Ögmundsson, der var den første bisp i Holar fra 1106-21. Til venstre står Holarbispens Gudmundur Arason (bisp fra 1201-37) og til højre Skalholtbispens Thorlakur Thorhallsson (1178-93).

De tre bispehelgener var ikke godkendt af paven, men blev brugt som helgener af befolkningen og kirken i Island. Først i 1985 blev Thorlakur Thorhallsson anerkendt af pavekirken som helgen.

57A: Gunnar Karlsson: Reformation og luthersk bogkultur (2000)

Uddrag af Gunnar Karlsson: Islands historia i korta drag. Mal og menning/Forlagid. Reykjavik 2010 (opr 2000) s 30-31. Teksten er oprindelig skrevet på islandsk og er henvendt til turister og folk, der ikke kender meget til Island.

Gunnar Karlsson var professor i historie ved Islands Universitet. Han er svensker. Tekstuddraget er oversat fra svensk til dansk af Henrik Adrian.

I årene 1536-37 indførte kong Kristian III den lutherske tro i sit rige, klippede båndene over til paven i Rom og gjorde kirken til en statslig institution. Den lutherske bevægelse stod overalt stærkest i borgerklassen, men en sådan fandtes ikke på Island. Og der fandtes ingen lutheranere i landet udover nogle få enkelte unge lærde ved biskopssædet i Skalholt. Kongen tog sig god tid til at omvende islændingene – ganske vist sendte han dem en ny kirkelov, man han tvang dem ikke til med det samme at godkende den. Dog besluttede kongens repræsentanter på Island sig til at udnytte Luthers antipati for klostre, og i foråret 1539 underlagde de sig Videy kloster. I august red kongens foged så ifølge med ti

mand til Skalholt, formodentlig for at underlægge sig flere klostre. Der samlede forvalteren en gruppe bønder, som dræbte fogeden og hans hjælpere. Dermed var al dansk øvrighed på Island faldet sammen, og den blev ikke genoprettet førend et dansk krigsskib kom til landet i 1541. På det tidspunkt var biskoppen i Skalholt, Ögmundur Pálsson afgået, og havde gjort den fejltagelse til sin efterfølger at anbefale at udnævne Gissur Einarsson, som var medlem af en underjordisk luthersk gruppe i Skalholt. Reformationen gennemførtes derfor nemt i dette bispedømme. Bispens i Holar Jon Arason blev ladet i fred så længe, og efter Gissurs død 1548 begyndte

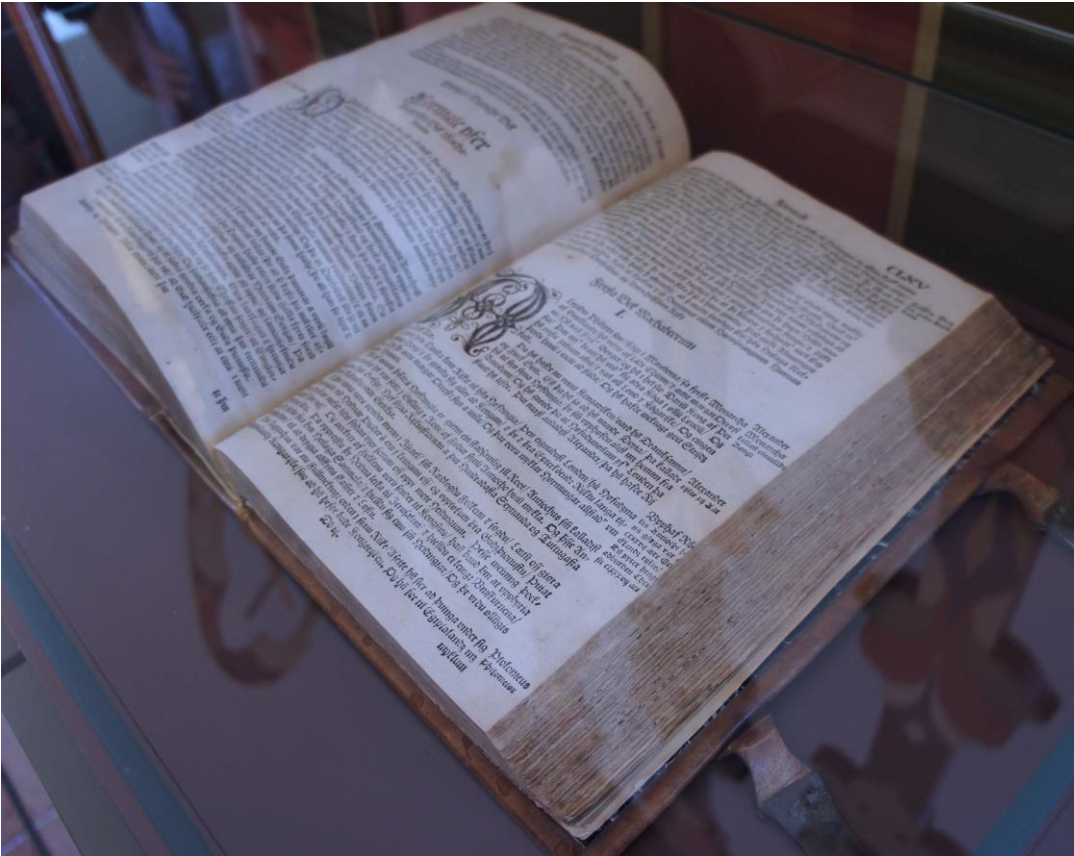
han tilmed at blande sig i begivenhederne i Skalhólts bispedømme. Kongen søgte at få et antal loyale islændinge til at gribe bispem, men det lykkedes ikke før om efteråret 1550, da Jon vågede sig ud på rejse mod vest med to af sine sønner. (Det var normalt på Island, at katolske præster boede sammen med kvinder og havde børn med dem). Far og sønner blev grebet, men der var ingen, der turde have dem forvaret over vinteren, for man frygtede at folk fra Nordlandet skulle forsøge at befri dem. Derfor blev de halshugget uden rettergang i Skalhólt den 7. november.

Angsten for nordlænderne var ikke uden årsag. Efter årskiftet begav et følge på 60 mand sig på vej fra Nordlandet. De dræbte fogeden, og alle de danskere de fandt, i alt 14 mand. Den danske øvrighed var bortfjernet for anden gang. Men allerede næste sommer blev den genoprettet, thi i foråret 1551 inden nyheden om Jons henrettelse havde nået kongen, sendte han fire krigsskibe afsted for at hente bispem. Den sommer blev reformationen endeligt gennemført på Island.

Med reformationen afskaffedes klostrene og deres ejendom overgik til kongen. Men bispesæderne fik lov til at beholde det meste af deres ejendom og indtægter og blev nu landets vigtigste kulturcentre. Ved begge bispesæder blev der oprettet latinskoler, som uddannede kommende præster og forberedte studenter videre til universitetsstudier i København.

I Hólar bispedømme fandtes siden Jon Arasons tid et trykkeri. Biskop Gudbrandur Thorlaksson (1571-1627) lod trykke omkring 100 bøger på islændingenenes sprog, som de tidligere havde kaldt norrøn tunge, men nu var begyndt at kalde islandsk. Blandt andet blev biblen udgivet i sin helhed 1584.

Til forskel fra Danmarks andre kolonier blev indbyggernes modersmål luthersk kirkesprog på Island. Allerede på biskop Gudbrandurs tid begyndte man at betragte sproget som et dyrebart nationalt klenodie, som man skulle holde så rent som muligt af udenlandsk påvirkning. Den indstilling har siden været fremherskende så at sige uden afbrydelse, og derfor findes der stadig i dag så få udenlandske låneord i det islandske sprog.

Billed 2: Den islandske bibel – trykt på islandsk i Holar 1584 – udstillet i kirken i Holar (HA)
Teksten er trykt i det bogtrykkeri Jon Arason havde opstillet i Holar. Det var den lutherske bisp Gudmundur Thorlaksson (1571-1627), der selv havde udskåret de store bogstaver i træ, så teksten kunne se autoritativ ud. Den islandske tekst blev grundlæggende for sikring af det norrøne sprog og for den fortsatte brug af islandsk både i hverdagen og i administration og domstole.

57B: Jon R Hjalmarsson: Om reformationen og dens konsekvenser (2007)
Uddrag af Jon R. Hjalmarsson: History of Iceland. From the Settlement to the Present Day. Forlagid Reykjavik 2012 s 68-80 (oprindeligt 1988, ny udgave 2007). Forfatteren er islænding, uddannet i historie, litteratur og pædagogik (i Norge og USA), har været historielærer og administrator. Teksten giver en kort introduktion til hele Islands historie især til brug for udlændinge. Tekstuddraget er oversat fra engelsk til dansk af Henrik Adrian.

REFORMATIONEN 1550

Mod protestantismen

Martin Luther indledte reformationsbevægelsen i Tyskland i 1517

med sine 95 teser mod den katolske kirkes misbrug. Et af hans mål for protest var afladsbrevene som paven solgte i mange lande og som ovenikøbet var nået helt til

Island, hvor man kan læse, at tørrede fisk var sendt afsted som betaling for syndernes forladelse. Lutheranismen eller protestantismen spredte sig hurtigt i Nordtyskland og nåede hurtigt til de skandinaviske lande. Nye ideer blev meget hurtigere udbredt i denne tid med den nylige udbredelse af bogtrykkeriet.

Kong Christian II af Danmark og hans unionshær blev hurtigt drevet ud af Sverige i 1523 ved et masseoprør efter hans massakre på den svenske adel tre år tidligere. Ved endelig at forlade Kalmarunionen for altid, skabte svenskerne deres eget nationale kongedømme med Gustav Vasa på tronen. Han introducerede den lutherske tro til Sverige i 1527 og fik derved kontrol over kirkens store rigdomme.

Undersåtterne i Christian II's Danmark gjorde også oprør mod ham, og erstattede ham med farbroderen Frederik II ved hvis død i 1533, der udbrød borgerkrig. Christian II, der var gift med søsteren til den hellige romerske kejser Karl V, prøvede energisk at genvinde sin trone, men da han endelig var overvundet efter mange års kampe og blev holdt indespærret for resten af sit liv, efterfulgte slægtningen Christian III ham. Gennem disse hårde tider var Christian II altid i stor mangel på penge, og prøvede ovenikøbet at pantsætte eller sælge både Island og Færøerne til Henrik VIII af England for at finansiere sine krige, men han ville ikke købe dem. Christian III blev konge i 1536 og i det samme år etablerede han formelt den lutherske kirke i Danmark, Norge og på Færøerne. På grund af særlige omstændigheder var islændingene i stand til at holde fast ved den gamle tro lidt længere. Christian III's ny kirkeordinans betød at fyrsten erstattede paven som kirkens leder, og at alle ejendomme under kirken og klostrene kom under kongens kontrol. Det er ikke overraskende at de dalevende fyrster var tiltrukket af den lutherske tro, for den øgede magt og rigdom den gav dem, uafhængigt af de læresætninger på hvilken den var begrundet.

De sidste katolske biskopper

De sidste katolske biskopper på Island var Ögmundur Pálsson i Skálholt bispedømmet og Jón Arason i Holar. De var begge stærke og magtfulde ledere og ivrige for at samle så meget gods til kirken og dem selv som muligt. Oprindeligt var de bitre fjender, da Ögmundur havde ønsket en anden kandidat til Holar-bispedømmet. Men med lutheranismens komme havde de fundet sammen mod det fælles mål som allierede. Mens borgerkrigen rasede i Danmark og ingen virkelig vidste hvem der var konge, havde de islandske biskopper handlet på det norske rigsråds vegne som bestyrere i deres eget land idet de udøvede både verdslig og kirkelig magt i nogle år. Den ny tro fandt sin vej til Island ret hurtigt med de mange hanseatiske købmænd, der opholdt sig her. I Hafnarfjörður, syd for Reykjavík, havde købmændene ovenikøbet deres egen lutherske kirke. På grund af de tyske handelsforbindelser som mest gik til Hamburg, var en gruppe unge islændinge taget til Tyskland for at studere, og de var blevet bekendt med den ny tro. Mange af dem blev optaget af den ny undervisning og tog den tilbage med hjem. Som resultat blev der ret hurtigt skabt en stærk gruppe tilhængere til den lutherske tro, der holdt til i Sydland. En af dem var Oddur Gottskálksson, der oversatte Det nye testamente til islandsk, idet han hemmeligt arbejdede med denne opgave bag ryggen af den katolske biskop i Skálholt. Oversættelsen, der blev trykt i Danmark i 1540, var den første bog, der overhovedet er trykt på islandsk.

Tilhængerne af den ny tro arbejdede først stille for deres sag, men efter introduktionen af lutheranismen i det danske kongerige i 1537 begyndte de at tale mere åbent om det.

Lutheranismen i syd

Da den officielle erklæring om den ny kirkeordinans nåede frem til Island i 1538 protesterede bisp og gejstlige i Skálholt bispedømme i mod den og erklærede den for kættersk. Næste år udsendte bisp en brev til alle kirker i sit bispedømme, hvor han truede

med ekskommunikation for enhver, der lyttede til den tyske munks kætteri. Samme år 1539, sendte kongen en ny lensmand, Klaus von Mervitz, til Island med mandat til at gennemføre reformationen og inddrage kirkens ejendomme. Han overtog Videy kloster med hjælp af sin foged Dietrich von Minden og sine soldater. De jagede med vold munkene ud og overtog alle besiddelserne i kongens navn, og derfor ekskommunikerede den gamle biskop i Skálholt dem fra kirken. Senere samme sommer, da fogeden og hans mænd var på vej til at overtage andre klostre, gjorde de holdt ved Skálholt og behandlede bispen dårligt på trods af advarsler herimod. Biskoppens venner og støtter samlede styrker fra de omgivende områder og angreb og dræbte Dietrich og alle hans mænd. Biskop Ögmundur var nu både gammel og næsten blind. Han gennemførte en ordning for sin unge favorit Gissur Einarsson, så han blev udvalgt som hans efterfølger i Skálholt. Gissur var en klog og dygtig mand, men som tilhænger af lutheranismen havde han spillet dobbeltspil med sin støtte og herre, der troede at han var en sikker katolik. Da Gissur kom til København havde kongen hørt om mordene på hans folk i Skálholt, men tilskrev skylden på den gamle biskop. Efter at være sendt tilbage til Island af den rasende konge uden at være indviet, arbejdede Gissur hårdt på at gennemføre den ny kirkeordinans, men hans budskab blev bredt afvist af altinget i 1540. Det samme alting frikendte også enhver, der havde været involveret i drabene på fogeden og hans soldater i Skálholt. Biskop Jón Arason og hans præster i nord skrev et brev til kongen og bad om dispensation til at bevare deres gamle tro og forblive i den katolske kirke. De bad også om, hvis han ikke tillod dette, at de måtte emigrere til et andet land og medbringe deres ejendom. Kongens direkte svar var, at sende en flådestyrke til Island den følgende sommer, som med støtte fra Gissur Einarsson anvendte åben magt til at underkue al modstand. Biskop Ögmundur blev forrådt og taget til fange og bragt til Danmark, hvor han døde i

fængsel i 1542. Kongens danske repræsentanter fik den ny kirkeordinans godkendt for Skálholt bispedømme på altinget i 1541, og Gissur Einarsson blev indsat et år senere.

Som biskop mødte Gissur Einarsson enorme vanskeligheder med så få lutheranske præster til at tjene den ny kirke. Han havde også besvær med at bekæmpe de gamle opfattelser om hellige mænd og relikvier, men gjorde sit bedste til at fjerne overtrædelser af den ny kirkeordinans. En af hans handlinger var at fjerne et helligt kors i nærheden af Skálholt. På vej tilbage til sit hjem fra denne handling, blev han syg og døde kort efter, det sagde folk var et tegn på Guds straf. Gissur Einarsson herskede som biskop i Skálholt fra 1542 til sin død i 1548. Han synes at have været på god fod med den katolske biskop i nord, Jón Arason, og begge holdt freden. I sit eget bispedømme gjorde Gissur sit bedste for at etablere den ny tro og han var delvis succesrig med sin mission.

Jón Arasons tabte sag

Efter at den lutheranske kirke var blevet indført og accepteret i Skálholts bispedømme var Jón Arason i Hólar den sidste katolske biskop i he og erklære ham for fredløs. I Norden. Da Gissur Einarsson døde i 1548 valgt de lutheranske præster Marteinn Einarsson som hans efterfølger i Skálholt. Så optrådte Jón Arason på scenen og sikrede at en katolsk præst blev udvalgt til det samme embede. Han skrev også breve til kejseren og paven og bad om støtte. Det fik kongen til at anklage bispen for højforræderi og erklære ham for fredløs. I København skete der ikke noget med den katolske præst, men Marteinn Einarsson modtog sin indvielse og vendte tilbage for at indtage sit bispedømme i 1549. Jón Arason forberedte sig på at forsvare sig selv og kæmpe for sin tro, hvis det blev nødvendigt, han gik så langt, at han befæstede bisppegården Hólar. Han ordnede det således at han fik fanget bisp Marteinn og holdt ham i fængsel i Hólar og red derefter med en gruppe bevæbnede mænd til altinget, hvor han fik

tilslutning til at herske i Skálholt bispedømme sammen med sit eget. Han indtog Skálholt med magt og gjorde sit yderste for at fjerne den ny tro og genskabte klostret Videy. Biskop Jón var meget stolt af disse handlinger og skrev et digt herom, for han var en af de mest ansete digtere i datiden.

Dadi Gudmundsson, en rig mand fra Vestisland, der havde beklædt mange embeder, var en tilhænger af den lutherske tro og var meget trofast overfor kongen, der betroede ham at arrestere biskop Jón Arason. Biskoppen handlede øjeblikkeligt og anklagede Dadi for forskellige forbrydelser og red da med en gruppe bevæbnede mænd til Vestisland for at underkue ham, men blev angrebet af Dadis overlegne styrker. Efter dette slag i efteråret 1550 blev biskoppen taget til fange sammen med sine to sønner, Ari og Bjørn. Han havde også andre børn sammen med sin samlever Helga Sigurdardóttir.

Bispen og hans sønner blev bragt til Skálholt for at blive holdt fængslet til altinget i 1551 skulle tage stilling til deres skæbne. Danske embedsmænd og de islændinge, der var udpeget til at bevogte dem, var meget bange for at folk fra nord skulle komme for at redde deres ledere, og i angst erklærede en af vogterne ”at øksen og jorden ville sikre dem bedst”. Det blev hurtigt besluttet, efter at yderligere sigtelser var rejst mod dem, at aflive dem alle tre. Den 7. november 1550 blev de halshugget i Skálholt.

Nyhederne om disse henrettelser nåede først København næste sommer, og da havde kongen allerede sendt en stor militær ekspedition til det nordlige Island. Med oprørerne allerede døde fik hans mænd sikret ed og tilslutning til kongen og den ny kirkeordinans fra repræsentanter i bispedømmet. Reformationen var derefter i kraft over hele landet.

Efter biskoppen var henrettet havde imidlertid en gruppe fra nord Island dræbt alle danskere, der havde noget med henrettelserne at gøre og en anden gruppe havde hentet biskoppens og hans sønners kroppe og bragt dem tilbage til

Hólar til begravelse. Mange legender og historier er knyttet til flytningen af relikvier og med navnet Jón Arason og hans kamp for tro og land.

REFORMATIONENS KONSEKVENSER

Et kulturchok

Jón Arason, den sidste katolske biskop, døde som martyr for sin tro og til en vis grad for friheden for sine landsmænd. Skønt nogle mennesker på den tid var ægte tilhængere af lutheranismen, og andre var ligeglade eller kun interesserede i at standse det katolske præsteskabs grådighed og misbrug, modtog størstedelen af det islandske folk ikke reformationen med glæde. Den var blevet indført med voldelig magt og enhver havde at bøje sig for kongens vilje og hans tro. Store forandringer fulgte med reformationen i det religiøse og kulturelle liv og mange gamle skikke blev forbudt. Alle klostrene blev lukket og munke og nonner drevet ud. Katolske relikvier og kunstværker blev forbudt, stjålet eller ødelagt, og det samme skete med mange gamle dokumenter og manuskripter. Folk blev forbudt at tilbede deres gamle helgener, og alt, hvad der mindede herom, blev forbudt. Alt dette var en stor forandring for Islands religiøs og kulturelle liv, i virkeligheden et kulturchok. For at gøre tingene værre fjernede kongen en stor del af de indkomster, der tidligere havde tilfaldet bispesæderne i Skálholt og Hólar. De første lutherske bisper var heller ikke dygtige ledere. De mødte store udfordringer i deres arbejde for den nye reformerede kirke og kunne ikke klare at samarbejde med kongen og hans embedsmænd om at støtte kirkens og skolernes forhold. De havde aldrig penge nok til at drive dem ordentligt.

Øget kongelig magt

Efter at kongen havde indført reformationen med magt, overtog kongen, hans lensmænd og andre embedsmænd størstedelen af magten i Island på deres hænder, og denne større og mere direkte udenlandske magtudøvelse blev opfattet mere nærgående end tidligere.

Lagmændene og det gamle alting mistede meget af sin tidligere magt og indflydelse. Den forøgede lovgivnings- og juridiske magt blev nu koncentreret i kongens og hans embedmænds hænder, og landet blev for det meste regeret fra København. Efter reformationen blev kongen også den største jordejer i Island. Han overtog alle landområder, der tilhørte klostrene, og som den øverste kirkeleder administrerede han alle de jorder, der havde tilhørt kirken. Jordafgifter, skatter, bøder og indtægter af alle slags begyndte nu i meget større omfang at tilfalde det kongelige rentekammer. Indtil reformationen var den islandske befolkning generelt velhavende, men derefter synes det at glide fra rigdom til fattigdom i langsom fortsat forandring. I virkeligheden havde Island fra 1262 været et selvstændigt land med særlige rettigheder under kongen. Efter reformationen mindede det mere og mere om en udnyttet koloni. Som en del af dette nye system kom der en ny lov om ægteskabsbrud og samliv. Streng lovgivning fra 1564 under Den Høje Domstol, der ikke blot indeholdt store bøder, men som også angav dødsstraf for en lang række forbrydelser. Henrettelser blev normale især under altingets sommermøder. Kvinder blev ofte druknet, mens mænd blev hængt eller halshugget. Disse hårde love blev i kraft til 1838, skønt de sjældent blev anvendt i de sidste årtier inden.

Handelsmonopolet

Kongens øgede magt blev især følt i forbindelse med Islandshandelen. Engelske og tyske købmænd havde overtaget størstedelen af handelen fra nordmændene i det 15. og 16. århundrede. I lang tid havde de konkurreret og ovenikøbet kæmpet mod hinanden for at sikre sig denne profitable handel. Den danske konge valgte side med tyskerne i det 16. århundrede og englænderne blev endelig udelukket fra Island. Tyske købmænd, flest fra Hamburg sikrede sig handelen for dem selv og danskerne var for svage til selv at overtage den. Ikke desto mindre opretholdt

kongen en konstant interesse i den, idet han holdt de mest profitable islandske produkter som falke, svovl og til en vis grad torskeleverolie for sig selv.

Den samtidige økonomiske filosofi om det merkantilistiske system blev udbredt. I overensstemmelse med dens doktriner ønskede kongen at styrke undersåtternes og landets position gennem nye industrier, kolonier og handel. I slutningen af det 16. århundrede var borgerne i Danmark vokset sig så stærke og talrige at kongen mente at danske købmænd skulle overtage handelen til Island fra tyskerne. Han udbød derfor hele Islandhandelen i 1602 til bestemte købmænd i de tre byer: København, Helsingør og Malmø. Dette var indledningen til det fastlagte handelsmonopol, der varede på den ene eller anden måde i næsten to århundreder til 1787. Udbyderne var de eneste købmænd, der havde ret til at handle på Island. De kunne bestemme priserne næsten som de ville, sælge deres varer til ekstrahøje priser og købe islandske produkter billigt – det var præcist hvad de gjorde. Island blev inddelt i handelsdistrikter og enhver var nød til at købe og sælge i bestemte lagerbygninger under trussel om brutale straffe. Købmænd kunne ovenikøbet importere dårlige og rådne produkter, da der ikke var andre udbydere at gå til. Det islandske folk var i princippet gjort til slaver af dette handelsmonopol, det var blevet dets tjener. De klagede i bønskrifter til kongen, men uden virkning. Hæmmelig handel med købmænd fra tredjelande som Nederlandene, England og Tyskland blev hårdt straffet. Det er blevet sagt at af de mange plager, der har ramt islændingene i løbet af århundrederne, er det danske handelsmonopol sandsynligvis den værste.

Overtro og heksekunst

Det syttende århundrede var årene med religiøse modsætninger og krige. Fanatisme og overtro af al slags var del af det daglige liv sammen med intolerance og forfølgelse af enhver, som på den ene eller anden måde afvigede fra normerne. Det var

konsekvenserne af reformationen og modreformationen på det europæiske kontinent, hvor millioner af mennesker omkom i krigene, i inkquisitionens torturkamre eller på bålet. Også islændingene på deres fjerne ø fik deres del af udviklingen, der foregik i den omgivende verden.

Overtroen spredte sig ud over Island som en hærgende epidemi, og for de lærde folk var det værre i denne sammenhæng end for det almindelige folk. Skete der noget med en hest eller ko, blev det øjeblikkeligt tilskrevet naboernes had og heksekunst. Djævelen og hans dæmoner blev set arbejde allesteder idet de benyttede menneskene som deres instrumenter. Det medførte anklager og forfølgelse mod hvad der kun kunne være uskyldige mennesker. Afbrænding på bålet blev anerkendt straf for trolddomskunst og kostede 23 mennesker livet i årene 1625-1685. Heraf var kun én en kvinde, imodsætning til skikken i andre lande, hvor kvinderne var i overtal.

Da det syttende århundrede ebbede ud, formindskedes overtroen langsomt samtidig med at den næsten helt forsvandt.

Overtro var ofte forbundet med naturforhold. For eksempel troede man at Hekla, den berømteste vulkan i Island, var hovedindgangen til helvede. Efter at to islandske studenter fra Københavns universitet i 1750 klatrede op på toppen og vendte tilbage sunde og friske, begyndte den folkelige angst at forsvinde. Det var også tilfældet med mange andre naturforhold og fænomener nu da folk lærte mere om dem.

Tyrkerne og andre sørøvere

På trods af den øgede magt og indkomsterne efter reformationen glemte kongen næsten helt at beskytte det langtfra liggende Island. Ind i mellem kom pirater og sørøvere fra forskellige nationer til dets strande for at myrde, plyndre og begå andre overgreb. I 1579 begik en række engelske røvere en sværm af forbrydelser og holdt en adelsmand som gidsel, og i 1615 skabte spanske hvalfangere en opstand, men islændingene

samlede en styrke og dræbte nogle af dem. I 1627 blev landet angrebet af sørøvere fra Algeriet. De stjal og plyndrede alle de værdier de kunne finde og dræbte et antal mennesker. Da de drog afsted medbragte de flere hundrede mænd, kvinder og børn, flest fra Vestmannaøerne, som fanger, og de blev solgt som slaver i Nordafrika. Slægtninge og andre samlede penge ind for at købe dem fri, men kun få – 37 udaf 370 fanger – lykkedes det at få hjem mange år efter. Disse alvorligt frygtede algeriske sørøvere blev kaldt ”tyrker” i Island, fordi Nordafrika da var en del af det ottomanske rige eller det tyrkiske imperium.

Enevælde i 1662

Fra gammel tid havde den danske konge været valgt af stænderne. Men ifølge mønstret for de fleste europæiske lande efter reformationen mistede adelen sin magt og den ny klasse af byernes borgere blev stærkere. Da adelen søgte at begrænse kongens magt og opgav at udføre sine pligter for forsvaret af landet, var det kun naturligt for ham med borgernes og kirkens støtte at forbedre sin stilling. Det skete i Danmark efter krigene med Sverige, da adelen havde fejlet i forsvaret af landet, og landet havde mistet en stor del af det område som i dag er Sydsverige.

I 1661 ændrede Frederik III Danmarks og Norges regering ved at gøre sig selv til arvekonge af Guds nåde med enevældig magt til at styre uden om adelens eller andres indflydelse. Det følgende år 1662 skulle islændingene sværge troskab og tilhørsaccept til den enevældige konge. Men den danske amtmand ankom forsent til at nå frem til altingets sommermøde på Thingvellir det år, så i stedet blev der afholdt et ekstraordinært møde i Kópavargur nær Bessastadir (1). De islandske ledere lagmanden Árni Oddsson og Brynjólfur Sveinsson, biskop i Skálholt anmodede om at bevare de gamle nationale rettigheder og protesterede mod det ny regeringssystem. Men amtmanden ville ikke høre efter og pegede på sine nærtstående soldater og spurgte, om de ikke så dem.

Islænderne havde ikke andre muligheder end at give efter og underskrev med deres navne hvor de var blevet opfordret til det, sikkert med tårer i øjnene.

Med introduktionen af enevælden i 1662 var den Gamle Aftale fra 1262 (2) og dens senere tilføjelser blevet ophævet. Kongen med Guds

nåde havde den enevældige magt i de næste to århundreder.

Noter ved Henrik Adrian:

(1) Bessastadir var kongens (lensmandens/amtsmandens) administrationsgård i Island – ved Reykjavik

(2) Den Gamle Aftale – er den aftale, der giver den norske konge magten på Island 1262, den sikrer Altingets funktion og betydning.

57C: Erik Arup: Islands alting og Islands reformation (1932)

Uddrag af Erik Arup: Danmarks Historie Bd II B (1932) København s 502-503. Arup havde sin egen skrivemåde – navneord med lille bogstav og en mere moderne sprogform.

Arup var i sit arbejde som statsrådssekretær og departementchef under 1.verdenkrig tæt knyttet til samarbejdet med Island og støttede kraftig den islandske selvstændighedsbevægelse. Han var ledende medlem af den kommission, der udarbejdede den dansk-islandske forbundslov i 1918, hvor Islands selvstændighed blev erklæret.

Historikeren Arup havde et sikkert indblik i de kilder, der belyste forholdene på Island, og som da blev opbevaret i København.

444. ISLAND. *Didrik Pinings* tilstedeværelse i Island som den danske konges lensmand var kun en tolvaarsperiode, der sluttede 1490; selvom der fulgte andre danske lensmænd efter, var de kun deroppe på kortvarige besøg, også *Søren Norby*. Island styrede sig selv gennem sit alting...

Den vigtigste sag for Island var nu som før og senere landets forsyning med nødvendige importvarer. Der var dengang engelske købmænd nok, der vilde sejle til Island, som nu kunde betale sin import ikke blot med faareuld og klipfisk, men ogsaa med svovl, der da var saa nødvendig til fremstilling af krudt. Men handelen på Island var efter de naturlige forhold en monopolhandel; den købmand, der i foraaet først løb ind i en islandsk havn med fødevarer, hvorpaa, der maaske allerede i hele den sidst del af vintren havde været mangel, erhvervede sig allerede derved et monopol på handelen i den havn; om der kom andre skibe til i løbet af sommeren, vilde være tvivlsomt, og den øjeblikkelige trang maatte tilfredsstilles. Den først ankomne havde det da i sin haand egenmægtigt at fastsætte prisen på sine varer;

om en fri prisdannelse ved manges tilbud og manges efterspørgsel var der overhovedet ikke tale. Det var altingets første og største opgave i disse aar at modarbejde den udsugning af befolkningen, som dette forhold nødvendigt maatte give anledning til. Derfor bestemte det, at der aarligt ved forhandling mellem købmændene og valgte repræsentanter for befolkningen skulde fastsættes en takst, en fast pris for varerne, der efter altingsbeslutningen af 1533 skulde gælde fra 1.maj. Men for at tvinge købmanden til at anerkende og overholde denne takst behøvede man i Island en tilstrækkelig stærk myndighed; det var af denne grund, islændingene selv efterhaanden blev glade for den kongelige danske lensmand, der kunne optræde med fornøden myndighed overfor de fremmede købmænd. Altingsdommen 1545 giver faste regler for handelen: kongen skal efter gammel sædvane have 20 g (gylden) i afgift af hvert tysk skib, 10 nobel af hvert engelsk; kongens embedsmand skal paa hver handelsplads tilsætte 3 islandske og 3 udenlandske mænd, der skal sætte ret køb paa alle varer; hvert købmandsskib skal kun drive handel i én

havn, som det først kan tilbære, thi alle landets havne skal besøges og forsynes med varer.

445. JON ARASON. Iøvrigt var Islands storbønder, forsamlet på altinget, nu som før dets styrelse, og af disse var bisperne de mægtigste; til altinget i 1526 kom bisp *Jon Arason* af Holar med 900 md., bisp *Øgmundur Pálsson* af Skalholt med 1300 md. De reformatoriske bevægelser, der rystede hele Europa, naaede aldeles ikke op til Island; selv coelibatskravet var aldrig naaet derop, bisp Jon Arason levede i ægteskab og havde mange børn.

Derfor kom det som et tordenslag, da Christian 3.s lensmand Claus v. Merwitz 1538 for altinget forelagde den i Danmark nyligt vedtagne kirkeordinans af 1537 med krav om, at den skulle vedtages ogsaa i Island. Altinget under Jon Arasons ledelse stemte den ned. Men saa blev 1539 25.maj Videy kloster overfaldet af danskerne under Didrik v.

Minden og dets ejendomme inddraget, kort efter blev Didrik v. Minden dræbt under et besøg på Skalholt. Og fra nu af var kampen staaende mellem den danske lensmand, der havde ordre til at gennemføre reformationen, og bisp Jon Arason, der under denne kamp blev paa engang den katolske kirkes og den islandske folkefriheds forkæmper. Den danske lensmand Christoffer Hvitfeldt 1540-42 fandt støtte i Skalholt, hvor Gissur Einarsson, bisp Øgmundurs efterfølger, var vundet for reformationen og fik sydlændingene til at vedtage kirkeordinansen, men da Gissur døde 1548, vandt Jon Arason en stor sejr i 1550; han drev danskerne ud og erobrede Videy. Dog allerede i efteraaret fældedes den store bisp af en islandsk storbonde *Dádi Gudmundsson*; han og to af hans sønner blev henrettet 1550 7.november. Derefter blev ogsaa Island reformeret; den danske konge inddrog og tiltog sig de islandske bispesæders og klostres ejendomme.

57 D: Arild Huitfeldt om oprør i Island 1539-40 og 1551 (1595)

Uddrag af Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike - Christian den III's Historie (København 1595) s K II-K III, s V a- all. Teksten er trykt på gammeldansk og oversat af Henrik Adrian.

Marginaloverskrifter i teksten er angivet i kursiv.

Arild Huitfeldt havde adgang til kansliets dokumenter tilbage til Christian den Tredjes tid – se Fortælling 29,- 17.Biografi

1539...Oprør i Island

I dette år slog islændinge kongens lensmand og tjenere ihjel på Skalholt. Derfor blev bisp Øgmund og nogle af hans tjenere anklaget. Man han afstod straks derefter på grund af sine øjnes svaghed og alderdoms skyld bispedømmet og levede som privatperson i Hiallabygden hos sin søster Aftise....

1540...Christian Huitfeldt sendes til Island
År 1540 blev lensmand på Tronhiem gård (1) Christoffer Huitfeldt af kongelig Majestæt beordret med to orlogsskibe og nogle krigsfolk at drage til Island og tage førnævnte bisp i forvaring og føre ham til Danmark og samtidig sørge for, at samme land skulle antage kongelig Majestæts ed (2). Ligeledes skulle han der udnævne en ny bisp, som

skulle prædike og fremme den reformerede religion og som sikrede kirker og skoler. Hvilket ogsaa skete, da førnævnte land blev taget under kongelig Majestæts ed under den norske krone. Og han tilsatte på samme tid en islænding ved navn Gisser Enersen (3) som tidligere havde studeret i Wittenberg, en påpasselig lærd mand, der blev indsat som bisp i Skalholt og bisp Øgmund blev ført til Danmark for sin forseelse. Denne bisp Gisser turde ikke (mens han var en privat person) sætte sig imod pavedømmet og de papistiske ceremonier, før han fik besked på at være bisp. Men derefter plantede han den reformerede religion, med alle sine evner, og han var den første der på islandsk oversatte Salomons ordsprog og Jesu Sirachs (4).

Et simpelt svar

Den islandske almue skrev tilbage til hans kongelige Majestæt, at de havde fået en ny ordinans og skik tilsendt fra ham. Men de tænkte, at det ikke kom ham ved, men angik Romerkirken at gøre skik og orden om kirkeceremonier. De klagede i samme skrivelse over en af hans fogeder der i landet, Claus von Mervitz, og de ønskede, at han blev afsat, og at en anden blev tilsendt i hans sted...

1551...Krigsfolk sendt til Island

Anno 1551 sendte kongelig Majestæt med sit orlogsskib Aksel Jul og Christoffer Trundzen til Nordisland og Otte Stigssen med et skib til Vestisland. De havde 500 knægte med sig og havde ordre til at fange samme bisp Jon og hans sønner og føre dem til Danmark, og at give Bisp Morten hans embede tilbage og igen udnævne ham til bisp. Ligeledes skulle de få islændingene til igen at aflægge ed og hylde kongen og med det gode eller onde igen få dem til lydighed. Hvis de ikke kunne få bisp Morten fri eller han var omkommet, skulle de indsætte en anden evangelisk bisp, som ville overholde den gejstlige reformatz og ordinantz, som kongen havde ladet udarbejde og som indeholdt en beskrivelse af bispens stilling. Dateret Flensborg, torsdagen efter Quasi modo geniti (5) år 1551. Han skrev endvidere til adelbonde (6) Gudmundsen i Snocks dal, Erland Thorarssen lagmand. Syd og øst på Island: Poul Fussesen på Lyderende, Alf Einartsen i Dal, Bjørn Erlantzen i Kjædelstad, Bjørn Jenssen på Kvinde ø, Thorluff Grundzen på Modervelle, Bhorsten Fybossen på Hafrefjelds Tunge, Jon Magnussen på Kvalbord, Orm Jensen på Drasslestæd og Egil Jonssen på Skår. Han takkede dem for at de indtil nu havde været lydige undersåtter. Han ønskede fremover, at de ville blive og være hans tilforordnede og være lydige og følge ham imod førnævnte bisp Jon. Dette skulle med al nåde blive bekendt og udbredt.

Men før disse skibe ankom i fasten samme år 1551, da ville førnævnte bisp Jon underlægge sig adelsbonden, bisp Mortens svoger, og hele hans parti (7) og på denne måde blive herre i hele landet. Han kom så til adelsbonden med 500 mand stærk. Adelsbonden havde ikke 300 mand stærk. Da begyndte adelsbonden, der var for svag, at tale til almuen, som var med bispen og sagde: Han stod og holdt sig tilbage på sin egen jord, den anden var kommet for at gøre ham skade. De vidste hvad Islands lov siger derom. At de, som gør det, er ødelæggere. Hans sag var ingen anden end, at han ville være sin rette herre og kongen lydige, imod hvilken bispen havde rejst sig og ville skille det land fra Norges konger og overlade det til et fremmed herskab. De skulle tænke sig om, hvad de gjorde, og se sig selv i et spejl og ham. Skulle han ikke have fred på sin egen jord, da kunne loven heller ikke gælde for dem en anden gang. Dermed red almuen fra bispen, enhver tog hjem til sit, de ville ikke gøre noget mod loven. Men da de var blevet skilt fra hinanden, og han så, at han var bispen overlegen, så drog han til bispen med sine folk og fangede bispen og hans to sønner og førte dem til Skalholt. Men fordi han frygtede, at bisp Jons tredje søn skulle tage dem ud af fængslet, og det sidste skulle blive værre end det første for ham, da rådslog han med kongens foged Christen Skriver, som opholdt sig der vinteren over for at samle kongens fisk, om hvad han skulle gøre. Og for sådan frygt og fares skyld lod han straks bispen og begge hans sønner halshugge. Nu havde bispen også endnu en søn, og han lod indbyde under venskabs skin Christen Skriver som gæst hos to andre bønder, Jon i Kirkeboel og Jon Kenecksen. Der blev han overfaldet af bisp Jons søn og ynkelig ihjelslået for dermed at hævne hans faders død.

Bisp Oluf Hjaltesen på Island. Islændingene hylkede kongen.

Straks derefter i samme år 1551 ved pinsetide kom Axel Jul, Christoffer Trundtzen og Otte Stigssen til landet og altinget, for at de skulle bringe alt i orden, som det stod skrevet (8).

Da havde adelbonden (6) løst deres opgave. Siden indsatte de en bisp Oluf Hjaltesen i hans sted (9) og han hyldede kong Christian og hans søn hertug Frederik sammen med præstemænd, laugmænd, laugrettens mænd og den menige almue på Island mod nord og vest i Holar stift og fremsendte deres hyldingsbrev, hvori de til evig tid forpligtigede sig til at forblive under Danmarks krone samtidig med at hans Majestæt så nådelig havde tilgivet dem deres forseelse. Dette brev er udstedt på Odder ting den 15. dag i juni Anno 1551. På samme måde skrev og hyldede bisp Morten Ennersen (10), præstemænd, laugmænd, laugrettens mænd samt den menige almue for syd og øst i Skalholt stift, kongelig Majestæt og Danmarks rige på Aurøre ting, onsdagen (11) efter Petri & Pauli, Anno Cristi 1551. Samme tid på Island dømte laugmænd, laugrettens mænd, sysselmænd og bønder fra nord og vest Hr Jon Arnessen bisp og to af hans sønner Arre Jonsson og herr Bjørn Jonsson, en præstemand, som landsforrædere og alt deres gods løst og fast skal under kronen. Dog skal ren gæld betales efter Islands lov. Actum

Odder ting Tirsdagen efter S. Barnabæ Apostels dag (12) År 1551. Dermed drog de hjem. Men året derefter blev Povel Hvidtfeldt befalet at besejle landet. Han lod holde ret og aflivede bisp Jons to sønner og førnævnte Jon Kenecksen og sørgede yderligere for, at der var kirker og skoler på landet...

Noter ved Henrik Adrian:

- (1) Christoffer Huitfeldt (død 1559) var lensmand i Trondhjem, senere Bergenhus, far til Arild Huitfeldt.
- (2) Altinget skulle både aflægge ed til kongen og acceptere den ny kirkeordinans fra 1537.
- (3) Gissur Einarsson, bisp i Skalholt 1540-48
- (4) Jesus Sirachs søn, forfatter (200 f.Kr) af en religiøs hebraisk samling hørende til de apokryfiske skrifter oversat til græsk o. 130 f.Kr.
- (5) Der er tale om et referat af kongens ordrer, som blev givet torsdag efter første søndag efter påske, 9 april 1551.
- (6) Dadi Gudmundsson (1495-1563) holdt til i Snoksdal og var sysselmand. Han tilsluttede sig reformationen og var svoger til bisp Morten Einarsson, der var den anden lutherske bisp i Skalholt 1548-56.
- (7) parti – alle hans tilhængere og venner
- (8) Det stod i kongens brev med de opgaver, der skulle udføres.
- (9) i stedet for den katolske bisp Jon Arason.
- (10) Morten Einarsson, bisp i Skalholt 1548-56
- (11) 29 juni 1551
- (12) 16 juni 1551

Kilde 58: Mindesmærke for Jon Arason – Holar domkirke

Billed 1: Holar kirke i dag (HA)

Den nuværende Holar kirke set fra øst mod vest. Holar er det gamle bispesæde i nord. Kirken blev ødelagt i 1700-tallet af vulkanudbrud og jordskælv. Den blev da genopført og var tegnet af Laurids de Thurah. Kort efter i år 1800 blev bispesædet med latinskolen flyttet til Reykjavik.

Kirken indeholder stadig en række senmiddelalderlige genstande – et engelsk alter i alabast, en sidealtertavle af pesthelgenen sankt Sebastian (se Fortælling 21, Kilde 7B).

I 1950 blev der holdt en mindehøjtidelighed for Jon Arason, hvor der blev opsat en mindeplade i det nyopførte fritstående tårn, hvorunder han skulle være begravet efter han var ført tilbage til Holar fra Skalholt.

Billed 2: Mindeplade på kirketårnet i Holar (HA)

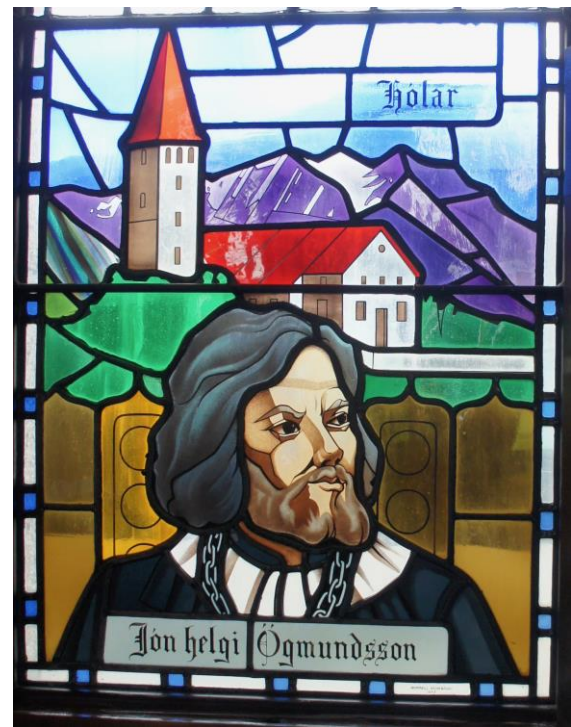
Litteratur: Jon Helgason: *Jon Arason i Dansk Biografisk Leksikon 3 udg.* 1979

Kilde 59 – Billed 1-5: Glasmalerier i Akureiri kirke (fra o.1940)– den islandske nationale historie

Glasmalerierne i Akureiri kirke er lavet af billedkunstneren Asmundur Sveinsson og viser den islandske nationale historie, som den blev opfattet efter frigørelsen fra Danmark 1918/1944. Til hver af de afbillede personer knytter sig en ”national fortælling” – hvilken?

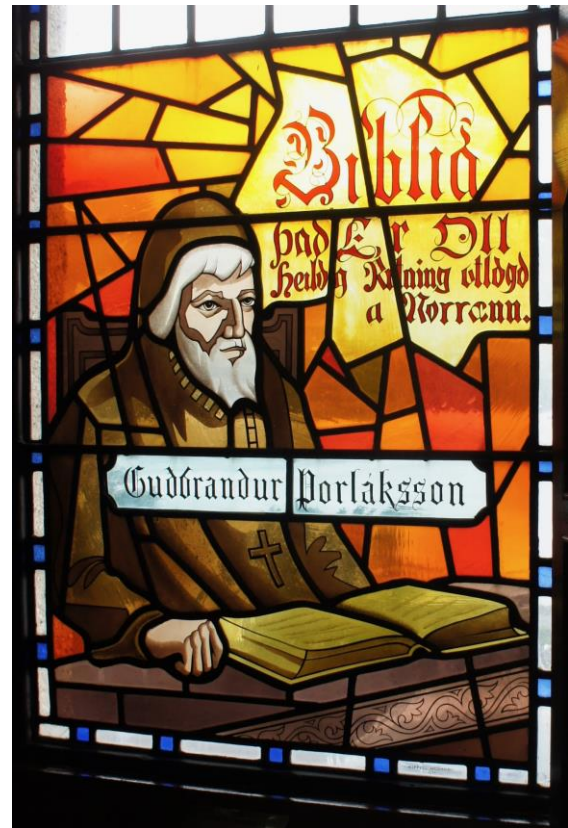
Billed 1 (HA): Viser lagmanden Torgeir ved Gudafossen. Han forsonede på Altinget år 1000 de hedenske og kristne grupper og sikrede det kompromis, hvor kristendommen blev indført på Island. Han kom fra Nordisland og tog ifølge myten alle sine gudestøtter og smed dem i ”Gudafossen” efter Altingsbeslutningen (se *Fortælling 10, Kilde 4*).

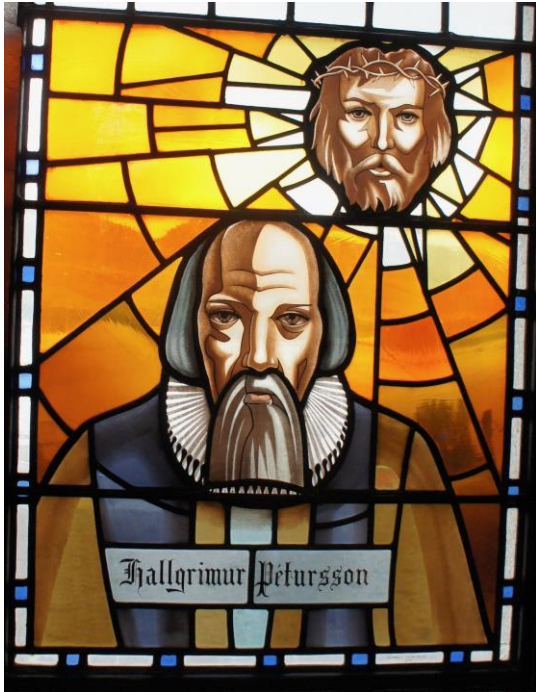
Billed 2 (HA): Viser en af de islandske helgen-bisper Jon Ogmundsson med Holar-kirken (i sin ”moderne” skikkelse) i baggrunden. Jon var den første bisp i Holar (1106) i Nordisland, og da Thorlakur Thorhallsson blev lokalt anerkendt som helgen i Skalholt vedtaget på Altinget, blev Jon o.1200 også lokalt anerkendt i Holar. Dermed havde begge de to bispedømmer en ”lokal helgen”.

Billed 3 (HA): Jon Arason var den sidste katolske biskop i Holar 1524-1550. Han blev henrettet sammen med to af sine sønner efter voldsomme sammenstød om hvilken trosordning, der skulle gælde i Island. Han bliver opfattet både som frihedskæmper og som katolsk martyr. "Sidaskipti" i glasmaleriet betyder "Reformation" – som han åbent bekæmpede. Han var også en kendt poet.

Billed 4 (HA): Gudbrandur Thorlaksson var biskop i Holar 1571-1627. Han var uddannet ved Københavns universitet, oversatte biblen til islandsk og fik den trykt på trykkeriet i Holar, hvor han selv udskar de store bogstaver, der indledte de enkelte afsnit. Han fik også trykt de islandske lovsamlinger sammen med mere end 50 bøger, der blev til i trykkeriet i Holar. Han opfattes som den, der sikrede det islandske sprogs fortsatte eksistens som skriftsprog.

Billed 5 (HA): Halgrímur Pétursson (1614-1674) er en af Islands berømteste

salmedigtere, han rejste til Europa som ung, kom i lære som smed i Glückstadt og blev her fundet af Brynjólfur Sveinsson, der senere blev biskop i Skálholt. Halgrímur kom med ham til København, fik uddannelse og underviste derefter en gruppe islændinge, der kom tilbage fra fangenskab og slaveri i Algeriet efter de var frikøbt i 1637. Her mødte han og forelskede sig i Gudríður Simonardóttir, der tidligere var gift i Island inden hun blev taget til fange, og Halgrímur og Gudríður fik nu et barn sammen. Han fulgte med gruppen tilbage til Island i 1638, og da de fik oplyst, at Gudríðurs mand var død i mellemtiden, giftede de to sig med det samme. Han blev præst i Hvalsness og senere i Saurbær. Han døde i 1674 af spedalskhed. *Se Fortælling 35 (DH del 2).*

Videnstekst: 5. Magtstaten bliver til – 1520-1625 Fyrste- og domænestat

Oversigt

- *Adels- og bondeoprør, Chr. II's afsættelse og vejen til reformation*
- *Reformationen og den ny magtstruktur – domænestat og adelsvælde*
- *Konkurrencen om Østersøen – oprustning, europæisk indblanding og modsætning til Sverige*

Læs vidensteksten igennem – undersøg hvilke temaer teksten behandler?

- *undersøg*: hvilke ændringer sker der med bysamfundene efter 1450 og hvilken betydning får borgere og købmænd i unionsopløsningen og under reformationen?
- *undersøg*: hvad betyder det for samfundsudviklingen, når kongemagten gennem forskellige typer af alliancer med henholdsvis borgere og lavadel – (Christian den Anden) - eller med højadelen (Frederik den Første og Christian den Tredje) prøver at sikre sig mere magt?
- *undersøg*: hvad betyder det, når kongen skaber en national kirke uafhængig af pavemagten?
- *undersøg*: hvorledes spredes de evangeliske bevægelser i Danmark-Holsten og hvilke evangeliske opfattelser er repræsenteret blandt de danske prædikanter?
- *undersøg*: forklar baggrunden for Grevens fejde og hvorfor bønder, borgere med hjælp fra Lübeck og kejseren ikke kan standse hertug Christian og de jyske højadelige herrer?
- *undersøg*: hvad vil det sige at staten bliver en magtstat, der bygger på kongemagtens ressourcer? Hvad kalder man den type stat?
- *undersøg*: hvorfor er der tale om et statskup i august-oktober 1536 og hvad betyder den ny konges magtstilling efter Grevens fejde for de beslutninger, der tages om kongens og rigsrådets stilling og bispernes fængsling?
- *undersøg*: hvordan genopbygges den kirkeorganisation, der får sat de mange frimenigheder og de katolske sognekirker på plads under superintendentens og konges ledelse? Hvorfor er visitats en god måde at sikre reformationen på? Hvordan fungerer i praksis den lutherske kirkeordning i forhold til den katolske? Hvad sker der med kirkebygningerne og med klostrene?
- *undersøg*: hvordan sikrer Christian den Tredje og Frederik den Anden sin stilling i Østersøområdet, og hvordan udvikler forholdet til Sverige og de europæiske stormagter sig?

1. Unionssammenbrud og vejen til reformation

Den politiske og sociale udvikling i Norden blev efter 1530 præget af nye og langt mere effektive former for magtudøvelse og kontrol fra kongens side af både landsbysamfundene og de nye bysamfund.

Processen, der førte frem til den øgede magtcentralisering, skyldtes opløsning af de senmiddelalderlige magtstrukturer, hvor den katolske kirke både bevidsthedsmæssigt og magtmæssigt betød så meget, men som nu blev overtaget af kongemagten.

Efter ca 1500 blev det konge- og adelsmagten – forenet i *domænestaten*, der begynder at fungere med en bureaukratisk stat etableret i opbruddet af det senmiddelalderlige samfund.

Handel- og byvækst

Byerne (købstæderne) var i kraftig vækst med den øgede handel og håndværksproduktion. Middelalderens byer blev efterhånden omspundet af et enormt *handelsnetværk*, der rakte fra Middelhavet til Østersøen og Nordatlanten og helt ind i Asien. Med opdagelsesrejserne fra slutningen af 1400-tallet til Afrika, Asien og Amerika kom der både nye handelsruter til med nye typer af

varer som krydderier, tobak og bomuldsklæde.

Men de vigtigste varer var stadig de regionale landbrugsprodukter som korn, kvæg, fisk og uld og de vigtige råvarer som jern og salt. Byernes betydning voksede for kongemagten og for adelen – det var på byernes torve og markedspladser en stor del af vareomsætningen foregik, hvor produktionsoverskuddet fra godser og gårde blev solgt.

Det var borgerne (købmænd, redere og håndværkere), der stod for de mange salgsaktiviteter og som derfor også fik øgede interesser i landbrugets overskudsproduktion.

Religionskritik - reformationen

Senmiddelalderens individualiserede trosformer og den udbyggede frelse-lære blev udsat for voldsom kritik efter 1500.

Præsteskabet administrerede i senmiddelalderen omfattende ejendomme og ressourcer, og kirken udfyldte en lang række nye funktioner i de voksende bysamfund (social omsorg, ældreboliger, skoler for borgernes børn, støtte til lavs- og købmandssammenslutninger).

Der blev selv fra kirkens egne – stillet spørgsmål ved, om det virkelig var kirkens opgave at samle rigdomme og fastholde store formuer og sikre de mange præster en højere levestandard og bedre klæder og forhold end den almindelige borgers og bondes.

Omkring 1500 skete der så store omvæltninger i de fleste europæiske samfund, at en helt ny samfundssammenhæng opstod.

Diskussionen om trosforhold og frelseopfattelse førte til "*reformationen*" – genskabelse af et mere oprindeligt gudsforhold, hvor *helgener* og *præsteskab* ikke mere var det nødvendige mellemlid mellem Gud og den enkelte troende.

Frelse-opfattelsen blev kritiseret af fx Luther (åbent brud med paven fra 1517-19). Han mente, at menneskets frelse ikke afhang af andres forbøn eller gode gerninger – Gud var nådig og almægtig, man skulle selv bede om

syndsforladelse og være troende. – Så blev man frelst.

Hele opfattelsen af aflad og muligheden for at blive frelst gennem andres gerninger og forbøn afvistes dermed af Luther. Skærsilden forsvandt som mellemstation til frelse.

Det betød, at argumentet for at kirken skulle have ejendom og anvende den for at sikre frelsen, forsvandt.

Med ejendomsret til mere end en tredjedel af det samlede jordegods var kirken blevet en vigtig magtfaktor med mange ressourcer, som mange andre magthavere nu gerne ville have del i. Budskaberne om den ny frelseopfattelse blev kendt gennem det ny medie: den trykte bog og de trykte tekster.,

Bogtrykkunsten blev spredt over hele Europa inden 1500.

Kirken gøres uafhængig af Paven

Derfor ser man efter 1500 at kirkemagten svækkedes, både kongemagten og adelen ønskede dette, og mange magthavere i Nordeuropa støttede Luthers angreb på kirken.

I første omgang gjorde kongemagten den lokale katolske kirke til en "*territorial*" statskirke, hvor kongen overtog kontrollen med kirken og dens embeder og dermed blev den lokale kirke uafhængig af paven og pavemagten.

Det viste sig ved, at kongen direkte udnævnte bisperne udenom paven og uden dennes godkendelse. Kongen overtog derved også dele af tiendebetalingen og kontrollen med kirkens mange indtægter.

Det danske imperium – fra nordisk union til dansk-norsk-holstensk fyrstestat

Middelalderens danske kongerige blev i omfang og ressourcer fastlagt gennem de fyrste- og slægtsalliancer, som den danske kongeslæggt var en del af.

Kalmarunionen blev flere gange i løbet af senmiddelalderen forsøgt genoprettet - sidst med Christian den Andens erobring af Sverige omkring 1520.

Den nordiske Union bestod af tre kongedømmer (Sverige, Norge og Danmark) og rakte fra de nordatlantiske besiddelser (Grønland, Island, Færøerne, Orkneyøerne og Shetlandsøerne) over Norge, Sverige med Finland og Østersøbesiddelserne (Øland, Gotland) til Danmark med Slesvig og Holsten og Oldenburg.

Efter ca 1400 ophørte kontakten med Grønland og ”nordboerne” forsvandt. Orkneyøerne og Shetlandsøerne, der var en del af Norge, blev pantsat til den skotske konge i forbindelse med at Christian den Første fik sin datter gift ind i den skotske kongefamilie. Panterne blev aldrig indløst og begge områder mistede efterhånden deres lokale norrøne sprog, og blev orienteret mod Skotland og blev senere en del af det britiske imperium.

I størstedelen af senmiddelalderen var det dog alene Danmark og Norge med Island og Færøerne, der var i union med hinanden, og Sverige var i perioder selvstændigt.

Det var en situation som fortsatte efter reformationen og derved var kimen lagt til den konkurrence om Østersøherredømmet, som udvikledes i 1500- og 1600-tallet.

Udviklingen i Danmark-Norge og Sverige – Christian den Anden afsættes

Den genetablerede nordiske Union (fra 1519-20) gik i opløsning med det *Stockholmske blodbad* i 1520.

Efter erobringen af Sverige i 1520 henrettede Christian den Anden (eller ”Kristian Tyran” som han nu blev kaldt i Sverige) ved et kup i Stockholm en stor del af den forsamlede svenske adel med den religiøse begrundelse, at de var kættere.

Christian den Anden (dansk konge 1513-23) mistede derved atter kontrollen over Sverige, da adelsmanden Gustav Vasa med støtte fra mange bønder og størstedelen af adelen nu gjorde oprør.

Efter at have sikret sig kongemagten i Sverige (konge 1523-60) øgede Gustav Vasa sine egne ressourcer ved at inddrage midler fra kirken og senere indførte han direkte

lutheranismen og tilegnede sig derefter kirkens ejendomme (1527/1539).

Højadelen og bisperne i Danmark vendte sig nu også mod Christian den Anden, der havde lutheranske sympatier, og som prøvede at mobilisere borgerne og bønderne mod adelen og dermed styrke kongemagten.

Rigsrådet afsatte ham derfor som konge (1523) og indsatte derefter Frederik den Første, Christian den Andens farbror, som ny konge (1523-33). Hans baggrund lå i Slesvig-Holsten, hvor han var hertug.

Den afsatte konge Christian den Anden flygtede til Nederlandene, hvor han gik i eksil og fik støtte fra den kejserlige familie, hvor hans dronning stammede fra.

Efter en kort borgerkrig, hvor København og Malmø borgere forsvarede sig mod Frederik den Første blev ro og orden genetableret i Danmark-Norge, men uden at de mange modsætninger var blevet løst.

Frederik den Første – overgangsperiode med borgerkrig

Den ny konge var nok lutheransk indstillet og frigjorde kirken helt fra pavemagten i 1526, men indførte ikke direkte en lutheransk kirkeordning. Det forhindrede de adelige katolske bisper, der fortsat var medlemmer af rigsrådet.

Bønderne var gennem systemet med herredsting og landsting begyndt at organisere sig politisk og rejste krav til adelen og kongemagten fx om afskaffelse af bispetienden.

Frederik den Første måtte således flere gange som konge opleve bonde- og borgeroprør. I 1525 var der fx. et større oprør i Skåne under ledelse af Christian den Andens tilhænger Søren Norby.

Da Christian den Anden i 1531 prøvede et comeback med den tyske kejsers hjælp, mobiliseredes bønder og borgere til støtte for ham, - han gik i land i Norge med sine medbragte lejetropper og blev hyldet som konge af det norske rigsråd, men forsøgte derefter at forhandle med Frederik den Første.

Forhandlerne gav Christian ”frit lejde”, men det brød Frederik, og det lykkedes for Frederik at få fanget Christian den Anden, mens han var på vej fra Norge for at forhandle. Christian blev sat i fængsel i Sønderborg slot. Han sad indespærret og slap først sent ud kort før sin død i 1559. Bønderne og borgerne, der havde rejst sig på hans vegne i Norge, nedkæmpedes atter.

Den evangeliske kulturrevolution

Det var i 1520'erne under Frederik den Første, at de evangeliske prædikanters krav om kirkelige reformer for alvor slog igennem. Viborg, København og Malmø blev hovedcentre for de evangeliske prædikanter og i mange byer fik borgerne lukket klostrene og byen overtog kirkens ejendomme. Kongen støttede indirekte den evangeliske bevægelse, gav tilladelse til klosterovertagelserne og beskyttede prædikanterne, så de ikke kunne anklages for kætteri, og han accepterede, at sønnen hertug Christian indførte en ren luthersk fyrstekirkeordning i sin del af Slesvig omkring Haderslev. Men den evangeliske bevægelse var ikke entydigt luthersk orienteret. Nok havde de lutherske reformatorer og prædikanter i Nordtysklands hansebyer og hos de nordtyske fyrster stor tilslutning efter 1525, men der var andre evangeliske opfattelser, som betød noget, og det kom frem i lyset i 1530. Frederik den Første søgte på herredagen i København 1530 at få en afgørelse mellem de evangeliske prædikanter og de katolske bisper. Begge blev indbudt til herredagen og fik besked på at fremlægge deres opfattelser. Det betød, at de mange forsamlede evangeliske prædikanter udarbejdede en fælles troserklæring – den Københavnske Bekendelse i 43 punkter, der beskrev deres opfattelse, og som klart adskilte sig fra den katolske praksis og teologi. Men den var ikke luthersk i sin grundopfattelse, den lå nærmere på de sydtyske evangeliske opfattelser. Den tog fx ikke stilling til overgang til en fyrkestyret kirke.

Grevens fejde

Ved Frederik den Førstes død i 1533 udnævntes der ingen ny konge. Rigsrådet og adelen, der skulle vælge den ny konge kunne nu ikke blive enige, og valget af en ny konge blev udskudt et år. Der var næsten tale om, at en adelsrepublik var ved at blive etableret. Men det var farligt for samfundet, at være uden konge, - de forskellige grupper af højadelen og de katolske bisper bekrigede hinanden, og der udbrød efter et halvt år atter en omfattende borgerkrig: ”Grevens fejde”. Borgerne i København og Malmø blev støttet af hansestaden Lübeck og en stor del af landets bønder, og de udgjorde den ene part i konflikten. Disse grupper var klart for en folkelig reformation og en ny kirkeordning og ønskede større indflydelse til både borgere og bønder mod højadelen og kongemagten. De ønskede Christian den Anden tilbage. Lejetropføreren Grev Christoffer af Oldenburg gik derfor støttet af Lübeck i land ved Skovshoved på Sjælland i sommeren 1533 og senere i Skåne og fik hurtigt tilslutning fra både bønder, borgere og størstedelen af den østdanske adel. Især i Jylland gjorde bønderne nu oprør. De plyndrede adelens hovedgårde og pressede dermed de adelige til at blive enige om en ny konge. Grev Christoffer gik videre over til Fyn og Christian den Andens tilhænger Skipper Clement samlede bønder og borgere omkring Ålborg og rejste oprørsfanen mod rigsrådet i Nordjylland. Her led en adelig rytterhær et blodigt nederlag ved Svenstrup syd for Ålborg. På den anden side af konflikten stod lutheraneren hertug Christian, der fik støtte af især højadelen i Jylland og på Fyn. I Jylland søgte dele af højadelen under lutheraneren og storgodsejeren Mogens Gøye derfor at samle støtte for at få den lutherske hertug Christian, søn af Frederik den Første til at blive konge, så han kunne gribe ind og standse urolighederne.

Den lutherske hertug Christian var ikke de katolske bispers ønske, men presset af begivenhederne støttede de adelige fynske og jyske rigsrådsmedlemmer, der mødte op i Ry juli 1534 hertugen, og de tilbød ham kongemagten.

Gustav Vasa søgte fra Sverige ligeledes at få en anden konge i Danmark end Christian den Anden, og han søgte at påvirke Lübeck til at opgive støtten til grev Christoffer samtidig med, at han selv sendte sine egne tropper ned i Skåne og Blekinge til støtte for Hertug Christian.

Hurtigt fik hertug Christian med sine lejetropper truet de nordtyske naboer til fred og sikrede sig derved en aftale med Lübeck i november 1534. Med frie hænder i Holsten kunne han nu gribe direkte militært ind i Danmark.

Dermed var Grev Christoffers lejetropper og allierede ved at blive både politisk og militært isoleret. Han søgte derfor at få støtte fra kejseren – først fra hertug Albrecht af Mecklenburg, der fastholdt sin katolske opfattelse og som med en lille styrke kom til København. Siden søgte grev Friedrich af Pfalz at rejse krav på den danske trone, da han blev gift med Christian den Andens datter Dorothea. Men det fik ikke afgørende betydning.

Med lejetropper ført af holsteneren Johan Rantzau nedkæmpedes bønderne i Jylland allerede i december 1534, senere på Fyn (en ren nedslagtning ved Øksnebjerg juli 1535) og derefter på Sjælland.

Byerne København og Malmø belejredes atter. Malmø overgav sig hurtigt til hertug Christian, mens København først overgav sig efter mange måneders belejring (juli 1536). Forinden havde den ny udvalgte kong Christian den Tredje sluttet fred med Lübeck og prøvede at sikre sig støtte fra de nordtyske fyrster og Frankrig mod kejseren for at forhindre arvekravene efter Christian den Anden.

2. Reformation, fyrstemand og domænestat

Reformationen og den ny magtstruktur 1536

Med Københavns overgivelse i august 1536 blev Christian den Tredje den ny konge i Danmark. Bisperne blev fængslet og afsat og sat udenfor enhver indflydelse, og de rigsråder, der var sammen med kongen, blev tvunget til at underskrive en støtteerklæring. På en *herredag* (et møde for adel og repræsentanter for borgere og bønder) erstattedes den gamle kirkeordning med en *luthersk ordning* og alle kirkens ejendomme blev direkte overtaget af kongemagten. Samtidig aftales den *håndfæstning*, der fastlagde forholdet mellem konge, adel og landets indbyggere. Norge blev i håndfæstningen fra oktober 1536 direkte underlagt kongens og det danske rigsråds styre, og Norge ophørte med at have sit eget rigsråd. Kongen var ganske vist stadig valgt af rigsrådet – men den oprørsparagraf, som rigsrådet havde benyttet overfor Christian den Anden blev fjernet, og det var nu kongen, der med sine lejetropper havde fat i den lange ende. Kongens søn prins Frederik blev ligeledes udpeget som tronfølger. Det danske rige var således stadig et kongerige, hvor kongen blev udvalgt af rigsrådet, og hvor man ikke arvede kongemagten.

Norge og Island generobres

I Norge havde ærkebispem i Trondheim Olav Benediktsson i 1533 søgt at tage magten. Ærkebispem ville undgå reformationen og prøvede i 1536 at få grev Friederich af Pfalz til at komme til Norge, men det forhindrede Christian den Tredje med militære midler og med støtte fra de mange danske lensmænd, der beherskede de vigtigste fæstninger i Norge.

Ærkebispem kunne heller ikke få en aftale med den ny danske kong Christian den Tredje og flygtede derefter til Nederlandene i begyndelsen af 1537. Gustav Vasa, der da havde besat Viken, - området sydøst for Oslo, måtte også senere trække sine styrker tilbage.

Island fik først reformationen indført i 1550 efter et voldsomt opgør med de katolske bispefamilier og efter flere danske militære indgreb, så også her fik Christian den Tredje magten efter et stykke tid.

Det ny styre – kongemagt – domænestaten
Christian den Tredje og efterfølgeren Frederik den Anden (1559-1596) opbyggede i samarbejde med højadelen en stat med omfattende kontrol af især fæstebønderne og borgerne.

Adelen med rigsrådet indtog fortsat en central stilling i det ny styre. Erfaringerne fra 1500-tallets borgerkrige fik nu højadelen til at stå sammen om at sikre sig mod bønderne, og kongen fik med overtagelsen af kirkegodserne en klart dominerende stilling i opgøret efter Grevens fejde.

Den *lokale herremand* overtog nu direkte den lokale domsmagt over sine fæstebønder. På samme måde genindførtes der især på Sjælland regler om, at beboere på landet ikke måtte flytte uden deres herremands tilladelse (*Vornedskab og stavnsbånd*).

Adelen blev nu langt mindre i antal, og de fleste lavadelsslægter forsvandt. Kongen overtog de mange ejendomsrettigheder, der havde tilhørt kirken, og der blev opbygget en effektiv kongelig administration, hvor adelen fik lov til at være lensmænd, men hvor de nu kom under central kontrol og måtte aflægge regnskab og betale de mange lokale indtægter og tiende direkte til rentekammeret.

Man kan sige at kongemagten udvikledes til en *domænestat*, hvor statens indtægter hovedsagelig kom fra administrationen af den omfattende jordejendom, som nu tilhørte kongemagten. Det blev højadelen, der som lensmænd kom til at administrere den omfattende statslige jordejendom.

Højadelen samlede og koncentrerede også deres egen jordejendom på færre store godsområder med mange underordnede fæstebønder. Derved blev deres magt også langsomt øget overfor kongemagten senere i 1500-tallet.

Sognepræsterne – fik som nye *kongelige lokale embedsmænd* en vigtig funktion, da de nu som statsansatte embedsmænd førte direkte kontrol med alle landets indbyggere. Tilknytningen til kongemagten blev understreget ved, at præsterne i hele riget nu efterhånden blev uddannet i København på det eneste universitet i riget.

Den nyreformerede kirke fungerede ikke så forskelligt fra den gamle kirke. Vigtigst var det, at alle tekster og hele gudstjenesten nu foregik på det lokale sprog. Biblen blev oversat til dansk (sjællandsk) i en autoriseret udgave (Chr. III's bibel 1550) og kravene om at alle skulle følge lutheranismen i en mere ortodoks form kom til i løbet af århundredet. Langsomt blev reformationen også gennemført i de fjerntliggende provinser i Norge, på Færøerne og i Island.

Efter en række urolige år med borgerkrig og ændringer i bevidsthedsformer og loyalitetskonflikter udvikledes der således et nyt magtsystem, hvor kongemagten (nu med ca. 60 % af al jordejendom) var den dominerende magtfaktor, og adelen med ca. 30 % af jorden var blevet en samarbejdende medskaber af den ny magtstruktur. Selvom det formelt var adelen, der ”valgte” kongen (gennem rigsrådet med hyldest på landstingene), var det i begyndelsen en svækket adel, der stod overfor en styrket kongemagt.

I resten af 1500-tallet styrkedes højadelens indflydelse gradvist – *forvaltningen, hæren og flåden* blev besat med adelige ledere og kongemagten måtte opfattes som et mere og mere bureaukratisk system, hvor adelen på mange måder (fx gennem sin skattefrihed og ret til at være lensmænd på de kongelige godser) fik en række fordele og fik del i kongemagtens ressourcer.

Fæstebøndernes stilling som politisk aktive deltagere var helt ophørt. Der foregik ikke mere politisk prægede aktiviteter på de kongeligt styrede lands- og herredsting, og også borgernes selvstyre indskrænkedes og blev underlagt streng kongelig kontrol.

Vækst, adelsmagt og nye bydannelser

Adelens centrale rolle blev i håndfæstningen understreget af, at ledelsen af hær og flåde var på adelens hænder, og at kongens vigtigste embedsmænd var adelige direkte udpeget af rigsrådet. Men så længe Christian den Tredje havde magten, var han i stand til at begrænse adelens magtkrav. Både Frederik den Anden og Christian den Fjerde var mere afhængig af rigsrådernes støtte, men begge besluttede sig flere gange mod rigsrådets ønsker og anbefalinger – fx ved udbruddet af de tre krige: Syvårskrigen, Kalmarkrigen og Kejserskrigen.

Den omfattende eksport af landbrugsprodukter (især okseeksporten) øgede kraftigt både adelens og kongemagtens indtægter, og over hele landet ser man omfattende slotsbyggerier i renæssancestil præget af europæiske forbilleder. Byerne oplevede også vækst og omkring 1600 var der med udgangspunkt i København tale om, at købmænd og redere kom med i den nye internationale handel, der med udgangspunkt i Hamborg, Nederlandene og England sikrede varehandel til Afrika, Indien, Amerika og på Nordatlanten. Øresund var nu blevet til en nordeuropæisk hovedhandelsvej for varer, der sikrede råstoffer, træ, tjære, korn og pelsværk til de nye handels- og produktionscentre i Amsterdam og London; og den modsatte vej gik salt, klæde, luksusvarer, våben og udstyr og de mange kolonialvarer, som nu kom på mode. Det betød også, at Øresundstolden fik en afgørende betydning for finansieringen af kongemagten og at København fastholdt sin centrale betydning.

Det var i denne periode, at flere monopolselskaber blev oprettet, der med basis i København, Malmø og Helsingør handlede på Bergen, Island og på den nyoprettede koloni i Trankebar (Ostindien).

Samtidig kom det til nye bydannelser, hvor nyanlagte fæstningsbyer som Kristiania (Oslo), Glückstadt (ved Elben), Kristianstad (i Skåne), Christianshavn (ved København) og Kristianobel (i Blekinge) blev strategisk

placeret. De nye byer fik volde og fæstningsanlæg tilknyttet, men flere af dem blev også centralt placerede handelsbyer. Denne udvikling fortsatte under Christian den Fjerde (1596-1648) frem til omkring 1625.

Konglomerat-staten holdt sammen af fyrsten – Gottorp-hertugerne

Selvom, der med reformationen skete en ændring af magtforholdet mellem kongemagt og højadel – og kongemagten fik yderligere ressourcer og kontrol gennem ejendomsretten til de tidligere kirkeejede områder, fortsatte kongen med at være fyrste i flere forskellige lande: – Danmark, Norge, Island, Slesvig, Holsten, Gotland.

Hvert område havde egne rettigheder og egen lovgivning og fyrsten overtog magten i det enkelte land gennem sin tilknytning til området. Kun i Holsten var der tale om at hertugerne havde arveret, og at der kunne ske arvedeling.

Det var en middelalderlig form for sammenbragt statsdannelse, som man senere har kaldt konglomerat-staten, fordi der netop ikke var tale om en sammenhængende, men en opsplittet stats- eller imperiedannelse med fyrsten som det fælles udgangspunkt. Det fik reel betydning, at Christian den Tredje måtte dele sine rettigheder i Slesvig og Holsten med sine brødre og dermed opstod der efterhånden flere hertugdømmer i Slesvig-Holsten, som i perioder ikke direkte var underlagt den danske konge.

Især i midten af 1600-tallet fik dette betydning, da hertugen af Gottorp på egen hånd skabte en uafhængig statsdannelse, der i perioder direkte samarbejdede med Sverige og dermed modarbejdede rigets og kongens interesser.

Indtil 1660 var det efter håndfæstningernes bestemmelser rigsrådet, der valgte den ny konge. Men både Christian den Tredje og Frederik den Anden fik fastlagt af rigsrådet, hvem der skulle efterfølge dem. Alligevel gav det politisk usikkerhed ved kongens død, at arvefølgen ikke var fastlagt, og at konge og

rigsråd skulle aftale en ny håndfæstning inden kongen overtog magten.

3. Konkurrencen om Østersøen – oprustning, europæisk indblanding og modsætning til Sverige

Østersøherredømmet

Kampen om herredømmet over Østersøen går lang tid tilbage.

I *senmiddelalderen* blev magtforholdene især præget af *Hansestædernes* forsøg på at hindre én nordisk konge i at have kontrol med Østersøen, - derfor fastholdt nordtyske fyrster og hansestæderne til stadighed en politik, der sikrede en splittelse mellem Danmark, Norge og Sverige. – Når den nordiske Union fungerede som fx under Margrethe og Erik af Pommern eller senere under Christian den Anden, blev hansestæderne magtesløse – , de støttede derfor altid fastholdelsen af et selvstændigt Sverige og støttede den svenske adelsopposition.

Under og efter reformationen indledte de forskellige Østersømagter en magtkamp, om at beherske området og handelen.

Efter 1500 kom både *Rusland, Polen-Litauen* og protestantiske fyrstestater (*Preussen*) til, de søgte at sikre sig adgang til Østersøen– og det udfordrede både hansestæderne, Sverige og Danmark-Norge.

De store europæiske magter: England, Frankrig og den tysk-østrigske kejser søgte nu også at påvirke magtforholdene og udviklingen i Østersøen. Det fik afgørende betydning for udviklingen, nu blev Østersøområdet og Nordatlanten en del af det område, som de store europæiske magter interesserede sig for. Og det gav hver enkelt nordisk fyrste mulighed for at hente alliancepartnere udefra.

Efter 1536 var der længere perioder med fred og derfor mulighed for økonomisk vækst og handel med udlandet.

Mellem Danmark-Norge og Sverige kom det efter samarbejdet under Grevens fejde til et egentligt forbund i 1541 (Brømsebro-

forbundet). Både Gustav Vasa og Christian den Tredje var på grund af Christian den Andens ægteskab med den tysk-romerske kejsers datter til stadighed i konflikt med stormagten i Centraleuropa – den habsburgske tysk-romerske kejser, der også beherskede Nederlandene.

Efter en periode med våbenstilstand og konflikter kom det efterhånden også til en fast aftale med kejseren, og arvekravene efter Christian den Anden blev for Christian den Tredje i høj grad løst ved den aftale, der blev forhandlet på plads i Speyer med kejseren i 1544. Ganske vist blev arvekravene ikke formelt opgivet, men kejseren lovede at undlade at støtte en eventuel militær indgriben.

Samtidig opgav Christian den Tredje, at fastholde de mange aftaler med Frankrig og de lutheranske fyrster i Tyskland rettet mod kejseren. Det sikrede i resten af Christian den Tredjes regeringstid fred for Danmark-Norge og det sikrede freden med Sverige.

Syvårskrigen 1563-70

Med både Gustav Vasas død (1560) og overgangen til sønnen Erik den Fjortende samtidig med at den unge Frederik den Anden fik magten i Danmark-Norge (1559) kom det til nye modsætninger mellem de to riger. Begge konger overtog veludrustede flådestyrker og en velkonsolideret fyrstemagt, og begge ønskede at sikre deres magt i Østersøen. Den nye svenske konge var imidlertid i perioder sindssyg, og der var store modsætninger i den svenske ledelse. Den svenske hær bestod i høj grad af udskrevne svenske bønder men under adelig kommando. Den danske ledelse var præget af, at den unge konge lige havde fået magten og rigsrådet søgte at standse kongens ønsker om krigsventyr. Men felttoget mod Ditmarsken blev en succes i 1559 og gav den unge konge prestige og kontakt til tyske lejetropførere. Den danske hær bestod i høj grad af tyske og skotske lejetropper, og det gjorde de finansielle omkostninger store.

Begge konger søgte forhandlinger men ingen ville acceptere hinandens interesser og krav. Det var Frederik den Anden, der skabte den åbne konflikt og erklærede krig i 1563. Alene Lübeck – men ikke de andre hansestæder - støttede Danmark-Norge og søgte derved at forbedre sin stilling i Sverige og atter at holde nederlænderne ude af Østersøen.

Forinden havde Frederik den Anden fået sin yngre broder Magnus indsat som fyrstebiskop på øen Øsel overfor Livland i Østersøen og det udfordrede svenskerne. Det lykkedes ikke for Magnus at fastholde en stærk position i området, men øen forblev knyttet til det danske rige til 1645. Baggrunden for det danske indgreb her var den tyske ordensstats sammenbrud i de baltiske lande.

Allerede tidligt i 1525 var den lutherske fyrstestat Preussen blevet dannet af den sidste tyske ordens højmaster. Og hertugdømmet Preussen blev en vigtig allieret for både Frederik den Første og Christian den Tredje. I 1550'erne og 60'erne var det konflikterne om handelsbyerne Reval og Riga og om handelsvejene til Rusland, der især bragte Polen-Litauen, Sverige og Rusland i konflikt med hinanden. Det var i denne sammenhæng en udfordring for svenskerne, at danskerne udvidede deres aktiviteter udover Gotland syd for det svenske Finland og søgte alliance med Rusland.

Syvårskrigen blev en katastrofe for begge de krigsførende parter. De ødelagde gensidigt hinanden og begge lande blev hårdt ramt af krigen.

Der var ødelæggende plyndringstog på begge sider af grænsen. Både Trøndelagen, Härjedalen, Jämtland, Viken, Halland, Blekinge og dele af Skåne blev plyndret af svenskerne og fæstningen Varberg forblev i fire år på svenske hænder. Modsat søgte en dansk lejetrophær fra Halland og Skåne at drage ind i Västergötland, Småland og Östergötland, men uden større militært resultat udover, at danskerne fik erobret grænsefæstningen Älvsborg (den svenske adgang til Kattegat).

I flere perioder nægtede de tyske lejetropper at kæmpe, fordi betalingen ikke nåede frem i tide, og de tyske lejetropførere ville ikke sætte deres folk på spil.

Begge landes krigskasser blev hurtigt tømt, der måtte omfattende skatteudskrivning til at udbedre de mange materielle tab og for danskerne kunne betale for de dyre lejetropper.

De to landes flåder ødelagde ligeledes hinanden gennem en række søslag. Det største tab skete ved Visby, hvor en pålandsstorm i 1566 blæste hele den dansk-lybske flåde op på den gotlandske klippekyst, og de fleste skibe gik ned. 14 skibe mistedes, 6400 søfolk og de to ledende admiraler omkom. Værst gik det således ud over den danske flåde, der nærmest blev udslettet, og som for en tid måtte opgive kontrollen af Øresund, som svenskerne så med deres få skibe overtog i en periode.

For at ramme Sverige blokerede Danmark-Norge i februar 1565 Øresund for alle fremmede skibe. Det fik øresundstoldindtægterne til at forsvinde og fik både Nederlandene og England til at protestere voldsomt.

Atter kom Christian den Andens arvekrav ind i billedet. Den tidligere rigsråd Peder Oxe, der måtte flygte fra landet i 1558 efter en rigsrådssammensværgelse mod ham og broderen, den tidligere rentemester Eskild Oxe, havde taget ophold hos Christian den Andens datter hertuginde Christine af Lorraine.

Peder Oxe søgte at skabe en alliance med Sverige imod Danmark, og der blev nu rettet ønske, om at få hjælp fra kongen af Spanien, Philip den Anden, til at angribe den danske sydgrænse. Men begge habsburgere, både kejseren og den spanske konge afviste forslaget, efter at danske diplomater havde søgt at forhindre dannelsen af en alliance mod Danmark-Norge.

De mange tab og de finansielle problemer ramte i høj grad kongen, der mistede rigsrådets støtte, og rådet tvang ham så til at kalde Peder Oxe tilbage til Danmark. Han

kunne både klare finanserne og sikre en mere fast ledelse af landet. Peder Oxe kom tilbage i 1566, fik sin ejendom og sine len tilbage, og han blev righofmester i 1567.

Frederik den Anden havde ikke held med de fleste af sine hærførere, men i Daniel Rantzau fik han endelig en dygtig hærfører, der organiserede den hærstyrke, der i 1565 først fik kontrol med Älvsborg og generobrede Halmstad og bagefter i 1566 førte han hæren ind i Västergötland, hvor en pestepidemi formindskede hans styrke til en fjerdedel, inden han måtte trække styrken tilbage til Skåne og gå i vinterlejr.

I sommeren 1567 kom det så til oprør blandt lejetropperne i Skåne, - betalingerne udeblev, og først i september havde Daniel Rantzau atter fået kontrol over tropperne, og gik med over 8000 mand ind i Småland og rykkede hurtigt frem til Jönköping. Herfra fortsatte hærstyrken mod nord langs Vättern til Vadstena og ind i Östergötland, hvor tropperne i november besatte det afbrændte Linköping. Hæren nåede ud til både Norrköping og Söderköping ved Østersøen. Begge byer blev afbrændt og plyndret og Daniel Rantzau afventede nu på sletten ved Skänninge forstærkninger fra Danmark, der dog ikke kom frem i tide. Det skete samtidig med vinterens komme og et sammenbrud i den svenske ledelse.

Efter et overraskelsesangreb på den svenske hær trak den danske lejetrophær sig tilbage gennem det snedækkede og tilfrosne landskab til Skåne. Her ankom hæren i februar 1568 og gik atter i vinterlejr.

Samtidig med det danske angreb ind i Sverige kom det til et politisk sammenbrud i den svenske ledelse. Erik den Fjortende havde på mange måder udfordret sine brødre hertugerne Johan og Karl og havde under et opgør med dele af højadelen i 1567 myrdet flere af de ledende adelige (Sture-mordene). Året efter i august 1568 kom det til åbent oprør og kongen blev fanget og sat i fængsel, mens brødrene Johan og Karl overtog magten. Johan blev valgt til konge som Johan den Tredje og søgte fred med Danmark-Norge.

Det kom til våbenstilstand, men de danske krav om en meget stor krigsskadeserstatning blev afvist.

Både svenske og danske styrker søgte derefter atter gennem hærgninger at påvirke forløbet, hvorunder den danske hærfører Daniel Rantzau og rigsmarsken Frans Bockenhuis blev dræbt og mistede livet ved generobringen af Varberg.

Men ellers gik krigen næsten i stå bortset fra de formålsløse plyndringer over grænsen.

Freden i Stettin 1570

Ved nytår 1570 var Frederik den Anden ved helt at miste sin selvtillid og ville opgive sin stilling som konge, det fortalte han rigsrådet. Men rigsrådet under Johan Friis og Peder Oxe fastholdt, at man nu skulle komme til en aftale med svenskerne.

I juli 1570 kom det endelig til de afgørende fredsforhandlinger i Stettin.

De blev ledet af kejserens hovedforhandler den 28-årige hertug Johan Friedrich af Pommern. Sverige, Danmark-Norge og Lübeck sluttede fred med hinanden. Det skete med Frankrig, Polen, Sachsen, den tyske kejser og flere nordtyske fyrster som deltagere og mæglere.

Der skete ingen territoriale ændringer, Danmark-Norge beholdt dog Älvsborg til en erstatningsbetaling på 150.000 daler var blevet betalt, og Sverige anerkendte nu Gotland, som en del af den danske konges rige. Lübeck fik en lille krigserstatning af Sverige.

I 1500-tallets sidste halvdel var det således stadig *Danmark-Norge*, der dominerede i Østersøen, og efter Frederik den Andens død i 1588 og efter ophøret af formynderregeringen i 1596 havde Christian den Fjerde i sine første regeringsår en placering som en af de rigeste og stærkeste fyrster i Nordeuropa.

Men i slutningen af 1500-tallet begyndte den svenske ekspansion i de baltiske lande og *Kalmarkrigen 1611-13* var sidste gang magtbalancen overfor Sverige blev fastholdt. Krigens udgangspunkt var den svenske kong Karls krav om beskatning af samerne i nord

og kontrol med hele Nordkalotten, der også dækkede norske områder. Ganske vist lykkedes det for Christian den Fjerdes tropper at indtage Göteborg og dermed atter isolere Sverige fra Kattegat, men fredsslutningen i Knærød 1613 fik svenskerne til at gennemføre en statslig nyorganisering og en oprustning, der rettede sig mod Baltikum og senere i 1630erne helt satte Danmark-Norge ud af spillet i Nordeuropa.

Sverige – ny europæisk stormagt

Bag denne udvikling lå den voldsomme oprustning, som de to konkurrerende nordiske kongeriger gennemførte siden 1550, og hvor Danmark-Norge helt mistede sin betydning under sidste halvdel af 30-årskrigen. Sverige var skiftevis i konflikt med Rusland og Polen-Litauen og erobrede i 1600-tallets første årtier områderne omkring den Finske bugt og sikrede sig Ingermanland, Estland og Letland. Dermed kontrollerede svenskerne adgangen til Rusland, men allerede i 1550erne begyndte englænderne og nederlænderne at sejle forbi Nordkap og ned til Arkhangelsk. Den svenske kongemagt blev afgørende styrket efter 1600, hvor det lykkedes for hertug Karl at få fjernet den katolske opdragede kong Sigismund (der var kong Johan den Tredjes søn med en polsk prinsesse), der også var konge af Polen. Det skete efter en kort borgerkrig, hvor de lutherske bønder og adelige sluttede sig sammen med hertug Karl om at fjerne Sigismund fra magten. Siden 1593 havde Sigismund været svensk-polsk konge, men rigsråd og stændermøder havde besluttet, at Sverige var luthersk, og at kongen skulle respektere dette. Det gav fortsat problemer, men efter 1600 og Sigismunds flugt til Polen, kan man sige at den svenske ledelse var entydig luthersk og havde fjernet alle katolske elementer. Det blev den ny konges søn Gustav den Anden Adolf, der fra 1611 overtog magten og var med til at opbygge Sverige som en moderne militariseret stat. Administrativt og diplomatisk udviklede kansleren Axel Oxenstierna en moderne

forvaltning med kollegier styret af fagfolk, og hvor stænderforsamlingerne med præster, bønder, borgere og adel fik faste roller i styret af landet.

Gennem en omfattende mobilisering af de svenske bønder og med baggrund i en meget mobil og dygtig ledet hær blev Sverige en europæisk stormagt efter 1630.

Stormagtstiden for Sverige varede fra 1630erne til 1720. Nordens kortet blev afgørende forandret af det svenske militærs sejre og de nye alliancesystemer, der opstod efter trediveårskrigen i Europa.

Trediveårskrigen - første del (1618-25)

Konflikterne i Centraleuropa mellem katolske og protestantisk fyrster, og de mange forsøg på at undgå Habsburgernes dominans medførte at forholdene i Tyskland atter blev kaotiske og gav anledning til en meget langvarig og omfattende krigsperiode, der involverede de fleste europæiske stormagter. Efter aftalerne i Augsburg 1555, hvor kejseren endelig opgav sit forsøg på at rekatolicere hele Tyskland, kom det derfor atter til krig. Det begyndte i det habsburgsk kontrollerede Bøhmen, hvor de hussitiske adelsmænd og borgere gjorde oprør mod kejserens repræsentanter i 1618.

Omfattende hærstyrker på op til 50.000 soldater hærgede derefter det bøhmiske område og den nyvalgte bøhmiske konge hertug Frederik den Femte af Pfalz fik nu også sine landområder i Sydtyskland inddraget i kejserens hævntogt.

Konflikterne blev nu europæiske – både tyrkerne, franskmændene og nederlænderne så mulighederne for at sætte den habsburgske verdensmagt i store vanskeligheder og blandede sig i konflikterne i Tyskland. Tyrkerne støttede transsylvanerne til at gribe ind i Ungarn og dermed true kejseren. Polakkerne støttede derefter kejseren, mens det kom til protestantiske oprør i dele af Østrig og den katolske magt Frankrig greb ind i Norditalien og truede kejseren herfra. Den nye nederlandske republik, der havde våbenstilstand med Spanien kom atter i krig

mod habsburgerne. Så hele området mellem Østersøen og Middelhavet var i 1620erne i voldsom konflikt.

Christian den Fjerde i 30årskrigen 1625-29

De nordtyske protestantiske fyrster følte sig truet af kejserens hære, og af de krav han nu stillede om, at de protestantiske fyrstebispedømmer skulle rekatoliceres. Det udløste for alvor en hærgnings-og plyndringskrig, hvor de store lejetrophære plyndrede landområde efter landområde og på denne måde holdt krigen i gang og sikrede sig selv forsyninger.

Det fik Christian den Fjerde til som hertug af Holsten – mod sit rigsråds ønsker at gribe ind på de nordtyske protestanters vegne. Det skete i 1625 og førte til et militært nederlag og besættelse af Holsten og Jylland. De mange tyske lejetropper udplyndrede og ødelagde store dele af riget - på samme måde som i kampene i Tyskland, og da Christian den Fjerde ikke fik hjælp fra andre og de allierede nordtyske fyrster efterhånden opgav kampen, blev Danmark-Norge politisk isoleret og trængt.

Samtidig søgte den unge svenske kong Gustav Adolf at sikre sig mod Polen og få støtte udefra til at kunne blande sig i krigen mod kejseren. Han søgte også at få en samarbejdsaftale med danskerne, men Christian den Fjerde afviste ham under en række møder i Ulfsbäck præstegård i nærheden af Markaryd i 1629, og da danskerne sluttede fred med kejseren, gik en svensk hær ind i Tyskland.

Christian den Fjerde anvendte forhandlingerne med svenskerne til at presse kejserens forhandlere til en gunstig fred for Danmark-Norge. Freden i Lübeck maj 1629 blev til efter lange forhandlinger, hvor danskerne gang på gang afviste kravene om krigsskadeserstatninger og opgivelse af Holsten. Det var truslerne fra Sverige, der fik de kejserlige forhandlere til endelig at slutte fred uden ertatningsbetalinger og alene med kravet om, at kongen skulle opgive sin søns, hertug Frederiks fyrstebiskopsdømme, Bremen-Verden og samtidig love ikke at støtte svenskerne i fremtiden.